DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

A'dan Z'ye HİTİT

Ali Narçın

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

OZAN YAYINCILIK

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ali Narçın

A'dan Z'ye
HİTİT

Ozan Yayıncılık Ltd.
İstanbul 2015

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu kitabın tüm yayın hakları *Ozan Yayıncılık*'a aittir. Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar, Kültür Bakanlığı Telif Hakları Sözleşmesi gereği yayınevinin iznini gerektirir.

A'dan Z'ye Hitit / Ali Narçın

Yayın Yönetmeni: Mustafa Demir
Editör: Orhan Suveren
Kapak tasarımı: Ozan Yayıncılık Ltd.

Baskı ve Cilt: Ozan Matbaacılık
Maltepe Mah. Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi
No: 30 Topkapı – İSTANBUL

Kütüphane Bilgi Kartı (CIP):
A'dan Z'ye Hitit / Ali Narçın
Hitit, Uygarlıklar Tarihi, Tarih, Tarih Sözlüğü
Ozan Yayıncılık Ltd. Şubat 2015, Türkiye, İstanbul, 536 sayfa

ISBN: 978-605-4723-73-7

Dağıtım:
İstanbul:2A, Alfa, Alkım, Artı, Bilgi, Cağaloğlu, D&R, Derya Dağıtım Final, Paraf, Remzi, Say, Totem, Yelpaze
Ankara: Işık Eğitim, İmge, Kıta, Ekinoks, Arkadaş Kitabevi
İzmir: Erdoğanlar, Gema

İnternet satış:
www.idefix.com, www.kitapyurdu.com, www.kitapyeri.com, www.dr.com.tr www.netkitap.com, www.hermeskitap.com, www.babil.com, www.100lkitap.com.tr, www.kitapdenizi.com, https://www.finalpazarlama.com, http://www.kitapsan.com.tr

OZAN YAYINCILIK LTD.

Alemdar Caddesi Güzel Sanatlar Sk. No: 13 Cağaloğlu İstanbul
Tel: 212.511 93 95 - 520 43 90 Faks: 212.527 98 47
Email: info@ozanyayincilik.com Web: www.ozanyayincilik.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Giriş

Tarih araştırıldıkça önemli ve ilginç sahneler de ortaya çıkmaktadır. Arkeolojik kazılarla elde edilen tarihsel belgelerin, çoğu zaman siyasal nedenlerden dolayı yitirilmesi, tahrip edilmesi ve ortadan kaldırılmasıyla hakkında bilgi edinilmek istenen uygarlıklarla ilgili ifadeler ne yazık ki ayrıntılı bir şekilde açığa çıkarılmıyor. Bölgenin oldukça hareketli olması gözlendikçe, sosyal yaşam çarkında çeşitli olayların ve gelişmelerin olması da kaçınılmazlığını korumaktadır. Bilinmelidir ki Mezopotamya'da esen uygarlık kültürü Anadolu'nun yüksek dağlarına egemen olmuş ve yaşayanlara da geleceğe ışık verecek düşünceler kazandırmıştır. Bölge, Mezopotamya tüccarları ve savaşı arzulayan krallar tarafından oldukça renkli bir tablo şeklinde çizildiği belirtilmektedir. Arkeolojik buluntular bu hareketliliği her noktada kanıtlamaktadır. Araştırmacı tarihçiler Asur tüccar kolonileri çağında Asur kralı Naramsin'e karşı ittifak içinde olan kent krallıklarından söz ederler. Bu krallıklar; Hattina Krallığı (Antakya ve kuzey bölgeleri), Kargamış Krallığı (Günümüzde Cerablus, Kuzey Fırat geçidinde), Sam'al Krallığı (Günümüzde Zincirli), Hilakku Krallığı (Toroslar ve Adana'nın kuzey bölgeleri), Que Krallığı (Adana ve çevresi), Mazaka Krallığı (Günümüzde Kayseri ve çevresi), Tabal Krallığı (Kayseri, Nevşehir ve Ürgüp civarı), Gurgum Krallığı (Maraş ve Gaziantep bölgesi), Milidia Krallığı (Günümüzde Malatya ili ve çevresi) ve Kummuh Krallığı (Toroslar ile Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının kıyıları) şeklinde sıralanmaktadır. Görüleceği gibi günümüzde Avrupai bir yaklaşımın temelleri Hititlerin döneminde atıldığı ve Osmanlı padişahları tarafından yoğunlaştırılarak Avrupa kıtasına taşındığı tüm belgelerde ayrıntılı bir şekilde görülmektedir. Hititler çağın önde gelen kültürel yetersizliğe rağmen bölgede yaşayan krallıklarla inanılmaz bir birliktelik sağlamış, hiç taraf tutmaksızın tanrısal değerlere olduğu gibi inanmış ve krallık otoritesi altına almışlardı. Onların egemenliklerine aldıkları kent krallık-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

larının yaşam geleneklerini serbest bırakarak en azından geleneklerinden uzaklaştırmayarak kendiliğinden asimle olmayı da bu şekilde önleyen bir uygarlıktı.

Diğer uygarlıklardaki araştırmalarımda olduğu gibi Hititler üzerine yaptığım araştırmalarda da çeviri sonucunda sözcüklerle adların deformasyona uğratıldığını gördüm. Bunlara örnek olarak "Labarna-Labarnas" gösterilebilir. Çevirmen hangi dilden çeviri yapıyorsa o dilin fonetik yapısına yansıyan sözcük ya da adın karşılığını düşünmeden aktarmaktadır. Bu fonetik sesleniş şekli inanılmaz bir şekilde sözcüklerin tahribata uğratılmasına neden olduğu gibi daha sonraki durumlarda birey tarafından kullanıla kullanıla tabana inmiş ve tabandan da akademik kaynaklara af edilmez bir şekilde değişime uğrayarak geçmiştir. Buna örnek olarak Bizans ve Roma imparatorluğu dönemindeki bazı kral ve önemli adların yine çeviriler sonucunda fonetik adı altında deformasyona uğratıldığı görülüyor. Örnek, "Constantin" yerine okunuş şekli olan "Konstantin"in yazılmasıdır. Bir örnek de İstanbul için gösterilebilir. "Costantinpol" adı "Konstantinopol" şeklinde değiştirilerek zamanla sahip olunan dilde değişikliğe uğrayarak yeni biçimiyle ortaya çıkmaktadır. Bu tür fonetik sesleniş biçimlerine hedef olan tarihsel adlar ve sözcükler yeni şekilleriyle genç tarihçi ve araştırmacıları farklı yönlere iterek zaman kaybına yol açar. Çevirmenler ya da fonetisyenlerin bu ince ayrıntıya dikkat etmesi gerekmektedir. Bu ayrıntı sadece Türkçe diline çevrilen çevirilerden gelen hatalar değil. Yaklaşık bütün dillerde çevirmenler aynı hataya girerek özellikle isimlerde inanılmaz tahribatlara yol açmışlardır. Hititlerde sosyal gelenek daha sonraki tarihlerde Osmanlılar tarafından uygulanan kolektif bir yaşamın çerçevesini oluşturmuştur. Osmanlıların topraklarına kattıkları diğer ülkelerin iç siyasetine dokunmadan onlara demokratik bir düşünceyi aşılamıştır. Hititlerden Osmanlılara, Osmanlılardan da Avrupa Birliği politikasına geçen birlikte yaşayan ülkeler sınırı günümüzün en iyi örneklerinden biri şeklinde değerlendirilmektedir.

Hitit halkı birleşmeyi, birlikte yaşamayı, birlikte geleneklerini paylaşmayı ve birlikte krallığın benimsediği tanrılara tapınmayı asil bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yaşam tarzı olarak görürlerdi. Arkeolojik buluntularda onların geleneklerindeki tanrıların çok sayıda olması bunun bir kanıtı olarak gösterilmektedir. Krallar beyliklerin en küçük tanrısal inançlarına kutsal bakmış, o inançları krallığın resmi inanışları arasına tereddüt etmeden almışlardı.

Kitap basım aşamasındayken Hititlerle ilgili bazı bulgular daha araştırmalarım sonucunda elde edilmiştir. Ancak kitabın yayın aşamasında olması nedeniyle bu ilaveler ileriki tarihlerde yayınlanacak olan 2'nci baskısında yapılacaktır.

Ali Narçın

Çorum- Ekim 2014

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hititler

Önceleri küçük aşiretlerin yaşamlarını devam ettirdiği bir yer olarak bilinirdi Anadolu. Bölge araştırıldıkça adı tarihte hiç duyulmayan kent krallıkların varlıkları belirir. Bu krallıkların birleşmesiyle ortaya çıkan imparatorlukların bölgede sergiledikleri yaşam grafiği bütün zamanlar içinde farklı düşünce ve ifadelerle incelenmektedir. Yaklaşık M. Ö. 1800 civarında, Anadolu'da yaşayanlar (özellikle Hattiler) tarihin başlangıç dönemlerinde yerli bir dil kullanırlardı. Önceleri bu dili kullananlar da Hattiler ve Hint-Avrupa kökenli Hititlerdi. "Aglutinant" dil gurubuna ait Hattiler ve Hint Avrupalı Hititler hakkında ilk bilgilerin edinildiği dönemlerin M.Ö. 1800 yıllarına dayandığı ifade edilir. Küçük aşiret kavgaları dışında bölgede renkli bir hareket yoktu. Merkezi yönetim denilen hiç bir şey de yoktu. Belgelerde yaklaşık M.Ö. 2000 yılına doğru Hittilerin (Hatti) yaşadıkları bölgede büyük bir saldırı ve istilanın söz konusu olduğu belirtiliyor. Düşman saldırılar mı yoksa doğal afetler sonucu mu kesin olarak bilinmiyor. Çünkü arkeolojik kazılar ve araştırmalarda bazı bölgelerde "Erken Tunç Çağı"na ait katmanlarda derin yangın izleri görülür. İlk belirlemelere göre bu yerler Boğazköy, Dündartepe, Alacahöyük, Karaoğlan, Karahöyük ve Bitik ören yerleridir. Yaşamın Alişar'da surlarla çevrili bir kentte devam ettiği, Etiyokuşu ve Ahlatlıbel bölgelerinde Erken Tunç Çağından sonra insanların yaşamadığı gözlenir. Hint-Avrupa boyları olarak söz edilen Hititlerin Anadolu'daki yangın sahasına nereden ve nasıl gelmiş oldukları hâlâ cevapsız sorularla varlığını korur.

Hititler, inanılmaz ama Anadolu'da yaklaşık M. Ö. 1650/1620-650 tarihleri arasında sert esen rüzgâr gibi yayılmış bir uygarlık olarak adım attı. Yazılı belgelerde Asur egemenliği sırasında Anadolu'da dağınık bir halde yaşayan aşiretlerden oluşan bir krallıkla Hititler, imparatorluğa kadar yükseldiler. Hitit beylerinin M.Ö. 2000-1700 yılları arasında bölgedeki konumlarıyla tarihte önemli izler bıraktıkları artık biliniyor. Bu dönemde Asurlular Anadolu'nun bazı yerlerinde

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ticaret kolonilerini kurmuş, Asur tüccarları Hitit beylerinin yaşadıkları yerlere çeşitli malları getirmiş ve takas yoluyla parasal gelir elde etmişlerdi. Yollar bozuk olduğu için özellikle eşek gücünden faydalanıyorlardı. Yük taşıyıcı bir hayvan olarak değerlendirilen eşek Hititlerin vazgeçilmez kamyonları olmuştu. Asurlu tüccarlara kalay ve kurşun vererek yerine bakır ve demir satın alırlardı. Bu beylikler, Neşa (Kaneş), Hattuş, Mama, Puruşhanda, Zalpa, Kuşarra'ydı. Birbirlerinden oldukça kopuk ve dağınık yaşayanların bu sade serüvenlerini değiştirmeye kararlı biri vardı. O da Pithana'ydı. Pithana, dağınık yaşayan aşiretleri bir araya getirmek için tarih sahnesine çıkar ve ilk merkezi sistemin temellerini atar. Merkezi sistemle yeni bir yönetimin sınırlarını çizmeye çalışan Pithana, oğlu Anitta ile birlikte hareket ediyordu. Pithana'dan sonra Anitta, Neşa, Zalpa ve Hattuş beyliklerini kuşatarak yağmalamış ve "büyük kral" olarak unvan kazanmıştır. Kuşara aşiretinden olduğu için "Kuşaralı Anitta" olarak adlandırılan Kuşaralı Anitta, Hattuş kentini nasıl kuşattığını yazılı taşlara işler. Ancak Hititlerin kurucu kralı olarak bilinen Hattuşili I, Anitta'nın kuşattığı Hattuş kentinin adını "Hattuşaş" şeklinde değiştirerek başkent yapma girişimiyle bir dönemi başlatır. Hitit devleti kurulmuş ve Hattuşili "büyük kral" olarak Anadolu'da ün yapmaya başlamıştı. Bu tarih yaklaşık İ.Ö. 1650'yi gösteriyordu. İmparatorluğun temelini oluşturan yerli Hatti beylerinden başka "Hint-Avrupalı" Hititlerin kökenleriyle ilgili belirlenen bir tanımlama henüz olmamıştır.

Bazı kaynaklarda asıl Hititlerin Kafkasya ya da Avrupa'nın kuzeyinden gelmiş olabilecekleri tahmin edilen göçebe halkların olabileceği belirtilir. Azınlık olarak belirtilen Hititlerin, Hattuşaş bölgesine geldiklerinde bölgede yaşayanlar silah kullanmasını biliyor ve güvencede yaşamak için kentlerinin etrafını surlarla çevirmişlerdi. İşte bölgeye yeni gelen Hititler Anadolu'daki bu beylikleri çok kolay bir şekilde ikna etmiş ve krallıklarını kurmuşlardı. Hitit halkı ["nesili" "nesice"] dilini konuşanlar olarak tanımlanmışlar. Bulundukları Anadolu topraklarına da "Hatti Ülkesi" adını vermişlerdi. Kendilerine de "Hattitili" unvanını vermişler. Yeni gelen göçebe halklar, kendilerinden önce bölgede yaşayan ve uygarlık alanında ileri bir konumda

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bulunan Hattilerle çabuk kaynaşmışlar. Onların tanrılarına tapınmış, mitolojilerine, dinlerine, gelenekleriyle beraber isimlerine de sahip çıkmışlardır. Bölgede yaşayan halkların hiçbirinin kültürel geleneklerini değiştirmeye uğraşmamışlar.

İlginçtir ki günümüzde devletler; Hititlerin din konusunda, dil konusunda, gelenek ve görenek konusunda insanlara özgürlük hakkı tanımış bir devlet konumunda olmadılar. İşte Hititler yaklaşık 3.700 yıl önce insanlara bu özgürlük hakkını vermeyi başarmışlardı. İmparatorluğun sınırlarını genişleten ve güvenlik kordonu altına alan Hattuşili I'in başarısına daha fazla başarı katan Murşili I, döneminde irili ufaklı kentler dışında Halep ve Babil kentlerine askeri seferler yapılmış ve sınırlar genişletilmişti. Kralların bitmeyen hırsı Hititleri kısa sürede Anadolu'da güçlü bir imparatorluk haline getirir. Kuşşara Kralı Pithana ve oğlu Anitta aşiret beyleri arasından sıyrılarak Kaniş/Neşa kentini kuşatarak krallığın merkezi yaparlar. Daha sonra Anitta Hattuş Kent Kralı Pijusti'yi mağlup ederek kenti kuşatır. Hattuşili I ise Anitta tarafından kuşatılan Hattuş kentinin adını Hattuşili olarak değiştirerek başkent yapar. Hattuşili'den sonra Murşili atalarından gördüğü savaşçı kimliğiyle istilalara devam eder. Suriye'ye bağlı kent devletlerini aradan çıkararak Mezopotamya ticaret yollarını denetimi altına alır. Babil kentine kadar ilerleyip, Hammurabi Hanedanlığı'nın sona ermesini sağlar.

Murşili bu kadar başarıdan sonra Hantili tarafından taht kavgası nedeniyle öldürülür. Krallık ailesi içinde karışıklıklar olur. Yönetime Hantili'nin geçtiği ve onun da öldürüldüğü belirtilir. Hantili'den sonra tahta geçen Zidanta ve Huzziya I, tıpkı Hantili gibi darbeyle öldürülürler. Bu belirlemelerin Hititlerin beyleri arasındaki feodal düşüncenin boyutlarını gösterir. Aile içindeki bu karışıklıktan faydalanan Mittaniler Torosların güneyi ve Anadolu'nun güney ve güneydoğusundaki kent krallıklarını ele geçirir. Bu kent krallıkları arasında Kizuwatna da yer alır. Saraydaki kan davalarının sona ermemesi Telepinu'nun başa geçmesi durumunda son bulur. Telepinu, eyalet sistemi kurarak Anadolu'da alev topuna dönüşen kent devletlerinin yatışmasını sağlar. "Telepinu" adlı fermanı yayınlayarak taht verase-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tini belirli kurallara bağladığını açıklar. Telepinu dönemine araştırmacılar "Orta Krallık" adını verirler. Başa geçen Tuthaliya Hititlerin uslanmaz düşmanları olan Kaşkalara karşı zor dönemler geçirir. Egemenliği sırasında krallığın gücünü yeniden kazandırır. Anadolu'yla sınırlı kalan Tuthaliya I'den sonra Şuppiluliumma I, başa geçer. Suriye ve Kuzey Mezopotamya'daki bazı kentleri egemenliği altına alır. Kaşkalarla savaştıktan sonra Ugarit kralı Nigmedu II ile bir antlaşma yapar.

Şuppiluliuma I, Mısır'da Tutankhamon'un öldürülmesinden yararlanıp, Kargamış ve Mittanilere saldırarak onların yaşadıkları kentleri kuşatmıştır. Mitanni krallığına da son verir. Murşili II, şansız bir döneme rastlar. Döneminde Hititlerde veba salgını başlar. Asurların baskısı ve Suriye içindeki karışıklıklardan iş yapamaz hale gelir. Ondan sonra oğlu Muvatalli II, tahta geçer. O da yirmi yıldan fazla "büyük kral" unvanıyla egemenlik sürdürmüştür. Kardeşi Hattuşili, Hattuşa valisi olmakla beraber kral kardeşi Muvatalli II'ye birçok alanlarda yardımcı olmuştur. Muvatalli II döneminde sarayını, tanrı ve atalarının heykellerini yanına alarak Hattuşa'dan Tarhuntaşşa kentine taşınır. Ammuru bölgesindeki anlaşmazlıklar nedeniyle Mısır'la Kadeş Savaşı'na girer. Ramses II ile yapılan Kadeş Savaşı Mısır'da Abydos, Luksor ve Abu Simbel tapınak duvarlarına görsel bir şekilde alçak kabartmalarla gösterilir. Duvar kabartmalarında Ramses II'nin Muvatallı II'yi nasıl yendiği gösterilmiştir. Daha sonra Muvatallı II ölür, yerine kardeşi Hattuşili kral olacakken oğlu Murşili/Urhi-Teşup tahta geçer. Urhi-teşup başkenti yeniden Tarhuntaşşa'dan Hattuşaş'a taşır. Döneminde bölge Ramses II'nin denetimi altındadır. Hattuşili, Babil, Asur ilişkilerini aksatmadığı gibi Mısır ile de ilişkilerini sürdürür. Daha sonra da "Kadeş Barış Antlaşması" yaparak karşılıklı barış yolunu seçerler. Kendisinden sonra Prens Tuthaliya IV tahta geçer. Tuthaliya IV, Tarhuntaşşa Kralı Kurunta ile bir antlaşma yaparak sınırlarını belirler. Tuthalıya IV'ün yerine oğlu Şuppiluliuma II tahta geçer. Kıtlıkların olmasına rağmen, askeri başarılar gösterir. Hattuşa'da güney kaledeki bir yazıtta Şuppiluliuma II'nin başarılı bir yönetim gösterdiği ve Tarhuntaşşa krallığı karşısında otoritesini kurduğu belirtilir. İ.Ö. 1200 yıllarında imparatorluk

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sona erer. Bu sona ermenin nedenleri henüz tam olarak bilinmiyor. Sonraki yıllarda Toroslar'dan Adana bölgesine kadar inerek egemenlikleri altına almayı başarırlar. Tevrat'ta adı geçen "Hatti" insanlarıyla asıl Hatti olanlarla karıştırılmaması gerektiğini anlatan araştırmacılar var.

Hatti adı "Hittim" olarak da belirtilmiştir. İncil'in Yunanca çevirisinde "Hetaios, Latince dilinde "Hettaeus", Lutherin çevirisinde de "Hetbitter" şeklinde yazıldığı görülür. Ayrıca gerçek adı Hititler olarak ifade edilen bu halklar için Almanlar" Hethiter", İngilizlerle Fransızlar "Hittites" şeklinde tanımlamışlardı. Türkçede ise "Hitit" biçiminde ele alınmıştır. (Bu krallığın adı belirlenmediği için yakın tarihlerde bölgede Eti adında bir krallığın hüküm sürdüğü söylenmişti. Ancak Eti krallığının Hititler olduğu çok sonraları anlaşılmıştır.) Hititler, Asurluların Anadolu'dan çıkmak zorunda kalmasıyla devlet idaresini ellerine almışlardır. Anadolu'nun yerli halkıyla kaynaşıp, Hitit devletini kurmuşlardır. Bu devletin kurucusu Labarna'dır. Başkenti ise Hattuşa'dır (Boğazkale). Mısırlılar, Hititlere ''Hayta" (Haytas) ve "Setti" adını vermişlerdi. İ.Ö. 1200 yıllarında Hititler, Anadolu'ya Kafkaslar'dan gelen Hint-Avrupa göçebe halkları tarafından yıkılmıştır. Luviler-Yeni Hititler; Suriye yakınındaki Karkamış ve Kilikya'da krallıklar kurdular. Büyük Hitit Krallığı'nın kurulmasıyla ilgili bulunan belgelerdeki mühürlerde Tuthaliya-Nikalmatı (eşi) ve Arnuvanda-Asmunikal (eşi) belirtiliyor. Hititlerden sonra Güneydoğu Anadolu ve Suriye civarında kurulan krallıkların çoğu Hititlerin geleneklerini uzun süre sürdürdüler. Tevrat'ta adı geçen Hezekiel Kudüs (Yeruşalim)'de yaşayanların Hitit soyundan geldiklerini belirterek onları kınamıştı. Hititler hakkında 19. yüzyıla kadar ancak Tevrat'ta belirtilen bilgilerden adının "Htt, Hitti" olduğu biliniyordu. Bunlar Kenan diyarında yaşayan halklar olarak belirtilmişlerdi. Araştırmacı Wickler, Hatuşşaş (Boğazköy) yakınlarında yaptığı kazılarda bulduğu belgelerle Hititlerin İ.Ö. 1225 yılına kadar Ortadoğu'da önemli bir imparatorluk kurmuş olan Sami asıllı olmayan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

istilacılar olduğunu kanıtladı. Boğazköy kazılarında on binlerce tablet bulundu. En iyi anlatımı Dr. O. P. Gurney "The Hittites" adlı kitabıyla vermiştir. Hititlerin nereden geldikleri tam olarak bilinmiyor. Denizden oldukça uzak bir yerde yaşayan Hititlerin yaptıkları dualarla yaşadıkları yer hiç bağdaşmazdı. Bu dua *"... Göğün güneş tanrısı, efendim, insanoğlunun çobanı, yukarıya geldin sen. Göğün güneş tanrısı denizden geldin ve şimdi göklere çıkıyorsun..."* şeklindeydi. Hititlerin geleneklerinde demir madeni, altından daha değerli olarak görüldü. Krallar tahtlarını altın yerine demirden yaptırmışlardı.

Hitit tarihi üç aşamada incelenmektedir. Eski Krallık, Orta Krallık ve İmparatorluk dönemi şeklinde. Günümüzde çoğu ülkelerin siyasal ve ekonomik yaşamlarından ödün vermek için üye olmayı istedikleri "Avrupa Birliği" adlı kolektif yaşama şekli çok eskilerde Hititlerde uygulanmıştı. Hititler savaş yerine, barıştan yana olan ve kuşattıkları ülkelerin kültürlerine, dinlerine, siyasal yapılarına ve geleneklerine saygı duymuş aynı şekilde onlara bağlı bulunan ülkelerin de geleneklerini izlemiş bir uygarlık olarak karşımıza çıkar. Tarihsel belgelerde Hititlerden başka demokratik ve çağdaş bir yönetim şekli çizmiş uygarlığa rastlanmamaktadır. Doğaldır ki Osmanlı dönemindeki bazı kralların Hitit geleneğine göre bir siyasal tablo çizmeye başlamaları görülse de tek taraflı inanç yüzünden bu tarihi fırsatı kaçırmışlardı. Yani irtica Osmanlı'nın önünü kesmişti. Osmanlı'nın kaçırdığı bu siyasal fırsat çok daha sonraları Avrupalı birkaç devletin bir araya gelmesiyle gerçekleştirdikleri "AB" topluluğu olarak ortaya çıktılar. "Hitit" adı, Hattilerin Aglutinant dil grubundaki "Hattice" dilinden gelen bir kök sözcüğüdür. Tevrat bu halkın adını "Htt" şeklinde tanımlamaktadır. Tevrat'ın İbranice yazılmasında (İbranicede sesli harflerin olmayışından) anlam kaymaları yaparak filologlar çoğunlukla "Hatti, Hitit, Heti, Eti" adlarını kullanmışlardır. Ancak, "Hitit, Heti, Eti" adlarının dışında orijinal ad olan "Hatti" adı öne çıkmaktadır. Onlar Anitta zamanında "Nesi" dilini kullandıkları için kendilerine "Nesili", Kral Anitta tarafından kurulmuş olan ilk kentin adı olan "Neşa"

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

adıyla "Neşalı" olduklarını göstermişlerdi. Hatti sözcüğünün anlamının ise dilimizde "antlaşma" şeklinde tanımlanan "ahit" kelimesinin kökünden gelmektedir. Nesili adı bazı kaynaklarda da "Naşili, Neşunnili, Kanişumnili" şeklinde belirtilmiştir. Tevrat ve İncil'de adı farklı şekillerde belirtilen Hititler için günümüzde İngilizcede "Hittites" Almancada " Hethiter" Fransızca önceleri "Heteen" daha sonra da İngilizce uyumuna yakın " Hittites" İtalyanca "(H)ittito/Eteo" adlarıyla dünyanın çeşitli yerlerine tanıtılırlar. Uzun yıllar Anadolu'da Fransız arkeologlarının öne sürdükleri bir ad olan Etiler "Hititler" karşılığı şeklinde kullanılmıştı. Ancak sonraki yıllarda ortak ad olan Hitit(ler) adı kullanılmıştır. Hititolog Albert Götzce "*...Avrupalı ulusların kültür dünyasında görünmeleri Hititlerle başlar; bu da onların ilginçliğini daha da arttırmaktadır...*" şeklinde bir ifade kullanır. Bu ifadenin gölgesinden Hititlere doğru inceleme yapmak gizemlerle dolu bir yolculuğa benzer. Kaynaklar Anadolu'nun kuzey kısımları merkezlerinin Hattuşa olduğu bölgeler Hititlere ait bölgeler olduğunu yineliyor. Güneyde ise Hint-Avrupa kavimleri Luvi ya da Luviceyi konuşan halkların istilası altındaydı. Bu halkların dışarıdan Anadolu'nun güney kısımlarına hangi tarihlerde gelip yerleştikleri kesin olarak bilinmiyor. Hatta hangi bölgeden gelmiş oldukları da bilinmiyor. Zaman içinde bölgede yapılan kazılarda elde edilen tabletlerin çevirileri yapıldıkça, Hattilerle ilgili bazı kaynaklara ulaşılacağı da kaçınılmaz olacak. Ancak, olasılıkları değerlendiren bazı bilim adamları, araştırmacı yazarlar, arkeologlar, antropologlar bu halkların Tuna nehriyle Karadeniz'in kuzey kısımlarına kadar olan bölgelerden akın eden bir halk olduklarını ileri sürerler. Tuna'dan Kafkasya'ya kadar olan bölgenin Kurgan adlı bir aşiretin adından kaynaklanan "Kurgan" kültürünün etkisinde olduğu belirtiliyor. Ve bu kültürün de Güneye taşınmış olabileceğini tahmin eden araştırmacılar, istilacı halkların bu bölgelerden Anadolu'nun güney kısımlarına sızmış olabilecekleri kesin olarak belirtilir. Dilbilimcilerle arkeologların ortak yürüttükleri çalışmalar doğrultusunda Hititlerin de kökenleri zamanla gün yüzüne çıkacaktır. Araştırmacılar İ.Ö. 1400-1200 (İ.Ö. 2000 tarihini gösterenler de var) tarihleri arasında özellikle Bey-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cesultan kazılarında elde edilen bulgulardan Hint-Avrupa dilini konuşanların izlerine rastlandı. Bu kültürün köken bakımından Troya'nın ikinci kültür evresiyle bağdaşlaştırılmış olduğu da ifadeler arasında yer alır. Hatta Klikya ile de bağlantılarının olabileceği tahmin ediliyor. Bölgeye (Kuzeybatı Anadolu'ya) göç yolu olarak ele alınan Kurgan göçünün olası gelmiş olduğu varsayımlara bağlanırken; Troya'nın yerleşmesine benzer kale yapıları güney Rusya'ya kadar uzanmaktadır. Mezar biçimlerine bakıldığında Kurgan göçünün daha önceleri de yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. İç Anadolu bölgesinde balkanlar ve kuzeyden gelip yerleşen halklardan önce bölgenin asıl sahiplerinin "Hattice" olarak da bilinen Hattilerdi. Bunlar kendilerine özgü Hititçe dilini kullanmışlardı. Hattilerin merkezlerinin Hattuşa değil de Sivas'ın Divriği ilçesinin bulunduğu alanlar olabilir tezini savunanlar var. Ancak, Hattilerin kesin olarak Anadolu topraklarına nereden geldikleri bilinmiyor.

Siyasal yetersizlikten dolayı iç ayaklanmalar, aile içi tartışmalar, komplolar nedeniyle zayıflayan Hititler geri dönülmez bir yola girerler. Her uygarlıkta belirlenen çöküş dönemleri Hititlerde de ortaya çıkmıştı. Tuthaliya IV döneminden sonra başa geçen krallar ülke için bir şey yapamadılar. Kuraklık nedeniyle tarımda yoğun bir düşüş vardı. Mısır'dan kıtlığı önlemek için tahıl yardımı alınıyordu. Kuzeyde Kaşkaların tehdidi, Suriye'deki halklar verilen görevleri yerine getiremez olmuştu. Kuzeybatı bölgesinde ise bir sessizliğin olduğu ifade ediliyor. İ.Ö. 1200-1280 tarihlerinde hüküm sürmüş olan Şuppiluliuma zamanında az da olsa yükselme kıvılcımları görülür. Suriye'deki halk yatışmış, Kıbrıs'ta beliren isyanlar bastırılmıştı. Şuppiluliuma, Asur bölgesindeki İşuva kentine bir saldırı yaparak bakır madenlerini kontrolü altına aldığı belirtilmektedir. Tarihçiler Hitit devletinin çöküşünü Asurların saldırılarına bağlamadılar. Çöküşün güneyde Mısır devleti üzerinde de tehlike saçan göçer kavimlerin olduğu ifade edilir. Bu göçerlerin Anadolu ve Ege halklarının oluşturduğu söylenen göçerlerdi. Mısır'a yerleşmiş çoğu ticaret yollarını kesmişlerdi. Hititler de buradan nasibini aldılar. Göçer-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ler Akdeniz kıyılarına doğru ilerliyorlardı. Kılıkya'yı, Kıbrıs'ı ele geçirmişlerdi. Hititlerle savaşan Arzava göçerleri bu ataklarından yararlanamadı. Kıbrıs, Ege halkları tarafından kuşatılınca Hititler önemli bakır yataklarını yitirmiş oldular. Kuzey Suriye bölgesini de yağmaladılar. Suriye'nin düşüşü Hititleri tamamen yıkmış gibiydi. Ege halklarının Hattuşa üzerine saldırıp, saldırmadıkları bilinmiyor. Ancak, tüm ticaret yolları kesişen Hititler güç kaybına uğramıştı. Kaşkalar, Kuzey ile doğuda bulunan aşiret akınlarına karşı direnç gösteremediler ve Hatti ülkesinin bu aşiretlerin gücü karşısında yıkıldığı anlatılır. Bu akınların ardından Hititlerin egemenliği bitince krallık da bölgede seri bir şekilde unutulur. Yıkılışlarından önce bölgede yükselen Hitit İmparatorluğu geride önemli belgeler bıraktılar. Goetze, Kaşkalar ve Kuzey ile doğu aşiretlerin Hititlere saldırması İmparatorluğun bitişi olarak değerlendirdi. Bazı kaynaklarda Hititlerin son dönemleri İ.Ö. 1190 yılına kadar sürmüş olduğu belirtilmektedir.

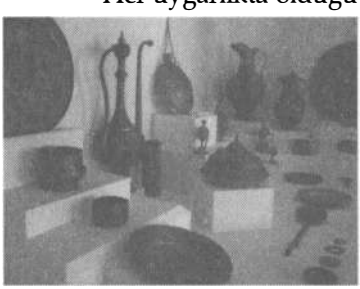
Hititlerin varlığı Boğazköy kazıları yapılmadan önce Mısır, Babil, Asur çivi yazılı kaynaklarında yer aldığı gibi bazı dinsel kitaplarda da belirtilmişti. 1880 yılında bir bildiri yayımlayan İngiliz A. H. Sayce, Anadolu'da arkeolojik bulgulardaki kabartmalarda yer alan hiyerogliflerin Hititlere ait olduğunu ve Anadolu'nun da Hitit ülkesi olduğunu açıkladı. Onun bu açıklamalarından sonra Anadolu'nun Avrupalı yazarlar tarafından artık mercek altına alındığı görülür. 1839 yılında yine İngiliz bilim adamı Charles Texier Yazılıkaya'yı buldu. Alman araştırmacı Carl Humann, Yazılıkaya ve Boğazköy'de bulunan kabartmaların kalıplarını çıkardı. Ayrıca 1879 yılında Kargamış'ta British Museum, Zincirli'de ise 1888-1892 yılında Almanlar çeşitli kazılar yaptılar. 1887 yılında Mısır'da Tell-El-Amarna'da kazılar sonucunda bulunan bir tablet Hitit diliyle yazılmış kral Şuppiluliuma'nın Amenophis IV'e gönderdiği kutlama mesajı da Hititlerin varlığına en iyi kaynak olarak açıklandı. Alman kökenli Dr. Hugo Winekler, 1906 yılında Boğazköy'de yaptığı kazılarda

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

on binden fazla çivi yazısıyla yazılmış tablet buldu. Bu tabletler arasında dünyada ilk yazılı antlaşma olduğu ileri sürülen "Kadeş Barış Antlaşması" görülür. Tabletler Akadca ve Hititçe dilleriyle yazılmıştır. Bulunan tabletler arasında Kadeş Barış Antlaşması'nda Hattuşa'nın Hititlerin başkentleri olduğunu kanıtladı. 1917 yılında ise Hititlerin kullandığı dil Horzny tarafından bulunur. Eski Ahit'te (Tekvin XV 19-21/Tevrat) adı geçen kavimlerden Keniler, Kenizziler, Kadmoniler, Perizziler, Refalar, Amoriler, Kenanlılar, Girgaşiler, Yebusilerden başka Hititlerden de söz edilir. Tekvin Yeşu III/10'da yeniden diğer kentler sıralanırken Hititlerin varlığından ifadeler görülür. Hatta Edom kralı Esav'ın Hitit kadınlarıyla yaptığı evlilik de Hititlerin varlığını belirten örneklerdir. Hititlerin Yebusiler ve Amoriler gibi dağlık bölgelerde yaşadıkları gösterilmektedir. Hz Süleyman'ın kadınlarından bazıları da Hititli kadınlardı. Hititli kadınlar Amoriler, Edomiler, Saydalılar ile aynı kategoride gösterilmektedir. Hatta Hz. Süleyman tarafından Mısır'dan getirilen atların Hititlere nasıl satıldığı da belirtilmektedir. Mısır yazılı kaynaklarında belirtilen "Hetalıların" Hititler olduğu şeklinde ifadelerin bulunduğu görülür. Hititlerin varlığının Hz. İbrahim zamanında Filistin kaynaklarında geçtiği söylenir. Hititler adlı kitabın yazarı O. R. Gurney, *"...Birçok araştırmacı Boğazköy'de yapılacak bir kazının karşılığını fazlasıyla vereceğinin farkına vardı. Kazı iznini Alman Doğu Derneği adına Dr. Hugo Winckler elde etti ve kazılar 1906'da onun başkanlığında başladı. Sonuçlar olumluydu ve beklentilerin ötesindeydi. Yaklaşık 10.000 adet çivi yazılı tablet gün ışığına çıkarıldı ve bunlar kazıyı yapanların bir kraliyet arşivi bulmuş olduklarının eksiksiz delilleriydi. Bu tabletlerin büyük çoğunluğunun -Arzava- mektubuyla aynı dilde yazılmış olduğu anlaşıldı ve bunlar da okunamıyordu. Fakat bazıları Babil'de görülen ve çok iyi bilinen Akad dilinde yazılmıştı. Bu tabletlerin ön çalışmaları, Boğazköy'ün Hatti Ülkesinin başkenti olduğunu ortaya koydu. Arzava dilinin Hatti krallığının resmi dili olduğu açıktı ve tıpkı daha önce Hitit isminin Hama'daki hiyeroglifli yazıtlarla ilişkilendirilmesi gibi bu isim de çivi yazılı metinlerin dilini göstermek üzere Arzava'nın yerini aldı. Fakat Hitit kelimesi neyin karşılığıydı ve orijinal Hatti kelimesinin yerini tutuyor muydu? Bu tabletlerin hangi tarihi döneme ait olduğu söz konusu olduğunda, büyük şans eseri, daha ilk kazı döneminde bir doküman ortaya çıkarıldı. Bu Ramses II ile Hatti Kralı arasında*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yapılmış olan bir antlaşmanın Hititlere ait nüshasıydı. Mısırlılara ait olan nüsha ise Firavun'un tahta çıkışının 21. yılında tarihlendirilmişti..." şeklinde bilgilerle Hatti Ülkesinin varlığından söz ediyordu. Dr. Hugo Winckler'in denetiminde bulunan tabletlerin çözülmesinde yaklaşık İ.Ö. 1400 civarına tarihlenen Hitit krallar listesini bulur. Bu listede Suppiluliuma ile başlayan ve Arnuvanda ile biten bir krallıktan söz ediliyordu. Bu da Hatti ülkesinin varlığından söz eden belgelerdi. Görüleceği gibi ülkemiz sınırlarında aktif olan Hitit uygarlığını ele alıp, uygarlıklar serisinde adı yer almayan yerli araştırmacıların olmayışı büyük kayıplar olarak gösterilmektedir. Bu kadar görkemli, güzel ve sanat değeri hazineler değerinde olan ülkemiz topraklarındaki uygarlıkları çok daha sonra ele alan araştırmacılarımızın adları geçmemesine rağmen, sektörel olarak yabancıların egemenlikleri her adımda görülmektedir. Onlar ülkemizdeki bu uygarlıklar hakkında kitaplar yazar ve dilimizde yayınlanmak üzere bize satarlar. Biz ise sessizce onları okumakla yetiniriz.

Her uygarlıkta olduğu gibi Hitit uygarlığında da arkeolojik bir sıralama, öykü ve maceralar dizini okurların karşısına çıkmaktadır. Araştırmacılar Anadolu'da önemli bir imparatorluk haline gelen Hititlerin bıraktıkları eserlerin incelemesine Mısır, Mezopotamya, (Sümer, Babil, Akad, Asur, vs.) kazılarından sonra Hititlerin varlığı bu uygarlıkların belgelerinde görülünce araştırmaya başladılar. Bu İmparatorluğu belirleyen ifadelerin, diğer uygarlıkların belgelerinde Hitit adının geçmesine bağlanmıştı. Önemli belgeler arasında dilbilimcilerle yazıtbilimcilerin ortak çabalarıyla okunur hale gelen Mısır hiyeroglif yazı şeklinin ifadelerinde geçen "H,t" harfleriyle belirtilen Anadolu'daki bir halktan söz edildiği görülerek çalışmalar hızlandırılmıştı. En açıklayıcı hiyeroglif belge ise Ramses II dönemindeki Kadeş Savaşı'nı anlatan yazıtlar ve tapınak duvarlarındaki önemli işaretlerdi. Mezopotamya'daki Akkad (Agade) yazıtlarında da "Heta-Hatti" adlı bir ülkeden söz edilmişti. Bazı dinsel ki-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

taplarda da Hititlerin varlığıyla ilgili Hitit-Arami devletlerinin adlarının geçtiği bilinir. Bölgede Hititlerin izlerini aramaya koyulan arkeolojik araştırmalar da 1834'de Fransız Charles Texier, Heinrich Barth, Carl Human (1882 yılında Berlin'deki Real Museum için bölgedeki bazı kalıntıların kopyalarını yapar.) 1839-1894 yılında Boğazköy'de Emst Chantre, Hititlerle ilgili 1887 yılında Tell-El-Amarna'da Akkad diliyle yazılı belgeler buldu. Bu belgeler Amenofis IV'e aitti. Bu tabletler arasında Amenofis IV ile Arzava Kralı Tarhuntaşa arasındaki belgeler de yer almıştı. Yayımcı Jörgen Knudtzon, Tell-el-Amarna tabletlerini 1902 yılında yayınlayarak "Hint-Avrupa" dilinde yazılmış olduğunu ileri sürer, ancak diğer dilbilimciler tarafından eleştirilir. Boğazköy'deki ilk araştırmalar Berlin Üniversitesi'nden Asur bilimci olarak ün yapmış olana Hugo Winckler ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Theodor Makridi tarafından organizeli olarak gerçekleştirilir. Aynı yıl yine Alman araştırmacı Otto Puchstein, 1915'te Berlin'deki Real Museum'dan Otto Weber araştırmalar yaptılar. İlk çivi yazılı belgeler 1916 yılında kısa adı "Kbo" olan "Keilscrifttexte aus Boghazköi (Boğazköy'den Çivi Yazısı Metinleri) yazı dizisi başlar. Praglı Bedrich Hrozny, Hitit dili üzerinde incelemeler yapar ve ayrıntılı bir şekilde ideogramları açıklar. 1921 yılında da kısa adı" KUB" olan "Keilscrifturkunden aus Boghazköi" ("Boğazköy'den Çivi Yazısı belgeleri") yazı dizisi başlar. Birinci Dünya Savaşı'ndaki karmaşalık yüzünden kazılar ara verilir. 1931 yılında Kurt Bittel tarafından bölgede yeniden araştırmalara başlanır. Hitit dili ve sanatı üzerinde eserler yazan epigrafist Hans Gustav Guterbock ayrıca ABD'de Hititoloji çalışmalarının genişlemesinde katkıda bulunur. Peter Neve, Erich Neu, Gernot Wilhelm kazılarla çeşitli belgelerin anlamlarını verdiler. Emmanuel Laroche, Johannes Friederich, Harry A. Hoffner, Th. Van den Hout, Erich Neu, Christel Rüster, Johannes Tichler, G. Wilhelm, İtalyan Piero Meriggi, Giovanni Pugliese, (Hitit bilimleri günümüzde İtalya'da Floransa, Napoli, Pavia, Pisa, Roma ve Trieste) İngiliz David Hawkins, Frank Starke, Craig Melchert, Onofrio Carruba, Chrisian Girbal, Jörg Klinger, Ilse Wegner, Gernot Wilhelm araştırmalarla katkıda bulundular. Bir Türk arkeolog olan Tahsin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Özgüç, Kaniş kentinde bir dizi araştırmalar yaptı. Kazı ve araştırmaların yapıldığı önemli merkezler ise, Boğazköy (Hattuşa), Alacahöyük, Alişar (Ankuva ?), Eskiyapar, İnandıktepe, Hüseyindede, Kuşaklı (Sarissa), Ortaköy (Şapinuva), Maşathöyük (Tapigga), Kuşaklı, Mersin/Yumuktepe, Tarsus, Mut/Kilisetepe, Elazığ/İmikuşağı'dır. Bu arkeolojik alanların dışında küçük ören yerlerinde de Hititlerle ilgili kazılar ve araştırmalar yapılmaktadır. Türkiye'de 2006 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi bünyesinde "Toplum ve Bilim Merkezi" kurulur. Merkezin amacı toplum ve bilim arasındaki bağları güçlendirmek ve tarihle bütünleştirmektir. Bu amaçla yola çıkarak çeşitli uygarlıklar hakkında kitapçıklar yayınlar. Bu kitaplar arasında Hititler adlı bir kitap çıkararak yalın bir dille okuru bilgilendirmektedir.

Asur metinleri incelendiğinde Suriye ve Toros dağlarının bulunduğu bölgelerde "Hatti Ülkesi" adıyla söz edilmektedir. Hatta çivi yazılı metinlerde Hatti Ülkesinin kralları olan Şuppiluliuma, Muvatalli, Katuzili, Labarna adlarının geçtiği de görülmektedir. Hititlerin yazıtlarındaki metinlerin içinde yer alan ifadelere bakıldığı zaman Asur işgaline kadar Malatya'dan Filistin sınırlarına kadar genişledikleri görülmektedir. Hititlerin diğer kent devletlerinin baskıları sonucunda en çok Güney ve Güney doğu halkları etkilenirler. Bu baskıların çoğu deniz halklarının Kizzuvatna (Çukurova), Kargamış, Alaşiya'ya (Kıbrıs) yaptıkları askeri seferlerle dağıldıkları anlatılır. Tabi bu askeri seferlerin nedeni demirin çok daha iyi işlenip, silahların üretilmesine bağlanır. Önlenemez baskılar sonucu Hititlerin yıkılışından sonra güney bölgelerine göç eden Hitit prensleri oralarda bir süre daha geleneklerini sürdürmeye çalıştılar. Karmaşık bir şekilde Hitit, Luvi, Bedevi, Arami ve Hurilerin de katılımlarıyla "Geç Hitit" ya da "Syro Hitit Beylikleri" etkisini gösterir. Bunlara bağlı kent devletleri ise; XV. yüzyıldan beri adı "Maldiya, Malitiya, Melid, ya da Milida" biçimini alan Malatya, Maraş (Başkent) ya da Gurgum, Zincirli (Sam'al), Kargamış, Kue, Hilakku, Asitavanta

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

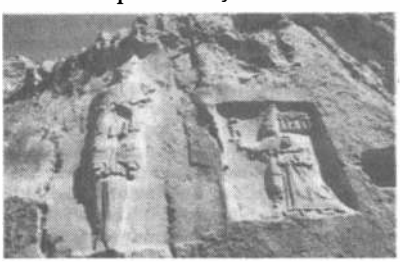
(Karatepe) Pattin (Pattin'in başkenti de Kunula adındaki kentti.) Tabal adlarındaydı. Samosata, Samsat, daha sonraları da Kommagene olur. Kommagene'nin Kürt dilinde Kom: Dam, ev; jene (jın) Rusça, Kürtçe, Ermenice, Farsça "kadın" anlamı olarak görülen sözcük anlamları birleştirildiğine bakıldığında Kommagene uygarlığının adı "Komajına" şeklinde görülmektedir. Bunun da anlamı "Kadınlar Birliği, Kadınların Toplandıkları Yer ya da Kadın Evi" anlamlarını taşıdığı görülecektir. Demek ki bölgede Amazon kadınların bir hâkimiyeti de düşünülmektedir. Geç Hitit döneminde konuşulan farklı bir dil vardı. Kullandıkları dilin ne Hattuşa'da kullanılan dile ne de Suriyeli prenslerin kullandıkları dile benziyordu. Araştırmacılar Hititlerin aslen Huriler olduğuna değinirler. Geç Hitit dönemi kabartmalarda üç farklı tarihsel açıda incelenmiştir. Bu tarihler: I (İ.Ö. 1000-850) II (İ.Ö. 850-800/750) III (a.b şeklinde) (İ.Ö. 800-750/700) olarak incelenmiştir.

Hititlerle ilgili Boğazköy kazılarında on binlerce tablet bulundu. Bu tabletler arasında Hititlerle ilgili mitolojik öyküler de gün yüzüne çıktı. Bunların mitolojilerinde diğer uygarlıkların mitlerine karşılık folklor öğelerinin çok daha fazla ele alınmasıyla kendini gösterir. Bu mitolojiler Ullikummi, İlluyanka ve Telepinu mitolojileridir. Mitolojileri Mezopotamya'da yaşamış olan Huriler ve Hattilerin öyküleriyle aynı olduğu gibi Yunan mitolojisine de geçen öykülerin olduğu ifade edilmiştir. Hitit mitolojisindeki ilginç öykülerden biri Telepinu'nun öyküsüdür. Dinsel inançlarında bir tanrı istediği zaman bölgeyi terk edebiliyordu. Gittiği zaman kendisiyle beraber yaşam unsurlarını da götürürdü. Telepinu mitolojisi de "*...Pencereleri sis doldurdu, evi duman doldurdu. Ocakta odunlar boğuldu, ağılda koyunlar boğuldu. Koyun kuzusunu istemedi, inek buzağısını istemedi. [...] Arpa ve buğday yetişmez oldu, sığırlar koyunlar ve insanlar gebe kalmadılar, gebe kalanlar ise doğurmadılar. Dağlar kurudu, ağaçlar kurudu ve çiçek açmaz oldu; otlaklar kurudu,*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kaynaklar kurudu," şeklinde dramatize edilmişti. İlluyanka, Kumarbi ve Ullikummi öyküleri bilinen öykülerdir. Tevrat'ın öykülerinden Abram (İbrahim) Hebron yakınlarında bulunan Magpela mağarasını Hititlerden satın aldığını belirtir. Kitapta ayrıca Hezeikel, Yeruşalim (Kudus) halkını Hitit soyundan geldiklerini belirterek onları kınadı ve küçümsedi. Ancak, Araştırmacı Wickler, Hititlerin önemli bir imparatorluğa imza atmış Sami asıllı olmayan bir halk olduğunu ortaya koyar. Bunların da istilacı olduklarını belirtmektedir.

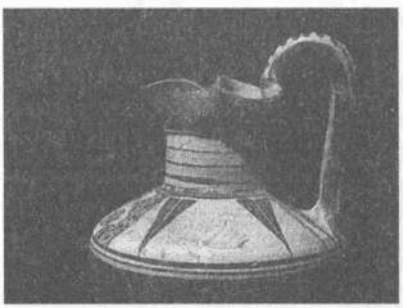
Yapılan araştırmalarda Hititlerin Mezopotamya kültüründen etkilendikleri belirtiliyor. İ.Ö. 1800 civarında Anadolu uygarlık tarihinin başlangıç dönemlerinde yerel dil olan "Aglutinant" dili kullanılıyordu. Aglutinant diliyle anlaşmaların sağlandığı başlangıç dönemi Hititlerin dönemi olarak tarihsel bir kimlik sergiler. Akkad ve Sümer yazı çeşidini olduğu gibi alıp kullanmışlardı. Çivi yazısını da Mezopotamya'da Akad kültüründen alarak resmi bir yazı dili olarak kullandılar. Bunu kanıtlayan belgeler Acemhöyük mühür baskılarında görülmüştür. Dilbilimciler Hitit dilinin "Hint-Avrupa" dil grubuna ait olduğunu ifade ederler. Arkeologlar tarafından bulunan Hattuşa arşivlerindeki tabletlerin sekiz ayrı dil gurubunda yazılmış olduğu görülür. Bu diller: Hititçe, Hattice, Hurrice, Mitannice, Luvice, Palaca, Akadca, Sümerce şeklinde belirtilmiştir. Ancak diplomaside Akadca dilinin kullanıldığı görülmektedir. Hitit dilinin çözülmesi ilk defa çek asıllı bilgin Horzny (Horzni) 1915 yılında tabletlerde yer alan bir cümleyi çözerek işe başlar. Çözülen cümlenin Hititlerdeki şekli *"nu Ninda-an ezzateni watar-ma ekkuteni"* şeklindeydi. Cümlenin Türkçedeki karşılığı ise, *"Ekmek yiyorsunuz," ([bazı kaynaklarda da, "Şimdi sen ekmeği yiyeceksin ve sonra suyu içeceksin,"* anlamında tanımlandığı görülür.*])"* anlamında olduğu belirtildi. Bu cümlenin çözülmesi Hitit dilinin çözülmesi olarak değerlendiriliyor. 1920 yılında Alman araştırmacı Ferdinand Sommer, Horzny'nin tezlerinin tümünü filolojik bir düşünceyle tek tek taradı. Sommer'in çalışmalarını daha sonra Johannes

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Friederich ve Albercht Götze geliştirerek Hitit dilinin çözümüne katkılarda bulunurlar. Hitit gramer çalışmasını da ilk defa 1919 yılında Fransız araştırmacı ve dilbilimci L. De Laporta gerçekleştirdi. 1933 yılında ise ABD'li Sturtevant yeni çalışmalarla dilin çözülmesinde etkili oldu. Bu çalışmaların sonucunda, 1952 yılında Johannes Friederich, Hitit sözlüğünü yayımlamayı başardı. Alman araştırmacılardan Leopolod Messerschmidt ile Peter Jensen yazıların çözümünde etkili oldular. Tabi ki bu dalda çalışan araştırmacıların çok fazla olduğunu da ilave etmekte yarar görüyorum. Bütün bunların bu kısıtlı sayfalara geçmesi ne yazık ki mümkün olamamıştır. Hititler yazılarını kil tablet (pişmiş toprak) tahta, gümüş ve bronzdan yapılmış levhalar üzerinde yazarlardı. Kadeş Barış Antlaşması gümüş levha üzerinde yazılmıştır. Ancak tüm aramalara rağmen henüz bulunmamıştır. Peter Neve Hattuşaş'ta (Boğazköy) yaptığı kazılarda 24x35 cm. boyutlarında bronz bir tablet buldu. Yazılan tabletler oda içinde duvarlara monte edilmiş tahta raflar üzerinde korunurdu. Kütüphane gibi kullanılan odalarda Hititlerin kanun tabletleri, ülkeler arası diplomatik yazışmalar ve anlaşmalar, Krallığın yıllıkları, fal tabletleriyle dini tören tabletleri, edebi tabletlerle çeşitli mektuplardan oluşurdu. Hititler ayrıca Mısır hiyerogliflerinden farklı bir hiyeroglif yazı da kullandılar. Kullandıkları bu hiyerogliflere Luvi hiyeroglifleri adi verilmişti. Yazım şeklinde ise hece ve kelimeler tek bir işaretle temsil edilmişti. Bu yazı şekli genellikle mühürlerde ve büyük kaya anıtlarında kullanılırdı. Hiyeroglif yazısının kolay okunmadığı Hititler biliyordu. Kralların çoğu bu yazı şeklini bilemedikleri için belgelerinin sonunda "sesli oku" anlamında bir uyarı cümlesi kullanmışlardı. Hititler kitabının yazarı O.R. Gurney *"...Tarihi Hatti Ülkesi bildiğimiz kadarıyla İ.Ö. 2 bin yılda bu dağlık istihkâmlardan iktidarlarını sürdüren krallarca oluşturulmuş, daha sonra ise bir imparatorluğa dönüştürülmüş bir devletti. Bu krallığa ve onun resmi diline Hitit adının verildiğini bilmekteyiz ki, bu ad artık böylece kabul edilmeli. Ancak Hitit dili, Anadolu'nun yerli dillerinden biri değildi ve ülkeye Hatti ismi, Hititlerden önce bu topraklarda yaşayan ve bizim Hattiler olarak adlandırdığımız bölge halkı tarafından verilmişti. Hint-Avrupalı Hitit dili, istilacı bir halk tarafından Hint-Avrupalı olmayan Hatticeye rağmen kullanıldı. Büyük bir olasılıkla aynı tarihlerde Ana-*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dolu'nun diğer kısımlarında Hint-Avrupa kökenli Luvi ve Pala dilleri konuşuluyordu. Dolaysıyla bu Hint-Avrupalı göçmenlerin Hatti bölgesine gelmeden önce kendilerine Hititler veya buna benzer bir isim vermediklerinden yeterince emin olabiliriz..." şeklinde bir ayrıntıyı belirtir.

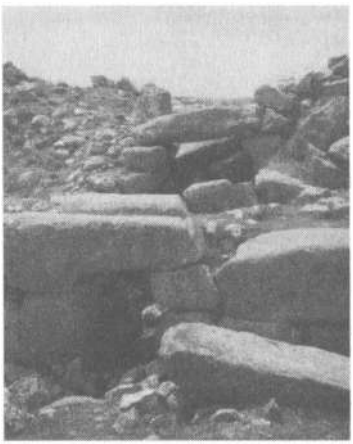
Başlıca üç Hint-Avrupa dili konuşuluyordu. Bunlar Nesi, Luvi ve Pala dilleri idi. Boğazköy metinleri Nesi diliyle yazılmıştır. Nesi dili başkent Neşa/Kültepe bölgesinde konuşuluyordu. Luvi dili Güney Anadolu'da Lykia'dan Adana'ya uzanan ve Arzava ile Kizuvatna bölgelerinde konuşuluyordu. Pala dili Paflagonya bölgesinde, yani Kızılırmak ile Sakarya arasındaki bölgelerde konuşuluyordu. Boğazköy metinlerinde elde edilen bilgiler, Hitit dini kültürünün, çok çeşitli ulusların kültür birleşiminden oluşmuş çok tanrılı bir devlet dini olduğunu ortaya çıkarmıştır. "Binbir tanrı ülkesi" olarak adlandırılan Anadolu'da, Hititlere ait çok sayıda kutsanmakta olan tanrı ve tanrıça heykeli bulunmakta idi. Bunların başında da Hitit ülkesinin hemen hemen her yerinde bilinen ve kutsanan tanrı "fırtına tanrısı" olarak bilinen ve Hitit dilindeki adı "Taru" olan tanrıydı. Taru'nun bir unvanı da kraldır. Tarımla uğraşan, bolluk ve bereket ile ilgili tanrının adı Telepinu'dur. Onun eşinin adı Hatepinu'dur. Hititlerde birer kral adı olan Tuthaliya, Arnuvanda ve Ammuna, özünde Hatti kökenli dağ adlarıdırlar. Yine Hitit Kralı olan Hattuşili kolayca anlaşılacağı gibi "Hatti" kökünden gelmektedir. Hattuş, Hitit başkenti Hattuşa'nın Hatticesidir. Hititler bu köke Hind-Avrupa dillerine özgü ek olan "a" ya da "aş" ilave ederek onu Hattuşa ya da Hattuşaş şekline sokmuşlardır. Hattuşuli sözcüğü ise Hattuş'lu anlamına gelmektedir. Sedat Alp'in saptadığı üzere Hititçedeki "ili, ala, ula" suffixleri de, Hatticedeki "il, ul, al" eklerinde gelmektedir. Anadolu'da Kaneş-Kültepe gibi yerlerde bulunan Asurca metinlerde geçen Anadolulu şahıs adlarındaki "ala, ili, ula" biçimindeki takıların, Hattice "al, il, ul" eklerinin Hitit diline uygulanmış

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şeklidir. Hititçede İspant=gece, İspatalu=otel, gece kalınacak yer. İshiul=anlaşma, demektir. Anitta metninde geçen "Şiuşummi", yani "Bizim tanrımız" anlamına gelen sözcük, yani "Şiu" kelimesi, Kaniş'teki bir tanrının adıdır..." şeklinde ilginç bir şekilde yorumlar. Edebiyat türünde bir çalışmanın Hititlerde görülmediği anlamsız sanatsal davranış olarak karşımıza çıkıyor. Uzun ve sözlü edebiyatın yazıya geçirilmesinden de söz edilmiyor. Mezopotamya bölgesinde kil tabletlere geçen çivi yazılı metinlerde tekrarlanan öğeler Hititlerde de görülür. Hitit kaynaklarında metinler yazıcıların keyfine göre tasarlanmış olabileceği tahmin edilir. Hititler genellikle Mezopotamya öykülerini dillerine çevirerek kullanmışlardır. Bunlardan Gılgamış Destanı Boğazköy arşivlerinde Akadca değil, Hurri ve Hititçe çevirileri görülmüştür. Mezopotamya'daki destanlar ve öykülerin çoğunun Hurriler tarafından Hitit kaynaklarına geçmiş olduğu belirtilir. Hurriler tarafından korunmuş en güzel öykünün Hurri diliyle yazılmış olan Kumarbi dizeleri olarak incelenmiştir. Tanrı Kumarbi ile diğer tanrıların krallık ile ilgili çekişmeleri konu edilmiştir. Kumarbi'nin krallığıyla ilgili yazılmış olan şiirsel metin Prof. H.G. Güterborck tarafından aslına uygun bir şekilde kopyası, *"...Kumarbi dedi ki, İmpaluri'ye:-ey Impaluri! Sana söyleyeceğim sözler için bana kulak ver! Al eline asanı, geçir ayağına rüzgâr gibi hızlı ayakkabılarını! Var git İrşirra tanrılarına, söyle şu güçlü sözleri İrşirralar huzurunda: Gelin! Tanrı babası Kumarbi, tanrı evine çağırıyor sizi! Ama niçin çağırdığını (.....) hemen şimdi gelin! İrşirralar alacaklar bu çocuğu ve taşıyacaklar karanlık toprağa onu. Ama İrşirralar..... yine de yüce tanrılara görünmeyecek. Bu sözleri duyan İmpaluri, aldı eline asayı, giydi ayağına ayakkabıları ve düştü yola İmpaluri ve vardı İrşirraların yanına. Ve İmpaluri şu sözleri yineledi İrşirralara:-Gelin! Tanrı babası Kumarbi çağırıyor sizi! Fakat hangi iş için çağırdığını bilmesiniz siz! Hadi hemen gelin! Bu sözleri duyan İrşirralar acele ettiler ve hızlandılar ve iskemlelerinden kalktılar. Bir solukta yol aldılar ve Kumarbi'ye vardılar. Ve kumarbi şöyle dedi İrşirralara:-bu çocuğu alın ve onu armağan edin ve kara toprağa taşıyın..."* şeklindedir. Bilinmelidir ki çağlar ötesinde kaleme alınan metinlerde dürüstlük aranmıyor. Ancak, dönemin dar alanlarda eğitim görmüş kâtiplerinin hazırladıkları öyküler, mektuplar, hukuk metinleri, övgü ve dinsel metin-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lerin incelikleri araştırıldığı zaman onların da belirli ilkeler doğrultusunda bir edebi çalışma sergiledikleri görülmektedir. Bu çalışma kaynak olarak gösterilmeyen diğer kâtiplerin eserlerine yapılan bir haksızlık olarak da tartışılmaktadır.

Hititler kendi tanrılarına olduğu gibi yabancı ülkelerden getirdikleri tanrılar ve kültlerine de saygı duymuşlardır. Çoğu araştırma metinlerinde Hititlerin ithal yoluyla getirip tapındıkları tanrılar ve kültleriyle ilgili yapılmış törenler sıkça anlatılmaktadır. Komşu kent devletleri ve kuşattıkları kentlerin tanrılarına da taparlardı. Devlet dinini kullanan bir imparatorluk olarak belirtilen Hititlerin yaklaşık bin tanrıya tapınmış oldukları ifade ediliyor. Bu nedenle günümüzdeki araştırmacılar onları "Bin tanrılı imparatorluk" şeklinde tanımlamaktadırlar. Bin tanrı tapınmasını tabletlerine de işlemişlerdi. Egemenliklerindeki beyliklerin tapındıkları tanrılarını federatif bir şekilde ele almış ve onlara tapınmayı ihmal etmemişlerdi. Hattiler mitolojilerinde, Pala, Luvi, Hurri, Asur, Sümer ve Babil tanrılarına değişik adlar verilerek tapınmışlardı. Zaten metinlerinde "Bütün gök tanrıları" ve "Bütün İştarlar" şeklinde tanımlanmalar vardı. Bu yabancı tanrılara ait yontuları ve diğer kutsal eserlere saygı duymuş, onları çekinmeden kutsal olarak görmüşlerdi. Hitit kralları yerel tanrılara tapınarak halkın sevgisini kazanmıştır. Hattuşili III ile oğlu Tuthaliya IV zamanında Hurri dinsel kültünün arttığı yerel tanrılara verilen önemden kaynaklanmaktadır. Tanrı isimleri Hatice, Hurice, Sümerce olarak yazılmıştı. Genellikle bu tanrıların kültlerini de onların kullandıkları dille saygı duyarak yüceltirlerdi. Burada amaç tamamen diğer yabancı kentlerle barış içinde yaşamaları olarak ifade edilir. Hatta Huriler ve Luvilerin de tanrılarına inanıyorlardı. Diğer eski uygarlıklarda olduğu gibi Hititlerde de krallar rahip görevi de yaparlardı. Krallar yerel tanrıların kült merkezlerini dolaşa-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rak varlığını gösterirlerdi. Daha sonraki yıllarda İmparatorluğun genişlemesinden sonra kralın da artık geziye çıkamayacağı hesaplanarak kültler, başkent Hattuşaş'a getirilmeye başlanır. Hattuşaş merkez ve yerel tanrıların kült noktası olur. Arkeologlar tarafından yapılan kazılarda Hattuşaş'da bulunan yaklaşık 31 tapınak harabelerinin bulunması bir kanıt olarak değerlendirildi. Hititlerin ithal ettikleri tanrı ve tanrıçaların sayısı hakkında henüz bilgi verilemiyor. Bu tanrılar dışında sayıları yine belli olmayan tanrısal varlıkların da tanrılar listesinde yer aldığı bilinen bir gerçektir. Bunlarla beraber oldukça çeşitli güneş ve ay tanrıları, koruyucu tanrılar, gece ve gündüz tanrıları, ürün tanrıları, aşk ve deniz tanrıları, kent kapısının koruyucu tanrıları ve yer altı tanrıları sıralanabilir. Hititlerin inancında aynı işlevi birçok tanrının sorumluluğuna bırakılması krallık ile halkın karmaşalı bir inanç sergilediklerine bağlanır. Bunlara örnek olarak; kralı "Hanedanının fırtına tanrısı, ülkenin fırtına tanrısı, kral asasının fırtına tanrısı, yakarışların fırtına tanrısı, tanrısal adaletin fırtına tanrısı ve düzenin fırtına tanrısı" olarak saymak mümkündür. Hititlerde on iki yer altı tanrısıyla beş dağ tanrısı bulunmaktadır. Tanrılar listesinde üç önemli tanrıçanın adı ise Şauşka ve onun yardımcıları olan Ninatta ve Kullita'dır. Adları bilinip de görevleri hakkında bilgi verilmeyen diğer kadın tanrılar ise Ea'nin karısı Takina, Ay tanrısının karısı Nikkal ve kader tanrıları olarak da Hutena ile Hutellura'nın adları geçmektedir. Hititlerde geleneksel hale gelen büyük krallar ölümden sonra tanrılaşıyorlardı. Çeşitli müzelerde Hititlerin din kültünde okunan dualardan söz edilir. Ancak, bu duaların henüz kitap halinde yayımlanmadığı görülür. Dualardaki temel düşünce ve özellik Mezopotamya metinlerinden elde edilmiş olduğu belirlenir. Bu metinlerde edebi bir özellikle tamamen dinsel tarzda yazılmış dualar yerine bir ızdıraptan söz edilir. Yaşam felsefesi Hititlerin özelliklerine göre yalın olarak ele alınmıştır. Krallar devletin üst kademelerinde askeri önder ve yüksek hâkim oldukları gibi fırtına tanrısının yeryüzündeki temsilcisi olarak tanınırlardı. Anadolu'daki dişi tanrılara tapınma geleneği Hititlerde de görülür. Hattilerin "Vuruşemu", Hurilerin "Hepat", Hititlerin "Arinna'nın güneş tanrıçası" geç Hititlerin ["Kupaba" (Kubabba)] ve Yunanlıların Kybele adlı tanrıçalar dişi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

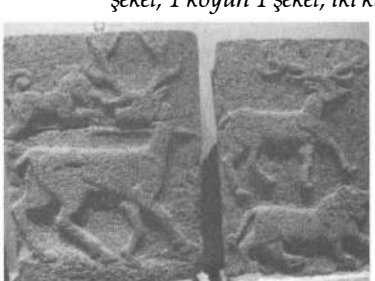
tanrılara Anadolu'da tapınmanın geleneğinin ürünleri olarak belirtilirler. Arkeolojik kazılarda bulunan Hitit metinlerinin çevirilerinde doğayla ilgili ilginç tapınmaların olduğu belirtilir. Kaynak sularla küçük akarsuların Hitit geleneğinde önemli bir yeri vardır. Bunların nedenleri de su ihtiyaçlarını bu tür kaynaklarda elde ettiklerine bağlanır. (Bu tür bir tapınma geleneği Güney Amerika uygarlıklarından biri olan Mayalarda da görülmektedir. Mayalar da kaynak suları, gölleri kutsal görmüş ve tapınmışlardı.) Doğa tapınmasıyla ilgili Eflatunpınar'da bulunan yazılı taşta önemli açıklamalar yer alır. Bu açıklamalarla Hititlerin doğanın insanlar açısından yararlı olan kısımlarına tapındıkları belirtilmektedir. Kaynak sular, nehirler, göller dışında Hititlerin dağları da kutsal gösterdikleri görülmektedir. (Yahudilerde ve İslam dininde de dağların kutsal gösterildiği bilindiği gibi Güney Amerika uygarlığında önemli izler bırakmış olan Mayalar, Aztekler ve İnka yerlilerinin de dağları kutsal gördükleri ve onlar için inanılmaz kurban ritüelleri düzenlemiş oldukları bilinmektedir.) Dağlar için Hititlerin önemli törenler yaptıkları kanıtlanmıştır. Dağ tanrılarının betimlemesi de genelde uzun etekli, sivri külahlı olarak betimlenmiş olmalarıdır. Tanrıların giyindikleri elbiselerin üzerinde dağ sembollerin olduğu da ifade ediliyor. Hatta törenler sırasında dağ tanrılarının boynuzlu olabileceği düşünülerek betimlemeye boynuz şekli de eklenmektedir. Türk araştırmacı Prof. Alkım, Yesemek arkeolojik alanında kazılar sırasında elde edilmiş buluntular üzerinde yaptığı değerlendirmelerde, Hititlerin doğa inancının da ithal olabileceğini ileri sürer. Yorumları arasında *"... 1) Dağ tanrısı Hitit dinine ve sanatına yabancıdır, dışarıdan gelmiştir. 2) Bugünkü bilgilerimize göre dağ tanrısının en eski tasvirlerini Suriye'de Mari'de (M.Ö. XVIII yy.), Suriye stili mühürlerde (M.Ö. XV-XIII. yy.), Kuzey Mezopotamya'da (M.Ö. XV yy.) ve Kassit sanatında görmekteyiz. 3) Dağ tanrısının ve motifinin Mitanni-hur bölgesinden çıkmış olduğu anlaşılmakta ve bu fikir genellikle kabul edilmektedir. 4) Dağ tanrısının taş plastik sanatındaki ilk tasvirleri tamamıyla cephedendir, sakallıdırlar, ayakları, tanrının yerden çıkıp yükseldiğini belirtmek amacıyla, resmedilmez.[...], 5. 11. Anadolu Hitit sanatında dağ tanrısı tasvirlerine bugünkü bilgimize göre M.Ö. XIII. yüzyıldan itibaren rastlıyoruz. Hitit çivi yazısı metinlerinde de dağ tanrılarının*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nitelikleriyle ilgili çeşitli kayıtlara rastlanır. Gerek Eski Hitit Devleti ile İmparatorluk Çağı arasındaki devrede ve gerek imparatorluk devrinde Hurri etkisinin Anadolu'da sezildiği sırada diğer Hurri tanrılarıyla birlikte dağ tanrılarının da Hitit listesinde yer almış olması mümkündür...'' şeklinde açıklamalara yer verir. Bilindiği gibi Mayalar, Aztekler ve İnkalarda da doğa tanrılarının çokluğu göze çarpmaktadır. Hatta İnkaların Titikaka (Titicaca) gölünü son derece kutsal gördüğü Mayaların da dağları kutsal görerek dağ tanrılarına "Huaca" dedikleri belgeler arasında gösterilmektedir. İslam dininde de Arafat dağının kutsallığı görülmektedir. Dinsel törenlerinde tanrılarına sunu olarak bira, şarap, alkollü içecekleri özel olarak yaptıkları sunu kaplarında verirlerdi. Dinsel ve mitolojik yönden Hatti ve Hurrilerin geleneklerinin etkisi altında kalmışlardı. Baştanrı Teşup adında bir tanrıdır. Gök tanrısı (ya da fırtına tanrısı)'dır. Boğa sembolüyle betimlenir. Tabletlerde ve kabartmalarda Teşup, dağların üzerinde ayakta olarak gösterilir. Arinna güneş tanrıçadır. Baş tanrıça ise Hepat'dır. (Hepat, Sümer tanrıçası Kupaba'nın Hitit inancındaki sıfatıdır, ayrıca Kybele ile ayn ı tanrıçadır.) Yazılıkaya arkeolojik kazılarında bir panter üzerinde resmedilen bir kabartması bulundu. Hepat adaletin koruyucu tanrıçasıdır. Hepat ile Teşup karıkoca olarak tanımlandılar. Kabartmaların tümünde tanrıça solda kocası Teşup ise sağda gösterilir. Tapınaklarda "tanrı anası" olarak betimlenen başrahibe "tanrının kız kardeşi" olarak betimlenmiş tapınak dansçıları, ''tapınak şarkıcıları" olarak betimlenmiş "Sir" adında görevliler ve Sümerlerde olduğu gibi Hititlerde de "tapınak fahişeleri" olarak tanımlanan "Kar" (Kir) adında görevliler bulunurdu. Kir adlı görevliler tanrıların insanları seks yoluyla hoşnut edeceklerine inananlardandı. Bunlar mal ve para karşılığı erkeklerle cinsel ilişkide bulunurlardı. Tarih, doğru yazıldıkça insanların kimlik arayışı da formatını bulacak görüşündeyim. Eski uygarlıklarda tapınaklarda işlenen suçlar günümüz din bilginleri tek taraflı ideolojik davranışlarla çarptırarak başka bir yöne itmiş ve doğruyu göstermekten kaçınmışlardır. Bu davranış şekli de tarihsel boyutun doğruluğunu izole etmesi olarak tanımlanmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Genelde tarıma dayalı bir yaşam şekli yaygındı. Lüks üretimin az olduğu Hititlerde çoğunlukla tarım işi ön planda olurdu. Hayvancılık da ilerleyen bir üretim dalıydı. Az nüfuslu Hattuşa dışındaki köy gibi yerleşim yerlerinde tarımın çok geliştiği ifade edilir. Sahipsiz olan topraklar ise ortaklaşa kullanılıyordu. Hitit yasalarına göre özgür olan insanlar devletin öne sürdüğü her şeyden faydalanırdı. Mal almak ve satmak olmasına rağmen, serbest bir piyasanın olmadığı kaynaklarda ifade edilir. Fiyatlar devlet tarafından yasal yollarla açıklanır ve birim fiyat gümüşle değerlendirilirdi. Paranın basılmadığı dönemlerde gümüş, Hititlerde önemli bir ticari araç olarak görülüyordu. Gümüşün ölçü birimi (Miyar rejimi) devlet tarafından *açıklanırdı. Ortadoğu Teknik Üniversitesi yayınlarından "Hititler" adlı eserde "...Yasalarda çiftçiliğe uygun işlenmemiş toprağın arazı değeri 2-3 şekel(ağırlık ölçüsü 1 şekel=12,5 gr.)gümüş olarak belirlenmişti ve bu son derece ucuz bir rakamdı. Ekili bir arazi ise 20 kat daha pahalı olabilirdi. Bunun yanında, bir koşum öküzü için belirlenen ücret 12 şekel,1 boğa 10 şekel, yetişkin inek 7 şekel, 1 koyun 1 şekel, iki kuzu 1 şekel, 3 dişi keçi 2 şekel, iki yavru keçi yarım şekel...*" şeklinde açıklanmıştı. Hitit ekonomisinin çoğunluğu tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Dokumacılık ve maden işçiliğinden de gelirler elde edildiği gibi savaşlarda egemenlikleri altına aldıkları ülkelerden vergi şeklindeki haraç ile savaş esnasında aldıkları ganimetlerde ekonomide gelir olarak gösteriliyordu.

Zincirli'de bulunan kaya kabartma-

Araştırmacılar, yazıtbilimciler Hitit çivi yazılı metinlerinde sık sık hukuksal paragrafların yer aldığını belirtiyorlar. Hititler dünyada ilk anayasayı kurarak yazıya dökülmüş bir yasaya sahiplerdi. Adalet ve tarafsızlığın yanı sıra merhametli bir topluluk olarak da

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ifade ediliyor. Hititlerde diğer uygarlıklarda görüldüğü gibi cezalarda "sakat bırakılma" şeklinde de infazlar vardı. Ancak, günümüze ulaşan belgelerinde "bedensel bir ceza"nın olmadığı görülmektedir. Suçlu olana ağır para cezaları verilirdi. Hititlerde görünen bir reform da ölüm cezalarının kaldırılması olarak görülür. Kralın ölüm cezası verebileceği hakkında zorunluluk yoktu. Örneğin, eğer aldatılan erkek karsının ölmesini isterse kral kadının aşığına da ölüm cezası verebilirdi. En büyük ceza ise tanrılara ait malları çalanlara verilirdi. Hattuşa'da ölüm cezası yoktu. Onun yerine ölenin ailesi yanında köle olarak çalışma cezası verilirdi. Cezalarla ilgili bazı açıklamalar şöyle: *"...Eğer bir adam özgür bir adamın başını yaralarsa, ona bakar. Yaralı iyileşene kadar evindeki işlerini görmesi için yerine bir adam verir. Yaralı iyileştiğinde ona 10 şekel gümüş verir. Üç şekel de hekim için. Yaralı bir köleyse 2 şekel gümüş verir... Eğer bir adam kavga sonucu özgür bir adamı kör ederse, ona bir mina gümüş verir. Yanlışlıkla kör etmişse 20 şekel gümüş verir... Eğer bir adam kavga sonucu özgür olmayan bir adamı kör ederse, ona 20 şekel gümüş verir. Yanlışlıkla kör etmişse 10 şekel gümüş verir..."* şeklinde maddeler sıralanır. Bazı davalarda kral doğrudan mahkemeyi yönetebiliyor ve sonuçlanmamış davalar için yeniden yargılama yapabiliyordu. Bu da Hititlerde bir üst mahkeme düşüncesinin olduğunu gösteriyor.

Eski Doğu Anadolu mimarisine karşılık Hitit mimarisi kendine has bir mimarı yapıyla ortaya çıkar. Onların Anadolu'da sergiledikleri mimari çalışma, Batı Anadolu ve Mezopotamya mimarisinden ayrılan bir özellik taşımaktadır. Tunç Çağının belirgin özelliğini alan yapılar Anadolu yaylasının geleneklerine has olduğu ve kökünün de İ.Ö. 3 bine dayandırıldığı belirtilir. Araştırmacı arkeologlar *"...İ.Ö. 2. bin sonunda, Batı Anadolu'nun özgün ev biçimi olan bağımsız uzun dikdörtgen, ön avlulu evi, (Megaron) İç Anadolu'ya ne denli az girebilmişse, Hititlerin büyük taş bloklarından örülmüş bindirme kemer yapma sanatı da taş yönünden zengin olan Troya'da o denli az kullanılmıştır. Bu tür benzetmelerle Hititle-*

Karasu'da bulunan bir kaya kabartması

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rin mimarisindeki bazı özelliklerin yakın uygarlıkların mimarisiyle benzer yönden örtüşmüş olabileceği de tartışmalar getirir. Mezopotamya'da çok sayıda zorlayıcı bir sistemle yapılmış tapınak ve saray mimarlığı da yine İç Anadolu'daki Hitit Krallığı'nın ana ülkelerinde görülmez. Bir yandan karşılıklı canlı bir ticaret, öte yandan komşu ülkelerle belirgin bir kültür ilişkisi kurulmuş olmasına karşın, mimarlık alanında karşılıklı etkilenme çok kısıtlı bir ölçüde gerçekleşmiştir. Yalnız, kısa bir süre sonra Hitit egemenliği altına girecek olan Kilikya-Kuzey Suriye bölgesinde karışık mimarlık öğeleri ortaya çıkmaktadır. Bu öğeler Hitit Krallığı sona erdikten sonra 1. binyıl Geç Hitit-Arami gibi küçük krallıkların döneminde de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Günümüzde, 3. binyıl ve 2. binyıl başına tarihlenen çok sayıda büyükçe yerleşmenin varlığı bilinmesine karşın, bunların yalnız birkaçı araştırıldığından, yapı sistemleri, görünüşleri ve özellikle yapıların üstünde konuşmak olanağı yoktu. Tüm Ön Asya'da olduğu gibi, burada da genellikle en eski yerleşme yerleri varlığını sürdürmüştür. Bu yerleşmeler ovalara ya da koyaklara açılan dağ sırtlarında, çevrenin kolaylıkla gözlenebileceği yerlere kurulmuştur. Höyük ya da Teli olarak adlandırılan yerleşmelerin özgün bir örneği Fırat'ın yukarı kesiminde Altınova'daki Norşuntepe'dir. Norşuntepe'deki höyük üstünde İç Anadolu'nun Son Tunç Çağına ilişkin şimdiye dek bilinen tek sarayı kazılarak ortaya çıkarılmıştır. Bu sarayda en büyük bölümün erzak depolarına ayrılmış olması çok ilgi çekicidir..." şeklinde anlatımlarla Hitit mimarinsin özelliklerinden söz ederler.

Karganış'ta bir buluntu

Anadolu hangi yönden bakılırsa bakılsın diğer devletlerin üniversite bünyelerindeki araştırmacılar için son derece önemli bir bölge olarak konumunu hâlâ korumaktadır. Bu ilgi diğer devletlerin kültür ataşeleri ve konsoloslukları tarafından da ilgiyle izlendiği için farklı kültür alanlarının açılmasına neden olmuştur. 1959 yılında İtalya Konsolosluğu bünyesinde kurulan "İtalyan Kültür merkezi" bir taraftan İtalya kültürünün bölgeye girmesine, diğer bir taraftan da bölgedeki önemli uygarlık belgelerindeki bilgileri İtalya'ya göndererek belki de iki ülke arasında bir köprünün temeli olmuştur. Bu önemli yaklaşımın kanıtı olarak Kültür Merkezi Müdürü Angela

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tangianu "*...Kültür merkezi, özellikle iki kültür arasında sıkı ilişkiler kurmaya yönelik bir faaliyet göstermekte ve bu nedenle olumsuz ve sıradan kültürel yaklaşımların aşılmasını yüreklendirerek, demokrasi ve dayanışma ilkeleri üzerine kurulu kültürlerarası diyalogu geliştirme amaçlı girişimleri destekleyerek, kültürel işbirliğine yönelik çalışmaların merkezi olmayı hedeflemektedir...*" şeklinde düşünceleriyle bölgenin önemini siyasal açıdan değerlendirmektedir. Hitit bilimiyle ilgilenen araştırmacılar genellikle İ.Ö. iki bin yılından sonraki tarihlerle ilgilenirler. Henüz yeterli bir açıklamanın bulunmamasıyla araştırmacıların "Demir Çağı"ndan yeterince söz etmedikleri ve geniş çaplı kazıların yapılmadığı da ifadeler arasında yer almaktadır. Yaklaşık iki binli yıllarda bölgede etkili olan "Hatti" Krallığı'yla ilgilenirler. Bulunan Hitit metinlerinde kâtiplerin satır ve cümle aralarında Sümer ideogramlarını kullandıkları görülür. Uygarlığın ortaya çıkması yaklaşık bir asır (yüz yıl) öteye gitmez. Bu bağlamda yaklaşık 100 yıl önce Anadolu'da Hitit varlığının bilinmediği ortaya çıkmaktadır. Ancak, diğer bazı uygarlıkların metinlerinde onların adı geçince araştırmacılar bölgeyi mercek altına alırlar. Mısır metinlerinde Hititler için "Ht" şeklinde bir işaretle gösterilmişti. Araştırmacılar önceleri Suriye civarında egemenlik yapmış olduğunu tahmin ederek Heta/Hati adlarıyla egemenlik yapmış oldukların yazarlar. Ancak daha sonraki araştırmalarda, Hititlerin Hattuşaş bölgesini merkez seçtiklerine tanık olurlar. 1834 yılında Charles Texier Hattuşaş'ta kazıları başlatır. 1882'de de Carl Humman, 1839-1894 Ernst Chantre, 1905 yılında bir Asur bilimci olan Hugo Winckler ve İstanbul Üniversitesi'nden Theodor Makridi, 1907 yılında da Alman Otto Puchstein Alman arkeolojisi adına bir dizi kazılar yaptılar. 1906/1912 yılları arasında binlerce çivi yazılı tabletleri ortaya çıkardılar. Bulunan tabletler 1915 yılından sonra kopyalanmaya başlanır. Berlin Müzesi'nde kopyalamasını yapmak üzere alman araştırmacı Otto Puchstein onları İstanbul hükümetinden ister. Tabletler Berlin'e gönderilir ve 1989 yılına kadar orada kalır. Aynı yıl (yani 1989 yılında) Demokratik Alman Cumhuriyeti tabletleri Türkiye'ye iade eder. Bu tabletlerin kopyaları "Keilschrifttexct aus Boghazköi" (Boğazköy'de çivi yazılı metinler) adlı 1916-2005 yılları arasında dizi olarak 53 cildin yayınlanması şeklinde

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gerçekleştirilir. Elli üç cilt olarak hazırlanan bu eser Hitit dili üzerine önemli bilgiler içermekteydi. Ancak anlaşılması zordu. Hitit dilinin çözümüne en çok emeği geçen Praglı araştırmacı Bedrich Hrozny'du. Hrozny 1915 yılında yayımladığı bir makalede ve 1917 yılında yayımladığı ''Die Sprache der hethiter" adlı eserinde Hititlerin kullandığı dilin "Hint-Avrupa" dil gurubunu oluşturduğunu ileri sürmüştü. Hrozny'in öne sürdüğü açıklamalar tartışılırken, 1921 yılında Boğazköy'de bulunan Hitit tabletlerinin çevirilerinin yer aldığı kısa adı "KUB" olan "Keilschrifturkunden aus Boghazköi" adlı eser yayımlanır. Bu eserde Boğazköy'de bulunan tabletlerin çevirileri yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kazıların dondurulduğu Boğazköy'de 1931 yılında Kurt Bittel'in başkanlığında kazılar yeniden başlar. Bine yakın tabletler bulunur. Epigrafist olarak Boğazköy'de çalışan Hans Gustav Güterborck Hitit dili ve uygarlığı üzerine yoğun çalışmalar yapmış, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Hititoloji çalışmalarına öncülük eder. Bu çalışmalarının sonunda 1949 yılında Chicago Oriental İnstitue'de Hitit bilimi okulunu kurmayı başarır. İkinci Dünya Savaşı sırasında yeniden kazılara ara verilir. 1952 yılında Federal Alman Cumhuriyeti'nin çabalarıyla bölgede kazılara başlatılır. Kazılar 1972 yılından 1994 yılına kadar Peter Neve, 1994 yılından sonra da Jurgen Seher tarafından yürütülmektedir. Bu kazılarda Hitit kentlerinin etrafındaki görsel duvarlar ortaya çıkarıldığı gibi tapınaklar da ortaya çıkarılır. Kazılar sırasında Luvice, Palaca, Hurrice, bazen de Hatti dilinde yazılı belgeler ortaya çıkmış. Çalışmalar sırasında "Hitit Hiyeroglifi" ve "Luvi Hiyeroglifi" şeklinde adlandırılan iki türlü yazı ortaya çıkarılır. Araştırmacıların ortak noktada birleştikleri Fransız Hitit bilimcisi olan Emmanuel Laroche'nın ortaya koyduğu çalışmalardı. Hitit biliminin babası olduğu belirtilen Laroche, "Hitit Belgeleriyle İlgili "Catalogue des textes Hittites" adlı bir eser yayımlar. Johannes Friedrich, Annelies Kammenhuber, Harry A.Hofner, Th.Van den Hout, Erich Neu, Christel Rüster, Jaan Puhvel, Johannes Tischler Hitit bilimi üzerine önemli çalışmalarda bulunurlar. Araştırmacıların gözünden kaçan Türk araştırmacı ve bilim adamlarımızdan ''Prof. Dr. Afif Erzen, Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Prof. Dr. Ali Muzaffer Dinçol, Prof. E. Kavaklı, Prof. Dr. Emin Bilgiç, Prof.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dr. Baki Öğün, Prof. Dr. Taner Tarhan, Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, Prof. Dr. Veli Sevin, Prof. Dr. Oktay Belli, Prof. Ahmet Ünal, Prof. A. Muhibbe Darga, Prof .Dr. Ayla Süel, Prof. Dr. U. Bahadır Alkım, Prof. Dr. Önder Bilgi, Prof. Belkis Dinçer, Prof. Hamit Koşar ve Prof. Mustafa Suel" bu araştırmacıların işini kolaylaştırarak bazı önemli eserlerin ortaya çıkmasında etkili oldular. Mainz Bilimler ve Edebiyat Akademisi'nde görevli G. Wilhelm, www.hethiter.net adlı sitede yazıların harf karşılıklarını, metin çevirilerini ve çeşitli tabletlerin fotoğraflarını okurlarla paylaşmıştır. Araştırmacılar öncelikle Alman kazı çalışanlarının Hitit bilimine giriş yaptıklarını ve daha sonra da ABD, Türkiye ve İtalya'nın da ilgilendiğini belirtirler. İtalya'da 1950'li yıllarda Hitit bilimi üzerine Piero Meriggi, Giovannı Pugliese'nin önderliğinde başladığı belirtilir. Buna örnek olarak İtalya'da Florensa, Napoli, Pavia, Pisa, Roma, Trieste adlı kentlerdeki üniversitelerde Hitit kürsüsünün açılmasını gösterilir. İngiliz araştırmacı David Hawkins, Frank Starke, Craig Melchert, Onofrio Carruba, Christian Girbal, Jörg Klinger, ayrıca Volkert Haas, Mirjo Salvini, İlse Wegner, Gernot Wilhelm çevirilerde etkili olan isimlerdir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

A

Abaru: Hitit dilinde bir metal adı. Ne türden bir metal olduğu hakkında çivi yazılı ve hiyeroglif belgelerin eksikliği nedeniyle ayrıntılı açıklaması yapılamıyor.

Abbus: Türkiye'de Boğazköy kazılarında bulunan bir yazılı taşın adıdır. Bu ad kazı yapan arkeologlar tarafından verilmiştir. Genelde kazılar sırasında bulunan önemli buluntular birinci sırada yer alarak bölgenin konumuna göre adlandırılmaktadır.

Abdi-hepa: Siyannu Kralıdır. Bu Kral hakkında çivi yazılı metinlerin içindeki ifadelere göre Ugarit Kralı Niqmadu II ile çağdaş olan diğer krallar gibi o da çağdaşıydı. Niqmadu II ile çağdaş olan diğer krallar ise; Hitit Kralı Suppiluliuma I, Kargamiş Kralı Sari-Kusuh, Ammuru Kralı Aziru, Nuhasse Kralı Adad (Addu-nirari) ve Tette, Mukis Kralı Huraddu ve Niya Kralı Aki-tesub'dur.

Abdi-asirta: (Ya da Abdi-Aşirtta) Mitanni Kralıdır. Mısır Firavunu Akhenaton'a mektup göndererek bağlılık sözü vermiştir. Kendisinden sonra oğlu Aziru krallık tahtına çıktı. Abdi-aşirta Asi nehri (Orontes) ile Akdeniz kıyısındaki dağlık bölgede yaşayan aşiretleri egemenliği altına almayı başarmıştı.

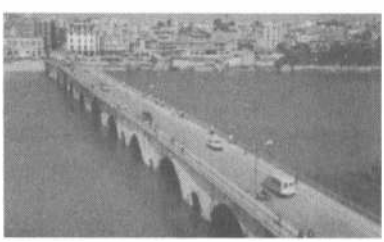
Abram: (İbrahim olarak da bilinir) Hebron'da "Magpela" mağarasını Kenan diyarında yaşadığı söylenen Hittilerden satın aldığı belirtilmektedir. Tevrat'ta bununla ilgili geniş anlatımlar yer alır.

Adana: Günümüzde Türkiye'nin güneyinde yer alan bir ildir. İlin tarihi İ.Ö. 1500 yıllarına kadar uzanır. Uzun süre Hititlerin elinde bulunan Adana, daha sonraları Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına katılır. Adana ili Türkiye'nin güneyinde yer alır. Konumu gereği Akdeniz bölgesinin doğu yakasında bulunur. Günümüzde Akdeniz bölgesinde ticareti en yaygın illerden biridir. Adana ile ilgili ilk bilgilerin Hititlere ait olan "Kava Yazıtları"nda yer almaktadır. Bu yazıtlarda adı geçen aşiretlerin dilinde "Uru Adania" şekliyle adlandırıldığı görülmektedir. Bazı aşiretlerce adına "Danuna" da denilmiştir. Mitolojik bazı ifadelerde tanrı Uranus'un iki oğlu Adanus ile Sarus savaşarak bölgeye gelirler. Kente Adanus adını koyar. Seyhan nehrine de Sarus adını koymuştur. Fenikeliler Adonis'i bereketli anlamında tanımladıkları için Adana'ya bu adı verirler. Luvi dilinde adananın adı "Ada-vana" şeklinde anılmıştır. Bu adın betimlenmesi de "Ada-ana tanrıçanın ülkesi" şeklinde belirtilmektedir. Yunanistan'ın başkenti

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Atina'nın daha önceleri Luvi dilindeki "Ada-vana" adından kaynaklandığı söylenir. İ.S. 700 yıllarında bölgede egemenlik sürdüren Arap kültüründe Adana adının kutsal olduğu ve adının da bir peygamber olan Yasef'in torunu Ezene'den geldiği söylenir. Türkler döneminde Adana bölgesi "Çukurova" adıyla anılmaya başlanır. İ.Ö. 1900 Luviler, İ.Ö. 1500 yılında Arzava, İ.Ö. 1900-1200 Hititler, İ.Ö. 1190-713 yılında Kue Krallığı, İ.Ö. 713-663 yılında Asurlular, İ.Ö. 663-612 Klikya, İ.Ö. 612-333 Pers Satraplığı, İ.Ö. 333-323 Helenistik dönem, İ.Ö. 312-133 Selokidler, İ.Ö. 178-112 Korsanlar dönemi, İ.Ö. 1120-İ.S. 395 Romalılar döneminde Adana, adı geçen krallıklarla yönetilir. İ.S. 638 yılında Emeviler, İ.S. 1083 Anadolu Selçuklular, 1377-1516 yılında Ramazanoğlu Beyliği ve 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi kuşatmasıyla Osmanlı egemenliğinde kalır. 1840 yılında Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından kuşatılarak Mısır'a bağlanır. 1867 yılında Adana kent konumunda Osmanlı himayesine girmiştir. 5. Ocak 1922 yılında da Mustafa Kemal Paşa'nın çabalarıyla işgalden kurtulmuştur.

Adaniya: (Günümüzde Adana'nın Hititlerdeki adıdır. Bazı kaynaklarda da "Adanavanai" şeklinde yazıldığı görülür.) Kizzuvanta (bugünkü Kilikya) krallığın güney kesimi Hattuşili I döneminde Hititlerin topraklarına bağlıydı. Mısır dilinde Adana'nın adı "Daniuna" şeklinde yazılmıştır. Bkz. Adana.

Adana'dan bir görünüm

Aduntarı: Hitit metinlerinde "erkek bilici" anlamında tanımlanan bir sözcük olduğu gösterilir. Metinlerde "kadın bilici" anlamında kullanılan sözcük ise "Zulki" şeklinde gösterilmiştir.

Afyon: Hititlerle ilgili bazı belgelerin bulunduğu bir kenttir. Kent Türkiye coğrafyası sınırlarında yer alan bir yerdir. Burada yapılan arkeolojik kazılarda kente 50 kilometre uzaklıkta bir dikilitaş bulunmuştur. Granit taş üzerindeki yazıt (2x0,5x0.25) boyutlarında ve 800 kg. ağırlığında olduğu belirtiliyor. Seracettin Şahin ve Recai Tekeloğlu kentte bulunan yazılı taş üzerinde kanatlı bir güneş diskinin olduğunu ifade eden bir makale yazdılar. Yazıtın içinde Tarpa adlı bir prensin adı geçmektedir. Yıpranması nedeniyle okunamaz durumda olan yazıtta, kentin adı tam olarak belirtilemiyor, ancak Tarpa adlı prensin hava tanrısı adına yazılı taşı diktirdiğini belirtmektedir. Bu yazılı taşın Hititlerin eski dönemlerini çağrıştırdığını belirtirler.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çünkü yapım şeklinin eskiyi çağrıştırdığı söylenmektedir. Hititlere ait dikilitaş Afyon müzesinde koruma altındadır.

Aglutinant: Yaklaşık İ.Ö. 1800 civarında Anadolu uygarlığının başlangıç dönemlerinde bölge sakinleri olarak tarihe geçen Hatti toplumunun kullandığı yerel bir dildi. Bölgeye günümüze önemli bilgiler kazandıran Hititler Anadolu'ya geldiklerinde yerleşik Hatti asıllı halk bu yerel dili kullanıyordu. Bkz. Hititlerde dil.

Agum. II: Asur kral listesi (14616)'nde, Babil kral listesinde adı geçen bir kral olarak belirtilmektedir. Kassit soyundan gelen Babil Kralıdır. Hititler tarafından Babil'den götürülen tanrı Marduk'un heykelini geri getirerek halkın gözünde kahraman olur. Bilindiği gibi Hitit saldırılarında Babil'de bulunan Marduk'un heykeli ganimet olarak Anadolu'ya getirilmişti.

A. Götze: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine çalışmalar yaptı. Sommer'in dönem arkadaşları olan J. Friedrich, H. Ehelolf ve A. Götze Hitit dilinin günümüzde okunabilmesinde emek verdiler. Bunlar genç kuşak Hitit araştırmacılarıydı.

Ağılönü: Arkeolojik bir alan. Ağılönün'de yapılan arkeolojik kazılarda "fırın-ocak" şeklinde yemek ve ekmeklerin pişirildiği yapılar bulundu. Arkeologlar bu yapıların Hitit dilinde "Egiş-Kinti" adıyla tanımlanmış olacağını ifade ediyorlar. Bu ocaklarda yapılan ya da üretilenler de hemen satışa sunuluyormuş. Günümüzde bu ocaklara benzer bazı ocaklar görülür. Hiç ilgisi olmamakla beraber Balkan ülkelerinin bazı köylerinde ekmek pişirilen ocaklar vardır. Bu ocakların konumu Anadolu geleneklerine çok benzemektedir.

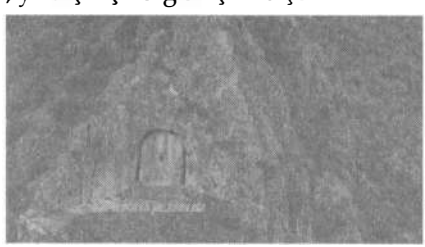

Afyon Müzesi'nde koruma altında olan bir Hitit yazıtı

Ağırlık ölçüleri: Eskiden halk ya da krallık (beyliklerde de aynı işlem görülür) kendi doğrularına göre yerel ağırlık nesneleri oluşturmuş ve onları adlandırmışlardı. Anadolu'da en çok kullanılan ağırlık birimleri "mina" ve "şekel" olarak belirtilmektedir. Yerel farklılıklara örnek olarak Babil'de bir mina yarım kilo, ancak belgesel kaynaklarda bir minanın 40-60 şekel arasında değiştiği görülmektedir. Ölçülerin birim değerleri ise; 1 talent 60 mina (O da günümüzde 30 kg. karşılığında kullanılmıştır.), 1 mina 60 şekel (günümüzde 500 gr. karşılığında kullanılmaktadır) ve 1 şekel 8.3 gr. olarak değerlendirilmiştir. Kazılar sırasında bulunan bir mektupta ağırlık ölçüleri ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu mektup Asur'da Kukku-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lanum tarafından Kaneş kentinde ikamet eden Enlil-Bani için hazırlanmıştı. Mektupta, "...Pilahhaya, İrma-Assur ve Mannum-balum-ssur şöyle derler: Enlil-bani ve Kukkulanum'a şöyle de: 30 mina gümüşü -vergisi eklenmiş- sizin mühürlerinizle Kukkulanum getirdi. Biz gümüşü kontrol ettik ve 2/3 minanın eksik olduğunu tespit ettik. Buradan (şunlar satın alınmıştır): 7,5 mina 4.25 şekel gümüşe (olan) 114 Kutanu-giysisi (ince yünden yapılmış bir giysi türü); her biri 13.25 şekele olan 2 talent 15 mina mühürlenmiş kalay; 40 mina mühürlenmiş kalay, ayrıca 13 şekel (tutan) 8 mina mühürlenmiş kalay. Toplam gümüş ücreti 13.83 mina 2.83 şekel. Altı (adet) kara eşek ücreti 2 mina 8 şekel gümüş, yemleriyle beraber. Koşum takımları için 16 şekel gümüş. Her bir minayı 13 şekele olan 37 mina el-kalayı, gümüş olarak 2.83 mina ve 2.16 şekel. 1 mina gümüş: İki eşek sürücüsünün çalışma ücreti. Onların giysileri için 4 şekel. Nabi-Sin'in çalışma ücretine (kervanı yöneten şahıs) 7 şekel gümüş ekledik. 12,5 şekel 'eködeme'; Sa'udum ile ilgili 2,5 şekel; yola çıkış vergisi için 15 şekel; Asur-malik'in hesabına 6 şekel gümüş ödedik; Kukkulanum 0.83 mina gümüşü, 'Tüccar bana burada gümüşü vermez ise, onu bu gümüşten alırım,' diyerek aldı..." Ağırlık ölçülerini bu şekilde kullanan Hititler ve civar kent krallıkları bedel olarak gümüş öderlerdi. Bazı belgelerde altının da kullanılmış olduğu belirtilmektedir.

Kapılıkaya mezarlığından görünüm

Ağilim: Sümer mitolojisinde tapınılan bir tanrıdır. Bu tanrının adı Kumarbi efsanesinde geçmektedir.

Ahaltena: Ugarit Kralı İlbiranu'nun habercisidir. Bu Kral, habercisi Ahaltena ile birlikte Kargamiş Kralına askeri amaçlı 1600 tane ok destesini gönderir.

Ahhiyava: (Karabel) Eski dönemlerde "Ahhiyava" şeklinde yazılmış olduğu ifade edilmektedir. Hitit geleneklerinde birinin "Ahhiya" oluşuna önem verilmekteydi. Çünkü "ahiyya" soyluluğu temsil etmekteydi. 1924 yılında araştırmacı Emil Forer, çevirisini yaptığı bir metinde adı geçen Ahhiyanın Homeros'un incelemelerinde adını belirttiği Akkaioslarla aynı olduğunu belirtirken, Ferdinan Sommer'in ağır eleştirisine uğrar. Ancak, 1950'li yıllarda Michael Vertris tarafından incelenen Mykene tabletlerinin çözümünde "Geç Tunç Ege" hal-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kının Yunanlılar olduğu ve Ahhiya(va)'nın da Mykeneleri işaret ettiğini söyler. Madduvata metni olarak bilinen belge ile KBoXVI97 kodlu kehanet belgesinde kullanılan ifadeler. Ahiyya halkının Hitit devletine karşı aralıksız bir şekilde ayaklandıklarını belirtir. Hattuşa'daki (Boğazköy) tarih arşivlerinde Hititlerde bir devlet adı olarak geçmektedir. (Bazı kaynaklarda Troas (?) adıyla da belirtilmiştir.) Yunan tarihi kaynaklarına göre "Akha" olarak ele alındığı görülür. Sınırları hakkında arkeolojik belge yetersizliği nedeniyle bilinmiyor. Bazı tarihçiler Yunan tarihçilerinin ileri sürdükleri belgelerden yola çıkarak Mykenai halkların Akhalarla bağlantılarının olabileceği ihtimalini otaya koyarlar. Hatta 1924 yılında Hitit metinlerinde adları geçen Ahhiyavalıların Homeros destanındaki Akalarla aynı olduğu belirtilmiştir. Yunan halkı Mikenlerle de aynı halk olduğu şeklinde ifadelerin yer aldığı kaynaklar vardır. Mısır'daki tarihi belgelerde "Akaivaşa" olarak yazıldığı görülmektedir. Akaivalar at bakımı, araba kullanmayı öğrenmek ve bunlara benzer işlerde çalışmak üzere Hititlerin yaşadıkları merkezi yerlere gelip, saraylarda çalışmaya başladılar. Altın, gümüş ve bakırdan süs eşyaları ürettiler. Hitit Kralı Mufattallis ile ittifak kurarak Kadeş Savaşı'nda Ramses II'ye kaşı savaştılar.

Hayvan motifli bir çeşme başlığı

Ahlatlıbel: Ankara'nın 14 kilometre güneybatısında yer alan arkeolojik buluntu alanıdır. Burada yapılan arkeolojik araştırmalarda "Bakır Çağ" kültürüne ait bazı belgelerin bulunduğu belirtilir. 1933 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından görevlendirilen Dr. H. Z. Koşay, bölgede çeşitli kazılar yaptı. Buluntuların İ.Ö. 3000-2000 tarihlerine ait olduğu belirtilir. Arkeologların ortak düşüncesinin Ahlatlıbel'in "Bakırtaş" kültürünün kalesi olduğu şeklindedir.

Bu bölgede yer alan kale kalıntılarının geçmişte önemli aşiret beyleri tarafından yapılarak yönetime egemen oldukları şeklinde ifadelerin olduğu kaynaklar vardır. Bina kalıntılarının temel kısımlarının taş, üst kısımlarının ise kerpiçten yapıldığı belirtiliyor. Kazılar sırasında mezarlar ve küp mezar şeklindeki buluntularda ölünün "hacker" durumda gömülü olduğu dikkat çekicidir. Genellikle mezarların küp ya da taşlardan yapıldığı görülmektedir. Kazılarda taş mühürler, kemik iğneler, pişmiş topraklardan keman şeklinde idoller ele geçmiştir. Ayrıca hayvan figürleri, bakırdan yapılmış süs eşyaları,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bakır ve altın karışımı kılıçların da bulunduğu yazılı belgelerde görülür. El emeğiyle yapılmış çanak, çömlekler (tek kulplu, karnından emzikli, çaydanlıklar, çanak, çömlekler) Truva II kültürü yansıttığı gibi Alişar ve Alacahöyük biçimlerini içeren bazı benzerleri de bulunmaktadır. Böylece Ahlatlıbel'de iki kültür arasında bir geçiş yolu gözlenmektedir. Kültürel özelliklerin farkındalığı bölgeyi mercek altına alan arkeologların buldukları belgelere bağlanmaktadır.

Ahmet Ünal: (Prof.) Türk Hititolog. 1943 yılında Uşak ilinde doğdu. İlköğretim okulunu 1956-1961 Balıkesir'de bitirdi. 1961-1962 Ankara Atatürk Lisesi'ni bitirdikten sonra, 1962-1966 Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Genel Tarih, Osmanlı ve Eskiçağ Tarihi, (H. Demircioğlu, A. İnan, F. Kınalı denetiminde Hititoloji, S. Alp, H. Ertem, Y. Coşkun denetiminde Ön Asya Arkeolojisi, N. ve T. Özgüç denetiminde pedagojinin yanı sıra Osmanlıca ve İngilizce öğrenimini tamamladı. 1964-1966 Dr. H. Z. Koşay'la birlikte Alacahöyük, 1965 Kussaray kazılarına katıldı. 1966 Yozgat ili, Çengeltepe araştırma ve sondajlarını idare etti. 1966-1967'de "DTCF" Eskiçağ Tarihi Kürsüsü'nde asistanlık yaptı. 1967-1972 arası Milli Eğitim Bakanlığı bursuyla Federal Almanya'ya doktorasını tamamlamak için gönderildi. 1967-1968 yılında Goethe Enstitüsü'nde Almanca öğrenimi ve yine 1968 yılında özel bir okulda Büyük Latince Dili üzerine eğitim gördü. Ahmet Ünal öğrenmeye doymak bilmeyen bir bilim adamı olarak, 1968-1972 tarihleri arasında da Münih Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Öğrenimi sırasında; Hititoloji (A. Kammenhuber, F. Steinherr, H. G. Güterbock), Eski Çağ Tarihi (H. Bengtson, S. Lauffer), Asurca-Akadca (D. O. Edzard, C. Wilcke), Genel Dilbilim (M. Scheller) ve Eski Yunanca (H. Hölzl) ile birlikte eğitim gördü. 1972'de aynı üniversitede doktora, 1972-1974 yılında "Alexander Von Humboldt Vakfı" bursuyla Münih Üniversitesi'nde araştırmacı, 1974-1979'de Ankara Üniversitesi "DTCF" Hititoloji Kürsüsü'nde asistanlık yaptı. Askerliğini 1975 yılında jandarma olarak kısa dönemden yararlanarak tamamladı. 1979'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde doçentlik sınavları, 1976-1981'da Konya Selçuk Üniversitesi'nde Eski Yakındoğu, Eski Yunan ve Roma Tarihi derslerini verdi. 1982-1985 Münih Üniversitesi'nde misafir doçent olarak Hititçe ve Eski Anadolu Tarihi ve Kültürleri üzerine dersler verdi. Aynı

Hititlerde bir kral mührü

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

zamanda A. Kammenhuber tarafından çıkarılan "Hitit Dili Sözlüğü" projesine katıldı. 1985-1988 yılları arasında da Amerika'da H. A. Hoffner ve H. G. Güterbock tarafından çıkarılmakta olan "Chicago Hittite Dictionary Project'te" sözlük yazarı oldu (Research Associate). Aynı zamanda Chicago Üniversitesi'nde Hititoloji ve Eski Anadolu Tarihi dersleri, 1988'de Münih Üniversitesi Asuroloji ve Hititoloji bölümüne, 1989 Eski Anadolu Dilleri bölümü başkanlığı ve profesörlüğe atandı. 1990'dan beri misafir profesör olarak Bern Üniversitesi'nde Eski Anadolu Tarihi, Kültürleri ve Hititçe dersleri, 1992'den beri Münih Üniversitesi'nce yürütülen Sirkeli (Adana) kazılar ikinci başkanlığı ve kazı filologu, 1996 misafir profesör olarak Antalya Akdeniz Üniversitesi'nde Eski Çağ Tarihi dersleri, 1976'dan beri Ankara, İstanbul, Konya, Çorum, Adana, Mersin, Paris, Londra, Kopenhag, Münih, Stuttgart, Berlin, Münster, Graz, Tokyo, Roma, Pavia, Bern, Leuven, Chikago, Philadelphia, New Haven, Los Angeles ve DeKalb'te bilimsel bildiriler hazırladı. Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi Türk Prof. Ahmet Ünal, Anadolu uygarlıkları hakkında çok daha taze bilgileri aktaracak donanıma sahip biri olduğunu belli eder.

Hattuşaş'ta sfenksler

Aitakkama: Kadeş Valisi Şuttarna'nın oğludur. Hititlerin askeri saldırısına uğrayarak babasıyla birlikte yakalanıp Hattuşa'ya götürüldü. Daha sonra Şuppiluliuma I ile bir anlaşma yaparak Kadeş'e geri gönderilip, oranın valisi yapılır. Aitakkama, Hitit Kralı Murşili II zamanında oğlu Nikmadu tarafından öldürülür. Bu tür darbeler tarih boyunca krallıkların aileleri arasında uygulanmış ve krallık böylece kanlı darbelerle el değiştirmiştir. Saray içindeki bu kanlı darbelerin bir benzeri günümüzde de varlığını korumaktadır. Eski ile yeni darbeler arasındaki tek fark siyasal gerginlik olarak belirtilmektedir.

Akir-teşup: Suriye Krallığı'na bağlı bulunan Niya kent Kralı Takuva'nın kardeşidir.

Aki-tesub: Niya Kralıdır. Bu Kral Çivi yazılı belgelerdeki ifadelere göre Ugarit Kralı Niqmadu II ile çağdaş olan diğer krallar gibi o da çağdaşıydı. Niqmadu II ile çağdaş olan diğer krallar ise; Hitit Kralı Suppiluliuma I, Kargamiş Kralı Sari-Kusuh, Ammuru Kralı Aziru, Nuhasse Kralı Adad/Addu-nirari ve Tette, Mukis Kralı Huraddu ve Siyannu Kralı Abdi-hepa'dır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Akpınar: Manisa bölgesinde Hititlerin izlerini taşıyan bir bölge. Bu bölgede yapılan arkeolojik kazılarda bir kaya anıtı bulunmuştur. Bulunan bu anıt daha sonraları Spylos dağında Niobe Anıtı olarak geçmektedir. Kayada işlemeli bir krallık tahtında oturan tanrıçanın kabartması yer almaktadır. Mitolojide Niobe'nin öldürülen çocuklarının acısına dayanamayıp, taşlaşarak ağlayan bir kayaya dönüştürüldüğü anlatılır. Bir başka benzetme ise Hititlerin tapındıkları Kybele'nin heykelinin bulunduğu yer olarak da belirtilmektedir. Heykel Manisa'nın (Spilos, Sipil) yakınlarındaki Siplus dağında bulunmuştur. Burada bulunan anıtın Gebzeli ve İmamkulu ören yerlerinde bulunan anıtların benzeri olduğu söylenmektedir. Ayrıca heykelin bir erkek figürü taşıdığı da söylenmektedir. Heykelle birlikte yazılan yazıtta adı geçen Lamuwa/Lanamuwa'nın İmamkulu ve Gebzeli anıtlarında da geçtiği belirtilir. Aynı kişi olduğu şeklinde ifadeler var. Yazıtbilimci Guterborck'un çevirisinde benzer ismin diğer yazıtlarda da görüldüğü ifade edilmektedir. Anıtın Kybele'ye ait olduğu ve Lydialılarca da törenlerle tapınıldığı tarihçi Pausanias tarafından da yazılmaktadır.

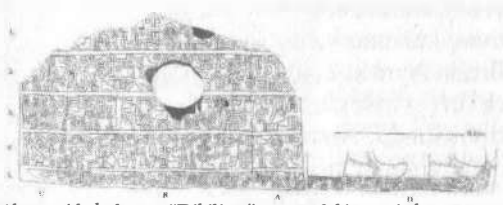
Kybele'ye ait bulunmuş bir heykel

Aksaray: Hititlerin yaşadığı bir arkeolojik alandır. Önceleri Konya iline bağlı bir ilçeydi. Günümüzde kent haline dönüşmüştür. Burada yapılan arkeolojik kazlarda bulunan bir belgede fırtına tanrısını betimleyen bir dikilitaşın bulunduğu belirtilir. Taşın üzerinde de Luvi dilinden yazılar görülür. Dikilitaşın ölçüleri de 88x90x39 şeklindedir. Dikilitaş 1976 yılında bir binanın yapılması sırasında tesadüfen bulunmuştur. Yazıtta belirtilen adların "Topada" anıtındaki adlarla benzer olduğu da söylenir. Topada anıtında Kıyakıyas adının geçtiği belirtilmektedir. Bu adın Asur yazıtlarında Kral Sargon II tarafından azledilen aynı kişi olduğu tahmin ediliyor. Yazıt, Aksaray Müzesi'nde koruma altındadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

A.Knudtzon: (Orijinal adı J. A. Knudtzon'dur) Norveçli araştırmacı ve arkeologdur. Araştırmacıların metinlerinde "Knudtzon" şeklinde de adı geçmektedir. Hitit (Hatti) Kralı Şuppiluliuma'nın Mısır Kralı Akhenaton'a gönderdiği mektupla; Arzava Kralına gönderilen mektupların çözülemediği sırada, 1902 yılında adı geçen mektupların "Hint-Avrupa" dilleriyle yazıldığını iddia eder, ancak bu iddiası diğer araştırmacılar tarafından önemsenmez. "Hint-Avrupa" dilleriyle yazılmış başka tabletler 1893 yılında Boğazköy'de kazı yapan E. Chantre tarafından da bulunur. Çelişkilerle dolu zaman sürecinden sonra bölgede kazıların başlamasına işaret edilir.

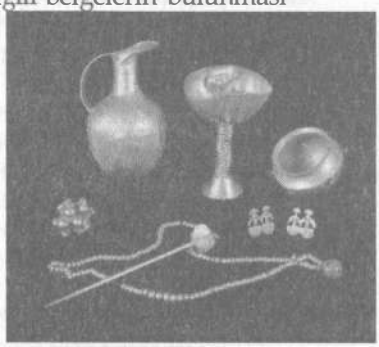
Alacahöyük: Ankara'nın yaklaşık 165 kilometre doğusunda yer alan bir yerleşim alanıdır. Hititler döneminde kent konumundaydı. Boğazköy'den de 34 kilometre uzaklıkta yer almaktadır. Çorum iline bağlı Alaca ilçesinin yaklaşık 15 kilometre kuzeybatısında yer alan "Hüyük" adlı yerde bir höyük şeklinde de belirtilmektedir. Hititler döneminde bu bölgede yaşayan demirciler, kült dışı ve kültlerle ilgili objeler yaparak sanatsal özelliklerini belirtmeyi başarmışlardı. Bölgedeki veriler İ. Ö. 2000-1300 yılları arasında Hititlerin yoğun bir şekilde yaşamış oldukları bir alan şeklinde belirtilmektedir. Arkeologlar burada "Geç Kalkolitik Dönemden" küçük ama önemli bir krallığın kurulduğunu tahmin ediyorlar. Buluntulardan yola çıkan arkeologlar ve araştırmacılar; bu krallığı oluşturan halkın soyluları öldüğü zaman mezarlarına değerli süs eşyalarını koyduklarını ifade ediyorlar. Kazılar sırasında hayvan heykelcikleri de bulunmuştur. Alacahöyük'ün bir kült merkezi olduğu belirtilirken arkeolojik ve mimarlık buluntularıyla da önemli bir konumda ele alınmıştır. Mimarlığıyla başkent olan Boğazköy heykelcilik sanatından ayrılmış olarak ifade edilmektedir. Alacahöyük'teki sfenksli kapının paralelindeki geçitlerin "kötülüklerden koruyan" anlamında belirtilen sfenkslerle bezenmiş olduğu bazı tartışmaları da ön plana çıkarıyor. Sfenkslerin saç biçimlerinin Mısır sfenkslerine benzediği görülür. Alacahöyük'ün yerini ilk defa W. C. Hamilton adlı İngiliz bir araştırmacı bulmuştur. Höyük olarak belirtilen bölgede çeşitli kültürlerin izlerini taşıyan 14 yapı katmanı bulunur. İlk kazı ça-

Aksaray'da bulunan "Dikilitaş" yazıtındaki metnin kopyası

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lışmaları Osmanlılar döneminde Arkeoloji Müzesi'nin denetimi altında çalışan Theodor Makridi tarafından 1907 yılında gerçekleştirilir. 1935 yılında ise bölgedeki kazılar Hamit Zübeyr Koşay ile Remzi Oğuz Arık'ın denetiminde yürütülür. Kazılar sırasında Bakırtaş dönemi ve Osmanlılara ait bazı belgeler bulunur. Çeşitli araştırmalar ve kazılar esnasında Frigler, Bizans, Roma, Anadolu Selçuklular ve Osmanlılarla ilgili önemli belgeler ele geçer. Bu belgelerin bir kısmı bir yoldan Avrupa ülkelerine kalanlar ise Anadolu'daki çeşitli müzelerde koruma altına alınmıştır. Friglerle ilgili belgelerin bulunması İ.Ö. 1200 civarında bölgede Friglerin de yaşamış olacağını belirler. Başkent Hattuşa kentine yakın olması nedeniyle Hititler tarafından da önemli bir yerleşim yeri olarak gösterilmiştir. Çünkü kent, giriş kapısının sağında ve solunda kadın başlı aslan gövdeli sfenkslerle süslenmişti. Kazılar sırasında Sfenksli Kapı, fırınlar, kanallar, yol yapımında kullanılan kaldırımlar, tapınak ve saray kalıntıları yer almıştı. Buluntuların dört evrede ele alındığı bu yerde İ. Ö. 3000-2000 yılları arasında tarihlenen "Erken Tunç Çağı"ndan kaldığı öne sürülen dört yapının kalıntıları yer almıştır. Boğazköy ile Alacahöyük 1988 yılında "Milli Park" olarak ilan edilir.

Alacahöyük'te bulunan çeşitli kaplar, kolye ve iğne

Alaksandu: Wilusa/Troia Kralıdır. Piyamaradu'nun saldırısına zamansız yakalanınca Hitit orduları tarafından krallığı kurtarıldı. Hititolog Frank Starke'nin Alaksandu adının Yunancada "Alexandros"'un ["Homeros'ta Paris'in ikinci adı"] Luvi ve Hititçe uyarlaması olduğunu belirtir. Annesinin Akha (Ahhiyava) olmasından kaynaklanmış olabileceği tahmin edilmektedir. Alaksandu, Wilusa kentinde kral olduğu sıralarda Hattuşa'da Murşili II egemenlik sürdürüyordu.

Alalah: Alalah, Mukiş kent devletinin başkentidir. Yamhad Krallığı'na bağlı olduğu belirtiliyor. Alalah, Anadolu'yu Suriye'ye bağlayan yol üzerinde egemenlik kurdu. Kent, Hititlerin saldırılarından sonra yıkılmıştır.

Alalu: Hurri-Hitit mitolojisinde gökyüzü krallığının ilk yöneticisi. Mezopotamya kökenlidir. Mezopotamya'da tapınılan tanrı Aru ile yap-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tığı savaşı kaybedince gökyüzü krallığı Anu'nun eline geçer. Kumarbi efsanesine göre de Anu'nun babası olarak adı geçer. Alalu hakkında çiviyazılı metinlerle yazılmış Hitit mitolojisinde geniş bir şekilde anlatılmaktadır.

Alalimi: Hitit kaynaklarında önceleri içki sunucusu olan biri şeklinde belirtiliyor. Daha sonraları Hattuşili III döneminde baş içki sunucusu olduğu ifade ediliyor. Tuthaliya IV döneminde ise baş içki sunucularının en büyüğü unvanını aldı.

Alalus: Gök-tanrı Anus'un babasıdır. Oğluyla girdiği tartışmalardan dolayı oğlu tarafından tahttan uzaklaştırıldı.

Alam: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "heykel" şeklinde tanımlanmıştır.

Alam-ka-ud: Hititçe bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı "eğlendirici, hokkabaz" anlamında tanımlanmıştır.

Allai: Huri dilinde "hanım, bayan" anlamında kullanılan bir unvandır. Puduhepa, III Hattuşili'yle evlendikten sonra Hitit sarayına girerken Hititlerin kullandığı "tawa nanna" unvanı yerine Hurice bir unvan olan "allai"yi kullanarak Huri geleneğinin Hitit bölgesine yayılmasını sağlar.

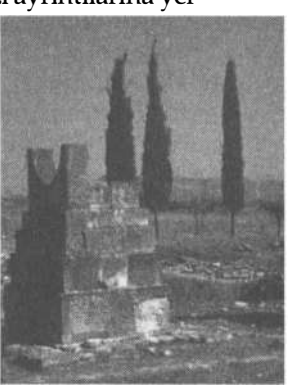
Allani: Huri tanrısıdır. Hititlerde tapınılan bir tanrıçadır. Yer altı tanrıçası olarak adına kült merkezi ve tören alanları yapıldı. Allani, daha önceleri Huriler ve onların geleneklerinde belirtilen koşullarla tapınıldıktan sonra Hititlerin tanrılar listesine de ilave edilmiştir. Hititler dinsel alanda son derece demokratik davranışlar sergilemişlerdir. İşgal ettiği ya da kültünü beğendikleri tanrıları vakit kaybetmeden kendi tapındıkları tanrılar listesine almayı ihmal etmemişlerdir. Ölü gömme işlemlerinde kralın vücudu ateşte yakılırken ruhunu da tanrı Allanı teslim alır.

Alanzu: Tanrıça Hepat'ın kızlarından biridir. Diğer kızının da adı Lazu olarak belirtilmiştir. Belge yetersizliği nedeniyle konumu ve kişiliği hakkında bilgi verilemiyor.

Alasiya: Günümüzdeki Kıbrıs'ın adıdır. Bu kent devleti de Hititlere karşı ayaklanır. Ancak, Hititlerin Ugaritten yola çıkan donanması Alasia donanmasını batırınca yeniden Hititlere bağlı kalırlar. Ramses III'e ait olduğu söylenen ve Medinet Habu'da bulunan yazılı belgede, "…Yabancı ülkelerde ve adalarda karışıklık yarattılar. Bütün insanlar savaşta hareket halindeydiler. Hiçbir ülke onların silahlarına karşı koyamadı. Hatti, Kode (Kizzuwatna), Kargamış, Arzawa ve Kıbrıs (Alasiya). Bu ülkeler tahrip edildi. Amor (Amurru=Suriye) ül-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kesinde kamp kuruldu. Ülkenin halkı ve toprakları sanki hiç yaşamamışçasına tahrip edildi. Onlar Mısır'a doğru ilerliyorlardı. Onların dilleri Pelesed, Şekeleş, Jeker, Denyen (Danuna) ve Veşeş idi. Kollarını ülkelerin üzerine uzatmışlar ve kalpleri 'Planlarımız başarılı olacak,' diye inanıyorlardı..." şeklinde bilgilere yer verir. Tarihsel belgelerde Kıbrıs kent krallığı önemli izlerle adından sıkça söz ettirmiştir. Kenti egemenliği altına alan krallar diğer güçlü ülkelere karşı çoğu zaman direniş yapmış ve ulusal çizgilerini korumaya çalışmışlardır. Belgelerde Alaşıya'nın (Alasiya) çeviri metinlerdeki orijinal adının "Alashiya" olduğu söyleniyor. Akdeniz kıyısında etkili olan ve bakır yatakları yönünden zengin bir ülke olarak arkeolojik kayıtlarda yer alır. Bu kent Krallığı İ.Ö. XVIII-XII yüzyıllarda Doğu Ebla Krallığı'na bağlıydı. Mısır, Yunanlılar, Ugarit ve Hititlere bakır madeni sattılar. Yaşadıkları yer Kıbrıs ya da adada küçük bir bölge şeklinde tahmin ediliyor. Suppiluliuma tarafından kuşatılarak yok edildiği ifade edilmektedir. Alasiya için bazı araştırmacılar Kıbrıs'ın adı, bazıları da adanın içinde bulunduğu bölge olarak belirtmektedirler. Kent Krallığı hakkında bulunan arkeolojik metinlerin Mısır dili, Akkad, Hitit, Asur ve Meycenean dilleriyle yazılmış olduğu görülmektedir. Amarna mektuplarında krallığın bazı ayrıntılarına yer verilmiştir. Belgelerde Anastasıa IV'ün krallığı döneminde Mısır'a bakır gönderildiği ifade ediliyor. Amarna mektuplarında bu Krallığa Lukki adı verilen deniz korsanlarının saldırdıkları belirtilir. Hatta Ugarit Krallığı deniz korsanlarından korunmak için Alashiya Krallığı'ndan yardım ister. Wenamun adlı bir Mısırlı rahip de bu kent Krallığı hakkında bilgiler verir.

Alasiya'da bir tapınak harabesi.

Alatu: Beşli tanrılar ailesi gurubu içinde 19 tanrıçanın adı geçmektedir. Bu tanrıçaların çoğunun adı henüz belge yetersizliği nedeniyle çözülememiştir. Adları çözülüp günümüze ulaşan tanrıçalar ise; Takitu, Hutena, Hutilura, Alatu, Naparpi, Salusa, Tapakina (Damkina), Nikalu ve Sausga'dır. Yekbaz köyündeki kazılarda kalker blok üzerinde tanrıçanın betimi yer almıştır. Diğer tanrıçaların bulunduğu kaya parçasının tahrip olması nedeniyle kimliklerine ulaşılmadığı belirtiliyor. Bu adların Hurice adlar olduğunu belirten kaynaklar var. Çoğunlukla hazine ve tablet

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Fildişinden yapılmış dağ tanrıçası.

avcıları yüzünden bölge kültüründe gözle görülen boşlukların olduğu söylenmektedir. Hazine arayıcıları anlamadığı, kurutulmuş kil parçası olduğunu sandığı ve tarihsel değeri yüksek olan tabletlerin imha edilmesini çekinmeden gerçekleştirmişlerdi. Bu nedenle araştırmacılar bir bilmeceye dönüşen bölge tarihi hakkında belki de haklı olarak adları, yerleri ve olayları isimlendirmede zorluk çekmişlerdi.

Aleppo: Hititlerle ilgili arkeolojik belgelerin bulunduğu bir yer. Burada yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen buluntular çeşitli müzelerde koruma altına alındılar. Hititlerle ilgili yabancı kaynaklarda bu bölgenin adı "buluntu yerleri" adlı listeye ilave edilmiştir.

Ali: Hititlerde aşk tanrıçası İştar (Bilindiği gibi İştar Sümer tanrıçası İnanna'nın Asur dilindeki adıdır. Hititler tarafından ithal edilen bir tanrıçadır.) için yazılan bir şiirde kötülük yapanları doğru yola getirmek için görevlendirilen dört cinden birinin adıdır. Bunlar Hitit mitolojisine göre İştar'ın melekleriydi. Onun emirleri doğrultusunda çalışırlardı. (Bu cinler "Ali, Halzari, Taruvi ve Şinanda-dukamı" adlarını taşıyorlardı.) Görüleceği gibi İslam dininde de dört melekten söz edilmektedir.

Ali Dinçol: (Prof.). Türk Hititolog. Prof. Belkis Dinçol'un eşidir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Dilleri ve Edebiyat Bölümü Başkanlığı yaptı. Ali Dinçol, Boğazköy'de yaptığı kazılarda elde ettiği belgelerden dolayı tanındı. Eşi ile birlikte "Türk Eski Çağ Enstitüsü"nü kurmak için çok çabaladı. Kendisine yönelik hazırlanan "Armağan Kitap" hediye olarak verilmiştir. Yaptığı kazılarda Kurunta ile ilgili mühürler bulmuştur. Tarhuntaşşa ülkesinin başkent konumunda olduğu kentin araştırmasını sürdürür. Bu araştırmasıyla ilgili, "...Başkent, ülkenin başka yollarına bağlı olmalı. Ayrıca ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak bir yerleşim dokusu gerekli..." şeklinde açıklamalarda bulunur. Ayrıca Konya ili Karaman ilçesi sınırlarında bulunan Kızıldağ'da yaptığı kazılarda Hitit Kralı Harpatu'nun yazdığı anıtı bulur. Bu anıtla birlikte Ali Dinçol, Harpatu'nun bu bölgeye gelmesinin nedeni Hititlerin zayıflamış olmasına bağlamaktadır. Bu nedenle Boğazköy'den Karaman bölgesine taşınmış olabileceği tahmin edilmektedir. Prof Ali Dinçol'un çalışma alanları Hititçe, Urartuca ve Hitit Hiyeroglif Mühürleri üzerindeki çalışmaları şeklinde belirtilmektedir. Kendi anlatımıyla çalışma ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

eserlerini de kronolojik bir çerçeve içinde kendi deyimiyle "...1968 (Sönmez Kantman ile beraber), "Arkeolojide Yeni Kavramlar ve Metodolojik Araştırma Planlaması", Belleten XXXII, 127:331-353. 1969 (Sönmez Kantman ile beraber) "Analitik Arkeoloji ", Anadolu Araştırmaları Özel Sayı 3, İstanbul. 1969 W. ORTMANN, (with a contribution by H. Helmuth), Das Graeberfeld bei Ilıca. Weisbaden, Franz Steiner Verlag GmbH, 1967 (84 pp., 7 figs., 13 plans,16 plates), Bibliotheca Orientalis XXVI, No. 3/4:220-222.1969 "Die fünfte Tafel des išuwa-Festes", RHA 27 fasc. 84/85: 25-40.1970 "XVIII. Uluslararası Assyroloji Kongresi'nden Notlar", Belleten XXXIV 135:469-474. 1969-1970 (Muhibbe Darga ile beraber), "Die Feste von Karahna", Anatolica III: 99-118. 1970 Eski Anadolu Dillerine Giriş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1583, İstanbul. 1971 "Zu den Hurritischen Bergnamen", Journal of Cuneiform Studies XXIV, No. 1-2: 29-30. 1974 (Jak Yakar ile beraber), "Remarks on the Historical Geography of North-Central Anatolia during the Pre-Hittite and Hittite Periods", Journal of the Tel Aviv University Institute of Archaeology I/3: 85-99. 1974 (Jak Yakar ile beraber), "Nerik Şehrinin Yeri Hakkında"/"The Theories Localization of Nerik Reconsidered, Belleten XXXVIII/152: 563-582.1974 "Ueber die Hydronomie und Oronomie Anatoliens zur Zeit der Hethiter", Berytus Archaeological Studies XXIII: 28-40. 1976 "Die neuen Urartischen Inschriften aus Körzüt", Istanbuler Mitteilungen 26:19-24.1977 "Çavuştepe Kazısında Çıkan Yazıtlı Küçük Buluntular I"/"Beschriftete Kleinfunde aus der Urartäischen Burg Çavuştepe-I", Anatolia XVIII: 105-121. 1978 (E. Kavaklı ile beraber) Van Bölgesinde Bulunmuş Yeni Urartu Yazıtları/Die neuen Urartaeischen Inschriften aus der Umgebung von Van, Anadolu Araştırmaları Ek Yayın 1, İstanbul 1978 (E. Kavaklı ile beraber), "Karahan Köyünde Bulunan Dört Yeni Urartu Yazıtı"/"Neuere Urartaeische Inschriften aus dem Dorfe Karahan", Anadolu Araştırmaları VI: 17-32. 1980 "Hitit Devletinin Kuruluşuna Ait İlk Yazılı Belgeler", Arkeoloji ve Sanat Dergisi 10: 5-8.1980 (O. Belli ile beraber) "Hazine Piri Kapısı ve Aşağı Zivistan Taş Ocakları"/"Die Inschrift von Hazine Piri Kapısı und die Steinbrüche um der Berg von Nieder Ziwistan" Anadolu Araştırmaları VIII: 167-190. 1980 "Hititler", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I: 18-120. 1980 "Geç Hititler", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I: 122-136.1981 (B. Dinçol ile beraber), Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Bulunan Hitit Hiyeroglif Mühürleri/Hethitische Hieroglyphensie-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gel im Museum für Anatolische civilisationen, Ankara. 1981 "Atatürk' ün Himayesinde Fransa'da Yayınlanan Bir Dergi", Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan:119-123. 1982 (E. Kavaklı ile beraber), "Van Bölgesinde Bulunan Yazıtlı Bir Urartu Boncuğu" /"Eine Beschrifte Urartaeische Steinkugel", Anadolu Araştırmaları VIII:231-234. 1983 "Adana, Hatay ve İstanbul Müzelerinde Bulunan Hitit Hiyeroglif Mühürleri" /"Hethitische Hieroglyphensiegel in den Museen zu Adana, Hatay und Istanbul" Anadolu Araştırmaları/Jahrbuch für kleinasiatische Forschung IX:173-249+XXXV Levha. 1983 (B. Dinçol ile beraber), "Elazığ Müzesi'nde Bulunan İki Hiyeroglif Mühür"/ "Zwei hethitische Hieroglyphensiegel im Elazığ Museum", Anadolu Araştırmaları IX: 285-294.1983 (B. Dinçol ve O. Belli ile beraber), "Bir Bilgi Yanlışının Düzeltilmesi Hakkında", "Berichtigung einer Fehlinformation", Anadolu Araştırmaları IX: 387-400.1985 (B. Dinçol ile beraber), "Neue hethitische Hieroglyphensiegel in den Museen zu Ankara und Mersin", Akkadica 45: 33-40. 1985 "Ashella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış", Belleten XLIX/193: 1-40. 1986 (B. Dinçol ile beraber), "Eine wiederentdeckte assyrische Inschrift auf den Van-Felsen", Anadolu Araştırmaları X: 351-58. 1986 (B. Dinçol ile beraber), "Hethitische Hieroglyphensiegel in den Museen zu Samsun, Gaziantep und Kahramanmaraş", Anadolu Araştırmaları X: 233-252.1986 (B. Dinçol ile beraber), "Appendix: The hieroglyphic Inscription on Cylinder Seal No: 6948", Ancient Anatolia (Essays in Honor of M. Mellink), Wisconsin:83-84. 1987 "Urartäische Inschriften aus Çavuştepe-Sarduriihinili", Anadolu XXI: 95-104. 1987 (B. Dinçol ile beraber), "Unpublished Hittite Hieroglyphic Seals in Regional. Museum of Adana", Hethitica VIII: 81-93. 1987 (R. Giveon ile beraber), "Mısır XXV. Sülaleye Ait Bir Yazılı Belge", Anadolu Demir Çağları Anatolian Iron Ages, Ed. A. Çilingiroğlu: 71-75.1988 "Hititlerin Devletler Arası Antlaşmaları" Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: 35-46. 1988 (B. Dinçol ile beraber) "Hieroglyphische Siegel und Siegelabdrücke aus Eskiyapar", Dokumentum Asiae Minoris Antiquae (Festschrift H. Otten), Wiesbaden: s. 87-97. 1989 "Yeni Urartu Yazıtları ve Yazıt Parçaları", Anadolu Araştırmaları II: 137-142. 1989 (K. Köroğlu ile beraber), "Palu Yazıtı Üzerine Bir Not", Anadolu Araştırmaları XI:123-126.1989 (M. Poetto ve B. Dinçol ile beraber), "A new seal in hieroglyphic Luwian", Accadica 62: 21-23. 1989 "Arkeolojik Verilerin Işığında İnsan Toplumlarında Sosyal Tabakalanmanın Oluşumu ve Nedenleri: Bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Deneme", Sosyoloji Dergisi 3/1:187-195. 1989 "Mızrakucu Üzerindeki Hiyeroglif Yazıt"/"The Hieroglyphic Signs on the Spearhead", Protohistorik Çağ Silahları, Sadberk Hanım Müzesi Yayınları: 103.1989 "Ein Hurro-Hethitisches Festritual: (H)ISUWAS", Belleten LIII/206:1-50. 1990 "Hitit Yasalarının Ana Çizgileri ve Eski Ön Asya Hukuku ile Etkileşimi", Anadolu Araştırmaları XII: 83-100.1990 "Neue Hethitische Hieroglyphensiegel in den Stadtlichen Museen zu Istanbul, Ereğli, Karaman und im Privaten Sadberk-Hanım-Museeum", Orientalia LIX / 2: 150-156.1992 (B. Dinçol ile beraber), "Die urartäische Inschrift aus Hanak (Kars)", Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp, Ankara: 109-117.1992 "Samsat'ta Bulunan Hiyeroglifli Bir Mühür Baskısı"/"Hieroglyphic Seal Impression from Samsat", Belleten LVI/215: 1-5.1993 "Zum Geleit", İstanbuler Mitteilungen 43: 9-11.1993 (B. Dinçol, J. D. Hawkins, G. Wilhelm ile beraber), "The Cruciform Seal from Boğazköy-Hattusa", Istanbuler Mitteilungen 43: 87-106. 1993 "Interessante Beispiele von Schreibersiegeln aus Boğazköy", Nimet Özgüç'e Armağan, Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors: 127-130. 1994 "Cultural and Political Contacts Between Assyria and Urartu", Tel Aviv 21/1: 6/21.1995 "Sevgili Dostumun Ardından", Hakkı Dursun Yıldız Armağanı: 39-40.1995 "Ein Überblick auf die achte Tafel des Hisuwa-Festes und das hilistarni-Opfer", Studia Mediterranea 9: 117-122.1995 (B. Dinçol ile beraber), "Die neuen Inschriften und beschrifteten Bronzefunde aus den Ausgrabungen von den Urartaeischen Burgen von Anzaf", Studio Historiae Ardens, Fs. Ph. H.J. Houwink ten Cate: s. 23-55. 1996 (B. Dinçol ile beraber), "Hatip Anıtındaki Hiyeroglif Yazıt" Arkeoloji ve Sanat 73: 8-9.1996 (B. Dinçol ile beraber), "Über die Bedeutung des Wortes hantiyarahha- im Hethitischen", Anatolica XXII: 195-201.1996 "Eski Anadolu Dillerinde 'Yerleşim' ve 'Konut' "/" 'Settlement' and 'Housing' and in the Anatolian Languages ", Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Tarih Vakfı Yayınları: 116-121. 1996 (T. Kutlu ile beraber), "Kurze Notiz Uber die Bedeutung des Götternamens HALDI", Anadolu Araştırmaları XVI: 213-216.1998 "Drei hethitische Hieroglyphensiegel im Konya Museum" Festschrift für H. Klengel: Altorientalische Forschungen. 1998 "The Rock Monument of the Great King Kurunta and its Hieroglyphic Inscription "III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri: 159-166.1998 "Die Entdeckung des Felsmonuments in Hatip und ihre Auswirkungen über die historischen und geographischen Fragen des Hethiterreichs", TÜBA-AR,

Turkish Academy of Sciences Journal of Archaelogy 1:27-35.1998 (B. Dinçol ve E. Jean ile beraber) "Unpublished Hittite Seals in the Collections at Adana", Anatolia Antiqua VI: 183-193.2000 (B. Dinçol, J. Yakar, A. Taffet ile beraber) "The Borders of the Appanage Kingdom of Tarhuntassa-a Geographical and Archaeological Asessment", Anatolica XXVI: 1-29.2001 (B. Dinçol ile beraber) "Eski Çağda Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu'da Diller ve Yazılar", Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık: 20-37.2001 (B. Dinçol ile beraber) "Anadolu'da Bulunan İlk Çiviyazılı Tunç Tablet ve Yeni Bir Hitit Kralının Ortaya Çıkışının Öyküsü" Sanat Dünyamız 80: 175-183.2001 (B. Dinçol J. Yakar, A.Taffet ile beraber) "Die Grenzen von Tarhuntassa im Lichte Geographischer Beobachtungen", Kilikia: Mekânlar ve Yerel Güçler (M.Ö. 2. binyıl -M.S. 4. yüzyıl) Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri (İstanbul 2-5 Kasım 1999)-Varia Anatolica XIII : 79-85.2001 (B. Dinçol, M. Salvani ile beraber) "Zwei Urartaeische Tontafeln aus Çavuştepe", Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici XLII/2: 195-202.2001 "Ein interessanter Siegelabdruck aus Boğazköy und die damit verknüpften historischen Fragen", Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie Würzburg, 4.-8. Oktober 1999-Studien zu den Boğazköy-Texten 45: 89-97.2002 (B. Dinçol ile beraber) "Der Titel 'LÚ GIŠ ŠUKUR'im Hieroglyphischen", Kulturgeschichten-F.S. Haas, 81-84.2002 (B. Dinçol ile beraber) "Grosse, Prinzen, Herren", Die Hethiter und ihr Reich das Volk der 1000 Götter-Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland 18. Januar-28. April 2002 : 82-87.2002 " 'Tabarna'-und 'Aedikula'-Siegel ", Die Hethiter und ihr Reich das Volk der 1000 Götter-Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland 18. Januar-28. April 2002 : 88-93…" belirtmiştir.

Prof. Ali Dinçol bir ödül töreninde

Aliassus: Anadolu'da ilk çağ kenti olarak bilinir. Ankara (Ancyra) ile Aksaray (Archelais) arasında bir konaklama yeri üzerindedir. Ancak bazı

kaynaklarda kentin konumu hakkında ayrıntılı bilgi verilememiştir. Aliassus adında bir de kraliçe vardır. Bu kraliçeye araştırmacılar "Mayıs Kraliçesi" adını verirler. Kraliçenin daha sonra tanrılaştığı belirtilir ve insanların ona cin görevi yaptığı söylenir. Ölümü de tanrı Baile hakkındaki haberlerden dolayı olduğu ve kederden öldüğü belirtilir. Bu kraliçe ile ilgili öykünün ifadelerinde kurulan kentin de onun adına yaptırıldığı söylenmektedir.

Ali-sarruma: Elazığ bölgesinde egemenlik sürdüren İsuwa kent beyidir. Puduhepa'nın kızlarından biri olan Kilushepa ile evlidir.

Alişar: (Ya da Ankuva.) Hititlerin yaşadıkları bir bölge. Arkeolojik sit alanıdır. Burada yapılan kazılarda çeşitli tabletler ele geçti. Bazı tabletlerde Kral Pithana'nın oğlu Anitta'nın sıfatları yazılmıştır. Bu yerleşim yerinde bulunan kaya mezarı (lev-83a) kodlanarak güvence altına alınmıştır. Urartuların yaşadıkları bir bölge olarak arkeolojik yönden zengin bir yerdir. Türk arkeologlar burada Urartulara ait yeraltı mezar odalarını buldular. Bölgede ayrıca Urartulara ait olduğu söylenen bir mezarda yöre halkının anlatımlarına göre altın dolu vazolar ve gümüşler "Makins Hanı"na götürüldüğü anlatılıyor. Ancak, Erivan askeri valisi tarafından "Hermitaga" müzesine verildiği 9 bronz objenin dışında başka bir şey olmadığı ifadeler arasında yer almaktadır. Yöre halkının anlatımlarına göre buluntular; insan başlı, kuş gövdeli bir kazan tutamağı, birbirinden farklı üç zil (bu zillerin birinde Urartu Kralı Argişti I yazılıdır.) mobilya parçaları ve çömlekler varmış. Mezar soyguncuları genellikle her tarafta ayni orantıda çalışırlar. Eğer buluntular onların gözünde değersiz olarak algılanmışsa onu da imha ederler. Bunun tamamen eğitimsizlikle ilgili olduğu bilinmektedir..

Bronz tanrı heykelciğ

Altınkum: Arzava Ülkesinin yeni adı şeklinde coğrafyada yerini aldı. Murşili II tarafından kuşatılıp, yakılıp yıkıldı.

Altınyayla: Hititler dönemine ait bu bölgede yapılan arkeolojik kazılarda bulunan yazılıtaşa bölgenin adı olan "Altınyayla" adı verilmiştir. Sivas iline bağlı bir arkeolojik alandır. Koruma tanrısı olarak bilinen Runtija Kurunti'nin karaca ile betimlemesinin olduğu bir yazılıtaş şeklinde tanıtılmaktadır. Bu tanrının sol omzundan geyik hizasında bir ok yayı tuttuğu belirtilmektedir. Tipik Hitit giysileri içinde, şapkalı, kısa elbiseli ve "e" yuvarlak biçimdeki ayakkabılarıyla resmedilmiştir. Yazılıtaşın eski bir yapının

parçasını oluşturmuş olabileceği tahmin ediliyor. Önünde insan figürü bir erkek resminin olduğu ve bu erkek figürün tanrının önüne şarap döken biri şeklinde gösterilmektedir. Dikilitaş, günümüzde Sivas Müzesi'nde koruma altındadır.

Aluvamna: (Ya da Alluvamna) Hitit Kralıdır. Döneminde Mısır'da Hatşepsut (İ.Ö. 1479-1458) hüküm sürüyordu. Telepiun'un damadı olduğu ifade ediliyor. Tahurvalli'yle de akraba olduğu da söylenmektedir. Telepinu'nun oğlu erken yaşta ölünce krallığa varis yoktu. Aluvamna her ne kadar büyük kral olarak tahta geçmişse de Tahurvlli'nin de zorla onun yerine tahta geçmiş olduğu görülür. Aluvamna'nın adı kraliyet listesinde geçmesine rağmen, hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Tahurvalli'nin adı kraliyet listesinde geçmemektedir. Araştırmacılar ikisinin de büyük kral olduklarını belirtirler. Alluvamna, arkeolojik kazılarda bulunan Boğazköy (Hattuşaş) mühürlerinde adı geçen bir kral şeklinde tanıtılmaktadır. İ.Ö. 1500 yılından sonra hüküm sürmüş olabileceği söylenir. Telepinu'nun kızı Herapşili ile evliydi. Telipinu'nun ölümünden sonra Tahurvailli kral oldu. Zaten arkeolojik araştırma ve kazılarda Boğazköy'de bulunan bir kurban yazısında Aluvamna ile karısı Herapşili'nin adları geçmektedir. Boğazköy'de bulunan mühür yazısında, "…Tabarna, büyük Kral Alluvamna'nın mührü. Kim değiştirirse öldürülecektir…"şeklinde bir ifade yer alır.

Alluvamna'nın mühür baskısı

Alşe: Hititlerin kuşatması altında olan bir bölge. Bu bölgeye Şuppiluliuma askeri seferler düzenledi. (Alaşiya ile aynı bölge olduğu tahmin ediliyor.)

Aluvanzatar: Bkz. Aniur.

Amarru: Kaynaklarda Mısırlılar ile Hititler arasında yapılmış olan Kadeş Savaşı'nda Hitit devletine ihanet ettiği öne sürülen bir kent krallığının adı olarak ifade edilmektedir. Amarru adı, İnkalarda gökkuşağı tanrısı olarak tapınılmış ve adına da bir tapınak yaptırılmıştır. Bu iki adın benzerlikleri ve konumlarının farklı olduğunun nedenleri de belge yetersizliğinden bilinmiyor.

Ammezzaddu: Kumarbi öyküsünde adı geçen bir tanrıdır. Türkler tarafından da tapınılmıştır. Bu tanrının adı Sümer ve Hitit mitolojisinde geçmektedir.

Amka: Lupakki'de (Lübnan ile-anti Lübnan arasında bir yer) Mısır'a bağlı bir kenttir. Hititlerin saldırısına uğradı.

Amik: Geç Hitit beylerinin yaşadıkları bir bölge. "Unqi" ya da "Amq" adıyla da biliniyor. Bir Hitit beyliği olan "Pattin'in" de adı olarak kayıtlarda geçmektedir.

Amiştamru I: Ugarit Kralı Nikmadu II'nin babasıdır. Çivi yazılı belge yetersizliği nedeniyle krallığı ve siyasal kimliği hakkında yeterli bilgi verilemiyor.

Amiştamru II: Ugarit Kralıdır. Benteşina ile Gaşşulaviya'nın kızıyla evlidir. Puduhepa'nın üvey torunu ve Tuthaliya'nın yeğeniydi. Bu Kral karısından boşanmak için dava açmıştı. Ugarit, Suriye yasalarıyla yönetildiği için boşanma sırasında mal varlığı kadına değil erkeğe veriliyordu. Ancak Tuthaliya, Amiştamru II'nin boşanmasıyla yeğenine ait bütün çeyiz ve hediyelikleri geri aldırdı. Boşanma nedeni ise Pentişina'nın nedeni belli olmayan bir suç işleyerek saraydan kaçıp Ammuru Kralı olan Şauşgamuva'nın yanına sığınmasına bağlandı. Ugarit krallık arşivinde bulunan çivi yazılı bir belgede boşanmayla ilgili, *"...Hatti Kralı büyük Kral ben güneşin önünde Ugarit Kralı Amiştamru, Ammuru Kralı Pentişina'nın kızını eş olarak aldı. O Amiştamuru'ya baş ağrısı verdiğinden kadını boşadı. Kadın kocasının evine getirdiklerini alacak ve Amiştamuru'nun evinden gidecek. Eğer Amiştamuru onlardan, bazıları onun değildir diye vermek istemezse, Amurrular onların kadına ait olduğuna yemin ederlerse, o zaman geri verecek. Kadının oğlu Utrişarumma Ugarit'e veliahttır. Eğer o annemle gideceğim derse, elbiselerini taht üzerine bırakıp, gidecek. Amiştamru o zaman başka bir oğlunu veliaht yapacaktır. Eğer Amiştamru ölürse ve o zaman oğlu annesini kraliçe olarak Ugarit'e getirmeye kalkarsa tahtını terk etmeye mecburdur, nereye isterse gidebilir. Başka bir oğul kral olur. Zamanla Pentişina'nın kızı, oğulları, kızları ve damatları üzerinde hiçbir hak iddiasında bulunamayacak. Onlar Ugarit Kralı Amiştamru'ya aittir. Herhangi bir hak isterse bu tablet ona karşı kullanılacaktır..."* şeklinde bilgiler görülür.

Geyik ritonu

Amoriler: Eski Ahit kitabında (Tekvin XV 19-21/Tevrat) adı geçen kavimlerden; Keniler, Kenizziler, Kadmoniler, Perizziler, Refalar, Amoriler, Kenanlılar, Girgaşiler, Yebusilerden başka Hititlerden de

Karatepe kazılarında bulunan bir kabartma. Kabartmada törensel ziyafet sahnesi gösterilmiştir. Anadolu Medeniyetler Müzesi

söz edilir. Tekvin Yeşu III/10'nda yeniden diğer kentler sıralanırken, Hititlerin varlığından yeni bilgiler ve ifadeler görülür. Hititlerin Anadolu'da yaşadıklarının kanıtı olarak Tevrat'ta Hititlerle beraber adı geçen kentlerden biridir.

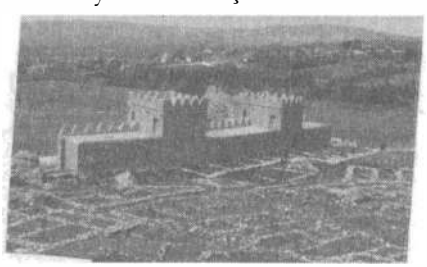
A. Muhibbe Darga: Türk Hititolog. İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji bölümünü bitirdi. Prof. Dr. H. Th. Bossert, Ord. Prof. Arif Müfit Mansel, Prof. Dr. E. Bosch denetiminde Arkeoloji ve Eski Çağ Filolojisi eğitimi gördü. İki yıl Prof. Dr. H. Th. Bossert'in asistanlığını yaptı. Eğridir, Muş, Elazığ dâhil çeşitli okullarda tarih, sanat tarihi ve Fransızca öğretmenliği yaptı. 1960 yılında doktor asistan olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne girdi. 1965 yılında doçent ve 1973 yılında ise profesör oldu. Hitit sanatı ve Hitit dili ağırlıklı dersler verdi. 1983 yılında Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri bölümüne başkan oldu. 1985 yılında kendi isteğiyle İstanbul Üniversitesi'ndeki görevinden ayrıldı. Bir yıl boyunca Eskişehir'de Anadolu Üniversitesi Sinema ve Televizyon bölümünün yüksek lisans öğrencilerine "Anadolu Uygarlıkları" konulu dersler verdi. 1979 yılından beri Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) muhabiridir. Side dilinin okunmasında emeği geçti. Birçok yayın organına makaleler yazdı. Kitapları arasında "Eski Anadolu Kadını" Türkiye'de önemli bir yer tuttu. Karatepe, Gedikli, Değirmentepe, Şemsiyetepe kazılarına katıldı.

Amuna: (Ya da Ammunaş/Ammuna) Hitit Kralı. İ.Ö. 1550-1530 tarihleri arasında hüküm sürdüğü tahmin ediliyor. Zidanta'nın oğludur. Babası onu ardılı olarak seçmesine rağmen, o beklemeden bir darbe sonucunda babasını katlederek tahta geçti. Döneminde krallığın son derece gerilediği ve kıtlığın baş gösterdiği belirtilmektedir. Belgelerde bu Kral ülkenin siyasal düşüşten kurtuluşu için çok çabaladığı ifade ediliyor. Ammuna'nın bir komplo sonucu değil de normal bir ölümle öldüğü söylenir. Bununla ilgili bazı kaynaklarda, "*...Ammuna tanrı olduğunda [=öldüğünde] saray muhafızlarının başında bulunan Zuru da, o günlerde gizlice ailesinden birini, oğlu Tahurvalli'yi, altın mızraklıyı gönderdi ve o tüm oğullarıyla birlikte Titti'nin ailesini öldürdü. Sonra ulak Tarhuşu'yu gönderdi, o da tüm oğullarıyla birlikte Hantili'yi*

öldürdü. İşte Huzziya böyle kral oldu..." şeklinde notlar vardı. Titti ve Hantili'nin Amınuna'nın oğulları olduğu şeklinde bilgilere rastlanıyor. Daha sonra bir komplo sonucu annesi İştapariya ile birlikte öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Telepinu mitolojisinde "ammuna" adında bir dağ adı geçmektedir.

Ammuna: Telepinu mitolojisinde "hattara" kartalının yaşadığı bir dağ. Öyküde kartalın bu dağın tepesindeki bir kayalıkta yaşadığı belirtilerek en azından yönü doğrulanmıştı. Aynı adla bir Hitit Kralı vardır. Bu iki isim arasındaki özelliklerin belirtilmediği görülür. Yazılış biçimlerinin çoğu yerlerde aynı olduğuna bakıldığında Hitit kralının adı olan Amunna/Amuna o dönemlerde kuş anlamında tanımlandığı tahmin edilebilir.

Amurapi: Ugarit Kralıdır. Hititlere karşı askeri yönden güçlü olduğunu gösterdi. Döneminde Ramses II'nin oğlu Merneptah, Mısır'da kral olunca ona bağlılığını belirten bir mektup göndermiş ve Kralı desteklediğini belirtmişti. Ancak, Merneptah Amurapi'nin mektubundaki bazı talepleri Hititlerle ilişkileri bozulmasın diye reddetmişti. Hatta gönderdiği mektubunda Amurapi'nın atalarının Hitit krallık vasalı olduğunu belirtmekten de kaçınmamıştı. Merneptah Hititlerin karışıklık içinde olduğunu bildiği halde Ugarit Kralına iğneleyici bir mektup göndermişti. Amurapi, Supiluliuma II'ye karşı gün geçtikçe asileşmiş ve ona artık önem vermediği gibi karısı Ehli-Nikalu'yu da boşamak istemişti.

Bir Hitit kalesi-Hattuşaş

Amurru: Hititlerin istila ettiği bir kent krallığıdır. Hitit yönetimine vergi olarak yılda 7 mina ve 20 şekel (3.6 kilo) saf altın vermek üzere anlaşma yaptılar. Ammori ile Ammuru arasında da bağ kurmak gerekecektir. Çünkü Tevrat'ta da bu adın geçmesi yine akla yazılış ifadelerinin karıştırılmış olabileceği fikrini oluşturmaktadır.

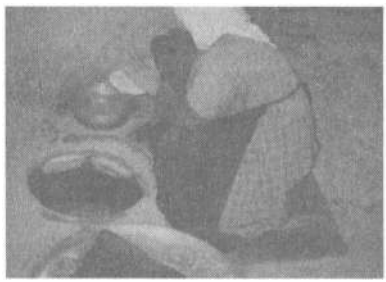
Anadolu: (Batı'nın eski kaynaklarında Anadolu'nun adı "Küçük Asya": Latince "Asia Minor", Yunanca "Mikra Asia" şeklinde kullanılmaktaydı.) Anadolu'nun coğrafik konumları dışında tarihi ile ilgili ifadelerin toplamı belki de binlerce ciltlik bir ansiklopediyi oluşturur. Nedeni de o kadar çok uygarlık tarafından kullanıldı ki arkeologlar tarafından bulunan katmanlardan önemi anlaşılan bir bölge

konumuna getirildi. Mitolojik öykülerin kaynağı oldu. Bölge bir yarımada şeklinde Asya kıtasının güneydoğu kısmında konumlandırılır. Anadolu'nun bütünü Türkiye topraklarında bulunur. Kuzeyde Karadeniz, batıda Marmara ve Ege denizleri, güneyinde ise Akdeniz yer almaktadır. Günümüzde bu adların yerine "Anadolu" adı kullanılmaktadır. Tarihsel yönden stratejik bir noktada bulunan Anadolu çoğu uygarlıkların kilit noktası olmuştur. Tarihsel özelliğiyle Cilalı Taş devri önceleri Anadolu'da kurulmuştur. Çatalhöyük, Çayönü, Nevali Çori, Hacılar, Göbekli tepe ve Mersin yerleşim yerleri Cilalı Taş devrinden kalan yerleşim yerleridir. Truva yerleşimi de Cilalı Taş devri döneminde kurulmuş ve Demir Çağına doğru ilerlemiştir. Anadolu çok ilginçtir ki Sümer, Asur, Urartu, Hitit, Lidya, Pers, Selçuklu, Osmanlı, Roma, Bizans, Yunan, Kelt gibi uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Anadolu toprakları Hristiyanlar için de son derece önemli bir coğrafik bölgedir. Çünkü İlk Hristiyanlık Anadolu'da başlamıştır. Araştırma kitaplarında Hristiyanlığın Anadolu'da doğuşuyla ilgili, "…Doğu Roma İmparatorluğu ya da 16. yüzyılda Alman Hieronymus Wolff'un adlandırmasıyla Bizans İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun 395'te Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasıyla ortaya çıktı. Başkenti Roma olan Batı Roma İmparatorluğu 5. yüzyılda Germen kabilelerince yıkıldı. Merkezi Konstantinopolis (bugünkü İstanbul) olan ve Doğu Roma İmparatorluğu da denen Bizans İmparatorluğu ise, bin yılı aşkın süre varlığını sürdürdü. Bizans'ın ortaya çıkışı, Roma İmparatoru I. Constantinus'un başkenti, Roma'dan bugünkü İstanbul'a taşımasıyla da yakından ilişkilidir. Roma İmparatoru I. Constantinus (Büyük Konstantin), 330'da imparatorluğun başkentini eski Yunan kenti Byzantion'a (Bizans) taşıdı ve yeni başkente, Constantinus'un kenti anlamına gelen Konstantinopolis (Constantinopolis) adını verdi. Constantinus, Roma'dan senatörler ve yüksek memurlar getirterek Konstantinopolis'te yeni bir yönetim oluşturdu ve kenti yeniden imar etti. Roma çoktanrılı olmasına karşın, Konstantinopolis'i bir Hristiyan kenti yaptı ve kendisi de bu dini benimsedi. Bizans'ın yöneticileri kendilerini Roma İmparatorluğu'nun gerçek mirasçıları olarak kabul ettiler, ancak öte yandan Roma ile ilişkilerini de sürdürdüler. Roma İmparatorluğu'nun

Geyik ritonu üzerindeki bir kült sahnesi-Metropolitan Müzesi

batı kesimi küçük devletlere ayrılıp parçalanırken, Bizans İmparatorluğu bütünlüğünü korumayı başardı. Batıdan bağımsız olarak Doğu Akdeniz'de egemen olan Bizans İmparatorluğu, Yunan ve Roma uygarlıklarının son merkezi oldu..." şeklinde bilgiler yer almaktadır.

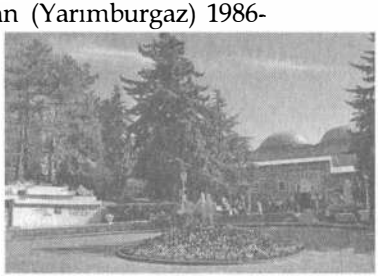

Anadolu geleneklerinde tandır-Ekmek pişiren bir kadın

Anadolu Arkeologları: Anadolu'nun görünmeyen dünyasına sabırlı çalışma, engin düşünceleri ve küçük el aletleriyle girmeyi başaran arkeologlar, günümüz insanına toprağın derinliklerinde kaybolmuş belge niteliğindeki buluntularla yüzlerce olayın tanığı olmuşlardır. Her buluntu bağlı bulunduğu uygarlığın bir temel taşı niteliği gibi görüldü. Dünya arkeologlarını ve bu konuda çalışanları listelemek yüzlerce sayfalı bir eserin oluşmasını ortaya çıkaracaktır. Anadolu'da kazı ve çalışmalar yapan önemli arkeolog adları Türk yazarları tarafından da kaleme alınmıştır. Prof. Dr. Veli Sevin tarafından yayımlanan "Anadolu Arkeolojisinin ABC'si" adlı kitabında adı geçen arkeologların adları, kazı yerleri ve kazı tarihleri: Nimet Özgüç (Acemhöyük) 1971-1979, Aliye Özten (Acemhöyük) 1989, Emin Bilgiç (Adilcevaz) 1964-1972, Baki Öğün (Adilcevaz), Atlan A. Çilingiroğlu (Ağartı) 1989, Hamit Zübeyr Koşay (Ahlatlıbel) 1934, Hamit Zübeyr Koşay (Alacahöyük) 1935-1983, Mahmut Akök (Alacahöyük), H. Von der Osten (Alişar) 1927-1932, Kenan Erim (Aphrodisias Höyüğü) 1967-1968, B. Kadish (Aphrodisias Höyüğü), Claude Schaffer (Arslantepe) 1946-1948, Salvatore Puglisi (Arslantepe) 1962-1983, Alba Palmieri (Arslantepe) 1984-1989, Marcella Frangipane (Arslantepe) 1990, Ufuk Esin (Aşıklıhöyük) 1989, Kemal Balkan (Aznavurtepe) 1960-1961, Kurt Bittel (Babaköy) 1936, Enver Bostancı (Belbaşı) 1960, Enver Bostancı (Beldibi) 1959-1960-1966, Seton Lloyd (Beycesultan) 1954-1959-1967, James Mellaart (Beycesultan), Remzi Oğuz Arık (Bitik) 1948, Hugo Winckler (Boğazköy) 1906-1907-1911, Kurt Bittel (Boğazköy) 1931-1939-1912, Rudolph Naumann (Boğazköy) 1952-1975, Peter Neve (Boğazköy) 1976, Hamit Zübeyr Koşay (Büyük Güllüçek) 1947, Jacques Cauvin (Cafer Höyük) 1980-1985, David French (Can Hasan) 1965-1969, James Mellaart (Çatalhöyük) 1961-1964, Alwo von Wickede (Çavı Tarlası) 1983-1984, Afif Erzen (Çavuştepe) 1961-1985, David French (Çayboyu)

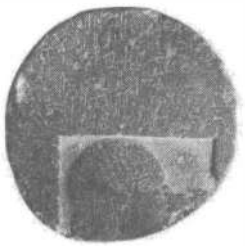
1970-1972, Halet Çambel (Çayönü) 1964, Robert J. Braidwood (Çayönü), Mehmet Özdoğan (Çayönü), Refik Duru (Değirmentepe-Elazığ) 1973, Ufuk Esin (Değirmentepe-Malatya) 1978-1986, Kurt Bittel (Demircihöyük) 1937, Manfred Korfmann (Demircihöyük) 1975-1978, Jürgen Seeherr (Demircihöyük) 1990, Atlan A. Çilingiroğlu (Dilkaya) 1984, Kılıç Kökten (Dündartepe) 1941-1942, Tahsin Özgüç (Dündartepe), Raci Temizer (Eskiyapar) 1968-1983, Şevket Aziz Kansu (Etiyokuşu) 1937, Kurt Bıttel (Fikirtepe) 1952-1954, Halet Cambel (Fikirtepe), U. Bahadır Alkım (Gedikli) 1964-1972, Salvatore Puglısı (Gelinciktepe) 1965-1966, Alba Palmıerı (Gelinciktepe), Gustav Koerte (Gordion)1901, Alfred Koerte (Gordion), RaudneyYoung (Gordion) 1949-1974, G. Kenneth Samms (Gordion) 1934, Burhan Tezcan (Göllüdağ) 1968, Remzi Oğuz Arık (Göllüdağ) 1934, Hetty Goldman (Gözlükule) 1934-1939, Richard Ellis (Gritille) 1981-1983, Hamit Zübeyr Koşay (Güzelova) 1961, Hermann Vary (Güzelova), Baki Öğün (Habibuşağı) 1982-1983, James Mellaart (Hacılar) 1957-1960, Hayrı Ertem (Han İbrahim Şah) 1970-1971, Barthel Hrouda (Hassekhöyük) 1979-1986, Behm Blanke (Hassekhöyük), Jacob Rodenberg (Hayazhöyük) 1981-1983, Tahsin Özgüç (Horoztepe) 1956, Mahmut Akok (Horoztepe), Refik Duru (Hüyücek) 1989, Jacob Rodenberg (İlipınar)1987, U.Bahadır Alkım (İkiztepe) 1974-1980, Önder Bilgi (İkiztepe) 1981, Edibe Uzunoğlu (İmamoğlu) 1980-1987, Veli Sevin (İmikuşağı) 1981-1986, Raci Temizer (İnandıktepe) 1966-1967, Tsugio Mıkamı (Kalehöyük) 1986, Sachihiro Omura (Kalehöyük) Kılıç Kökten (Karain) 1946-1972, Işın Yalçınkaya (Karain) 1986, Sedat Alp (Karahöyük) 1953-1958-1960-1966, Remzi Oğuz Arık (Karaoğlan) 1938-1941, H. Teheodor Bossert (Karatepe) 1947-1957, U. Bahadır Alkım (Karatepe), Halet Çambel (Karatepe) 1958, Hamit Zübeyr Koşay (Karaz) 1942-1944, Leonard Wolley (Kargamış) 1911-1914-1919-1920, Kılıç Kökten (Kavak) 1941-1942, Tahsin Özgüç (Kavak), Afif Erzen (Kocagözhöyük) 1956, Burhan Tezcan (Koçumbeli) 1964-1965, Sevim Buluç (Kuçumbeli) 1966, Maurits Van Loon (Korucutepe) 1968-1972, Hayrı Ertem (Korucutepe) 1973-1975, Önder Bilgi (Köşkerbaba) 1978-1985, Uğur Silistreli (Köşkhöyük) 1981, Leon Marfoe (Kurbanhöyük) 1980-1982, Refik Duru (Kuruçay) 1978-1988, Winfred Lamb (Kusura) 1935-1937, Tahsin Özgüç (Kültepe) 1948, Tahsin Özgüç (Maşathöyük) 1973-1983, Harald Hauptman (Nevala Çorı) 1983-1991, Harald Hauptman (Norşuntepe) 1968-1975, Işın Yalçınkaya (Öküzini) 1990, Hamit Zübeyr Koşay (Pazarlı) 1941, Edibe Uzunoğlu

(Pendik) 1981, Savaş Harmankaya (Pendik), Pierre Lamberchts (Pessinos) 1967-1969, John Devreker (Pessinos) 1987, Özgen Karaca (Pirot) 1978-1983, Seton Lloyd (Polatlı) 1949, Nuri Gökçe (Polatlı) Hamit Zübeyr Koşay (Pulur-Erzurum) 1960, Hermann Vary (Pulur-Erzurum), Hamit Zübeyr Koşay (Pulur-Sakol) 1968-1971, Nimet Özgüç (Samsat) 1978-1988, H. Crosby Butler (Sardes) 1910-1914, George M. Hanfmann (Sardes) 1958-1976), Crawford H.Greenewalt.jr (Sardes) 1977, Machtelt Mellink (Semayük) 1963, Halet Çambel (Söğüt tarlası) 1964, Robert J.Braidwood (Söğüt Tarlası), Jacques Bordaz (Suberde) 1966-1970, Enver Bostancı (Şarklı Mağara) 1971-1982, H. Müller Beck (Şehremuztepe) 1982), Muhibbe Darga (Şemsiyetepe) 1978-1989, Kılıç Kökten (Tekeköy) 1941-1942, Tahsin Özgüç (Tekeköy), Ufuk Esin (Tepecik), 1968-1974, Weldemar Belck (Tilkitepe) 1899, Edward B. Reilly (Tilkitepe) 1937, Kirsopp Lake (Tilkitepe) 1939, U.bahadır Alkım (Tilmenhöyük) 1958-1972, Emilius Clayton (Toprakkale) 1879, Dr. Raynolds (Toprakkale), Hormuzd Rassam (Toprakkale) 1880, C.F. Lehmann-Haupt (Toprakkale) 1898-1899, Weldemar Belck (Toprakkale), N. Marr (Toprakkale) 1911-1916, İ.A. Orbeli (Toprakkale) 1912, Afif Erzen (Toprakkale) 1959-1961, Emin Bilgiç (Toprakkale) Afif Erzen (Toprakkale) 1976-1977, Frank Calvert (Troia) 1865, Heinrich Schilemann (Troia) 1870-1873-1878-1879, Wilheim Dörpfeld (Troia) 1887-1889-1893-1894, Carl W. Blegen (Troia) 1932-1938, Manfred Korfmann (Troia) 1989, Ufuk Esin (Tülintepe) 1989, Güven Arsebük (Tülüntepe) İ.A. Orbeli (Van Kalesi) 1916, Kirsopp Lake (Van Kalesi) Silva Lake (Van Kalesi) Afif Erzen (Van Kalesi) 1960, Emin Bilgiç (Van Kalesi) Afif Erzen (Van Kalesi) 1972-1975, M. Taner Tahran (Van Kalesi) 1978, Veli Sevin (Van Kalesi) Şevket Aziz Kansu (Yarımburgaz) 1964-1965, Mehmet Özdoğan (Yarımburgaz) 1986-1987, Güven Arsebük (Yarımburgaz) 1988-1990, Burhan Tezcan (Yenidoğan) 1972-1980, Gürkan Toklu (Yenidoğan) 1989, Paul Goudin (Yortan) 1900-19001, M. Chapot (Yortan), John Garstang (Yümüktepe) 1937-1939-1946-1947, Felix von Luschan (Zincirli) 1888-1892 şeklindedir. Adı geçenlerin Anadolu arkeolojisi katalogunda yer almış olan tüm arkeologlar değildir. Bunlar yazarın ulaşmış olduğu arkeologların adlarıdır.

Anadolu Medeniyetler Müzesi

Anahi: Hititlerde bir ekmek çeşididir. Ekmek kırıntısına verilen bir ad şeklinde de belirtilmektedir. Bu ekmeklerin yarım avuç ölçüsünde pişirildiği belirtilir. Bu ekmekle ilgili Hisuua bayramında, *"...Onları parçalarlar, sonra tanrıların huzuruna her bir yer için, peynirli bir ekmek kırıntısını ve ekmek kırıntısının tamamını ulaştırırlar. Ve onları tanrıların önüne koyarlar..."* şeklinde bilgiler yer alır. Bazı metinlerde "anhai" adı geçer ki bu da küçük lokmalar halindeki ekmeğin kırıntıları olabileceği düşünülür. Pars, parsai (Parsiia) fiiliyle eşleştirilen parsa ekmeği de kırıntı parçaları olacağı ileri sürülür. Tanrıça Gulsa ritüelinde de bu ekmeğin adı geçer. Özellikle Hannahanna ritüelinde. Hisuua bayramında ise üç parisu ölçekli undan yapılmış kurbanlık bir ekmek ve onun kırıntılarından söz edilir. Aylık yıkanma rütüellerde de ekmek kırıntısı anlamını taşıyan hali sözcüğü kullanılmıştır. Özellikle Hatice, Hurice ve Luwice dillerinde adı geçen harzaz/su ekmeği de sıvı yağdan yapıldığı için börekle karşılaştırılmaktadır. Ancak yine de metinlerde yağlı ekmek kırıntısı şeklinde değerlendirilmiş gibi düşünülmektedir. Anadolu'da hâlâ tüketilen "papara" ekmeğiyle aynı değerde tutuluyor.

Andaval'da bulunan disk şeklindeki yazılıtaş

Annelies Kammenhuber: Hitit bilimi için çaba veren bir araştırmacıdır. Hitit sözlüğüyle ilgili bir eser hazırlamıştır.

Andaval: (Günümüzdeki adı ise Aktaş'tır. Niğde'nin doğusunda yer almaktadır.) Andaval Dikilitaşı 1890 yılında araştırmacı Arkeolog Ramsey tarafından bulunmuştur. Bu dikilitaşta dört satırlık bir yazı yer almaktadır. Yazıt köyden yaklaşık 9 kilometre uzaklıkta bulunmuştur. Yazıtın 50 santimetre boyutunda dairesel bir şekilde yapılmış olduğu ifade edilmiştir. Yazıtta Nahitiya'nın Lordu Saruwanis yazılmaktadır. Bu adın Hitit adı olduğu belirtilir. Nahitiya'nın günümüzde Niğde'nin adı olduğu söylenmektedir. Saruwanis, Warpalawas'ın Tuwana Krallığı'nın komutanlarından biri olduğu şeklinde ifade ediliyor. Niğde merkezde bulunan bazı belgelerde de Saruwanis'in adı geçer. Yazılıtaş günümüzde Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altında tutulmaktadır. Çeviriler sırasında yazıtı okuyan kişi mutlaka kendi ana dilindeki bazı jestleri katarak söz konusu belgede belki de farkında olmadan anlam kaymalarına ve ad yanlışlıklarına ön ayak olmaktadır.

Anda-iyant: (Ya da antiyant) Hitit dilinde sözcük anlamı "iç güvey" anlamında tanımlanmıştır. Sözcük aynı zamanda "[yeni aile]'ye giren kişi" anlamında da tanımlanmaktadır.

Anderson: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. 1900 yılında Crowfoot ile birlikte çeşitli yerlerde yaptıkları gezilerle tarihin derinliklerinde yer almış uygarlıkların ortaya çıkmasında etkili oldular. Diğer uygarlıklarda emeği geçen arkeologlar, yazıt bilimciler Hitit uygarlığının da gün yüzüne çıkmasına neden oldular. Genellikle Hitit kazılarını yapan arkeologların bir başka uygarlıkta da kazı ekiplerinde bulunmuş oldukları belirtilmektedir. Çeviriler sırasında yazıtı okuyan kişi mutlaka kendi ana dilindeki bazı jestleri katarak söz konusu belgede belki de farkında olmadan anlam kaymalarına ve ad yanlışlıklarına ön ayak olmaktadır.

Andreas Müler Karpe: (Prof. Dr.) Alman araştırmacı ve arkeologdur. Marburg Üniversitesi adına Sivas'ta kazılar yaptı. Hititlere ait yerlerde kazı yapmakla tanınır. Özellikle Sivas ili civarında inceleme yaparak Sarissa (Kuşaklı) ören yerinde çeşitli tabletler bulup yetkililere teslim etmiştir. Şarişşa kentindeki kazılarda fırtına tanrısının görkemli tapınağını bulmakla da tanınır. Sivas Müze Müdürlüğü tarafından başlatılan kazılarda önemli tapınak kalıntıları ve Hitit saraylarının temellerini buldu. Kazılar sırasında önemli buluntulardan biri olan Çiftbaşlı Boğa (Adakkapı-Riton) bulunarak Sivas Müzesi'ne teslim edilir. Bu boğanın bir örneği de Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altındadır. Yazıt bilimciler tarafından çeviri sırasında yazıtı okuyan kişi kendi ana dilindeki bazı ifadeleri de katarak söz konusu belgede belki de farkında olmadan anlam kaymalarına yol açmaktadır. Bu nedenle bir yazıtı birkaç yazıt bilimci incelemek zorunda kalıyor.

Anitta: Hitit dilinde yazılış şekli çeviri yapanın dil jestlerinin ilavesiyle "Anittaş" şeklinde belirtilmiştir. Kuşşara Hanedanı'nda Hitit Kralıdır. Kuşşaralı Pithana'nın oğludur. İ.Ö. XVIII. (İ.Ö. 1750 civarı) yüzyılda yaşadığı tahmin ediliyor. Egemenliği sırasında Neşa kentine yerleşti. Neşa kentinde Hititlerin yayılma politikasını yürüttü. Döneminde yabancı ülke kralı olarak Babil'de İ.Ö. 1728-1686 tarihleri arasında Hammurabi hüküm sürmekteydi. Hitit'in en önemli kentlerini ele geçirmeyi başardı. Şimdiki Boğazköy'ün yerinde bulunan Hattuşili'ye saldırarak yerle bir etti. Hititlerin babası olarak ün yaptı. Anitta hakkında belgelerin yetersizliği araştırmacılar tarafından mitolojik bir figür olabilir düşüncesini öne alıyordu. Tabletlerdeki yazılar bu Kralın kimliği hakkında yeterli bilgi veremiyordu. Ancak, aralıksız

olarak yapılan arkeolojik kazılarda bu Krala ait olduğu saptanan bir hançerin bulunması onun Kuşşaralı Pithana'nın oğlu olduğunu doğruladı. Anitta'nın Hititlerin kurucu kralı olduğu gözüyle bakılmıştır. İ. Ö. 1750 dolaylarında kendini "büyük kral" ilan edecek kadar ülkesini genişletmişti. Anitta tarafından kurulan krallığın uzun süre sürmediği şeklinde ifadeler var. Hattuşaş kentini kuşattığı gibi lanetler de yağdıran bir Kraldı. Hattuşaş üzerine yazdırdığı laneti de, *"...Hattuşaş kenti açlıktan kırılınca; tanrım Siu onu tanrıça Halmaşuit'e teslim etti ve ben bu kenti bir gecede bütün gücümü kullanıp aldım. Ve tüm kentin toprağına yabanı otlar ektim. Bundan sonra kim kral olur da kenti yeniden kurmaya kalkarsa o, gökyüzünün fırtına tanrısının lanetine uğrasın..."* şeklindeydi. Kültepe'de koloniler kuran Asur tüccarlarının bıraktıkları kil tabletlerdeki notlar kısmen de olsa Hattiler için önemli bilgiler vermekteydi. Bu belgelerde adı geçen krallıklar Kaniş, Buruşhatum (Puruşhanda) Zalpa ve Hatti krallıklarıydı. Bu dört krallığın bölgedeki küçük yerleşim yerlerine olan egemenlikleri görülmekteydi. Arkeolojik araştırmalarda tesadüfen ele geçen birkaç tablette Pithanna ve Anitta'nın adları geçince çalışmalar yoğunlaştırılır. Metin Hititlerle ilgili önemli bilgiler içermiş ve Kuşşara Kralı Pithana'nın oğlu Anitta (Anittaş şeklinde de yazılmaktadır.) şeklinde tablette belirtilmişti. Bu metinde babasıyla beraber Anitta'nın Nesa, Zalpuva, Puruşhanda, Şalavantia ve Hattuşa'nın nasıl işgal edildiğini, krallığın da nasıl kurulduğunu belirtmekteydi. Daha sonraları Hititlere başkent olmuş olan Hattuşa, Anitta tarafından yakılmış, yıkılmıştı. Bu ataklarla Anitta'nın önderliğinde Hititler krallığa doğru ilerlemekteydi.

Anitta yazıtı: "Anitta'nın metni" şeklinde de adlandırılır. Türkiye'nin Boğazköy (Hattuşili) bölgesinde devam eden arkeolojik kazılar sırasında bulundu. Hitit dilinde çivi yazısıyla yazılmış olan bu yazıt, önemli belge olarak değerlendirildi. Hititlerin atası sayılan Anitta'nın (İ.Ö. 1750 civarı) kişiliğini, Asur ülkesindeki ticari zamanlamayı, Hattuşaş, Alişar ve Kültepe ile olan ilişkilerini açıklayan önemli bir kaynaktır. Anitta metninde, eski Hitit dilinin özellikleri de bulundu. "CTH1" olarak kodlanan metinde Anitta, "...Anitta, Pith ana'nın oğlu, Kussara şehri Kralı..." şeklinde tanıtılmıştı. Bu yazıtta bir gece Nesa (Kanis) kentinin kuşatılmasıyla Hatti ülkesinin kuşatılmasından söz ediliyor. Yazıtta Anitta, kendini Hititlerin en büyük

Kralı ilan ederken, Hattuşa'da değişiklik yapacaklar için lanet yağdırmıştır. Araştırmacılar bu lanetlenmenin neden yapıldığını henüz çözemediler. Erhan Akyıldız tarafından yazılan "Taş Çağından Osmanlı'ya Anadolu" adlı eserinde ise bu yazıt, "...Hattuşaş kenti açlıktan kırılınca; tanrım Siu onu tanrıça Halmaşuit'e teslim etti ve ben bu kenti bir gecede bütün gücümü kullanıp aldım. Ve tüm kent toprağına yabanı otlar ektim. Bundan sonra kim kral olur da kenti yeniden kurmaya kalkarsa o, gökyüzünün fırtına tanrısın lanetine uğrasın..." şeklinde gösterilmiştir.

Üzerinde hiyeroglif kabartmalar olan bir oda

Aniyatta: Hitit geleneğinde tören giysisine verilen ad. Diğer uygarlıkların sosyal yaşamında olduğu gibi Hititlerde de törensel giysiler kullanılmıştır.

Aniur: Hititlerde kesin olmamakla beraber büyü, ayın törenini gösteren bir sözcüktür. Kökü Sümerlere dayanan "siskur" sözcüğü de büyü karşılığında kullanılmıştır. Büyünün Hititçe karşılığı ise Aluvanzatar'dır.

An-tah-sum-sar: İ.Ö. 13. yüzyılda yeni yıl törenlerine verilen ad ya da "kralların ölü kültü" anlamında da tanımlanmıştır. Bkz. An-Tah-Sum.

Anus: (Akad dilinde Anu şeklinde ifade ediliyor.) Hitit tanrısıdır. Gök tanrı olarak tapınıldı. Sümer ve Akkad tanrısı Anu'ya Asurlular tarafından da tapınılmıştı. Hitit mitolojisinde güçlü bir tanrı olarak gösterilen bu tanrıya da çeşitli törenler yapmışlardı. Bazı kaynaklarda Akkad dilindeki gök tanrısı Anu'nun Hitit dilindeki adı olduğu şeklinde ifadeler görülür. Alalus'un da oğludur. Babasıyla aralarındaki tartışmadan dolayı babasını tahttan uzaklaştırdığı belirtilmektedir.

Hitit banyo küveti

An-Tah-Sum: (Ya da An-Tah-Sar) Hititlerde genellikle ilkbaharın başlangıcı ve sonbaharda kutlanan bir bayram şeklinde belirtilmektedir. An-Tah-Sum ve Nuntarriyasha bayramları birlikte kutlanan bir bayram şeklinde tanıtılıyor. An-Tah-Sum bayramı Şuppiluliuma I döneminden başlayarak kutlanan bir bayramdı. Adını "safran" ya da "rezene" bitkilerinden

alan bu bayram 38 gün sürerdi. Genelde ilkbaharda kutlamalar yapılırdı. Yani ["An-Tah-Sum"] bayramı ilkbaharda, Nuntarriysha bayramı da sonbaharda kutlanırdı. İ.Ö. 13. yüzyılda yeni yıl törenlerine verilen bir ad şeklinde de ifade edilmektedir. Bu Törenler "kralların ölü kültü" anlamında da tanımlanmaktaydı.

Antiyant: Hititlerde bir çeşit evlilik modeli. Erkek çocukları olmayan kralların kız çocukları için Antiyant adlı bir evlilik töreni yaparlardı. Kralın kızıyla evlenen damat kralın varisi olduğu gibi aileden biri gözüyle bakılırdı.

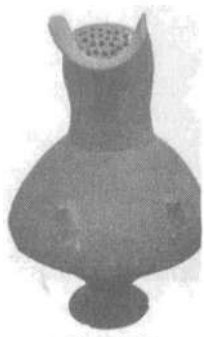
Anu: (An adlı Mezopotamya tanrısıdır.) Hititlere ithal yoluyla girmiş ve tapınılmıştır. Hitit metinlerinde bu tanrının adı sıkça geçmektedir. Babil tanrısı olarak tapınılan Anu'nun Sümerlerdeki adıdır. Sümerlerde "An" adıyla tapınılan gök tanrısı olarak mitolojide yer aldı. Savaş tanrıçası İştar'ın kocası olarak ifade edilmektedir. Tanrı Uraş'un torunu olduğu belirtiliyor. Kaynak tabletlerde daha sonra Uraş ile özdeşleşmiş olduğu görülüyor. (Anlaşılmayan bazı metinlerde An'ın karısının adının da Uraş olduğu ifade edilmektedir.) Ancak diğer geleneksel öykülerde An'ın Ki ile evli olduğu belirtilmiştir. (Babil mitolojisinde de karısının adı Antu olarak ele alınmıştır.) Anşar ile Kişar'ın oğlu da sayılıyor. An, Akad dilinde "Anu" olarak tapınılmıştır. Babil'de de kült mirası Anu olarak devam etmiştir. Üç katlı gökyüzü teorisinde göğün en üst katında yer alan bir tanrı olarak belirtilir. Zaten sözcük anlamı da "gök" olarak bilinir. Göğün doğu ufku "Anu yolu" olarak bilinir. Tanrı An, Mezopotamya tanrılar listesinde tanrıların babası ve kralı olarak anıldı. Sümerlerin yazılı belgelerinde tek bir yıldızla betimlendi. Gökteki yaşam suyunun koruyucusudur. Yaratılışta ilk hareketi sağladığı belirtilen bir tanrı olarak anlatıldı. Yerdeki sarayının adı "Anosmos" olarak adlandırılır. Sümerlerde hava ve yer tanrısı Enlil'in babasıdır. Oğluyla birlikte dünyayı yönetir. Enlil ve Ea ile anılan bir tanrıdır. Akadlar döneminde kült merkezi "Der" kentiydi. Alu gökyüzü krallığını Alau'dan devralır. Kültünün genişleyerek çevreye yayılmasıyla Hurri-Hitit tanrılar listesinde adı yer aldı. Alalu'nun oğlu Kumarbi ile yaptığı savaş "Kumarbi Efsanesiyle" anlatılır. Daha sonra oğlu Enlil tanrılar babası sıfatına ulaşır. An, daha sonraki dönemlerde Asurlar tarafından da sahiplenerek tapınılan bir Asur tanrısı olmuştur. An'ın kendisi için yapılmış olacağı düşünülen ikonalardan henüz bilgi verilemiyor. Asurlar döneminde Maltai'de Asur kabartmalarında yer aldığı belirtilmiştir.

Anzili: Hititlerde tapınılan bir tanrıçadır. Bu tanrıça ile ilgili mitolojik

bazı anlatımlar günümüze ulaşmıştır. Büyük bir ihtimalle Anziliye kentinin tanrıçasıdır. Belge yetersizliği nedeniyle kültü, tapınma şekli ve kişiliği hakkında yeterli açıklama yapılamıyor.

Anziliye: Kapadokya bölgesinde Hititlere ait bir kent. Zile'nin Hititçe adının olduğu söylenir. Bu açıklama Maşathöyük kazılarında bulunan belgelerde yazılıdır. Kentin kurulduğu tepede Osmanlılardan da esintiler yer alır.

Anum Hirbi: Mama Kralıdır. Bu Kral, Kaneş Kralı Warşama'ya anlaşmazlıkların içinde olduğunu belirten bir mektup gönderir. Arkeologlar tarafından bulunan ve çivi yazısıyla yazılmış olduğu görülen bu tablette, *"...Sen bana şöyle yazmışsın: Taişamalı benim kölemdir, ben onu sakinleştiririm. Fakat sen kölen Sibuhalı'yı yatıştırabiliyor musun? Taişamalı senin köpeğin ise, o nasıl oluyor da öteki krallara karşı bağımsız gibi davranabiliyor? Benim köpeğim Sibuhalı öteki krallara karşı istediği gibi davranıyor mu? Taişamalı aramızda neredeyse üçüncü kral mı olacak? Benim düşmanım beni yendiğinde, Taişamalı benim ülkeme saldırdı, 12 kentimi yıkıp, sığır ve koyunlarımı yağmaladı..."* şeklinde ağır cümleler yer almıştı. Mektupta yerel krallıkların kendi aralarında anlaşamadıkları belirtiliyor.

Hattuşaş'ta bulunan Sümer süzgeçli

Apadana: Eski İran dilinde "çadır" anlamında kullanılan bir sözcük. Urartular genelde yaylaya çıktıklarında böyle çadırları da kullanmışlardır. Özellikle yaz aylarında kent merkezlerinden dağlık alanlardaki otlak yerleri seçen Urartu halkı besledikleri hayvanları da yanlarına alıp, yüksek tepelere çıkarır, orada çadırlar kurarlardı. Ayrıca, İran mitolojisinde de bu sözcüğün karşılığı gösterilmektedir. Persepolis'te büyük izleyici salonuna verilen ad. Apadana sözcüğü Sanskritçede "apa dha" şeklinde belirtilir. Yunan dilinde de "Apo th" şeklindedir. Sefer, arama, ambar olarak da karşılığının olabileceği belirtilmektedir.

Apaşa: (Ya da Ephesos) Arzava (Arzawa) Krallığı'nın başkentidir. Kral Uhha-Ziti'ye bir askeri saldırı yapan Hititler savaş meydanına bir yıldırım düştüğünü yazıtlarında belirtirler. Bu yıldırımın özellikle Arzava Kralı Uhha-Ziti'ye isabet etmiş olduğu belirtilmektedir.

Appu: Lulluwa Ülkesinde yaşadığı ileri sürülen bir kişinin adı. Hitit metinlerinde "Appu ve iki oğlu" adlı bir öykü bulunmaktadır. Öykünün bu adamla ilgili olduğu belirtilir. Öyküsüyle ilgili tablet çevirilerinde, *"...Appu yatağından kalktı, beyaz bir kuzu aldı ve güneş tanrısıyla buluşmak üzere yola çıktı. Güneş tanrısı gökyüzünden aşağıya baktı ve*

onu genç bir adam yaptı. Ona geldi ve soru sormaya başladı. -senin için [çözmem gereken] sorun nedir?" şeklinde bilgiler yer alır. Bu bilgiler; Güngör Karauğuz'un "Hitit Mitolojisi" adlı eserinden alınmıştır.

Appu ve iki oğlunun hikâyesi: Hitit belgelerinde adı geçen bir hikâye dir. [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Hitit edebiyatında önemli bir yer tutan "Appu ve iki oğlunun hikâyesi" ile ilgili tabletler: KUB XXIV 8, KUB XXXVI 60, KBo VII 18, KUB XXXVI 59, KBo XIX 101, KBo XXVI 84, KBo 19, KBo XIX 106, KUB XLIII 70, KUB XLIII 70, KBo XIX 102, KBo XXVI 85, KBo XXVI 86, KBo XIX 100, KBo XXVI 87]. Tabletlerin transkripsiyonları 1950 yılında Friedrich, 1971 yılında Siegelova; çevirileri 1971 yılında Siegelova, 1990 yılında Hoffner, 1990 yılında Daddi-Povlani, 1994 yılında Ünal; yorumları ise, 1945, 1946, 1961 yılında Güterbock, 1950 yılında Friedrich, 1965 yılında Schuller, 1967 yılında De Vries, 1971 yılında Siegelova, 1975 yılında Hoffner, 1978 yılında Grottanelli, 1978 yılında Güterbock, 1987 yılında Bernabe, 1990 yılında Daddi-Polnavi, 1995 yılında Anchi, 1977 yılında Beckham tarafından yapılır. Tablet çevirilerinde, *"...O daima insanları muaf tutan (bazı tanrılar)'dır, fakat onları mahvedene kadar... (gibi) kafaları üzerindeki kötü adamlara defalarca vurarak, ağaçlar gibi kötü adamları keserek devirir.[.....] Sudul isimli bir şehir vardı. Lulluwa ülkesinde deniz ona sınır idi. Orada Appu isimli bir adam (yaşardı). O bütün ülkede en zengin adamdı. Onun çok sayıda sığır ve koyunları vardı..."* şeklinde bilgiler yer alır. Bu bilgiler Güngör Karauğuz'un "Hitit Mitolojisi" adlı eserinden alınmıştır.

Tanrı Anu

Apzuwa: Asur tanrılar listesinde önemli bir yeri ve konumu olan "su" tanrısı Enki'nin evine verilen bir ad. Sümer dilinde "Abzu" olarak tapınıldı. Akad dilinde ise "Apsu" adıyla tapınıldı. Hititlerde ise "Apzuwa" adıyla anıldı. Deniz, dipsiz derinlik anlamlarında da kullanıldı. Bu tapınak Basra körfezi yakınlarındaki Eridu'da bulunmaktadır. Aynı zamanda coğrafik bir yerin adı olarak da adlandırılır.

Aranzah: Hititlerde tapınılan bir tanrı. Ullikuma öyküsünde Tasmisu'nun erkek kardeşi şeklinde belirtilmektedir. Anu ve Kumarbi'nin de çocuğu olduğu ifade edilmektedir.

Aramlılar: (Tiglat Pilesar I Aramiler için "Ahlami Armaye" adını kullanır.) Bir göçer kabilesidir. Ahlamu aşiretinin çoğalmasıyla oluştular. Fırat'ın doğu yakasındaki Mutkinu ve Pitru hisarları bunların yaptığı

Arazi dağıtım tableti

saldırılara dayanamadı. Bunlardan Aram kökenli Kaldu aşiretinin altı beyliği vardı. Bu beylikler Larak, Bit-Dakkuri, Bit-amukani, Bit-sillanı, Bit-sa'alli ve Bit-Yakı'ydı. Bunlar kervan yollarında baskın ve soygunlar yaparlardı. Bu nedenle Hitit Kralı Hattuşili mektubunda bunlardan tehlikeli göçerler olarak söz eder. Hurilerin Mitannı Krallığı'na paralı asker verirlerdi. Özellikle Asur Kralı Asur-Nabi ve Tiglatpilesar II döneminde Dicle kıyılarına yerleşerek küçük beylikler kurmaya başlamışlardı. Nisibis (Nusaybin) in kuzeyindeki Tur Abdin dağında geçit vermezlerdi. Ayrıca Fırat'ın batı yakasındaki Suriye'ye geçiş yolu da bu halkın denetimi altındaydı. Tarihçilerin anlatımlarında yeni Hitit Kralı olan Bit-Adini Aram beyliğinin emri altındaydı. Asur Kralı Tukulti-ninurta I, ilk kez bunların barındığı bölgeye saldırarak bozguna uğrattı. Çoğu kaçarak kurtuldu. Daha sonra bunlar aşiret şeklinde birleşerek Asur'a karşı tehlikeli bir güç oldular. Tiglat-pilesar I sayısız ataklar yaptı bu aşiretlerin üzerine. Tiglatpilesar I Aramilere yaptığı bir askerî seferde, *"...Arabalarımı savaşçılarımı çöllere göçebe Aramiler üzerine gönderdim. Onlar ki Asur'un düşmanıydı. Suhi Ülkesinden Kargamış'a kadar olan Hati Ülkesine bir gün içerisinde sefer yaptım. Ordusunu kılıçtan geçirdim. Sayılamayacak kadar çok mallarına el koydum ve onları ülkeme taşıdım. Tanrım Assur'un korkunç silahlarından kaçabilen askerler Fırat nehrinden karşıya geçti. Onları takip ettim. Hayvan derisinden yapılmış tuluklar ile ben de Fırat'ı geçtim. Altı kentlerini (Bunlar Beşril dağı eteklerindeydi.) ateşle yaktım, harap ettim. Bütün mallarını kentime taşıdım..."* şeklinde söz eder.

Arami dili: Asur topraklarına sürgün gelmiş oldukları anlatılan halkın kullandığı yerel bir dil. Bu dil daha sonraları Asurluların çoğu bölgelerinde devlet işlerinde Asur diliyle beraber kullanılmıştır. İki dilde de yazılan metinlere "çift dilli" metinler adı verilmiştir. Araştırmalarda İ.Ö. 8. yüzyılda Asur devlet arşivlerinin de Arami diliyle yazıldığı kanıtlanmıştır. Aramca dili Sami ana dilinin batı dalından oluşmuş bir dildir. Hristiyanlığın yayıldığı dönemlerde bu dil kullanıldı. Hatta bu dille kiliselerde edebi yazılar da üretilmeye başlandı. Araştırmacılar Aram dilini bugünkü Hristiyan Süryanilerin kullanmış oldukları bir dil olarak değerlendirirler. Yeni Aramca dilleri Batı'da yaşayan dilbilimciler tarafından çeşitli bölümlere ayrılırlar. Gabriele Yonan'ın yazdığı ve dilimize "Asur Soykırımı" adıyla yayımlanan

kitabında, *"...Yeni Aramca lehçeler 19. yüzyıla kadar yazı diline dönüştürülmedi. Urmiye'deki Amerikan misyonerlerinin çalışmalarıyla bir yeni Süryani yazı dili geliştirildi. Urmiye kentinde konuşulan lehçe temel alınarak geliştirilen bu yazı dili, doğu Süryanice alfabeyle yazılmaktadır. Bu yazı dili bugün Asur hareketi içinde Süryani Hristiyanların ancak bir kesimi tarafından kullanılmaktadır. Çok sayıda yeni Aramca lehçeler, Batılı doğubilimciler tarafından konuşuldukları coğrafyaya göre şöyle sınıflandırılıyor: 1-Yahudi-yeni Aramca 2-Hristiyan Yeni Aramca (Yeni Süryanice) a-Doğu Yeni Süryanice (Aturaya): Urmiye-İran-Hakkarı. b-Merkez Yeni Süryanice (Surat): Musul Ovası-Botan. c-Batı Yeni Süryanice (Turoyo): Tur-Abdin-Mardin ilinin doğusu. Yazar, ''Her lehçe dalından çok sayıda lehçe ayrılıyor ve hemen hemen her köyde, ana lehçe içinde olan ve diğerlerinden çok küçük farklarla ayrılan, o köye özgü bir ağızla konuşuluyor..."* şeklinde açıklamalarda bulunuyor. Yazarın kitabında ele aldığı konulardan Hristiyanlık politikasını ve Ermeni politikasını da tek taraflı ele aldığını da belirtmek isterim.

süs eşyası-unmuştur

Arkammi: Hedammu şarkısı adlı mitolojik öyküde bir müzik aleti şeklinde belirtilmektedir. Çevirisi yapılan "Hedammu şarkısı"nın tabletlerinde *''... [Deniz tanrısı??] işitti ve kendi kendine (?) o ayaklarını [bir iskemleye] dayadı. Deniz tanrısının eline bir riton koydular. Büyük [deniz tanrısı] Kumarbi'ye yanıt [vermeye başladı]: -Bizim sorunumuz hallolmuştur. Tanrıların [babası] Kumarbi sen yedi gün içinde evime (gel) ben sana genişliği bir Danna, uzunluğu [ ] olan kızım Sertapsuruhi vereceğim. Tatlı bir kaymak gibi Sertapsuruhi'yi [içeceksin (?).] Kumarbi (bunu) duyunca içinden sevindi. Akşam oldu [ ] Onlar bronzdan BIBRU-kapları, bronzdan arkammi ve gagalturi adlı müzik aletleri eşliğinde Kumarbi'nin evinin dışında büyük deniz tanrısını çağırdılar ve evine (kadar) ona eşlik ettiler. (Orada) O, [-den] yapılmış güzel bir sandalyeye oturdu. Deniz tanrısı Kumarbi'yi yedi gün bekledi..."* şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Arma-ziti: Hititlerde "Dumu Lugul" olarak da bilinen "mar sarri" görevlisidir. Hattusa, Ugarit ve Emar kentlerinde bulunan tablet çevirilerinde bu görevlinin adı sıkça geçmektedir. Hitit kralının özellikle bu görevlileri özel politik ve idari görevleri yerine getirmek için Suriye'ye gönderdiği belirtilmektedir.

Artaşummara: Yaklaşık İ.Ö. 1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya

bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir kraldır.

Artatama I: Yaklaşık İ.Ö. 1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir kraldır.

Artatama II: Yaklaşık İ.Ö. 1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir kraldır.

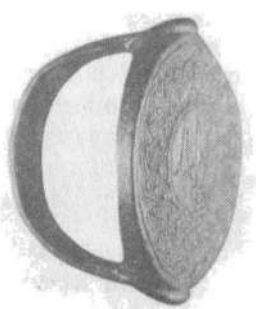
Araras: Karkamış Kralıdır. İ.Ö. 780 civarında hüküm sürmüştür. Belge yetersizliği nedeniyle krallığı ve kimliği hakkında ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Aravanna: Hititlerin düşman gördüğü ülkelerden biriydi. Suppiluliuma I tarafından kuşatılmış ve Hititlerin egemenliği altına alınmıştır. Aravanna kent devleti Safranbolu ilinin sınırlarında kurulmuş bir krallık olduğu tahmin ediliyor.

Ardu: Hitit dilinde sözcük anlamı "biçmek" anlamında tanımlanmıştır.

Ardala: İsveç'te Vastra Gotaland kasabasında küçük bir belde. Bu beldede sayılı evler vardır. Beldenin bir de kütüphanesinin olduğu söylenmektedir. Beldede Skara adlı bir belediye hizmet vermektedir. Ardala adlı bir köyün de Türkiye'nin Artvin/Hopa ilçesine bağlı olduğu belirtilmektedir. Köyün yaylasına da "Ardala yaylası" adı verilmiştir. Türkiye'deki Ardala köyünde Urartu ve Hitlere ait belgeler bulunmuştur.

Ardis: Hititlerde güneşle örtüştürülerek tapınılan bir tanrıdır. Bu tanrının Türkler tarafından da tapınıldığı belirtilmektedir.

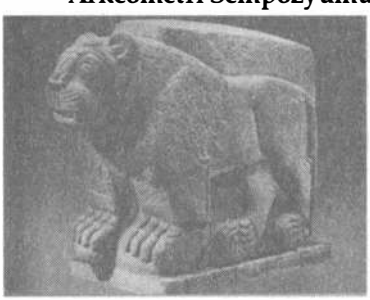
Bir yüzüğün ön ve yandan görünüşü-Alacahöyük'te bulunmuştur

Argas Höyük: Sivas ili Yıldızeli ilçesinin 3 kilometre batısında yer alır. Tokat'ın (Artova) yakınlarındaki Ağıllar köyüne komşu bir yerleşim yeridir. Kuzeyde Çekerek suyu, güneyde Kızılırmak ile çevrilen bölge, içinde bulunduğu konumu itibariyle büyük yerleşim alanı özelliğine sahip bulunmaktadır. Bu yüzden bölge Antik dönemlerde yerleşme alanı olarak kullanılmıştır. Sivas-Samsun kervan yolunun üzerinde yer alması da önemli bir etkendir. Bu höyükte Frigler, Avrupa ve Balkanlar'dan gelen ve Anadolu'yu işgal eden halkların izleri görülmüştür. Argas höyük, yaklaşık 10 metre yükseklikte, 150 -200 metre genişlikte büyük bir alanı kaplamaktadır. Argas höyükteki yerleşim alanının Antik Çağlara

eşitlenmesi bölgenin bu çağlarda yerleşmelere sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Höyük ve çevresinde rastlanan seramik parçalarından yapılan analiz ve incelemelerden bölgenin Kalkolotik Çağdan itibaren yerleşim alanı olarak kullanılmış olduğu anlaşılmıştır. Bölgede topraktan yapılmış çanak çömleklerin tümü kırmızı topraktan yapılmış ve ateşte pişirilmiştir. Antik dönemde bu bölge "Pala" olarak adlandırılmakta ve Durmitta ve Ellurya dağları arasında (bugünkü Hanzir dağı ile Yıldızeli) arasında yer almaktadır. Pala ismine, Hattuşuli I'in "Komutanlar Listesi" ve Murşili'nin yıllıklarında rastlamaktayız. Bölge, Hattuşuli I zamanında Büyük Hatti Krallığı'na bağlı bulunuyordu.

Arinanda: Hititler döneminde bir dağ ve burun adı. Günümüzde "Tahtalı dağ ve beş ada" şeklinde gösterilmektedir.

Arkeometri Sempozyumu: Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından "28. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu" adı altında, 29 Mayıs-2 Haziran 2006 tarihinde Çanakkale, Onsekiz Mart Üniversitesi, Terzioğlu Yerleşkesi Troia Kültür Merkezi salonlarında yapılan bir sempozyumdur. Katılımcıların yoğun olduğu bu sempozyumda devam eden kazı alanları ve uzmanların adları da listeler halinde belirtildiği gibi arkeolojiyle ilgili önemli konuşmalar yapılmıştır. Bu sempozyum Müzeler Genel Müdürlüğü çalışmaları kapsamında gerçekleştirilmiştir. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Orhan Düzgün; yapılan sempozyumun sadece bilimsel açıdan değil mesleki gurubu paylaşan bireyleri de tanıştıran etkinlikler olduğunu söylemiştir. Sempozyuma 63'ü Türk 37 yabancı kazı uzmanı, 30 müze kazısı olmak koşuluyla 85 kazı yaparak bazı belgelerin kurtarılmasında etkili olmuştur.

Asurlulara ait bir süs eşyası-Çorum'da bulunmuştur

Arma: Luvilerde tapılan ay tanrısıdır. Hititlerde de tapınılmıştır. Bilindiği gibi Iyarri ve Kurunta da Luvi tanrısıdır.

Arslantaş: (Bazı kaynaklarda "Arslantaş" şeklinde de yazıldığı görülmektedir.) Malatya iline bağlı Darende ilçesi Yeniköy yakınında bulunan Arslantaş, Hititlerin yaşadıkları arkeolojik bir alan olarak tanı-

tılmaktadır. Burada bulunan aslan betimli taşlar nedeniyle adı Arslantaş olarak kullanılmıştır. Bu arslan heykelleri hakkında ilk açıklamalar 1958 yılında yapıldı. Tapınak kalıntıları arasında bulunan arslantaşların üzerinde hiçbir yazının olmadığı da belirtilir.

Arslantaş'ta bulunan Hitit heykeli

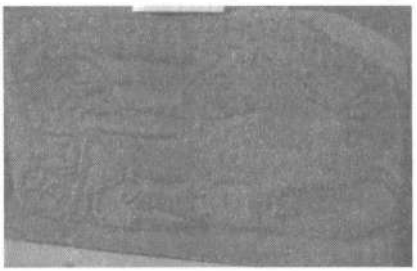
Aslantepe: (Bazı kaynaklarda "Arslantepe" şeklinde de yazıldığı görülmektedir Malatya ovasında "Arslantepe" adıyla anılan ve Fırat nehrinin sağ kıyısından uzak olmayan 40 metre yükseklikteki bir tepedir. Malatya ilinin kuzeydoğusunda yer alır. Urartuların yaşadıkları bir arkeolojik alandır. 1932-1939 tarihleri arasında Luis de la Porte tarafından bölgede ilk kazılar yapılmıştır. Son günlerde İtalya'nın başkenti Roma'daki La Sapienza Üniversitesi adına Alba Palmieri çeşitli kazılar sürdürmektedir. Tarihsel yönden bu höyüğün son kalkolitik çağdan (İ.Ö. IV bin yıl) yeni Hitit dönemi olan İ.Ö. 1200-900 yıllarına kadar ev sahipliği yaptığı anlatılıyor. Yapılan arkeolojik kazılarda, bu bölgede Ubait (Obeid) kültürüne ait izler de bulunmuştur. Ubait keramiklerine (İ.Ö. VII) tarihlendirilerek Geç Kalkolitik bir kültür dönemi olarak belirlenmiştir. İ.Ö. 1200-700 tarihleri arasında Hitit kültürünün bölgede etkinliği görülür. Malatya'daki Arslantepe krallarının adları da; Allumari İ.Ö. 1110-Lalla: İ.Ö. 853-835-Sulumal: İ.Ö. 745-732- Gunziaanu: İ.Ö.(?)- Tarhunazi: İ.Ö. 712 olarak belirtilmiştir. Buradaki dinsel inancın Hititlere benzediği tartışmasız olarak bilinmektedir. Her kentin koruyucu tanrısı vardı. Arslantepe'de Hitit sanat evreleri olan geç Hitit Sanatı I, II, III ve IV evrelerin izleri görülür.

Arslantepe yazıtı: Eski adları Malizi (ya da Milidiya, Milid, Melid, Maldia, Melidu, Melite) olarak da anılan Malatya'nın yakınında yer alan bir arkeolojik bölgedir. Arslantepe adı da bir tepe üzerinde bulunan aslan heykellerinin adını alarak "Arslantepe" olarak kayıtlara geçmiştir. Önemli bir Hitit yerleşim alanı olduğu söylenmektedir. Bölge Hititler zamanında önemli bir konumda görülmüş kent durumundaydı. Buradaki kale kalıntılarında aslan kabartmalı kapıların bulunması, savunma amaçlı bir kalenin kalıntıları olduğu görüldüğünde, bölgenin ne ka-

Bir tanrı heykelciği-Çorum'da bulunmuştur

dar önemli olabileceğini hatırlatmaktadır. Arkeolojik kazılar sonucunda bulunan buluntular Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altına alınmışlardır.

Arslantaş'ta bulunan Hitit heykeli

Arzaua: Bu sözcük tarihsel gelişmelerde üç ayrı anlamda kullanılmıştır. Belgelerde coğrafi bir ad olarak kullanılır. Ayrıca şehir ya da yerleşme adının dışında küçük bir devlet adı olarak da kullanılmıştır. Tarihsel kaynaklarda birkaç küçük kent krallığının oluşturduğu "Arzaua ülkeleri" şeklinde de kullanılmış hatta sadece Arzaua olarak da kullanılmış olduğu belirtilmektedir. Bu sözcük birkaç şekilde kullanılan Comana/omana / kummani şeklinde de kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda "Arzawa" sözcüğünün deformasyonu şeklinde de belirtilmektedir.

Arinna kenti: Arinna güneş tanrısı onuruna yaptırılan bir yerleşim yeri olduğu tahmin edilmektedir. Arinna şehrinin yeri hakkında tartışmalar vardır, ancak arkeolojik belgeler, Hititlerin Arinna şehri olarak bahsettiği yerin bugünkü Alacahöyük olduğu fikrini güçlendirmektedir. Aynı zamanda Lykialılar (Antalya ve çevresinde yaşamış olanlar) Yunanlıların Xsantos dediği şehirlerine "Arinna" demekteydiler. Birbirinden çok uzak ama aynı adla adlandırılmış iki şehrin arasında bir bağlantı olup olmadığı bilinmemektedir. Kentin tanrıçası Wuruşema olarak da tapınılan Arinna güneş tanrıçasıdır. Bkz. Arinna

Arinna: (Wuruşema adıyla tapınılan güneş tanrıçasının adı şeklinde de kaynaklarda görülür.) Güneş tanrıçasının anavatanının adıdır. Arkeologlar Arinna'nın Alacahöyük'ün bir diğer adı olduğunu ileri sürerler. Kentin bulunduğu yer hakkında çelişkili ifadeler yer almaktadır. Arkeolojik kazılarda bulunan belgeler Arinna olarak Hitit metinlerinde geçen yerin Alacahöyük olduğu belirtiliyor. Lykia, Antalya çevresine bu adı verirken, Yunanlılar da Xsantos adlı kentlerine Arinna adını vermişlerdi. Bu iki kentin Hititlerin Arinna dedikleri kentle bağlantılarının olup olmadığı araştırılıyor. Güneş tanrıçasının adı da Wuruşema'dır. Hurrilerin tapındıkları tanrıça Hepat ile Wuruşema birleştirilmiş ve Hattuşa'da tapınılmıştır. Bu kent önceleri de Hititlerin en önemli dinsel kenti özelliğini korumuştur. Bu kentin bir diğer antik kent olan Tavium'un güneybatısında olduğu ifade

ediliyor. Hattuşili III Arinna için, *"...Ey, Arinna'nın güneş tanrıçası, hanımım, bütün ülkelerin kraliçesi, yer ve gök tanrıçası..."* şeklinde ifadeler kullanmıştı. Hititlerde baş tanrı fırtına ve gök tanrısı Teşup (Taru) baş tanrıça konumunda olan da "Arinna" güneş tanrıçasıdır. Teşup'un da eşi olarak ifade edilir. Oğulları da koruyucu tanrı olarak bilinen Şaruma'dır. Bin tanrılı Hitit inançlarında tanrıçaların konumları tanrılarla eş değerde görülür. Hatta Kadeş Antlaşması'nda Mısır tanrıçası adlarıyla Hitit tanrıça adlarının işlenmesi kadının Hititlerde eşitlik derecesini gösterir. Kadeş Antlaşması'nın bir bölümünde, *"...Hatti'nin, Mısır'ın 'bin ilah ve ilahesi' bu anlaşmanın şahidi ve koruyucusudurlar: Gökyüzünün hâkimi güneş, Arinna şehrinin güneşi, gökyüzünün hâkimi fırtına tanrısı, Hatti'nin, Arinna'nın, Zippalanda'nın, Betiyarik'in, Hisashapa'nın, Sarissa'nın Alep'in, Lihzim'in, vs. fırtına tanrıları, Hatti memleketinin Iştar'ı, Zithariya, Karzi, Hapantariya Tanrilari Karahma, Tyr tanrıçaları, vs. gökyüzünün kraliçesi, bütün Hatti ve Mısır'ın dağları, nehirleri, gök, arz büyük deniz, rüzgârlar ve bulutlar..."* şeklinde tanrıçaların adları tanrılarla beraber yazılmıştır. Murşili II yazdığı bir yazıtta, *"...Ben majeste, babamın tahtına oturduğumda çevredeki bütün düşmanlar benimle savaşa giriştiler. Ancak, ben hiç bir düşman ülkesine karşı sefere çıkmadan önce Arinna kentinin güneş tanrıçası ile ilgili bayram törenlerini düzenledim[...] ve ona seslendim: Arinna'nın güneş tanrıçası! Benim efendim, benim yanıma aşağıya gel ve [...] senin topraklarını almak isteyen çevredeki düşman ülkeleri yok et! Ve Arinna'nın güneş tanrıçası sözümü duydu ve bana geldi. O zaman babamın tahtına oturur oturmaz, çevredeki düşman ülkeleri on yılda yendim ve onları yere vurdum..."* şeklinde ifadeler kullanmıştı.

Arma: (Bazı kaynaklarda Arma-tarhunta şeklinde yazıldığı görülmektedir.) Hititlerde tapınılan bir tanrıdır. Ay tanrısı olarak adına kült merkezi ve tören alanları yapıldı. Arma daha önceleri Luviler ve onların geleneklerinde belirtilen koşullarla tapınıldıktan sonra Hititlerin tanrılar listesine ilave edilmiştir. Arma, Hurri dilinde "Kuşuh" adıyla tapınıldı. Hitit geleneğinde yeminlerin bu tanrı adına yapıldığı ifade edilir. Hititler dinsel alanda son derece demokratik davranışlar sergilemişlerdir. İşgal ettiği ya da kültünü beğendikleri kent krallıklarının dinsel geleneklerindeki tapınma yerlerini ve tanrılarını vakit kaybetmeden kendi tapındıkları tanrılar listesine almayı ihmal etmemişlerdir. Ay tanrısı olarak da bilinen tanrı Kaşku'nun "Gökten Düşen Ay" mitolojisinde Arma'nın devamı şeklinde tanıtılır.

Arma-Tarhunta: Bkz. Arma.

Arına-ziti: Önemli devlet görevlileri olan "mâr sâri"lerden bir kâtiptir.

Arma-ziti devlet işleri dışında dinî görevlerle de ilgilenen bir kâtiptir. Ugarit belgelerinin bazılarında Kargamiş Kralı Ini-tesup ve ardılı Talmi-Tesup'un imzaları yerine Arma-ziti'nin adı geçmektedir. Araştırmacılar bu kişiden, sınırlarda yeni düzenlemeler yapmış bir kişi olarak söz ederler.

Armatarhunta: Yukarı Ülkenin Kralıydı. Muvatalli, kardeşi Hattuşili'yi onun yerine Yukarı Ülkenin krallığına atadı. Armatarhunta Şuppiluliuma'nın kardeşi Zida'nın oğullarından biriydi. Krallıktan alınmasına şiddetle karşı çıkmıştı. Hattuşili'ye karşı dava açmasına rağmen kaybetmişti. Kadeş Savaşı için kardeşi Muvatalli'ye yardıma giden Hattuşili'nin bulunmayışından yaralanan Armatarhunta, Hakpiş kentinde bir ayaklanma girişiminde bulunmuştu. Bu ayaklanmayı geri dönen Hattuşuli bastırmış, bu defa Armatarhunta'yı mahkemeye vermiş ve kazanmıştı. Ancak yaşlı olduğundan Muvatalli tarafından af edildiği yazılır. Onunla birlikte oğlu Şipaziti'yi de serbest bıraktığını açıklamaktadır. Karısına ve diğer oğluna Kıbrıs topraklarının da bir bölümünü verdiğini ifade eder.

'um'da bu-

Arnuvanda I: Hitit Kralıdır. İ.Ö. 1400-1373 tarihleri arasında hüküm sürerken Mısır'da Tutmosis IV (İ.Ö. 1397-1388) hüküm sürüyordu. Bu Kralın döneminde Gaşkaların istilalarından kurtulmak için tanrı ve tanrıçalara nasıl yalvardıkları Hitit metinlerinde gösterilmiştir. "Telepinu fermanı"nda Tuthaliya I tarafından veliaht seçildi. (Bazı kaynaklarda Tuthaliya I'in oğlu şeklinde ifadelere rastlandı.) Tuthaliya I'in damadıdır. Nikkalmati'nin kızı Aşmunikal ile evlidir. Kral olduğu dönemlerde çözülmemiş bazı sorunlar yüzünden sıkıntılı günler yaşadı. Hattuşa'ya bağlı olan Madduvatta Kralı sorunlar çıkarmaya başlamıştı. Hattuşa'ya karşı bağlılığını yitirmeğe çalışıyordu. Bu Kral diğer yerel kralları da Hititlere karşı kışkırtıyordu. Madduvatta kralının diğer kent krallıklarını Arnuvanda I'e karşı kışkırtması tarihsel belgelerde "Telepinu fermanı"ndan dolayı onun Hitit kralı olmasına bağlanıyordu. Hititlerin egemenliği altında bulunan bazı kent krallıklarının ayaklanması da Arnuvanda I'i zor durumda bırakmıştı.

Arnuvanda II: Hitit Kralıdır. Şuppiluliuma'nın oğludur. İ.Ö. 1320-1318 tarihleri arasında hüküm sürdü. Döneminde Mısır'da Horemheb

(İ.Ö. 1319-1292) hüküm sürüyordu. Asur'da da Enlil-Nirarı (İ.Ö. 1318-1308) hüküm sürmüştü. Babasıyla birlikte savaşlara katılmış güçlü bir komutandı. Döneminde Kaşkalarla savaşmış olan Hannuti, aşağı ülkede valilik yapmaktaydı. Kardeşleri İmparatorluğun güneyinde "Şarri-Kuşuh" Hanedanlığına bağlı Kargamiş'i, Telepinu da Halpa'da güvenliği sağlıyordu. Arnuvanda II, 18 ay gibi kısa bir süre iktidarda kalabilmişti. Çünkü Hattuşa'daki salgın hastalık olan veba ona da bulaşmış ve babası gibi o da bu hastalıktan ölmüştü.

Arnuvanda III: Hitit Kralıdır. İ.Ö. 1215 döneminde Babil'de Kastilas. IV (İ.Ö. 1232/28-1224/20) hüküm sürüyordu. Arnuvanda III, İ.Ö. 1215 yılında ölen Tuthaliya IV'ün ardılı olarak tarihsel kayıtlara geçti. Kral olduktan bir yıl sonra kendinden sonra bir varis bırakmadan öldü. Arnuvanda III ile ilgili bir mühür baskısı Büyükkale'de yapılan arkeolojik kazılarda bulunmuştur. Ölümünden sonra kardeşi Şuppiluliuma II kral oldu.

Arunas: Hurilerin öyküsü olan Kumarbi efsanesinde tanrılaştırılan bir denizin adıdır. Kutsal görülmüş Sümerler ve Hititlerden başka Türk boyları tarafından da tapınılmıştır.

Arslantaş: Taşların yontularak aslan şeklinde yapılmasına verilen bir kodlamadır. Hititler döneminde özellikle aslan fırtına tanrısı Teşub'un sembolü ve kutsal yaratığı olarak tanımlanmaktadır.

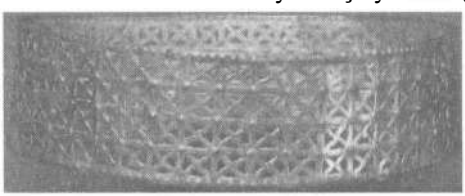
Arse.Kur.Ra: Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "bir koşum atı" şeklinde tanımlanmıştır.

Arsi: Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "ekim alanı" şeklinde tanımlanmıştır.

Aslantepe: Malatya ovasında "Arslantepe" adıyla anılan ve Fırat nehrinin sağ kıyısından uzak olmayan 40 metre yükseklikteki bir tepedir. Malatya ilinin kuzeydoğusunda yer alır. Urartuların yaşadıkları bir arkeolojik alandır. 1932-1939 tarihleri arasında Luis de Laporte tarafından bölgede ilk kazılar yapılmıştır. Son günlerde Roma'daki La Sapienza Üniversitesi adına Alba Palmieri çeşitli kazılar sürdürmektedir. Tarihsel yönden bu höyüğün son kalkolitik çağdan (İ.Ö. IV bin yıl) yeni Hitit dönemi olan İ.Ö. 1200-900 yıllarına kadar ev sahipliği yaptığı anlatılıyor. Yapılan arkeolojik kazılarda bu bölgede Ubait (Obeyt) kültürüne ait izler de bulunmuştur. Ubait seramiklerine (İ.Ö. VII) tarihlendirilerek Geç Kalkolitik bir kültür dönemi olarak belirlemişlerdir. İ.Ö. 1200-700 tarihleri arasında Hitit kültürünün bölgede etkinliği görülür. Malatya'daki Arslantepe krallarının adları da; Allumari İ.Ö. 1110-Lalla: İ.Ö. 853-835-Sulumal: İ.Ö. 745-732-Gunziaanu: İ.Ö.(?)-Tarhunazi: İ.Ö. 712 olarak belirtilmiştir. Buradaki dinsel

inancın Hititlere benzediği tartışmasız olarak bilinmektedir. Her kentin koruyucu tanrısı vardı. Arslantepe'de Hitit sanat evreleri olan geç Hitit sanatı I, II, III ve IV evrelerin izleri görülür.

Asmunikal'in kayboluş öyküsü: (Fırtına tanrısının kayboluşu) [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Kraliçe Asmunikal'ın kayboluşu öyküsü ile ilgili tabletler; CTH 327, KUB XXXIII 15(+?)21, KUB XXXIII 16=A Ay. 9 vd, KUB XXXIII 18], Bu tabletlerle ilgili transkripsiyonlar: 1965 yılında Laroche, çeviriler; 1975 yılında Mooer, 1990 yılında Hoffner, 1994 yılında Ünal, yorumları da 1982 yılında Deighton, 1991 yılında Masson, 1997 yılında Beckman tarafından yapılmıştır. Tablet çevirilerinde, *"…Tanrının huzurunda koşar ve şöyle (söyler): Kraliçe Asmunikal'ın [fırtına tanrısı] kızıydı. [O] çekti. Sol ayağına [sağ ayakkabısını giydi] Kendi etrafında döndü ve ileri [gitti] sis pencereleri kapladı. Duman çatı kirişlerini [kapladı] sunaklarda [ ] boğuldu [ ] boğuldu [ ] boğuldu….[ ] Döndü. Ocak [ ] onun üzerinde kütükler [boğuldu] Avluda koyunlar [boğuldu] Ahırdaki sığırlar [boğuldu] onlar yedi. Fakat onlar [hoşnut olmadı] onlar içti fakat onların susuzluğu [sönmedi]…."* şeklinde bilgiler yer almaktadır. Genellikle yazmanlar tarafından yazılan öykülerin bir bütün halinde olduğu açıklanmaktadır. Ancak, bölgede kazılar yapılmadan önce köylülerin hazine bulmak ümidiyle belki de farkında olmadan ilgili tabletleri kırarak imha etmiş ve buluntunun ait olduğu yerinden çok daha ötelere dağıtıldığı, bütünlük içinde olan metnin bu şekilde dağıtılarak araştırmaları zora sokmuş olduğu ısrarla belirtilmektedir.

Hitit kadınlarının kullandığı bir bilezik

Arumma: Hitit çivi yazılarında anlamı "su" şeklinde tanımlanmıştır.

Arumma lahhu: (Ya da Arummas Lahhu) Hitit çivi yazılarında anlamı "suibriği" şeklinde tanımlanmıştır.

Aruna: Sözcük karşılığı "deniz" anlamında tanımlanmıştır.

Aruşna: Hititlerde bir kent. Kentin aynı adını taşıyan bir yerel tanrısının olduğu ifade ediliyor. (Ancak tanrının gerçek adı bilinmiyor.) Araştırmacı Ahmet Ünal, Hititlerde tapınılan yerel tanrılarla ilgili "Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni" adlı yazısında çeşitli açıklamalar getirmiştir. Metinde Arušna kent tanrısı (adı bilinmemekte) hakkında görüşleri kayda değer olarak görülüyor. Arušna kent tanrısının yerel özelliği üzerine Ahmet Ünal "… Tapınağı, kültü

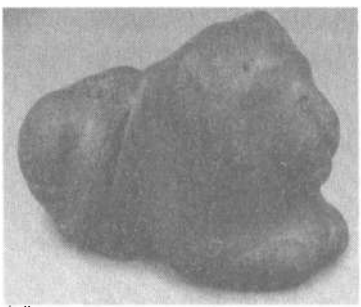
ve kült personeli Arušna'da bulunan, Hititlere oldukça yabancı ve adı bilinmeyen bir tanrıdır. Bu yabancılığa rağmen, büyük kralın hastalığı yüzünden Hitit sarayı onunla sıkı bir ilişki halindedir. Çok alıngan ve nazlı bir tanrı olup, bu fal metninin yazılmasına o neden olmuştur. Çünkü kralın hastalığı konusunda kendisine başvurulmamış, bu yüzden de gazaba gelmiştir. Öfkelenmesinin başka bir nedeni de, kraliçeden bir rüya aracılığı ile istemiş olduğu altından çelenklerin aksesuarlarıyla birlikte kendisine verilmeyip, mabeyincinin evinde saklı tutulmasıdır. Bundan dolayı, tanrının öfkesini yatıştırmak için kefaret verilmesi gerekmiş, büyük kralın tutulmuş olduğu hastalıktan kurtulduktan sonra, bir af dileme ayinine katılmak üzere bizzat Arušna'ya gitmesi, fal aracıyla saptanmıştır. Tüm bu çabalara rağmen, tanrının öfkesi yatıştırılamamış ve anlaşılan bu yabancı tanrının kültünü iyice bilmeyen Hititli rahipler, tanrının bakımını, ayinlerinin yapılmasını, vs. Arušnalı rahiplere bırakmak zorunda kalmışlardır…" şeklinde bir açıklamaya yer vermiştir.

Artatama: Mitanni Krallığı'na veliaht olan biridir. Şuppiluliuma I tarafından kovulan Tuşratta'nin yerine getirilmiştir.

Arummas Lahhu: Bkz. Arumma Lahhu.

Arzava: Hititlerin askeri seferler sonucunda topraklarına kattıkları bir kent. Kentin sınırları Hitit yönetimine bağlı aşağı kentlerden Tiyana'ya kadar olan kısımlardır. Arzawa halkı yaklaşık İ.Ö. 1300 civarında Hititler ile Mısır toprakları arasında bulunmalarına rağmen, önemli bir diploması trafiği düzenlemişlerdi. Bu kent önceleri Hattuşili I tarafından kuşatılmış ve Hitit topraklarına dâhil edilmiştir. Tarihçiler çivi yazılı tabletlerdeki metinlerin çeviriler sırasında ortaya çıkan ifadelerden yola çıkarak Hattuşilinin bu kenti tam olarak kuşatmadığını ve büyükbaş hayvanlardan haraç şeklinde vergi aldığını belirtirler. Arzava'da kullanılan Arzava dilinin varlığını ilk defa dilbilimci J. A. Knudtzon bazı belgeler doğrultusunda bilgiler verdi. Ancak ortaya koyduğu tez beğenilmedi. Onun oraya koyduğu tez, Mısır kaynaklarında Akhenaton'un babası Amenofis III döneminde Arzava'yla yaşamış olduğunu kanıtlayan belgeler bulmasıyla ileri sürdüğü bir tezdi. Knudtzon bu dilin "Hint-Avrupa" ilişkisi içinde olan bir dil olabileceğini ısrarla yazdı. Aynı dil ile ilgili bazı tabletler Boğazköy'deki kazılardan elde edilince Knudtzon'un haykırmasının boşuna olmadığına karar verildi. 1915 yılında da B. Hrozny böyle bir

dilin varlığını dünyaya duyurunca J. A. Knudtzon'un da tezleri kabul edilmiş oldu. Arzava'nın konumu, Türkiye'nin göller bölgesi gösteriliyor. Lidya Krallığı'nın bulunduğu alan merkezleri olarak da gösteriliyor. O dönemde Hititlerin topraklarına katmak istedikleri Arzava'nın sınırları içinde Hapalla, Mira, Kuvaliya, Vilusa (Troia) ve Seha (Gediz ırmağı) ülkeleri yer alıyordu. Murşili bu ülkelere karşı gücünü göstermek isteyen bir Kraldı. Ayrıca Arzava, Milavanta (Miletos) ve Apasa (Ephesos) adlı iki güçlü kente sahip bir krallıktı. "Hititler" kitabının yazarı Stefano de Martino "...Murşilinin yıllıklarında Hititler Arzavaya karşı ilerlerken Arzava Krallığı'nın başkenti Apaşa kenti üstüne bir kalmisana kelimesinin "yıldırım" anlamında yorumlanabileceği kesinlik kazanmamıştır. Apaşa, olasılıkla, Türkiye'nin batı kıyısındaki Eski Çağ kenti Ephesos'un karşılığıdır ve yıldırım bizzat Kral Uhha-Ziti'ye isabet etmiştir..." şeklinde ifadelerle kozmik bir güçten söz etmektedir.

İ.Ö. 1300'de tarihlenen bir ağırlık ölçüsü-Çorum'da bulunmuştur

Arziya: Mitannilere bağlı bir kenttir. Telepiniu tarafından kuşatıldığı belirtilmektedir. Telepiniu, bu kenti kuşattığı halde savunma amaçlı kaleyi kuşatamayınca kışı Murmuriga'da geçirmek üzere orada konakladı.

Asitavanta: (Ya da Karatepe) Geç Hitit beyliklerine verilen bir ad şeklinde belirtiliyor. Bu beylikler Adana ili, Kadirli bölgesinde yer almışlardır. Asitavanta, bölgede yoğun bir şekilde bir arada yaşadığı öne sürülen aşiretler topluluğuna verilen bir addır.

Astabi: Hitit tanrısıdır. Hitit Mitolojisinde egemenlik sürdüren kral ve orduyu koruyan savaş tanrısı olarak tapınıldı. Çivi yazılı belge eksikliği nedeniyle dinsel kültü, tapınma geleneği ve kimliği hakkında bilgi verilemiyor.

Astaris I: Karkamış Kralıdır. İ.Ö. 820 tarihinde hüküm sürmüştür.

Astaris II: Karkamış Kralıdır. İ.Ö. 745-727 tarihleri arasında hüküm sürmüştür.

Aslanlar: Hitit sanatında aslan ve sfenksler hayvan betimlemelerin arasında önemli bir yer tutarlar. Hatta araştırmacılar aslan ve sfenksi

krallık içinde gücü temsil eden bir sembol şeklinde görmektedirler. Bu iki hayvan Hitit saray ve tapınak kapılarında, yapıların dış duvarlarında, kapı pervazlarını sağlayan monolit taşlar üzerinde gösterilmişlerdir. Kent kapılarında görünen aslan heykelleri "Büyük Hitit Krallık Döneminde" yeniden ele alınmış ve klasik şekillerine ulaşmışlardır. Aslanlarda kubik görünümün egemen olduğu belirtilmiştir. Başkentin girişindeki "aslanlı kapı" aslanların dilleri dışarıya sarkık, ağızları açık saldıran aslanlar şeklinde betimlenmişlerdir. Bunlarla ilgili kaynak kitaplarda çok daha detaylı ifadeler yer almaktadır. Anadolu ve çevresindeki çeşitli uygarlıklarda da aslan güç sembolü olarak kullanılmıştır. Asur kralları kendilerine aslan benzetmesi getirilmesinden mutluluk duyarlardı.

Boğazköy'de aslanlı kapı kabartması

Aslanlı kapı: Hattuşa'da at nalı şeklinde yapılan ve Keops Piramidi'ne benzetilen yapının kapılarından biridir. Bu kapıda bir aslan heykeli yer almıştır. Aslanlı kapının hemen karşısında da kral kapısı vardır. Her iki kapı adını süslemelerde kullanılmış desenlerden, figürlerden almıştır. Kapı girişinde bir çift aslan ve bir erkek heykeli yer alır. Bu heykelin elinde kılıç ve balta taşıması araştırmacıları onun savaş tanrısı olacağı şeklinde bir düşünceye zorlar. Hatta yukarı kentin genişlemesini inatla sürdüren Tuthaliya'nın koruyucu tanrısı olduğu söyleniyor. Aslanlı kapıyla kral kapısının yanında iki de kule vardır. Kapının girişleri Hitit yapım sanatına özgü parabol şeklindedir. Bu kapıların geceleri kilitlenip ve mühürlendiği tahmin ediliyor.

Astarpa: Bir ırmaktır. Anadolu'nun batı yakasında yer aldığı söylenmektedir. Menderes ırmağının yukarı kısmında akar. Murşili II, İ.Ö. 1312 yılında bu ırmakta kardeşi Şarri-Kuşuh ve Kargamış ordularının desteğiyle bir çarpışmaya katıldı ve kazandı. Bazı araştırmacılar bu nehrin "Meander" (Menderes nehri olabilir.) nehri olduğunu ileri sürerler.

Asu: Bkz. Lu-A-zu.

Asurlular: Tanrı Assur'dan adını alan ve daha sonra da başkent olarak kullanılan Asur (Assur) kentinin bugünkü adı "Kale el Şergat" olarak bilinmektedir. Kentin adı daha sonra Asur İmparatorluğu olarak tarihe geçer. Kent adını baş tanrı olarak tapınılan Assur'dan almıştır. Bugünkü Musul kentinin 100 kilometre güneyinde ve Dicle nehrinin batı kısmında yer alır. Burada yer alan sıradağların adı da bugünkü

adı Cebel Hanuka olan "Ebih" sıradağlarıydı. Bu kente ait en eski yazıtlar İ.Ö. 2300 yıllarına ait olduğu anlatılır. Kenti ilk defa kuranların tanrıça İştar'a tapınılmış oldukları belirtilmektedir. Bu tanrıça için tapınaklar ve tören alanları yapılmıştı. Asur Kralı Salmanasar III döneminde ise doruk noktasına ulaştı. Tanrı Anu, Adad ve İştar tapınakları bu Kral zamanında yapılmıştır. Kent İ.S. 614 yılında Kyaksares'in İmparatorluğa son vermesiyle çöktü. Halk bu kentten sürüldü. Tarihsel belgeler eski uygarlıklarda yaşamın hareketliliğini sağlayan insanların savaşlar ve açlıklar yüzünden son derece sıkıntılı günler geçirmiş olabileceklerini belirtiyorlar. İnsanların kendi aralarındaki çekişmeler, doğa olaylarının getirdiği sıkıntılar oldukça yorucu olarak belirtiliyor. Bu yorucu ve zor koşullar altında bile tanrısal inançlarını da ihmal etmemişlerdir. Güçlü olanlar savaşın bitiminde zafer kazandıkları zaman kazanma nedenini de tanrıların gücüne bağlamaktadırlar. İşte Asur kentinin kurulma nedeni de tanrısal gücün ortaya koyduğu bir yapılanma sonucunda oluşmuştur. Asurlular Sümerlerle Akadların kurdukları kentlerin etrafında göçebe olarak yaşayan kabilelerden oluşan bir krallıktı. Yarı göçebe ve Sami halkından oluşuyordu. Bu halk Asur kaynaklarında "Subur" ya da "Subir" Akad dilinde ise "Subartu" adıyla anlatılırdı. Halkın Arabistan kökenli olduğunu belirten bazı kaynakların olduğu da bilinmektedir. Asurların bölgedeki ilk etkinlikleri Kral İlişuma'nın Babil'e yaptığı saldırılarla başladı. İlişuma zamanında Asur kenti oldukça gelişti. Şamsiadad'dan önceki kralların adları ne yazıktır ki bilinmiyor. Krallar listesinin başında henüz çadırlardan kurtulamayan 17 Asur kralından söz edilir. Çadırlarda yaşayan kralların adları Kenan'cadır. Bu adların Samice olmadığı ifade edilmektedir. Günümüzde "Assiriya" olarak adlandırılan bir aşiretin adıyla imparatorluğa yükselen Asur aşiretinin kökenlerinden olanların Irak topraklarında yaşamış olabilecekleri belirtilmektedir. Günümüzde Assirya aşireti olarak yaşamlarını devam ettirmektedirler. Assur, Asurların tapındıkları en büyük tanrısıdır. İ.Ö. 1000 yılında Asur ile tanrıların babası sayılan Anschar ile eşdeğerde görüldü. Asur tanrısı Aşşur İ.Ö. 1300 civarında Sümer tanrısı Enlil ile özdeşleştirilmek istendi. Assur'un karısı Mullissu'yu da Ninlil adı altında tapınıldığı belirtilir. İ.Ö. 1300 yılında Eşşara'daki tapınaklar arasında en görkemli tapınak Assur'un tapınağıdır. Asarhadon, *"…Tanrı Assur'un efendimin cellasını (tapınağın iç tarafı) altınla kapladım. Parlak kırmızı altından olan koruyucu melekler ve kanatlı yaratıklar dizdim yan yana (…) Kerpiçle sıvar gibi sıvadım altınla…"* şeklide ona karşı olan büyük saygısını bu sözlerle göstermiştir. Bu

tanrıya Sümerli ve Babilli tüm tanrıların özellikleri verilmiştir. Kar-Tukulti-Ninurta'da tapınma başlamışsa da bu tanrının İ.Ö. 2 bin yılın ortasından itibaren Asur kentinde sınırlı olarak tapınılmıştır. Kralın bütün hareketleri, seferler, yapmak istedikleri bütün işleri tanrı Assur ve diğer tanrıların ortak kararıyla gerçekleşirdi. Salmanasar I zamanında savaş tanrısı olarak tapınılan Assur tanrı Enlil ile özdeşleştirilmeye çalışıldı. Nedeni de Salmanasar I tarafından yazılan yazıtlarda Enlil'in eşi tanrı Assur'un eşi şeklinde belirtilmesine bağlandı. İ.Ö. 721-705 tarihlerinde hüküm sürmüş Sargon II döneminde de tanrı An (Anu)'nun babası olarak tanınan Anşar ile özdeşleştirilmiştir. Görüleceği gibi tanrı "Asur"un adı, Asur İmparatorluğun adı olduğu gibi başkent konumunda kullanılan merkezleri de bu tanrının adından gelmektedir. Asur, sözcüğü, Yunan dilinden alınan bir sözcüktür. Yunanlılar da bu sözcüğü Akkad dilindeki "mat asur" sözcüğünden esinlenmişlerdir. Prof. Dietz Otto Edzard "Das Reich der III Dynastie von Ur und seine Nachfolgestaaten" adlı eserinde Asurluların civar halkı tarafından Subur, Subir ya da Subartu adıyla anıldığını yazar. Bunu Samuel Noah Kramer ve Türk Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ da onaylar. Asurlular İ.Ö. 609 yılında yıkılana kadar bu sözcüğü kullanmışlardı. İ.Ö. yaklaşık 2. yüzyıl başlarında Romalı tarihçi Asur halkı için "Assyrii principes omnium gentium verum potiti sunt" şeklinde bir ifadeye yer vererek "emperial" devletlerin tarihinin de Asurlarla başladığını belirtmişti. Araştırmacılar Asurluların aslen Kuzey Irak'ta Dicle nehrinin kıyısındaki Aşur /Asur ("Qalat Şarqat") kenti yakınlarında yaşayan birkaç kabilenin birleştiği bir ova halkından oluşan bir beylik olduğunu belirtirler. Sami ırkıyla özdeşleştiği belirtilen bu beylikler yaklaşık İ.Ö. 2000 yıllarında yaptıkları ticari organizasyonlarla doğu ila batı arasında bir köprü şeklinde imparatorluğa kadar yükseldiler. Asur tarihi ile ilgili elde edilen belgelerde bunlar hakkında yeterli bilgiler elde edilemedi. Yunan ve Latince diliyle anlatılan metinlerde de bir karışıklık görülür. Zaten o metinlerde krallar ve kraliçelerden de söz edilir. Asurlarla ilgili bilgilerin ortaya çıkış tarihi İ.S bölgede yapılan arkeolojik çalışmalarla başlamıştır. O tarihte yapılan arkeolojik kazılarla inanılmaz derecede bilgiler ele geçmiştir. Araştırmacıların tümü Asurlarla ilgili karanlık bir dönemden söz ederler. Yapılan araştırmalar henüz Asurlularla ilgili sağlıklı bilgiler veremediğini gösteriyor. Asurların yaşadıkları alan Mezopotamya'ya ait "tarihsel-coğrafik" bir bütünlüğü ifade etmektedir. Önceki konumunda Fırat ve Dicle'nin geçtiği

kuzey bölümü "Mezopotamya" adı verilmiştir. Bu sözcüğün dilimizdeki karşılığı ise "iki nehir arasındaki bölge" şeklinde tanımlanmıştır. Asurluların yerleşik alanı Kuzeyde Toros dağları doğuda ise Mezopotamya ovaları kaplar. İki nehirli ülke olarak bilinen Mezopotamya bölgenin kuzeyine; Babil ise güney kısmını oluşturmaktaydı. Asur devletinin bulunduğu yer bugünkü Irak'ın sınırları olarak düşünülmektedir. Ninive, Arbil ve Asur şehirlerinin etrafındaki merkez konumunda Irak yer almaktaydı. Başkentleri de Ninova kentidir. Asurlular, Fırat ve Dicle arasında yerleşen Sami dilini kullanan bir halktı. Sümer dili ve yazı geleneği kuzeye kadar ulaşmış kökeni bilinmeyen eklemeli bir dil olduğu ifade ediliyor. Sümerlerin konuştukları dil kuzeydeki şehir merkezleri dışında pek bilinmediği ortaya çıktı. Asurlar hakkında en güzel bilgiler İ.S.19. yüzyılda çivi yazısının çözülmesiyle elde edilmiştir. Bulunan metinler Sümer dilinin dışında Sami diller gurubunda olan Akadcada yazılmış olduğu görülür. Asur hanedanlar listesi, "Asurlu krallar listesi" olarak "Eponymen-kanon" adını taşıyan eserde gösterilmiştir. İ.Ö. 614 yılında Medlere karşı daha fazla dayanamayarak Asur kenti işgal edildi. Daha sonra da Ninive. Sin-Şar-İşkun'un bu savaşta ölmüş olabileceği tahmin ediliyor. Ege Üniversitesi Ön Asya Arkeoloji bölümünden Umut Devrim Eryarar ["... Asur devleti, kurulduğundan itibaren, yayılımcı ve sömürüye dayalı bir ideolojiyi benimsemiştir. M.Ö. I. binden itibaren uygulanan ve daha sonraları gelenekselleşen bu düşüncenin bir kanıtı olarak kullanılan krallık unvanlarının devamlılığı gösterilebilir. Bu ideolojinin bir uzantısı olarak yeni Asur dönemine bakıldığında, Sargon'un Assur kralları için önemli bir model oluşturduğu, ayrıca - dört bir yanın efendisi, tümünün efendisi, dünyanın hâkimi- gibi unvanların da sıkça kullanıldığı dikkat çekmektedir. M.Ö. II. binyıldan itibaren Asur krallarının yayılımcı politikalarının en önemli kanıtlarını yazılı belgeler oluşturmaktadır. Asur devletinin sınırları; güney-güney batıda merkezi Irak step bölgesi olan Jazira Gazira bölgesi, kuzey ve kuzey doğuda Zagros dağlık bölgesi, güneyde Babil Ülkesi ile Hamrin dağlık alanı ve Aşağı Zap nehri doğal bir sınır oluşturmaktadır. Asur aslında, coğrafi açıdan savunmasız bir ülkedir. Bir çölde kurulu olması ve doğu, batı ile güney tarafında herhangi bir yüksekliğin bulunmaması bu ülkeyi iyice savunmasız bırakıyordu. Tek engel kuzey sınırındaki Toros dağlarıydı. Bu durum askeri açıdan bir olumsuzlukken, olumlu tarafı, kültürel alışverişini kolaylaştırmış olmasıdır. Bu devlet, coğrafyasının izin verdiği ölçüde, Anadolu, İran,

Akdeniz dünyası ve hatta İndus bölgelerine yayılımını gerçekleştirmiştir."] şeklinde ifade eder. İmparatorluğa kadar yükselen Asurlulardaki yönetim şeklinin yaşam koşulları ve arkeolojik kazılar sonrasında çevirileri yapılan metinlerde anlaşıldığı gibi monarşik bir sistemle idare edildiği belirtilmektedir. Anadolu'ya yazıyı taşımış bir ulus olarak da bilinmektedirler. Anadolu'nun çoğu yerleşim yerlerinde ticaret kolonileri kurmuş olan Asur halkının çok daha önceleri Mitanni Krallığı'nın bir sömürgesi durumunda olmasına rağmen, kısa süre içinde bağımsızlıklarını elde etmişlerdi. Bağımsızlık sürecinin tarihselliği de İ.Ö. 14. yüzyıla bağlanmaktadır. Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Mezopotamya'nın kuzey kısımlarına dağıldıkları gibi Suriye sınırlarına kadar da topraklarını genişlettikleri ifade edilmektedir. Bu genişleme sürecinin Tukulti-Ninurta I'in (İ.Ö. 1208) ölümünden sonra duraklama dönemine girdiği anlatılmakta. Ancak Tiglat-Pileser'in Krallığı'nda Asur yeniden eski gücünü bulmaya çalışır. Bu dönemde Aramilerin akınlarıyla Asurların yıprandığı gösteriliyor. Ancak, Asurların bölge üzerindeki ağır baskısı devam ettiği için Tiglat-Pileser III, Sargon II, Sanherib gibi son derece akıllı ve güçlü kralların çabalarıyla Mısır topraklarına kadar ilerlemiş hatta Mısır'a hükmetmeye de başlamışlardı. Bu krallar Yeni Asur İmparatorluğu olarak adlandırılan bir imparatorluğu kurdular. İmparatorluğun son kralı olan Asurbanipal Elam kent devletine askeri akınlar yaparak kuşatmış ve topraklarını ele geçirmeyi başarmıştı. Elam'da büyük bir katliam yaptığı tabletlerde gösterilmektedir. Yeni Asur İmparatorluğu döneminde sanatsal etkinliklerin çoğalması görüldüğü halde krallığın sona ermesine etkili olamamıştır. Ninive, Asur, Kalah (Nimrud), Dur Şarrukin (Horsabad) kentlerindeki kazılarda bulunan belgeler sanatın yükseldiğini doğrular niteliğindedir. Eski Asur'un yerleşiminde karışıklık içinde olan Mezopotamya bölgesindeki krallıklar sınırın belirlenmesi için çabalar yaptıysalar da kesin olarak bilinmiyordu. Asur'un sınırsal özelliğindeki ana çizgilerin Mezopotamya'da egemenlik yapmış krallıklar ve beyliklerin barındıkları alanlarla kesilmiş olabileceği de belirtilmektedir. İşte krallık ve beyliklerin istikrarsızlık içinde bulunmaları nedeniyle Mezopotamya'da iki kent devletinin varlığı ortaya çıkmıştır. Bunlar İ.Ö iki bin yılın ortalarında Yukarı Mezopotamya'da Assur (Asur), Aşağı Mezopotamya'da da Babil kent krallıklarıydı. Bu iki kent devletiyle birlikte ortaya çıkan diğer krallıklar da Larsa, İsin, Eşnunna ve Mari olarak belirtildiler. Bunlar III Ur Hanedanlığı'nın yaklaşık İ.Ö. 2020 yılında

yıkılmasıyla ortaya çıkan krallıklardı. Asıl anayurtları Arabistan yarımadasındaki topraklar olan Asurlular Sami kökenli olarak bilinirler. İlk ünlü kralları da Şamsı-adad I'dir. (Egemenlik tarihi ise İ.Ö.1812-1797'dir.) Bu iki krallık olan Asur ile Babil krallıkları dost geçinen iki düşman krallık olarak tarihte yerlerini bulurlar. İ.Ö. 911-891 tarihleri arasında hüküm süren Adad-nirari II zamanında Asur İmparatorluğu'nun temelleri atılır. Adad-Nirarı II bir dizi önlemler alarak Babil ile sınır antlaşmasına girer Asur'un sınırlarını da Alzi'ye (Elazığ bölgesi) kadar genişletir. Egemenliği altına aldığı krallıkları da önemli savunma kaleleri yapar. İ.Ö. 900 yıllarında ortaya çıkan Urartular, Asurluların en tehlikeli düşmanları olurlar. İ.Ö. 610 yılında Med Krallığı'yla ortak hareket eden Babil Kralı Nabu-kudurru-Asur II (Nabukodnosor) tarafından ortadan kaldırıldılar. Nitekim Keldanilerle Medlerin yaptıkları akınlarla Asur tamamen yıkılarak tarih sahnesinden silindi. Bu tarihin de İ.Ö. 612-609 yılları arasındaki baskılar ve yıpratıcı savaşlarla oluştuğu belirtilmektedir. Günümüz Irak'ın kuzey bölgelerinde yaşayan Asurlular, Sami kökenli halklardan gelen aşiretlerle imparatorluk yolunda hızla ilerlemişlerdi. Asur kent devleti imparatorluk olmadan önce yaklaşık İ.Ö. 2000 yılından önce Babil kökenli başarısız krallar tarafından yönetiliyordu. Babilli kralların bu boşluğundan faydalanan Asur halkı birleşerek güçlü bir ordu kurmayı başarmışlardı. Kurdukları orduyla Babil Krallığı'na bağlı bulunan bazı toprakları ele geçiren Asurluların kurucu kralları hakkında kesin olarak belgeler bulunmamaktadır. Çoğunlukla bulunan tabletlerin kırık olması nedeniyle çözülemeyen belgeler nedeniyle kronolojik bir liste yapmak zordur. Önceki kurucu kralları bilinmeyen Asurluların başına İ.Ö. 1280 tarihi olarak belirtilen bir dönemde Salmaneser I başa geçer. Onun döneminde Asurlular son derece güçlenir. Asurluların başına daha sonra Tiglat-pileser I geçer. Asur topraklarını Babil sınırlarından Akdeniz kıyılarına kadar genişletir. Salmaneser I'in başarılarını devam ettirir. En azından alınan bazı toprakları korumaya çalıştı. Tiglat-pileser'in ölümünden sonra kral olan Asurnasirpal II Asurluların savaşlar sonucu kaybettiği toprakları geri alır. Tiglat-pileser III'e kadar Asur kralları büyük çaba gösterirler. Tiglat-pileser III kral olunca Suriye'ye karşı askeri sefere çıkar ve Şam kentini Asur topraklarına katar. Sargon II (İ.Ö. 722) Asur tahtına bir darbe yaparak kral olur. Zaten kendisi kral olmadan önce Asur ordusunda bir komutandı. Döneminde İsrail topraklarını ele geçirir. Onun yerine oğlu Sanherib (İ.Ö. 704-681) kral olur. O da Kudüs'ü işgal eder. Asarhaddon (İ.Ö. 680-669) döneminde Mısır'ı

kuşatırlar. Tarihsel belgeler doğrultusunda Asurların yükselişleriyle ilgili geniş kaynakların olduğu ve bu kaynaklar aracılığıyla araştırmacıların işinin kolaylaştığı bilinen gerçekler arasında yer alır. Onların yükselişlerini ve bölgelerinde yaptıkları savaşları çok daha ayrıntılı bir şekilde ele almanın bu sayfalarda mümkün olmadığını belirtmek isterim. Bakınız Asurlular Urartularla da çok uğraşmışlardı. Bunlarla ilgili detaylı açıklamalar kaynak kitaplar arasında gösterilmektedir. Ancak tarih çoğu zaman acımasız kurallarını Asurlular üzerinde de göstermiştir. Zaman içinde Asurluların güçten düşmesi ve Medlerle Kaldelilerin birleşmesi bu imparatorluğun sona ermesine neden olmuştur. İ.Ö. 627 yılında Asurbanipal'ın ölümüyle güçlü bir imparatorluk kalmıştı. Asurbanipal'ın ölümünden sonra oğlu Aşur-etel-ilani, hasta olmasına rağmen, öğretmeni ve aynı zamanda başkomutanı olan Sin-şum-lişir'in yardımıyla tahta geçtikten 2 ay sonra öldü. Onun ölümünden sonra da kardeşi Sin-şar-işkun törenle krallık tacını taktı. Onun döneminde bir yıl Babil kralsız kaldı. Çünkü ölen Babil Kralı Kandalanu'dan sonra kimse kral olamadı. Anadolu karışıklık içindeydi. İskitler tehlike saçmaya başlamışlardı. Çünkü Kimmerleri bozguna uğratmışlardı. İskitlerin akını Asurların bölgedeki üstünlüğünü yakalamıştı. Aramlar, Kalderiler ayaklanmaya hazırlanmışlardı. Asurbanipal'ın ölümünden sonra körfez bölgesine Kalde beyi Nabopolassar hâkim olmuştu. Elamlıların da desteğini alarak Uruk kentini yağmaladı. Sin-şar-işkun, iki cephe açmak zorunda kalmıştı: Babil cephesi ve Nabopolassar cephesi. İki cepheden de kayıplar verdi. Bu savaştan sonra Babiller Nabopolassar'ı kral yaptılar. Daha sonra Medler sahneye çıktı. Asur kentini kuşatma altına alarak yağmaladılar. Medler daha sonra Babil Kralı Nabopolassar ile gençlerin evlenmeleriyle dostluk anlaşması yaptılar. İkisi birleşerek Ninova'yı da kuşattılar ve Asur Kralı Sin-Şar-İşkun bu savaşta hayatını kaybetti. Asur'un yıkılışı Tevrat'ta son derece korkunç ve dramatizeli olarak anlatılır. Tevrat'ta (Nahum III, 2-3; 18-19), *"...Dikenler gibi birbirlerine sarılı olarak sanki içkiyle sarhoş imişler gibi, kuru saman gibi tamamen yandılar. Kamçı sesi, tekerlek gürültüsü, koşan atlar, sıçrayan, devrilen cenk arabaları, saldıran atlılar, yalın kılıç ve parıldayan mızraklar... vurulmuşlar alayı, büyük ölüler yığını ve sonsuz leşler... Ey Asur Kralı, çobanların uyuyor; ileri gelenlerin kımıldayamıyor; dağlar üzerinde kavmin dağıldı ve toplayan yok. Senin kırığına dindirecek ilaç yok, yaran iyi olmaz; haberini işitenlerin hepsi senin için el çırpıyorlar; çünkü ardı kesilmeden senin kötülüğün kimin üzerinden geçmedi..."* şek-

linde bilgiler yer alır. Bu metinden de anlaşıldığı gibi büyük bir imparatorluk olan Asurlar sanki birden bire yıkılmıştı. Onların Elam, Urartu, Mısır, Babil kent krallıklarından aldıkları (ya da yağmaladıkları) paha biçilmez hazineler yağmalanmış, kentler ve tapınaklar boşaltılmıştı. Yapılan askeri savaşta Asur kenti (Kale el Şalgat), Korsabad (Dur Şarrukin) ve Nimrut (Kalah) harabeye dönüşmüş olarak belirtilmektedir. Ninive'nin çökmesiyle krallık soyundan olduğu söylenen Asur-uballit II askerleriyle birlikte Harran (Urfa'nın güneyi) çekilerek kendini Asur kralı ilan eder. Ancak, Medler ve Babillerin ittifakında birleşen orduları bu defa Harran üzerine yürürler. Asur-uballit II'nin azınlıkta olan ve disiplini dağılan ordusu daha fazla dayanamadı. Ancak iki yıl dayanabildi. Sonunda, İ.Ö. 612 yılında Asur İmparatorluğu tarihten silindi. Yapılan arkeolojik araştırmalarda ele geçen metinlerde karışık bir dil ortaya çıkmıştır. Bulunan metinlerdeki yazı geleneğinin Mezopotamya'nın güneyindeki geleneklere benzer taraflarının olabileceğini ifade eden araştırmacı yazarlar var. Asurlar taş ve kil tabletlerden başka kilden silindirler, kilden prizmalar, kil kaplar ve değerli madenler üzerine de yazmışlardı. Ancak hükümdarlarla ilgili metinler değerli madenler üzerine yazılırdı. Yapılan araştırma ve incelemelerde Mezopotamya bölgesinde halkın kullandığı çok karışık dillerin olduğu anlatılmasına rağmen, kayıtlarda nedense bunlar gösterilmemiştir. Burada görülen dillerden Arami dili daha sonra Asurluların başka bölgelerine sıçramış ve çoğu devlet kayıtları da "Aramice-Asurca" iki dilin de kullanıldığı görülmüştür. Asurlar, Sümerler döneminde Asur kenti civarında yerleşen Akadların kullandıkları yazıyı yazıyorlardı. Konuştukları Doğu Sami dilini unutarak Akad'ça konuşmaya başlamışlardı. Dilbilim uzmanı Rawlinson, "…Her Babil harfini ve sözcüğünü tanımladıktan sonra, doğrudan doğruya ya da anahtar bir unsur sayesinde üç dilli yazıtlarda bunlara ilişkin bir ipucu keşfediyordum. Birçok kez araştırmalardan vazgeçmeye teşebbüs ettiğimi alçak gönüllükle kabul ediyorum. Tatmin edici en ufak bir sonuca varabileceğim konusunda umudum yoktu…" şeklinde yakınma içeren bir ifade kullanmıştı. İlk defa 1869 yılında Fransız dilbilimci, çalışmaları sırasında çeviri yapmak istediği bir yazılı tablette Sümer halkından söz edildiğini okudu. Onun öne sürdüğü, Sümerlerin Akadlardan çok daha önce Mezopotamya bölgesinde yaşamış oldukları ve taşları, duvarları, oyarak yazmış oldukları bir yazıyı da bulmuş olduklarını ileri sürer. Bu araştırmacı dilbilimciden yaklaşık 12 yıl

sonra Leonard Woolley, Mezopotamya bölgesindeki Nippur'da çeşitli kazılar yaparak on binlerce Asur tarihini belirleyecek yazılı tabletler buldu. Bulduğu bu tabletlerin çoğu hiyeroglifler gibi resim yazısıyla yazılmış olduğu görülünce yazının tarihini gözler önüne serdi. Gün geçtikçe bulunan tabletler Asurlarla ilgili önemli derecede tarihsel veriler verdi. Bölgede hâlâ araştırmacı arkeologlar kazılar yapmaktadırlar. Asurlar da Sümerlerin kullanmış oldukları çivi yazısını kullanmışlardı. Bunları daha önce hazırlanmış nemli kil tabletler üzerine yazar ve daha sonra da tableti ateşte pişirerek kuruturlardı. Bu yazıyla ilk defa Asurlar kavramları belirtmek için daha değişik köşeli şekillerle yazı yazmayı başarırlar. Tarihlerini de kayda geçiren ilk halk olarak karşımıza çıkarlar. Edebiyat sanatına ilgi duyan Asurlar şiirler ve dinsel şarkılar da yazarak bunları büyük kitaplarda toplarlardı. Asurbanipal'ın Ninova'daki kütüphanesinde toplu olarak bulunan tabletler en iyi örnek olarak değerlendirilir. Bilindiği gibi Sümerlerde "Edduba" adında eğitim okulları vardı. Bu okullarda tabletler üzerinde eğitimler görüldüğü gibi matematik, astronomi, coğrafya, tarım ve benzeri derslerin de eğitimi veriliyordu. Bu tür okullarda devlet memurluğu gibi eğitimsel görevlerin yanında toplumsal olaylarla da ilgili eğitimler yapılırdı. Sümerlerdeki bu eğitim sistemi Babil ve Asurlulara miras olarak bırakılmıştır. Çivi yazısı sisteminde öğrenciler yaklaşık 500 temel işareti bilmek zorundaydılar. Zor şartlar altında öğrenilen bu yazı sisteminde uzmanlaşmak için uzun bir süre profesyonel eğitim görülürdü. Erken bir tarih olarak bilinen iki bin yıllarında Asur eğitim okullarında bu 500 temel işaret 100 temel işarete indirgenmek istenmişse de başarılı olunamamıştır. Kurulan okullarda genelde saray ve tapınaklarla bağlantılı olarak eğitimler yapılırdı. Ancak, İgmil-Sin Ur'daki okullarda farklı bir yöntem uygulamıştır. Yazıcıların hepsinin halktan seçilmiş olması dikkat çekicidir. Eğitim görmüş küçük bir azınlık vardı. Öğrenciyle öğretmen ya da iki öğrenci arasındaki eğitimin ilişkileri tabletlere işlenmişti. Öğrenciye "tablet evinin oğlu" öğretmene "okulun babası" üst sınıf öğrencilere de "büyük kardeş" denilirdi. Dayak eğitim verilen okullarda serbestti. Bu konuyla görevli kırbaççılar vardı. Eğitimin ana temeli ezberciliğe dayanıyordu. Yazıcılar liste halinde Akadca'da karşılığı olan sözcükleri ezberler ve kopya ederek çalışırlardı. Okul dönemi çocukluk döneminden yetişkinliğe kadar devam ederdi. Babilli öğrencilerin eğitim sırasında cevaplayamadığı sorular vardı. Bu nedenle öğrenci devamlı dayak yerdi. Yazıcılık eğitimi öğ-

renciyi eğitimden sonra çeşitli mesleklere yönlendiriyordu. Bu meslekler "ad yazıcı, askeri yazıcı, arazı yazıcısı" gibi sıfatlarla belirtilmiştir. Görüleceği gibi okullarda eğitim yapılırken görevini yerine getirmeyen öğrenciye dayak atma temelde Mezopotamya kültürüne aittir. Bu davranış biçimi daha sonraları Asurluların Anadolu'da kurmuş oldukları ticaret kolonileri nedeniyle bölgeye taşınmış ve dayak modası Anadolu'da da uygulanmaya başlanmıştı. Çok daha sonraları da bu dayakla eğitim sistemi İslami okullarda (medreselerde) inanılmaz şeklide işkence haline getirilmiş, bir anlamda da işkence altında eğitim sağlanmıştı. Sümerlerden Babil edebiyatına geçen kaynaklar iki yoldan incelenmiştir. Bunlardan birincisi Asur ve Ninova kentlerindeki krallık kütüphaneleri diğeri de Eski Babil'deki yazıcılık okulundaki kaynaklar olarak tanımlanır. Araştırmacıların öne sürdüğü belgelerden en eski edebi belgeler "Fara, Ebu Salabih ve Ebla arşivlerindeki kaynaklar gelir. (İ.Ö. 2400). Babiller genellikle Sümer edebi kaynaklarından çok faydalanmışlardır. Ancak, edebiyat kökenleri henüz belge eksikliği nedeniyle tam olarak bilinmiyor. Babillerin kendi edebiyat kaynaklarını bilmedikleri anlatılır. Bunun nedenini Berossus, Tufandan önce Sippar kentindeki edebiyat arşivinin toprak altına gömülmüş olabileceğine bağlar. Eski Babil döneminden kalma çeşitli yazılı esrelerin olduğunu belirten tabletlerin bulunarak çözülmesi bazı önemli konuların açıklığa kavuşmasını sağlar. Okul belgeleri "diyalog" şeklinde edebi belgelerin bulunduğu söylenir. Yazılı edebiyatta yazmanlar "Adaman-dug-ga" adını vermişlerdi. (Bkz. Adaman-dug-ga) İki bin yıllarında Babil'de bilgelik sanatı doğdu. Bu sanatta birçok atasözü ve anlamlı vecizeler yer almıştır. Kassitler dönemine ait olduğu belirtilen ve "bilgelik tanrısını öveceğim" şeklinde tanımlanan "Ludlul-bel-nemeki" tümcesiyle anılan metinler yer alır. Kassit döneminde bir edebi anlatımda "İnsanoğlu sağır; bir şey bilemez. Kimin ne bilgisi var ki? İyi iş mi kötü iş mi yaptı bilemez…" şeklinde ifadeler kopyalanarak günümüze kazandırılmıştır. Ludlul adlı edebi çalışmanın yazarı tanrılardan uzakta bulunan kişinin iyi ile kötüyü ayırt edemediğini vurgular. ''Babil Teodisesi, Babil Eklesiastesi" gibi edebi çalışmalar araştırmacılara örnek metinler olarak ortaya çıkmıştır. Mezopotamya'da ölümsüzlük teması işlenen Gılgamış Destanı Babillerin diğer dünyada bir ödül beklenmediklerine işaret eder. Bu şiir "…Gılgamış nerelerde dolanıyorsun? Aradığın yaşamı hiç bulamasın. Çünkü tanrılar insanı yarattıklarında, payına ölümü verdiler ve hayat onların elinde kaldı. Gılgamış, karnını doyur. Gece gündüz keyfine bak. Her günün neşeyle

dolsun. Gece gündüz dans et, müzik yap. Temiz giysiler giy, başını yıka, yıkan. Elini tutan çocuğa bak, sarıl karına sevinsin. Bunlar ilgilendirir sadece insanı…!" yaratılış destanı olarak Bilinen Enuma-Eliş, Babillerin diğer önemli edebi eseridir. Bu eserlerin dışında Babillerde kral ilahileri, Ur kentinin yıkım ağıtı, Erra Destanı adlı eserler de konumlarına ve anlatımlarına göre önem verilen eserlerdir. Babiller dâhil Asur sanatında Sümerlerin izlerine her tarafta rastlamak mümkündür. Asurlar ve Babiller Sümerler gibi tapınak ve saraylarını pişmiş tuğlalardan yaparlardı. Kent merkezlerine manevi güç elde etmek için yerel tanrılar için tapınaklar yaptırdılar. Yaptırdıkları tapınaklarda yıllık dinsel törenlerini uygular tanrılardan güç elde etmek için ilahiler eşliğinde dualar yaparlardı. Bu tapınakları örnek alan Babiller çok daha değişik bir proje uygulayarak basamaklı tapınaklar ve tören binaları yaptılar. Asur mimarisindeki sanat merkezinin bulunduğu kent ise Ninova'ydı. Sargon II bu kentin güzelliğinden etkilenerek yakınında bir saray yaptırdı. Bu sarayda yaklaşık 1000 oda bulunuyordu. Sanherib de modaya uymuş üç tapınak yaptırmıştır. Saray ve tapınakların Ninova'da yapılması kentin son derece kutsal oluşuna işaret eder. Babiller mimaride Zigguratlar yaparak tarihsel döngüde önemli bir konum elde ettiler. Yaptıkları Zigguratların tepesinde de tapınak odasına benzer küçük bir tapınağın yer aldığı belirtilmektedir. Asurlar ve Babiller mimari sanatında yapılarını son derece süsler ve değişik bir tarzda bitirmek isterlerdi. Babil mimarisindeki yapı duvarlarının renkli tuğlalardan yapıldığını belirten arkeologlar, Asurların tam tersine kalın ve yassı kireçtaşından (ya da kaymaktaşı) duvarları örer ve bu duvarlarda savaşlarda ya da av hayatındaki başarılarını tablolar şeklinde işlerlerdi. Henüz anlamı bilinmeyen bir tarz olan kralların sakallı ve saçlarının kıvırcık olarak gösterilmesi büyük bir ihtimalle soylu bir ırkı temsilen uygulanmıştı. Asurlar, Babillerin aksine saray ve tapınak kapılarına "insan başlı aslan" ya da boğa heykelleriyle süslemişlerdi. Egemenlik dönemlerinde tarihsel imza atan krallar ve tanrı konumundaki bireyler muhteşem saraylarla ön plana çıkarak derin izler bırakmışlardır. Diğer uygarlıklarda olduğu gibi Asur kralları da saraylar yaptırmış ve günümüze çeşitli izler bırakmışlardır. Nabukadnezar döneminde saraylardan Kuzey, Güney ve Yazlık saray olmak üzere üç çeşit sarayın yapılmış olduğu belgelenmiştir. Yazlık sarayı Babil höyüğü denilen yerdeki kalıntılar olarak belirlenmiştir. Bu saraylar Pers döneminde restore edilerek daha farklı bir şekle sokulmuştur. Yazlık saraylar, soğutma evi olarak ele alınmışlardır. Güney saray ise Babil kentinin ana

sarayı olarak kullanılmıştır. Güney sarayında adından övgüyle söz edilen 60x55 metrelik avludan geçilen odada Belşazar'dan İskender'in ölümüne kadar önem verilen bir bölüm olarak ifade edilmiştir. Babil'in batısında Nabopolasır tarafından yaptırılan bir saraydan söz edilir. Bu saray daha sonraki yıllarda saray hizmetkârları için kullanılmıştır. Saraylarda yapılan araştırmalarda Nabukadnezar ve ardılı olan krallarla ilgili tarihsel eserler ele geçmiştir. Bunlar ünlü aslan heykeli, Mari valilerinin heykelleri, Asurbanipal ile ikiz kardeşi Şamaş-şuma-ukin'in dikmetaşları, Mari valisi Şamaş-reşa-usur'un dikmetaşı, Hititlere ait hava tanrısının bazalttan yapılmış dikmetaşı, Ur hanedanlığına ait yüzlerce tarihi buluntu ele geçmiştir. Ayrıca saraylarda Darius ile ilgili bir dikmetaş bulunmuştur. Babil'de Nabukadnezar tarafından yaptırıldığı anlatılan Güney sarayının "Aiburşabu'"dan girildiği zaman "E-mah" adındaki İştar Tapınağı görülür. Bu tapınak Eski Eserler Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Ayrıca merkezdeki Agadeli-İştar Tapınağı da aynı dönemlerde restore edilmiştir. Tapınakların Babil imar planına göre yapıldığı belirtiliyor. Tapınaklarda iç avlunun kenarında geniş bir kapı, kapıya bakan arka plandaki duvarda da tanrı heykelleri için ilave bir platform yer almıştır. Araştırmacılar en önemli tapınağın Babil'de bulunan Marduk'un "Esagila" adlı tapınağının olduğunu ileri sürerler. Esagila Tapınağı'nın kalıntıları Arman ibn Ali höyüğünün derinliklerinde kaldığı için arkeolog Koldewey sağlıklı bir kazıyı gerçekleştirememiş. Ancak yaklaşık 21 metre derinlikteki bir çukurda Asurbanipal ve Asarhaddon'a ait yazıtlarla ve taş döşeli bir zemini buldular. Asma bahçelerin yapımının dışında ikinci derecede Zigguratlar ele alınmıştır. ''Yerin ve göğün temeli olan ev" anlamında tanımlanan Etemenanki Zigguratı, Esagila Tapınağı'nın kuzeyinde geniş bir toprak parçası üzerinde yapılmıştır. Araştırmacı arkeologların yaptıkları bitimsiz kazılar sonucu geçmiş dönemlerde yaşamın nasıl oluştuğunu ve insanların neler yapmış olduklarını günümüze aktarmaktadır. Yapılan her kazının sonucunda bulunan belgelerle mutlaka tarihin ve toprağın derinliklerinde saklı bulunan bir bilginin aydınlığa kavuşması olarak değerlendirilmektedir. Bu tür araştırmalar ve kazılar günümüz insanına geçmişteki insanların kişilik yapılarıyla, çektikleri sıkıntılar da dile getirilmektedir. İlginçtir ki günümüzdeki arkeolojik kazılar Asur ve Babil kralları tarafından da yapılmıştır. O dönemde Babil ve Asur kralları atalarının neler yaptıklarını, nelere inanmış olduklarını, inanma şekilleriyle krallık otoritelerinin nasıl yerleştiğini öğrenmek için onların bıraktıkları izleri araştırmak ve

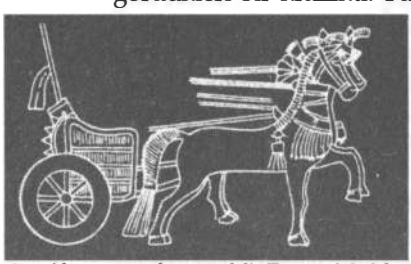
bulmak için kazılar yapmışlardı. Önemli izler bırakmış olan birkaç kral kendinden önceki atalarıyla ilgili izleri bulabilmek için çok çaba göstermişlerdir. Yapılan incelemelerde kral Nabonid; Ur kentinde çalışmalar sürdürdü. Tapınak olarak kullanılan Zigguratı yeniden restore etti. Ayrıca kentin bazı binalarını yeniden restore etti. Yaptığı çalışmalar arasında Hammurabi'ye ait olan bir de yazıt bulmuştu. Eski geleneklerden birisi olan tapınak başrahibesi "Entu" görevini kızı En-nigaldi-nannaya verdi. Nabukadnezar II ise Nippur kenti yakınlarında bir tapınağı restore ederken atası olan Naram-Sin ile ilgili bir yazılıtaş bularak koruma altına almıştı. Ayrıca Larsa kentindeki "güneş-tanrı" tapınağını restore etti. Burnaburiş'in de temel kalıntılarını buldu. Geç Babil dönemi olarak bilinen Babil krallarının bu arkeoloji tutkuları çoğu kralın kimliğini de ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Nabonid'ın yazmanlarından biri Naram-sin sarayında inceleme yaptığı sırada Şar-kali-şarri'ye ait yazılı bir taş bulmuş ve koruma altına almıştır. Görüleceği gibi yüksek derecede eğitimin olmadığı Mezopotamya coğrafyasında bazı krallar yeteneklerini krallık otoritesiyle birleştirerek bir dizi kazılar yapmış ve bu kazılarda elde edilen belgeleri de koruma altına almışlardı. Mitoloji Mezopotamya'daki sanatın başlangıcı olarak ifade ediliyor. Ev yapıp içine yerleşen insanlar tapındıkları tanrılarını unutmamış, onlar için de tapınak şeklinde evler yapmışlardır. Bunlar genellikle Ziggurat şeklinde yapılmış tapınaklardı. Bu tapınaklarda tapındıkları tanrıların taş, bronz ve mermerden yontuları da bulunurdu. Tanrıları için yaptıkları süsler, sanatsal çalışma Sümerlerde ve Babil'de çok gelişmişti. Asurlar döneminde tanrılar ve tapınaklar önemini yitirmiş krallar ve ordular halkın geleceğine karar veren mekanizmalar oldu. Tapınak yerine yapılan saraylar göz alıcıydı. Bu saraylardan Sargon II'nin Dur-şarukkin'deki sarayı; yine oğlu Sanherib'in sarayı, Sargon II'nin torunu Asurbanipal'ın Ninova'daki sarayı örnek olarak gösteriliyor. Tamamen tanrısal gücün varlığına inandıkları için yaptırdıkları bu saraylarda tanrıların heykelleriyle kralların taş yontu ve kabartmaları da yer alıyordu. Bu davranışla tanrısallığın yerini krallık almıştı. Halk bu gelişmelerle ilgili ilginç öyküler anlatmışlardı. Bu öyküler daha sonra krallar ve ordularla tanrıların içinde bulundukları konumlarına göre mitolojik öykülere konu olmuşlardı. Mezopotamya'da çok renkli bir rüzgâr estiren Sümerlerin dinsel geleneklerinin çoğu önemli davranışlarıyla bazı önemli tanrıları Babiller ve Asurlular tarafından da gelenek gibi görülerek devam ettirilmiştir. Özellikle Babil Mitolojisi'nde birden fazla tanrı inancının yerleşmesi görüldüğü

gibi bu tanrısal tapınmaları öyküler şeklinde diğer kuşaklara iletmeyi başarıyorlardı. Mitolojide işlenen Babil söylencelerinin yaklaşık tümü Sümer kaynaklı söylencelerle örtüşen öykülerdi. Genellikle Mezopotamya bölgesinde insanların tanrılara inanma ve hizmet etmeleri için yaratılmış olduğu inancı vardı. Asur ve Babil dinsel inançlarında Sümerlerden kalma tanrılara tapınmayla başlar. Yani Asur ve Babiller Sümer tanrılarını üstlenerek tapınmayı gelenek haline getirdiler. Özellikle Babil dinin kökenleri tarih öncesi bir geçmişe dayanır. Hatta Sümerlerin çoğu dinsel bayramlarına da sahip çıkıp törenlerle kutladılar. Halk, Asur hükümdarlarını sadece hükümdar olarak değil de devlet tanrısı Assur'un başrahibi şeklinde de görürlerdi. Ama düşünülen tanrı Asurlarda tek tanrı değildi. İ.Ö. 18 yüzyılda Asur şehri çok tanrılı bir şehir olarak biliniyordu ve çok tanrıcılığın bulunduğu bir yerdi. Asur inançlarında tanrıların gezintiye çıktığı şeklinde anlatımlar vardı. Örneğin, güneş tanrısının bir arabası, ay tanrısının sandalı, fırtına tanrısının bulutlara bindiği anlatıldığı gibi bunların yaya olarak da gezinti yaptıkları hikâye şeklinde anlatılırdı. Bu tür imgesel betimlemeler günümüz yazarlarına en ince ayrıntılarıyla ilham olduğu, kâtiplerin düşünsel olarak ne kadar ilerde olduğu anlamında gösterilmiştir. Asur tanrıları arasında da bürokrasinin bulunduğunu ifade eden araştırmacılar da vardır. Asur kenti Ur ve Akadların elindeyken Mezopotamya'nın diğer bölgelerindeki merkez ya da yerel tanrı ve tanrıçalara tapınılırdı. Zaten İştar Tapınağı'nın İ.Ö. 3. yıla kadar yapımı tahmin edilmekte. İ.Ö. 7. yüzyıla kadar Asur'da bütün büyük tanrılara tapınaklar yapılmıştır. Bu tapınaklardan Dicle'nin kıyısındaki tapınaklar arasında tanrı Assur'un tapınağı öne çıkmaktadır. Bu tapınağa "Kâinatın Evi" anlamında tanımlanan "Eşarra" adı verilmişti. Tanrılar panteonu çok eski tarihlerden gelen listeye dayanır. "Sanga" adında başrahipler, "naru" adında şarkıcılar ve ruh kovucular, "kalu" adında tanrıları müzikle meditasyona sokan görevliler vardı. Babil'de resmi dinin merkez düşüncesi, dinsel imgesi tanrıydı. Tanrıya imgeyle bağlanan heykel başka yere taşındığında tanrının bir süre o bölgede yaşamadığı inancına kapılırlardı. Tanrılara yapılan heykeller onlar için özel olarak yaptırılmış kaideler üzerinde bulunurdu. Onlar aileleriyle birlikte tapınakta yaşar, kral gibi hizmet görürlerdi. Sümerli İnanna olarak İştar'ın bereketi temsil etmesi, Anu'nun oğlu Enlil/Ellil "rüzgâr tanrısı" olarak Nippur'da koruyucu tanrı niteliğinde tapınılması. Marduk ve diğer bir tanrı da Ea (Enki)'ydı. Marduk ile yakın ilişki içinde olan diğer bir tanrı da oğlu Nabu olarak bilinir. Ay tanrısı Sin

(Nanna) güneş tanrısı Utu (Şamaş), Adad (Hadad) İbrani dininin ilk dönemlerindeki Yahave (Yehova) gibi tanrılara tapınılmıştı. Ticaret kenti olarak bilinen Asur'da merkez tanrı tanrısal bir makamı temsil ederdi. İ.Ö. 18. yüzyılda Asur kentini ele geçiren Kral Şamsi-Adad I, kente Nippur teolojisini sokar. Büyük tanrıça İştar, bitkilerin koruyucu tanrısı Dumuzi (Tammuz) önemli konumlarla tapınılmışlardı. Dumuzi İştar'ın oğluydu. Sümer ve Babillerin tapındıkları ortak tanrılar Asurlular tarafından da benimsenmiş hatta Babil tanrıçası İştar'ı en büyük tanrıça olarak anılmış ve olağanüstü ritüellerle tapınmayı gerçekleştirmişlerdi. Yaratılış ile ilgili Sümerlerin ele aldığı söylenceler daha sonraları çoğu uygarlıklar kendi geleneklerine uyarlayarak dilde ve anlatımlarda da farklılıklar sağlayıp, öykünün orijinal konusunu başka yönlere çekmeyi başarmışlardı. Babillerin Gılgamış Destanı bu söylencelere bir örnek olarak gösterilmektedir. (Bkz. Nippur) Asur yazılı tabletlerinde suç işleyen kadınlara verilen cezaların yazıldığı biliniyor artık. Asur yasalarında bekâr bir kadın bir tapınakta hırsızlık yaparsa ya da erkeği döverse, tanrılara karşı saygısızlık yapmışsa cezasını tek başına çeker. Evli bir kadın hırsızlık suçundan yakalandığı zaman cezayı kocası çekerdi. Bu ceza para ya da bir süre kölelik yaparak geçiştirilirdi. Yasalar içinde bazı maddelerde, kadının erkeğini aldatması ve tecavüze uğraması durumlarda farklı maddeler hazırlanmıştır. Bir kadın ve bir erkek evlenmek istiyorsa; erkek bütün komşularını davet eder, onların huzurunda kadının başını bir eşarpla örterek evli olduğunu ispatlardı. Erkek "bu kadın artık benimdir" şeklide evliliğini onaylıyordu. Kadın Asur toplumunda bir meta gibi alınıp satılıyordu. Bununla ilgili yasalar kil tabletlerde ele alınmıştır. Araştırmacılar tarihçi Heredot'un Babillilerin doktorları tanımadığını ifade ederken günümüz araştırmacılarını kızdırmış olmalı. Bazı kaynaklarda Asur ve Babiller' de hasta olanların iki türlü tıbbı eğitimden geçmiş oldukları belirtiliyor. Bunlardan biri psikolojik yönden büyü tedavisi diğeri de bitkilerden elde edilmiş ilaçlarla yapılan tedavi yöntemidir. Asurlulardan yaklaşık üç bin yıl önce Sümerler tıpla ilgilenmiş çeşitli ilaçlar üretmişlerdi. Arkeologlar bu tedavi yöntemiyle ilgili Sümerce yazılmış tabletler buldular. Bu tabletler ("Ur III") koduyla koruma altına alınmıştır. "Ur III" tabletinde Mezopotamya bölgesinde, "Sst, yılan derisi, kaplumbağa kabuğu, Çin tarçını, mersin, şeytantersi ve kekik; ayrıca söğüt, armut, çam, incir ve hurma" ürünleriyle ilaçlar yapılmış ve bu ilaçlar liste halinde belirtilmiştir. Merhemler ve likid halindeki ilaçlar da listelerde göste-

rilmiştir. Sümerlerin inançlarında olduğu gibi Babiller de bedene giren hastalığın cinler tarafından uygulandığını ve bu cinleri kovmak için büyüler yaptıkları anlatılır. Büyülere genellikle "aşipu" adı verilmiştir. Babiller tıpa "asutu" büyücülük işine de "Aşiputu" adını vermişlerdi. Ayrıca "aşipu" adında tabletler hazırlanmış hastalığa neden olan cinlerin kovulması için çeşitli yazı başlıkları atılmıştı. Geç Asur döneminde Hekim Nabu-le imzasını taşıyan tıbbı bir metinde tedavi şekilleri gösterilmiştir. Metin üç bölümden oluşmuş, kullanılan bitkiler, yapılan ilaçlar ve nasıl kullanılacağını belirten listeler gösterilmiştir.

Assuva: (Aşşuva olarak da yazıldığı görülür.) Hititlerin düşman olarak gördükleri bir krallıktı. Tuthaliya I tarafından saldırıya uğrarlar ve tarih sahnesinden silinirler. Burası daha sonraki dönemlerde "Wilusa Ülkesi" olarak Hititlerin kayıtlarına geçmiştir. Bu krallık birkaç küçük kent devletlerinden oluşan ve Hititlere göre bir düşman krallığı olarak da tanımlanmaktadır. Araştırmacılar "Aşşuva Birliği" şeklinde ifade ederler. Hitit Kralı Tuthaliya'nın bu düşman krallıklarını bozguna uğrattığı "Yıllıklar" da belirtilmektedir.

Asur'da savaş arabası modeli. (Benzer Model Urartu kültüründe de görülür.)

Aşağı ülke: Hititler, Aşağı Ülke ve Yukarı Ülke şeklinde iki ana bölgeden yönetiliyordu. Aşağı bölge bugünkü Konya ovasının batı kenarını oluşturuyordu ve Arzava ülkeleri bu sınırdan sonra başlıyordu.

Aşharpaya: Hititler döneminde bir krallıktı. Bu krallığa bağlı aşiretler dağlık bir bölgede yaşadılar. Kaşkalar bu krallığın sınırlarını zorlar ve kuşatırlar. Murşili II'nin Kaşkaları yenmesiyle bu kent de Hititlere bağlandı.

Aşkesapa: Hititler de tapınılmış bir tanrıdır. Bu tanrının Türk boyları tarafından da tapınıldığı belirtilmektedir.

Aştabi: Hititler ve Sümerlerde tapınılan bir tanrıdır. Bu tanrının Türk boyları tarafından da tapınıldığı söylenmektedir.

Aştata: Suriye Krallığı'nın adı şeklinde belirtiliyor. Hitit Kralı Tuthaliya (I/II) bu krallıkla bir anlaşma imzalar. Bu anlaşma Tuthaliya'nın "yıllıklar" adı verilen belgelerinde gösterilir.

Aşmunikal: Nikkalmati'nin kızıdır ve Amuvan'danın da karısıdır. Bunlarla ilgili bir tablette, "...Kral ve büyük Kral Amuvanda ile karısı Aşmunikal'ın sözleri demirdir; kırılamaz ve yok edilemez..."

şeklinde anlamlı bir dize yazılmıştı. Aşmunikal'ın adının hem Hitit ve hem de Hurri adı kullanılması Hurrilerin egemenliklerinin uzun süreli oluşuna bağlanıyor. Bir tablette de "Büyük Kraliçe Nikalmati'nin kızı" olarak yazıldığı da belirtiliyor. Arnuvanda döneminde Gaşkaların istilalarından kurtulmak için tanrı ve tanrıçalara nasıl yalvardıkları Hitit metinlerinde gösterilmiştir. Aşmunikal'in adı Mezopotamya'da tapınılan tanrıça Nirgal'in adıyla birleştirilen bir Hurri adı olduğu söylenir. Bazı kaynaklarda hakkında öne sürülenin aksine Stefano de Martino "Hititler" adlı eserinde Aşmunikal'in Arnuvanda'nın kız kardeşi olmadığını önemle belirtmektedir.

Aşudu: (Günümüzde Günpınarı beldesinin bulunduğu yer şeklinde belirtilir.) Sivas/Gürün ilçesine bağlı bir yerleşim yeri. Köy Hititlerin yaşadıkları arkeolojik bir alan olarak da bilinmektedir. Arkeologlar tarafından bulunan "Arslantaşlar"ın da bu köy civarında bulunduğu belirtilmektedir.

Attarima: Bir kent krallığıdır. Lukka Krallığı'na saldırı düzenleyerek yağmalamak isteyen Piyamaradus'un onlara da saldırması sonucu Hitit Kralından yardım isterler. Hititler de bunun üzerine Ahhiyava Krallığı'na baskı kurmak üzere bir mektup göndererek, Piyamardus'un yargılanmak üzere Hititlere teslim edilmesini ister.

Atarsuhas: Bir tanrıdır. Kargamiş'deki arkeolojik kazılarda araştırmacı Cerablus tarafından bulunan bir kabartmada bu tanrıyla ilgili desenler görülmüştür. Aslanlı kabartma üzerinde Atarsuhas resmedilmiştir. Arkeologlar tarafından bulunan aslanlı kaide Ankara-Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altına alınmıştır.

Aslanlı kaide üzerinde oturan tanrının yontusu. Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi

Attarissiya: Bir Yunanlı lider olduğu söylenmektedir. Hititlerin batı yakasında en çok tehdit eden biridir. "Bir Ahhiya adamı" şeklinde betimlenen Attarissiya'nın Akhalı olduğu söylenir. Hitit Kralı Arnuvanda döneminde Kaşkaların da Hititlerin çoğu kentlerini işgal etmesiyle daha önceleri kovduğu Madduvatta ile anlaşarak Arzava Ülkesini fetheder. Belgelerde Madduvata bu kişinin saldırısına uğrar ve kaçarak Hitit Kralı Tuthaliya II'ye sığındığı belirtilir.

Atpa: Piyamaradu'nun damadıdır. Ahhiyava valisi olarak hüküm sürdüğü anlatılır. Bu kişinin Atpaş adıyla Hititlerin temsilcisi olduğu belirtilmektedir. Atpa'nın Milava kent Krallığı'ndaki adı Atpaş şeklinde belirtilmiştir. Hititlerdeki adı da bilinmemektedir. Hititler bu temsilcisi vasıtasıyla Ahhiyava Krallığı'ndan Piyamardus'un iadesini isterler.

Atuna: Geç Hitit Krallığı'na bağlı Tebal beyidir. Belge yetersizliği nedeniyle beyliği ve kişiliği hakkında daha ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Avcı Kessi ve karıyla ilgili öykü: Hitit edebiyatında adı geçen bir öyküdür. [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Öykü ile ilgili tabletler: KUB XXXIII 121, KUB XXXVI 61+62+63 (Huri versiyonları; KBo XII 79 Bo, 2414, Bo 2483, Bo 2996, Bo 2353, Bo 2431, Bo 3155, Bo 3109 Akkadça versiyonu ise EA 341)] İlgili tabletlerin transkripsiyonları 1950 yılında Friedrich, çevirileri; 1990 yılında Hoffner, 1994 yılında Ünal, yorumları da 1945 yılında Güterbock, 1977 yılında Xella, 1982 yılında Dinçol, 1984 yılında Ardzinba, 1988 yılında Salvini, 1989 yılında Wilhelm, 1993 yılında Neu, 1995 yılında Archi, 1995 yılında Lebrun, 1997 yılında Beckham tarafından yapılır. Tablet çevirilerinde, "…Kessi (kötü) bir adam olan Udubsarri'nin kız kardeşli ile evlen [di]. Kadının ismi Sintalimeni idi. O her şeyi ile güzeldi. Sonuçta Kessi sadece karısına önem verdi. O libasyonları ve kalın ekmekleri tanrıların (ismine göre) artık sunmadı. Kessi artık avlanmak için dağlara gitmedi. O sadece karısına önem verdi. [……]. Annesi Kessi'ye şöyle dedi: - Karın sadece senin aşkının gayesi olmakla. Sen artık avlanmaya dağlara gitmiyorsun. Sen bana hiçbir şey getirmiyorsun. Kessi mızrağını kaldırdı (aldı), yanındaki küçük köpeğine seslendi ve avlanmaya Natara Dağı'na gitti. Fakat tanrılar, librasyonları (ihmal ettiği) için, Kessi'ye kızgındı. Böylece onlar ondan tüm av etini sakladılar…" şeklinde bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler Güngör Karauğuz'un "Hitit Mitolojisi" adlı eserinden derlenmiştir.

Aya: Hitit tanrıçasıdır. Tanrı Şamaş'ın da eşidir.

Aygül Süel: (Prof. Dr). Türk Hititolog. Belleten dergisinde 1995 yılında "Ortaköy'ün Hitit Çağındaki Adı" adlı bir makaleyi yayımladı. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Hititoloji Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Aygül Süel başkanlığında organize edilen Ortaköy/Şapinuva'da yapılan kazılarda bir çukurda kuş ve kuzu kemiklerini bulur. Şapinova kazıları halen Ağılönü'nde devam etmektedir. Şapinova kazı alanında bulduğu Taş döşeli alanın kerpiç-

ten yapılmış olduğu ve dinsel anlamda kullanılmış olabileceğini belirtmektedir. Prof. Dr. Aygül Süel, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Öğretim görevlisi olarak Şapinova kazı alanının başkanlığını yaptı. Kazılara katılan Trakya, İstanbul, Ankara, Hacettepe, Ortadoğu Teknik Üniversitesi öğrencilerinin katıldığı belirtilmektedir. Bu çalışmalara 2001 yılında başladığı şeklindeki haberler basında da yer almıştır. Ağılönü denilen yerde ortaya çıkardığı taş döşemeli alanda Hititlerle ilgili önemli belgeler ortaya çıkarır. Katları taşlardan yapılan yapının Boğazkale'de (Hattuşaş) buluna yapılara benzediğini ifade eder. Kazılarla ilgili yaptığı açıklama, "...Ancak kazıların tam olarak yapılmasının ardından buranın işlevi belli olacak. Kazılarda çıkarılan eserler, burasının ciddi bir tapınak ve dini ayın yapılan bir yer olduğunu gösteriyor..." bu şekildedir. Kazılar sırasında bulunturların ortaya koyduğu gerçekleri bir kez daha yorumlayarak, "...Burada bir tarih yatıyor. Şapinuva'da kazı çalışmaları 100 yıl sürer, ancak yetersiz bütçelerle kazı çalışmaları daha uzun yıllar sürebilir [...] Şapinuva, başkentlik yapmış bir merkez ve Hititler için önemli bir kent. Yapılan kazı çalışmalarımız sonrasında bulunan 3 büyük arşivde 4 bin çivi yazılı tablet bulundu. Tabletler burasının ne kadar değerli bir yer olduğunu gösteriyor..." der.. İ.Ö. 14. yüzyılda Hititlere başkent konumunda düşünülen Şapinova'da Tuthaliya III ve Taduhepa'nın krallıklarından söz eden belgelerin bulunduğu belirtiliyor.

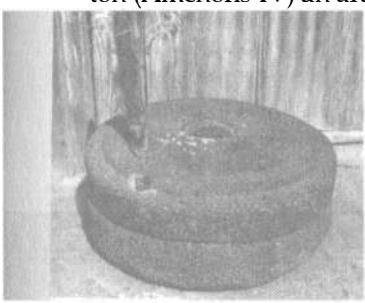

Prof. Dr. Aygül Süe

Ayvalık: Arzava Ülkesi olarak tarihte yerini aldı. Murşili II tarafından kuşatılıp, yakıp yıkıldı.

Azzik: (Yeniden yemek) Hitit mutfağında "yeniden yemek" şeklinde belirtilen bir çeşit "sulu et yemek" türüdür. Bu yemek türünün yapılışı da; büyük baş hayvan kemikleri kırılarak parçalanır (av hayvanları dâhil) 30 gr. tuz, 3 litre su eklenir. Bu malzemeler topraktan yapılmış geniş bir kap içinde kaynatılırken beliren köpükler temizlenir. Yaklaşık iki saat kaynatıldıktan sonra tuz eklenir. Kaynama işi bittiğinde ise iri kemikler çıkarılır ve yemeğin suyu içilir. Bu bilgiler etnoarkeolojik ve gastronomik bilgilerden elde edilmiş bir tarif şeklidir.

Aziru: Mitanni Kralı Abdi-asirta'nın oğludur. Babasının çizdiği politi kayı izleyerek sınırlarını kuzeyde Ugarit ve güneyde de Babil kent krallığına kadar genişletmeyi başarmak için çeşitli askeri saldırılar yapar. Tell el-amarna belgelerindeki yazıtların kopyalaması sırasında bu kralın Hitit Kralı Şuppiluliuma ile Mısır firavunu Akhenaton (Amenofis IV)'un arasında ikiyüzlü bir politika izlediğini yazar.

El değirmeni

Hititleri tahmini baskısına karşılık Mısır firavunundan destek istemiştir. Özellikle Hitit Kralı Şuppiluliuma I zamanında Mısır'dan büyük destek görmeyi beklemişti. Mısır firavunu da onun içinde bulunduğu yanlış durumu sezmişti. İş birliği çağrısını alan Mısır Firavunu Akhenaton ona sert bir dille yazılmış bir mesaj göndererek onu Kadeş Kralıyla dostluk kurmakla suçlamıştı. Aziuru'nun Hitit baskısından sürgün edildiği şeklindeki ifadelerin karşısında Rib-addi adlı Sidon kralının tutsağı olarak öldüğünü belirtiliyor. Ammuru Kralı olarak Şuppiluliuma I ile yaptığı bir bağlılık anlaşmasına, *"…Senin için kendi iraden, karıların, çocukların ve ülken nasıl önem taşıyor [hükümranlık anlamında]. Büyük kralın varlığı da [=genel olarak taht], büyük kralın çocukları ve tüm Hattuşa Ülkesi de senin için önem taşıyacaktır…"* şeklinde bir madde konularak Aziru'nun bağlılığı istenmişti.

Azzi-Hayaşa: Hititlere rahatlık vermeyen bir düşman ülke. Şuppiluliuma I bunlarla dost olmak için kent prenslerinden Hukkana'yı kız kardeşlerinden biriyle evlendirerek dostluğu ilan etti. Daha sonra da bir ferman yazarak Hititlere bu prensin damat olarak katılmasını duyurur. Bu fermanda Hukkana'nın evlilikteki cinsel yaşamını düzenleyen hükümler de yer alıyordu: *"…Sana eş olarak verdiğim bu kız kardeşimin birçok kız kardeşi ve kız akrabaları var. Onları da kız kardeş olarak kazandın, çünkü onların kız kardeşini aldın. Hattuşa'da bir töre çok önemlidir. Erkek kardeş, kız kardeşi ve kuzenleriyle ilişkiye giremez. Bu yasaktır. Kim böyle bir şey yaparsa, Hattuşa'da barınamaz, öldürülür. Sizin ülkeniz barbar olduğu için hep çekişme içindesiniz. Orada erkek kardeş, kız kardeşi ve kuzeniyle ilişkiye girer. Hattuşa'da buna izin verilemez. Karının kız kardeşi, kız kardeşinin akrabaları ya da kuzeni yanına gelirse onlara yiyecek ve içecek ver. Yiyin, için ve eğlenin! Ama onları arzulamayasın… Bu konu senin için yemine bağlansın…"* Murşili bu bölgeye yaptığı bir askeri sefer

sırasında tuttuğu yıllıklarında güneş tutulmasından söz eder. Araştırmacılar Murşili'nin söz ettiği güneş tutulması yılının onun krallık tarihini belirtmesine bir gönderme olduğunu savunuyorlar.

Azu: (Lu-Azu şeklinde yazıldığı da görülmektedir.) Sümer dilinde "falcı, büyücü" anlamında kullanılmıştır. Hitit metinlerinde de aynı sözcük geçmektedir. Akadca karşılığı "Baru" şeklinde gösterilmiştir.

Yer altı dünyasının 12 tanrı kabartmaları

A-zu: Hitit dilinde "hekim/doktor" anlamında tanımlanmıştır. Akad dilinde de "hekim, doktor" Asu sözcüğüyle gösterilmiştir. "A-zu" sözcüğünün kökü Sümer dilinde yer almaktadır.

B

Baal: (Arapça ve İbranicede "Me" İngilizcede "Baal" adıyla gösterilmiştir) Hititlerde fırtına tanrısıdır. Kuzeybatı Sami topluluğu inancında tanrı Baal'ı kentleri koruyan "lord" şeklinde betimlemişlerdi. Bazı dinsel metinlerde tanrı Hadad'ın yardımcısı olduğu şeklinde bilgiler bulunur. Cennetin lordu olarak bilinen Baal, yağmur, gök gürültüsü, verimlilik ve tarım tanrısı şeklide tapınıldı.

Fırtına tanrısı Baal

Babbar: Hitit dilinde bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı bir rengi işaret eden "beyaz" anlamında gösterilmiştir. "Harki" sözcüğü de "beyaz" anlamında gösterilmiştir.

Ba.ba.za: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "arpa ezmesi" şeklinde tanımlanmıştır.

Babil: (Babillon olarak da yazılır. İng. Babylon.) Akadca "Bab-ilim", kutsal kitaplarda da "tanrının kapısı" anlamında tanımlanan "Babel" olarak geçmiştir. Eski Sümerlerde adının "Kandingirra" olduğu ancak anlamı bilinmese de "Babil" olarak kaldığı görülmektedir. Bazı kaynaklarda da Sümer dilinde Babilu (Babilli) sözcüğünün olduğu belirtilir. Babil adının Akad kaynaklı Yunanca bir sözcükten türetildiği ifade edilir. Bu sözcük "tanrıların kapısı" ya da "tanrının kapısı" anlamında belirtilen Babili/ilanı Sümer dilinde Kadingirra sözcüğü olarak karşımıza çıkar. I. Babil Hanedanlığı'nın yerini alan Kaslar ise Babil'e "Karduniaş" adını verirler. Adın yaklaşık IV bin yılın sonlarında yazının bulunmasıyla Mezopotamya'da konuşulan "ön fırat" dilinden kaynaklanmış olacağı tahmin ediliyor. İ.Ö. ikinci bin yılında kurulan Sümerlerin başkentidir. İ.Ö. 2004-1595 tarihleri arasındaki Babil'e araştırmacılar Hititlerin yağmalamasına kadarki döneme "Eski Babil" adını taktılar. Bölgedeki bir imparatorluğa adını vererek "Babil İmparatorluğu" olarak tarihe geçti. Önce Sümerler ve daha sonra da Akadların adı olarak tarihte yer aldı. İki nehirli ülke olarak bilinen Mezopotamya bölgesinin kuzeyinde Asur; Babil ise güney kısmını oluşturmaktaydı. Bu kenti çoğu Asur kralı

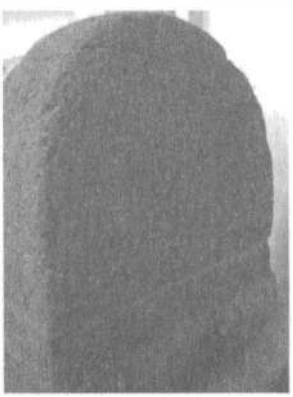
ele geçirmek için planlar yapmıştı. Ancak, Şamsi Adad. V, bu kenti işgal ederek Asur topraklarına kattı. Babil Kralı Marduk-apla-iddina, Asur Kralı Sargon II tarafından güneye doğru uzaklaştırılmıştı. Sanherib ise Babil'e karşı yaptığı birkaç askeri seferle Marduk-apla-iddina'yı bozguna uğratmıştı. Bu Kral İ. Ö. 695 yılındaki ölümüne kadar Asur krallarına karşı "karşıt" bir politika sürdürdü. Sanherib İ. Ö. 700 yılında büyük oğullarından Asur-nadin-şumi'yı Babil'e hükümdar yaptı. Babil'in yeniden kuruluşu Asarhadon'la başlar. Kent içindeki yıkılan binaların onarımı, yeni projeler ve gecikmelerle ilgili Asarhadon'un bıraktığı mektuplar buna en iyi kanıt olarak anlatılır. İ. Ö. 1850 civarında Sumuabum adlı bir ağa (bey) Bu kentte Amorit soyunu başlattı. Bu "ağa kral"dan sonra gelenler Babil'in genişlemesi için çalıştılar. Tarihte ünlü kral listelerinin arasına giren Hammurabi'nin koyduğu yasalarla Babil bütün bölgeye hâkim olarak Sümerlerin ülkesinin adını koydu. Dini kaynaklarda Nabuka-dnezar II (Nabu-kudurrı-usur)'nin İ.Ö. 597-587 tarihleri arasında Kudüs'ün yıkılmasıyla çoğu Yahudi ırkından insanlar Babil kentine sürülmüşlerdi. Bu sürülme olayı dinsel kayıtlarda önemli bir yer tutar. Zebur'da Kral Hezekiel ile Yeremya'nın kitabında Babil'den söz edilir. Eski Babil Krallığı'nda 11 kralın tahta geçişi görülmektedir. Bu kralar: Sumu-Abum (İ.Ö. 1850), Sumu-la-el, Sabium, Apil-Sin, Sin-Muballit, Hammurabi (İ.Ö. 1728-1686), Şamşu-İluna (İ.Ö. 1686-1648), Abi-eşuh (İ.Ö. 1648-1620), Ammi-Ditana (İ.Ö. 1620-1584), Ammi-Saduqa (İ.Ö. 1584-1563), Şamşu-Ditana (İ.Ö. 1563-1537) adlarındaki krallardır.

Babu-ahu-iddina: Asurlarda rütbeli bir komutan. Tukulti Ninurta I döneminde görev yapmıştır. Bu komutanın adı Boğazköy'de bulunan iki belge içinde geçmektedir. Dönemindeki kent devletleri gözünde sözü geçen bir komutan olduğu ifade ediliyor. Tukulti Ninurta I'in babası Salmaneser I döneminde de başkâtiplik görevinde bulunmuştur. Bu komutanın ailesine ait bir ev kalıntısı bulunur. Bu ev Asurlu asil ailelerin bulunduğu yerde yer almıştır.

Bahadır Alkım: (Prof.) Türk araştırmacı ve arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eski Ön Asya Dilleri ve Kültürleri Bölüm Başkanlığı yaptı. Türk Tarih Kurumu, Milli Eğitim Bakanlığı ve İstanbul Üniversitesi adına Orta Karadeniz bölgesinde yüzey araştırmaları yaptı. Bu araştırmaları sırasında ekibinde İkiztepe kazı başkanlığını yürüten Prof. Dr. Önder Bilgi de vardı. Önemli eserleri; Handan Alkım ile birlikte,

"İkiztepe II Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları (1976-1980) TTK Yayınları 2003 Ankara", "Alkım Konferansları I-Arkeoloji Sanat Yay. İstanbul 1989"- Handan Alkım ve Önder Bilgi ile birlikte "İkiztepe I: Birinci ve ikinci dönem kazıları (1974-1975) TTK Yayınları Ankara 1988" şeklindedir. Prof. U. Bahadır Alkım, yaptığı kazılar sırasında Anadolu uygarlıklarıyla ilgili belgeler ele geçirir. Özellikle Hititler üzerindeki çalışmaları önemli yer tutmaktadır. Buluntular ilgili müzelerde koruma altına alınmışlardır.

Bahçeköy: (Günümüzde "Bozca" adıyla da bilinir.) Bahçeköy'de bulunan ve Luwi diliyle yazılmış olduğu belirtilen dikilitaş 1901 yılında varlığından söz edildi. Bahçeköy, Nevşehir iline bağlı bir arkeolojik bölgedir. Avanos'tan Kızılırmak nehrinin batısında yer alır. Burada bulunan yazılıtaş Bohçatepe denilen yerde görülmüştür. Bahçeköy Nevşehir'in batı yakasında kente 15 kilometre uzaklıkta bulunur. Taştaki yazıda fırtına tanrısı hakkında notlar gösterilir. Yazı ifadelerinde Kral Tarhuntaşa'nın tanrıya saygılarını gösterir bir şekilde belirtildiği görülmektedir. Erkek geyik tanrı şeklinde bir betimlemeyle çizilmiştir. Yazıda, "Bu yerde ben 100 ceylan aldım," şeklinde bilgiler yer alır. Yazıtta belirtilen kişinin Asur Kralı Sargon II'ye ait olduğu ve bazı yazılıtaşlarda da görüldüğü belirtilmektedir.

Bahçeköy'deki yazılıtaş

Bappir: Bkz. Ninda-kas.

Başören: Sivas ili, Altınyayla ilçesine bağlı bir köydür. Hititlerin yaşadıkları arkeolojik bir alandır. Bu köye bağlı ve bugünkü adı Kuşaklı olan Sarissa bölgesi Hititlerin önemli kentleri arasında yer alan bir kent olarak tarihte adından söz edilir. Bu köyde yapılan arkeolojik incelemelerde Hititlere ait bazı izler görülmüştür.

Bappir: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "bira ekmeği" şeklinde tanımlanmıştır.

Baru: Bkz. Azu.

Bayram törenleri: Hititler, dinsel tapınmalarda geleneksel olarak mutlaka ezoterik ritüellerle kutlamalar yaparlardı. Dinsel yönden kutlanan bayramlar; Hititlere katılmış diğer aşiretlerin geleneksel törenleriyle birleştirilmiş olarak kutlanmış ve zamanla merkezi açıdan törensel hale dönüştürülmüştü. Araştırmalarda Hititlerin toplam 18 değişik ritüelli bayram yaptıkları belirtilmiştir. Bu bayramlardan en

önemlileri Purulliya (Puruliyaş) adı verilen bahar bayramıdır. Kök olarak "dünyanın" anlamına gelen Purulliya sözcüğü Hatti kökenli bir sözcüktür. Hititlerin çivi yazılı metinlerinde bu törenlerle ilgili uzun anlatımlar yer almaktadır. Törenlerle kutlanan bayramlar Hitit takviminde belirlenmiş olan belirli günlerde yapılır ve tanrılarına alkollü içecekler kol biçiminde yapılmış kaplarda sunulurdu. Dinsel yönden kutlanan bayramların amacı, bolluk ve bereketin artması, kral gücünün artması, mahsul ve hayvanların çoğalması, dinsel temizliğin oluşması şeklinde yapılırdı. Günümüzdeki bayramların ötesinde bir anlayışla bayramlarını törenlerle kutlayan Hititler dans, müzik ve çeşitli sportif oyunlar eşliğinde neşe içinde kutlamalar yaparlardı. Ancak, tamamen dinsel yönden kutlanan bayramlar ise sade törenlerle yapılırdı. Bayramlar bazen birkaç gün bazen de bir ay yapılırdı. Bunlarla ilgili 30 civarında tabletin bulunduğu belirtiliyor. "An-Tah-sum-sar" adlı bitki bayramı ilkbahar geldiğinde 38 gün kutlanır. "Nun-tarrıashas" adlı bayram ise sonbaharda 21 gün kutlanır. İlginç bayramlardan biri de "Ḥadauri" bayramıdır. Hadauri bayramının kutlama şekli arkeolojik buluntu eksikliğinden tam olarak bilinmiyor. Ancak diğer bayramlarda olduğu gibi içki, ekmek, değişik yemek çeşitlerinin nasıl sunulduğu da bilinmiyor. Hadauri bayramı güneş tanrısı, fırtına tanrısı ve Hatti kökenli bazı tanrılara ait tapınaklarda kutlandığı gibi "An-Tah-Sum-Sar" adlı bahar bayramında da kutlanırdı. Kitabın ilerleyen bölümlerinde adı geçen bayramlarla ilgili kısa açıklamalara yer verilmiştir.

Bedrich Hrozny: Bkz. Horzny.

Bel Madgalti: (Bel Madgalti Humuli) Hitit dilinde adı "Auriyas-ishas" şeklinde belirtilmiştir. Tabletlerde belgelenmiş resmi bir görevlinin adıdır. Aynı adla bir görevin adı şeklinde de belirtilmiştir. Sözcük karşılığı "sınır ticaret valisi" şeklinde tanımlanmıştır. Bazı kaynaklarda da "nöbetçi kulesinin efendisi" şeklinde betimlendiği görülmektedir. Kendi adına yazdırdığı tabletlerde krallığın ilkelerini en ince ayrıntılarına kadar belirtir. Bu tabletler arkeolojik kazılar sırasında Tapiqqa kentinde (Maşathöyük) bulunmuştur. Aynı görevle anılan ve "askeri habercilerin başı" şeklinde betimlenen Kassu (Ugula-nimgir/Erin-mes) adlı kişiden sonra ikinci sırada yer alan biri şeklinde gösterilmiştir.

Belkis Dinçkol: (Prof.) Türk Hititolog. Prof. Ali Dinçol'un eşidir. Anadolu uygarlıklarıyla ilgili çalışmaları beğeni toplamıştır. Özellikle Hitit uygarlığı üzerinde yaptığı çalışmaların çoğunu, eşi Prof. Ali Dinçol ile birlikte yürütür.

Benteşina: (Ya da Bentesine/Bentesina) Amurru (Günümüzde adı Tropili'dir.) Kralıdır. Hattuşili ile Puduhepa'nın kızı Gassul (iy) awiya ile evlidir. Puduhepa kızı Gassu(iy)awiya'nın Ammuru Krallığı'nda en büyük kraliçe olması için çaba göstermiştir. Ramses II'nin ülkesine saldıracağı haberini alınca savaşmaktan vazgeçerek ülkesiyle birlikte Mısır ordularına teslim oldu. Hititlerden koptuğunu da, "...Özgür insanlarken senin uyruğuna girdik. Bugüne kadar sadık hizmetkârındık ama artık değiliz..." şeklinde bir haber göndererek Muvatalli'nin öfkesine neden olmuştu. Muvatalli ise, *"...Ben majeste, nereye sefere çıkarsam çıkayım, siz tanrılar elimden tutarsanız ve Amurru Ülkesini fethedersem ister silahlarla yeneyim, ister benimle barış yapsınlar ve Amurru Kralını tutsak alırsam tanrıları armağanlara boğacağım..."* şeklinde bir yemin de bulunmuştu. Kadeş Savaşı'nın başarısından sonra Amurru'yu ele geçiren Muvatalli, Benteşina'yı tahtından indirdi. Benteşina dönemi Hitit Krallığı için Suriye'deki en önemli takviyesi olur.

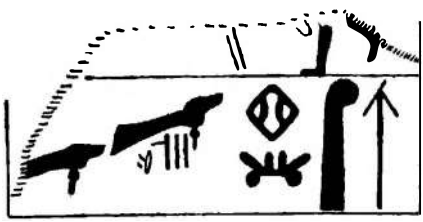
Benno Landsberger: (Prof.) Sümerolog. Hititlerle ilgili çalışmalar da yürüttü. Türkiye'de profesör olarak görev yaptı. Alman asıllı Yahudi bir ailenin çocuğudur. 1942 yılında Almanya'nın Hitler dönemindeki savaşta Türklerin yardımıyla kurtarılan biri olduğu ifade ediliyor.

Silindir mühür baskısı-Hitit

Bergama: Arzava Ülkesi adıyla tarihte yerini aldı. Murşili II tarafından kuşatılıp, yakıp yıkıldı. Hitit Kralı Murşili'nin kuşattığı bölgelerde Mısır firavunlarının da gözü vardı. Ramses II, Bergama Ülkesi sınırlarındaki Ammuru dışında Kadeş'i almak istiyordu.

Beycesultan: Hititlerin yaşadıkları bir arkeolojik alan. Burada çok daha önceleri yaşamış oldukları ileri sürülen Kurganların olduğu belirtilir. Arkeolojik kazılar sırasında bulunan belgeler halkın "Hint-Avrupa" kökenli halklar olduğunu ifade eder. Troya II olarak adlandırılan Troya halkı bu bölgelere girmiş çoğu eserleri yok ederek Konya'nın içlerine doğru ilerlemişler. Ancak, Troyalıların istila hareketlerinin Klikya sınırlarına ulaşamadan bittiği belirtiliyor. Nedeni bilinmeyen afetler yüzünden Troyalılar bölgeden uzaklaşmışlardır. Arkeolojik kazılarda bugünkü Anadolu kasabalarının yerleşim modelini aratmayan yapıların kalıntıları gün yüzüne çıkarılmıştır.

Bir kaya kabartmasının çizimi

Beyköy: Afyon'un 43 kilometre kuzeyindeki Beyköy'de kazılar sonucu bulunan dikilitaşa aynı ad verilir. Beyköy, İhsaniye'ye yakın bir konumdadır. Roma dönemine ait harabelerin yakınlarında yer alan bölgede çeşitli arkeolojik kazılar yapılmıştır. William Ramsay 1884 yılında bölgede kazılar sonucu bulunan tarihsel belgeler hakkında bir açıklamada bulunur. Franz Steinherr de aynı bölgede 1965 yılında araştırmalar yapar. Buradaki yazıtta kanatlı güneş kursu gösterilmiştir. Bulunan yazılıtaşın Tuthaliya IV'e ait olabileceği tahmin edilmektedir.

Bibru kapları: Hayvan biçimli kaplardır. Bu kaplar "aslan, aslan boynu, boğa, yabanı boğa, dana, sığır boynu, sığır başı, koç, dağ koyunu, yaban koyunu, at, domuz, geyik, kuş" sembolleriyle yapılır. Kaplar genellikle altın, gümüş, ağaç, gümüş ve altınla kaplanmış ağaç, pişmiş toprak, kil, taş, beyaz ve lacivert taştan yapılır. 1969 yılında Türk araştırmacı Çoşkun'un ifadesine göre bu kaplara "parfüm ve kurban ekmeği"nin konulduğunu belirtilmiştir.

Bijassilinin: Şuppilulluma I'in oğludur. Karkamiş (Kargamış) kuşatıldığı zaman babası tarafından kente kral olarak atandı. Hitit metinlerinde hakkında az bilgiler bulunduğundan kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Birecik: Geç Hitit döneminde tanrıça Hepat değerinde tapınılan tanrıça Kubaba Hititler tarafından Mezopotamya'dan ithal edilerek tapınılmıştı. Kubaba'nın Hitit inancında fırtına tanrısının eşi olduğu belirtilmektedir. Birecik'te yapılan arkeolojik araştırmalarda bazalt bloktan yapılmış bir yazıt bulunur. Bu anıt şeklindeki yazıtta Kubabba'nın bir ayna tuttuğu görülür. Anıtın boyutları da 1.2x60 santimetre olarak ölçülmüştür.

Kubabba heykeli

Bit-Adini: Hitit Kralıdır. Krallığı sırasında Aramlılara boyun eğmek zorunda kaldı. Aynı adla bir kent devletinin olduğu da belirtiliyor.

Bit-Buritaş: (Ya da Tabal) Geç Hitit Krallığı'na bağlı Tebal beyidir. Belge yetersizliği nedeniyle beyliği ve kişiliği hakkında daha ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Bodrum: Arzava Ülkesi adıyla tanıtılan krallık içinde yerini aldı. Murşili II tarafından kuşatılıp, yakıp yıkıldı.

Boğa: (Latincede "Toros" boğa anlamındadır.) Bütün mitolojilerde ve yaratılış öykülerinde boğa, değişmez bir erkeklik simgesi olarak belirtilmiştir. Eski tarihi dönemi olan Cilalı Taş devrinde Anadolu insanı, sığır kültü olarak boğaya hem tapınıyor hem de etini yiyorlardı. İlginçtir ki, tapındıkları boğanın etini yediklerinde ise tanrısal huzuru bulduklarına inanmışlardı. Boğanın kanını da tanrılarına sunuyorlardı. Kan sunma işini Mayalarda da görebiliriz. Onlar da farklı bir gelenek getirerek insanı keser, etini yer ve kanını da tanrılarına sunarlardı. Boğa betimlemesinin bronzdan yapılmış heykeli İ. Ö. 3000 civarında Anadolu'da bulunmuştur. Anadolu'da fırtına gibi esen Hititlerin yaşadıkları Boğazköy'de bulunan boğa heykellerinin başları Toros dağlarına bakacak şekilde dizilmişlerdi. Hatta Hititlerin inancında boğa boynuzu arasında güneş kursu betimlemesinde evren yer almıştır. Boğanın boynuzunu ay şeklinde algılayan eski uygarlıklarda "ana tanrıça" tapınmasını oluşturur. Sonuçta, Mezopotamya tanrıçası Kubabba, Kigele/Kybele ay tanrıçası Artemis'e dönüşerek mitolojide yerini alacaktır. Artemis'in şenliklerinde "boğa güreşi"nin başlaması bunun bir örneğidir. Hatta Sümerlerin ay tanrısı Sin'in betimlendiği hayvan boğaydı. Mısır'da da ay tanrıçası yıldızların boğası şeklinde belirtilmiştir. İ.S. II. yüzyıl civarında Roma geleneklerinde boğa kanıyla vaftiz edilen çocuğa bu moda Kibele/Kybele'nin kültünden doğar. Mısırlıların da boğaya tapınarak "Apis" adını verdiklerini ve boğanın Osiris kültüyle ilişkilendirildiği ifade edilir. Boğa bütün özellikleriyle Hititlerin kutsal olarak gördüğü bir hayvandır. Nedeni de fırtına tanrısı Teşup'un simgesinin boğa olmasındandı. Boğa ayrıca Orta Tunç Çağında Anadolu inancında gök tanrısının adı olarak belirtiliyor. Anadolu'daki yerleşim yerlerinde yapılan arkeolojik kazılarda Hititlere ait olan belgelerde boğa ile fırtına tanrısının ilişkilerini belirten tasvirler görülür. İlginçtir ki, Hititlere ait olan bir tablette yazılan Kral Muvatalli II'nin yazıtlarında, *"...Hatti'nin fırtına tanrısının önünde yürüyen boğa şefi, efendim, benim dua olarak bu sözlerimi tanrılara bildir!*

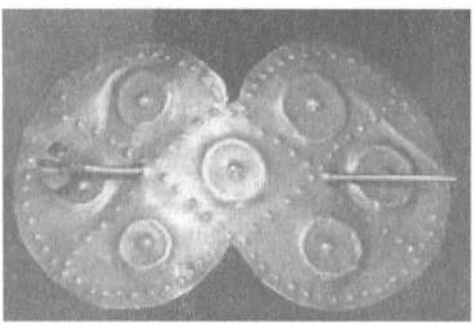

Boğa betimlemeleri

Efendiler, göğün ve yerin efendileri tanrılar bu sözlerimi ve duamı işitsinler..." şeklinde ifadeler geçer. Bu metine bakıldığında fırtına tanrısına eşlik eden boğa tanrıdan söz edilmektedir.

Boğazköy: (Ya da Boğazkale) Bkz. Hattuşaş.

Boğazköy Müzesi: Müze, Çorum iline yaklaşık 84 kilometre uzaklıkta yer alan Boğazkale ilçesinde bulunmaktadır. Adını da bu ilçenin adından alır. Çorum'daki merkez müzeye bağlı olarak çalışır. Müzede Boğazköy'de (Hattuşa) yapılan kazılardan elde edilen buluntularla çevreden toplanan eserler sergilenmektedir. Yerel bir müze konumunda olan Boğazköy Müzesi 12 Eylül 1966 yılında kurulur. Sergilenen eserler Hitit ağırlıklı olarak belirtilmektedir. Ayrıca müzede, Eski Tunç, Kalkolitik, Frig, Roma ve Bizans dönemlerine ait buluntular da sergilenmektedir. Müzenin girişi Hattuşaş'ın bir haritasıyla süslenmiştir. Haritanın yanında da kronolojik bir liste yer almaktadır. Müzede ayrıca Asur ticaret adamlarının Hititlerle yaptığı alışverişlerde kullanılan küpler sergilenmektedir.

Müzede sergilenen buluntular arasında bir kadın tokası

Bor: Bor adlı dikilitaş olarak tanımlandığı gibi "Warpalawas" adlı dikilitaş olarak da bilinmektedir. Bor, Niğde ili Kemerhisar'a bağlı bir arkeolojik kazı alanıdır. Yazıt bir evin temelinde kullanılmıştır. İki parçadan oluşan dikilitaşın bir parçası bulunur. Yazıtın iki parçadan oluşan doğru tanımını Hawkins verir. Bu yazıtta Tuwanna Kralı Warpalawas'ın İvriz yazıtındakine benzediği söylenir. Araştırmacı dilbilimci Hawkins'in yazıt çevirisinde, *"...Ben Warpalawas'ım. Tuwanna'nın Kralıyım. Kendim bu bağı ektim, kurduğum bağ iyi olacak. Bol miktarda şarap verecek..."* şeklinde bilgilerin yer aldığı belirtilmektedir.

Boybeypınarı: Boybeypınarı, Adıyaman ilinin sınırlarında bulunan arkeolojik bir yerleşim alanıdır. Burada dört büyük bazalt bloktan yapılmış anıt yazıtlar bulunmuştur. Yazıtlara 1930 yılında ulaşıldı. Bloklardan ikisinin boyutları 100x50 diğer ikisinin de 50x50 ölçülerinde olduğu belirtilmektedir.

Bulgarmaden: (Bolkar Maden şeklinde bir adla da tanıtılmaktadır.) Adana bölgesindeki Madenköy yakınındaki uçurumda kayaya işle

nen bir yazıt bulunur. Bu yazıta bölgenin adı olan Bulgarmaden yazıtı verilir. Bulgarmaden yazıtının bulunduğu yer Ulukışla ile Çiftehan arasında yer almaktadır. Yazıt 1.3x1,5 boyutlarında hesaplanmıştır. İvriz'e 30 kilometre uzaklıktadır. Yazıtta Luvi (Luwian) hiyeroglif yazısının kullanıldığı görülür. Yazıtta Ivrız ve Bor yazıtların benzer ifadesi gibi Tuwanna Kralı Warpalawas'ın vasalı olan Tarhuntazas'tan söz edilir. Dağ tanrı inancı şeklinde belirtilen yazıtta kral vasalına çağrı yaparak tanrısal güç elde etmesini söyler.

Burunkaya: Burunkaya, Gücünkaya köyünün yakınında bulunan bir tepedir. Burada yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen kaya parçasındaki yazıtın adına tepenin adı olan "Burunkaya" adı verilir. Konya ili Aksaray'ın da doğusunda yer alır. Bu kaya parçasının ilk defa 1971 yılında Oğuz Demir tarafından bulunduğu belirtilmektedir. Kaya parçasında luwi hiyeroglif diliyle yazılan açıklamalar, Karadağ ve Kızıldağ arkeolojik alanlarında bulunan yazıtların benzeri olduğu ifade edilmektedir. O yazıtlarda adı geçen Kral Hartapus'un adı burada da geçmektedir. Yazıtı inceleyerek çevirisini yapan Hawkins, taşın kırık olmasından dolayı sadece bazı adların okunduğunu belirtir. Bu adlar Hartapus, Mursili olarak belirtilmiştir.

Bulgarmaden'deki yazıtın kopyası

Bulla: Hitit büyük krallar ve memurların kil üzerindeki mühürlerine verilen ad. Bullalar malların resmiyetini belirtirler. Bunlar ip (ya da sırım) ile bağlanır, kil topağı üzerine de mühür basılır. Yangınlar sonucunda çoğu belgeler yakılmış, ancak ateşte pişirilip, sertleşen bullalar günümüze kaynak olarak kalmıştır.

Buluntu alanları: Kesin olmamakla beraber Hititlerle ilgili diklitaşlarla bazı arkeolojik belgelerin bulunduğu alanlar; Afyon, Akpınar, Alacahöyük, Altınyayla, Beyköy, Boğazköy, Çağdın, Eflatunpınar, Emirgazi, Ermenek, Fasıllar, Fraktin, Gavurkale, Gezbeli, Hatip, Hemite, İmamkulu, Karabel, Karakuyu, Karga, Kayalıpınar, Keben, Köylütolu, Malkaya, Savcılı, Sirkeli, Taşçı, Tell Açana, Yağrı, Yalburt, Aksaray, Andaval, Bahçeköy, Bor, Bulgarmaden, Burunkaya, Çalapverdi, Çiftlik, Eğriköy, Erkilet, Hisarcık, Göllüdağ, İvriz, Karaburna, Karadağ, Kayseri, Keşlik Yayla, Kızıldağ, Kululu, Kurubel, Niğde, Sivasa, Sultanhanı, Tekirderbent, Topada, Aleppo, Birecik, Boybeypı-

narı, Çime, Domuztepe, Hama, K. Maraş, Karasu, Karatepe, Karkamış, Kelekli, Kırçoğlu, Körkün, Malpınarı, Meharde, Sakcagözü, Tell Ahmar, Tell Halaf, Tell Tayinat, Tuleil, Yesemek, Zincirli, Arslantaş, Arslantepe, Darende, Gürün, Havuzköy, İspekçür, Izgın, Karahöyük, Kötükale, Palanga, Şırzı adlarını taşırlar. Bu arkeolojik yerlerde yapılan kazılar sırasında binlerce belge ele geçirilerek çeşitli müzelerde koruma altına alınmışlardır.

Hititlere ait bir kabartma-Karatepe

Buruşhatum: Bkz. Puruşhanda.

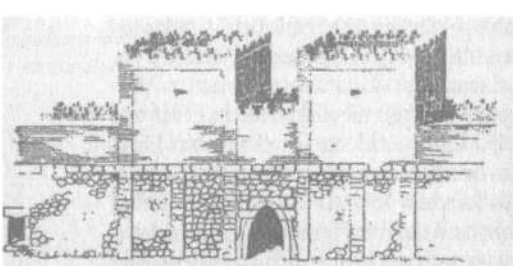
Bur-zi: Mayalanmış unlu ekmeğin adı olan Ninda ım-za/u'nun bazı tören metinlerinde "bal dolu" bur-zi kabı şeklinde tanımlandığı belirtilir.

Büyükkale: Hititlere ait bir bölge. Burada yapılan arkeolojik kazılarda Sarıkale ören yerinde olduğu gibi kayaya oyulmuş kuyuların bulunduğu belirtilmektedir.

Büyükkaya deresi: Boğazköy'de bir alan. Burada Hattuşa'nın yapay sur duvarlarına rastlandı. Arkeolojik kazılar devam etmektedir. Duvarların, yığma toprak üzerinde sandık duvar tekniğiyle yapılmış olduğu belirtilmektedir.

Büyük Krallık Dönemi: Hitit tarihi de diğer yakın uygarlıkların tarihlerine benzer olaylarla yüklüdür. Saray içindeki entrikalar Mısır'da olduğu gibi Osmanlı tarihine benzer olayların sergilendiği belgeler bulunmaktadır. Yönetimin devam ettiği Hatti Ülkesinde Kral Muvatalli babasının ardılı olarak hiç zorlanmadan Hitit tahtına oturur. Muvatallı babası Murşili'den sonra yaklaşık yirmi yıldan fazla Hitit yönetiminde egemenlik sürdürür. Bu egemenlik tarihi dönemin Hitit Krallığı'nda uzun bir süre şeklinde değerlendirilmektedir. Muvatalli'nin yönetimi sırasında küçük kardeşi Murşili ise Hattuşa valisi olarak görev yaptığı sıralarda, ayrıca askeri birliğin başında bulunduğu gibi Hitit'in kuzey sınırları ve saray içi memurların yaptıkları çalışmaları yakından denetliyordu. Muvatalli kral olduktan sonra atalarının heykelleriyle tanrı heykellerini Hattuşa kentinden Tarhuntaşa kentine taşır. Bilindiği gibi Hitit dinsel kültünde diğer uygarlıklar tarafından tapınılan tanrılar benimsenmiş ve Hitit insanı tarafından da tapınılmıştır. Muvatallı başkenti değiştirdiği için sarayını da Tarhuntaşşa kentinde kurar. Döneminde Mısır ile anlaşmazlığa yol açan Ammuru bölgesindeki hareketlilik nedeniyle yaklaşık 1299 (Bu

tarih tartışılmaktadır.) yılında Kadeş Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. Tarihçiler tarafından Yakındoğu'nun en ünlü savaşı olarak belirtilen Kadeş Savaşı'nın yapıldığını belirleyen metinler ve işaretler Mısır'da bulunan Abydos, Luksor ve Abu Simbel tapınak duvarlarında Ramses II tarafından gösterilmiştir. Bu savaşın Hitit Kralı Muvatallı II'nin yenilgisiyle övünen Ramses II'nin abartılı ifadeleri görülmektedir. Kaynaklarda Ramses II'nin abartılı hareketlerine bakıldığında zaferin Hititler tarafından kazanılmış olduğu gösteriliyor. Çünkü Hitit metinlerinde Kadeş Savaşı'nın ayrıntıları gösterilmediği gibi yenilgiyle ilgili belgeler de bulunmamaktadır. Nedeni, Ammuru Krallığı Hititlere bağlanmış, Kadeş kalesi Hitit yönetiminde kalmış ve Kral Benteşina Anadolu'ya sürgün olarak gönderilmiştir. Bu dönemde Muvatallı II'nin ölümüyle boşalan koltuğuna kardeşi olan Hattuşili'nin geçmesi gerekirken Urhi-Teşup (Murşili III) tahta geçer. Urhi-Teşup yeniden başkenti Tarhuntaşşa'dan Hattuşa'ya taşır. Muvatalli II'nin kardeşi Hattuşili Asur, Babil ve Mısır krallarıyla iyi dostluklar kurarak geçinmeyi sağlar. Şuppiluliuma I'den sonra savaş yerine barış sağlanmış, özellikle de Mısır ile barış antlaşması yapmıştır. Hattuşili'nin Mısır ile yaptığı barış antlaşması bölgedeki gücünü yükseltir. Hattuşili III yerine daha önceleri belirlenmiş varisi düşünmeden Tuthaliya IV'ü krallık koltuğuna geçirir. Son kral olarak tahta geçen Tuthaliya IV'ün oğlu Şuppiluliuma II döneminde açlık baş gösterince halk sıkıntıya girmiştir, ancak yine de bu sıkıntılara rağmen, çeşitli askeri seferleri kazanmış olduğu söylenmektedir. Şuppiluliumma II, krallığın otoritesini korumaya çalışır. Karganuş Kralı ve Alaşiya (Kıbrıs) ülkesiyle antlaşma yapar. Dönem tarihçiler tarafından Hitit yükselişi bakımından önemli olayların paralelinde devam eden savaşlardaki başarıların sınır çizgilerinde değişikliklere uğramasını yarattığı gibi, belki de en önemli barış antlaşmasının dünyadaki ilk temelleri atılmış oluyordu.

Bir giriş kapısının iç taraftan görünümü-Hitit

C

Campbell Thompson: Araştırmacı yazar ve arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. Hitit sanatının incelemesi ile ilgili bulunan hiyeroglifli bir tabletin deşifre edilmesi için çaba gösterdi ve tabletle ilgili bir makale yazdı. İki dilde yazıldığı belirlenen gümüş tabletin "Tarkondemos'un yöneticisi" adında birinin mührü olduğu belirtilmiştir. Bu tabletteki hiyerogliflerin deşifre edilmesi için arkeolog ve yazıt okuyucu Cowley'de çaba göstermiştir. Sayce 1880 yılında tablet hakkında bir makale yazmıştır.

Carl Human: Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Charles Texier, Carl Human ile birlikte Berlin Real Museum adına 1882'de araştırmalar sonucunda Yazılıkaya'da bulunan kabartmaların kopyalarını çıkarır. Kopyaları alınan kabartmalar daha sonra Vorderasiatisches Müzesinde koruma altına alınmışlardır.

Charles Texier: Fransız Hititolog, 1834 yılında Hititlerin merkez olarak kullandıkları Boğazköy'e araştırma yapmak için gider. Özellikle Yazılıkaya'daki kaya kabartmalarının kopyalarını çıkararak yayımlamıştı. Bulduğu belgelerin kopyalarını daha sonra Heinrich Barth, ünlü tarihçi Heredot'un kitabında belirttiği gibi Lydia Kralı Krıoisos'la Med Kralı Kyros arasında yapılan bir anlaşmanın tabletleri olduğunu görür. Bir anlaşmayı içeren bu metinlerde geçen bölgenin adı da Pteria adında bir yer olduğu belirtilmiştir.

Christel Rüster: Epigrafist. Hitit metinleri üzerine araştırmalar yaptı. Mısır uygarlığının araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Erich Neu ile birlikte Hitit çivi yazısı hece tablosunu yayımladılar. Bu eserin orijinal adı ise, "Hethitisches Zeichenlexikon" şeklindeydi.

Christian Girbal: Hititolog. Mısır uygarlığının araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir İmparatorluğun olaca-

ğını düşündüler. Hititlerin diliyle ilgili belgeli eserlerin hazırlanmasında önemli bir yer tutar. Jörg Klinger ile birlikte önemli çalışmalar yapmışlar ve bu çalışmalarını eser haline dönüştürmüşlerdir.

C. L. Leonard Wooley: (Sir Leonard) Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. British Museum tarafından 1911-1914 yılları arasında Hititlerin araştırmalarıyla görevlendirilen D. G. Hogarth ve T. E. Lawrence ile birlikte Karkamış kentine yaptıkları incelemelerde birçok taş anıtla hiyeroglifli yazıtların bulunmasında emek sarf etti.

Claude Schaffer: Araştırmacı arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı.

Comana: Kaynaklarda Coman, Komana, Kumana-Kummuh, Commagene adıyla belirtilmektedir. Çeşitli kaynaklarda Coman/ Komana/Kumana/Kummuh adlarıyla da anıldığı belirtilmektedir. Birden fazla kullanılan adlardan biri olarak ilgi çeker. Araştırmacıların adından söz edilen dört Kummuh (Kumana) krallıkların adları ise, (1) eski adı Gaziura'nın (Zile/Tokat) kuzey doğusunda yer alan Comana kentidir. Bu kent İ. Ö. 322 yılında Pontus Krallığı'nın devlet olduğu dönemde önemli bir kent konumundaydı. (2) Kummuh/Kummuhi (Malatya, Elazığ ve Erzincan ilçesi Kemah sınırlarına kadar genişleyen bir kent. Kent tarihi kaynaklarda Kummuh/Kutmuhi adıyla tanınır. Kargamış ile komşu olan Antakya bölgesinin kuzeyinde kurulan Kommagene Krallığı'dır. (3) Kommagene/Kummuhi, Selefkoslara bağlı bir krallık olarak (Roma döneminde) uzun süre varlığını koruyabilmiştir. Kommagene Asur dilinde Kummuhi şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca Kilikya, Kapadokya ve Malatya arasında yer alan bir krallık olarak da belirtilir. (4) Komana/Kummuh, Kayseri (Mazaka) ile Melidu (Malatya) arasında bulunan bir yerleşim alanıdır.

Cowley: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. Hitit sanatının incelenmesi ile ilgili bulunan hiyeroglifli bir tabletin deşifre edilmesi için çaba gösterdi ve tabletle ilgili bir makale yazdı. İki dilde yazıldığı belirlenen gümüş tabletin "Tarkondemos'un yöneticisi" adında birinin mührü olduğu belirtilmiştir. Bu tabletteki hiyerogliflerin deşifre edilmesi için Campbell Thompson da çaba göstermiştir. Sayce 1880 yılında tablet hakkında bir makale yazmıştır.

Craig melchert: Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına

rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. İngiliz Hititolog, David Hawkins yaptığı incelemelerle Luvilerin hiyeroglif yazıtlarını bir tabloda göstermesi Craig Melchert ile Frank Starke için önemli bir kaynak olmuştur. Craig Melchert, Hititler üzerine araştırma yaparak bir sözlük hazırlar. Bu sözlüğün hazırlanması sırasında David Hawkins'in Hitit metinlerinin yazıldığı Luvice hiyerogliflerinin kopyalarından yararlanmıştır.

Crowfoot: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. 1900 yılında Anderson ile birlikte çeşitli yerlerde yaptıkları gezilerle tarihin derinliklerinde yer almış uygarlıkların ortaya çıkmasında etkili oldular. Diğer uygarlıklarda emeği geçen arkeologlar, yazıtbilimciler Hitit uygarlığının da gün yüzüne çıkmasına neden oldular. Genellikle Hitit kazılarını yapan arkeologların bir başka uygarlıkta da kazı ekiplerinde bulunmuş oldukları belirtilmektedir.

Ç

Çağdın: Gaziantep iline yakın bir köy. Burada yapılan arkeolojik kazılarda Hititlerin tapındığı fırtına tanrısıyla ilgili bir yazıt bulunmuştur. Bir bazalt blok üzerinde yazılan yazıtta fırtına tanrısının da betimlendiği ifade edilmektedir. Tanrının şapka kullandığı ve kısa elbise içinde olduğu söylenir. Bazalt bloğun yüksekliği de 1,5 metredir. Yazıt günümüzde Gaziantep Müzesi'nde koruma altındadır.

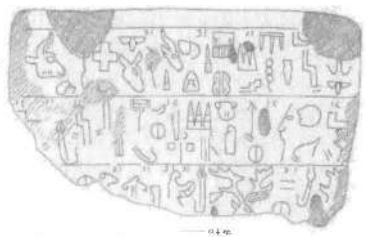
Çakal: Kurt cinsinden bir hayvan olarak tanımlanmıştır. Bu hayvanın mezarlarda dolaşıp, üstü toprakla az örtünen ölüyü çıkarıp, yiyerek yaşadığı belirtilir. Kadavranın başında ulumayla kendini ispat ettirir. Çakal, Hitit metinlerinde çok daha farklı belirtilir. Bu metinlerde çakalı, şiddet, arzu, şehvet, açlık ve merhametsizliği simgelediği görülür. Mısır tanrısı Anubis'e sembol olarak gösterilmiştir. (Bkz. Anubis) Mısır'da tapınılan Anubis'in çakal ile betimlenmesi arkeologların bu hayvana "mezarların senyoru" lakabını takmaya yol açmıştır. Kadavra başında ulumaları ve köpek benzeri bir hayvan oluşlarıyla Anubis'in de öte dünyada aynı işlemi yapıp, sadece ölüyü korumasıyla sınırlı tutulduğu dikkat çekecektir.

Çağdın'da bulunan dikilitaş kabartması

Çalapverdi: Hitit hiyeroglif yazısıyla yazılmış ve iki bloktan oluşan bir yazıttır. Çalapverdi, Yozgat ili/ Boğazlıyan'a bağlı bir yerleşim yerinin adıdır. Burada yapılan kazıla r sırasında bulunan yazıta köyün adı verilir. Bu yazıtlar hakkında ilk bilgiler 1926 yılında verildi. Yazıtlar 1934 yılında Ankara Müzesi'nde koruma altına alınmak üzere getirildi. Boyutları da 71x96 ve 66x84 olarak belirtilir. Günümüzde Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altındadırlar.

Çankırı: Tarihsel özelliğiyle hâlâ araştırmacıların ilgi duyduğu Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yer alan bir kenttir. 8.451 metrekarelik bir alanda kurulan kentin tarihsel yönden zengin olduğu da belirtilmektedir. Çankırı'da özellikle gözde turistik alanların olmadığı söylenir. Kentin eski adının "Gangre" olduğu söylenirken, bu adın ya da tarihinin Hititlere kadar uzandığı belgeler doğrultusunda kanıtlanmıştır. Persler, Lidyalıları, Frigyalılar ve Romalılarla Bizanslılar bu kenti işgal edip bir süre egemenlikleri altında tutmuşlardır. Osmanlı Padişahı Murat I (I. Murad) zamanında da Osmanlıların eline geçer.

Çağdın'da bulunan dikilitaş kabartması

Çatalhöyük: Konya ilinin yaklaşık 50 kilometre güneydoğusunda yer alan bir uygarlık kentidir. Hasan Dağı'na da 136 kilometre uzaklıktadır. Burada yapılan kazılarda 7 ve 6 bin yıllara ait kültürlerin izlerini taşıyan buluntular elde edildi. Buraya gelip yerleşen insanların ticari ilişkileri Suriye, Mezopotamya, Kıbrıs, Kızıldeniz ve Ege'ye kadar uzanıyordu. Burası bakır ve diğer madenler yönünde zengin katmanların yer aldığı bir kentti. Çatalhöyük İ. Ö. 7500 civarında geniş kapsamlı Cilalı Taş ve Bakır dönemi yaşamıştır. Günümüzde Anadolu'nun ilk Cilalı Taş buluntularının bulunduğu bir alan şeklinde tanıtılmaktadır. 1958 yılında ilk defa James Mellaart tarafından tespit edilmiş ve 1961-1963-1965 yıllarında kazılar yapılmıştır. Son zamanlarda Ian Hodder tarafından araştırılmaktadır. Bölgenin doğu kısmında Bizanslılara ait bazı yerleşim yerleri tespit edilmiştir

Çeşme: Arzava Ülkesi sınırları içinde bulunan bir ülke olarak tarihte yerini aldı. Murşili II tarafından kuşatılıp, yakıp yıkıldığı belirtilmektedir.

Çiftlik: Kayseri ili Yeşilhisar köyünde bir evin duvarında kullanılmış olduğu belirtilen bir yazıt 1933 yılındaki araştırmalarda bulunmuştur. Köyün "çiftlik" bölgesinde yer alan bir yazıt olduğu belirtilmektedir. Bulunduğu yer Eğriköy'e çok yakındır. Taş bloğun 73 cm. uzunluğunda ve 43 cm. genişliğinde olduğu belirtilir. Yazıtın resim

Sur kapılarından birinin dıştan görünün

bölümü yıprandığı halde bir erkek figürün bulunduğu belirtilmektedir. Ön tarafındaki yazıların yıpranmadan dolayı okunmadığı, arka kısmında yer alan 8 satırlık yazıların da okunabildiği belirtiliyor. Yazıtın Tuwats'ın hizmetkârı tarafından yazıldığı söylenir. Metinde Kral Tarhunzas tanrıça Hepat ve diğer tanrılar için adaklar yaptığını belirtir. Yazıtın ön yüzünde Kral Tarhunzas olduğu belirtilen bir erkek figürün sağ elinde bir asa taşıdığı sol eliyle de bir şeyi göstermeye çalıştığı görülür.

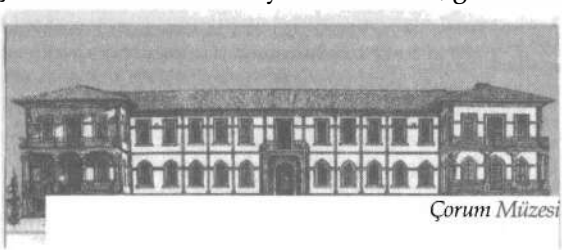
Çime: Çime'de bulunan Hitit yazılı anıt fırtına tanrı adına yapılmıştır. Bu anıt yazıtın Karkamış, Arslantepe ve Karatepe'de bulunan yazıtın benzeri olduğu belirtilmektedir. Adana iline bağlı olan Çime'deki anıt 1997 yılında bir çiftlikte bulunur. Kabartma olarak belirtilen tanrının iki boğa tarafından çekilen bir arabada dik durduğu görülür. Yazılar da Luwi hiyeroglifleriyle yazılmıştır. Adana Müzesi'nde koruma altına alınmıştır.

Çorum: Türkiye'nin Karadeniz bölgesinde yer alan bir kenttir. 12.820 metrekarelik bir alana yayılmıştır. Kültür konusunda önemli konuma sahip olan bir il olarak tarihte yerini alır. Hititlerin başkentleri Hattuşaş bu ilin sınırları içinde yer alır. Hititler, Anadolu medeniyetlerini bu bölgede yaymayı başardılar. Tarihsel yönden zengin olan ve çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapan Çorum ilinde Hititler, Frigler, Roma, Bizans, Selçuklular ve Osmanlılardan kalma tarihsel eserlere rastlamak mümkündür. Çorum Bizanslılar döneminde Nikonya (Yankoniye), Melik Ahmet Danişmend'in "Danişmendname"sine göre Bizanslılar suçlu anlamında tanımlanan "Cürümlü" adını kullanırlar. Bu ad daha sonra Çorum adını alır. Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"sinin II. cildinde bölgedeki havanın astım hastalığına iyi geldiği yazılıdır ve bu nedenle Selçuklu sultanlarından Kılıç Arslan, hasta olan oğlu Mirza'yı bölgeye gönderir. Bu nedenle bir anlamda da hastalara şifa veren yer anlamında belirtilmiş olabileceği tahmin edilen "Çorum" adı kullanılmıştır. Çeşitli kaynaklarda dağlık bir bölge olduğundan "Çevrim" adı da kullanılmış ve bu ad da daha sonraları anlam kaymalarından dolayı "Çorum" şekline dönüştürülmüştür. Kültürel yönden ilin tarihi 7000 yıl öncesine dayanmaktadır. Burada Kalkolitik (Taş Çağı İ.Ö. 5000-3000), Eski Tunç Çağı (İ.Ö. 3000-2000), Tunç Çağı (Maden Çağı) İ.Ö. 3000-1000), Asur Ticaret Kolonileri (İ.Ö. 1950-1850), Hitit (İ.Ö. 1650-1200), Helenistik, Galat, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait eserlerle tarihsel kimliğini korumaktadır. Çorum Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.

İvriz kaya kabartmasında bereket tanrısı

Çorum Müzesi: Belgelerde hâlâ restorasyonu devam eden Çorum Müzesi'nin yeni binası, kent merkezinde bulunan eski müzenin 400 metre doğusunda yer almaktadır. Restorasyonu yapılan müze bir zamanlar hastane, ziraat mektebi, sanat okulu ve lise olarak kullanılmıştır. İki katlı ve bodrumlu olan bu eski yapı 1998 yılında önemli bir yangın geçirmiştir. 1989 yılında da restorasyonu başladıktan uzun bir süre yani, 2001 yılında hizmete girmiştir. Belgelerde, "...1332 Kanuni evvel tarihinde Emrazi Umumiye Hastanesi olarak kullanılan müze binası Osmanlı dilinde Çorum Sancağı Hamiyet Merdan ahalisinin sanatı ve Evkaf-ı Hümayun nezareti celilesinin inzimami muaveneti ile inşa olunmuştur..." şeklindeki bir açıklamayla yapılmış olduğu belirtilmektedir. Yazıtlara göre 1914 yılında hastane olarak yapılmış, daha sonraki yıllarda da ziraat mektebi, sanat mektebi, ticaret lisesi, makine yüksekokulu ve Atatürk Lisesi olarak kullanılmıştır. Tarihsel özellikleriyle korunan taşınmaz mallar arasında yerini alan bina, geçirdiği birkaç yangından sonra 11. 03. 2003 tarihinde "Çorum Müzesi" olarak hizmete geçmiştir. Bu müze merkez müze konumunda tanınmış ve ilçelerde bulunan müzeler de ona bağlanmıştır.

Çorum Müzesi

D

Dağlar: Hititler dağlara da tapınmışlardı. Güney Amerika uygarlıklarında İnkalar, Mayalar ve Azteklerde de dağlara tapınmanın olduğu görülür. Hatti kökenli Tuthaliya, Ammuna ve Arnuvanda halkın tapındığı kutsal dağların adlarıydı. Bu adları daha sonra krallar kendilerine adamışlardır. Hatta Anadolu uygarlıklarından Urartuların yüksek yerlerde yaşamaları onların dağlara inanmalarını belirtir. Özellikle Meherkapı yazıtındaki tanrılar listesinde adı geçen tanrılar arasında dağlara da kurban sunma, Urartu halkının inancında dağların kutsal olduğuna işarettir.

Danna: Bir ölçü birimidir. Kesin olarak kapladığı alanı, mesafesi bilinmiyor. Ancak, kilometreyle mil arasında bir mesafeyi işaret etmiş olacağı tahmin ediliyor. "Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum" adlı kitabın yazarı Trevor Bryce eserinde bu konuyu işaret eden bir metin yayınlar. Bu metinde, *"…Eğer bir adam birinin mülkü içinde ölü bulunursa, mülkün sahibi mülkünü, evini ve altmış gümüş şekel verecektir. Eğer ölen kişi bir kadınsa, mülk sahibi 120 gümüş şekel (mülk yok) verecektir. Ancak, eğer cesedin bulunduğu yer özel bir mülk değilse ekilmemiş bir açık alan ise dört yöne doğru üç DANNA ölçülecek ve ölen kişinin mirasçısı alacaktır. Eğer bu yarıçap içinde köy yoksa mirasçıları (ölen kişinin) davası düşecektir…"* şeklinde bilgiler yer alır. Bu metinde de görüldüğü gibi "danna" özellikle toprak konusu gündemdeyken bir ölçü işareti şeklinde kullanılmıştır.

D. G. Hogarth: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yapmıştır. British Museum tarafından 1911-1914 yılları arasında Hititlerin araştırmalarıyla görevlendirilen C. L. Leonard Wooley ve T. E. Lawrence ile birlikte Karkamış (Kargamış) kentine yaptıkları incelemelerde birçok taş anıtla hiyeroglifli yazıtların bulunmasında emek harcamıştır.

DHİ-pa-tu URU-me-na-li: "Şehirli Hepatu ya da Şehre ait Hepat" anlamında tanımlanmıştır. Puduhepa'nın yaşadığı bölgede bulunan çivi yazılı Hitit metinlerinde Gürünün adlarından biri olarak gösterilmektedir.

D-(H)isuva: (Ya da d-esuva) Hititlerin ithal yoluyla bölgelerine getirdikleri ve yasal olarak adına törenler düzenledikleri bir tanrı konumunda tapınılmıştır. Bu tanrı onuruna yapılan bayrama da "Hisuva"

adı verilmiştir. Hisuva bayramının temel amacı bu tanrıya ritüellerle saygı gösterilmek için kayadan bir taht yapmaktı. Ve bunun üzerine ekmek ve ciğer sunulurdu. Tapınmayı bu şekilde yapmış oldukları düşünülmektedir. Kısa da olsa açıklaması yapılan bu ritüele bakıldığında D-(H)isuva'nın bir kaya tanrısı olabileceği de tahmin ediliyor.

Damaskos: Günümüzdeki Şam'ın eski adıdır. Ramses II'nin tapınak duvarlarında Hititlerin yenilgiye uğratıldığını belirtmesine rağmen, Muvatalli tarafından bölge kuşatılmıştır. Damaskos bölgesindeki Aba ve Ağabeyna yerleşim yerlerini de işgal eder.

D-amar-Tisupi-hupiti: "Tanrı Dana, Tesub'un Danası" anlamında tanımlanmıştır.

Dankui: Hitit dilinde bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı bir rengi işaret eden "siyah" anlamında gösterilmiştir. "Ge" sözcüğü de "siyah" anlamında gösterilmektedir.

Danuhepa: Murşili II'nin karısıdır. Muvatalli döneminde Tavannana görevini sürdürmüştür. Araştırmacılar böyle bir kanıtın Hitit Krallığı'nı işgal eden Urhi-teşup'un (Murşili III) mühürlerinde Danuhepa'nın adının geçmesini gösterirler.

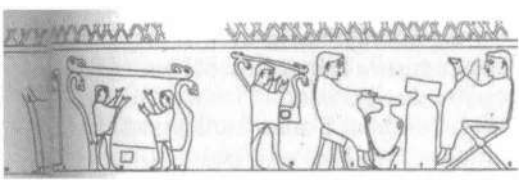
Dapur: Kadeş'in güneyinde bulunan ve Hititlerin müttefikleri olarak belirtilen bir kentti. Ramses II tarafından kuşatılmıştır.

Darak: Sümer mitolojisinde bereketin ve ormanların bir tanrısı şeklinde tapınılan Darak; keçi ayaklı bir şekle betimlenmiştir. Sözcük karşılığı ise "teke" anlamında kullanılmıştır. Darak, Hurilerde de fırtına, hava ve bitkiler tanrısı şeklinde tapınılmış. Şandaş adıyla da tapınıldığı görülmektedir. Hititler tarafından tapınıldığı gibi Türk aşiretleri ve boyları tarafından da tapınılmıştır.

Darende: (Yüzölçümü 1540 metrekaredir) Malatya ili sınırlarında Hititlerin yaşadıkları bir bölge. Darende; Timelkia, Tiranda, Tiryandafil, Derindere adlarıyla da tarih yapraklarında yer alır. İlçe 1934 yılına kadar Sivas iline bağlı bir konumdayken, coğrafik konumlar nedeniyle Malatya iline bağlanmıştır. Burada yapılan arkeolojik kazılarda çeşitli yazıtlar ele geçirilmiştir. Malatya'nın en büyük ilçelerinden biridir. Eskiden Fırat nehri üzerinden kervanların geçtiği Tohma vadisi üzerinde kurulmuştur. Araştırmacı tarihçiler Darende'yi Malatya kentinin giriş kapısı şeklinde tanımlarlar. Eski tarihte Asurlular, Persler ve Romalılar bu beldeyi kuşatarak topraklarına katmışlardı. Halife Ömer döneminde Müslümanların eline geçer. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Darende'yi Osmanlı toprakla-

rına kattığı belirtilmektedir. Zengibar kalesiyle daha çok tanınan Darende'nin geçmişteki kültür, coğrafyasında barındırdığı önemli tarihsel belgeler için çeşitli arkeolojik kazılara ev sahipliği yapmıştır.

Darende yazıtları: Darende, Malatya ilinin ilçesidir. Hititlerin yaşadıkları arkeolojik bir bölge şeklinde belirtilmektedir. Darende'de bulunan yazılıtaşın 1920 yılında bir caminin duvarında bulunduğu söylenir. Ancak kesin olarak bulunduğu yer bilinmemektedir. Bazalt taştan yapılmış yazılı anıt 79x30x20 boyutlarındadır. 1920 yılında bu taş bulunduğu zaman o dönemlerde Sivas'ta müze konumunda kullanılan Gök Medrese'ye götürülür. Yazıt, tanrıça Hepat adına yapılarak kentin koruyucu tanrıçası şeklinde gösterilmiştir. Yazıtta ayrıca elinde bir değnek ve bir fincan tutan tanrı Sarumma'nın da resmedildiği görülür. Ayrıca aslan üstünde şarap sunan bir erkek figürü bulunur. Bu figürün Malatya Kralı Arnuwantis'in yeğeni olduğu tahmin edilmektedir. Bir yazıt kâtibi (yazarı) şeklinde de belirtilir. Hatta İpekçur'da bulunan yazıtında yazarı olduğu söylenmektedir. Gürün ve Kötükale yazıtlarını yazan yazarın kardeşi şeklinde tanımlanmalar var. Bu taş günümüzde Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altında tutulmaktadır.

İnandık'ta bulunan kült vazosunun üzerindeki sahne

Darende'de bulunan yazılıtaşlar

Dataşşa: (Ya da Dattaş) Bir Hitit kenti olarak belirtilmektedir. Bu kentin kök sözcüğü Luvi tanrısı Datta'nın adından geldiği gibi "şşa" ekinin de çoğu Hitit kentlerinin eki olarak ele alındığından "Dataşşa" kentinin adının bu şekilde oluşturulmuş olabileceği öne sürülmektedir. Kültepe metinlerinde bu kentin adının belirtilmesinin yanında "şşa" ekini alan bazı kentler de Tarhundaşşa, Pitaşşa, Maliaşşa örnek olarak gösterilmektedir. Araştırmacı tarihçiler bu kentin Konya ovasında olduğunu belirtirler.

David Hawkins: Mısır uygarlığının araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına

rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. İngiliz Hititolog David Hawkins, yaptığı incelemelerle Luvilerin hiyeroglif yazıtlarını bir tabloda göstererek yayımladı. Bu eser daha sonraki yıllarda Hititolog olarak bilinen Craig Melchert ile Frank Starke için önemli bir kaynak olmuştur.

Delihasanlı: Boğazköy'ün on kilometre uzağında bir çiftliğin duvarında kullanılan ve üzerinde luvi hiyeroglifiyle yazılı bulunan bir taş bulunmaktadır. Son derece modern olan bu çiftliğin içinde kullanılan taşın üzerindeki luvi hiyeroglifiyle IV Tuthaliya'nin adı yazılmaktadır. Bu taşın kaynağının nereye dayandığı bilinmemektedir. Ancak, yapılan incelemelerde köyün 2 kilometre kadar uzağında taşlara benzer kalıntıların ortaya çıkmasıyla bu taşın da aynı kalıntılara ait olabileceği tartışılmaktadır. Hawkins tarafından incelenmiştir.

D-esuva: Bkz. D-(H)isuva.

Dhasas, dingir mes-ki-ne: "Ocak tanrıları" anlamında kullanılan bir sözcük şeklinde belirtilmektedir. Bu sözcüğe bakıldığında Hititlerin inancında ateş tanrılarına yapılan ritüeller akla gelmektedir.

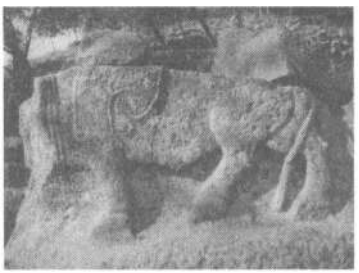
D-Utu-şi: İmparatorluk döneminde bir kral adı. Sözcük karşılığı "benim güvenim" şeklinde tanımlanmıştır. Krallık şanı güneş tanrısı kültüyle önemli bir bağ kurar.

Dingir meş api: Hitit metinlerinde adı henüz bilinmeyen ve arkeologlar tarafından "Na4hekur" olarak belirlenen açık hava tapınağında çanak şeklinde bir döşemedir. Bu açık hava tapınma alanında bir başka döşeme ise Na "421. KIN" olarak bilinen dikilitaşlar da yer alır. Bunlar dini törenlerde tapınma aracı olarak kullanılmaktaydı.

D.lama: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "tanrı" şeklinde tanımlanmıştır.

Doğantepe: (Doğantepe'nin eski adı Zara'dır.) Amasya bölgesinde Hititlerin izlerini taşıyan bir höyüktür. Amasya'ya 27 kilometre uzaklıktadır. Burada yapılan arkeolojik kazılarda Hitit krallık çağında yapılmış madeni bir heykel tesadüfen bulunmuştur. Heykelin bronzdan ve 21,5 cam boyutunda olduğu belirtiliyor. Heykelin Hititlerin imparatorluk dönemi olan İ. Ö. 1400-1200 tarihleri arasında fırtına tanrısı Teşup'a ait olduğu belirtilmektedir. Amasya Müzesi'nde koruma altına alınmıştır.

Domuztepe: Ceyhan nehrinin doğu yakasında yer alan arkeolojik bir alandır. Anıtın Karatepe denilen bir yerde Bossert tarafından anlatıldığı söylenmektedir. 1947 yılında Türk arkeologlar tarafından incelenir. 1982 yılında fırtına tanrısına ait olduğu belgelenen yazıtın

Bronzdan yapılmış bir tanrı heykelciği- Doğantepe kazıları

Çambel tarafından bulunduğu ifade edilir. 80 cm. boyutlarında hesaplanmıştır. Boynuzlu bir miğferle betimlenen tanrının sağ elinde de çift balta taşıdığı görülmektedir. Karatepe Müzesi'nde koruma altındadır.

Dub-sar: Yazıcı anlamında tanımlanan bir unvandır. Yerkapı sfenkslerinin bir kanadında bir prens adı işlenmiş ve "Dub-sar" unvanıyla da belirtilmiştir.

Dudu: Hititler döneminde bir kâtip. Bu kâtip Tuthaliya IV döneminde görev yapmıştır. Görev yaptığı yıllarda başkâtip olarak bilinen Mahuzzi'nin ona Tuthalıya IV'ün protokol çalışmasını yazdırdığı belirtilmektedir.

Dudduşka: Turmitta Ülkesinde bir kent. Murşiliş II tarafından saldırıya uğrayıp, yakıp yıkıldı. Sığırlar, koyunlar ve esirler de Hattuşa'ya götürüldü.

Dug-utul: Hitit dilinde tencereye verilen ad.

Dugi İspanduzi: Hitit dilinde sözcük anlamı "şarap kabı" şeklinde tanımlanmıştır. İspanduzi sözcüğüne "he a da as" ilave edildiğinde çoğul şeklinde tanımlanmış olacağı belirtiliyor. Bu da "Dugi-İspanduzzi-as" şeklinde belirtilir.

Dülük: Gaziantep'e bağlı bir arkeolojik bölgedir. Dülük adı antik dönemde Doliche, Bizans dilinde Teluck, Arap yazılı belgelerinde ise Duluk adıyla da anılmıştır. Dülük İ.S. 962 yılında Bizanslıların eline geçmiştir. Araştırmacılar, Paleolitik dönemin önemli yerleşim yerinin Dülük olduğunu ifade ederler. 1938 yılındaki arkeolojik kazılarda çakmaktaşından yapılmış aletlerin Dülük bölgesinde bulunduğu belirtilmektedir.

Dumu-lugal: (Ya da "mâr sari") Sözcük anlamı "kralın oğlu, prens " şeklinde tanımlanmaktadır. Bu sözcüğün Hitit diline Sümerce sözcüklerden alınmış olduğu ve fonetik olarak da Sümerogramı şeklinde belirtmiş olduğu açıklanıyor. Yazılı belgelerde IV Tuthaliya ile kardeşlik bağı teşhis olunmayan birçok kişilerden söz edilir. Klengel 1991 yılındaki incelemesinde Hitit metinlerinde muhafız alay komutanı Huzziya, Kurakura, Tasmi-sarruma, Hannutti ve madencilerin şefi Uparamuwa adlı kişilerin Hattuşili III'ün çocukları olduğunu belirtmektedir. Hattuşa, Ugarit ve Emar kentlerinde bulunan yazıtların çevirilerinde Hitit Kralı, "mar sari" adlı görevlileri özellikle özel po-

litik ve idari görevleri yerine getirmek için Suriye'ye göndermiş olduğu görülmektedir. Belgeler içinde adı en çok geçen mar sari ise Arma-ziti, Sukur-tesub adındakilerdir.

Dumu-Lugus-gal: Kaynaklarda "Babil Ülkesinin kızı" şeklinde betimlenmiştir. Araştırmacılar Hitit Kralı IV Tuthaliya'nın Babilli bir prenses ile evlenmiş olabileceğini tartışırlar. IV Tuthaliya'nın genç olduğu ileri sürülen karısının adıdır. Adı kaynaklarda az gösterilmiştir. Puduhepa ile geçinemediği belirtilmektedir. İkisinin geçimsizliğinden dolayı saray içinde çalışanların da kendi aralarında bölündüğü, geçinemedikleri söylenir. Görevlilerden bir kısmı Puduhepa'yı bir kısmı da genç bir kadın olan Dumu-Lugus-gal'ı tutmaya başlamışlardı. Gelin ve kaynana tartışmaları saray içinde falcıların çoğalmasına neden olur.

Dumuzi: (Tammuz olarak da bilinir.) Uruk Kralıdır. Apsu'nun gerçek oğludur. Aynı zamanda bir tanrı olarak saygı gördü. İnanna'ya âşık olan biri şeklinde ifade ediliyor. Araştırmacılar Dumuzi'yi tatlı suyla beslenen ve her yıl bir bitki tanrısı olduğunu da belirtirler. Yaptığı güzel ve olumlu işlerden dolayı daha sonra halk arasında bereket tanrısı olarak tapınıldı. Eski Ahit kitabında (Tevrat) bu Kralın adı "Tammuz" şeklinde anlatılır. Türkiye'de de takvimi belirten yedinci ayın adı bu Kralın adından geldiği söylenmektedir. Dumuzi tanrıça İnanna ile evlenen ve ilk Kral olarak bilinen Uruk'un çoban kralıdır. Çoban-tanrı olarak tanrılar gurubunda yerini aldı. Tanrıça İnanna ile "kutsal evlilik töreninde" evlenmiştir. Mezopotamya bölgesinde Sümer tanrısı olarak tapınıldı. Dumuzi-abzu, Dumuzı-Amaushumgalana sıfatlarıyla da tapınıldı. Dumuzi Hititlerde de tapınılmış ona İlkbaharın gelişiyle sonbaharın gelişlerinde törenler yaparlardı. Bu törenlere de "Gündönümü" adı verilmişti. Gündönümü törenlerinin tanrısı olarak tapınılan ve ritüellerle törenler düzenlenen Dumuzi'nin Anadolu'ya gelen ithal tanrıların kanıtı olarak belirtilmektedir.

Durmitta: Tanrı. Arnuwanda ile Aşnumişkal dönemlerinde Gaşkaların işgalinden kurtulmak için fırtına tanrısının paralelinde yardım istedikleri bir tanrı konumunda belirtilir. Bu tanrıya da kurbanlar kesmişlerdi.

Dusgarati: (Mutluluk) Hititlerde bir yemek türüdür. Hitit metinlerinde kuşbaşı doğranmış etler unlandıktan sonra pişirildiği belirtilmiştir. Bu tür yemeğin adı da dusgarati şeklinde gösterilmiştir. Yemeğin tahmini yapılışı da; 500 gr. koyun eti, 100 gr. koyun yağı (eritilmiş), 300 gr. un, 25 gr. tuz kullanılır. Koyun eti kuşbaşı doğrandıktan sonra unlanır. Eritilmiş koyun yağında kızartıldıktan sonra tüketilir.

D-utu-şi: (Dutu-Şi şeklinde yazıldığı da görülür.) Arnuvanda I döneminden başlamak üzere Hitit krallarına verilen bir başka unvandır. Daha önceleri Tabarna (ya da labarna) olarak unvanlar kullanılıyordu. Sözcük anlamının "benim güneşim" şeklinde tanımlandığı görülür. D-utu-şi unvanı kral ile güneş tanrısı arasındaki iletişimi gösteren bir unvan olarak gösterilmektedir. Araştırmacılar Arnuvanda I'den sonraki bu unvanın Hitit kralları için kullanılmasında Mısır dinsel inancının etkili olmuş olabileceği belirtiliyorlar.

E

Ea: Mezopotamya'da Sümer halkı tarafından tapınılan bir tanrıdır. Suların koruyucu tanrısı şeklinde tapınılmaktadır. Babil ve Asur'da Enki adıyla tapınıldı. Bu tanrı Hititlerin dinsel inancında yer alan Mezopotamya tanrısı olarak kayıtlara geçti. Bkz. Enki.

Ebina: Hitit yazılı metinlerinde Ugarit'teki sınır sorunlarını çözmekle görevli biri şeklinde belirtilmektedir. Araştırmacılar bu adın hiyerogliflerle yazılı kırık bir mühür üzerinde yazılmış olduğunu ifade ederler. Mühürde, "Ben Ebina, Kurkallıyı hemen gönderdim," şeklinde bir ifade kullanarak Hitit Kralına bölgeye Kurkallı adlı birini gönderdiği belirtilmektedir.

E. Chantre: (Dr.) Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. 1893 yılında Boğazköy yakınlarında yaptığı kazılar sırasında eline "Hint-Avrupa" dilinden yazıldığı ileri sürülen tabletler geçti. Bu tabletlerin çevirisi sırasında Hitit dilinin aydınlığa kavuşmasında önemli buluntular elde ederek açıkladı. Diğer uygarlıklarda emeği geçen arkeologlar, yazıtbilimciler Hitit uygarlığının da gün yüzüne çıkmasına neden oldular. Genellikle Hitit kazılarını yapan arkeologların bir başka uygarlıkta da kazı ekiplerinde bulunmuş oldukları belirtilmektedir.

Efes: Arzava Ülkesinin sınırlarında yer alan bir ülke olarak tarihte yerini aldı. Murşili II tarafından kuşatılıp, yakıp yıkıldı. Roma ve Helenistik dönemde Efes en iyi çağını yaşar. Roma İmparatorluğu'nun önemli simalarından İmparator Augustus döneminde Asya eyaletine başkent yapılır. Yaklaşık İ. Ö. 200 civarında başkent konumundaki Efes'in 200 bin civarında bir nüfusa sahip olduğu belirtilmektedir. Efes'in görkemli döneminde mermerden yapılan anıtsal yapılar gözlenir. Efes'teki ticaret limanının çeşitli nedenlerle dolması nedeniyle bölge ticaretinin gerilediği belirtilir. Ancak, İmparator Hadrianus tarafından limanın temizlendiği belirtilmektedir. Limanın dolmasına neden olan Marnas çayı ile Küçük Menderes nehirlerinin getirmiş olduğu alüvyonlardır. Böylece Efes'in konumunda değişiklikler olur ve biraz denizden uzaklaşmış olur. İ. S. 7. yüzyılda Arapların saldırılarıyla işgal edilir. Bizanslılar döneminde kent geri alınır. Sonraları Selçuklular tarafından 1330 yılında kuşatılır. Selçukluların

Efes'teki Ayasuluk tepesi, Aydınoğulları'nın merkezi olarak kullanılır. Hadrianus Tapınağı'nın girişinde yaklaşık 3 bin yıllık kuruluş öyküsünde, "*...Atina Kralı Kodros'un cesur oğlu Androklos, Ege'nin karşı yakasını keşfetmek ister. Önce, Delfi kentindeki Apollon Tapınağı'nın kâhinlerine danışır. Kâhinler ona, balık ve domuzun işaret ettiği yerde bir kent kuracağını söyler. Androklos bu sözlerin anlamını düşünürken Ege'nin lacivert sularına yelken açar... Kaystros (Küçük Menderes) nehrinin ağzındaki körfeze geldiklerinde karaya çıkmaya karar verirler. Ateş yakarak tuttukları balıkları pişirirlerken çalıların arasından çıkan bir yabandomuzu, balığı kaparak kaçar. İşte kehanet gerçekleşmiştir. Buraya bir kent kurmaya karar verirler...*" şeklinde bilgiler bulunur. Efes Doğu ve Batı arasında ticaret kapısı şeklinde gösterilmiştir. Mezopotamya tanrıçası Kubbaba'nın (Kybele) tapınağı Artemis Efes'te bulunmaktadır. Bu tapınak dünyanın yedi harikasından biri şeklinde tanınmaktadır. Bu kentte ortaya çıkan ünlü kişiler ise şunlardır: Herakleitos (Bilge), Artemidoros (rüya yorumcusu), Callinos (şair), Hipponaks (şair), Zenodotos (gramer dilbilimci), Soranos (hekim), Rufus (hekim). Efes, Ayasuluk tepesi, Artemision, Efes ve Selçuk olarak dört ana bölümde incelenir. Bu dört bölgedeki harabeler milyonlarca turist tarafından ziyaret edilir.

Yazılıkaya-Ana galerideki heykeller

Eflatunpınar anıtı: Bu anıtın Hititlerdeki adı bilinmediği için arkeologlar tarafından bölgenin konumuna göre verilen bir addır. Eflatunpınar anıtı, Beyşehir'in kuzeyindeki Beyşehir gölünün doğusunda yer alır. Bölgenin eski adı Pisidya'dır. Anıt 7 m. genişlik ve 4.2 metre eninde ön yüzü rölyeflerle süslenmiştir. Hitit anıtı şeklinde de tanımlanmıştır. Bu anıt Konya ili, Beyşehir ilçesinin 22 kilometre uzağında bulunur. Anıt, Beyşehir gölünün doğusunda bulunan Eflatunpınar'da bulunmuştur. Zaten adı da bu bölgenin adından kaynaklanmaktadır. Bu anıtın ilk bulunuşu araştırmacı Hamilton tarafından ortaya atılmış olduğu belirtir. Ancak kesin bir tanımlama Charles Texier'den gelir. Araştırmacılar bu kaya anıtı için, "...Esas olarak eser bir kaya anıtı değildir, çünkü yerli kayaya oyulmak yerine, bir pınarın kaynağında 14 büyük taş bloktan yapay bir kaya yüzey üzerine yapılmıştır. Blokların hepsinin de renginin eflatun oluşu bunların aynı maden ocağından geldiklerini gösterir. Bu blokların her birine işlenen figürler, anıt toplu olarak ele alındığında ortaya çıkan

kompozisyonun birer unsurudur. Bloklardaki figürler, ayrıntıları işlenmeden yarım kalmıştır. Anıttaki insan tasvirlerinin cepheden yapılmış olması dikkat çekicidir. Gerek bitmemişlik gerekse üslup sebebiyle James Mellaart 'Fasıllar anıtının' bu anıtın üzerine yerleştirilmek amacıyla yapıldığı fikrini ortaya sürmüştür ve bu görüş Ekrem Akurgal tarafından da desteklenmiştir..." kayıt tutmuştur. Bkz. Eflatunpınar.

Eflatunpınar: Beyşehir'in 22 kilometre yakında bulunan arkeolojik yerdir. Bu bölgede yapılan arkeolojik kazılarda Hititlere ait bir yazıt bulunmuştur. Bu yazılıtaşa "Eflatunpınar anıtı" adı verilmiştir. Yazıt yer ve gökyüzü tanrılarını ifade edecek bir biçimde tasarlanmıştır. Anıt biçiminde yapılan yazıt, yapay olarak yapılmış olan küçük bir gölün kuzey yakasında yer almaktadır. Anıtın Hitit anıtsal sanatın en iyi örneklerini oluşturduğu belirtilmektedir. Bu anıtın su kaynaklarının yapılmasına ilişkin olduğu ve Suppiluliuma II'nin Boğazköy ve İvriz bölgelerinde yapay göller için yaptırdığı anıtların benzeri olduğu söylenmektedir. Eflatunpınar adı verilen anıtta 12 tanrı figürü görülür. Merkezde tanrı ve ana tanrıça onların da etrafını çevreleyen on tanrı son derece estetik bir şekilde yapılmış olan kanatlı güneş diskini destekler gibi çizilmiştir. Büyük ihtimalle gökyüzü ile dünyayı birbirine bağlayan tanrıların olduğu belirtilmektedir. Tanrıların ayrıca gökyüzünü taşıdıkları söylenir. Anıt 7.1 metre uzunluğunda 14 büyük taş bloktan yapılmıştır. Yüksekliği ise 4.2 metredir. İ. Ö. 13. yüzyılda Tuthaliya IV'ün izlerini taşıdığı gibi, Hitit sanatının da en iyi örneği olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bkz. Eflatunpınar anıtı.

Kanatlı güneş diskini taşıyan 12 tanrı kabartması

E-gal: Hitit tabletlerinde belgelenmiş resmi bir görevin adıdır. Sözcük karşılığı "saray" şeklinde tanımlanmıştır. Sözcüğün Sümer ideogramından Hitit diline geçtiği belirtiliyor.

Eğriköy: Hititlerin yaşadıkları arkeolojik bir bölge olarak belirtilmektedir. Burada yapılan arkeolojik kazılarda bazalt blok üzerinde Luvi hiyeroglifiyle yazılmış metinler görülmüştür. Araştırmacı arkeologlar yazıtın bulunduğu yer olan "Eğriköy" adını, yazıta ad olarak kullanmışlardır. Bu yazıt Kayseri Müzesi'nde koruma altına alınmıştır.

E. H. Sturtevant: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine çalışmalar yaptı. Ayrıca Hitit dili ve grameri üzerine "Hint-Avrupa" dilindeki karşılaştırmalarla ilgili E. H. Sturtevant; 1933 yılında "A

Compartive Grammar of the Hittite Language" adlı bir kitap yayımladı. Bu çalışması eleştirilmesine rağmen, Hititler hakkında ihtiyaç giderici bir çalışma olmuştur. J. Friedrich, 1940 yılında "Hethitisches Elenmentarbuch" ve 1952'de de "Hethitische Wörterbuch" adlı eserleriyle Hititolojinin öncülerinden bir olduğunu göstermiştir. Bu eserlerin 1935 yılında E. H. Sturtevant'ın yayımladığı "Hittite Glossary" adlı eserin yerini alan eserler olarak beğeni alır.

Eheya: Kizzuwatna Kralıdır. Hitit Kralı Tahurwaili ile antlaşmalar yaptığı belirtiliyor.

Ehli-Nikalu: (Ya da Ehli-Nikkal) Supiluliuma'nın kızı ve Hitit prensesidir. Ugarit Kralı Amurapi ile evliydi. Şupiluliuma II döneminde Ugarit Kralı Amurapi Hititlere karşı sürekli tehditler yağdırmaya başlar. Bu tehditlerden biri de karısını boşamaktır. Hattuşa Kralı Şupiluliuma II Amurapi'nın bu kötü davranışlarını önlemek için Talmi-Teşup'u görevlendirir. Ancak daha sonra Ehli-Nikalu bazı kararların Talmi-Teşup tarafından geç alınması dolaysıyla saraydan kovulur.

Eğriköy yazıtında metnin kopyası

Ehlipakku: (Mekku adını taşıyan bir başka boncuk türünden de söz edilir.) Bir çeşit cam boncuk. Çeşitli renkler taşıdığı belirtilen bu boncuk hakkında Ugarit (Kuzey Suriye-Ras Şamra), Aşkelon (İsrail), Lahiş, Lura, Tire (İzmir ilinin güneydoğusu) Mısır'da Tell el-amarna tabletlerinde adı geçer. Bunların ticareti Suriye ve Filistin civarında yapılmaktaydı.

E.In.Nu.Da: (Talszi) Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "samanlık " şeklinde tanımlanmıştır.

Eia ağacı: Çam ağacının karşılığı şeklinde tanımlanmıştır.

E-karimmi: (Ya da E-karimma) Hitit dilinde tapınakların karşılığında kullanılan bir sözcük olarak belirtilir. Bu sözcüğün Sümer dilindeki E-dingir sözcüğünden yararlanmış olabileceği düşünülüyor.

Ekrem Akurgal: (Prof.) Türk arkeologdur. 1911 yılında Filistin-Hayfa yakınındaki Tulkarem'de doğdu. Doğduğu yer Tukarem, daha sonraki yıllarda bölgede yapılan kazılar sonucu "Caesareia" kentinin kalıntılarının bulunduğu bir bölge olarak dünyada tanındı. Babası Ankara'da dünyaya gelir ancak doğum yerini İstanbul olarak yazdırır. İstanbul'a döndüklerinde ailesiyle birlikte bir süre Adapazarı/Akyazı'da yaşar. İlk eğitimini halasıyla evli olan Cabizade Ali Fehmi

Efendi'nin evinde başlar. 1931 yılında İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirir. Devlet tarafından açılan sınavı kazanarak Almanya'da arkeoloji eğitimi görür. 1935 yılında Soyadı Kanunu çıkınca babası soyadlarını "Akurgal" şeklinde yazdırır. Ekrem Akurgal soyadını da babasının isteğiyle bir Sümer kralının adı olan ve Sümercede ''su'' (''a''), ''ülke'' (''kur'') ve ''büyük'' (''gal'') kelimelerinin yan yana gelmesinden oluşan bir ifade taşıdığını belirtir. 1957 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Ordinaryus Profesör olur. Ege'de Foça (Phokaia), Çandarlı (Pitane), Çeşme-Ildırı Erytrai ve Bayraklı (eski Smyrna) antik kentlerini ortaya çıkarmıştır. Eski Yunan, Hitit – Hatti ve eski Anadolu uygarlıkları üzerine çeşitli dillerde sayısız eseri yayınlanmıştır. Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHAK) üyesi olan Prof. Ekrem Akurgal 2002 yılında İzmir'de yaşamını yitirir. Eşi, aynı zamanda da asistanı olan Meral Akurgal onun çalışmalarını hâlâ sürdürmektedir.

Elazığ: (İmikuşağı). Coğrafi konumu: Doğuda Bingöl, batıda Malatya, güneyde Diyarbakır, kuzeyde Tunceli ve kuzeybatıda da Erzincan yer almıştır. Eskiden Elazığ için Mamuret'ül Aziz, El Aziz, Zazaca: Xarpêt, adları kullanılmıştır. İ. Ö. 2000 civarında bölge İşuva adıyla anılmıştır. Hititlerin yaşadıkları bir kent olarak belirtilmektedir. Bu kentte yapılan incelemeler ve kazılarla önemli belgeler elde edilmiştir. Elazığ tarihi genellikle Harput tarihi şeklinde incelenmiştir. Nedeni de İ. Ö. 3000 yıllarında kurulmuş olan Harput kentinin devamı olan bir kent şeklinde değerlendirilmesine bağlanmaktadır. Bölgede yoğun bir biçimde Hititler, Urartular, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler, Araplar ve Türkler yaşamıştır. 1087 yılındaki Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türklerin egemenliğine giren Harput, önce Çubukoğulları, sonra Artukoğulları, Selçuklular, Dulkadiroğulları ve Akkoyunluların egemenliğinde kalır. 1515 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştır. Mamuret'ül Aziz adı 1862 yılında Sultan Abdulmecid tarafından verilmiştir. Atatürk döneminde bereket anlamına gelen "El'azık" adı kullanılmış olsa da Türkçe ses uyumuna uyarak zamanla Elazığ adını almıştır.

Yazılıkaya-Ana galerideki heykeller

E-lugal: Hitit tabletlerinde belgelenmiş resmi bir görevin adıdır. Sözcük karşılığı "kralın evi" şeklinde tanımlanmıştır. Sözcüğün Sümer ideogramından Hitit diline geçtiği belirtiliyor.

Elkunirsa ve Asertu öyküsü: [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Hitit edebiyatında önemli bir yer tutan "Elkunirsa ve Asertu öyküsü" Kenan bölgesinin öyküsüdür. Elkunirsa ve Asertu öyküsüyle ilgili Hitit tabletleri; KUB XXXVI 35+34+37, KUB XXXI 118, KUB XII 61, KUB XXXVI 37+34, KUB XII 61, KUB LIX 65] Bu tabletlerin transkripsiyonları 1969 yılında Laroche, 1953 yılında Otten; çevirileri 1953 yılında Otten, 1955 yılında Goetze, 1965 yılında Hoffner, 1995 yılında Archi, 1997 yılında ise Beckman tarafından yapılır. Tablet çevirilerinde, *"...[Benim yanımda kal] ve ben senin yanında [kalacağım] [yoksa ben] sözlerimle [sana] baskı yapacağım. Ve kirmanım (Gis-bal-tur) ile [seni] dürteceğim [.....] Senin yanında kargaşalık çıkaracağım. Baal işitti, ayağa kalktı ve Mala nehrinin yukarısına gitti. O Asertu'nun kocası Elkunirsa'ya gitti [ve] Elkunirsa [nın] çadırına girdi..."* şeklinde bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler Güngör Karauğuz'un "Hitit Mitolojisi" adlı eserinden alınmıştır.

Elkunirsa: Asertu'nun kocasıdır. Asertu'nun kocası olan Elkunirsa ile ilgili "Elkunirsa ve Asertu öyküsü"nde, *"...[Benim yanımda kal] ve ben senin yanında [kalacağım] [yoksa ben] sözlerimle [sana] baskı yapacağım. Ve kirmanım (Gis-bal-tur) ile [seni] dürteceğim [...] Senin yanında kargaşalık çıkaracağım. Baal işitti, ayağa kalktı ve Mala nehrinin yukarısına gitti. O Asertu'nun kocası Elkunirsa'ya gitti [ve] Elkunirsa [nın] çadırına girdi..."* şeklinde bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler Güngör Karauğuz'un "Hitit Mitolojisi" adlı eserinden alınmıştır.

Emar: (Meskene) Astata Krallığı'nın başkentidir. Belgelerde bu kentin Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Anadolu topraklarını birbirine bağlayan stratejik bir konumda yer aldığı belirtilmektedir. Fırat kıvrımı olarak da stratejik yapıdan söz edilir. Kent Fırat nehrinin Akdeniz'e yakın bölgesinde yer alır. Deniz ticaretine uygun bir liman kenti olarak belirtilir. Bu kent Karganuş Krallığı tarafından önem taşıyan bir kentti. Emar kentine özgü tabletlerde Kargamış'ın dört kralından söz etmektedir. Bu krallar arasında Ini-tesup'da yer almaktadır. Kentin ekonomisi ve sosyal yaşamıyla ilgili bazı bilgiler sadece Imi-Teşup

tarafından ele alınmış yazıtlarda görülmektedir. Bu yazı Imi-teşup'un huzurunda görülen bir davanın içeriği şeklinde gösterilmiştir. Emar kentinin ilk kralı adı bilinmemesine rağmen, Murşili II tarafından atanmış olduğu belgelenir. Kralın döneminde Emar kenti yenilenir ve konumunu da eski kentten uzak bir yerde uygular. Araştırmacı arkeolog ve yazıt bilimci Becham'ın 1995 yılında yaptığı çevirilerde Emar kentinin kralının da monarşik bir düzen içinde davrandığı ve hatta yazıtta kendisiyle kraliçenin belirlediği bir sanatçıya Satappi kent civarında bir ev inşa ettirmesini de monarşik düzene uyduğunu örneklendirir.

Emmanuel Laroche: Fransız metin araştırmacısıdır. Mısır uygarlığının araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Fransız Hititolog Emmanuel Laroche, Fransa'da Hititologların babası olarak belirtilmektedir. "Catalogue des textes Hittites" adlı bir katalog hazırlayarak Hitit metinlerini tanıtmış ve katalog 1971 yılında yayınlanmıştır.

Emirgazi: Hitit başkenti Hattuşa'dan yaklaşık 250 kilometre uzakta yer alan bir yerleşim alanıdır. Burada 1904 yılında yapılan arkeolojik kazılar sırasında Hititlere ait hiyeroglif yazı ile süslenmiş taş bloklar bulunur. Arkeolojik kazılarda burada kurban sunaklarının izlerine rastlanır. Sunaklara ait olduğu belirtilen altı parçanın çeşitli müzelerde koruma altında olduğu belirtilmektedir. Bu parçalardan 5'i İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde, diğer biri de Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde bulunmaktadır. Parçalardan dört tanesi yuvarlak bir disk şeklinde yapılmıştır. Bir tanesi de kare şeklindedir. Sunak parçalarından ilki Tuthaliya IV'ün adına yazılı olduğu belirtilmektedir. Sunak taşlarında Luvi hiyerogliflerin kullanıldığı görülmektedir.

Sunaktaşı

E.na.Ara: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "değirmen" şeklinde tanımlanmıştır.

E.ninda.se: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "arpa ekmeği fırını" şeklinde tanımlanmıştır.

En.mes.tu: (Lu.sagi) Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "saki" şeklinde tanımlanmıştır.

Enki: Suların tanrısı olarak tapınılan Sümer tanrısıdır. Sümerlerin en önemli mitleri kurnaz tanrı olarak tanınan Enki üzerinde yoğunlaşmıştı. Enki Sümerlerde toprak ve su tanrısı olup Eruda kökenlidir.

En eski edebiyat çevirisi olan "Enki" Sümerlerde yaratıcı bir tanrı olarak biliniyordu. Öykülerde ana tanrıçayla birlikte evrenin büyük bölümüne biçim verdiği söyleniyor. Ana tanrıçayla birlikte hem berekek hem de kozmoloji düzenin işleyişini sağlardı. "Alim-nun-ra, Aman-ki-ga, Apkal ilanı, Apkal-nemegi, Geştuğ, Memuti, Mudu, Prtu uzni" adlı sıfatlarla da anılıyordu. Tabii ki bu isimler araştırıldıkça daha da çoğalıyor. Enuma-Eliş destanında da Ansar olarak tanımlanıyor. Doğada yaratılan her şeyin isimlerini belirler, kaderlerini çizerdi. Kendi ülkesinin yanı sıra diğer ülkelerin efendisi oldu. Babiller ona "Ea" diyorlardı. Onlara göre o yalnız dünyayı değil insanları da yarattı. Hatta dünyayı ve her şeyi yaratan tanrının kendisine hizmetçi aramasını Enki'nin bilgeliğinden ister. Deniz tanrısı da, "Ey benim oğlum. Yatağından kalk bilgece olanı yap. Tanrıların hizmetçilerine şekil ver," gibi ilahilerle Enki'nin bilge kişiliğini kullanmasını istemişti. Diğer tanrıların düşüncelerinde Enki, en akıllı tanrıydı. Ve diğer tanrılara hükmederdi. Ancak Inanna hile ile bu gücünü elinden aldı. İ.Ö 3. bin yılda Sümerler Enki'nin "Nam-subü" denilen Babil öykülerinde çeşitli uyarlamalar yaptı. Mezopotamya'da (Irak'ın Güneyi) kurulan Sümerlerde en yüksek dereceyi oluşturan dört tanrı ve tanrıçadan bilge biri olarak gösterilen Enki, diğer tanrılarla da sürekli dalaşmıştır. Ancak kavga etmemiştir. Kurnazlık ve büyülere başvurduğu söyleniyor. Metinler ve silindir biçimli mühürlerde "su ve bilgelik" üzerine kabul edilen bir tanrıdır. Romanya kökenli filozof Mircea Eliade'nin su simgeciliği üzerine olan iddiası şu şekildedir: "...Şekilsiz ve gizli olan her şeyin özü, her kozmik tedavinin kaynağı, tüm tohumların kabı olan su, tüm cisimlerin geldiği veya kendi icatları ya da bir afetle geri dönecekleri aslı özü simgeler. Başlangıçta vardı ve her kozmik ya da tarihi dönüşümün sonunda geri döner. Asla tek başına olmasa da her zaman var olacaktır. Çünkü su parçalanmamış birimler halinde bütün biçimlerin gizil olanağını içine alan tohum üreticisidir." Suyla ilgili her bağlantıyı kozmogonide, mit, dinsel, töre ve ikonografide biçimlerden önce gelir ve yaratılış sürecinde vardı. Enki her zaman yüce tanrılar dörtlüsünün dördüncüsü olup, bilge olarak anıldı. Rüzgârların efendisi Enlil, gök tanrısı Anu (an), yeryüzü tanrıçası ve Anu'nun karısı "Ki" her şeyin yaratıcısı ve kutsallığını yapan bilge tanrı Enki (Ea) destanda yaratıcılığın en ince ayrıntılarına değinirler. Enki kendisini Fırat (Eughrates) ve Dicle (Tigris) nehirleriyle özdeşleştirerek suyun yaratılışa aydınlık verdiğini anlatır. Tanrıça Ninmah "Ninhursak" insanın yaratılışıyla ilgilendi. Enki'yle kişisel diyalogların olduğu söyleniyordu. Çünkü Enki, kadın

düşkünü ve zampara bir tanrıydı. Öz kızı Ninmu ile ilişkiye girip, ondan ana tanrıça Nintu'yu dünyaya getirdi. Torunu Ninkura'dan ise Uttu'yu dünyaya getirdi. Torunu Uttu'nun kızıyla ilişki kurduğuna daha fazla dayanamayan Nıntu Enki'nin spermlerini sekiz bitkiye dönüştürdü ve Enki'yi kovdu. Ancak daha sonra tekrar barışarak bir araya gelip sekiz bitkiye dönüştürülen spermlerinden sekiz soy yarattı. Döneminde insanların çeşitli günahlar işlemesine içerlenen Enki tanrıların büyük bir felaket getireceğini söyledi. Çok sevdiği Utanapıschti'ye [("Utanapiştim-Ziusudra"(Nuh)] bir gemi yaptırıp, kendisinin ve soyunu kurtarmasını sağladı. Başlangıçta tatlı su okyanusu "Apsu " tuzlu su okyanusu "Tiamat" ve ikisinden gökyüzüne yükselen gri sis olan "Numınnu"dan başka isim yoktu. Yaratılıştaki diğer nesneler isimsizdi. Daha sonraları Apsu ve Tiamat birleşerek "Lahmu-Lahamu" çiftini dünyaya getirdi. Ansar ve Kisar çifti de dünyaya geldi. Onların bir oğulları oldu. Ona Anu adını verirler. Anu'da kendi benzeri olan Nudimmud'u doğurdu. Nudimmud Enki'nin bir başka adıydı. Böylece ilk yaratılıştaki isimsiz nesnelere Enki bilge kişiliğini kullanarak yeniden isimlendirdi. Yaratılış ile ilgili günümüzde mitolojik anlatım olarak değerlendirilen eski uygarlık öykülerinin akıllara durgunluk veren imgesel çalışmaları, bugünkü öykücülerin kafalarında binlerce soru işaretinin yerleşmesine neden olur.

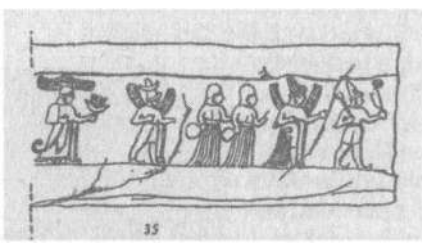

Enki

Ena-kisib: Hititlerde mühürlerin yapıldığı öne sürülen "ev"e verilen ad. Sözcük karşılığı "mühür evi "olarak tanımlanmıştır. Depo ve malzemelerin saklandığı yer olarak da bilinir. Günümüzde de önemli mühürlerin saklandığı kasalar var. Hititlerin döneminde bu tür kasalar olmadığı için mühürler için özel odalar yapılmıştır.

Enlilbani: (Bazı kaynaklarda Enlübani şeklinde yazıldığı görülmektedir.) Hititlerde yaşadığı öne sürülen bir kadın. Bu kadın iş seyahatinde olan kocasına bir mektup gönderir. Bu mektupta içinde bulunduğu sıkıntıları belirtir. Dönemin edebiyatına önemli mesajlar veren bu mektup, Hititlerin kendi tarihsel yaşamlarını yazabilen bir halk olarak da karşımıza çıktığı görülür. Mektupta, *''...Oturduğumuz evin yıkılacağından korkuyorum. Bunun için köyde kerpiç yaptırdım. Yazdığın kalaslara gelince, bunları alabilmem için muhakkak para gönder. Yalnız kalaslar burada kesilsin. Ben yalnız sana aidim. Sen de bana. Sen yola çıktığın*

zaman, harcayacağımız parayı, ikimizin de içi rahat etsin diye babama vermeyi kararlaştırmıştık. Sakın içki ziyafetlerine, eğlencelere gitme. Buradan ayrılmadan önce gelinimiz hakkında bana şunları söylemiştin: Onu babasının evine gönderme, kendi evimizde kalsın. Senin koruman altında evimizde otursun. Sen gittikten sonra onun hakkında hiçbir kötü söz ve dedikodu yapılmadı. Fakat sekiz haftadan beri benimle beraber kalmak istemiyor, gidiyor geceleri babasının evinde kalıyor. Onun hakkında kötü sözler işiteceğin kesin ama benim sözlerime aldırmıyor..." şeklinde yakınmalar yer almıştır. Bu mektupta görüleceği gibi ailenin evli çocuğunun geliniyle kayınvalide arasında ilişkinin önceleri normal gittiği, daha sonraları sanki bozulmuş gibi ifade edilmektedir. Bu nedenle kadın kocasına gelinin hatalarını kocasının çok daha fazla üzülmemesi için yüzeysel olarak belirtmiştir. Özellikle harcamayı da eşi ona güvensin diye babası tarafından yapıldığını tekrar etmektedir. Günümüzdeki evlilikler de böyledir. Eşler iş için birbirlerinden uzaklaştıkları zaman buna benzer örnekler sergilemeye çalışıyorlar.

Yazılıkaya-Anagalerideki heykeller

Enlübani: Bkz. Enlilbani.

Enmeserra: (Ya da Enmeşarra) Mezopotamya tanrısıdır. Belge eksikliği nedeniyle kesin olarak tapınıldığı yer bilinmiyor. Ancak Sümerler, Asurlar ve Hititler tarafından tapınıldığı şeklinde ifadeler var. Tembellik ile ilişkisinin olduğu bir tanrı olarak anlatılır. Bazı belgelerde bu tanrının yer altı dünyasıyla bağlantısının olduğu açıklanmıştır. Şuşşuru adlı bir güvercin ile betimlendiği söylenir. 7 ya da 8 küçük ilahın onun çocukları olduğu söylenir. Büyük bir ihtimalle Ninmeşarra adında bir karısının olduğu belirtiliyor. Tanrı Enlil'in de ataları olduğu şeklinde ifade ediliyor.

En-siskur: Sözcük anlamı "ayın töreninin efendisi" şeklinde tanımlanıyor. Büyü törenini belirten kişi anlamında da kullanılıyor. Azu adındaki rahip için "uğursuz büyü kovucu rahip", H-al adındaki "falcı" ve Azu adındaki "hekim" saray hizmetinde bulunurlardı. Ancak büyü törenlerini çoğu kez "yaşlı" anlamında belirtilen Munus-SU-Gi (Hitit dilinde Hasava) adında bir kadın yönetirdi.

Erzincan: Yüzölçümü 11.903 metrekarelik bir alana yayılan kent Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yer almaktadır. Kentin şansızlığı ne-

deniyle çoğu turistik değerler deprem sırasında hasar görmüştür. Tarihsel yönden zengin olan kentin kuruluşu Sargon I dönemine kadar uzanmaktadır. (Yani Akad İmparatorluğu'nun kuruluş dönemlerine denk düştüğü söylenmektedir.) Asurluların, Hititler ve Midyalıların egemenliğinde kalır. Kentin eski adı halk arasında "Ezirgan"dır. Urartuların bakır elde ettikleri ve bakır madenlerinin bulunduğu bir yerleşim yeridir. Yukarı Fırat kıyısında bulunur. Urartular bakır madenini elde etmek için bu bölgeyi kuşatır, uzun süre egemenliğini sürdürür. Özellikle Altıntepe'de Türk arkeologlar tarafından yapılan kazılarda elde edilen buluntular önemli bir yer tutar. Burada Urartulara ait kale ve tapınak kalıntıları bulunmuştur. Bölgede ayrıca mezarlar ve surlar da ortaya çıkarılmıştır. Sur ve kale duvarlarında kullanılan taşlar Urartulara özgü taş işçiliğidir. Altıntepe'deki kale Urartuların askeri amaçlı yaptırdıkları bir kaleydi. Burada ayrıca bir apadana (Bkz. apadana) inşa edilmiştir. Duvarlarda hayvan, insan ve bitki resimleri çizilmiştir. Üçüncü bin yıla ait olduğu söylenen Sümer kaynaklarına göre Erzincan'ın bulunduğu bölgeye Subartis, bölgede yaşayan halklara da Subar adı verilmişti. Akad kralları olan Sargon I ve Naram-sin, yazılı tabletlerde bu bölgenin krallıklarına bağlı bir eyalet olduğunu belirtmişlerdi. Hitit Kralı Tuthaliya III ve Şupiluliuma I'in yazılı kaynaklarında Erzincan'ın kuzey kısımları "Azzi-hayaşa" olarak geçmektedir. Hitit kralları Kumaha (Kemah) bölgesindeki Hayaşalı Kralı Krannis ile savaştıklarını belirtmişlerdir. Bölgeyi istila eden Hititler Hayaşa Kralı Hukkana ile bağımlılık antlaşması imzaladılar. Tabletlerde Şupiluliuma I, Kral Hukkana'nın kız kardeşiyle evlendiğini belirtiyor. Hayaşa Kralıyla Murşili II arasında yapılan antlaşmalarda göze çarpmaktadır. Bazı kaynaklarda, "...Erzincan'ın kuzeyi Azzi-Hayaşa olarak geçmekte ve bu Hitit kralların Kumaha (Kemah) yöresinin Hayaşalı Kralı Krannis ile savaştıklarından söz etmektedir. Bölgeyi egemenlikleri altına alan Hititlerin Hayaşa Kralı Hukkana ile bir bağımlılık anlaşması yaptığına dair metinlerde, Hukkana'nın, kız kardeşini I Şuppiluliuma'ya eş olarak verdiği de yazılıdır. Hayaşa ve Hitit ilişkilerine ait diğer bilgilere, Hitit Kralı II Murşil'e (MÖ. 1334-1306) ait yazılı belgelerde de rastlanmaktadır..." şeklinde ifadeler görülür.

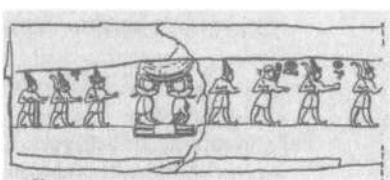

Hitit mühür baskısı

Erich Neu: Mısır uygarlığının araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Epigrafist olduğu belirtiliyor. Christel Rüster ile birlikte Hitit çivi yazısı hece tablosunu yayımladılar. Bu eserin orijinal adı ise; "Hethitisches Zeichenlexikon" şeklindeydi.

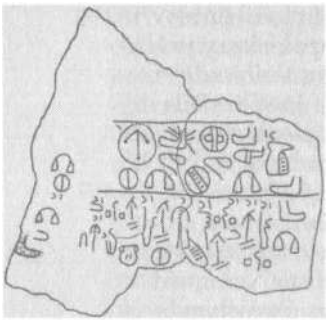
Erken Dönem: (Hititlerin Erken Dönemi şeklinde adlandırılmaktadır.) Hattuşa'nın Hititlerin başkenti olarak bulunmasıyla Anadolu'da Hititlerin varlığına ulaşılmıştır. Özellikle Mısır hiyeroglif belgelerde geçen Hatti sözcüğünün de Hititlerin Anadolu'da yaşayan bir uygarlık olduğunu belirtmeye yetmişti. Çoğu araştırmacıların coğrafik olarak ele aldıkları ve adına Halys dedikleri (Özellikle klasik dönem üzerinde araştırma yapanlar bu adı vermişlerdi.) ve Hititler tarafından Maraşşantia adıyla tanınan Kızılırmak nehri, Doğu Anadolu'nun dağlık bölgesinden doğarak güneye kadar uzanır. Ancak Tuz Gölü'ne varmadan önüne çıkan dağlar nedeniyle yeniden kendisine yol bularak geriye doğru döner ve Karadeniz'e dökülür. Kızılırmak'ı kısa bir tanıtmayla ele almamız Hititlerin bu ırmak bölgesinin bulunduğu toprak parçası üzerinde iz bırakmış olduğunu belirtmek içindir. Hititlerin yaşamak için seçtikleri bölgenin doğu kısmında Anti-Toros dağları ve güneyinde de Toroslar muhteşem bir kalkan gibi bu uygarlığın iki yönünü âdeta korumuş bir şekilde yükselirler. Toroslar'ın kuzey ve güney bölgelerini kapsayan sahil kısımlarında o dönemlerde Arzava adlı bir ülkenin yerleşim alanıydı. Bunlar Hitit yazılı metinlerdeki açıklamalara göre rakip bir krallıktı. Hitit başkenti de Karadeniz'e doğru dağınık bir konuma giren dağlık bölgenin kuzey tarafından kurulan Hattuşaş'tır. Başkent Hattuşa, iki önemli tarihsel ticaret yolu arasında yer almıştır. Bu ticaret yolları Ege'den başlayarak Kızılırmak nehrinden (Maraşşantia/Halys) geçerek Sivas ve doğu kıyılarına yönelen; diğer yol ise, Karadeniz'deki Samsun ili (Amisus) limanından Kalkya ve oradan da güneydoğuya yönelen yoldur. Hitit kaynakları tarihi İ. Ö. 2 bin yılına endekslenmektedir. Hititler kitabının yazarı O. R. Gurney, "...Tarihi Hatti ülkesi bildiğimiz kadarıyla İ. Ö. 2 bin yılda bu dağlık bölgelerde iktidarlarını sürdüren krallarca oluşturulmuş, daha sonra ise bir imparatorluğa dönüştürülmüş bir devletti. Bu krallığa ve onun resmi diline Hitit adının verildiğini bilmekteyiz ki, bu ad artık böylece kabul edilmeli. Ancak Hitit dili, Anadolu'nun yerli dillerinden biri değildi ve ülkeye Hatti ismi, Hititlerden önce bu topraklarda yaşayan ve bizim Hattiler

olarak adlandırdığımız bölge halkı tarafından verilmişti. Hint-Avrupalı Hitit dili, istilacı bir halk tarafından Hint-Avrupalı olmayan Hattice'ye rağmen kullanıldı. Büyük bir olasılıkla aynı tarihlerde Anadolu'nun diğer kısımlarında Hint-Avrupa kökenli Luvi ve Pala dilleri konuşuluyordu. Dolaysıyla bu Hint-Avrupalı göçmenlerin Hatti bölgesine gelmeden önce kendilerine Hititler veya buna benzer bir isim vermediklerinden yeterince emin olabiliriz..."şeklinde bir ayrıntıyı belirtir. Erken dönem Hitit diliyle ilgili açıklamalardan da bölgeye katılan göçer aşiretlerin varlığı görülür. Araştırmalarda Mezopotamya bölgesinde hüküm sürmüş olan Akad Kralı Naram-sin'in (yaklaşık İ. Ö. 2200) krallık dönemlerinde Kaniş, Puruşhanda ve Hatti krallıkların olabileceklerinden söz eden hikâyelere rastlanır. Ancak bunlardan en önemlisi İ.Ö. 1900 civarında Kaniş'e gelen Asur tüccarlarının kendi yazı dilinden örnekler vererek Hattilerin belge sıkıntısına çivi yazısıyla cevap vermeyi önermişlerdi. Yani Asur tüccarları Hatti bölgesine geldikleri zaman Asur'da kil tabletler üzerinde ticari anlaşmalar yapıldığı gibi bunların prototipleri Hattilere öğretilmişti. Kayseri bölgesi, Kültepe'de koloniler kuran Asur tüccarlarının bıraktıkları kil tabletlerdeki notlar kısmen de olsa Hattiler için önemli bilgiler vermekteydi. Bu belgelerde adı geçen krallıklar Kaniş, Buruşhatum (Puruşhanda) Zalpa ve Hatti krallıklarıydı. Bu dört krallığın bölgedeki küçük yerleşim yerlerine olan egemenlikleri görülmekteydi. Arkeolojik araştırmalarda tesadüfen ele geçen birkaç tablette Pithanna ve Anitta'nın adları geçince çalışmalar yoğunlaştırılır. Metin Hititlerle ilgili önemli bilgiler içermiş ve Kuşşara Kralı Pithana'nın oğlu Anitta (Anittaş) şeklinde belirtilmişti. Bu metinde babasıyla beraber Anitta'nın Nesa, Zalpuva, Puruşhanda, Şalavantia ve Hattuşa'nın nasıl işgal edildiğini krallığın da nasıl kurulduğunu belirtmekteydi. Daha sonraları Hititlere başkent olmuş olan Hattuşa Anaitta tarafından yakılmış, yıkılmıştı. Artık Hititler krallığa doğru ilerlemekteydi.

Yazılıkaya-Anagalerideki heykeller

Erkilet: Kayseri'nin 20 kilometre yakınında yer alan bir kaya bloğunun adı şeklinde tanıtılmaktadır. Burada bulunan iki yazıt 1932 yılında tanıtılmıştır. Boyutları; biri 89x76 ve diğeri 81x63 şeklindedir. Kayseri Müzesi'nde koruma altında bulunmaktadırlar. Araştırmacı, yazıtbilimci Hawkins, birinci bloğun üzerindeki Luvi dilini çözdüğünde

Erkilet yazılıtaşta metnin kopyası

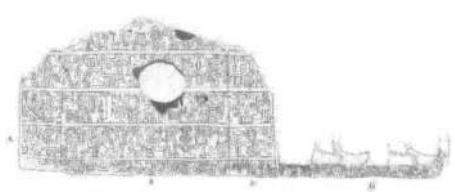
Huasarmas adında biri tarafından yazıldığını işaret eder. Yazıtta, *"...Bu taşı kendim kestim ve hiç kimsenin bunu devirmesine izin vermedim,"* cümlesi yazılıdır. İkinci yazıtta da taşın Astiwasus tarafından diktirildiği belirtilmiştir.

Ermenek: Ermenek'in güneydoğusundaki Bezciler tepesinde yapılan kazılarda Hititlere ait buluntular elde edilir. Bölgede yapılan kazıların önemi ilk defa 1939 yılında Kurt Bittel tarafından açıklandı. İlk ayrıntılı kazı ise Kay Kohlmeyer tarafından ayrıntılı bir şekilde yapıldı. Ancak, kazılar sırasında buluntu niteliğindeki erlere zarar verildiği de söyleniyor. Bölgede Hititlere ait olan bir yazılıtaşta bir adam figürü yer alır ve figürde kısa bir tunik kullanıldığı ifade edilmektedir. Buluntunun Hitit Kralı Muvatalli dönemine ait olduğu belirtilmektedir.

Ernst Chantre: Mısır uygarlığının araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. 1839 ve 1894 Yazılıkaya ve Boğazköy'de yüzey araştırmalarıyla beraber çeşitli kazılar yaptı. Yaptığı kazılarla çok sayıda belge ele geçirdi.

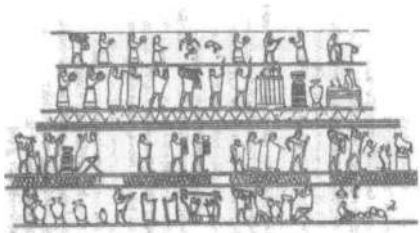
Esertu: (Ya da MUNUS esertu) "İkinci kadın" ya da "kuma" anlamında kullanılmıştır.

Eski Krallık: (Hititlerde Eski Krallık adıyla da tanımlanmaktadır.) Anitta'nın (Anittaş) Hattuşa kentini işgal ettikten sonra diktirdiği yazılı anıtın üç kopya şeklinde özenle korunduğu belirtilmektedir. Bu yazıt Hititlerin krallığa doğru gidişini sembolize etmektedir. Bulunduğu dönemde babası Pithana ile birlikte bölgedeki kent krallıklarına baskı uygulayarak, onları birleştirip, Hitit Krallığı'nın başlamasına neden olur. Araştırmacı tarihçilerin Anitta'nın Peruva ve Pirva adında iki çocuğunun olduğunu ileri sürmelerine rağmen, krallığı ile ilgili sadece tablet parçalarının kalması bu belirginliği açığa çıkaramıyor. Anitta'dan sonra gelen Hitit krallarının tümü kendilerini Anıtta'nın soyundan kabul etmemişlerdir. Anitta'nın krallık döneminde Kuşşara'da oturması ve

Aksaray'da bir buluntunun kopyası

neden Hattuşa'yı işgal etmesi ise bilinmiyor. Hitit krallık döneminin başlangıcı iyi korunan Telepinu'nun yazdırdığı metin belirtmektedir. Bu metinde, "...Bir zamanlar Labarna Kraldı ve o zaman oğulları, kardeşleri, kendi kanından olanla, akrabaları ve askerleri birleştiler. Ve ülke küçüktü fakat her nereye savaşmaya gittiyse, düşmanlarının topraklarına kudretiyle egemen oldu. Ülkeleri yerle bir etti. Onları güçsüz bıraktı ve denizi topraklarına sınır yaptı. Ve savaştan geri döndüğünde oğullarının her biri ülkenin bir yerine Hupişna'ya, Tuvanuva'ya, Nennaşşa'ya, Landa'ya, Zallara'ya, Parşuhanda'ya ve Luşna'ya gittiler ve ülkeyi yönettiler ve büyük kentler zenginleşti. Sonra Hattuşili Kral oldu ve onun da oğulları, kardeşleri, kendi kanından olanlar, akrabaları ve askerleriyle birleştiler. Ve her nereye savaşmaya gittiyse, düşmanlarının topraklarına kudretiyle egemen oldu. Ülkeleri yerle bir eti, onları güçsüz bıraktı ve denizi topraklarına sınır yaptı. Ve savaştan geri döndüğünde oğullarının her biri ülkenin bir yerine gittiler ve onun ellerinde de büyük kentler zenginleşti..." şeklinde yazılmıştı. Yazıtta belirtildiği gibi krallık aile ahlakı çerçevesinde bir uyumluluk içinde kurulmuştu. Metinde geçen Labarna dönemiyle Hattuşili adlı krallar döneminde kentlerin zenginliğinden söz edilmektedir. Labarna ile ilgili yazıtlar olmayınca araştırmacılar bu adın bir krallık unvanı olduğunu belirtirler. Hattuşili'nin krallığından sonra gelen kralların Hitit sınırlarını güneye doğru genişlettiği görülür. Hattuşili'nin Kuzey Suriye bölgesini kontrolü altına alan Yamhad krallığına saldırması, Murşili'nin de yine Kuzey Suriye'den başka Fırat'ın güneyindeki Babil'e kadar uzanması Hititleri o bölgenin toprak verimliliği nedeniyle bir cazibeyle savaşlara itmiş olduğu düşünülür. Murşili'ni başlattığı sınır hareketinden sonra Hititlerin Babil'i işgal tarihi de İ. Ö. yaklaşık 600 yılları civarında tahmin edilmektedir. Hitit yazılı belgelerinde yaklaşık İ. Ö. XVII. yüzyılda Hattuşa (ya da Hattuş) kenti, Kral Hattuşili I tarafından imparatorluğun başkenti olarak seçilir. Hattuşili I aynı zamanda Eski Hitit Krallığı'nın kurucu Kralı olarak belgelerde gösterilmektedir. Kral Hattuşili I, Kızılırmak çemberi içindeki toprak parçasında diğer küçük beyliklerle ülke birliğini sağlar. İç güvenliği sağladıktan sonra kuzey Suriye ve Yukarı Fırat bölgelerindeki Hurilere karşı yürüttüğü askeri seferler daha sonra Hitit krallık koltuğuna oturacak olan krallar için bir genişleme süreci şeklinde belirtilir. Sonraki dönemlerde Kral Murşili bölgenin kontrolünü sağladıktan sonra Mezopotamya bölgesindeki Asur tüccarlarının bölgeye gelerek ticaret yapması nedeniyle ticaret yol ve kavşaklarını güvenli bir şekilde

İnandık'ta bulunan vazo deseni

kontrol altına alır. Hitit ordusu Halep Kent Krallığı'nı kuşatarak Babil'e girer ve Hammurabi'nin krallık saltanatına son verir. Murşili I'in de beklemediği bir felaket Hitit sarayında oluşur. Çünkü Murşili I, Hantili tarafından öldürülür. Bu suikast saray içinde çeşitli karışıklıklara yol açar. Krallık idaresine sahip olan Hantili ise kısa bir süre içinde öldürülür. Hitit Krallığı'na Zidanta geçer. Saray içinde bitmeyen entrikalardan dolayı Zidanta ve sonra da Huzziya I, Hantili gibi öldürülür. Bu karışıklıktan yaralanan Mitanniler Torosların güneyindeki bazı ülkelerle Güneydoğu Anadolu'daki kent krallıklarını ele geçirir ve egemenliği altına alır. Hitit sarayındaki iç kapışmalar ve dökülen kanlar Telepinu'nun başa geçmesiyle son bulur. Telepinu uzak krallıklara gitme yerine Anadolu'yu kontrolü altına alarak

Estan: Bu ad Hattice dilinde kullanılmaktadır. Hitit dilindeki adı İstanu'dur. Hititlerde güneş tanrısı olarak tapınıldı. Çivi yazılı belge yetersizliğinden kültü, tapınma şekli ve kişiliği hakkında daha ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Eskiyapar: Hititlerin yaşadıkları bir bölge arkeolojik alan olarak bilinir. Burada yapılan kazılarda Vexier-gefass adı verilen hayvan rölyefli kült anforası bulunmuştur.

Esri: (Resim, heykel, şekil, figür) Hitit mutfağında arkeolojik belge yetersizliğinden dolayı kıyma etten yemeklerin yapıldığı henüz ortaya çıkarılmamıştır. Ancak, gerek A. Ünal ve gerekse B. Brandau, H. Schickert'in ortaya koydukları bilgilerle şişek içine koyulmuş taşla ezilmiş koyun eti yemeğiyle "Kizuwatna uslu koyun budu" bir yemek türünün ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu yemeğin yapılışı tahmini olarak yemek uzmanları tarafından ortaya çıkarılmıştır. Birinci yapılış; 1 kg. taşla ezilmiş koyun eti, 1 adet koyun şişek iç kapak, 2 adet narın taneleri ve suyu, 250 gr. kuru ekmek kırıntısı, 2 adet yumurta, 2 gr. koyun iç yağı, 400 gr. tereyağı ya da zeytinyağı.

25 gr. tuz kullanılmaktadır. Koyun şişek iç kapak delinerek açılır, çıkan et paçaları taşla kıyma olacak şekilde ezilir, koyun iç yağı ezilir, yağ, 2 adet narın taneleri ve suyu, kuru ekmek parçaları, ezilmiş koyun eti yumurta ve tuz karıştırılarak yoğrulur. Şişek iç kapak bu malzemelerle doldurulduktan sonra iple bağlanır. Sonra da bir kalın dala

geçirilip ateşte pişirilir. Pişirme yaklaşık üç saat sürer ve dal çevrildikçe de yağlanır. Bittikten sonra tüketilir. Kizuwatna usulü koyun budu ise, bir koyunun yaklaşık 1,5 kg. eti tuzlanır, 500 gr. ezilmiş kıyma şeklindeki et, tuz, taşla ezilen bir dilim sarımsak, 2 narın taneleri ve suyu, 1 yumurta ve küçük bir parça ekmekle yoğrulur, koyun budu bu malzemelerle doldurulur. Ağzı bağlanır ve ateşe koyulur. Pişirme esnasında ateşe defneyaprağı ve kişniş atıldığı belirtilmektedir.

Ev yapımı: Hititlerde yerleşim alanlarında ev yapımlarının temeli de ilgi ile tartışılmıştır. Bu temeller genellikle taş yığınları halinde odalar şeklinde yapılmıştır. Temeller genellikle toprağa gömülür ve taştan doldurulurdu. Bu tür yapılara Anadolu'nun çoğu kentlerine bağlı köylerde (hatta kent merkezlerinde) görmek mümkündür. Ağrı ve çevresindeki köylerde Hitit ev modelleri olduğu gibi Urartulara ait izler de görülmüştür. Eski Doğubayazıt'ın yerinde terk edilmiş halde bulunan evlerin temelleri taşlar örülerek yapılmıştır. Bu tür örneklere Anadolu'nun tüm illerinde ve onlara bağlı yerleşim yerlerinde görülür.

Ezzatenni: Hititçe bir sözcüktür. Anlamı "yiyeceksin" şeklinde tanımlandı. Eski alman dilinde "yiyeceksin" sözcüğünün karşılığı "ezan", yeni alman dilinde "essen" ve İngilizce de "eat" olarak tespit edilmiştir.

Ezen: Sümer dilinde bir ideogramdır. Hitit dilinde "bayram" sözcüğü karşılığı olarak kullanılmıştır. Ezen-Giş-Gestin-tuhsuvaş ise bağbozumu şenliği anlamında belirtilmiştir.

Ezen-itu: Ay bayramı şeklinde törenlerle kutlanan bir bayramdır. Bu bayramda tanrı Telepinu adına gösteriler düzenlenirdi.

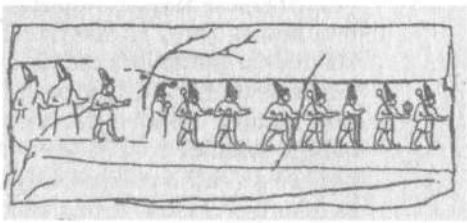
Ezen-mu-ti: Yıl bayramı şeklinde törenlerle kutlanan bir bayramdır. Bu bayramda tanrı Telepinu adına gösteriler düzenlenirdi.

Ezoterik: İçsel, ruhsal gerçekliğin üst bilgisi şeklinde tanımlanır. Yakın anlamı "gizli bilgiler" anlamında tanımlanan ve kökü yabancı dillere dayanarak dilimize geçmiş bir sözcüktür. Osmanlı dilindeki karşılığı ise "batınılık" olarak belirtilmiştir. İslam dinindeki tasavvuf bilgiler ezoterik bilgiler olarak belirtilir. Çoğu eski uygarlıkların temelini oluşturan gizli bilgilerin anlamını kolaylaştıracak bir sözcük olarak karşımıza çıkar. Araştırmacılar bu sözcüğü dinsel metinlerde yer alan gizli bilgilerin karşılığında kullanırlar. Bu özellik "Mısır'ın Ölüler Kitabı"ndaki bilgilerle daha net bir şekilde karşımıza çıkar.

F

Fallus: Genellikle tüm uygarlıklarda doğurgan bir organ olarak belirtilen Fallus için mitolojide son derece önem verilmiş ve zamanla doğurganlık organı olan Fallus doğurganlık sembolü şekline dönüştürülerek tapınılmıştır. Arkeolojik araştırma yapanların buldukları belgelerle insanlar durmadan kendi cinsel organlarına benzer nesneler bulmuş ya da nesneler yaratmışlardı. Yahudiler bu organı bir sütün şeklinde yer ile gök arasında tutuculuk, denge sağlayan bir organ şeklinde belirtmektedirler. Hatta adalet ve doğruluğu simgeleyen bir obje olarak da bakmışlardı. Tüm yaratılış öykülerinde olduğu gibi Tevrat'taki yaratılışta 6 iş günü çalışma ve üretime ayrılmış, yedinci gün olan pazar günleri de dinlenme olarak belirlenmiştir. Günümüz modern yaşamda çiftler birleşme günlerini çoğunlukla dinlenmeye çekildikleri gün olan pazar günleri yaparlar. Anadolu'da İ.Ö. X-XII yüzyılda İyonya ve Frigya bölgesinde Fallus saygın bir konumda görülmekteydi. Fallus'un tapınmada yüksek değeri olan bir obje şeklinde belirtilmesi her zaman görülmüştür. Mısır tapınak duvarlarında, Hint tapınaklarında, Pompei duvar kalıntılarında, Yunan, Hitit, Roma, Bizans uygarlıklarında da tapınma belgeleri elde edilmiştir. Mısır'da tapınılan tanrı Bes'in parçalanarak öldürülen ve cinsel organı bir balık tarafından yutulan Osiris'in cinsel organı olduğu şeklinde tanımlanmalar görülür. Mezopotamya bölgesindeki mitolojik öykülerde Enki'nin fallusunu Fırat'ın diğer tarafına uzatarak cinsel ilişkiye geçtiği yazılmaktadır. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Fal bakma: Hititler de diğer uygarlıklardaki insanlar gibi fal bakmaktan hoşlanır ve inanırlardı. Genelde falcılığı Babillerin Akad diliyle yazılmış metinlerinden yararlanmış oldukları belirtilir. Son derece dürüst olan Hititler; Babil kaynaklı fal metinlerini bulduklarında onların Akad dilini üstte, Hitit dilindeki karşılığını da tabletin altına yazarak bir nevi kaynak göstermişlerdi. Hitit diline çevrilmiş, Babillerde moda olan ay falı, *"…Ayın rengi sarı, sol ucu sivri, sağ ucu küt gibi görünüyorsa iki yıl ilkbahar güzel olacak. Eğer ayın sağ ucu göğe dönük ise ülkede bol ürün olacak. Eğer ayın sağ ucu yere doğru ise bütün ülkenin hasadı kuruyacak. Eğer ayın sol ucu göğe dönükse ülkede düzelme olacak. Eğer*

Yazılıkaya-Ana galerideki heykeller

ayın sol ucu yere dönükse ülkede ölümcül salgın hastalık olacak. Eğer ayın uçları güneye dönük ve uzamış görünürse, Akad ve Elam Kralı ölecek. Eğer ayın uçları kuzeye dönükse Akad Kralı düşmanı yok edecek. Eğer ayın uçları batıya doğru uzamışsa yangın olacak..." şeklindedir. Ay falını yazan Arnuvanza adında denetleyici görümünde biridir. Falı yazanın ise Tutta'nın oğlu Pikku olarak belirtilmiş. Ay falı dışında talih, kader ve şansı belirleyen fallar da yapılmış. Fallar taş atmayla yapılırdı. Bir tablette, "...Gökyüzünün güneş tanrıçası kalktı, koyun kanı aldı. Tekrar tahta verdi. İkinci günde tanrı tüm yaşamı aldı. Onlar kader tanrıçasına verilmiştir. Fal olumlu..." şeklinde verilmiştir.

Fasıllar: Hititlerin yaşadıkları arkeolojik bir alandır. Fasıllar Konya'nın Beyşehir köyünün güneyinde yer alır. Burada yapılan kazılarda Teşup'un büyük bir heykeli bulunmuştur. Teşup fırtına, hava tanrısı şeklinde tapınılmıştı. İki aslan arasında betimlenerek yapılan heykel, dağlık bir alanda bulunmuştur. Heykele bulunduğu yerin adı olan "fasıllar" adı konulur. Araştırmacılar, Eflatunpınar bölgesinde bu heykele benzer bir heykelin yapılmaya başlandığını ancak bitirilmediğini belirtirler. Bazalt taştan yapılan heykelin yaklaşık 70 ton olduğu söylenir. 2.75 metre genişlikte ve 8 metre yüksekliktedir. Teşup'tan başka bir tanrının daha görünümü vardır. Bu tanrının da dağ tanrısı olduğu ifade ediliyor. Araştırmacılar genellikle Hitit sanatında kayanın oyularak heykel yapıldığını ancak Fasıllardaki Teşup heykelinin başka bir taştan yapılmış olduğuna dikkat çekerler. Heykelin Tuthaliya IV döneminde yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Anıt Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altında tutulmaktadır.

Fâsule: (Ya da Fasulye) Botanik dilde fasulyenin adı "Phaseolus Vulgaris" şeklinde gösterilmektedir. Anadolu'da uzun bir süre fasulyeyi bezelye, mercimek ve nohut gibi "börülce" adı altında kullanılmıştır. Hitit halkı fasulyeye "gu.gal" adını vermişlerdi. Fasulye unundan ekmek yapan Hititler bu sebzeyi kurban ritüellerinde bir yiyecek olarak da benimsemişlerdi.

Fırtına tanrısı: Hatti (Hatice) dilindeki adı Taru olarak bilinen Teşup'dur. Teşup ve eşine çoğunlukla Samuha, Kumanı, Uda, Hurma

ve Apzişna kentlerinde tapınılmıştır. Hititler tarafından tapınılan fırtına tanrısı Taru, Hurilerde Teşup olarak tapınılmıştı. Tapınıldığı kentin Maraşantina yakınlarında bir yer olduğuna dair Hint kaynakları ifade ederler. Bu tanrının adı henüz Hitit dilinde bilinmiyor. Ancak "Hatice" dilinden bir sözcük olan "Taru"dan gelme "Tarhuna" olduğu şeklinde bazı ifadeler var. Luvilerde fırtına tanrısının adının Data ya da Tarhunt olması büyük bir ihtimalle fırtına tanrısının adını çağrıştırıyor. Hatta "fırtına tanrısının ülkesi" anlamında tanımlanan Hitit eyaleti Tarhuntaşşa kenti de adını bu tanrıdan almıştı. Hurilerin yaşadıkları yerlerde fırtına tanrısının adı Teşup olarak ele alınmıştır. Aynı değerde gördükleri karısının adına da Hepat derlerdi. Bu ikili Hapla, Şamuha, Kumanı, Uda gibi kentlerde tapınılmıştı. Bu iki tanrının kutsal hayvanları da leopar ve aslandı. Hititlerin geliş noktasındaki dinsel sıralamalarla beraber hangi tanrılara tapındıkları da bilinmiyor. Bu nedenle yerleşik düzene geçtikleri zaman bazı yabancı tanrı kültlerini sahiplenmiş ve onlara tapınmayı bir ihtiyaç olarak görmüşlerdi. Araştırmacılar fırtına tanrısı hakkında bazı bilgilere ulaştığında bu tanrının Hititlerce önemli bir tanrı olduğu ifade edilmişti. Bu tanrıyla ilgili büyük bir tapınak Şarişşa kentinde bulunmuştu. Fırtına tanrısının kültü Anadolu ve Ön Asya kentlerinde yaygındı. Bu tanrının betimlendiği hayvan boğaydı. Genellikle bir boğayı tek başına yüksek tepelerin üstüne koyarak fırtına tanrısına olan saygılarını bu şekilde ifade ederlerdi. Hatta tapınaklarda kullanılan sunu kaplarında da boğa biçimi ön planda kullanılmıştır.

Bir kaya kabartması-Malatya

Fırtına tanrısının gürlemesi öyküsü: (Gökyüzünden düşen ay). [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) KUB XXVIII 4, KUB XXXVIII 3, KUB XXVIII 5(+) VBot 73, KBo XXI 12]. Fırtına tanrısıyla ilgli tabletlerin transkripsiyonları 1946 yılında Bossert, 1955 yılında Kammenhuber, 1965 yılında Laroche; çevirileri de 1946 yılında Bosert, 1955 yılında Kammenhuben, 1955 yılında Goetze, 1967 yılında de Vies, 1970 yılında Vieyra, 1979 yılında del Monte, 1982 yılında Dinçol, 1987 yılında Bernabe, 1990 yılında Hoffner, 1990 yılında daddi-Polvani; yorumları da, 1955 yılında Kammenhuber, 1979 yılında del Monte, 1982 yılında Deighton, 1990 yılında Daddi-Povani, 1995 yılında Archi, 1997 yılında ise Beckman

tarafından yapılmıştır. Tablet çevirilerinde, *"...[Eğer fırtına tanrısı müthiş bir şekilde gürlerse (fırtına tanrısının adamı) şunları(alır): İki adet boğa, iki adet..., [bir] tane bakırdan[...], bir tane bakır bıçak, bir tane bakır balta, her biri ilmeklenmiş kırmızı, beyaz ve siyah yün..."* şeklinde bilgiler bulunur.

Fırtına tanrısının kayboluşu: [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Fırtına tanrısının kayboluşuyla ilgili tabletler; CTH 325, KBo XXVI 124(+)KUB XXXIII 24(+)28+227/u, KUB XXXIII 22+23, KUB XXXIII 25+26+27+29 ^30+KUB XXXVI 71+KBo XXVI 133 (ZA 63:87) KUB LVII 105 (+) KUB XLIII 34,] Bu tabletlerin transkripsiyonları 1942 yılında Otten, 1965 yılında Laroche; çevirileri de 1961 yılında Güterborck, 1967 yılında De Vries, 1975 yılında Moore, 1978 yılında Güterborck, 1987 yılında Bernabe, 1990 yılında Hoffner, 1990 yılında Daddi-Polvani; yorumlarını da 1982 yılında Deighton, 1987 yılında Kellerman, 1990 yılında Daddi-Polvani, 1991 yılında Mason, 1997 yılında Beckman tarafından yapılmıştır. Tabletlerin çevirisinde, *"...[Göğün fırtına tanrısı bozkıra] çayıra ve [ormana (?) doğru yola çıktı. O bolluk, bereket ve refahı (da beraberinde) alıp götürdü. Fırtına tanrısı [ayrıldı] arpa ve [buğday artık yetişmez oldu. Sığır, koyun] ve insanlar [gebe kalmaz oldu]. O zamandan beri [hamile olanlar (ise) doğum yapamadı] ...[....]...[dağlar] kurudu. [Ağaçlar] kurudu ve filizleri (?) [uzamadı, Çayırlar] kurudu. Pınarlar kurudu..."* şeklinde bilgiler yer alır.

Florensa: İtalya'da bir yerleşim yeridir. İtalya'da Hititbilim ile ilgili 1950 yılında araştırmacı ve Hititbilimci olan Piero Meriggi ve Giovannı Pugliese Carratelli Hititbilim çalışmalarına başlar. İki araştırmacıdan sonraki yıllarda eğitim gören öğrenciler Hitit üzerine önemli çalışmalarda bulunurlar. Bu çalışmalardan sonra İtalya'da Florensa, Napoli, Pavia, Pisa, Roma ve Trieste'de Hititbilim üzerine çeşitli kürsüler kurulur.

Forrer: İsveçli bir arkeolog. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. Hitit yazı dili üzerinde araştırma yapan Alman araştırmacı Forrer araştırma yaptığında birbirlerinden haberdar olmayan Alman Bossert, Amerikalı gelb, Çekoslovakyalı Horzny ve İtalyan Merrigi de tabletlerde iki dilde yazılmış metinlerin deşifre edilmesi için çaba göstermişlerdi. Bu araştırmacıların ortak olarak buldukları şey Hitit dilindeki genel yapı ve fonetik kuralların belirlenmesiydi. Ancak sayıları belli olmayan ideogramların 1947 yılında Karatepe'deki kazılarda ortaya çıkarılan belgelerin çoğu okunamadığı halde günümüz-

deki seviyesine önayak olan belgelerin olduğu söylenmektedir. Forrer, Horzny'den bağımsız çalışarak Hitit dilindeki gramerin yazılmasına çaba vermişti. Hazırladığı bu eserin dışında 1924 yılında yazdığı bir makaleden dolayı gündem yaratmıştı.

Fraktin: Hitit krallarının güney ülkelerine ulaşmak için kullandıkları bölgelerdir. Bunların doğal dağ geçidi oldukları ifade ediliyor. Bu bölgelerde kayalara işlenmiş kabartmalar bırakmışlardır. Anıtta (Anittaş) tanrı ya da tanrıçaya kurban akıtan kral Hattuşili III ve Puduhepa gösterilmiştir. Kabartmalarda yer alan yazılarda kral ve kraliçelerin adları bulunduğu için araştırmacılar tarihsel açıdan önem verdiler. Fraktin, Kayseri ili Develi ilçesine bağlı Gümüşören köyüne yakın bir konumdadır. Burada kayalara oyularak yapılmış ve dinsel özellik gösteren kabartmalarla bir yazıt bulunmaktadır. Hiyerogliflerle yazılan yazıt, 1880 yılında Sayce tarafından okunmuştur. Boyutları da 3.2x1.3 şeklindedir. Hattuşili III'ün görüntülendiği sahnede fırtına tanrısı Teşup'a şarap sunulurken çizilir. Puduhepa'nın da sahnede yer aldığı görülür. Kayada başka bir sahne de var. Bu sahnede Hepat, tanrıça Hepatu'ya şarap sunuyor ve Arinna'nın tanrısının bitmemiş bölümü gösteriliyor. İki sahne arasında bir sunak belirtilmiştir. Sunağın sol tarafında bir kuşun resmedildiği ve bir tarafında da yiyeceğe benzer bir görüntünün saptandığı belirtilmektedir. Sunakta, *"…Kizuwatna Ülkesinin kızı ilahları sevdi…"* şeklinde bir yazının okunduğu belirtilir. Bu yazıt, Güterbock tarafından okunmuştur. İki şekil de Kayseri Müzesi'nde koruma altındadır.

Frank Starke: Mısır uygarlığının araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına rastlayınca, Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. İngiliz Hititolog, David Hawkins yaptığı incelemelerle Luvilerin hiyeroglif yazıtlarını zamandizinsel bir tabloda göstermesi Craig Melchert ile Frank Starke için önemli bir kaynak olmuştur.

Frigler: (Ya da Frigya) Phrıg/Frig/ şeklinde de yazıldığı görülür. Trakya üzerinden bölgeye gelen göçmen kabilelerdir. Bunlar, Yunan kültürünü etkileyen bir uygarlık olarak tanıtılmaktadırlar. Çünkü Yunanlılar Anadolu'dan aldıkları çoğu özellikleri Friglerin çalışmalarına bağlarlar. Hatta tarihçi Heredots açıklamalarında bu halkı, Yunan sanatında emeği yüksek olarak belirtmektedir. Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar arasında kalan bölgede yaşamışlardır. Özellikle Tiglat-pilesar bunlarla çok uğraştı ve sürekli savaştı. Tiglat-pilesar I, Tur Abdin'den Kutmuhi/Kilikya'dan Çukurova bölgesine

geçerek bunlara saldırdı. Ve hepsini kılıçtan geçirdi. Türk araştırmacılar Ekrem Akurgal, Umar, Erzen bu halklar için farklı tezler ortaya koyarlar. Wikipedia ansiklopedisi de Friglerin yerleşim alanlarını, "... Frigya, Sakarya ırmağı ile Büyük Menderes'in yukarı çığırları arasında kalan bölgenin eski çağdaki adıydı. Bu ad, Balkanlar'dan gelip bu bölgeye yerleşen Friglerden geliyordu. Frigler önce Britinya bölgesine yerleştiler ve İ.Ö. 12.-İ.Ö. 7. yüzyıllar arasında Orta Anadolu'nun batısına egemen oldular. Ama yeni göç dalgası Frigleri daha iç bölgelere itti. Frigler önce Sakarya ırmağı çevresine, ardından batıda Gediz ve Büyük Menderes'in yukarı vadileri ile doğuda Kızılırmak ve Tuz Gölü yöresine yerleştiler. Friglerin bir bölümü Burdur gölü, Erciyes yaylası ve Yeşilırmak vadisine kadar ilerlediler. Batıda Gordium kentini başkent edinen asıl Friglerin ilk Kralı Gordios'tu. Frigler Urartularla birleşerek Asurlulara karşı savaştılar. En parlak dönemlerini İ.Ö. 9.-8. yüzyıllarda yaşayan Frigler, Hitit topraklarının neredeyse tümünü ele geçirdiler. İ.Ö. 738'de başa geçen Gordios'un oğlu efsanevi Kral Midas, Asurlularla anlaşma yolunu seçti. Midas döneminde başkent Gordium'un yanı sıra Midas kenti ve Pessinus de çok gelişmişti. İ.Ö. 700'lere doğru Kafkasya'dan Anadolu'ya giren Kimmerler, Friglerin başkenti Gordium'a kadar ilerlediler. Kenti ele geçirerek yaktılar. Bu yenilgi karşısında Kral Midas'ın öküz kanı içerek kendini öldürdüğü söylenir..." şeklinde açıklar. Kısa anlatımlarla Frigler hakkında bütün özelliklerin anlatılması mümkün değildir. Kaynak kitaplarda bu uygarlıkla ilgili geniş açıklamalar yer almaktadır. Bu kısa açıklamalardan yola çıkıldığında Friglerin Anadolu uygarlıklarıyla her taraftan iletişim içinde olduğu görülür. Savaşlarla ve kültürel yönleriyle kendilerine Anadolu'da yer bulan Friglerin, Hititler ve Urartularla da ilişkilerinin olduğu ifade edilmektedir. Avrupa dil gurubuna ait olduğu söylenen tapetes sözcüğü Frigyalıların dilinden gelmektedir. Frigya ülkesinin başkenti Gordion'du. Gordion, Ankara'nın batı yakasında yer alan Polatlı ilçesinin yakınlarında yer alan günümüzdeki adı Yassıhöyük'ün bulunduğu yerde kurulmuştur. Bu ülke sınırları Ankara, Afyon, Eskişehir, Konya, Isparta ve Burdur illerini kapsayacak büyüklükteydi. Günümüzdeki Kütahya'nın da doğu kısmı bu ülkenin sınırları içindeydi. Ülkenin doğusunda Tabal ve Kaşku ülkelerinin içinde bulunduğu Kapadokia, (Tabal ve Kaşku ülkeleri daha sonraki yıllarda Galatia olarak anılacaktır.) güneyinde ise Lykaonia, Pisidia, batıda Lydia,

Karia, Kuzeyde Bithynia ve Paphlagonia bölgeleri bulunmaktaydı. Frigyalılar genellikle mitolojik öykülerle tanıtılmaktadırlar. Çoğunlukla Kral Midas ile birlikte anılmışlardır. Frigya halkı Orta Anadolu bölgesinde halıcılık sanatını ilerletmişlerdi. Günümüzde bile onların yaşadıkları bölgelerde halıcılık sanatı ilerlemiş durumdadır. Desen olarak geometrik şekiller kullanmışlardı. Mobilya sanatında da ileri düzeyde gelişmiş oldukları belirtilmektedir. Bu halkın Trakya bölgesinde etnik bir gurup olan Thrak göçerleri vasıtasıyla Anadolu'ya gelmiş oldukları belirtilmektedir. Greklerle son derece iyi ilişkiler içinde olan bir göçer halktı. Hatta Phrygce'nin Grek dilinden gelmiş olabileceği tahmin ediliyor. Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda Frigyalılarla ilgili önemli derecede önemli bulunan belgeler koruma altına alınmıştır. Bu yazıtlar arasında Ergili Daskyleion yazıtının önemli olduğu belirtilmiştir. Başkent Gordion'da kazılar sonucu bulunan yazıtlarda krallık dönemleri de özelikle Tunç Çağı döneminde Hititlerin etkisinin olduğu görülür. Erken Demir Çağının başlangıcında Hititlerin etkisindeki süreç azalır. Yazıtlarda en erken tarih olarak İ.Ö. 950-800 yılları görülmektedir. Bu tarihlerin başlangıcında kralların büyük yapıları üretmeye başladıkları görülür. Gordion kentindeki kazılarda bulunan surlar ve yapıların bu döneme ait olduğu söylenmektedir. Kimmerler tarafından uygarlıklarının sona ermiş olduğu belirtiliyorsa da ardından çeşitli çelişkileri bırakır ve tartışmalara neden olur. Bu tarihlendirme Gordion kentindeki yangın tabaklarından anlaşılmaktadır. Katmanlardan Frigyalıların İ.Ö. 800-550 arasında Orta Frigyalıların da İ.Ö. 550-330 tarihleri arasında Anadolu'da varlık sürdürmüş oldukları belirtiliyor. Uygarlıkla ilgili inceleme altında olan bölgeler ise kaynaklarda, "…Gordion: Phryglerle ilişkili üç tabaka var. Stadel'deki yönetim yapıları dışında halkın oturduğu yine surlarla çevrili bir de aşağı kent bulunmaktadır. Ayrıca bölgede 80 kadar tümülüs bu kültürle ilişkilidir. Hacıtuğrul (Yenidoğan Höyüğü) surlarla çevrili bir Phryg yerleşmesidir. Ankara-Ulus, Hacıbayram ve Çankırıkapı'da yerleşmeler ile Anıtkabir, ODTÜ kampüsü çevresinde 20 kadar tümülüs bilinmektedir. Boğazköy/Büyükkaya Hitit döneminden çok sonra, içinde megaron planlı yapıları barındıran önemli bir Phryg yerleşmesine ev sahipliği yapmıştır. Eskişehir-Kütahya-Afyon bölgesi (Küçük Phrygia) Midas kenti bunların dışında, Phryglerin etkin olduğu dönemde yayılım

alanları içerisindeki Pessinus (Balahisarı), Şarhöyük (Dorylaion), Kütahya/Seyitömer Höyüğü, Alaeddin Tepe, Dinar (Kelainai), Kaman/Kalehöyük II d (11-9. yy.), II c (8-7. yy.), Karanlık Çağ yok, mimari Gordion'a, çanak çömlek Kızılırmak'ın güneyine benziyor), Pazarlı (Çorum'un kuzeyinde), Alişar IV (Yozgat yakınlarında), Maşat Höyük (Tokat'ın Zile ilçesi yakınlarında), Akalan (Samsun yakınlarında) bu kültürle ilişkili veya benzer buluntular ele geçirilmiştir…" şeklinde arkeolojik anlatımlara yer verilmektedir. Bulundukları dönemde kendilerine has tapınma gelenekleri de vardı. Bu geleneğin ilk defa VI. yüzyılda bulunan yazıtlarda belirtilmiş olduğu görülür. Yazıtbilimciler tarafından ünlü tanrıçaları "Mother" adıyla belirtilen "Matar" olduğu söylenir. Matar'ın birkaç yazıtta Kubileya adlı bir sıfatla anıldığı belirtilir. Kubileya adının daha sonraki yıllarda Grek ve Romalılarda Kybele ya da Cybele adıyla anılmaya başlandığı da belirtilmektedir. Sümer tanrıçası Kubaba'nın Frigyalılar arasında Matar olarak tapınması ve bu adın Kubileya daha sonraki dönemlerde yani Grek ve Romalılarda Kybele/Cybele olarak değiştirilmiş olması Helensitik dönemde de Kybele şeklinde yaygın olarak anılması araştırmacıları düşündürmektedir.

Kaya kabartmalarında mitolojide korkunç olduğu belirtilen canavar-Karkamış

G

Ga: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün karşılığı "süt" anlamında tanımlanmıştır.

Ga-em-su: Hitit dilinde "ekşimiş süt" anlamında tanımlanan bir sözcüktür.

Gagalturi: Hedammu şarkisi adlı mitolojik öyküde bir müzik aleti şeklinde belirtilmektedir. Çevirisi yapılan "Hedammu Şarkısı"nın tabletlerinde, *"…[deniz tanrısı??] işitti ve kendi kendine (?). O ayaklarını [bir iskemleye] dayadı. Deniz tanrısının eline bir riton koydular. Büyük [Deniz Tanrısı] Kumarbi'ye yanıt [vermeye başladı] : -Bizim sorunumuz hallolmuştur. Tanrıların [babası] Kumarbi sen yedi gün içinde evime (gel) ben sana genişliği bir Danna, uzunluğu [ ] olan kızım Sertapsuruhi vereceğim. Tatlı bir kaymak gibi Sertapsuruhi'yi [içeceksin(?).] Kumarbi (bunu) duyunca içinden sevindi. Akşam oldu[ ]. Onlar bronzdan BIBRU-kapları, bronzdan arkammi ve gagalturi adlı müzik aletleri eşliğinde Kumarbi'nin evinin dışında büyük deniz tanrısını çağırdılar ve evine (kadar) ona eşlik ettiler. (Orada) O, [-den] yapılmış güzel bir sandalyeye oturdu. Deniz tanrısı Kumarbi'yi yedi gün bekledi…"* şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Gal: Sözcük anlamı "büyük" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu sözcüğün Hititlerde Sümerce sözcüklerden alınmış ve fonetik olarak da Sümerogramı şeklinde belirtmiş olduğu açıklanıyor. Gal, bir ölçü birimi olarak da kullanılmıştır. "Büyük" anlamında tanımlanmaktadır.

Galaktor: Hitit metinlerinde adı geçen keyif verici ve sakinleştirici bir bitki türüdür.

Gal Mesedi: Hitit tabletlerinde belgelenmiş resmi bir görevin adıdır. Sözcük karşılığı "Muhafız alay büyüğü" şeklinde gösterilmiştir.

Gal-Lu-Mes-A-Zu: Sözcük karşılığı "şef doktor ya da doktorların en büyüğü" anlamında kullanılmıştır..

Gal(lu-mes)gestîn: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcük karşılığı "şarapçıbaşı/kahya" anlamında tanımlanmıştır.

Gal-urmah: Hititlere ait bir yazılıtaşın adıdır. Türk arkeolog Sedat Alp tarafından ilk defa okunduğu belirtiliyor. Sözcük anlamı ise "büyük aslan " anlamında tanımlanmıştır. Konya ilinde satın alınıp yurt dışına götürülerek Ashmolean Müzesi'ne satılan Hititlere ait halka bi-

çiminde bir yüzüğün üzerindeki aslan heykelinden tercüme edilmiştir. İki başlı aslan sfenks üzerinde, ayakta duran İştar/Şauga "savaş tanrıçası" niteliğiyle betimlenmiştir.

Gal.gir: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "mangal" şeklinde tanımlanmıştır.

Ga.kin.ag: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "peynir" şeklinde tanımlanmıştır.

Gal.mesed: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "Muhafızlarınbaşı" şeklinde tanımlanmıştır.

Gal: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "büyük" şeklinde tanımlanmıştır.

Gal.pestiu: (Lu.Mes) Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "şarapçıbaşı, kâhya" şeklinde tanımlanmıştır.

Ga-kala-ga: Hitit dilinde koyun sütünden yapılmış yoğurda verilen ad.

Ga-kın-ag: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "peynir" şeklinde tanımlanmıştır.

Gaşka: Hititler zamanında yaşayan bir aşiret. Bunların vurdulu kırdılı bir aşiret olduğu belirtilmektedir. Bunlar Hitit ülkesinin güney kısımlarındaki ekonomik alanlarla Nerik, Hurama, Samuha kentleri gibi önemli dinsel kültleri olan kentleri sürekli işgal altında tutarlar. Özellikle tapınaklardaki değerli süs eşyalarını yağmalamaya giderlerdi. Hititlere karşı olan düşmanca tutumları yüzünden sürtüşmeler çoğunluktaydı. Kanlı savaşlar da olurdu.

Gaşşulaviya: Çivi yazılı belgelerin çoğunda "büyük hanım" unvanı olan Dumu.sal.gal şeklinde tanıtılmaktadır. Puduhepa ile Hattuşili III'ün kızıdır. (Ya da Gaşşuliyaviya/Gassul(iy)awiya) (Bazı kaynaklarda Murşili II'nin karsı şeklinde ifadeler görülmektedir!). Amuru Kralı Bentesina'nın karısıdır. Krallığının 9. yılında bir hastalıktan dolayı öldüğü anlatılır. Ancak vebadan ölmediği yazılmıştır. Onun ölümü için ana tanrıça Tavananna suçlu bulunmuştu. Çünkü büyücülerin verdikleri ifadelere Hititler inanıyorlardı. Büyücüler Murşili II'nin üvey annesi olan Tavananna'yı cezalandırmalarını istiyorlardı. Mahkeme yapıldı ve ana tanrıça suçlu bulundu. Kral Bentesina ile evlendirildiği zaman çocuk yaşlardaydı.

Gavurkale: Haymana sınırlarındaki Dereköy yakınlarında bulunan bir bölgenin adıdır. Ankara'ya yaklaşık 40 kilometre uzaklıktadır. Eski Haymana yolu Dereköy'ün içinden geçerdi. Şimdi yeni yapılan asfaltlı yol Dereköy'ün dışından geçmektedir. Gavurkaleye ulaşmak için öncelikle Dereköy'e ulaşmak gerekiyor. Kale Dereköy'den bir ki-

lometre kadar toprak yoldan sonra da tek kemerli bir köprünün üzerinden geçilir. Köprünün üzerine varıldığında yaklaşık 600 metre mesafede Gavurkale görülür. Buradaki ilk kazılar 1861 yılında Georges Perrot tarafından gerçekleştirilmiş ve buluntuların tanıtımı yapılmıştır. Kale 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk'ün de dikkatini çekmiş kazıların başlanması istenmiştir. Kazı, Von der Osten başkanlığında bir ekip tarafından yürütülmüştür. Araştırmalarda kaleyle ilgili, ''…Doğal bir tepe üzerindeki kayalığın bir yüzü düzeltilerek yapılmış kaya kabartması, bindirme tekniği ile taşlar üst üste dizilerek oluşturulmuş bir yeraltı mezar odası ve kiklop tarzı örülmüş düzgün sur kalıntıları Gavurkale'de bugün görülebilen başlıca kalıntılardır. Kaya kabartması ve mezar odası Hitit döneminden kalmadır. Sur kalıntıları ise daha sonra aynı yere yerleşen Friglerin dönemini yansıtmaktadır…" şeklinde bir tanımlama görülmüştür. Burada 1936/1937 yılları arasında araştırma yapan Türk araştırmacı Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, paleolitik dönemlere ait bazı aletler bulunca kalenin bir prehistorik atölye olabileceğini ileri sürer. Kaya üzerindeki kabartmada oturan bir tanrıçaya doğru yürüyen iki kişi gösterilmiştir. Önde yürüyen sakalsız, başında bir miğfer taşır. Arkasında yürüyen figür ise sakallıdır. Başında ise sivri ve boynuzlu bir tanrıçanın tacı vardır. İki adam da kısa etekli olarak çizilmiştir. Bu iki şahısın bellerinde kılıç taşıdığı da görülür. Ancak tanrıçanın figürü kayanın yıpranması nedeniyle yeterince tanımlanamamıştır. Türk araştırmacı Ekrem Akurgal kabartmadaki erkek figürlerin hava tanrısı ve oğlu olabileceğini ileri sürer.

Gaziantep: Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan bir kenttir. Bu kent 7.642 metrekarelik bir alana yayılmıştır. Kentte Justiniyanus tarafından yapılan kale günümüze sağlam olarak ulaşabilmiştir. Çatalhöyük'teki arkeolojik kazılarda bu kent ile ilgili Hitit belgeleri bulunur. Hatta kentin içinde yapılan araştırmalarda İ.Ö. 1000-800 yılları arasında Hititlere ait bazı tarihsel belgeler bulunmuştur. Kent içinde bulunan camiler arasında 700 yıllık camilerin olduğu da söylenir. Kent "Doliche, Ayintap ve Antep" adlarıyla da tanınmaktadır. Bu kentte Hititler, Asurlar, Romalılar, Bizanslılar ve Arapların periyodik zamanlarda egemenlik sürdürdükleri belirtilir. 1516 yılında Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Zaferi'yle kent Osmanların egemenliği altına girer. Araştırmacılar Gaziantep bölgesini Paleolitik dönemden günümüze önemli bir coğrafik yapıya sahip olduğunu belirtirler. En önemli Paleolitik bölge ise Gazietep'ten 12 km. uzak-

lıktaki Dülük ören yeridir. Urfalı Mateos 1124 yılında Antep hakkında bilgi verirken, Dülük hakkında da bilgiler verir. Haçlı seferleri döneminde Antep'in adı "Hantap" şeklinde belirtilmiştir. Kent Eyyubiler, Memluklar, Selçuklular, Ermeniler tarafından da kuşatılır. Karakoyunlu, Dülkadiroğulları, tarafından da kuşatılan kentin tarihsel kronolojisi bir hayli kalabalıktır. Gaziantep ili Osmanlıların egemenliğine girdikten sonra Zülkadriye (Maraş) eyaletine bağlı bir sancak olur. Birçok krallık tarafından kuşatılan Anteb'in içinde yer alan önemli kalesinden yararlanan kent krallıkları kalenin önemini bildiklerinden onu askeri amaçla kullanmayı ihmal etmemişlerdir. Osmanlıların Antep'i kuşattıkları zaman kalenin sur duvarları ve kendisinin sağlam olduğu ve hemen askeri amaçlı kullandıkları belirtilmektedir. Osmanlıların kenti kuşatmasıyla ilgili ilk kitabe de Kanuni Sultan Süleyman tarafından hazırlanmıştır. XVII. yüzyılda Antep Kalesi'yle ilgili bilgiler Katip Çelebi ve Evliya Çelebi tarafından verilmektedir. Evliya Çelebi XVII. yüzyılda Antep'e iki defa gelmiş ve kent hakkında, "...Ayıntab kenti tümüyle 32 mahalledir. 8.067 toprak ve kireç örtülü, bayındır, bakımlı, yüksek saraysı evleri vardır. Tümüyle yüz kırk mihraplı, yoğun cemaate sahip, Arasta Meydanı'ndaki Boyacıoğlu Cami ve çarşı içindeki Tahtalı Cami, sanatlı, ferah büyük kubbeli ve görkemli yapılardır. Ayıntap'ta 300'ü aşkın sarayın özel hamamı vardır..." şeklinde ifadeler kullanır. Kent ile ilgili 1743 yılında R. Rococke, özellikle 1801 yılındaki ifadeleriyle kentte insanların Türkçe konuştuğunu belirten G. A. Olivier, "Hantap" adının günümüzdeki "Antep" olduğunu belirten Rey, 1850 yılında kentin içinde önemli bir kale olduğunu açıklayan Chesney, Antep'in yollarını 1883 yılında bölgede araştırma yapmaya gelen Karl Humann ile Otto Puchstein'in Paris'teki yollara benzediğini anlatan araştırmacılar, kent ile ilgili önemli bilgiler sunmuşlardır. .

Geyik avı salınesi-Malatya

Gaziantep Kalesi: Gaziantep ilinde bir kaledir. Adını kentin adından almaktadır. Bu kalenin yapılış tarihi ve adıyla ilgili kim tarafından ve ne zaman yapıldığı ne amaçla yapıldığı henüz arkeolojik buluntu yetersizliğinden bilinmiyor. Birçok krallık tarafından kuşatılan Gaziantep'in içindeki bu kaleden yararlanan kent krallıkları, kalenin önemini bildiklerinden onu askeri

Bir aslan heykeli-Malatya

amaçla kullanmayı ihmal etmemişlerdir. Osmanlılar Gaziantep'i kuşattıkları zaman kalenin sur duvarları ve kendisinin sağlam olduğu ve hemen askeri amaçlı kullanıldığı belirtilmektedir. Osmanlıların kenti kuşatmasıyla ilgili ilk kitabe de Kanuni Sultan Süleyman tarafından hazırlanmıştır. Hatta kalenin "dizdar mahallı" adlı bölgesinde yine Kanuni Sultan Süleyman tarafından hazırlanmış ve 1558 tarihili bir restorasyon kitabesi yer alır. Kalenin güney tarafındaki iki kulede yıprannuş iki kitabenin yine bu sultan tarafından yazıldığı belirtilir. Bu yazıtlar kalenin işgaliyle ilgilidir. Kale Alleben deresinin yakınlarında yapılmıştır. Kalenin Bizans İmparatorluğu döneminde yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Bulunduğu yerde İ.S. II-III. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş olduğu ileri sürülen "Theba" adlı bir Krallığın olduğu belirtiliyor. Kalenin I Iustinianos tarafından restore edildiği ifadeler arasında yer alır. Kale Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"sinde de açıklanmıştır. XVII. yüzyılda seyahati sırasında kaleyi gören Evliya Çelebi, "...Kentin ortasında bir kudret kayası üzerinde çevresi 1300 adım, 40 arşın eninde ve 20 arşın derinliğinde hendeklerle çevrili yuvarlak bir yapı..." şeklinde ifade etmiştir.

Gaziura: Hakpiş kentinin doğusundaki sınırda yer alan bir sınır kentiydi. Yeşilırmak vadisinde yer aldı. Gaziura, bugünkü Turhal'ın olduğu yerde kurulmuş bir kent olarak tahmin edilir.

Gazuari: Tokat'ın eski dildeki adı. Bkz. Tokat.

Gernot Wilhelm: Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. G. Wilhelm, Mainz Bilimler ve Edebiyat Akademisi'nde bir internet sitesi açarak (www.hethiter.net) okurların Hititler ve yapmış olduğu çalışmalar hakkında yararlanmalarını sağlar. "İpigrafist" olduğu belirtilmektedir.

Ge: Hitit dilinde bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı bir rengi işaret eden "siyah" anlamında gösterilmiştir. "Dankui" sözcüğü de "siyah" anlamında gösterilmiştir. Bu sözcüğün Sümer ideogramı olduğu ve Hitit metinlerinde de kullanılmış olduğu söylenmektedir.

Geç Hitit Beyleri: Bkz. Hitit beyleri.

Geştin: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "şarap" anlamında gösterilmiştir. Bu sözcüğün Sümer ideogramı olduğu ve Hitit metinlerinde de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Geştin-karşı: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "sek/keskin şarap" anlamında gösterilmiştir. Bu sözcüğün Sümer ideogramı olduğu ve Hitit metinlerinde de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Geştin-parkai: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "saf şarap" anlamında gösterilmiştir. Bu sözcüğün Sümer ideogramı olduğu ve Hitit metinlerinde de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Geştin.had.du.a: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "kuru üzüm" şeklinde tanımlanmıştır.

Geştin-dug-ga: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "kaliteli şarap" anlamında gösterilmiştir. Bu sözcüğün Sümer ideogramı olduğu ve Hitit metinlerinde de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Geştin-em-su: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "ekşi şarap" anlamında gösterilmiştir. Bu sözcüğün Sümer ideogramı olduğu ve Hitit metinlerinde de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Geştin-gibil: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "yeni şarap" anlamında gösterilmiştir. Bu sözcüğün Sümer ideogramı olduğu ve Hitit metinlerinde de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Geştin-kaş: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "şarap ile bira kokteyl" anlamında gösterilmiştir. Bu sözcüğün Sümer ideogramı olduğu ve Hitit metinlerinde de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Geştin-ku: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "tatlı şarap" anlamında gösterilmiştir. Bu sözcüğün Sümer ideogramı olduğu ve Hitit metinlerinde de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Geştin-libir-ra: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "yıllanmış şarap" anlamında gösterilmiştir. Bu sözcüğün Sümer ideogramı olduğu ve Hitit metinlerinde de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Geştin-lal: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "ballı şarap" anlamında gösterilmiştir. Bu sözcüğün Sümer ide-

ogramı olduğu ve Hitit metinlerinde de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Geştin-nag: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "iyi içimli şarap" anlamında gösterilmiştir. Bu sözcüğün Sümer ideogramı olduğu ve Hitit metinlerinde de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Geştin-sa: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "kırmızı şarap" anlamında gösterilmiştir. Bu sözcüğün Sümer ideogramı olduğu ve Hitit metinlerinde de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Gezbeli: Hanyeri köyünün 800 metre uzağında bulunan bir kaya anıtının bu ören yerinde olduğu yapılan kazılarla arkeologlar tarafından bulunmuştur. Kaya anıtına tepenin adı olan "Gezbeli" adı verilmiştir. Gezbeli, Kayseri ilinin sınırlarındaki Erciyaş dağlarının güneydoğusunda yer alır. Kayaya oyularak yapılan anıt, 4 metre yükseklik ve 2 metre de genişliktedir. Anıt ilk defa Adana Müzesi'nde görevli olan Ali Rıza Yalgın tarafından açıklanır. Anıtın üç parçadan oluştuğu belirtilir. Kabartmanın sol tarafında bir boğa iki dağ tanrısının arasında gösterilmiştir. Dağ tanrısı olarak belirtilen bir figürde "Dağların Kralı Sarumma" adı geçmektedir. Ortada yer alan figürün Hemite olduğu söylenir. Sol elinde bir yay sağ elinde ileriye doğru uzatılan bir mızrak tutuyor. Kısa bir tunik, şapka ve ayakkabı giydiği görülür. Hiyerogliflerle yazılan ve "Kuwalanamuwa" adını gösteren bir yazı yer alır. Bunun bir prens olacağı düşünülüyor. Araştırmacı Kohlmeyer İmamkulu ören yerindeki kaya kabartmasında aynı adın olduğunu ifade eder. Bu prensin kral Tarhuntapiya'nın oğlu olabileceği tahmin ediliyor.

Gid.da: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "uzun" şeklinde tanımlanmıştır. Bir ölçü birimi şeklinde de kullanılmıştır.

Gılgamış öyküleri: (Gılgames şeklinde yazıldığı da görülmektedir.) [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Hitit edebiyatında önemli bir yer tutan "Gılgamış öyküsü" Mezopotamya bölgesinin öyküsüdür. Gılgamış öyküsüyle ilgili Hitit tabletleri (Hititçe) KUB VII 57, KUB XVII 2, KUB VII 56, KUB VIII 53, KBo VI 30, KBo VI I, KBo X 47, KUB XXXVI 72+73, KUB XXVI 101 (Hititçe fragmanlar)=KUB VIII 52, KBo VI 32, KUB XXIII 9, KUB VIII 58+48, KBo VI 31, KUB VIII 9, KUB XVII 3 I+3 II, KUB VIII 50, KUB XXXIII 124, KUB VIII 54, KBo X 49, KUB VIII 62, KBo XXXVI 65, KUB VIII 59, KUB VIII 62, KBo XIX 114, KBo XXXI 102] tabletlerin transkripsiyonları; 1929, 1961 yılında Friedrich, 1958 yılında Otten,

1969 yılında Stefanini, 1969 yılında Laroche, 1986 yılında Gurney, 1987 yılında Wilhelm: çevirileri; 1929,1961 yılında Friedrich, 1958 yılında Otten, 1969 yılında Stefanini, yorumları da; 1923 yılında Sayce, 1929 yılında Friedrich, 1958 yılında Otten, 1967 yılında Kammenhuber, 1969 yılında Stefanini, 1979 yılında Azrie, 1988 yılında Salvini, 1997 yılında Beckman, 1999 yılında ise Nakamura tarafından yapılır. Tablet çevirilerinde *''...Kahraman [Gılgames'i] [şarkı] (olarak) an [latacağım]. [Güçlü tanrılar Galgames'in] şahsında temsil ediliyor. [Güçlü tanrılar] Kendi şekillerinde Gılgames'i yarattı. Gökyüzünün güneş tanrısı ona (erkeklik gücünü) verdi. Fırtına tanrısı ona kahramanlık gücünü verdi. Böylece güçlü tanrılar Gılgames'i yar [attı]. Onun yük [sekliği] on bir amatu, göğsünün genişliği dokuz waksur, uzunluğu üç [....]''* şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Gıs-le-u: Sözcük karşılığı "levha" şeklinde tanımlanmıştır. Genellikle mühür yapımında kullanılan bir sözcük olarak ifade ediliyor.

Giluşhepa: İsuva Kralı Ari-Sarumma'nın kızı olduğu belirtilmektedir. Arkeologlar Giluşhepa'nın bir dönem Hititlerde krallık yaptığını ifade ediyorlar. Yapılan kazılarda Giluşhepa ile ilgili Hattuşaş geleneğine uygun mühürleri bulunmuştur.

Gimmant: Kış mevsiminin gelişini belirten bir bayramdır. Törenlerle kutlanmıştır. Bu bayramda tanrı Telepinu adına gösteriler düzenlenirdi.

Giovanni Pugliese Carratelli: Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Piero Meriggi ile Giovanni Pugliese Carratelli tarafından İtalya'da Hititoloji fikri 1950'li yıllarda başlar. Türkiye'de bu iki Hititologun öğrenciler üzerine olumlu eğitimleri olmuştur. İtalya'nın Florensa, Napoli, Pavia, Pisa, Roma ve Trieste kentlerindeki üniversitelerde Hititbilim dalı kürsüleri bulunmaktadır.

Girgaşiler: Eski Ahit kitabında (Tekvin XV 19-21/Tevrat) adı geçen kavimlerden; Keniler, Kenizziler, Kadmoniler, Perizziler, Refalar, Amoriler, Kenanlılar, Girgaşiler, Yebusilerden başka Hititlerden de söz edilir. Tekvin Yeşu III/10'nda yeniden diğer kentler sıralanırken Hititlerin varlığından ifadeler görülür. Hititlerin Anadolu'da yaşadıklarının kanıtı olarak Tevrat'ta Hititlerle beraber adı geçen kentlerden biri olarak belirtilmektedir.

Gis.bansur: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "sofra" şeklinde tanımlanmıştır.

Gis.pisan: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "ekmek sandığı" şeklinde tanımlanmıştır.

Gis.su.a: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "tahta" şeklinde tanımlanmıştır.

Gis.zeer.tum: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "zeytin" şeklinde tanımlanmıştır.

Gis.sukur: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "mızrak" şeklinde tanımlanmıştır.

Gis-hur: Sözcük karşılığı "tahta tablet "olarak tanımlanmıştır. Genellikle mühür kullanımında kullanılan bir sözcük olarak ifade ediliyor.

Gis-eya: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün anlamı "yeşil çam ağacı" şeklinde gösterilmiştir.

Gis-kalmus: (Ya da Litus) Krallık asasına verilen ad olarak belirtilmiş. Mısır uygarlığında asaya gösterilen önem, Hititlerde de görülür. Aslında asanın mitolojik yoldan önemi krallıklar arasında rol oynadığı gibi dinleri yaratan liderlerin de vazgeçemediği bir dayanak olmuştur. Asanın kişiye güç ve enerji sağladığı belirtilmektedir.

Gis.kalmus: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "Hitit değneği ya da çobandeğneği" şeklinde tanımlanmıştır.

Gis.Mar.gid.da: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "yük arabaları" şeklinde tanımlanmıştır.

Gis.pes: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "incir" şeklinde tanımlanmıştır.

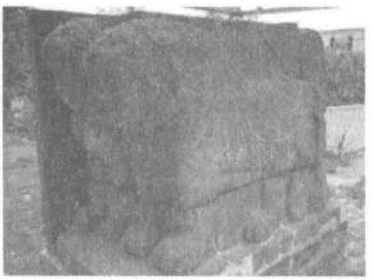
Gis-bansur-ad-kid: Sazdan örülmüş masa şeklinde tanımlanıyor. Bunlara tanrı ve tanrıçalar için kurban sunakları adı da verilmiştir.

Gis.Uiga: (Ya da Gis.Sudun) Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "boyunduruk" şeklinde tanımlanmıştır.

Gis.Mar.Gid.Da: Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "yük arabaları " şeklinde tanımlanmıştır.

Göbekli tepe: Ankara bölgesinde arkeolojik bir alan. Alman arkeologlar bu yerde kazılar yaptılar. Bölgede kazılar yapan araştırmacılar yaklaşık 1000 yıl önce yapıldığı öne sürülen yapıların kalıntılarını ortaya çıkarmayı başardılar.

Göllüdağ: Niğde ili sınırları içinde yer alan bir dağın adıdır. 2172 metre yükseklikteki Göllüdağı'nda Hititlerin yerleşme alanı olarak bilinen Gölcük yerleşim yerine bağlı Kömürcü köyünde bulunan ve aslanlarla bezenmiş bir yazılı anıt harabeler arasında bulunur. Hititlere ait olduğu belirlenen harabeler krater gölüne yakın bir konumda bulunurlar. Buluntulardan birinin boyutları 112x228 olarak saptanmıştır.

Aslan görünümlü yazıt

Bu bölgede çeşitli kazılar yapıldı. İlk kazı 1934 yılında Türk araştırmacı Remzi Oğuz, ikinci kazılar 1968-1969'da yine Türk araştırmacı Burhan Tezcan ve üçüncü kazılar 1992-1994'te Wolfgang Schirmer tarafından gerçekleştirilmiştir.

Gözlükule: Tarsus civarında Hititlerin yaşadıkları bir yer. Arkeolojik sit alanı olarak gösterilmiştir. Burada yapılan kazılarda bir erkeğe ait heykelcik bulunmuştur. Bulunan heykelcik uzun giysili, kolları göğsünün altında birleşmiş şeklindedir. Heykelciğin baş kısmı tahrip olmuş durumdadır.

Gulsa: Hititlerde tapınılan bir tanrıçadır. Bu tanrıçanın adı (KBO XV 25) kodlu yazıtta geçmektedir. Yazıtta tanrıça Wisuriianza ile ilgili bir törenin yapılmasından söz edilmektedir. Tören başlarken tanrıça Wisuriianza aşağı nehre götürülür, kil sabunla yıkanır, sonra da bir çadıra bırakılarak ondan yaşam, sağlık ve uzun ömürler istenir. Tanrıça ile ilgili yıkanma töreni bittikten sonra kızıl buğday unu, peynir ve incirden yapılmış bir adet kurbanlık ekmek parçalanır. Ayrıca nehir sahilinde üç çukur kazılır yine aynı kurbanlık ekmekten bir tanesi tanrıça Gulsa ve Mah için parçalanır. Telepinu'nun geri dönmesi için Kamursepa kötülük ve kini yok etmek için büyü yapar. Büyüden sonra Telepinu evine bereketi ve bolluğu getirerek geri döner. Tanrıça Gulsa ile beraber Papaia, İstustaia, Miiatanzipa, Hakli adlı tanrıçalar alıç ağacının dibinde oturmuş Telepinu'yu beklerler. Bu tanrıçalardan ikisinin ellerinde ayna ve iğ (kirman) taşıdığı belirtilmektedir. Bu tanrıça ile ilgili Hannahanna bayramında kurban yerine ekmekler kullanılmıştır. Pars, parsai (parsiia) fiiliyle eşleştirilen parsa ekmeği de kırıntı parçaları olacağı ileri sürülür. Tanrıça gulsa ritüelinde de bu ekmeğin adı geçer. Özellikle Hannahanna ritüelinde. Hisuua bayramında ise üç parisu ölçekli undan yapılmış kurbanlık bir ekmek ve onun kırıntılarından söz edilir.

Gulsâ ekmeği: Gulsa, Hititlerde tapınılan kader tanrıçasıdır. Bu tanrıça ile ilgili Hannahanna bayramında kurban yerine ekmekler kullanılmıştır. Pars, parsai (parsiia) fiiliyle eşleştirilen parsa ekmeği de kırıntı parçaları olacağı ileri sürülür. Tanrıça Gulsa ritüelinde de bu ekmeğin adı geçer. Özellikle Hannahanna ritüelinde. Hisuua bayramında ise üç parisu ölçekli undan yapılmış kurbanlık bir ekmek ve onun kırıntılarından söz edilir.

Gümüşün şarkısı : [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Hitit edebiyatında önemli bir yer tutan "Gümüşün Şarkısı" Hurri öyküsüdür. Gümüşün şarkısı ile ilgili tabletler: KUB XXXIII 91, KUB XXXVI 19, HFAC 12, KUB XXXIII 115, KUB XXXVI 18, KBo XXII 80, KUB XVII 4, KBo XX II 82, KUB XXXVI 18a, KBo XXVI 146] Gümüşün şarkısı ile ilgili tabletlerin transkripsiyonları 1963, 1968, 1969 yılında Laroche, 1988 yılında Hoffner, çevirileri 1987 yılında Bernabe, 1988 yılında Hoffner, 1990 yılında Hoffner, 1994 yılında Haas, 1994 yılında Ünal; yorumları da 1988 yılında Giorgadze, 1988 yılında Hoffner, 1995 yılında Lebrun, 1997 yılında ise Beckman tarafından yapılır. tablet çevirilerinde, *''…(her ne kadar) [onun] Ganimeti [onların ganimetlerinden daha büyükse de], [fırtına tanrısı] göğün güneş tanrısı, Ninive şehrinin (?) [Kraliçesi] Sausga (?) [tüm tanrılar arasında] hiç kimse ona ibadet etmiyor. Onun sözü [onların sözlerinden daha büyüktür (?)] Onun bilgeliği [Onların(?)] bilgeliğinden [daha büyüktür (?)] ve onların kudreti onun kudretinden [daha büyük (?) değildir]…"* şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Güneş Kültü: Mezopotamya bölgesinde yaygın hale gelen Güneş Kültü daha sonraları Asya'ya da sıçrayarak farklı törenlerle genişlemiştir. Anadolu uygarlıklarında imzası sıkça görülen Hititlerde de güneş tanrısı törenlerinin yapıldığı ve adı geçen tanrıyla ilgili kentlerin inşa edildiği görülmektedir. Arinna kenti güneş tanrısı betimlemesi Hitit Mitolojisinde geçmektedir. Bu kültün geliş noktası da Mu kıtası olarak gösterilmektedir. Kazak Epigraf Musabay, A. Maxmatov, G. Haydarov tarafından inceleme altına alınan bir kaya kabartmasında Türklerin de güneş kültü törenlerini yaptığı saptanır. Bu eski güneş kültü ritüellerini belirten kaya kabartmasındaki güneş sembolü, Almaata'nın yaklaşık 160 km. kuzeybatısı, Balkaş gölünün güneybatısı, Ayırıs (günümüzde Çu) nehirlerine açılan bir vadi olan Tamgalı Say'daki bir kaya da bulunmaktadır. Kayaya oyulan bu resmin ilk bulunduğu tarih 1971'dir. Bu buluntunun yaklaşık İ.Ö. 8000 yılına ait olduğu ileri sürülmektedir. Arkeolojik buluntunun yelpazelerine baktığımızda günümüzde bile Uygur Türklerinin güneş adına, "Ey güneşi ısıtan tanrı," şeklinde dua ettiklerini görüyoruz. İslami ideolojik, güneş kültü törenlerini yapanların Saabi olduklarını ve bunların da tek tanrıcılık inancı savunduklarını belirtmektedir. Bunlara örnek olarak tanrı Şamaş ve eşi gösteriliyor. Kaynaklar Saabilerin 7 yıldıza tapındıklarını öne sürer. Bunların tümü de Mezopotamya tanrılarıdırlar. Ay tanrıçası Sin, Merkür tanrısı Nabu, Venüs tanrıçası İştar (İnanna), Mars tanrısı Nergal, Jüpiter tanrısı Marduk

ve Satürn tanrıçası Ninurta olarak belirlerler. Bu yakıştırmalara bakıldığında tek tanrıcılığın içinde hareketlenen gizli reformların olduğu ve bu reformların daha da öne çıkmasını engellemek adına eski uygarlıkların mitolojik tanrılarına sahiplenme ortaya çıkmaktadır. Mısır tanrısı Ra güneş tanrısıydı. O ilahi bir güçle bitkileri hayvanları ve insanları yaratmıştır. Mısır'da Aton dini de güneşi temsil eden tek tanrıcılığı savunan bir dindi. Bu nedenle Nil deltasında muhteşem güneş ritüelleri yapılmıştır. Hititlerde de bu kültün izlerini görmek mümkündür. Çünkü Hititler, Arinna kentini koruyan bir tanrıçanın olduğunu belgeler ve güneşi bu tanrıça adına kutsal görürlerdi. Özellikle Hititlerde göğün güneş tanrısı, yerin güneş tanrısı, suyun güneş tanrısı şeklinde bazı sıfatlar bulmuş ve bunları güneş kültünde birleştirmişlerdi. Apollon da eski Greklerde güneş tanrısıydı. Zerdüşt dininde ayinler sırasında güneş tanrısı Mitra (Mithra, Mithras) adı geçer. Mitra kültü de İskender'in bölgeyi kuşattığı İ.Ö. 330'larda kült halinde Yunanistan, Makedonya ve Roma'ya ulaşır. Yunan mitolojisinde görülen Kybele, Attis ve İsis kültleri de ithal kültler şeklinde karşımıza geçer. İmparator Aurelianus (270-275) Roma'da güneş kültünü resmi din olarak seçer. Başlarına da güneşi andıran bir taç takarlardı. Güneş kültü sadece Mezopotamya, Asya, Anadolu bölgelerinde tanınmamıştır. Güney Amerika'daki Mayalar, Aztekler ve İnka uygarlıklarını da etkisi altına almıştır. Bu yayılmaya bakıldığında kültün tek bir noktadan dünya geneline yayıldığına tanık olmaktayız.

Güneş tanrısının kayboluşu: [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Güneş tanrısının kayboluşu ile ilgili tabletler; CTH 323, KUB XXXVI 44, A. VBoT 58, B. KUB LIII 20, KBo XIII 85] Bu tabletlerin transkripsiyonları; 1965 yılında Laroche, 1980 yılında Neu; çevirileri ise 1954 yılında Gurney, 1961 yılında Gaster, 1967 yılında Vries, 1975 yılında Moore, 1987 yılında Bernabe, 1990 yılında Hoffner, 1990 yılında Daddi-Polvani, 1994 yılında Ünal; yorumları da 1965 yılında Von Schuler, 1987 yılında Kellerman, 1990 yılında Daddi-Polvani'dir. Tablet çevirilerinde, *"….[…..] benim [sürekli (şöyle) söylüyor:] Eğer fırtına tanrısına […] soylu güneş tanrısının oğlu [….]. Eğer [….] sonra bana bizzat onu göster [……..]….[Eğer] ben [güneş tanrısını] tutar ve onu gizlersem, fırtına tanrısı ne yapabilir? Ben [-ceğim]. Onlar kendilerini övmeye başladıklarında, deniz (tanrısının) kızı [gökyüzü] neden seslendi ve deniz (tanrısı) onu işitti. Sonra deniz tanrısı bir KUBUBU-kabını [ ] onun üzerine yerleştirdi. (Şöyle söylüyor): - Güneş tanrısı her ne zaman (gözden) kaybolursa ve o, alev, ağaç ya da çalı*

içine [ ], düşerse, [ ] bir ağ (?) içinde yakalanacak…" şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Güneş tanrısı, inek ve balıkçı öyküsü: Hitit edebiyatında adı geçen bir öyküdür. [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Öykü ile ilgili tabletler: CTH 363, KUB XXIV 7 II] Tabletlerin transkripsiyonları 1950 yılında Friedrich, 1965 yılında Ertem, çevirileri 1990 yılında Hoffner, 1990 yılında Daddi-Polvani, 1994 yılında Ünal, yorumları da 1945, 1946 yılında Güterborck, 1950, 1978 yılında Friedrich, 1965 yılında Schuller, 1967 yılında De Vries, 1975, 1981 yılında Hoffner, 1986 yılında Ünal, 1990 yılında Daddi-Polvani, 1995 yılında Archi, 1977 yılında Beckham tarafından yapılır. Tablet çevirilerinde, "…[ ] Zeytin ağacı [ ] mühim [ ] onlar sürerdi. [ ] O artarti ağacını [ ] olgunlaşmış bitkiyi (?) [ ] bıraktı. O ruhunu [ ]-di. İnek gelişti ve [ ]di. Güneş tanrısı gökyüzünden aşağıya baktı ve şehvetini ineğin üzerine doğru fırlattı. [O] genç bir adam [oldu], gökyüzünden aşağı indi ve inekle konuşmaya başladı: -Çayırlarımızda mütemadiyen otlayan sen, kimi düşünüyorsun [ ]? Çimen daha olgunlaşmamış ve ham olduğundan, [sen burada otla], çayırı harap etme…" şeklinde bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler Güngör Karauğuz'un "Hitit Mitolojisi" adlı eserinden derlenmiştir.

Gurgum: İ.Ö. 1200 yıllarında kurulduğu ileri sürülen Geç Hitit Krallığı'dır. Bulunduğu bölge Güney Anadolu bölgesidir. Gurgum, günümüzde Kahramanmaraş'ın bulunduğu yerde bir krallıktı ve krallığın merkez kenti Margası (Marqasi) kentiydi. Marqası kentinin de günümüzde Kahramanmaraş olduğu söylenmektedir.

Gursamassa: Hitit metinlerinde adı geçen bir kent. Bu kentte tanrı İarri için bir festival düzenlenir. Bu festivalde "Masa adamları" ve "Hatti adamları" arasında geçen bir savaşın temsili gösterisi yapılırdı.

Gürün: Hititlerin yaşadıkları bir bölge. Burada yapılan arkeolojik kazılarda çeşitli yazıtlar ele geçirilmiştir. Gürün, Sivas iline bağlı Doğu Anadolu bölgesinde bulunan bir ilçesidir. Sivas Malatya, Kayseri ve Maraş illerinin ortasında bulunur. Sivas'a 137 ve Malatya'ya yaklaşık 140 km., Kayseri'ye ise 200 km. uzaklıktadır. Eski adı Tilgarimo'dur. Gökpınar gölü görülmeye değer bir doğa harikasıdır. Gürün ilçesinin Suğul vadisinde bir boğazda luwi yazısıyla yazılmış büyük granit taştan yazılı taş bulunmuştur. Bu taşın varlığı ilk defa 1879 yılında Charles Wilson tarafından açıklanır. Yazıtın yıpranmasına rağmen, üzerindeki yazıların okunduğu söylenir. Bu yazıt Malatya Kralı Runtiyas' tarafından yazdırılmıştır. Yazıtın Kötükale'de bulunan ya-

zıta benzediği ifade edilir. Araştırmacılar gürün ilçesine birçok ad verildiğini tespit ederler. Kuman Türklerinden aldığı ad: Tagar (Bu sözcüğün de "ma" eklenmesiyle Tagar-ma adının ortaya çıkmış olduğu söylenir.) Tagar-ma adının deformasyonu sonucu ortaya Tohma çıkar. Oğuz Türkleri Tohma sözcüğünü "tokmak" sözcüğüne benzetmiş oldukları için bölgeye bu adı da vermişlerdi. (Tohma sözcüğünün Bizans dilinde "eyalet, sancak" anlamına gelen Thema sözcüğünden türemiş olacağı da belirtilir.) Gürün'e bu durumda Thema adının verilmiş olabileceği de tahmin edilir. Tevrat'ta adı geçen Toğarma da bölgeye verilen bir ad olarak düşünülüyor. Hititlerin (özellikle Puduhepa'ın) bölgede yaşadıklarını belirten araştırmacılar, Hitit metinlerinde geçen Gürünün adlarını; "boşaltma kabı" anlamına gelen Le-Ka-ra-mauru, ''boşaltma kabı" anlamına gelen Lavazantiya ve "şehirli Hepatu ya da Şehre ait Hepat" olarak tanımlanan DHİ-pa-tu URU-me-na-li şeklindedir. Klasik dönemde Gürün ilçesinin adı Gauraina, Guriania, Günzianı, Güranian'dır. Ermeni tarihçi Şarl Teksiyan küçük Asya adlı ''Asia Minustar" eserinde Gürün'ün adını "Arabisios" olarak belirtir. Hattice dilinde de "Abrul" adı verilir. Araştırmacı Mehmet Ali Öz "Bütün Yönleriyle Gürün İlçesi" adlı eserinde ilçenin adlarıyla ilgili, "...01-Tili-ura (Darende ilçesi de olabilir.), 02-Tili-ur (a)-uman (Darende ilçesi de olabilir.), 03-Tilimra (Darende ilçesi de olabilir.), 04-Tiliuraş (Darende ilçesi de olabilir.), 05-Tikara-Ma, 08-Tikaraşu-ma, 09-Timelkeia, Timelkia (Darende ilçesi de olabilir.), 10-Tagarama, 11-Tagarma, 12-Tegarama, 13-Tegaramma, 14-Togar (am) ma, Tuğurma-Toğarma, 15-Thorma, Toharma, 16-Al-Thirma (Av-Geerm), 17-Thema, Tohma, 18-Tokma-Dokma/Tohma, 19-Le-ka-ra-mauru, 20-Çakşur/Çahşur/Çağşir/Çahşir, 21-Le-ka-ra-ma-uru, 22-Lavazantiya, 23-DHİ-pa-tu URU-Me-Na-li (Darende ilçesi de olabilir.), 24-Tu-ma-n-a-uru (Darende ilçesi de olabilir.), 25-Arummas Lahhu, 26-Wattaruşna, 27-Tel-Gar-Rimmu, 28-Tilgarimmu, 29-Tekomara/Tegorama, 30-Tegamasa, 31-Talaura-Karama/Talkarama (Sivas iline verilen isim), 32-Gaurania-Guriania-Günziani-Gürinian, 33-Arabisios, 34-Abrul, 35-Gür-ün: Ünü ve şöhreti yüksek olan, meşhur olan anlamındadır. 36-Gür-in: Büyük mağara, yüksek mağaralar anlamında kullanılmıştır, 37-Grün: Almanca "yeşil" anlamına gelmektedir, 38-Green: İngilizce "yeşil" anlamına gelmektedir, 39-Görün (Gelin, bu yerin güzelliğini gözlerinizle görün.), 40-Görün'ün (kişinin saklandığı yerden çıkarak görünmesi için görün, görünün şeklinde), 41-Kürün (İçinde su bulunan betondan veya diğer araçlardan yapılan derin şekilde su kabına

verilen isimdir.) Gürün ilçesinin dar ve derin bir coğrafik yapıda olması nedeniyle bu ismin verilmiş olması düşünülmektedir…" şeklinde ifadelere yer verir.

ürün'de bulunan bir taşyazıtın kopyası

Gürün'ün Tarihi Kronolojisi: Gürün ilçesinin tarihsel önemi her fırsatta araştırmacı tarihçilerin ilgisini çekmiştir. Mehmet Ali Öz "Bütün Yönleriyle Gürün İlçesi" adlı eserinde Gürün ilçesinin tarihsel kronolojisiyle ilgili, "…1-Tarih Öncesi (Paleolitik-Mezolotik) Çağlarda Gürün İlçesi (M. Ö: 6000-4000), Tegarammaların egemenliği altında. 2-Geç Kalkolotik Çağlarda (M.Ö: 4000-3000) Gürün İlçesi. Kummuh Krallığı sınırları içinde. 3-Proto Hititler (Ön Hititler) döneminde (Eski Tunç Devri/M. Ö: 3000-2000) Kummuh Krallığı sınırları içinde, 4-Hatti İmparatorluğu döneminde (eski Hattiler/Nesili'ler/Orta ve Son Tunç Devri) Kizwatna Krallığı'na bağlı bulunan Tabal Krallığı sınırları içinde (M.Ö: 2000-1600) Kummuh Krallığı içinde, A-Nesi Devleti'ne bağlı Tabal Krallığı sınırları içinde, I. Hattuşuli zamanında (M. Ö: 1900-1836) B-Hatti İmparatorluğu'na bağlı Kizuwatna Krallığı sınırları içinde, I. Murşili zamanında (M. Ö: 1836-1806) C-Hatti İmparatorluğu'na bağlı Kizuwatna Krallığı sınırları içinde, Telepinu-Ammuna - Tudhalia II. zamanında (M. Ö: 1806-1600) 5-Mitanniler devleti zamanında (M. Ö: 1600-1380/1378) Kizvatna Krallığı sınırları içinde (Mitannilerin desteklediği Isuwalar ve Gaşgaların işgali altında) 6-Geç Hitit devleti (Hattiler) zamanında (M. Ö: 1380/1378-1282) A-I. Subbilulima dönemi (M. Ö: 1380/1378-1346) Kummuh Krallığı sınırları içinde, B-II. Murşili dönemi (M.Ö: 1346-1310) Kummuh Krallığı sınırları içinde, C-Muvatalli dönemi (M. Ö: 1310-1282), Kummuh Krallığı sınırları içinde, 7-Geç Hitit beylikleri döneminde (M. Ö: 1282-1260) Kummuh Krallığı sınırları içinde, 8-Asurlular zamanında (M. Ö: 1260-1232), Kummuh Krallığı sınırları içinde, 9-Geç Hitit beylikleri zamanında (M.Ö:1232-1115), Tabal Krallığı'na bağlı Kummuh Krallığı sınırları içinde 10-Geç Hitit beylikleri zamanında Gürün ilçesi (M.Ö: 1232-1120) Tabal Krallığı sınırları içinde, 11-Geç Hitit beylikleri zamanında (M.Ö: 1232-1115) Gurgum Krallığı sınırları içinde,12-Kargamış Krallığı içinde (M. Ö: 1115-1100/1093), Meliddu Krallığı'nın hâkimiyeti altındaki Tabal Krallığı'na bağlı Kummuh Krallığı'nın sınırları

içinde. 13-Meliddu Krallığı içinde (M. Ö: 1115-853) Meliddu Krallığı'nın hâkimiyeti altındaki Tabal Krallığı'na bağlı Kummuh Krallığı'nın sınırları içinde. 14-Asurlular döneminde (M. Ö: 853-807/804) Meliddu Krallığı'na bağlı Kummuh Krallığı sınırları içinde. 15-Urartular Zamanında (M.Ö: 807/804-743) Meliddu Krallığı'na bağlı Kummuh Krallığı sınırları içinde, 16-Asurlular zamanında (M. Ö: 743-695) A-Meliddu Krallığı'na bağlı Kummuh Krallığı sınırları içinde (M. Ö: 743-722) B-Kummuh Krallığı'nın egemenliğinde.(M. Ö: 722- 715/713) (Meliddu Kummuh Krallığı'na bağlıdır.) C-Gürinian Prensliği (Özerk Bölge) (M. Ö: 713-705) D-Gürinian Prensliği (Özerk Bölge) (M. Ö: 705-695) (Hidi adındaki bir kral yönetiminde) 17-Frygler/Muşkiler zamanında (M. Ö: 695-690) (Ayrı bir prenslik olarak) 18-Asurlar Zamanında (M. Ö: 690-675) 19-Kimmer/İskit-Saka Türkleri döneminde (M. Ö: 675-612)20-Medler/Matalar zamanında (M. Ö: 612-522) Kilikya Satraplığı sınırları içinde. 21-Persler Zamanında (M. Ö: 522-322) Kapadokya Satraplığı sınırları içinde. 22-Romalılar döneminde (M. Ö: 322-301) Kapadokya Satraplığı sınırları içinde. 23-Kapadokya Bağımsız Krallığı döneminde (M. Ö: 301-93) Kapadokya Bağımsız Krallığı sınırları içinde, 24-Romalılar döneminde (M. Ö: 66-M.S: 14)25-Partlar döneminde (M. S. 14-55) 26-Romalılar zamanında (M. S: 55-260) Kapadokya Eyaleti (Sebesteia Theması) 27-Sasaniler zamanında (M. S: 260-298) Galatya eyaletine bağlı Kapadokya Satraplığı içinde, 28-Romalılar zamanında (M.S. 298-395) Yukarı Kilikya eyaleti içinde, 29-Doğu Roma İmparatorluğu (Bizanslılar) zamanında (I) (M. S: 395-640) Armenikion eyaleti/Sebesteia Theması içinde, 30-Müslüman (Arap)'lar zamanında (M. S: 640-656) Avasım ve Süğur bölgesi, 31-Bizanslılar zamanında (II) (M. S: 656-659), Sebesteia Theması, 32-Müslümanlar (Emeviler) zamanında (I) (M. S: 659-670), Avasım ve Süğur, 33-Bizanslılar zamanında (III) (M.S: 670-692),34-Müslümanlar (Emeviler) zamanında (II) (M. S: 692-695), 35-Bizanslılar zamanında (IV) (M. S: 695-705), 36-Müslümanlar (Emeviler) zamanında (III) (M. S: 705-715), 37-Bizanslılar zamanında (V) (M. S: 715-715), 38-Müslümanlar (Emeviler) zamanında (M. S: 715-745) 39-Bizanslılar zamanında (VI) (M. S: 745-762) 40-Müslümanlar (Abbasiler) zamanında (M. S: 762-775) 41-Bizanslılar zamanında (VII) (M. S:775-782) 42-Müslümanlar (Abbasiler) zamanında (M. S: 782-809) 43-Bizanslılar zamanında (VIII) (M. S: 809-830) 44-Müslümanlar (Abbasiler) zamanında (M. S: 830-834) 45-Bizanslılar zamanında (IX) (M. S: 834-836) 46-Müslümanlar (Abbasiler) zamanında (M. S: 836-838) 47-Bizanslılar zamanında (X) (M. S: 838-1057/1058) 48-Büyük

Selçuklu Devleti zamanında (M. S:1057/1058-108049-Danişmendliler devleti zamanında (M. S: 1080-116550-Anadolu Selçuklu devleti zamanında (M. S: 1165-1318) 51-İlhanlılar/Moğollar zamanında (M.S: 1318-1328) 52-Ertana devleti zamanında (I) (M. S: 1328-1336) 53-Memlükler devleti zamanında (I) (M. S: 1336-1338) 54-Eratnalılar devleti zamanında (II) (1338-1338) 55-Dulkadirliler beyliği zamanında (I) (1338-1339) 56-Memlükler devleti zamanında (II) (1339-1340) 57-Dulkadirli beyliği zamanında (II) (M.S: 1340-1341) 58-Ertanalılar zamanında (III) (M. S: 1341-1345) 59-Dulkadirli beyliği zamanında (III) (M. S: 1345-1350) 60-Eratnalılar devleti zamanında (IV) (M. S: 1350-1360) 61-Dulkadirli beyliği zamanında (IV) (M. S: 1360-1381) 62-Kadı Burhaneddin devleti zamanında (1381-1398) 63-Osmanlı devleti zamanında (I) (M. S: 1398-1401) 64-Memlükler devleti zamanında (III) (M. S: 1401-1402) 65-Dulkadirli beyliği zamanında (V) (M. S: 1402-1516) 66-Osmanlı İmparatorluğu zamanında (II) (M. S: 1516-1923) 67-Milli Kurtuluş Savaşı Sırasında Gürün İlçesi..." şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Yerel yazarların kaleme aldıkları tarihsel notlar önemini korurken, diğer tarihçilerin de bu alandaki araştırmalarına olanak sağlamaktadır.

Yazılıkaya-Ana galerideki heykeller

H

Hahha: (Bazı belgelerde Hahhu adıyla gösterilmiştir.) Hititler tarafından kuşatılan bir kent. (Yukarı Fırat bölgesinde olduğu söylenir.) Hatuşili I bu kentin istilasından sonra tarihsel belge olarak dikilitaşlara, *''...Zipaşna kentini yok ettim. Tanrılarını aldım ve Arinna'nın güneş tanrıçasına çıkardım. Hahha üzerine yürüdüm ve surlarında üç kez savaştım. Hahha'yı yok ettim ve hazinelerini Hattuşa'ya getirdim. İki kere iki araba gümüşle yüklüydü..."* şeklinde ifadeler yazdırır.

Hahhima: Sözcük karşılığı "ayaz" şeklinde tanımlanmıştır. Ancak, Hitit inancında bir tanrı adı olarak da belirtilmiş ve tapınılmıştır. Bu tanrının üvey kardeşleri tanrı Hasamili ve kardeşleridir.

Hahhimaş: (Ya da Hahşimaş) Kişileştirilmiş bir tanrı şeklinde tapınıldığı belirtilmektedir. 1905 yılında araştırmacı arkeolog Sayce, Boğazköy yakılarında bir tablet bulur ve bu tabletin adına "Yozgat Tableti" adını verir. Bu tablette Telepinu ile ilgili ifadeler yer aldığı gibi Sayce, "Hahhimaş'ın dünyayı felce uğratan davranışlar sergilediğini" belirtir.

Hahhum: Hititlerin bir yerleşme bölgesidir. Sivas ili/Divriği yakınlarında olabileceği tahmin edilmektedir. Arkeolojik bir alandır.

Hakmişşa: Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Hakpiş: (Hattuşili'nin krallık adı olarak da belirtilmektedir.) Murşili'nin dört çocuğundan biridir. Muvatalli II'nin kardeşidir. Kardeşi tarafından daha önce yukarı ülkenin krallığına getirilir. Bazı kaynaklarda da Hititlerin stratejik bölgelerinin merkezi konumunda olan bir kent olduğu söylenmektedir. Kaynaklarda Hakpiş Krallığı şeklinde ifadeler var. Stratejik bölge olarak bilinen Hakpiş'in Amasya civarında kurulduğu tahmin ediliyor.

H-al: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "falcı" şeklinde tanımlanmıştır.

Halep: Hitit tanrısıdır. Halep tanrısı (bugünkü Halep) olduğu söylenir. Halep kentinin adını bu tanrıdan almış olduğu ifade edilmektedir.

Hali: Hititlerde bir ekmek çeşididir. Ekmek kırıntısına verilen bir ad şeklinde de belirtilmektedir. Bu ekmeklerin yarım avuç ölçüsünde pişirildiği belirtilir. Bu ekmekle ilgili Hisuua bayramında, *''...Onları parçalarlar, sonra tanrıların huzuruna her bir yer için, peynirli bir ekmek*

kırıntısını ve ekmek kırıntısının tamamını ulaştırırlar. Ve onları tanrıların önüne koyarlar…" şeklinde bilgiler yer alır. Bazı metinlerde anhai adı geçer ki bu da küçük lokmalar halindeki ekmeğin kırıntıları olabileceği düşünülür. Pars, Parsai (Parsiia) fiiliyle eşleştirilen parsa ekmeği de kırıntı parçaları olacağı ileri sürülür. Tanrıça Gulsa ritüelinde de bu ekmeğin adı geçer. Özellikle Hannahanna ritüelinde. Hisuua bayramında ise üç parisu ölçekli undan yapılmış kurbanlık bir ekmek ve onun kırıntılarından söz edilir. Aylık yıkanma rütüellerde de ekmek kırıntısı anlamını taşıyan hali sözcüğü kullanılmıştır. Özellikle Hatice, Hurice ve Luwice dillerinde adı geçen harzaz/su ekmeği de sıvı yağdan yapıldığı için börekle karşılaştırılmaktadır. Ancak yine de metinlerde yağlı ekmek kırıntısı şeklinde değerlendirilmiş gibi düşünülmektedir. Anadolu'da hâlâ tüketilen "papara" ekmeğiyle aynı değerde tutuluyor.

Halila: Turmitta ülkesinde bir kent. Murşili II tarafından saldırıya uğrayıp, yakılıp, yıkıldı. Sığırlar, koyunlar ve esirler de Hattuşa'ya götürüldü.

Halki: Tahıl ve Hububat tanrısı olarak tapınılan bir Hitit tanrısıdır. Boğazköy/Yazılıkaya arkeolojik alanda, kazılar sonucu tahıl ve hububat tanrısı şeklinde tapınılan tanrı Halki ile ilgili kabartma sahneler tespit edilmiştir. Bu kazılar araştırmacı arkeolog Gurney tarafından 1977 yılında yapılmıştır. Hititlerin bin tanrılı imparatorluk olarak oldukça geniş tanrılar repertuarına sahip olduğu yaklaşık tüm arkeolojik metinlerde gösterilir. Ancak, çoğu tanrılarla ilgili belgelerin henüz açığa çıkmadığı da ifadeler arasında yer almaktadır. Telepinu'nun geri dönmesi için Kamursepa kötülük ve kini yok etmek için büyü yapar. Büyüden sonra Telepinu evine bereketi ve bolluğu getirerek geri döner. Tanrıça Halki ile beraber Papaia, İstustaia, Miiatanzipa, Gulsa adlı tanrıçalar alıç ağacının dibinde oturmuş Telepinu'yu beklerler. Bu tanrıçalardan ikisinin ellerinde ayna ve iğ (kirman) taşıdığı belirtilmektedir.

Halenzu: Bir bitki türü.1974 yılında Türk araştırmacı Ethem tarafından "su mercimeği ya da havuz bitkisi" şeklinde tanımlanmıştır. Helenzu'nun yosuna benzer bir bitki olduğu da söylenmektedir.

Halmasuit: (Ya da Halmaşuit) Hititlerde tapınılan bir tanrıçadır. Taht tanrıçası olarak belirtilir. Erhan Akyıldız tarafından yazılan "Taş Çağından Osmanlıya Anadolu" adlı eserinde tanrıça ile ilgili bir lanet metninin yer aldığı yazıt, *"…Hattuşaş kenti açlıktan kırılınca tanrım Siu onu tanrıça Halmaşuit'e teslim etti. Ve ben bu kenti bir gecede bütün gücümü kullanıp aldım. Ve tüm kent toprağına yabanı otlar ektim. Bundan*

Hububat tanrısı Halki'nin de bulunduğu bir kaya kabartması

sonra kim kral olur da kenti yeniden kurmaya kalkarsa o, gökyüzünün fırtına tanrısının lanetine uğrasın…" şeklinde ifadeler içermekteydi. Yunan mitolojisinde tapınılan tanrıça Artemis'i bu tanrıçayla örtüştürürler.

Halpa: (Günümüzdeki adı Halep) Halpa Hitit dilindeki adıdır. Bu kent Yamhan Krallığı'nın egemenliği altındaydı. Hatuşili Yamhan Krallığı'nın gücünden çekindiği için kente farklı planlar yaparak saldırdı. Önce Alalah kentine saldırdı. Bu kentlerde çoğunlukta Hurriler yaşardı. Bunlar Teşup ve Hepat adındaki tanrılara tapınırlardı. Tuthaliya I, bu kentin Kralıyla bir anlaşma yapmak ister, ancak cevap olumsuzdur. Bunun üzerine Tuthaliya I tarihsel kayıt olarak tablete, *"…Halpa ülkesi, Krala sırt çevirdi ve Hanigalbat Kralıyla barış yaptı. Bunun için de [Tuthaliya] Hanigalbat Kralını ve Halpa Kralını, topraklarıyla birlikte yok etti. Halpa kentini yakıp yıktı…"* şeklinde yazdırmıştı.

Halpahis: Hitit Kralıdır. Tuthaliya'nın da oğludur. Tuthaliya'nın oğlu Halpahis, krallığa yardımcı olan bir prens olarak tanıtılmaktadır. Boğazköy'de bulunan yazıtlarda adları geçmektedir.

Halzari: Hititlerde aşk tanrıçası İştar için yazılan bir şiirde kötülüğü yapanları doğru yola getirmek için görevlendirilen dört cinden biridir. Bunlar İştar'ın melekleriydi. Onun emirleri doğrultusunda çalışırlardı. (Bu cinler Ali, Halzari, Taruvi ve Şinanda-dukamı adlarını taşıyorlardı).

Hamarazunna: Hititlerde aşk tanrıçası İştar için yazılan bir şiirde iyiliği temsil ettiği öne sürülen dört melekten biridir. Bunlar İştar'ın melekleriydi. Onun emirleri doğrultusunda çalışırlardı. (Bu cinler Ninatta, Kulitta, Şintal-irti ve Hamarazunna adlarını taşıyorlardı).

Hamit Koşar: (Prof.) Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerın varlığı üzerine araştırmalar yaptı. Hamit Koşar çeşitli alanlarda Hititler üzerine kazı çalışmalarında bulunur.

Hannahanna: (Bazı kaynaklarda Hannahannas şeklinde yazıldığı görülür) Hititlerde tapınılan bir tanrıça. Telepinu'yu bulması için mitolojide çok çabalar ve sonunda görevlendirdiği arı tarafından onu bulur. Bu tanrıçayla ilgili bazı öykülerin kaybolduğu söylenir. Diğer tanrıçalarda olduğu gibi bu tanrıçanın da kült merkezleri vardı. Arinna, Kamruşepa ve diğer tanrıçalar kadar ilgi gördü. Hittitlerin

bereket tanrıçası olarak tapınılmıştır. Bu tanrıçanın tanrıça Gulsa, Mah ve Nin-tu ile eşleştiği ifade edilmektedir.

Hannahana'nın kayboluşu öyküsü: [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Hannahana'nın kayboluşu öyküsü ilgili tabletler: CTH 334, KUB XXXIII 54+47, KUBXXXİII 48, KUB XXXIV 76, KUB XXXIII 45+53+FHG 2, KUB XXXIII 51, KUB LI 30(+) KUB LVII 38, KUB XXXIII46, KUB XXXIII 50(+) KBo XXVI 131=A II 3 vd, KUB XVII 13, KUB XXXIII 38, KUB XXXIII 75, KBo XII 78] Bu tabletlerin transkripsiyonları; 1965 yılında Laroceh, çevirileri 1975 yılında Moore, 1990 yılında Hoffner, 1994 yılında Ünal, yorumları da 1987 yılında Kellerman, 1997 yılında Beckman tarafından yapılır. Tablet çevirilerinde, *"…[Hannahanna'nın küskünlüğü] günahı [öfkesi ve hiddetini meyve bahçesine] ormana ya da [tarlaya girmesin] onlar karanlık toprağa (doğru) gitsin. [Karanlık toprakta bronzdan] palhi-kapları bulunur. [Onların kapakları kurşundandır.] Onların içine giden şey [tekrar geri dönemez]. O orada mahvolur. Hannahanna'nın [hiddeti], öfkesi, günahı ve küskünlüğü[onların içine gitsin]…"* şeklinde bilgiler yer alır.

Hani: Şuppiluliuma'nın istihbaratçısının diyalog kurduğu Mısır elçisi. Bu elçi Mısır Kraliçesi Ankhsenamon'dan mektup getiren elçiydi. Bu mektuptaki içerik üzerine Kral Şuppiluliuma oğlu Zananza'yı Mısır'a gönderir. Ancak Zananza Mısır'a varmadan kurulan bir tuzakla öldürülür.

Hanhana: Hititlerin yaşadıkları bir kent. Bu kentte Telepinu adlı büyüme tanrısına tapınılırdı. Sınır kalesi olarak askeri amaçlı kullanılan bu kale Merzifon ya da Gümüşhacıköy yakınlarında olduğu tahmin ediliyor.

Hanigalbat: Mittani Kralı olduğu söylenmektedir. Bu Kral Tuthaliya I ile anlaşmaya yanaşmayan Halpa Krallığı'yla birleşerek Hattuşa'ya karşı gelir. Ancak Tuthaliya I tarafından yenilgiye uğratılırlar.

Hanigalbat: Mitanni Kralı olarak tanıtılan Hanigalbat'ın adını taşıyan bir kent devletidir. Hitit Kralı Hanigalbat Kent Krallığı'nı Asur saldırılarına karşı bir tampon bölge olarak kullanmak istemişse de başaramamıştır. Böylece Asur krallarının Hitit üzerindeki baskıları da artar. Bu ülke sınırlarının Tur-abdin'den Habur ve Harran'dan Kasiari bölgesini içine alacak şekilde belirtilmiştir. Asur kralları bu kent krallığını kısa sürede bölgede askeri yönden güçlü hale getirmişlerdir.

Hans Gustav Guterbock: Mısır uygarlığının araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesi-

nin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Epigrafist olduğu belirtiliyor. Hititlerin varlığını Amerika'da ele alarak Hititoloji çalışmalarının büyümesinde katkıda bulundu. Almanya'daki Nazi baskısı yüzünden bir süre Türkiye ve İsveç'te çalıştı. Daha sonra 1949 yılında Chicaco Oriental Institue'de Hititbilimi okulunu açtı. Harry A. Hofner ile birlikte "Chicaco Hititie Dictonary" adlı bir sözlük çalışması yaptı.

Hantili.I: (Gaspçı anlamına gelen Usurpator olarak da bilinir.) Hitit Kralıdır. Murşili I'in enistesidir. Murşili I'in kızkardeşi Harapşili'nin kocasıdır. Entrikaların bitmediği saray içi ve saray dışı komplolar hırs içinde krallık koltuklarına oturmak isteyenler tarafından devam etmekteydi. Hantili I de aynı şekilde komplocu bir kişilik olarak ortaya çıkar. Babil seferinden oldukça zengin ganimetlerle geri dönen Murşili I'e komplo kurarak öldürdü. Dönemin modası ve zenginliğin ve gücün işareti olan demir tahtı ele geçirerek büyük kral olur. O dönemlerde demir değerli bir maden olduğu için krallığın "demir" tahtını ele geçirerek kendisini "büyük kral" konumunda ilan eder. Sarayda başlayan kaos dolu komployla başlayan kargaşalıktan güçlenen Huriler, Hititlerin doğusundaki kentleri işgal etmişlerdi. Hatta başkent Hattuşaş'ın kuzeydoğusundaki kentler olan Nerik ve Tiliura kentleri Huriler tarafından yağmalanmıştı. Hantili I, kayınpederi olan Murşili I'i öldürmekle Anadolu kültüründe bir ilki gerçekleştiren biri değildi. Bölge coğrafyası bu tür olaylara aralıksız tanıklık etmekteydi. Döneminde Murşili ve Hattuşili tarafından kazanılmış Labarna kenti dâhil, bazı toprakları pasif yönetimi nedeniyle kaybeder. Krallığı sırasında dışarıdan kaynaklanan olaylar başlar. Hantili I sadece saray içinde bireysel bir güç haline gelmiş ve dış ilişkilerini hiçbir zaman ilkeler doğrultusunda yönetemediği için çeşitli başkaldırıların doğmasına neden olmuştur. Murşili'nin saldırılarına uğramış olan Van (Tuşpa) ili kuzey Suriye'deki Kargamış'a ordularıyla akın etti. Buralara yapmış olduğu askeri seferler hakkında yazılı belgeler bulunamayınca ayrıntılı bilgi verilemediği gibi başarılı olup olmadığı da bilinmiyor. Bazı yazılı kaynaklarda döndüğünde tanrılar tarafından lanetlendiği yazılır. Tanrılar onun yüzünden dökülen kanların karşılığı olarak onu ve ülkesini cezalandırmıştı. Ardılı olarak oğlu Pişeni'yi belirlemeye zamanı yetmemişti. Çünkü Pişeni'nin de çocukları vardı. Daha sonra Zidanta, Pişeni ve oğullarını bir darbe sonucu öldürdü.

Hantili II: Hitit Kralıdır. Hitit yazılı belgelerinde Alluvamna'nın oğlu olduğu belirtilmektedir. Döneminde Mısır'da Tutmosis III (1479-

1458) hüküm sürüyordu. Kral olduğu tarihlerde saldırgan bir halk olarak anlatılan Kaşkalarla çok uğraşır. Bunlar zaman zaman Karadeniz tarafından Hattuşa'nın iç kısımlarına kadar girerek yağmalama yapıyorlardı. Bu saldırılardan dolayı Hantili II, kentlerin etrafına surlarla çevirme fikrinin doğruluğuna inandı. Çünkü ondan önceki Hitit kralları dışarıdaki göçebe aşiretlerin yağmalamalarından korunmak için kentlerin etrafını surlarla çevirmişler ve güvenliği sağlamışlardı. Aslında kentlerin etrafına sur çekme modası yine Mezopotamya mimarisine aittir. Onlar da kenti yabancılardan korumak için surlarla çevirmişlerdi. Cin Seddi ve İstanbul etrafına Bizanslılar tarafından örülen duvarlar da aynı amaçla kullanılmıştır.

Yazılıkaya-Ana galerideki heykeller

Hanyeri: (Gezbel) Hitit kralları güney ülkelerine ulaşmak için kullandıkları bir bölgedir. Bunların doğal dağ geçidi oldukları ifade ediliyor. Bu bölgelerde kayalara işlenmiş kabartmalar bırakmışlardır.

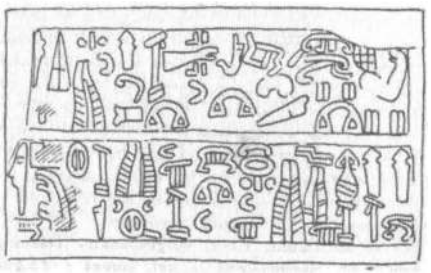
Hannuti: Arnuvanda II döneminde aşağı ülkenin valisiydi. Klengel 1991 yılındaki incelemesinde Hitit metinlerinde muhafız alay komutanı Huzziya, Kurakura, Tasmi-sarruma, Hannutti ve madencilerin şefi Uparamuwa adlı kişilerin Hattuşili III'ün çocukları olduğunu belirtmektedir.

Hannuzi: Şuppilulima I'in en güvendiği komutanıdır. Kendisine aşağı ülkenin valisi unvanı verildi. Hannuzi "Aşağı Kent"in valisi olarak görev yapmış ve Şuppiluliumma I'in güvenini kazanmıştı.

Hama: Hititlerin yaşadıkları arkeolojik bir buluntu alanı şeklinde tanıtılmaktadır. Burada yapılan kazılarda Hitit Kralı Suppiluliuma'nın Suriye seferi sırasında diktirmiş olacağı tahmin edilen bir yazılı anıt bulunmuştur. Hititlerin yıkılışından sonra Aramean'ın kontrolü altında tutulduğu da ifade edilmektedir. Hama'da bulunan yazıt taşlardan dördü yine aynı yerde evlerin temelinde kullanılmış olduğu şekliyle bulunmuştur. Buluntuların 1812 yılında Bruckhardt, 1870 yılında Amerikalı J.A. Jessup ve Dr. Jhonson tarafından varlığı duyuruldu. Bazalt taştan yapılmış olan belgeler İstanbul Müzesi'nde 1872 yılında koruma altına alınırlar. Hama Müzesi'nde de benzer blok taşlar koruma altındadırlar.

Happala Krallığı: Hititlerin düşmanlarından birinin adı. Bunlar da döneminde güçlenmiş krallıklar kurmuş ve Hititlere zor günler yaşatmışlardı. Happala, Beyşehir ve Eğridir gölleri civarında kurulan bir

krallıktı. Hapalla, Hititlerin saldırıp, ülke topraklarına katmak istedikleri Arzava Krallığı'na bağlı bir ülke konumunda belirtiliyor. Kral Murşili, Arzava Krallığı'nı kuşattığı zaman kentin krallığını üç bölüme ayırır. Happalla bu bölümlerden birinin adıdır. Kuşatıldıktan sonra bu Krallığın başına da Targaşnalli getirilir. Arzava kuşatıldıktan sonra Hitit Kralı Murşili, kenti üç bölgeye ayırır. Bu bölgeler Şeha Irmağı Ülkesi, Mira Ülkesi ve Hapalla Ülkesi şeklindedir. Dikkat edilecekse Murşili kenti tek bir kişinin egemenliğine bırakmamıştır. Araştırmacılar Şeha Irmağı Ülkesinin yerini henüz çözemediler. Şeha'nın menderes nehri ya da Hermos ırmağının paralelinde olan bir ülke olduğunu tartışırlar. Hatta çoğunlukla Midilli adasının karşısındaki Kaikos Irmağı civarında olduğunu ifade ederler. Happala (Hapella)'nın güney doğu, Mira Ülkesinin de Şeha Ülkesiyle Aydın bölgesi arasında bir yerde olduğunu belirtiyorlar.

Yazılıkaya-Ana galerideki heykeller

Hapantalı: (Ya da Hapantaliia) Hititlerde tapınılan bir tanrıdır. Güneş tanrısının çobanıdır. Tanrıça Kamursepa (ya da Katahzipuru) Telepinu'nun bazı sıkıntılarından kurtulması için ona ailesinin yanında büyü yaparak bu sıkıntılardan kurtulması için çaba gösterir. Büyü metninde bu tanrının adı geçmektedir. Metinde, *"...Ey tanrılar gidin! Şimdi tanrı Hapantali için güneş tanrısının koyunlarını güdün. Telipinu'nun Karaš-hububatlarını iyileştirebilmem için on iki koç seçin. Bin küçük deliği olan bir sepeti kendim için aldım. Ve onun üstüne ben karaš-hububatı ve Kamrušepa'nın koçlarını döktüm. Ve ben Telepinu'nun üzerinde, şurasında burasında ateş yaktım. Ve onun kötülüğünü Telipinu'nun vücudundan aldım. Onun günahını aldım. Onun kızgınlığını aldım. Onun hiddetini aldım. Onun dargınlığını aldım. Onun küskünlüğünü aldım. [...] Telipinu hiddeti bırak. Öfkeyi bırak. Küskünlüğü bırak. Ve kanaldaki su nasıl geriye akmazsa, Telipinu'nun hiddeti, öfkesi ve küskünlüğü aynı şekilde geri gelmesin. [...] Telipinu'nun hiddeti, öfkesi, günahı ve küskülüğü gitsin. Ev onu bıraksın. İçindeki... ondan kurtulsun. Pencere ondan kurtulsun. Menteşe [ondan kurtul] sun. İç avlu ondan kurtulsun. Şehir kapısı ondan kurtulsun. Kapı ondan kurtulsun. Kral yolu ondan kurtulsun. Meyve bahçesine, tarlaya ya da ormana o girmesin. (Karanlık) Toprağın güneş tanrısı-*

nın yoluna o gitsin. Kapıcı yedi kapıyı açtı. Yedi (kapı) sürgüsünü çekti. Karanlık toprağın altında bronzdan palhi kapları durur. Kapakları kurşundandır. Tutamakları ise demirdendir. İçlerine giren bir şey, bir daha geri çıkamaz. İçlerinde mahvolur. Bundan dolayı onlar Telipinu'nun hiddeti, öfkesi, günahı ve küskünlüğünü yakalasın ve onlar (buraya) geri dönmesin…" şeklinde ifadeler yer almıştır.

Happena: Ya da Happina (açık ateş). Hitit mutfağında adı geçen bir yemek türüdür. A. Ünal bu yemek türü için ızgarada pişirilen et şeklinde bir tanımlama getirir. Genellikle ızgaralık bölgeler, boyun eti ve ayaklar koyun yağıyla önce ateşte kızartılır sonra da lezzeti arttırılsın diye üzerine zeytinyağıyla karıştırılmış bal dökülerek tüketilir. Happena yemeğinin yapılışı ise; 250 gr. kuşbaşı şeklinde doğranmış koyun budu eti, 250 gr. doğranmış incik, 1 adet koyun boynu, 100 gr. doğranmış koyun yağı, 20 gr. tuz, (sos malzemeleri de 500 gr. bal, 1 litre zeytinyağı) Etler çöplere dizilerek ızgarada pişirilir hale gelir. Çöplerden çıkarılıp ekmek üzerine dizilir. Zeytinyağı ve bal karıştırılarak elde edilen sos pişirilmiş etlerin üzerine dökülür. Sonra da tüketilir. Aynı işlem kaplarda da yapılmıştır.

Hararazı-e-ru-u: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "el değirmeni" şeklinde tanımlanmıştır.

Harki: Hitit dilinde bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı bir rengi işaret eden "beyaz" anlamında gösterilmiştir. "Babbar" sözcüğü de "beyaz" anlamında gösterilmiştir.

Harsi: Hititlerde bir ekmek çeşidi. Nerik şehrinde yapılan bu ekmeğin iri ve kalın olduğu ifade edilir. Akkad dilinde "Kabru, Ebu" adıyla belirtilir. "Kalın ya da normal ekmek" şeklinde belirtilen bu ekmek Hofner'e göre Ninda-kur-ra ekmek çeşidine yakın bir tür olduğu ifade eder.

Harşana: (Ya da Haraşna) (Günümüzdeki adı Amasya) Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir. Harşana'nın Amasya adına dönüşüm tarihi de ilginçtir. Kalkolitik çağdan itibaren bölgede hareketlenen tarihsel akınlar bu kentin özelliğine uygun adlar koymuşsalar da belge yetersizliğinden henüz kesinlik kazanmayan ilk adı bilinmemektedir. Ancak, Hititlerin egemenliği sırasında bu kentin adının Harşana (Haraşna) olduğu buluntulardan dolayı belirtilmektedir. Roma İmparatoru Septimus Severius (İ.S. 193-211) Hermes'in bu kenti kuran tanrı olduğunu ısrarla belirtir. Bu nedenle Amasya onun döneminde kutsal bir kent olarak da anılmıştır. Bunu da sikkeler üzerindeki bazı işaretlere dayanarak belirtmektedir. Hitit belgelerinde Amasya'nın adı

için Hakpiş, Hakmiş (Khakma(p)is) şeklinde gösterilmektedir. Mitridates'in krallığı döneminde Amasya'nın adı Amasseia şeklinde kullanılmıştır. Sikkeler üzerindeki bazı isimlerden de yola çıkıldığında bu sözcüğe yakın tanımlamalar görülecektir. Coğrafyacı Strabon da Amasya için Amasseia adını kullanmaktadır. Bu kentin ilk defa Hattilerin egemenliğine son veren Hititlerin eline geçtiği görülür. Kentin Doğaltepe (Zara) bölgesi Hititlerin yoğun olarak yaşadıkları bir alan şeklinde belirtilmektedir. Bu bölgelerde yapılan arkeolojik kazılarda Hitit tanrısı Teşup'a ait olan bronz heykel İ.Ö. 1400-1200 yılları arasında tarihlenmektedir. Yaklaşık İ.Ö. 1190 tarihi olarak ele alınan dönemde Kaşgalarla Friglerin akınları sonucunda Hititler egemenliklerini kaybedince Amasya kenti de o dönemin savaşçıları tarafından yağmalanmıştır. Bu nedenle kentin tarihsel yapısını belirtecek belgelerin ortadan kaldırılmış olduğu tahmin edilmektedir.

Harsanusiye: (Ya da Harşiana) Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir. Arkeolojik buluntu eksikliğinden coğrafik konumları hakkında bilgi verilemiyor.

Harnau: Doğum sırasında ebenin doğumu gerçekleştirmesi için kullandığı doğum sandalyesine verilen ad.

Harahsu: Del Monte ve Tischer'in 1978 yılındaki ifadelerinde Zalpa kentinin yakınlarında olduğu belirtilen bir yerleşim yeri. Kent tablet çevirilerinde, *"...Kral bunları işitti. Yürüdü (hareket emri verdi) ve Harahsu şehrine vardı. Zalpa ordusu ona karşı geldi ve kral onlarla savaştı. Happi kaçıp kurtuldu. Tamnassuna canlı olarak yakalandı ve onu (kral) Hattuşa şehrine götürdü..."* şeklindeki bilgilerden kentin varlığından söz edildiği görülür.

Harapşili: Murşili I'in kız kardeşidir. Hantili'nin de kocasıdır. Bkz. Hantili I

Harapsili'nin kayboluş öyküsü: (Fırtına tanrısının kayboluşu) [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Kraliçe Harapsili'nin kayboluş öyküsü ile ilgili tabletler; CTH 327, KUB XXXIII 19+20+31, KBo VIII 69, KBo XXI 27] Bu tabletlerle ilgili transkripsiyonlar 1965 yılında Larcoche, çevirileri; 1975 yılında Moore, 1990 yılında Hoffner, 1990 yılında Daddi-Polyani, yorumları da 1982 yılında Deighton, 1991 yılında Masson, 1997 yılında ise Beckham tarafından yapılmıştır. Çevirisi yapılan tabletlerde, *"...[Ey sen alıç ağacı]. İlkbaharda beyaz [sonbaharda kırmızı giyersin]. Bir koyun [senin altından geçer ve sen onun yününü] çekip alırsın.... [Kraliçe Harapsili(?)nin fırtına tanrısı] minderli iskemle üzerinde oturdu. Sis [pencereyi] terk etti. [duman evi] terk etti. Sunak tekrar (eski) uygun haline geldi.*

[Onun üstündeki] tanrılar tekrar (eski) uygun halinde idi…" şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Hartapu: Hartapus şeklinde de yazılmaktadır. (Tarhuntaşa) Hitit Kralıdır. Murşili'nin oğludur. Kendisini büyük kral olarak ilan ettiği yazılı taşta, "…Büyük Kral Hartapu, fırtına tanrısının gözdesi, Murşili'nin oğlu, büyük kral, kahraman…" şeklinde ifade etmişti. Bununla ilgili Kızıldağ, Karadağ'da bulunan Hitit yazılı anıtlarında adı geçmektedir. Büyük ve güçlü kral olarak belirtilen Hartapus'un anıtlarda fırtına-tanrı ve güneş inancının yüksek değerlere ulaşmasını ifade eden çizimler yaptırmıştır.

Harzaz: (harzaz-su) Hititlerde bir ekmek çeşididir. Ekmek kırıntısına verilen bir ad şeklinde de belirtilmektedir. Bu ekmeklerin yarım avuç ölçüsünde pişirildiği belirtilir. Bu ekmekle ilgili Hisuua bayramında, *"…Onları parçalarlar, sonra tanrıların huzuruna her bir yer için, peynirli bir ekmek kırıntısını ve ekmek kırıntısının tamamını ulaştırırlar. Ve onları tanrıların önüne koyarlar…"* şeklinde bilgiler yer alır. Bazı metinlerde anhai adı geçer ki bu da küçük lokmalar halindeki ekmeğin kırıntıları olabileceği düşünülür. Pars, parsai (Parsiia) fiiliyle eşleştirilen parsa ekmeği de kırıntı parçaları olacağı ileri sürülür. Tanrıça Gulsa ritüelinde de bu ekmeğin adı geçer. Özellikle Hanınahanna ritüelinde. Hisuua bayramında ise üç parisu ölçekli undan yapılmış kurbanlık bir ekmek ve onun kırıntılarından söz edilir. Aylık yıkanma rütüellerde de ekmek kırıntısı anlamını taşıyan hali sözcüğü kullanılmıştır. Özellikle Hatice, Hurice ve Luwice dillerinde adı geçen harzaz/su ekmeği de sıvı yağdan yapıldığı için börekle karşılaştırılmaktadır. Ancak yine de metinlerde yağlı ekmek kırıntısı şeklinde değerlendirilmiş gibi düşünülmektedir. Anadolu'da hâlâ tüketilen "papara" ekmeğiyle aynı değerde tutuluyor.

Harry A. Hoffner: Hitit araştırmacısıdır. Hititlere ait metinlerin çözülmesi ve dili üzerine çalışmalar yaptı. Mısır uygarlığının araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Hans Gustav Guterbock ile birlikte Hititlerle ilgili "Chicaco Hititie Dictonary" adlı bir sözlük çalışması yaptı.

Hars.İmararu: Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "kazma " şeklinde tanımlanmıştır.

Hasava: Yaşlı anlamında tanımlanan Sümer dilindeki "Munus-Su-Gi" sözcüğünün Hitit dilindeki karşılığıdır. Dinsel anlamda yapılan ayin törenlerinin başındaki yaşlı idareci kadına verilen bir addır. Bkz. Ensiskur.

Hasanoğlan: Hititlere ait arkeolojik buluntu alanıdır. Burada "Geç Hitit Dönemi" sanatına ait heykeller ve bazı buluntular ele geçirildi.

Hassa: (Luvi dilinde bu sözcük hassanitti şeklindedir.) Hitit dilinde "ocak (ateş yakılan yer)" anlamında tanımlanan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer dilinde Gunni ideogramıyla gösterildiği belgelerde görülmektedir. Ocak anlamında kullanılan hassa sözcüğünün günümüzde hâlâ kullanıldığı ileri sürülmekte ve bu konuda H.Z. Koşay tarafından önemli açıklamalar yapılmaktadır. H.Z. Koşay bir ifadesinde İşpir Türk köyünde köylülerin ateşin fazla alevlendiğine "gil haşa" dediklerini ileri sürer.

Hassusara ve Pirwa: Hititlerde bir hikâye adı. Bu hikâye Pirwa ve karısı Hassusara tarafından Hitit Kralının dinsel açıdan kutsanması şeklinde olduğu tahmin edilmektedir. Hikâyenin belirtildiği çalışmalar ise Laroche 1965, Starke 1985 yorumlar ve çevirilerinde görülmektedir.

Haştayar: Hattuşili'nin karısı olduğu şeklinde ifadeler var. Hattuşili ölmeden önce bu karısına, "Cesedimi geleneklere göre yıka, beni kollarına al ve kollarında toprağa ver," demiş. Bu ifadeler romantizmin eski uygarlıklarda yazı ve konuşma dilinin gelişmişliği olmadan da varlığının olduğuna işarettir.

Hastai: Sözcük karşılığı "kemik" anlamında tanımlanmıştır. Hastit ise "kemik ile" anlamında belirtiliyor.

Haşşu: Halep Krallığı tarafından desteklenen bir kent olarak belirtiliyor. Hattuşili I bu kente saldırıp, oldukça zengin ganimetlerle geri döner. Bu kentte bulunan fırtına tanrısının heykeli de Hattuşa'ya götürülür. Araştırmacılar genellikle eski uygarlıklarda moda haline dönüşen tanrı heykellerinin savaş sonrası kaybeden topraklardan taşınmasının zorunlu olduğunu belirtirler. Gerekçe olarak kenti savaşta yenilen bir krallığın artık tanrıların gücünden yoksun olduğunun bir belirtisi olduğunu açıklamaya çalışırlar. Kent kuşatıldığı zaman tanrısı da kuşatılmış olur. Ancak o dönemdeki ilahi düşünce, işgal edilen kentin konumu, insanların ideolojik durumu, krallığın acımasız oluşuna bakmadan onların tapınma geleneklerindeki tanrısal gücüne inanarak ithal eder ve kendi coğrafyalarında sahiplenirlerdi.

Haşşum: (Ya da Haşşu) Hititlerin bir yerleşme bölgesidir. Sivas ili/ Divrik ilçesi yakınlarında olabileceği tahmin edilmektedir.

Haşşuva: Anitta tarafından kuşatılan bir kent. Çoğunlukla Kizzuvanta (Klikya) Krallığı'na bağlı olduğu belirtilen bu kent, Hitit topraklarına da dâhil edilmiştir. Telepiniu döneminde bu kent yeniden Hititlerin

egemenliğinde kalırken, buna karşılık da Kizzuvanta Kralı İşputahşu'nun Krallığına bağımsızlık hakkı verilmişti.

Hattara: Hattara adı Hititlerin Telepinu'un mitolojisinde Ammuna dağında yaşayan bir kartal olduğu ifade ediliyor. Ancak kent devletlerinden birinin adıdır. Hatay ili civarında Hattena devletinin bulunduğu yer olarak ifade edilmiştir. Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda "Tel-Tayinat, Tel-el-cüdeyde, Tel-Açana (Alalak/Alalah)" kentlerine ait kalıntılar bulunmuştur. Ayrıca kazılar sırasında İ. Ö. yaklaşık XII. yüzyıla ait olduğu belirlenen belgeler de bulunarak koruma altına alınmışlardır. Hattara kent devletiyle ilgili sadece Asur kaynaklarında izler görülür.

Hattena: Geç Hitit döneminde kent. Askeri amaçlı kullanılan bir sınır kalesi şeklinde bir konumunun olduğu belirtilir. Kalenin bulunduğu yer, Merzifon ya da Gümüşhacıköy civarı olduğu tahmin ediliyor.

Hatepinu: Telepinu'nun karısının adıdır. Nerik kenti ile Zippalanda kentinin fırtına tanrısı olarak tapınıldı. Hitit yazılı kaynakların bulunamaması nedeniyle bu tanrıyla ilgili dinsel kült, tapınma şekli ve kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Hattice: Hititlerin metinlerinde yer verdikleri bir dil. Hitit dili dışında bazı tabletler bu dille de yazılırdı. Bak Hitit dili.

Hati: Urartuların batısında yer alan Malatya (Melitealhe) kentine Argişti I, yaptığı saldırılarda bölgede yer alan bazı kentleri de kuşatmıştır. Hati bu küçük kentlerden biridir. Bu kentle beraber Supa (ni) kenti de kuşatılmıştır. Bu iki ülkeden toplam 29284 kişi esir alınmış ve Urartu nüfusuna ilave edilmiştir. Argişti I'in yıllıklarında, "… Biainili ülkesinin gücü ve düşman ülkesinin denetimi için Irpuni kentini kurdum. Hate ve Supa (ni) Ülkesinden 6600 savaşçıyı oraya yerleştirdim…" şeklinde tarihsel bilgilere yer verir. Hattı adının büyük bir ihtimalle Hitit tarihinin bitmesinden sonra geride kalan küçük bir beyliğin varlığı şeklinde düşünülmesi yanlış olmayacaktır.

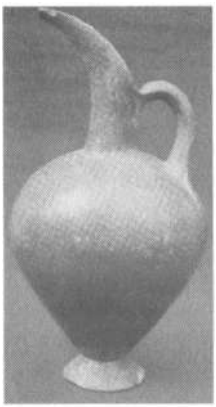
Hatti ülkesi: (Hatti (Sümer ideogramlarıyla "^{Uru}Ha-at-ti" şeklinde yazıldığı belirtilmektedir.), Kaneş Ülkesinin kesin niteliği bilinmiyor. Ancak, burada yaşayan ve Hattiler olarak bilinen aşiretler vardı. "Hatti Ülkesi"nin adı bunlardan kaynaklanıyor. Araştırmacılar kolay tanınsın diye Hattilerin karşılığı Hatice'den yola çıkarak "Hatti Ülkesi" adını vermişlerdi. Hatti, Hititlerin oturdukları bölgenin genel adıydı. Bölgede büyüyen Hitit İmparatorluğu'nun sınırları Suriye'ye kadar genişlemişti. Sınırları ise kesin olarak belli değildir. Bu bölge İ.Ö. 3000-2000 arasında Tunç Çağındaki Hitit soyları daha sonra da İ.Ö. 1400-1200 arasındaki dönemlerde ise Hititler tarafından

bir vatan olarak görülen bir bölgedir. Hattuşaş'ın başkent olarak kullanılmasından başka Alacahöyük'te de önemli izler bırakarak İ.Ö. 1000 civarında Fırat nehrinin batı yakasında yer alan bölümleri, Asurlulara bağlı "neo-krallıkla" kontrol altında tutmayı başarmışlardı.

Hatip: Prof. Dr. Ali Dinçol 1996 yılında Konya ili Hatip köyündeki Karahöhük'te bulunan anıtın hiyeroglif yazılarını açıklayarak Kurunta anıtının Gâvurkale ve Karabel'deki anıtlarla aynı özellikleri taşıdığını belirtir. Anıt, 5x2 boyutlarındadır. Anıtta yine Hitit inançlarını süsleyen tanrı betimleri yer almaktadır. Tanrı figürünün başında koni benzeri bir şapka, sol elinde dikey tutulan bir mızrak, omuz hizasında bir yay ve eteklik giydiği resmedilmektedir. Ayrıca belinde kısa bir kılıç bulunmaktadır. Ayakkabısından başındaki koni şeklindeki şapkasına kadar diğer Hitit resimleriyle örtüştüğü ifade ediliyor. Ali Dinçol başındaki koni şeklindeki şapkasının betimlemesini yaparken bu giyimin Kurunta'nın değil de bir tanrı giyimi olduğunu ileri sürer. Bilindiği gibi Kurunta Hitit Kralı Muvatallı II'nin oğullarından biridir. Diğer oğlu da Urhi-teşup'tur. Hattuşili III'ün ölümünden sonra Kurunta ile Hattuşili II'nin oğlu Tuthaliya IV arasında krallık için saray çekişmelerinin olduğunu ileri süren belgeler bulunmuştur.

Hattuş: Asurlu tüccarlarına ait olduğu anlatılan Hattuşaş (Boğazköy'deki) pazar yerine verilen ad. Kültepe'de arkeologlar tarafından bulunan tabletlerdeki açıklamalara göre Hattuş, Boğazköy'ün eski adı olan Hattuşaş'tan gelir. Mari kaynaklarında da Hattuş, bir kent adı olarak bilinir. Kuşşara Kralı Anitta bir gece aniden kenti kuşatarak, Biuşti adındaki krallarını yakalar ve kentin iskân olarak kullanılmasını yasaklar. Daha sonra ise kenti lanetler. Sonraki yıllarda Hitit Kralı Labarna I, kente yeniden iskân için karar alır. İskân yeri olduktan sonra Hattuşaş adıyla yıllarca Hititlerde başkentlik konumunda bulunur. Bkz. Hattuşaş.

Hattuşaş: (Günümüzdeki adı Boğazköy. Ancak çok önceleri Çorum'un ilçe yapılması durumunda Boğazköy'ün "köy" anlamındaki konumu tarihsel bağlamda antik olma özelliği nedeniyle düşünülmüş olacağına karşın "Boğazkale" adı da uygun olarak verilmiş olduğu ifade ediliyor.) Burada ilk kazılar 1905 yılında Hugo Winckler ile İstanbul Üniversitesi'nden Theodor Makridi tarafından yapılır. Çorum ili, Sungurlu ilçesinin yaklaşık 22. km. güneydoğusundaki Boğazkale ilçesinin (Boğazköy) 4 km. doğusunda yer alan Hititlerin başkentidir.

Boğazköy kazılarında bulunan bir testi-İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi

Hititler adlı kitabın yazarı O.R. Gurney, "...Birçok araştırmacı Boğazköy'de yapılacak bir kazının karşılığını fazlasıyla vereceğinin farkına vardı. Kazı iznini Alman Doğu Derneği adına Dr. Hugo Winckler elde etti ve kazıları 1906'da onun başkanlığında başladı. Sonuçlar olumluydu ve beklentilerin ötesindeydi. Yaklaşık 10000 adet çivi yazılı tablet gün ışığına çıkarıldı ve bunlar kazıyı yapanların bir kraliyet arşivi bulmuş olduklarının eksiksiz delilleriydi. Bu tabletlerin büyük çoğunluğunun Arzava mektubuyla aynı dilde yazılmış olduğu anlaşıldı ve bunlar da okunamıyordu. Fakat bazıları Babil'de görülen ve çok iyi bilinen Akad dilinde yazılmıştı. Bu tabletlerin ön çalışmaları, Boğazköy'ün Hatti Ülkesinin başkenti olduğunu ortaya koydu..." şeklindeki açıklamalarıyla Hatti ülkesinin varlığı ve bu ülkenin başkentinin de Hatuşşaş olduğunu ifade etmektedir. Bo kent, İ.Ö. 1200 yılına kadar başkent konumunda kaldı. Kentin kuzey kısmına "Aşağı Şehir" güney kısmına ise "Yukarı Şehir" denmiştir. (Bilindiği gibi Mısır'da da Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır şeklinde bir bölünme vardı ve zaman içinde bu iki bölünme yeniden birleştirilmişti.) Coğrafi konumu ise; Çorum il merkezinin 82 km. güneybatısında bulunan Boğazkale ilçesinin sınırları içinde yer alır. Yaklaşık İ.Ö. 1700 civarında Kuşşaralı Anitta bu kenti nasıl kuşattığını yazılı taşlara işler. Kuşşara yazdırdığı yazıtta, *"... Hattuş şehrini geceleyin yaptığım bir saldırı ile aldım. Yerine yaban otu ektim. Benden sonra her kim kral olur ve Hattuş'u yeniden iskân ederse, gökyüzünün fırtına tanrısının laneti üzerine olsun..."* şeklinde lanet içeren bir ifadeye yer vermişti. Ancak daha sonra Hattuşili I, Anitta'nın bu dileğini kulak arkası yapıp kenti Hititlerin başkenti konumuna sokar. Anitta Hattuşaş'ı almadan önce Hatti Ülkesinin güneyindeki Neşa (Kaneş=bugünkü adı ise Kültepe) kentini aldıktan sonra Hattuşa'yi yaklaşık 1400 asker ve 40 savaş arabasıyla fethettikten sonra yeni bir dönem başlatır. Kent ilk defa Fransız araştırmacı Charles Texier tarafından 1834 yılındaki Anadolu gezisinde varlığı anlaşılır. İlk arkeolojik kazı denemeleri ise 1893-1894 yıllarında Chantre tarafından ele alınır. Daha sonraki yıllarda yani 1906 da İstanbul Arkeoloji Enstitüsü görevlilerinden Theodor Makridi, Alman Asur uzmanı H.Winckler tarafından bir dizi kazı yapıldı. 1906'daki kazılardan sonra bulunan belgeler koruma altına alınmışlardı. Alman Hugo Winckler ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Theodor

Makridi kazılar sırasında inanılmaz derecede çivi yazısı ile yazılmış tabletlerden dolayı büyük bir Hitit arşivi bulmuşlardır. Kazıları Alman Şark Cemiyeti finanse etmiştir. Kent yüksek surlarla çevrilmiş anıtlarla süslü bir konumda yapılmıştır. Aşağı şehir olarak isimlendirilen bölgede Hitit tanrılar listesinin en önemlileri olan hava tanrısı ile Arinnina'nın güneş tanrıçasına adanmış tapınaklarla süslüdür. Hattuşaş 28.11.1986 yılında 377 sıra numarasıyla UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi'ne alınır. Unesco listesinde yer alan Venedik, Toledo, Kudüs, Şam, Roma, Kartaca, Lübeck, Versay, Teotihuacan ve Machu Picchu kentleri arasında yer alır. Kentin kurulduğu yer kayalık bir zemin üzerindedir. Burada bulunan çivi yazılı belgelerin ifadelerine göre yılda yaklaşık 16 bayram için törenler yapılırdı. Tarihçiler Hattuşaş'ın başkent olduktan sonra uğrunda savaşların yapılmadığı bir kent konumunda bulunduğunu açıklamışlardır. Jurgen Seher'in öne sürdüğü ifadelerine göre bu kent kuşatılmamış, sadece terk edilmiştir. Yani düşman güçler tarafından kent yok olmamış, kendiliğinden harabe haline dönüşmüştür. Hattuşaş'da harabe haline gelen koruma duvarları Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından sürdürülen 2002 yılı kazılarında destek veren JTI Türkiye, dev bir projeyle Hititler tarafından yaptırılmış duvarların 65 metrelik kısmını orijinaline uygun olarak yaptırdı. Biten duvarın açılış törenini ise özellikle Kültür ve Turizm bakanı Atilla Koç yaptı. Açılışa ayrıca JTI Türkiye başkanı Bilgehan Anlaş, Alman Arkeoloji Enstitüsü başkanı Dr. Jürgen Seher ve yetkililer katıldı. Restorasyon yapılırken, "...Sağlamlaştırılan taş temeller üzerine, Hitit modelleri örnek alınarak örülen duvarlar yine aynı malzemeyle sıvandı, üst kenar mazgal dişleriyle donatıldı. Kazılarda bulunan kil modellerden elde edilen bilgilere göre kuleler iki katlıydı. Bu çalışmada da kulelerin kat araları ve en üstteki düz damı taşımak için çam tomruklar kullanıldı. Tuğla, harç ve sıva için yaklaşık 2400 ton kerpiç toprağı ile yaklaşık 100 ton saman ve ortalama 1500 ton su, ayrıca dolgular ve rampalar için yaklaşık 1750 ton dolgu toprağı kullanıldı. Gerek duvar bedenleri, gerekse kulelerin üstüne, su geçirmezlik özelliğinden dolayı hem Hitit döneminde hem de halen günümüzde düz damlara serilen ve bölgede 'çorak' adı verilen malzeme serilerek sıkıştırılmıştır..." şeklinde açıklama yapıldı. Anıtsal kerpiç yapı olarak bilinen sur duvarları dünyada ilk defa orijinaline uygun olarak yapılmış olduğu belirtiliyor. Hattuşaş'ta yapılan arkeolojik kazılarda yaklaşık otuz tapınak kalıntısı bulundu. 92x65 metrelik kutsal havuzdan sonra Şuppiluliuma II'nin "yer altı dünyasına giden gizli yol" dediği

oda da bulundu. Araştırmacılar Hattuşaş'ta bulunan tarihi nitelikli tapınaklar ve buluntular için, "...Hitit devletinin başkenti olan Hattuşaş dönemin mimarlık ve sanatın odak noktası olmuştur. Hattuşaş sözcüğü 'Hattus' sözcüğünden yani Hatti insanlarının verdiği orijinal addan gelir. Çok geniş bir alanı kapsar. Uzun zamandan beri yapılan kazılarda 5 kültür katı ortaya çıkmıştır. Bu katlarda Hatti, Asur, Hitit, Frig, Galat, Roma ve Bizans dönemlerinden kalma kalıntılar bulunmuştur. Kalıntılar Aşağı Kent, Yukarı Kent, Büyük Kale (Kral Kalesi), Yazılıkaya'dan oluşmaktadır. Burada bulunan kalıntılar Kral Sarayı, iki katlı arşiv yapısı (3500 çivi yazılı tablet bulunmuştur.), Hitit döneminden kalma dört tapınak, anıtsal kapılar (Kral Kapısı, Sfenksli Kapı, Aslanlı Kapı, Poternli Kapı ve Batı Kapısı), Tanrı 'Teshup'un tapınağı bulunmaktadır. Hatuşaş'ın 'Yukarı Şehir' olarak bilinen kesimi 1 km²'den daha büyük bir yüzölçümüne sahip eğimli bir arazidir. Bu alan M.Ö. 13. yüzyılda Geç İmparatorluk Çağında şehrin agelişmesine sahne olmuştur. Yukarı Şehrin geniş bir bölümü yalnızca tapınak ve kutsal alanlardan oluşmaktadır. Yukarı Şehir geniş bir kavis halinde onu güneyden çeviren bir surla donatılmış ve sur üzerinde 5 kapı mevcuttur. Şehrin etrafındaki surun en güney ucunda ve kentin en yüksek noktasında "bastion" ile sfenksli kapı yer almaktadır. Diğer dört kapıdan güney surunun doğu ve batı ucunda karşılıklı Kral Kapısı ve Aslanlı Kapı yer almaktadır. Yukarı Şehirde görülen yapılaşma üç evrelidir. Birinci evre ilk surların inşaatı ile çağdaştır. İkinci evre, surlarda görülen ilk yıkımlardan sonra yeniden uygulanan yapım ve tapınak kentinin son biçimini almış olması ile belli olan evredir. Son evrede ise mevcut yapılarda görülen tadilat ve tamiratlar dışında dinsel amaçlar dışında bir yeni yapılaşma başlamıştır. Yukarı Şehirde "Mabedler Mahallesi" olarak bilinen alan sfenksli kapıdan; Nişantepe ve Sarıkale'ye kadar uzanır. Bu alanda çeşitli evrelere ait birçok tapınak açığa çıkarılmıştır. Tapınak planlarının genel karakteri, bir orta avludan girilen ve birer dar ön mekân ile derin ana mekânlardan oluşan kült odaları grubunun yapıyı biçimlendirmesidir. Tapınaklarda ele geçen malzemeler beş gruba ayrılmaktadır. "1- Seramikler, 2- Aletler, 3- Silahlar, 4- Kült objeleri, 5- Yazılı belgeler." Kuzey ve güney binası dışında önemli bir yapı da Batı Binası ve Saray Arşividir. Büyük bir yangınla harabeye dönüşmüş binanın yamaçta iki bodrum katı olduğu düşünülmektedir. Bu iki bodrum katında yaklaşık 3300 adet "bulla" ve 30 çivi yazılı tablet bulunmuştur. Bullaların 2/3'si büyük kral mühürleri taşımakta ve kronolojik listeye göre I. Şuppiluliuma'dan Hattuşaş'ın son

Kralı ve onun torunu II. Şuppiluliuma'ya kadar kralları temsil etmektedir. Kral mühürleri yanında kraliçe mühürleri de açığa çıkarılmıştır. Hattuşaş ören yerinden Büyükkale'de yapılan kazılar M.Ö. 13.-14. yüzyılda Hitit krallarının saray yapılarını ve bunları koruyan sur sisteminin özelliklerini gün ışığına çıkarmıştır. Giriş kapısı güneybatıda olan kalenin surları, sandık duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Büyükkale'de bir bütün halinde saray yapısı görülmez, kazılar sonucunda ortaya çıkan farklı boyutta ve türdeki yapılar, büyük iç mekânlar, avlular ve direkli galeriler yoluyla birbirine bağlanarak kale içindeki bütünü oluştururlar. Kalede arşiv odaları, depo odaları, büyük kabul salonu, su kültü ile ilgili bina ve kutsal mekânlar yer almaktadır. Hitit sonrasında ise kalede Frig yapı kalıntılarına rastlanmıştır. Boğazköy'de en önemli mimari alanlardan birisi de Büyük Mabet'tir. Hattuşaş'ta kuzey şehrin merkezini oluşturan Büyük Mabet, Hati'nin fırtına tanrısı ve Arinna şehri güneş tanrıçasının evi olarak yapılmıştır. Tapınağın çevresinde kaldırım taşlı yollar, meydanlar ve bunların arkasında bu yollara açılan dört yönde depo odaları yer almaktadır. Büyük Mabet, Aşağı Şehir mahallelerinden bir duvarı ile ayrılmaktadır. Taş bir teras üzerine kurulan Büyük Mabet'in, kutsal bir merkez olduğu kadar, ekonomik bir merkez olarak da kullanıldığı depolarda açığa çıkarılan büyük küplerden anlaşılmıştır. Yine mabedin doğu depolarında tabletlerin bulunması burada bir arşivin olduğunu da ortaya koymuştur…." şeklinde ifadelerin yer aldığı görülmektedir.

Hattuşaş'ta kazılar: 28 Temmuz 1834 yılında Charles Texier Hattuşaş'ın kalıntılarını bulduğu zaman Medlerin kenti "Pteria" zanneder. Bazı tapınak kalıntılarıyla Yazılıkaya kabartmalarının prototipini çizer. 1836 yılında Hattuşaş'a bir günlük ziyaretini yapan William J. Hamilton kenti Galat/Roma kenti olan "Tavium" zanneder. Bazı kabartmaların da kopya çizimlerini yapar. 1858 yılında Heinrich Barth/Andreas Mordtmann Yazılıkaya'da (Küçük B olarak kodlanan) buluntu odasını kazarak kabartmaları ortaya çıkarır. 1861'de Georges Perrot, Edmond Guillaume ve Jules Delbert Yazılıkaya, Yenicekale ve Nişantaş yazıtının ilk fotoğraflarını yayınlar. 1864 yılında Henry J.Van Lennep da Yazılıkaya'nın çizimlerini yapar. 1882 yılında Karl Humann Yazılakaya'daki kabartmaların alçıdan kopyalarını çıkarır. 1893-1894 yılında Ernest Chantre Büyükkale ve Yazılıkaya kazılarından sonra ilk çivi yazılı tabletleri yayınlar. 1906 yılında Hugo Winckler ve Theodor Makridi, Büyükkale ve diğer bazı yerlerde kazılar yapar, yaklaşık 2500 çivi yazılı tablet ele geçirdikten

sonra kentin Hititlerin başkenti olduğuna karar verirler. 1907 yılında Alman arkeoloji Enstitüsü ile Alman Şark Cemiyeti'nin ortak kazısı yapılır. Winckler ve Makridi'den başka Otto Puchstein başkanlığında çalışırlar. 1911-1912 yılında yine Winckler ile Makridi kazılar yapar. 1915 yılında bulunan çivi yazılı tabletleri çözen Bedrich Hornzly Hitit dilini çözmeyi başarır. 1931-1939 ve 1952 yılından bugüne kadar Alman Arkeoloji Enstitüsü, Alman Şark Cemiyeti, uzun süre gurup başkanı Kurt Bittel (1977) ve Peter Neve (1993) önemli kazılara imza attılar. Yapılan çalışmaların genel analizine bakıldığında önceleri bölgede yapılan kazılar sadece bilinen bazı uygarlıkların varlığı nedeniyle belgeler o uygarlıkla örtüştürülmek isteniyor gibiydi. Ancak bulunan belgelerdeki farklı ifadeler ve farklı yorumlar Hattuşaş bölgesinde bir başka krallığın ege menliğinin kanıtı olarak çözülmeyi bekliyordu. Sonuçta Tell el-Amarna'da bulunan bazı yazıtlarda Hatti'nin adının geçmesiyle Hitit uygarlığının varlığı yavaş yavaş ortaya çıkmaktaydı.

Hattuşa Akropolisi

Hattuşa Akropolisi: Kazılarda elde edilen belgelerdeki açıklamalarla araştırmacılar Hattuşaş Akrepolisi'nin kayalık bir dikey üzerinde kurulmuş olduğunu ifade ederler. Dik kayalar kuzey ve güneyde yükselirler. Akropolis'in batıdan inişi ise çok dik bir kayalıktan inildiği görülmektedir. Akropolis, saray ve tapınaklardan oluşan yapılar topluluğunu içinde barındırır. Ülkenin yönetim merkezini oluşturan yapılar topluluğunda dinsel amaçlı yapıların çoğunlukta olduğu tahmin edilir. Hititler Mezopotamya'daki yapılar topluluklarındaki sarayları nedense yapmamışlar. Onlar bir ya da birden çok avluya açılan sıra evler yapmışlar.

Hattuşaziti: Şuppiluliuma'nın Mısır Kraliçesi Niphururiya'nın istediği koca talebi nedeniyle Mısır'a gönderdiği elçilerin başındaki kişinin adıdır. Hattuşaziti'nin Mısır'dan dönmesiyle de Şuppiluliuma Kargamuş'ı fetheder. Bir oğlunu da kral olarak kentin başına getirir. O dönemlerde görevlendirilen elçiler bir anlamda da yol istihbaratını yapan kişilerdi. Geçtiği yolların coğrafi konumunu, yaşayanların durumlarını varsa krallıkların görünen güçleri, ekonomileri hakkında bilgilerle donanmış olarak geri dönerlerdi.

Hattuşili: (Hattuşilias olarak yazıldığı da görülür.) Üç Hitit kralının ortak adı olarak bilinir. Hattuşili I, II, III şeklinde.

Hattuşili I: (Hattuşilias olarak yazıldığı da görülür.) Hitit Kralıdır. Labarna I'in oğludur. İ.Ö. 1565-1540 tarihleri arasında hüküm sürdü. Hüküm sürdüğü dönemde Babil'de Samsuditana hüküm sürüyordu. İ.Ö. 1565 yılında tahta geçti. Bu Krallın kendisi tarafından tuttuğu günlüklerinde Hattuşa Ülkesinin sınırlarını nasıl genişlettiği ele alınmıştır. İlk olarak Kilikya kapıları (Külek Boğazı) ile başkent arasındaki kentlerin kuşatılması yapıldı. Bu kentleri aldıktan sonra Kılıkya'ya daha rahat girebileceğini hesapladı. Döneminde babasına karşı gelen Şanahuita kentine saldırılar düzenledi. Kenti yağmalamadı, ancak dışındaki bazı yerleşim yerlerini hasara uğrattığı anlatılıyor. Yönetiminin son dönemlerinde büyük sıkıntılar yaşadığı anlatılır. İki oğlunu ardılı olarak açıklar. Vasiyetnamesinde de, "...Şimdiye kadar ailemde hiç kimse isteklerimi yerine getirmedi," şeklinde bir ifade kullanmıştı. Bunun da nedeni vali olarak tayın ettiği iki oğlunun ona karşı ayaklanmaları olarak değerlendirildi. Oğullarının dışında öz kızının da babasının yaşlılığından ve rahatsızlığından faydalanarak ayaklanmayı yürütmesi Kralı son derece öfkelendirmiş ve onu sürgün etmekle yetinmişti. Bu olaylar karşısında kendisinden sonra kral olabilecek mirasçıyı bulmaktan sıkıntılı günler geçirir. Yeğenini düşünür. Onu varis yapmak için evlat edinir. Ancak onun da davranışlarını beğenmeyince varislikten lav eder. Onu da kızına uyguladığı ceza şekilde sürgüne gönderir. Daha sonra da torunu Murşili'yi veliaht olarak seçer. Murşili'nin genç oluşu nedeniyle Panku'nun danışmanlığına bırakır. Hattuşili I ile ilgili bulunan tabletlerden bazılarını onun "siyasi vasiyetnamesi" şeklinde kodlandığı belirtilen yazıtın edebi eser niteliği taşıdığı ve Lulanılan'ın ifadeleriylele bu Kralın halkına hesap verecek nitelikte değerlendirilen bir kral olduğu belirtilir.. Arkeologlar tarafından parçalar halinde bulunan tabletlerde kopuk ifadeler de olsa O.R. Gurney "Hititler" adlı eserinde çevirilerini, *"...Büyük Kral Tabarna, kurultayın savaşçılarına ve üst düzey devlet erkânına hitap etti ve dedi ki: Durun, ben hasta düştüm. Genç Labarna'nın yerime tahta oturacağını ilan ediyorum; ben, yani kralınız, onu evlat edindim, ona yetkiler verdim ve daima korudum. Fakat buna layık bir genç olmasını bilemedi. Hiç gözyaşı dökmedi, acıması yoktu, soğuk ve kalpsizdi. Ben, yani kralınız, onu divanıma çağırdım ve dedim ki: Evet artık hiç kimse (gelecekte) kız kardeşinin çocuğunu evlatlık olarak getirmeyecek! Kralın sözüne kulak asmadı. Fakat annesinin, yani yılanın sözünü tuttu. Bu*

kadarı yeterlidir, artık o benim evladım değildir. Derken, anası öküz gibi böğürmeye başladı. Onlar benim içimi parçaladı. Oğlumu mahvettiler. Sen de onu öldüreceksin. Fakat ben, yani Kralınız ona hiç kötülük ettim mi? Dinleyin, oğlum Labarna'ya bir ev verdim. Ona sürülüp ekilecek geniş arazi, tarla verdim. Çok sayıda koyun verdim. Şimdi yesin ve içsin. İyi biri olduğu müddetçe şehre gelebilir. Ama olay çıkaracaksa gelmesin, evde kalsın. Bakınız artık benim evladım Murşili'dir. Aslanımın yerine tanrı başka bir aslan koymuştur. Silaha sarılmak zamanı geldiği zaman… siz benim hizmetkârlarım ve ülkenin ileri gelen değerli insanları, oğluma yardım etmek için hazır olmalısınız. Aradan üç sene geçtikten sonra sefere çıkabilir. Eğer onu, daha çocukken sefere götürürseniz, sağ salim geri getirin…" şeklinde ifadelerin yazıldığını belirtmektedir.

Geç Hitit Dönemine ait buluntular

Hattuşili II: Tuthaliya II'nin oğludur. Araştırmacılar eski metinlerde Arnuvanda I ile aynı dönemde yaşadığı söylenen (Büyük olasılıkla taht ortağı olduğu şeklinde ifadeler var.) belki de ardılı olabileceği tartışılan büyük bir kraldan söz edilir. Kardeşi Arnuvanda I'den sonra tahta geçti. Onun yerine de oğlu Tuthaliya III kral olur. Bu Kral hakkında belge yetersizliği nedeniyle yaşayıp, yaşamadığı kesin olarak bilinmiyor. Kaynaklar krallar sıralamasında Arnavuda I'den sonra Hatuşili III'ün tahta geçtiğini belirtiyorlar.

Hattuşili III: Hitit Kralıdır. Murşili II'nin oğlu ve Muvatalli II'nin de kardeşidir. (Bazı kaynaklarda da Muvatallı'nin oğlu olduğu şeklinde bilgiler var.) Muvatallı II tahta geçtiğinde, 20 yaşlarında genç bir delikanlıydı. Genç olmasına rağmen, Hahha'da (Yukarı Fırat) büyük bir askeri başarı gösterdi. Muvatalli II'ye yardımcı olan kardeşlerinden biridir. Muvatalli II döneminde "muhafız alay" başıydı. Daha sonra da Hakpiş kentnin kralı olur. Muvatallı II kardeşine bir mektup göndererek Kaşkaların ayaklanmalarını durdurmasını istedi. Bu saldırıyı da, "…Kardeşim Muvatallı, 120 koşum arabayla gönderdi beni. Yarımda tek bir piyade bile yoktu. Ama yine efendim İştar önümden gitti ve düşmanı kendi gücümle yendim. Ardımdan kardeşim Muvatalli geldi ve Tabika'yı ["bugünkü Maşat"]…sağlama aldı. Sonra hemen geri döndü, yarıma hiç yaklaşmadı…" şeklinde ifadelerle yazdırmıştı. İ.Ö. 1266-1236 tarihleri arasında hüküm sürdü. (Bazı kaynaklarda İ.Ö. 1275-1250 olarak ele alındığı görülür.)

Döneminde Babil'de Kadasman-Enlil II (İ.Ö. 1258-1249) ve Asur'da Salmanasar (Şalmanezar/Salmanu-aşared-İ.Ö. 1264-1234) hüküm sürüyorlardı. Asur Kralı Hattuşili III'ten ihtiyaçları olan demir talebinde bulunmuştu. Demir isteğinde bulunurken, en iyi demirin gönderilmesini istemişti. Bunun üzerine Hattuşili III, *"...Bana iyi demirle ilgili olarak yazdığına gelince, Kizzuvanta'daki hazine dairemde iyi demir yok. Daha önce yazdığım gibi, demir üretmek için uygun zamanda değiliz. Yine iyi demirler üretiyorlar ama henüz bitiremediler. Bitirdiklerinde sana onlardan göndereceğim. Şimdilik sana bir hançer ucu gönderiyorum..."* şeklinde bir cevap vermişti. Hattuşili III, Ammuru Kralına kızını gelin olarak verdiği gibi onlardan da oğluna bir kız alarak akrabalık bağlarını pekiştirmişti. Hattuşili III, yeğeni Urhi-Teşup (Murşili III) ile uzun süre çekişmeler yaptı. Urhi-teşup, amcası Hattuşili'nin elinde bulunan çoğu kentleri alınca amcası bunu savaş nedeni yapar ve Urhi-teşup karşısında zafer kazanarak Hattuşili III olarak yeniden tahta geçer. (Kaynaklar Urhi-teşup'un amcasının Hattuşili II olduğunu ifade ederler. Urhi-Teşup ile savaştıktan sonra yeniden Hititlerin başına Hattuşili III olarak geçer.). Ramses II ile Kadeş Barış Antlaşması'nı (İ.Ö. 1269) da yaparak dünya literatürüne geçti. Bu antlaşma ile ilgili kopyalardan biri Hattuşaş'ta (Boğazköy) yapılan kazılarda bulunarak İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde koruma altına alınır. Antlaşma metninde Mısır ve Hitit krallarının adları, dostluk ilişkileriyle beraber soy ağaçları ve tanık olarak da Mısır ile Hitit tanrıları gösterilmiştir. Metnin sonunda antlaşmanın kurallarına uymayan taraflara tanrıların lanet yağdırması belirtilir. Kendisi rahip olarak yetiştiği için bir Hurri rahibinin kızı olan Puduhepa'nın onu dine alet edince Hitit İmparatorluğu gerileme sürecini başlatır.

Havuzköy: Sivas bölgesinde Hititlerin yaşadıkları bir yerleşim yeridir. Bu bölgede yapılan arkeolojik kazılarda Hitit mimarisine özgü kapı aslanın bulunduğu belirtilmektedir. Anıt, günümüzde Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altındadır.

Hayvan tanrılar: Hititlerde yerel tanrılar ve merkezi tanrılar dışında hayvan tanrıların da varlığı gösterilir. Hayvan şekilli (Zoomorphique) tanrıların varlığı da tabletlerde gösterilmiştir. Hatta "zoomorpf" tanrılara törenlerle sunu yapmak için onları belirten sembollerine göre yapılırdı. Bunlara örnek olarak fırtına tanrısı gösterilir. Boğa ile sembolize edildiği için boğa biçimli kapların yapımı önemli bir durumda görülürdü. Muvatallı II'nin duasının bulunduğu tablette, *"... Hatti'nin fırtına tanrısının önünde yürüyen boğa Şeri, efendim, benim dua*

olarak bu sözlerimi tanrılara bildir! Efendiler, göğün ve yerin efendileri tanrılar, bu sözlerimi ve duamı işitsinler…" şeklinde ifadeler yer alır. Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi fırtına tanrısının önünde yol gösterici boğa tanrı yer almaktadır. Boğanın dışında ayı ve insan biçimli figürler de yer almıştır.

Hazannu: Hitit tabletlerinde belgelenmiş resmi bir görevin adıdır. Sözcük karşılığı "kent beyi" şeklinde tanımlanmıştır.

Hazzi: Dağ tanrısı olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Teşup ile birlikte hatırlanan ve tapınılan bir tanrıdır. Ayrıca dağ tanrılarından biri de Namni (ya da Nami) adında bir tanrıydı. Bir diğer dağ tanrısının adı da Hazzi olarak belirtilmiştir. Bilindiği gibi Güney Amerika uygarlıkları olan Mayalar, İnkalar ve Aztekler de dağ tanrılarına tapınmışlardı. Araştırmacı Laroche mitolojide Hazzi'nin bir dağ adı olduğunu ileri sürer. Del Monte-Tischer bu dağın Ugarit yakınında cebel el Aqna olarak bilinen Casius (Kel dağı) ile aynı olduğunu ve metinlerde Nanni dağıyla birlikte anıldığını açıklar.

Headlam: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. 1894 yılında Hogarth ile beraber çeşitli yerlerde yaptıkları gezilerle tarihin derinliklerinde yer almış uygarlıkların ortaya çıkmasında etkili oldular. Diğer uygarlıklarda emeği geçen arkeologlar, yazıtbilimciler Hitit uygarlığının da gün yüzüne çıkmasına neden oldular. Genellikle Hitit kazılarını yapan arkeologların bir başka uygarlıkta da kazı ekiplerinde bulunmuş oldukları belirtilmektedir.

Hedammu: Hitit mitolojisinde ["mitolojik bir varlık"] belirtilen bir yaratık şeklinde tanıtılmaktadır. Aynı zamanda bir öykünün de adıdır. Bu öyküde İştar dişiliğini mitolojik bir ejderhaya karşı kullanır ve başarır. Tablet çevirilerinde, *"…[deniz tanrısı??] işitti ve kendi kendine (?) o ayaklarını [Bir iskemleye] dayadı. Deniz tanrısının eline bir riton koydular. Büyük [deniz tanrısı] Kumarbi'ye yanıt [vermeye başladı] : -Bizim sorunumuz hallolmuştur. Tanrıların [babası] Kumarbi sen yedi gün içinde evime (gel) ben sana genişliği bir Danna, uzunluğu [ ] olan kızım Sertapsuruhi vereceğim. Tatlı bir kaymak gibi Sertapsuruhi'yi [içeceksin(?).] Kumarbi (bunu) duyunca içinden sevindi. Akşam oldu[ ] onlar bronzdan BIBRU-kapları, bronzdan arkammi ve gagalturi adlı müzik aletleri eşliğinde Kumarbi'nin evinin dışında büyük deniz tanrısını çağırdılar ve evine (kadar) ona eşlik ettiler. (Orada) O, [-den] yapılmış güzel bir sandalyeye oturdu. Deniz tanrısı Kumarbi'yi yedi gün bekledi…"* şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Hedammu şarkısı: [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Hitit edebiyatında önemli bir yer tutan "Hedammu şarkısı" Hurri öyküsüdür. Hedammu şarkısı ile ilgili tabletler: KUB XLIII 65, KUB XXXIII 109, KUB VIII 64+67+65, KBo XXVI 72, KUB KBo XIX 112+112A, KUB XXXIII 100, KUB XXXVI 16, KUB XXXIII 100+103+110+116+122, KUB XII 65, KUB XXXIII 88+85, KUB VIII 66, KUB XXXIII 83, KBo XXVI 74, KBo XIX 113, KUB XXXVI 58, KBo XIX 110, KUB XL III 64] tabletlerin transkripsiyonları 1949 yılında Friedrich, 1969 yılında Laroche, 1971 yıında Siegelova, 1992 yılında Polvani, 1992 yılında Ünal; çevirileri; 1949 yılında Friedrich, 1971 yılında Siegelova, 1987 yılında Bernabe, 1990 yılında Hoffner, 1990 yılında Daddi-Polvani, 1992 yılında Ünal, 1994 yılında Haas, 1994 yılında Ünal: Yorumları da 1967 yılında De vries, 1971+1975 yılında Siegelova, 1978 yılında Güterborck, 1982 yılında Haas, 1989 yılında Wilhelm, 1990 yılında Daddi-Polvani, 1994 yılında Haas, 1995+1977+1978 yılında Lebrun, 1997 yılında da Beckhman tarafından yapılır. Tablet çevirilerinde, "...[deniz tanrısı??] işitti ve kendi kendine (?) o ayaklarını [bir iskemleye] dayadı. Deniz tanrısının eline bir riton koydular. Büyük [deniz tanrısı] Kumarbi'ye yanıt [vermeye başladı] : -Bizim sorunumuz hallolmuştur. Tanrıların [babası] Kumarbi sen yedi gün içinde evime (gel) ben sana genişliği bir Danna, uzunluğu [ ] olan kızım Sertapsuruhi vereceğim. Tatlı bir kaymak gibi Sertapsuruhi'yi [içeceksin(?).] Kumarbi (bunu) duyunca içinden sevindi. Akşam oldu[ ] Onlar bronzdan BIBRU-kapları, bronzdan arkammi ve gagalturi adlı müzik aletleri eşliğinde Kumarbi'nin evinin dışında büyük deniz tanrısını çağırdılar ve evine (kadar) ona eşlik ettiler. (Orada) O, [-den] yapılmış güzel bir sandalyeye oturdu. Deniz tanrısı Kumarbi'yi yedi gün bekledi..." şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Heinrich Barth: Mısır uygarlığının araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Charles Texier gibi oda duvar kabartmalarının kopyalarını yayımlattı.

H. Ehelolf: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine çalışmalar yaptı. Sommer'in dönem arkadaşları olan J. Friedrich, H. Ehelolf ve A. Götze Hitit dilinin günümüzde okunabilmesinde emek verdiler. Bunlar genç kuşak Hitit araştırmacılarıydı.

Henti: Hitit Kraliçesidir. Araştırmacılar Şuppiluiluma I'in eşi olduğunu

ve üç erkek çocuğun da annesi olduğunu ifade ederler. Bazı metinlerde Henti'nin Ahhiyava'ya sürgün edildiği yazılmıştır. Şupiluliuma I, Henti ile birlikte Kizzuwatna'da tapınılan Hepat ve Sarruma tanrılarının tapınaklarına rahip olarak Hititli prensleri göndermişti.

Hemite: (Hamide adıyla da belirtilmektedir.) Hemite köyünün Hititlere ait buluntuların bulunduğu alana verilen ad "Hemite" adı şeklinde belirtilmektedir. Anıtın adı da Hemite anıtıdır. Hitit krallarının güney ülkelerine ulaşmak için kullandıkları bölgelerden biridir. Kayaya oyularak yapılan yerlerin doğal dağ geçidi oldukları ifade ediliyor. Bu bölgelerde kayalara işlenmiş kabartmalar bırakmışlardır. Köyün Adana'ya 75 km. uzaklıkta olduğu belirtilmektedir. 1.75 metre yükseklikteki anıt, bir kayaya kabartma şeklinde yapılmıştır. Anıtın kayaya oyulduğu yer Ceyhan nehrine bakmaktadır. Bu anıtın varlığı ilk defa 1946 yılında H. Bossert tarafından kayıtlara geçirilir. İlk arkeolojik çalışmanın da Alfonso Archi tarafından gerçekleştirildiği söylenir. Uçurum kenarındaki bir kayaya oyularak yapılan anıtın Gezbeli'deki anıtla benzer taraflarının olduğu belirtilir. Kayada bir savaşçı figürünün sol elinde dik duran bir mızrak, sol omzunda bir yay taşıdığı ve kıvrımlı bir kılıçla kısa etekli olduğu belirtilmektedir. Resmedilen bu savaşçının yanında hiyerogliflerle yazılan, "Tarhunda, Tarhu'nun oğlu Piya'dır," şeklinde bir yazının yazıldığı görülür.

Hemeshant: İlkbaharın gelişini müjdeleyen bir bayramdır. Törenlerle kutlanmıştır. Bu bayramda tanrı Telepinu adına gösteriler düzenlenirdi. Eski uygarlıklarda genellikle tapınılan tüm merkezi tanrılar adına törenler yapılırdı.

Hepat: (Bazı kaynaklarda Hebat/Hepa(tu) şeklinde de yazılmıştır.) Kummanni tanrıçasıdır. Hititlerde ithal yoluyla tapınılan bir tanrıça şeklinde belirtilmektedir. Fırtına-tanrısı Teşub'un eşidir. Hepat, Hattilerde "Vuruşemu" ve Hurrilerde "Hepat" adıyla tapınılmıştır. Hititlerin dinsel inancında "Arinna'nın güneş tanrıçası", geç Hitit döneminde ise "Kubaba" olarak tapınılmış olduğu ifade edilmektedir. Bilindiği gibi Kubaba Mezopotamya bölgesinde tapınılan bir tanrıçaydı. Tanrıça Hepat, Ullikummi'nin büyümesini engellemeyince tapınağından sürülür. Bu tanrıça eşi Teşup'la beraber Hapla, Şamuha, Kumanı, Uda adlı kentlerde tapınılmıştı. Tanrıça yüksek dağlara ayak basan bir panter (ya da aslanın) sırtında ayakta resmedilmiştir. Yanında da ileriye doğru atılmış, başında tanrısal bir külahı olan Teşup, bir boğa biçiminde gösterilmiştir. Hepat daha sonraki dönemlerde "Kibele" adıyla bereket tanrıçası olarak tapınıldı. Hititlerde ise

ana tanrıça Kubaba olarak ortaya çıkar. Arinna'nın güneş tanrıçası olarak tapınılan Hepat'ın krallık otoritesinde önemli bir rol oynadığı belirtiliyor. Murşili II (MÖ. 1345-1315) döneminde unutulmuş olan Hepat kültünü canlandırmıştır. Bu tanrıçanın adını yazıtlarında göstererek yeniden dirilişini belirtmiş olarak tarihte yer alan bir kraldır. Bir yazıtında, *"...Ben majeste, babamın tahtına oturduğumda çevredeki bütün düşmanlar benimle savaşa giriştiler. Ancak ben hiç bir düşman ülkesine karşı sefere çıkmadan önce Arinna kentinin güneş tanrıçası ile ilgili bayram törenlerini düzenledim [...] ve ona seslendim: Arinna'nın güneş tanrıçası! Benim efendim, benim yanıma aşağıya gel ve [...] senin topraklarını almak isteyen çevredeki düşman ülkeleri yok et! Ve Arinna'nın güneş tanrıçası sözümü duydu ve bana geldi. O zaman babamın tahtına oturur oturmaz, çevredeki düşman ülkeleri on yılda yendim ve onları yere vurdum..."* şeklinde Hepat'ı anarak ifadeler kullanmış görülüyor. Hepat adı Hitit hiyeroglif yazısında anlamı "şehre ait olan Hepat ya da şehirli Hepatu" şeklinde "Dhi-pa-tu URU-me-na-li" olarak yazılmıştır. Hiyeroglif yazıların bulunduğu kabartma resmin arka tarafında da "Tu-ma-n-aURU" adlı bir kentten söz edilmektedir. Bu kabartmanın Darende kökenli Malatya Kralı tarafından hazırlandığı belirtilmektedir.

Yazılıkaya'da bulunan bir kabartma. Kabartmada Teşup ve Hepat gösterilmiştir (ortada)

Herapşili: Hitit Kralı Alluvamna'nın karısıdır. Telipinu'nun da kızıdır. Hitit yazılı metinlerin yetersizliğinden dolayı kişiliği hakkında yeterli açıklama yapılamıyor. Telipinu'nun ölümünden sonra Tahurvailli kral oldu. Zaten arkeolojik araştırma ve kazılarda Boğazköy'de bulunan bir kurban yazısında Aluvamna ile karısı Herapşili'nin adları geçmektedir. Boğazköy'de bulunan mühür yazısında, *"...Tabarna, Büyük Kral Alluvamna'nın mührü. Kim değiştirilirse öldürülecektir..."* şeklinde bir ifade yer alır.

Hesue: Mezopotamya savaş tanrısı Zababa'nın Huri dilindeki adı. Hititlerce tapınıldı. Bilindiği gibi Hititler işgal etikleri kent krallıklarının tanrı kültlerini de beraberinde getiriyor ve o halkın tapınma geleneklerini kendileri de izliyordu.

Hesti-mozole: Hattuşa'nın güneyindeki kalede bir anıta verilen ad.

H.H. Vonder Osten: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine çalışmalar yaptı. Chicago Üniversitesi adına I. J. Gelp ile beraber

Anadolu'nun çoğu arkeolojik bölgesinde geziye çıktı. Vonder Osten, Alişar'da Hititlerin uygarlığına ışık getirecek arkeolojik bir gurubun da başkanlığını yapar. Anadolu'da bulunan Bronz Çağına ait çanakçömleklerin sıralamasını yaptı. Genellikle yabancı araştırmacıların Anadolu uygarlıklarının ortaya çıkarılmasında oldukça emek gösterdikleri bilinmektedir.

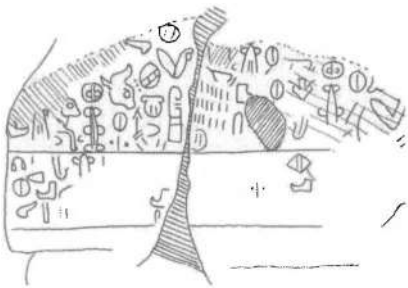
Heteoğulları: Hititlerle bir anlaşma yapan beyliktir. Anlaşma yaptıktan sonra Hitit halkından göç edenleri kabul ederler. Çivi yazılı belgelerin yetersizliğinden hakkında bildi verilemiyor. Ancak bazı ifadelerde Kuruştumma Krallığı'na bağlı bir topluluk olduğu söylenmektedir.

Hetty Goldman: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine çalışmalar yaptı. 1935-1949 yılları arasında Tarsus'ta Klikya hakkında kazılar yaptı. Hititlere ait buluntular da elde eder.

H.G. Güterbock: (Prof). Amerikalı bir Hititolog. Muazzez İlmiye Çığa eğitim veren biri. 1912 yılında Hititlerin bulunduğu bölgedeki kazılarını yarıda bırakarak ülkesine geri gitmişti. 1931 yılında Atatürk'ün çıkardığı yasal bir izinden dolayı yeniden kazılara başlamak üzere Türkiye'ye geldi. Hattuşaş'ta yaptığı kazılarda onlarca mühür bulmuştu. Bu mühürler Hititlere aitti. Güterborck, Osmanlılar zamanında önemsiz olarak görülen Anadolu uygarlığı tarihinin tarafsız yazılması için çok çabaladı. Bundan dolayı Türk Tarih ve Dil kurumlarını; Anadolu uygarlıklarını ortaya çıkarmak adına araştırma uzmanlarının yetiştirilmesi için de Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasında emeği geçmiştir. Özellikle Atatürk, bu fakültenin konumunu Asuroloji olacak şekilde düşünürken Türklerin soylarının Sümerlere dayanmış olabileceğini düşünerek "Sümeroloji" olarak değiştirmiştir.

Hisarcık: Yazıt Hisarcık köyünde bulunan Toptepe adlı yerde bulunmuştur. Köye on kilometre uzaklıkta bulunmaktadır. Hisarcık, Kayseri ilinin güney yakasında yer alır. Yazıtta Luwi hiyeroglifleriyle yazılmış bir metin yer alır. Yazıtın yıpranması, okunmasını zorlaştırır. Ancak içinde Erciyas dağının Hititce adı olan Harhara adı geçmektedir. Bölgede başka bir yazıtın daha bulunduğu ifade edilmektedir. Bu yazıtın İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde koruma altında olduğu söylenir. Yazıtta Harhara dağı ve ceylanlarından söz edilir. Bahçeköy'de bulunan yazıttaki bazı adların bu yazıtta da yer aldığı belirtilmektedir.

Hilakku: Geç Hitit beyliklerinden biri olarak belirtiliyor. Çukurova (Kizzuvatna) bölgesinde yer aldılar. Bunlar bölgenin dağlık alanında yaşamışlardı.

Hisarcık yazıtında metnin kopyası

Hilammatti: (Hilammatta) tapınaklarda görevli olanlara verilen bir un van. Yüksek görevlilere de "Hazzivitassi" deniliyordu.

Himuili: Kaynaklar Huzziya II'nin oğlu olduğunu belirtiyorlar. Öldürülen Huzziya II yerine kral olan Muvatalli, ona sarayda önemli bir görev vermiştir.

Hippara: En düşük sosyal sınıfı oluşturan bir insan gurubu. Köle konumunda da ele alındıkları ifade edilir. Bu insanlar tam özgür değillerdi. Kendilerine ait olan malları satamazlardı. Bir anlamda açık havada tutsak olarak gözaltında bulunan kişilerdi.

Bunlarla ticari ilişki içinde olanlar tespit edilir ve ölümle cezalandırılırdı. Hipparalar ile ilgili belge eksikliği nedeniyle daha fazla bilgi verilemiyor.

Hititlerin AB'si: Günümüzde çoğu ülkelerin siyasal ve ekonomik yaşamlarından ödün vermek için üye olmayı istedikleri "Avrupa Birliği" adlı kolektif yaşama şekli çok eskilerde Hititlerde uygulanmıştı. Hititler savaş yerine, barıştan yana olan ve kuşattıkları ülkelerin kültürlerine, dinlerine, siyasal yapılarına ve geleneklerine saygı duymuş aynı şekilde onlara bağlı bulunan ülkelerin de geleneklerini izlemiş bir uygarlık olarak karşımıza çıkar. Tarihsel belgelerde Hititlerden başka demokratik ve çağdaş bir yönetim şekli çizmiş uygarlığa rastlanmamaktadır. Doğaldır ki Osmanlı dönemindeki bazı kralların Hitit geleneğine göre bir siyasal tablo çizmeye başlamaları görülse de tek taraflı inanç yüzünden bu tarihi fırsatı kaçırmışlardı. Yani, irtica Osmanlının önünü kesmişti. Osmanlının kaçırdığı bu siyasal fırsat çok daha sonraları Avrupalı birkaç devletin bir araya gelmesiyle gerçekleştirdikleri "AB" topluluğu olarak ortaya çıktılar. Anadolu'nun kaderi çoğunlukla çıkmaz sokaklarla çevrilmiştir. Dönemin ekonomik açıdan bir yapısallık sağladığı birlikte yaşama serüveni Hititlerden Osmanlılara oradan da AB adı verilen Avrupa Birliği kriterlerine işlenmiştir.

Hititlerin öyküsü: Önceleri küçük aşiretlerin yaşamlarını devam ettirdiği bir yer olarak bilinirdi Anadolu. Yaklaşık M.Ö. 1800 civarında, Anadolu'da yaşayanlar (Özellikle Hattiler) tarihin başlangıç dönemlerinde yerli bir dil olan "Aglutinant dili" kullanırlardı. Önceleri bu

dili kullananlar da Hattiler ve Hint-Avrupa kökenli Hititlerdi. Hititlerin de "Nesili" adı altında anılmaları ve Nesili dilini kullanmaları da tarihsel yönden önemli bir belge niteliğindedir. Hititlerin geliş serüveninden önce İ.Ö. 2500-1700 arasında bölgede yaşayan Hattilerin geleneklerinden ve onların tarihlerinden söz etmek daha yararlı olacağı görüşündeyim. Aglutinant dil gurubuna ait Hattiler ve Hint Avrupalı Hititler hakkında ilk bilgilerin edinildiği dönemlerin M.Ö. 1800 yıllarına dayandığı ifade edilir. Küçük aşiret kavgaları dışında bölgede renkli bir hareket yoktu. Merkezi yönetim denilen hiçbir şey de yoktu. Belgelerde yaklaşık M.Ö. 2000 yılına doğru Hittilerin (Hatti) yaşadıkları bölgede büyük bir saldırı ve istilanın söz konusu olduğu belirtiliyor. Düşman saldırılar mı yoksa doğal afetler sonucu mu kesin olarak bilinmiyor? Çünkü arkeolojik kazılar ve araştırmalarda bazı bölgelerde Erken Tunç Çağına ait katmanlarda derin yangın izleri görülür. Arkeolojik belirlemelere göre bu yerler Boğazköy, Dündartepe, Alacahöyük, Karaoğlan, Karahöyük ve Bitik ören yerleridir. Yaşamın Alişar'da surlarla çevrili bir kentte devam ettiği, Etiyokuşu ve Ahlatlıbel bölgelerinde Erken Tunç Çağından sonra insanların yaşamadığı gözlenir. Hint-Avrupa boyları olarak söz edilen Hititlerin Anadolu'daki yangın sahasına nereden ve nasıl gelmiş oldukları hâlâ cevapsız sorularla varlığını korur. Hitit, inanılmaz ama Anadolu'da yaklaşık M.Ö. 1650/1620-650 tarihleri arasında sert esen rüzgâr gibi yayılmış bir uygarlık olarak adım attı. Yazılı belgelerde Asur egemenliği sırasında Anadolu'da dağınık bir halde yaşayan aşiretlerden oluşan bir krallıkla Hititler, imparatorluğa kadar yükseldiler. Hitit beylerinin M.Ö. 2000-1700 yılları arasında bölgedeki konumlarıyla tarihte önemli izler bıraktıkları artık biliniyor. Bu dönemde Asurlular Anadolu'nun bazı yerlerinde ticaret kolonilerini kurmuş, tüccarlar, Hitit beylerinin yaşadıkları yerlere çeşitli malları getirmiş ve takas yoluyla parasal gelir elde etmişlerdi. Yollar bozuk olduğu için özellikle eşek gücünden faydalanıyorlardı. Yük taşıyıcı bir hayvan olarak değerlendirilen eşek Hititlerin vazgeçilmez kamyonları olmuştu. Asurlu tüccarlara kalay ve kurşun vererek yerine bakır ve demir satın alırlardı. Bu beylikler, Neşa (Kaneş), Hattuş, Mama, Puruşhanda, Zalpa, Kuşarra'ydı. Birbirlerinden oldukça kopuk ve dağınık yaşayanların bu sade serüvenlerini değiştirmeye kararlı biri vardı. O da Pithana'ydı. Pithana dağınık yaşayan aşiretleri bir araya getirmek için tarih sahnesine çıkar. İlk merkezi sistemin temellerini atar. Merkezi sistemle yeni bir yönetimin sınırlarını çiz-

meye çalışan Pithana, oğlu Anitta ile birlikte hareket ediyordu. Pithana'dan sonra Anitta, Neşa, Zalpa ve Hattuş beyliklerini kuşatarak yağmalamış ve "Büyük Kral" olarak unvan kazanmıştır. Kuşara aşiretinden olduğu için "Kuşaralı Anitta" olarak adlandırılan Kuşaralı Anitta, Hattuş kentini nasıl kuşattığını yazılı taşlara işler. Ancak, Hititlerin kurucu Kralı olarak bilinen Hattuşili I, Anitta'nın kuşattığı Hattuş kentinin adını "Hattuşaş" şeklinde değiştirerek başkent yapma girişimiyle bir dönemi başlatır. Hitit devleti kurulmuş ve Hattuşili "Büyük Kral" olarak Anadolu'da ün yapmaya başlamıştı. Bu tarih yaklaşık İ.Ö. 1650'yi gösteriyordu. İmparatorluğun temelini oluşturan yerli Hatti beylerinden başka "Hint-Avrupalı" Hititlerin kökenleriyle ilgili belirlenen bir tanımlama henüz olmamıştır. Bazı kaynaklarda asıl Hititlerin Kafkasya ya da Avrupa'nın kuzeyinden gelmiş olabilecekleri tahmin edilen göçebe halkların olabileceği belirtilir. Azınlık olarak belirtilen Hititlerin, Hattuşaş bölgesine geldiklerinde bölgede yaşayanlar silah kullanmasını biliyor ve güvencede yaşamak için kentlerinin etrafını surlarla çevirmişlerdi. İşte bölgeye yeni gelen Hititler Anadolu'daki bu beylikleri çok kolay bir şekilde ikna etmiş ve krallıklarını kurmuşlardı. Hitit halkı ["nesili" "nesice"] dilini konuşanlar olarak tanımlanmışlar. Bulundukları Anadolu topraklarına da "Hatti Ülkesi" adını vermişlerdi. Kendilerine de "Hattili" unvanını vermişler. Yeni gelen göçebe halklar kendilerinden önce bölgede yaşayan ve uygarlık alanında ileri bir konumda bulunan Hattilerle çabuk kaynaşmışlar. Onların tanrılarına tapınmış, mitolojilerine, dinlerine, gelenekleriyle beraber isimlerine de sahip çıkmışlardır. Bölgede yaşayan halkların hiç birinin kültürel geleneklerini değiştirmeye uğraşmamışlar. İlginçtir ki bugünkü devletler; Hititlerin din konusunda, dil konusunda, gelenek ve görenek konusunda insanlara özgürlük hakkı tanımış bir devlet konumunda olmadılar. İşte Hititler günümüzdeki tarihten yaklaşık 3.700 yıl önce insanlara bu özgürlük hakkını vermeyi başarmışlardı. İmparatorluğun sınırlarını genişleten ve güvenlik kordonu altına alan Hattuşili I'in başarısına daha fazla başarı katan Murşili I, döneminde irili ufaklı kentler dışında Halep ve Babil kentlerine askeri seferler yapılmış ve sınırlar genişletilmişti. Kralların bitmeyen hırsı Hititleri kısa sürede Anadolu'da güçlü bir imparatorluk haline getirir. Kuşşara Kralı Pithana ve oğlu Anitta aşiret beyleri arasından sıyrılarak Kaniş/Neşa kentini kuşatarak krallığın merkezi yaparlar. (Bilindiği gibi Osmanlı beyliğinin kuruluşu da Hititlerin serüvenine benzemektedir. Osmangazi önceleri Bilecik civarındaki Söğüt'te beylik kararını

hazırlar, ancak bu kararı Yalova'da Yalakdere bölgesinde Bizanslılarla yaptığı savaşı kazanarak ilan eder.) Daha sonra Anitta Hattuş kent Kralı Pijusti'yi mağlup ederek kenti kuşatır. Hattuşili I ise Anitta tarafından kuşatılan Hattuş kentinin adını Hattuşili olarak değiştirerek başkent yapar. Hattuşili'den sonra Murşili atalarından gördüğü savaşçı kimliğiyle istilalara devam eder. Suriye'ye bağlı kent devletlerini aradan çıkararak Mezopotamya ticaret yollarını denetimi altına alır. Babil kentine kadar ilerleyip, Hammurabi Hanedanlığı'nın sona ermesini sağlar. Murşili bu kadar başarıdan sonra Hantili tarafından taht kavgası nedeniyle öldürülür. Krallık ailesi içinde karışıklıklar olur. Yönetime Hantili'nin geçtiği ve onun da öldürüldüğü belirtilir. Hantili'den sonra tahta geçen Zidanta ve Huzziya I, tıpkı Hantili gibi darbeyle öldürülürler. Bu belirlemelerin Hititlerin beyleri arasındaki feodal düşüncenin boyutlarını gösterir. Aile içindeki bu karışıklıktan faydalanan Mittaniler Toroslar'ın güneyi ve Anadolu'nun güney ve güneydoğusundaki kent krallıklarını ele geçirir. Bu kent krallıkları arasında Kizuwatna da yer alır. Saraydaki kan davalarının sona ermemesi Telepinu'nun başa geçmesi durumunda son bulur. Telepinu, eyalet sistemi kurarak Anadolu'da alev topuna dönüşen kent devletlerinin yatışmasını sağlar. "Telepinu" adlı fermanı yayınlayarak taht verasetini belirli kurallara bağladığını açıklar. Telepinu dönemine araştırmacılar "Orta Krallık" adını verirler. Başa geçen Tuthaliya Hititlerin uslanmaz düşmanları olan Kaşkalara karşı zor dönemler geçirir. Egemenliği sırasında krallığın gücünü yeniden kazandırır. Anadolu'yla sınırlı kalan Tuthaliya I'den sonra Şuppiluliumma I, başa geçer. Suriye ve Kuzey Mezopotamya'daki bazı kentleri egemenliği altına alır. Kaşkalarla savaştıktan sonra Ugarit Kralı Nigmedu II ile bir antlaşma yapar. Şuppiluliuma I, Mısır'da Tutankhamon'un öldürülmesinden yararlanıp, Kargamış ve Mittanilere saldırarak onların yaşadıkları kentleri kuşatmıştır. Mitanni Krallığı'na da son verir. Murşili II, şansız bir döneme rastlar. Döneminde Hititlerde veba salgını başlar. Asurların baskısı ve Suriye içindeki karışıklıklardan iş yapamaz hale gelir. Ondan sonra oğlu Muvatalli II, tahta geçer. O da yirmi yıldan fazla "Büyük Kral" unvanıyla egemenlik sürdürmüştür. Kardeşi Hattuşili, Hattuşa valisi olmakla beraber kral kardeşi Muvatalli II'ye birçok alanlarda yardımcı olmuştur. Muvatalli II döneminde sarayını, tanrı ve atalarının heykellerini yanına alarak Hattuşa'dan Tarhuntaşşa kentine taşınır. Ammuru bölgesindeki anlaşmazlıklar nedeniyle Mısır'la Kadeş Savaşı'na girer. Ramses II

ile yapılan Kadeş Savaşı Mısır'da Abydos, Luksor ve Abu Simbel tapınak duvarlarına görsel bir şekilde alçak kabartmalarla gösterilir. Duvar kabartmalarında Ramses II'nin Muvatallı II'yi nasıl yendiği gösterilmiştir. Daha sonra Muvatallı II ölür, yerine kardeşi Hattuşili kral olacakken oğlu Murşili/Urhi-Teşup tahta geçer. Urhi-teşup başkenti yeniden Tarhuntaşşa'dan Hattuşaş'a taşır. Döneminde bölge Ramses II'nin denetimi altındadır. Hattuşili, Babil, Asur ilişkilerini aksatmadığı gibi Mısır ile de ilişkilerini sürdürür. Daha sonra da "Kadeş Barış Antlaşması" yaparak karşılıklı barış yolunu seçerler. Kendisinden sora Prens Tuthaliya IV tahta geçer. Tuthaliya IV, Tarhuntaşşa Kralı Kurunta ile bir antlaşma yaparak sınırlarını belirler. Tuthalıya IV'ün yerine oğlu Şuppiluliuma II tahta geçer. Kıtlıkların olmasına rağmen, askeri başarılar gösterir. Hattuşa'da güney kaledeki bir yazıtta Şuppiluliuma II'nin başarılı bir yönetim gösterdiği ve Tarhuntaşşa Krallığı karşısında otoritesini kurduğu belirtilir. İ.Ö. 1200 yıllarında imparatorluk sona erer. Bu sona ermenin nedenleri henüz tam olarak bilinmiyor. Sonraki yıllarda Toroslar'dan Adana bölgesine kadar inerek egemenlikleri altına almayı başarırlar. Tevrat'ta adı geçen "Hatti" insanlarıyla asıl Hatti olanlarla karıştırılmaması gerektiğini anlatan araştırmacılar var. Hatti adı "Hittim" olarak da belirtilmiştir. İncilin Yunanca çevirisinde "Hetaios, Latincede "Hettaeus", Lutherin çevirisinde de "Hetbitter" şeklinde yazıldığı görülür. Ayrıca gerçek adı Hititler olarak ifade edilen bu halklar için Almanlar "Hethiter", İngilizlerle Fransızlar "Hittites" şeklinde tanımlamışlardı. Türkçede ise çok önceleri "eti" daha sonra da "Hitit" biçiminde ele alınmıştır. Hititler, Asurluların Anadolu'dan çıkmak zorunda kalmasıyla devlet idaresini ellerine almışlardır. Anadolu'nun yerli halkıyla kaynaşıp, Hitit devletini kurmuşlardır. Bu devletin kurucusu Labarna'dır. Başkenti ise Hattuşa'dır (Boğazkale). Mısırlılar, Hititlere "hayta" (haytas) ve "Setti" adını vermişlerdi. (Araştırmacılar bu imparatorluğun yaklaşık 700 yıl Anadolu'da hüküm sürmüş olduklarını ifade ederler.) İ.Ö. 1200 yıllarında Hititler, Anadolu'ya Kafkaslar'dan gelen Hint-Avrupa göçebe halkları tarafından yıkılmıştır. Luviler-Yeni Hititler; Suriye yakınındaki Karkamış ve Kilikya da krallıklar kurdular. Büyük Hitit Krallığı'nın kurulmasıyla ilgili bulunan belgelerdeki mühürlerde Tuthaliya-Nikalmatı (eşi) ve Arnuvanda-Asmunikal (eşi) belirtiliyor. Hititlerden sonra Güneydoğu Anadolu ve Suriye civarında kurulan krallıkların çoğu Hititlerin geleneklerini uzun süre sürdürdüler. Tevrat'ta adı geçen

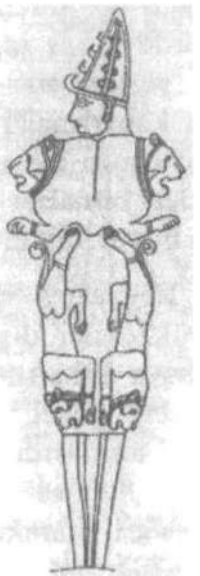

Malatya-Aslantepe'de bulunan "Aslanlı Kapı"daki kayadan yapılmış aslan heykeli. Ankara-Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altındadır

Hezekiel Kudüs (Yeruşalim) de yaşayanların Hitit soyundan geldiklerini belirterek onları kınamıştı. Hititler hakkında 19. yüzyıla kadar ancak Tevrat'ta belirtilen bilgilerden adının "Hitti" olduğu biliniyordu. Bunlar Kenan diyarında yaşayan halklar olarak belirtilmişti. Araştırmacı Wickler, Hatuşşaş (Boğazköy) yakınlarında yaptığı kazılarda bulduğu dönelerle Hititlerin İ.Ö. 1225 yılına kadar Ortadoğu'da önemli bir imparatorluk kurmuş olan Sami asıllı olmayan istilacılar olduğunu kanıtladı. Hititlerle ilgili Boğazköy kazılarında on binlerce tablet bulundu. En iyi anlatımı Dr. O. P. Gurney "The Hittites" adlı kitabıyla vermiştir. Hititlerin nereden geldikleri tam olarak bilinmiyor. Denizden oldukça uzak bir yerde yaşayan Hititlerin yaptıkları dualarla yaşadıkları yer hiç bağdaşmazdı. Bu dua, *"... Göğün güneş Tanrısı, efendim, insanoğlunun çobanı, yukarıya geldin sen. Göğün güneş tanrısı denizden geldin ve şimdi göklere çıkıyorsun..."* şeklindeydi. Hititlerin geleneklerinde demir madeni, altından daha değerli olarak görüldü. Krallar tahtlarını altın yerine demirden yaptırmışlardı. Hitit tarihi üç aşamada incelenmektedir. Eski Krallık, Orta Krallık ve İmparatorluk dönemi şeklinde.

Hitit adı: "Hitit" adı, Hattilerin Aglutinant dil gurubundaki "Hattice" dilinden gelen bir kök sözcüğüdür. Tevrat bu halkın adını "Htt" şeklinde tanımlamaktadır. Tevrat'ın İbranice yazılmasında (İbranicede sesli harflerin olmayışından) anlam kaymaları yaparak filologlar çoğunlukla "Hatti, Hitit, Heti, Eti" adlarını kullanmışlardır. Ancak, "Hitit, Heti, Eti" adlarının dışında orijinal ad olan "Hatti" adı öne çıkmaktadır. Onlar Anitta zamanında "Nesi" dilini kullandıkları için kendilerine "Nesili", Kral Anitta tarafından kurulmuş olan ilk kentin adı olan "Neşa" adıyla "Neşalı" olduklarını göstermişlerdi. Hatti sözcüğünün anlamının ise dilimizde "antlaşma" şeklinde tanımlanan "ahit" kelimesinin kökünden gelmektedir. Nesili adı bazı kaynaklarda da "Naşili, Neşunnili, Kanişumnili" şeklinde belirtilmiştir. Tevrat ve İncil'de adı farklı şekillerde belirtilen Hititler için günümüzde İngilizcede "The Hittites" Almancada "Die Hethiter" Fransızca önceleri "Heteen" daha sonra da İngilizce uyumuna yakın "Les

Hittites" İtalyanca "(H)ittito/eteo" adlarıyla dünyanın çeşitli yerlerine tanıtılırlar. Uzun yıllar Anadolu'da Fransızların etkisiyle Hititler "Etiler" adıyla anlatılmışlardı. Ancak sonraki yıllarda ortak ad olan Hitit(ler) adı kullanılmıştır.

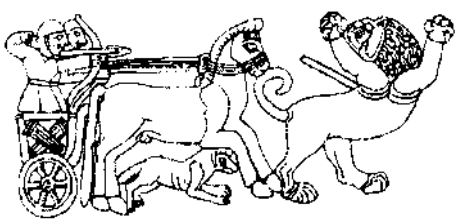

Kılıç Tanrı-Yazılıkaya kabartması

Hititlerin kökenleri: Hititolog Albert Götzce, "...Avrupalı ulusların kültür dünyasında görünmeleri Hititlerle başlar; bu da onların ilginçliğini daha da arttırmaktadır..." şeklinde bir ifade kullanır. Bu ifadenin gölgesinden Hititlere doğru inceleme yapmak gizemlerle dolu bir yolculuğa benzer. Kaynaklar Anadolu'nun kuzey kısımlarının merkezleri Hattuşa olan bölgeler Hititlere ait bölgeler olduğunu yineliyor. Güney bölgeleri ise Hint-Avrupa kavimleri olan Luvi ya da Luviceyi konuşan halkların istilası altındaydı. Bu halkların dışarıdan Anadolu'nun güney kısımlarına hangi tarihlerde gelip yerleştikleri kesin olarak bilinmiyor. Hatta hangi bölgeden gelmiş oldukları da bilinmiyor. Zaman içinde bölgede yapılan kazılarda elde edilen tabletlerin çevirileri yapıldıkça, Hattilerle ilgili bazı kaynaklara ulaşılacağı da kaçınılmaz olacak. Ancak, olasılıkları değerlendiren bazı bilim adamları, araştırmacı yazarlar, arkeologlar, antropologlar bu halkların Tuna nehriyle Karadeniz'in kuzey kısımlarına kadar olan bölgelerden akın eden bir halk olduklarını ileri sürerler. Tuna'dan Kafkasya'ya kadar olan bölgenin Kurgan adlı bir aşiretin adından kaynaklanan "Kurgan" kültürünün etkisinde olduğu belirtiliyor. Kurganların da Asya kökenli bir halk olduğu belirtilmektedir. Ve bu kültürün de güneye taşınmış olabileceğini tahmin eden araştırmacılar, istilacı halkların bu bölgelerden Anadolu'nun güney kısımlarına sızmış olabileceklerini kesin olarak belirtirler. Dilbilimcilerle arkeologların ortak yürüttükleri çalışmalar doğrultusunda Hititlerin de kökenleri zamanla gün yüzüne çıkacaktır. Araştırmacılar İ.Ö. 1400-1200 (İ.Ö. 2000 tarihini gösterenler de var.) tarihleri arasında özellikle Beycesultan kazılarında elde edilen bulgulardan Hint-Avrupa dilini konuşanların izlerine rastlandı. Beycesultan'da bu kültürle ilgili izler bulunmaktadır. Bu kültürün köken bakımından Troya'nın ikinci kültür evresiyle bağdaşlaştırılmış olduğu da ifadeler arasında yer alır. Hatta Klikya ile de bağlantılarının olabileceği tahmin ediliyor. Bölgeye (Kuzeybatı Anadolu'ya) göç yolu ola-

rak ele alınan Kurganların göç etmiş olduğu varsayımlara bağlanırken; Troya'nın yerleşmesine benzer kale yapıları güney Rusya'ya kadar uzanmaktadır. Mezar biçimlerine bakıldığında Kurgan göçünün daha önceleri de yapılmış olduğu varsayımını da ileri sürenler var. İç Anadolu bölgesinde Balkanlar ve kuzeyden gelip yerleşen halklardan önce bölgenin asıl sahiplerinin "Hattice" olarak da bilinen Hattilerdi. Bunlar kendilerine özgü Hititçe dilini kullanmışlardı. Hattilerin merkezlerinin Hattuşa değil de Sivas'ın Divriği ilçesinin bulunduğu alanlar olabilir tezini savunanlar var. Ancak Hattilerin kesin olarak Anadolu topraklarına nereden geldikleri bilinmiyor.

Hititlerin yıkılışı: Siyasal yetersizlikten dolayı iç ayaklanmalar, aile içi tartışmalar, komplolar nedeniyle zayıflayan Hititler geri dönülmez bir yola girerler. Her uygarlıkta belirlenen çöküş dönemleri Hititlerde de ortaya çıkmıştı. Tuthaliya IV döneminden sonra başa geçen krallar ülke için hiç bir şey yapamadılar. Kuraklık nedeniyle tarımda yoğun bir düşüş vardı. Mısır'dan kıtlığı önlemek için tahıl yardımı alınıyordu. Kuzeyde Kaşkaların tehdidi, Suriye'deki halklar verilen görevleri yerine getiremez olmuştu. Kuzeybatı bölgesinde ise bir sessizliğin olduğu ifade ediliyor. İ.Ö. 1200-1280 tarihlerinde hüküm sürmüş olan Şuppiluliuma zamanında az da olsa yükselme kıvılcımları görülür. Suriye'deki halk yatışmış, Kıbrıs'ta beliren isyanlar bastırılmıştı. Şuppiluliuma, Asur bölgesindeki İşuva kentine bir saldırı yaparak bakır madenlerini kontrolü altına aldı. Tarihçiler Hitit devletinin çöküşünü Asurların saldırılarına bağlamadılar. Çöküşün nedeni güneyde Mısır devleti üzerinde de tehlike saçan göçer kavimlerden olduğu ifade edilir. Bu göçerlerin Anadolu ve Ege halklarından oluşan guruplar olduğu söylenmektedir. Guruplar halinde çeteleşen bu halklar Mısır'a yerleşmiş ve bunlardan çoğu kent merkezleri dışındaki ticaret yollarını kesmişlerdi. Hititler de buradan nasibini aldılar. Göçerler Akdeniz kıyılarına doğru ilerliyorlardı. Kılıkya'yı ve Kıbrıs'ı ele geçirmişlerdi. Hititlerle savaşan Arzava göçerleri bu ataklarından yararlanamadı. Kıbrıs, Ege halkları tarafından kuşatılınca Hititler önemli bakır yataklarını yitirmiş oldular. Kuzey Suriye bölgesini de yağmaladılar.

Hititlerin kullandıkları bir savaş arabası

Suriye'nin düşüşü Hititleri tamamen yıkmış gibiydi. Ege halklarının Hattuşa üzerine saldırıp, saldırmadıkları bilinmiyor. Ancak tüm ticaret yolları kesişen Hititler güç kaybına uğramıştı. Kaşkalar, Kuzey ile doğuda bulunan aşiret akınlarına karşı direnç gösteremediler ve Hatti ülkesinin bu aşiretlerin gücü karşısında yıkıldığı anlatılır. Bu akınların ardından Hititlerin egemenliği bitince krallık da bölgede seri bir şekilde unutulur. Yıkılışlarından önce bölgede yükselen Hitit İmparatorluğu geride önemli belgeler bıraktılar. Goetze, Kaşkalar ve Kuzey ile doğu aşiretlerin Hititlere saldırması imparatorluğun bitişi olarak değerlendirdi. Bazı kaynaklarda Hititlerin son dönemleri İ.Ö. 1190 yılına kadar sürmüş olduğu belirtilmektedir.

Hititlerin varlığı: Hititlerin varlığı Boğazköy kazıları yapılmadan önce Mısır, Babil, Asur çivi yazılı kaynaklarında yer aldığı gibi bazı dinsel kitaplarda da belirtilmişti. 1880 yılında bir bildiri yayımlayan İngiliz A. H. Sayce, Anadolu'da arkeolojik kazılar sırasında bulunan buluntu kabartmalarda yer alan hiyerogliflerin Hititlere ait olduğunu ve Anadolu'nun da Hitit ülkesi olduğunu açıkladı. Onun bu açıklamalarından sonra Anadolu'nun Avrupalı yazarlar tarafından artık mercek altına alındığı görülür. 1839 yılında yine İngiliz bilim adamı Charles Texier Yazılıkaya'yı buldu. Alman araştırmacı Carl Humann, Yazılıkaya ve Boğazköy'de bulunan kabartmaların kalıplarını çıkardı. Ayrıca 1879 yılında Kargamış'ta British Museum, Zincirli'de ise 1888-1892 yılında Almanlar çeşitli kazılar yaptılar. 1887 yılında Mısır'da Tell-El-Amarna'da kazılar sonucunda bulunan bir tablette, Hitit diliyle yazılmış kral Şuppiluliuma'nın Amenophis IV''e gönderdiği kutlama mesajı da Hititlerin varlığına en iyi kaynak olarak açıklandı. Alman kökenli Dr. Hugo Winekler, 1906 yılında Boğazköy'de yaptığı kazılarda on binden fazla çivi yazısıyla yazılmış tablet buldu. Bu tabletler arasında dünyada ilk yazılı antlaşma olduğu ileri sürülen "Kadeş Barış Antlaşması" görülür. Tabletlerin Akadca ve Hititçe olduğu söylenir. Bulunan tabletlerden, daha doğrusu Kadeş Barış Antlaşması'nda Hattuşa'nın Hititlerin başkentleri olduğu kanıtladı. 1917 yılında ise Hititlerin kullandığı dil Horzny tarafından bulunur. Eski Ahit kitabında (Tekvin XV 19-21/Tevrat) adı geçen kavimlerden Keniler, Kenizziler, Kadmoniler, Perizziler, Refalar, Amoriler, Kenanlılar, Girgaşiler, Yebusilerden başka Hititlerden de söz

Tunç tören baltası-Şarkışla

edilir. Tekvin Yeşu III/10'da yeniden diğer kentler sıralanırken Hititlerin varlığından ifadeler görülür. Hatta Edom Kralı Esav'ın Hitit kadınlarıyla yaptığı evlilik de Hititlerin varlığını belirten örneklerdir. Hititlerin Yebusiler ve Amoriler gibi dağlık bölgelerde yaşadıkları gösterilmektedir. Hz. Süleyman'ın kadınlarından bazıları da Hititli kadınlardı. Hititli kadınlar Amoriler, Edomiler, Saydalılar ile aynı kategoride gösterilmektedir. Hatta Hz. Süleyman tarafından Mısır'dan getirilen atların Hititlere nasıl satıldığı da belirtilmektedir. Mısır yazılı kaynaklarında belirtilen "Hetalıların" Hititler olduğu şeklinde ifadelerin bulunduğu görülür. Hititlerin varlığının Hz. İbrahim zamanında Filistin kaynaklarında geçtiği söylenir. Hititler adlı kitabın yazarı O. R. Gurney, "...Birçok araştırmacı Boğazköy'de yapılacak bir kazının karşılığını fazlasıyla vereceğinin farkına vardı. Kazı iznini Alman Doğu Derneği adına Dr. Hugo Winckler elde etti ve kazılar 1906'da onun başkanlığında başladı. Sonuçlar olumluydu ve beklentilerin ötesindeydi. Yaklaşık 10.000 adet çivi yazılı tablet gün ışığına çıkarıldı ve bunlar kazıyı yapanların bir kraliyet arşivi bulmuş olduklarının eksiksiz delilleriydi. Bu tabletlerin büyük çoğunluğunun-Arzava- mektubuyla aynı dilde yazılmış olduğu anlaşıldı ve bunlar da okunamıyordu. Fakat bazıları Babil'de görülen ve çok iyi bilinen Akad dilinde yazılmıştı. Bu tabletlerin ön çalışmaları, Boğazköy'ün Hatti Ülkesinin başkenti olduğunu ortaya koydu. Arzava dilinin Hatti Krallığı'nın resmi dili olduğu açıktı ve tıpkı daha önce Hitit isminin Hama'daki hiyeroglifli yazıtlarla ilişkilendirilmesi gibi bu isim de çivi yazılı metinlerin dilini göstermek üzere Arzava'nın yerini aldı. Fakat Hitit kelimesi neyin karşılığıydı ve orijinal Hatti kelimesinin yerini tutuyor muydu? Bu tabletlerin hangi tarihi döneme ait olduğu söz konusu olduğunda, büyük şans eseri, daha ilk kazı döneminde bir doküman ortaya çıkarıldı. Bu Ramses II ile Hatti kralı arasında yapılmış olan bir antlaşmanın Hititlere ait nüshasıydı. Mısırlılara ait olan nüsha ise Firavun'un tahta çıkışının 21. yılında tarihlendirilmişti..." şeklinde bilgilerle Hatti ülkesinin varlığından söz ediyordu. Dr. Hugo Winckler'in denetiminde bulunan tabletlerin çözülmesinde yaklaşık İ.Ö. 1400 civarına tarihlenen Hitit krallar listesini bulur. Bu listede Suppiluliuma ile başlayan ve Arnuvanda ile biten bir krallıktan söz ediliyordu. Bu da Hatti ülkesinin varlığından söz eden belgelerdi. Görüleceği gibi ülkemiz sınırlarında aktif olan Hitit uygarlığını ele alıp, uygarlıklar serisinde adı yer almayan yerli araştırmacıların olmayışı büyük kayıplar olarak gösterilmektedir. Bu

kadar görkemli, güzel ve sanat bedeli hazineler değerinde olan ülkemiz topraklarındaki uygarlıkları çok daha sonra ele alan araştırmacılarımızın adları geçmemesine rağmen, sektörel olarak yabancıların egemenlikleri her adımda görülmektedir. Onlar ülkemizdeki bu uygarlıklar hakkında kitaplar yazar ve dilimizde yayınlanmak üzere bize satarlar. Biz ise sessizce onları okumakla yetiniriz.

Asur ticaret kolonilerine ait pişmiş topraktan yapılmış çaydanlık ve altlık-Kültepe kazıları

Hitit beyleri: (Geç Hitit beyleri olarak belirtiliyor.) Asur metinleri incelendiğinde Suriye ve Toros dağlarının bulunduğu bölgelerde "Hatti Ülkesi" adıyla söz edilmektedir. Hatta çivi yazılı metinlerde Hatti Ülkesinin kralları olan Şuppiluliuma, Muvatalli, Katuzili, Labarna adlarının geçtiği de görülmektedir. Hatti Ülkesinin adı, Suriye prensliklerini ele alan Eski Ahit kitabında da (Tevrat) belirtilmektedir. Hititlerin yazıtlarındaki metinlerin içinde yer alan ifadelere bakıldığı zaman Asur işgaline kadar Malatya'dan Filistin sınırlarına kadar genişledikleri görülmektedir. Hititlerin diğer kent devletlerinin baskıları sonucunda en çok güney ve güney doğu halkları etkilenirler. Bu baskıların çoğu deniz halklarının Kizzuvatna (Çukurova), Kargamış, Alaşiya'ya (Kıbrıs) yaptıkları askeri seferlerle dağıldıkları görülmektedir. Tabi bu askeri seferlerin en baştaki nedeni demirin çok daha iyi işlenip, silahların üretilmesine bağlanır. Önlenemez baskılar sonucu Hititlerin yıkılışından sonra Güney bölgelerine göç eden Hitit prensleri oralarda bir süre daha geleneklerini sürdürmeye çalıştılar. Karmaşık bir şekilde Hitit, Luvi, Bedevi, Arami ve Hurilerin de katılımlarıyla "Geç Hitit" ya da "Syro Hitit beylikleri" etkisini gösterir. Bunlara bağlı kent devletleri ise; XV. yüzyıldan beri adı "Maldiya, Malitiya, Melid, ya da Milida" biçimini alan Malatya, Maraş (Başkent) ya da Gurgum, Zincirli (Sam'al), Kargamış, Kue, Hilakku, Asitavanta (Karatepe) Pattin (Pattin'in başkenti de Kunula adında kentti) Tabal adlarındaydı. Samosata (Samsat, daha sonraları da Kommagene olur. Kommagene'nin Kürt dilinde Kom: Dam, ev; jene (jın) Rusça, Kürtçe, Ermenice, Farsça "kadın" anlamı olarak görülen sözcük anlamları birleştirildiğine bakıldığında Kommagene uygarlığının adı "Komajına" şeklinde görülmektedir. Bunun da anlamı "Kadınlar

Birliği, Kadınların toplandıkları yer ya da Kadın Evi" anlamlarını taşıdığı görülecektir. Demek ki bölgede Amazon kadınların bir hâkimiyeti de düşünülmektedir.) Geç Hitit döneminde konuşulan farklı bir dil vardı. Kullandıkları dilin ne Hattuşa'da kullanılan dile ne de Suriyeli prenslerin kullandıkları dile benziyordu. Araştırmacılar Hititlerin aslen Huriler olduğuna değinirler. Geç Hitit dönemi kabartmalarda üç farklı tarihsel açıda incelenmiştir. Bu tarihler: I (İ.Ö. 1000-850) II (İ.Ö. 850-800/750) III (a.b şeklinde) (İ.Ö. 800-750/700) olarak incelenmiştir.

Hitit mitolojisi: Hititler hakkında 19. yüzyıla kadar ancak Tevrat'ta belirtilen bilgilerden adının "Hitti" olduğu biliniyordu. Bunlar Kenan diyarında yaşayan halklar olarak belirtilmişti. Araştırmacı Wickler, Hattuşaş (Günümüzdeki adı Boğazköy) yakınlarında yaptığı kazılarda bulduğu çivi yazılı belgelerle Hititlerin İ.Ö. 1225 yılına kadar Ortadoğu'da önemli bir imparatorluk kurmuş olan Sami asıllı olmayan istilacılar olduğunu kanıtladı. Hititlerle ilgili Boğazköy kazılarında on binlerce tablet bulundu. Bu tabletler arasında Hititlerle ilgili mitolojik öyküler de gün yüzüne çıktı. Bunların mitolojilerinde diğer uygarlıkların mitlerine karşılık folklor öğelerinin çok daha fazla ele alınmasıyla kendini gösterir. Mit özellikli öyküleri ise (Üç mitolojik öykü olduğu ifade ediliyor.) Prof. Albercht Goetze tarafından yapılan transkripsiyonlarda ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu mitolojik öyküler ise Ullikummi, İlluyanka ve Telepinu (Bazı kaynaklarda Ullikummis, İlluyankas ve Telepinus adı kullanılmaktadır.) adlı mitolojileridir. Ancak, "Anzili ve Zukki'nin kayboluşu, tanrıça İnara'nın kayboluşu, denizin kızı ve Telepinu, Nerik şehri ve fırtına tanrısına yakarış ve kurban sunma, Lihzine şehri fırtına tanrısı, Kuliwisuna şehri fırtına tanrısının kayboluşu, Katip Pirva'nın fırtına tanrısının kayboluşu, Kraliçe Harapsili'nin fırtına tanrısının kayboluşu, Kraliçe Asmuniş-kal'ın fırtına tanrısının kayboluşu, Hanahanna'nın kayboluşu" öyküleri de sıralanır. Hitit mitolojileri Mezopotamya'da yaşamış olan Hurriler ve Hattilerin öyküleriyle aynı olduğu gibi Yunan mitolojisine de geçen öykülerin olduğu ifade edilmiştir. Hitit mitolojisindeki

Asur ticaret kolonilerine ait pişmiş topraktan yapılmış çaydanlık ve altlık-Kültepe kazıları

Teşup ile Hepat yazlık gezisinde

ilginç öykülerden biri Telepinu'nun öyküsüdür. Dinsel İnançlarıyla ilgili görüşlerde bir tanrı istediği zaman bölgeyi terk edebiliyordu. Gittiği zaman kendisiyle beraber yaşam unsurlarını da götürürdü. Telepinu mitolojisinde, "*...Pencereleri sis doldurdu, evi duman doldurdu. Ocakta odunlar boğuldu, ağılda koyunlar boğuldu. Koyun kuzusunu istemedi, inek buzağısını istemedi. [...] Arpa ve buğday yetişmez oldu, sığırlar koyunlar ve insanlar gebe kalmadılar, gebe kalanlar ise doğurmadılar. Dağlar kurudu, ağaçlar kurudu ve çiçek açmaz oldu; otlaklar kurudu, kaynaklar kurudu...*" şeklinde dramatize edilmişti. İlluyanka, Kumarbi ve Ullikummi öyküleri bilinen öykülerdir. Tevrat'ın öykülerinden Abram (İbrahim) Hebron yakınlarında bulunan Magpela mağarasını Hititlerden satın aldığını belirtir. Kitapta ayrıca Hezeikel, Yeruşalim (Kudus) halkını Hitit soyundan geldiklerini belirterek onları kınar ve küçümser. Ancak Araştırmacı Wickler, Hititlerin önemli bir imparatorluğa imza atmış Sami asıllı olmayan bir halk olduğunu ortaya koyar. Bunların da istilacı olduklarını belirtmektedir.

Hitit Araştırması: Her uygarlıkta olduğu gibi Hitit uygarlığında da arkeolojik bir sıralama, öykü ve maceralar dizini okurların karşısına çıkmaktadır. Araştırmacılar Anadolu'da önemli bir imparatorluk haline gelen Hititlerin bıraktıkları eserlerin incelemesine Mısır, Mezopotamya, (Sümer, Babil, Akad, Asur, vs.) kazılarından sonra Hititlerin varlığı bu uygarlıkların belgelerinde görülünce araştırmaya başladılar. Bu imparatorluğu belirleyen ifadelerin, diğer uygarlıkların belgelerinde Hitit adının geçmesine bağlanmıştı. Önemli belgeler arasında dilbilimcilerle yazıtbilimcilerin ortak çabalarıyla okunur hale gelen Mısır Hiyeroglif yazı şeklinin ifadelerinde geçen "H,t" harfleriyle belirtilen Anadolu'daki bir halktan söz edildiği görülerek çalışmalar hızlandırılmıştı. En açıklayıcı hiyeroglif belge ise Ramses II dönemindeki Kadeş Savaşı'nı anlatan yazıtlar ve tapınak duvarlarındaki önemli işaretlerdi. Mezopotamya'daki Akkad (Agade) yazıtlarında da "Heta-Hatti" adlı bir ülkeden söz edilmişti. Bazı dinsel kitaplarda da Hititlerin varlığıyla ilgili Hitit-Arami devletlerinin adla-

nının geçtiği bilinir. Bölgede Hititlerin izlerini aramaya koyulan arkeolojik araştırmalar da 1834'te Fransız Charles Texier, Heinrich Barth, Carl Human (1882 yılında Berlin'deki Real Museum için bölgedeki bazı kalıntıların kopyalarını yapar.) 1839-1894 yılında Boğazköy'de Ernst Chantre, Hititlerle ilgili 1887 yılında Tell-El-Amarna'da Akkad diliyle yazılı belgeler buldu. Bu belgeler Amenofis IV'e aitti. Bu tabletler arasında Amenofis IV ile Arzava Kralı Tarhuntaşa arasındaki belgeler de yer almıştı. Yayımcı Jörgen Knudtzon, Tell-el-Amarna tabletlerini 1902 yılında yayınlayarak "Hint-Avrupa" dilinde yazılmış olduğunu ileri sürer, ancak diğer dilbilimciler tarafından eleştirilir. Boğazköy'deki ilk araştırmalar Berlin Üniversitesi'nden Asurbilimci olarak ün yapmış olana Hugo Winckler ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Theodor Makridi tarafından organizeli olarak gerçekleştirilir. Aynı yıl yine Alman araştırmacı Otto Puchstein, 1915'te Berlin'deki Real Museum'dan Otto Weber araştırmalar yaptılar. İlk çivi yazılı belgeler 1916 yılında kısa adı "Kbo" olan "Keilscrifttexte aus Boghazköi (Boğazköy'den Çivi Yazısı Metinleri) yazı dizisi başlar. Praglı Bedrich Hrozny, Hitit dili üzerinde incelemeler yapar ve ayrıntılı bir şekilde ideogramları açıklar. 1921 yılında da kısa adı "KUB" olan "Keilscrifturkunden aus Boghazköi" ("Boğazköy'den Çivi Yazısı Belgeleri") yazı dizisi başlar. Birinci Dünya Savaşı'ndaki karmaşalık yüzünden kazılar ara verilir. 1931 yılında Kurt Bittel tarafından bölgede yeniden araştırmalara başlanır. Hitit dili ve sanatı üzerinde eserler yazan epigrafist Hans Gustav Guterbock ayrıca ABD'de Hititoloji çalışmalarının genişlemesinde katkıda bulunur. Peter Neve, Erich Neu, Gernot Wilhelm kazılarla çeşitli belgelerin anlamlarını verdiler. Emmanuel Laroche, Johannes Friederich, Harry A. Hoffner, Th. Van den Hout, Erich Neu, Christel Rüster, Johannes Tichler, G. Wilhelm, İtalyan Piero Meriggi, Giovanni Pugliese, (Hitit bilimleri günümüzde İtalya'da Floransa, Napoli, Pavia, Pisa, Roma ve Trieste) İngiliz David Hawkins, Frank Starke, Craig Melchert, Onofrio Carruba, Chrisian Girbal, Jörg Klinger, Ilse Wegner, Gernot Wilhelm araştırmalarla katkıda bulundular. Türk arkeolog olan Tahsin Özgüç, Kaniş kentinde bir dizi araştırmalar yaptı. Kazı ve araştırmaların yapıldığı önemli merkezler ise: Boğazköy (Hattuşa), Alacahöyük, Alişar (Ankuva ?), Eskiyapar, İnandıktepe, Hüseyindede, Kuşaklı (Sarissa), Ortaköy (Şapinuva), Maşathöyük (Tapigga), Kuşaklı, Mersin/Yumuktepe, Tarsus, Mut/Kilisetepe, Elazığ/ İmikuşağı'dır. Bu arkeolojik alanların dışında küçük ören yerlerinde de Hititlerle ilgili kazılar ve araştırmalar yapılmaktadır. Türkiye'de 2006 yılında Orta

Doğu Teknik Üniversitesi bünyesinde "Toplum ve Bilim Merkezi" kurulur. Merkezin amacı toplum ve bilim arasındaki bağları güçlendirmek ve tarihle bütünleştirmektir. Bu amaçla yola çıkarak çeşitli uygarlıklar hakkında kitapçıklar yayınlar. Bu kitaplar arasında Hititler adlı bir kitap çıkararak yalın bir dille okuru bilgilendirmektedir.

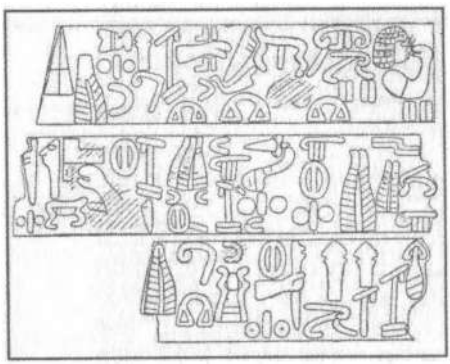
Hitit dili: Araştırmacılar ve dil bilimciler Hititlerin kendi dillerine Neşaca (Neşili) dediklerini belgeler doğrultusunda saptadılar. Yapılan araştırmalarda Hititlerin Mezopotamya kültüründen etkilendikleri belirtiliyor. İ.Ö. 1800 civarında Anadolu uygarlık tarihinin başlangıç dönemlerinde yerel dil olan "Aglutinant" dili kullanılıyordu. Aglutinant diliyle anlaşmaların sağlandığı başlangıç dönemi Hititlerin dönemi olarak tarihsel bir kimlik sergiler. Akad ve Sümer yazı çeşidini olduğu gibi alıp kullanmışlardı. Çivi yazısını da Mezopotamya'da Akad kültüründen alarak resmi bir yazı dili olarak kullandılar. Bunu kanıtlayan belgeler Acemhöyük mühür baskılarında görülmüştür. Hatta 1919 yılında E. Forrer Boğazköy'de kazılar sonucunda bulunan belgelerin çevirilerinde Hititlerin birden fazla dil kullandıklarını söyler. Dilbilimciler Hitit dilinin "Hint-Avrupa" dil grubuna ait olduğunu ifade ederler. Arkeologlar tarafından bulunan Hattuşa arşivlerindeki tabletlerin sekiz ayrı dil gurubunda yazılmış olduğu görülür. Bu diller: Hititçe, Hattice, Hurrice, Mitannice, Luvice, Palaca, Akadca, Sumerce şeklinde belirtilmiştir. Ancak siyasal iletişimlerde (yazışmalarda) Akadca dilinin kullanıldığı saptanmıştır.. Hitit dilinin çözülmesi ilk defa çek asıllı bilgin Horzny (Horzni) 1915 yılında tabletlerde yer alan bir cümleyi çözerek işe başlar. Çözülen cümlenin Hititlerdeki şekli "Ninda-an ezzateni watar-ma ekkuteni" şeklindeydi. Cümlenin Türkçedeki karşılığı ise "Ekmek yiyorsunuz," ([bazı kaynaklarda da, "Şimdi sen ekmeği yiyeceksin ve sonra suyu içeceksin,".]) " anlamında olduğu belirtildi. Bu cümlenin çözülmesi Hitit dilinin çözülmesi olarak değerlendiriliyor. 1920 yılında Alman araştırmacı Ferdinand Sommer Horzny'nin tezlerinin tümünü filolojik bir düşünceyle tek tek taradı. Ferdinand Sommer'in çalışmalarını daha sonra Johannes Friederich ve Albercht Götze geliştirerek Hitit dilinin çözümüne katkılarda bulunurlar. Hitit gramer çalışmasını da ilk defa 1919 yılında Fransız araştırmacı ve dilbilimci L. De Laporta gerçekleştirdi. 1933 yılında ise ABD'li Sturtevant yeni çalışmalarla dilin çözülmesinde etkili oldu. Bu çalışmaların sonucunda 1952 yılında Johannes Friederich, Hitit sözlüğünü yayımlamayı başardı. Alman araştırmacılardan Leopolod Messerschmidt ile Peter Jensen yazıların çözümünde etkili oldular. Tabi ki bu dalda çalışan araştırmacıların

çok fazla olduğunu da ilave etmekte yarar görüyorum. Bütün bunların bu kısıtlı sayfalara geçmesi ne yazık ki mümkün olamamıştır. Hititler yazılarını kil tablet (pişmiş toprak) tahta, gümüş ve bronzdan yapılmış levhalar üzerinde yazarlardı. Kadeş Barış Antlaşması gümüş levha üzerinde yazılmıştır. Ancak tüm aramalara rağmen, henüz bulunmamıştır. Peter Neve Hattuşaş'ta (Boğazköy) yaptığı kazılarda 24x35 cm. boyutlarında bronz bir tablet buldu. Yazılan tabletler oda içinde duvarlara monte edilmiş tahta raflar üzerinde korunurdu. Kütüphane gibi kullanılan odalarda Hititlerin kanun tabletleri, ülkeler arası diplomatik yazışmalar ve anlaşmalar, krallığın yıllıkları, fal tabletleriyle dini tören tabletleri, edebi tabletlerle çeşitli mektuplardan oluşurdu. Hititler ayrıca Mısır hiyerogliflerinden farklı bir hiyeroglif yazı da kullandılar. Kullandıkları bu hiyerogliflere Luvi hiyeroglifleri adi verilmişti. Yazım şeklinde ise hece ve kelimeler tek bir işaretle temsil edilmişti. Bu yazı şekli genellikle mühürlerde ve büyük kaya anıtlarında kullanılırdı. Hiyeroglif yazısının kolay okunmadığı Hititler biliyordu. Kralların çoğu bu yazı şeklini bilemedikleri için belgelerinin sonunda "sesli oku" anlamında bir uyarı cümlesi kullanmışlardı. Hititler kitabının yazarı O.R. Gurney, "...Tarihi Hatti ülkesi bildiğimiz kadarıyla İ.Ö. 2 bin yılda bu dağlık istihkâmlardan iktidarlarını sürdüren krallarca oluşturulmuş, daha sonra ise bir imparatorluğa dönüştürülmüş bir devletti. Bu Krallığa ve onun resmi diline Hitit adının verildiğini bilmekteyiz ki, bu ad artık böylece kabul edilmeli. Ancak Hitit dili, Anadolu'nun yerli dillerinden biri değildi ve ülkeye Hatti ismi, Hititlerden önce bu topraklarda yaşayan ve bizim Hattiler olarak adlandırdığımız bölge halkı tarafından verilmişti. Hint-Avrupalı Hitit dili, istilacı bir halk tarafından Hint-Avrupalı olmayan Hatticeye rağmen kullanıldı. Büyük bir olasılıkla aynı tarihlerde Anadolu'nun diğer kısımlarında Hint-Avrupa kökenli Luvi ve Pala dilleri konuşuluyordu. Dolaysıyla bu Hint-Avrupalı göçmenlerin Hatti bölgesine gelmeden önce kendilerine Hititler veya buna benzer bir isim vermediklerinden yeterince emin olabiliriz..." şeklinde bir ayrıntıyı belirtir. Mehmet Ali Öz, "Bütün Yönleriyle Gürün İlçesi (I) Tarih ve Coğrafyası" adlı kitabında "...Hititlerin iki yazı sistemi vardır. Birisi Mezopotamya'dan aldıkları, Asurlu tüccarların getirdikleri 'çivi yazısı', diğeri kendilerinin icadı muhtemel 'hiyeroglif yazısı'dır. Filoloji çalışmalarının verdiği sonuçlara göre Anadolu'da Hitit uygarlığı döneminde başlıca üç Hind-Avrupa dili konuşuluyordu. Bunlar Nesi, Luvi ve Pala dilleri idi. Boğazköy me-

tinleri Nesi diliyle yazılmıştır. Nesi dili başkent Neşa/Kültepe bölgesinde konuşuluyordu. Luvi dili Güney Anadolu'da Lykia'dan Adana'ya uzanan ve Arzava ile Kizvatna bölgelerinde konuşuluyordu. Pala dili Paflagonya bölgesinde, yani Kızılırmak ile Sakarya arasındaki bölgelerde konuşuluyordu. Boğazköy metinlerinde elde edilen bilgiler, Hitit dini kültürünün, çok çeşitli ulusların kültür birleşiminden oluşmuş çok tanrılı bir devlet dini olduğunu ortaya çıkarmıştır. 'Bin bir tanrı ülkesi'' olarak adlandırılan Anadolu'da, Hititlere ait çok sayıda kutsanmakta olan tanrı ve tanrıça heykeli bulunmakta idi. Bunların başında da Hitit ülkesinin hemen hemen her yerinde bilinen ve kutsanan tanrı 'fırtına tanrısı' olarak bilinen ve Hitit dilindeki adı 'Taru' olan tanrıydı. Taru'nun bir unvanı da kraldır. Tanrıla uğraşan, bolluk ve bereket ile ilgili tanrının adı Telepinu'dur. Onun eşinin adı Hatepinu'dur. Hititlerde birer kral adı olan Tuthaliya, Arnuvanda ve Ammuna, özünde Hatti kökenli dağ adlarıdırlar. Yine Hitit Kralı olan Hattuşili kolayca anlaşılacağı gibi 'Hatti' kökünden gelmektedir. Hattuş, Hitit başkenti Hattuşa'nın Hatticesidir. Hititler bu köke Hind-Avrupa dillerine öz birer nöminatif eki olan 'a' ya da 'aş' ilave ederek onu Hattuşa ya da Hattuşaş şekline sokmuşlardır. Hattuşuli sözcüğü ise Hattuş'lu anlamına gelmektedir. Sedat Alp'in saptadığı üzere Hititcedeki 'ili, ala, ula', 'suffixleri'de, Hatticedeki 'il, ul, al' eklerinde gelmektedir. Anadolu'da Kaneş-Kültepe gibi yerlerde bulunan Asurca metinlerde geçen Anadolulu şahıs adlarındaki 'ala, ili, ula' biçimindeki takıların, Hattice 'al, il, ul' eklerinin Hitit diline uygulanmış şeklidir. Hititçede İspant=gece, İspatalu= otel, gece kalınacak yer. İshiul=Anlaşma, demektir. Anitta metninde geçen 'Şiuşummi', yani 'Bizim tanrımız' anlamına gelen sözcük, yani 'Şiu' kelimesi, Kaniş'teki bir tanrının adıdır," şeklinde ilginç bir şekilde yorumlar.

Hititlerde edebiyat: Edebiyat türünde bir çalışmanın Hititlerde görülmediği anlam verilemeyen sanatsal bir davranış olarak karşımıza çıkıyor. Uzun ve sözlü edebiyatın yazıya geçirilmesinden de söz edilmiyor. Mezopotamya bölgesinde kil tabletlere geçen çivi yazılı metinlerde tekrarlanan öğeler Hititlerde de görülür. Hitit kaynaklarında metinler yazıcıların keyfine göre tasarlanmış olabileceği tahmin edilir. Hititler genellikle Mezopotamya öykülerini dillerine çevirerek kullanmışlardır. Bunlardan Gılgamış Destanı Boğazköy arşivlerinde Akadça değil, Hurri ve Hititçe çevirileri görülmüştür. Mezopotamya'daki destanlar ve öykülerin çoğunun Hurriler tarafından Hitit kaynaklarına geçmiş olduğu belirtilir. Hurriler tarafından korunmuş

en güzel öykünün Hurri diliyle yazılmış olan Kumarbi koşukları olarak incelenmiştir. Tanrı Kumarbi ile diğer tanrıların krallık ile ilgili çekişmeleri konu edilmiştir. Kumarbi'nin krallığıyla ilgili yazılmış olan şiirsel metin Prof. H.G. Güterborck tarafından aslına uygun bir şekilde kopyası, *"...Kumarbi dedi ki İmpaluri'ye:-ey Impaluri! Sana söyleyeceğim sözler için bana kulak ver! Al eline asanı, Geçir ayağına rüzgâr gibi hızlı ayakkabılarını! Var git İrşirra tanrılarına, söyle şu güçlü sözleri İrşirralar huzurunda: Gelin! Tanrı babası Kumarbi, tanrı evine çağırıyor sizi! Ama niçin çağırdığını (...) hemen şimdi gelin! İrşirralar alacaklar bu çocuğu ve taşıyacaklar karanlık toprağa onu. Ama İrşirralar... yine de yüce tanrılara görünmeyecek. Bu sözleri duyan İmpaluri, aldı eline asayı, giydi ayağına ayakkabıları ve düştü yola İmpaluri. Ve vardı İrşirraların yanına. Ve İmpaluri şu sözleri yineledi İrşirralara:-Gelin! Tanrı babası Kumarbi çağırıyor sizi! Fakat hangi iş için çağırdığını bilmesiniz siz! Hadi hemen gelin! Bu sözleri duyan İrşirralar acele ettiler ve hızlandılar. Ve iskemlelerinden kalktılar. Bir solukta yol aldılar. Ve Kumarbi'ye vardılar. Ve kumarbi şöyle dedi İrşirralara:-bu çocuğu alın ve onu armağan edin ve kara toprağa taşıyın..."* şeklindedir. Bilinmelidir ki çağlar ötesinde kaleme alınan metinlerde sanatsal özellik aranmamalıdır. Ancak, dönemin zor koşullarında eğitim görmüş kâtiplerin hazırladıkları öyküler, mektuplar, hukuk metinleri, övgü ve dinsel metinlerin özellikleri araştırıldığı zaman onların da belirli ilkeler doğrultusunda bir edebi çalışma sergiledikleri görülmektedir.

Hiyeroglif Hititçesi-Messerchmidt'ten

Hititlerde şiir: Arkeologların kazılar sırasında buldukları çivi yazılı bir tabletin çevirisi Hititlerde şiir sanatının yaygın olduğuna işaret eder. Bu tablette yazılanlar, aşk tanrıçası İştar için yazılan bir şiirdir. Şiirde tanrıça İştar'ın iyilik ve kötülükten anlayan meleklerinin olduğu belirtilir. Bu meleklerin kadın olduğu ve iyilerle kötüleri denetledikleri belirtilmektedir. İştar sevdiği, hoşlandığı, beğendiği ve yardım etmek istediği aileleri korusun diye Ninatta, Kulitta, Şintal-irti ve Hamarazunna adlı meleklerini gönderirmiş. Onların yardımıyla ailele-

rinin içine neşe girermiş. İştar'ın sevmediği, beğenmediği, yardım etmek istemediği kişileri de işlerini düzene sokması için Ali, Halzari, Taruvi ve Şinanda-dukamı adındaki cinleri gönderirmiş. Şiirde eşlerin birbirlerini sevmesi ya da kavga etmesi İştar'ın yüzünden olduğu ifade edilmiş. Tabletin çevirisinde, *"...Sen İştar! Kocaları silip süpürüyorsun! Bir adamı ihtiyarlattın, diğer bir adamı döndürüp dolaştırdın. Başka bir adamı en güzel çağında mahvettin. Sen İştar! Adamları taze pırasa gibi parçalıyorsun. Adamları durmadan tohum gibi dağıttın. Bütünüyle yok ettin. Onların üstlerine şölen giysileri giydirip kirletiyorsun! Temiz giyinenleri de göz ardı ediyorsun. Bir başkasını da yedirip, içirip sarhoş ediyorsun. Sen İştar! Erkekleri bitiriyorsun..."* şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Hititlerde incelenen yerler: Yapılan arkeolojik kazılarda kabartma yazılar ve dikilitaşların listesi doyurucu olmasa da bilgi içeren nitelikte eserler olarak tanıtılmaktadır. Resmi yazışmalarda çivi yazısı kullanan Hititler, anıtlar ve tapınaklarda hiyeroglif yazsını kullanmışlardır. Tuthaliya IV ve Kurunta'ya ait yazıtar Beyşehir yakınlarında Eflatunpınar'da, Ilgın-yalburt (Tuthaliya IV), Muvatallı II'ye ait Adana/Ceyhan ırmağı yakınlarındaki Sirkeli dikilitaşı, Kayseri/Taşçı ve Hemite, Gezbel (Hanyeri), Fraktin, İmamkulu'da Hattuşili III'e ait yazıtlar. Kurunta'nın Konya, Ankara/Gâvurkale'deki yazıtları ve Tuthaliya IV'ün İzmir/Karabel'deki yazıtları önemliler arasında gösterilmiştir. Çeşitli kaynaklarda Hititlerin en çok bulundukları bölgeler ise, Boğazköy (Hattuşa), Alacahöyük, Alişar (Ankuva?) Eskiyapar, İnandıktepe, Hüseyindede, Kuşaklı (Sarissa), Ortaköy (Şapinuva), Maşathöyük, (Tapigga), Kuşaklı, Mersin/Yumuktepe, Tarsus, Mut/Kilisetepe, Elazığ/ İmikuşağı şeklinde belirtilmiştir. Hitit tabletleri ayrıca Mısır'da Tell el Amarna, Hatay ili bölgesindeki Tel Açana, Kuzey Suriye bölgesindeki Meskene/Emar ve Ras Şamra,Tarsus, Yozgat ili Kerkenez'in Dağıtaşlık Höyük, Çankırı ile Ankara arsındaki İnandıktepe, Tokat ili Zile ilçesindeki Maşathöyük, Çorum iline 53 kilometre uzaklıktaki Ortaköy, Sivas ili sınırlarındaki Şarkışla, Kuşaklı ve Yıldızeli, Kayalıpınar ve Samsun iline bağlı Viranşehir bölgesindeki Oymaağaç'ta bulunmuşlardır. Tabletlerin dağıtıldıkları ülke müzeleri ise İstanbul Arkeoloji Müzesi, Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi, Çorum, Boğazköy, Sivas, Tokat, Antakya. Türkiye dışında ise Almanya'daki Berlin Müzesi, İngiltere'deki Britiş Museum, Fransa'da Louvre, İsviçre'de Cenevre Mü-

zesi, Mısır'da Kahire Müzesi, Suriye'de Şam ve Halep Müzesi ve ayrıca bazı tabletlerin Amerika'da özel koleksiyoncuların ellinde bulunduğu belirtilmektedir.

Hitit Tüccarları: Arkeologların kazılar sırasında ortaya çıkardıkları tabletlerde tarım ile ilgili ortak ifadelerde Hitit halkının geçiminin tarıma dayalı olduğu görülmekte. Özellikle Krallığın geliri savaşlarda elde edilen ganimetler dışında tarımda doğan gelirlerden elde edilen vergilerdi. Tüccarların uluslararası düzeydeki ilişkileri Asur ve Orta Anadolu krallıkları arasında gelişen ticari emtialar arasında gümüş, altın, kalay, dokuma ağırlıktaki ürünlerle sağlanıyordu. Hitit Krallığı'nın kurulmasıyla ihtiyaç maddeleri arasına bronzdan yapılmış aletler girer. Bu durum, Hitit krallarının metalın bulunduğu bölgelere askeri seferler yapmasına neden olur. Askeri seferler yapılmadan önce gereksinim haline gelen bronzdan yapılmış ürünler Asur'dan Güney Anadolu yolları kullanılarak bir nevi ithal ediliyordu. Bronzdan yapılmış ürünlerin ortaya koyduğu dönemin rekabet ortamına sahip olmak için Hattuşili I, Mezopotamya ve Suriye bölgesindeki bazı kentleri egemenliği altına alma fikrini getirir. O bölgelerde bu ürünler hakkında ihtiyaçlarını karşılamak üzere düzenli seferler yapar. Ticaret ve alışveriş içeren çivi yazılı Hitit belgelerinde tüccarlara önem verildiği ve bununla ilgili bir tüccarın öldürülmesinden dolayı suçlunun ağır cezalar aldığı görülür. Buna en iyi örnek araştırmacı Hoffner'in ceza ile ilgili bilgilerin yer aldığı tabletin çevirisinde yer alan yasa metnin 5 maddesi, *"…Eğer bir kimse bir Hitit tüccarını öldürürse 4000 gümüş şekel ödeyecektir ve bunu kendi evinde karşılayacaktır. Eğer bu Luvi(=Arzava) ya da Pala topraklarında olursa 4000 gümüş şekel ödeyecek ve ayrıca malları yerine koyacaktır. Eğer Hatti Ülkesindeyse kendisi (ayrıca) bahsi geçen tüccarın gömülmesini üstlenecektir…"* şeklinde bilgiler görülür. Bu metinde anlaşılan bilgilendirme, Hitit döneminde tüccarlığın kutsal olduğu ve bu nedenle tüccarlara yönelik yapılan saldırıları caydırıcı hale getirmek için ağır yasalar çıkarmış oldukları düşünülmektedir.

Hititlerde din: Hititler kendi tanrılarına olduğu gibi yabancı ülkelerden getirdikleri tanrılar ve kültlerine de saygı duymuşlardır. Çoğu araştırma metinlerinde Hititlerin ithal yoluyla getirip tapındıkları tanrılar ve kültleriyle ilgili yapılmış törenler sıkça anlatılmaktadır. Komşu kent devletleri ve kuşattıkları kentlerin tanrılarına da taparlardı. Devlet dinini kullanan bir imparatorluk olarak belirtilen Hititlerin yaklaşık bin tanrıya tapınmış oldukları ifade ediliyor. Bu nedenle günümüzdeki araştırmacılar onları "Bin Tanrılı İmparatorluk" şeklinde

tanımlamaktadırlar. Bin tanrı tapınmasını tabletlerine de işlemişlerdi. Egemenliklerindeki beyliklerin tapındıkları tanrılarını federatif bir şekilde ele almış ve onlara tapınmayı ihmal etmemişlerdi. Hattiler mitolojilerinde, Pala, Luvi, Hurri, Asur, Sümer ve Babil tanrılarına değişik sıfatlar verilerek tapınmışlardı. Zaten metinlerinde "Bütün gök tanrıları" ve "Bütün İştarlar" şeklinde tanımlanmalar vardı. Bu yabancı tanrılara ait yontuları ve diğer kutsal eserlere saygı duymuş, onları çekinmeden kutsal olarak görmüşlerdi. Hitit kralları yerel tanrılara tapınarak halkın sevgisini kazanmıştır. Hattuşili III ile oğlu Tuthaliya IV zamanında Hurri dinsel kültünün arttığı yerel tanrılara verilen önemden kaynaklanmaktadır. Tanrı isimleri Hatice, Hurice, Sümerce olarak yazılmıştı. Genellikle bu tanrıların kültlerini de onların kullandıkları dille saygı duyarak yüceltirlerdi. Kaynaklar Hititlerin bin kişilik tanrılar topluluğundan söz ederler. Burada amaç tamamen diğer yabancı kentlerle barış içinde yaşamaları olarak ifade edilir. Hatta Huriler ve Luvilerin de tanrılarına inanıyorlardı. Diğer eski uygarlıklarda olduğu gibi Hititlerde de krallar rahip görevi de yaparlardı. Krallar yerel tanrıların kült merkezlerini dolaşarak varlığını gösterirlerdi. Daha sonraki yıllarda imparatorluğun genişlemesinden sonra kralın da artık geziye çıkamayacağı hesaplanarak kültler, başkent Hattuşaş'a getirilmeye başlanır. Hattuşaş merkez ve yerel tanrıların kült noktası olur. Arkeologlar tarafından yapılan kazılarda Hattuşaş'da bulunan yaklaşık 31 tapınak harabelerinin bulunması bir kanıt olarak değerlendirildi. Hititlerin ithal ettikleri tanrı ve tanrıçaların sayısı hakkında henüz bilgi verilemiyor. Bu tanrılar dışında sayıları yine belli olmayan tanrısal varlıkların da tanrılar listesinde yer aldığı bilinen bir gerçektir. Bunlarla beraber oldukça çeşitli güneş ve ay tanrıları, koruyucu tanrılar, gece ve gündüz tanrıları, ürün tanrıları, aşk ve deniz tanrıları, kent kapısının koruyucu tanrıları ve yer altı tanrıları sıralanabilir. Hititlerin inancında aynı işlevi birçok tanrının sorumluluğuna bırakılması Krallık ile halkın karmaşalı bir inanç sergilediklerine bağlanır. Bunlara örnek olarak kral, "hanedanının fırtına tanrısı, ülkenin fırtına tanrısı, kral asasının fırtına tanrısı, yakarışların fırtına tanrısı, tanrısal adaletin fırtına tanrısı ve düzenin fırtına tanrısı" olarak saymak mümkündür. Hititlerde on iki yer altı tanrısıyla beş dağ tanrısı bulunmaktadır. Tanrılar listesinde üç önemli tanrıçanın adı ise Şauşka ve onun yardımcıları olan Ninatta ve Kullita'dır. Adları bilinip de görevleri hakkında bilgi verilmeyen diğer kadın tanrılar ise Ee'nin karısı Takina, Ay tanrısının karısı Nik-

kal ve kader tanrıları olarak da Hutena ile Hutellura'nın adları geçmektedir. Hititlerde geleneksel hale gelen büyük krallar ölümden sonra tanrılaşıyorlardı. Çeşitli müzelerde Hititlerin din kültünde okunan dualardan söz edilir. Ancak bu duaların henüz kitap halinde yayımlanmadığı görülür. Dualardaki temel düşünce ve özellik Mezopotamya metinlerinden elde edilmiş olduğu görülür. Bu metinlerde edebi bir özellikle tamamen dinsel tarzda yazılmış dualar yerine bir ızdıraptan söz edilir. Yaşam felsefesi Hititlerin özelliklerine göre yalın olarak ele alınmıştır. Krallar devletin üst kademelerinde askeri önder ve yüksek hakim oldukları gibi fırtına tanrısının yeryüzündeki temsilcisi olarak tanınırlardı. Anadolu'daki dişi tanrılara tapınma geleneği Hititlerde de görülür. Hattilerin "Vuruşemu", Hurilerin "hepat", Hititlerin "Arinna'nın güneş tanrıçası" geç Hititlerin ["Kupaba"(Kubabba)] ve Yunanlıların Kybele adlı tanrıçalar dişi tanrılara Anadolu'da tapınmanın geleneğinin ürünleri olarak belirtilirler.

Hititlerde kadın: Hititler kadınlara karşı Ortadoğu'da egemenlik yapan diğer uygarlıklar dışında farklı bir yaşam tarzı uygulamışlardı. Hitit kraliçeleri "Büyük Kraliçe, Egemen Kraliçe" gibi unvanlarla kralların elindeki yetkilerle aynı konumdaydılar. Kraliçeler aynı zamanda başrahibe konumuyla krallarla birlikte dini törenlere katılırlardı. Hatta kral ile birlikte dinsel törenleri yönetirlerdi. Kralın olmadığı zamanlarda krallık görevini yapar anlaşmalara kral ile birlikte mühürlerini vururlardı. Kadın eşitlikleri sadece sarayda uygulanmıyordu. Halk arasında da uygulanıyordu. Örneğin, bir erkek nasıl ki ölüm cezasına çarptırılıyor, kadınlar da aynı cezalardan nasibini alıyordu. Kadın eşitliğiyle ilgili Hitit yazıtlarında, "...Eğer bir kimse bir kadın ile birlikte olacaksa, o tanrıların ibadetini ne şekilde düzenlerse ve tanrıya yiyecek ve içecek ne şekilde verirse, kadının yanına da aynı şekilde gitsin..." şeklinde kurallar vardı. Hititlerin yaşadığı dönemde Ortadoğu'da kadın eşitliği yoktu. Genelde uygarlıkların tümünde önem verilmiş yaşam şekillerinden biri de kadınlara verilen haklar olarak ortaya çıkan davranışlardır. Hititlerde de kadınlar mirasa ortak olabiliyorlardı. Erkekler gibi kadınlar da çıkarılmış bütün yasalardan faydalanırdı. Onlar da toprak sahibi olabiliyor ve günlük yaşamda söz sahibi olarak görülüyorlardı. Kadınlar kız çocuklarının evlenmesi için ters durumlarda erkek çocuklarını evlatlıktan atar eşleriyle de boşanıyorlardı. Miras konusunda eşi ölen bir kadın yasal olarak payına düşen hissesini alırdı. Hititlerle ilgili arkeolojik bulun-

tularda görülen ifadeler, kadın haklarının yasal hale getirerek tabletlere işlenmesiydi. Yeni evlilikte çiftlere evler verilirdi. Ancak, genellikle kadın evlenince baba evinde yaşamını sürdürürdü. Yani damat içgüveyi oluyordu. Kadının kocası öldüğü zaman yasa gereği (daha doğrusu geleneklerden dolayı) kayınbiraderi, kayınpederi ya da yakın bir akrabasıyla evlenmek zorundaydı.

Hititlerde ekonomi: Hitit uygarlığında genelde tarıma dayalı bir yaşam şekli yaygındı. Lüks üretimin az olduğu yaşam çemberinde çoğunlukla tarım ön planda olurdu. Tarımla beraber hayvancılık da ilerleyen bir üretim dalıydı. Az nüfuslu Hattuşa dışındaki köy gibi yerleşim yerlerinde tarımın çok geliştiği ifade edilir. Sahipsiz olan topraklar ise ortaklaşa kullanılıyordu. Hitit yasalarına göre özgür olan insanlar devletin öne sürdüğü her türlü çalışmalardan faydalanırdı. Mal almak ve satmak olmasına rağmen serbest bir piyasanın olmadığı kaynaklarda ifade edilir. Fiyatlar devlet tarafından yasal yollarla açıklanır ve birim fiyat gümüşle değerlendirilirdi. Paranın basılmadığı dönemlerde gümüş, Hititlerde önemli bir ticari araç olarak değerlendirilirdi. Gümüşün ölçü birimi (Miyar rejimi) devlet tarafından açıklanırdı. Ortadoğu Teknik Üniversitesi yayınlarından "Hititler" adlı eserde, *"...Yasalarda çiftçiliğe uygun işlenmemiş toprağın arazı değeri 2-3 şekel (ağırlık ölçüsü 1 şekel=12,5 gr.) gümüş olarak belirlenmişti. Ve bu son derece ucuz bir rakamdı. Ekili bir arazi ise 20 kat daha pahalı olabilirdi. Bunun yanında bir koşum öküzü için belirlenen ücret 12 şekel, 1 boğa 10 şekel, yetişkin inek 7 şekel, 1 koyun 1 şekel, iki kuzu 1 şekel, 3 dişi keçi 2 şekel, iki yavru keçi yarım şekel..."* şeklinde açıklanmıştı. Hitit ekonomisinin çoğunluğu tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Dokumacılık ve maden işçiliğinden de gelirler elde edildiği gibi savaşlarda egemenlikleri altına aldıkları ülkelerden vergi şeklindeki haraç ile savaş esnasında aldıkları ganimetlerde ekonomide gelir olarak gösteriliyordu.

Hitit yaratılış destanı: Hititlerin yaratılış ile ilgili yazdıkları destanlarda yerin ve göğün "Upelluri" adında bir devin üzerinde kurulmuş olduğu ifade ediliyor. Daha sonra da tanrıların ataları tarafından yer ile göğün bakır-kılıçla ayrıldığı ifade ediliyor. Bu ayrışmayı takip eden üç kuşak tanrıların taht kavgası yaptıkları çeşitli kaynaklarda ayrıntılarıyla belirtilmiştir. En büyük tanrı olarak bilinen Alalu 9 yıl hüküm sürdükten sonra oğlu ve içki sunucusu tarafından tahttan indirilir. Bu olaydan yaklaşık 9 yıl sonra da Anu'nun oğlu Kumarbi başkaldırır ve göğe doğru kaçıp kurtulmaya çalışan babasının cinsel organlarını ısırır. Ortaya bir kehanet atılır. Babasının cinsel organını

spermleriyle yutan Kumarbi yere tükürür ve toprağı döller. Bu döllenmeyle iki tanrısal çocuk ve fırtına tanrısının yaratıldığı anlatılır. Yaratılış öykülerindeki ritüeller günümüz felsefe çalışanlarını hayretler içinde bırakmaktadır.

Hititlerde hukuk: Araştırmacılar, yazıtbilimciler Hitit metinlerinde, çivi yazılı belgelerde sık sık hukuksal paragrafların yer aldığını belirtiyorlar. Hititler dünyada ilk anayasayı kurarak yazıya dökülmüş bir yasaya sahiplerdi. Adalet ve tarafsızlığın yanı sıra merhametli bir topluluk olarak da ifade ediliyor. Hititlerde diğer uygarlıklarda görüldüğü gibi cezalarda "sakat bırakılma" şeklinde de infazlar vardı. Ancak günümüze ulaşan belgelerde "bedensel bir ceza"nın olmadığı görülmektedir. Suçlu olana ağır para cezaları verilirdi. Hititlerde görünen bir reform da ölüm cezalarının kaldırılması olarak görülür. Kralın ölüm cezası verebileceği hakkında zorunluluk yoktu. Örneğin, eğer aldatılan erkek karsının ölmesini isterse kral kadının aşığına da ölüm cezası verebilirdi. En büyük ceza ise tanrılara ait malları çalanlara verilirdi. Hattuşa'da ölüm cezası yoktu. Onun yerine ölenin ailesi yanında köle olarak çalışma cezası verilirdi. Cezalarla ilgili bazı açıklamalar şöyle: *"...Eğer bir adam özgür bir adamın başını yaralarsa, ona bakar. Yaralı iyileşene kadar evindeki işlerini görmesi için yerine bir adam verir. Yaralı iyileştiğinde ona 10 şekel gümüş verir. 3 şekel de hekim için. Yaralı bir köleyse, 2 şekel gümüş verir... Eğer bir adam kavga sonucu özgür bir adamı kör ederse, ona bir mina gümüş verir. Yanlışlıkla kör etmişse 20 şekel gümüş verir... Eğer bir adam kavga sonucu özgür olmayan bir adamı kör ederse, ona 20 şekel gümüş verir. Yanlışlıkla kör etmişse 10 şekel gümüş verir..."* sıralanmıştır. Bazı davalarda kral doğrudan mahkemeyi yönetebiliyor ve sonuçlanmamış davalar için yeniden yargılama yapabiliyordu. Bu da Hititlerde bir üst mahkeme düşüncesinin olduğunu gösteriyor.

Kilden yapılmış bir Hitit mührü

Hitit sanatı: C.W.Ceram'ın araştırmalarından bugüne kadar Hititlerde büyük sanatçıların olmadığı şeklinde ifadeler yer almıştı. Sanatta belki de ilerleyen bir adım atmadılar ama hukuk yönünden Hititler tartışmasız birer sanatçı konumunda görülürler. Edebiyat sanatında Murşilin'in "veba duası" adlı şiirsel yakınma metni oldukça modern olarak düşünülerek yazılmıştır. Hititler yapı işleri alanında uzmanlaşmış durumdaydılar. Şarişşa kentinin imarı bunlara bir örnek olarak gösterilmektedir. Ustaların yapıları son derece zekice yapmış ve

görsel açıdan da etkileyici tasarımlar ortaya koydukları göz ardı edilemez. Hattuşaş'daki kalıntılar onların mimari özelliklerini ortaya koymaktadır. Hattuşaş'daki 65x 42 boyutlarındaki tapınağın Hitit sanatında en büyük tapınak olarak gösterilmektedir. Birgit Brandau ve Hartmurt Schickert tapınak yapımı için, "...Duvar kaideleri uzunlukları 5 metreyi bulan, ağırlıkları 20 ton ve üzerinde olan, ince işlenmiş kalker bloklardan oluşuyordu. Taş kaideler üzerine inşa edilen duvarlarsa, tüm yapılarda olduğu gibi, tahta çerçevelerle desteklenen kerpiç tuğlalarla örülmüştü. Duvar sıvası katmanı, yer yer plastik bir şekilde damarlara ayrılmıştı ve büyük olasılıkla çoğu zaman boyalıydı. Kaideyi oluşturan taş blokların her yerinde, duvar kalaslarını tutturmada kullanılan ahşap ya da tunç dübeller için açılan delikler görülebilir. Bu dübel delikleri, boru şeklinde tunç matkaplardı, su ve kum yardımıyla taşlara oyulmuştur..." şeklinde ifade etmişlerdi. Mimaride; kapı, kule ve sur yığınları, tapınak yapımlarının ayrı bir şekilde yapıldığı belirtiliyor. Arkeolojik araştırmalar yakın tarihlerde Hattuşa kentinin sanatsal yönden yeniden haritasını hazırlama girişimdedirler. Yapıların evrelerini ve tarihsel uygulamalarını yeniden düzenleme çabasındadırlar. Hititlerin yapım ve sanatsal çalışmalarında kazılar yapan Jürgen Seher, Andreas Müler-Karper (özellikle Şarişşa'da) yapım işlerinin dışında çeşitli seramikler de bularak Hititler hakkında önemli belgeleri elde ettiler. Sarıkale, Yenicekale ve Nişantepe'de Hititlerin yapım sanatının gözdeleri olarak bilinen ve yükselen kör kayaların olduğu anlatılır. Geç Hitit sanatındaki yontu biçimleri dört kategoride toplanıyor. Bunlar: 1-Geç Hitit Sanatı I İ.Ö. 1050-850-Geleneksel Hitit biçimi. 2-Geç Hitit Sanatı II-İ.Ö. 850-800-Asur etkisi gösteren Geç Hitit Biçimi. 3-Geç Hitit sanatı IIIa-İ.Ö. 800-750/700-Asurlaşmış Geç Hitit Biçimi. 4-geç Hitit sanatı IIIb-İ.Ö. 800-8. yy. sonu ve 7. yy. başı. Aramileşmiş-fenikeleşmiş Geç Hitit Biçimi şeklindeydi. Hitit sanatını natüralist olarak belirten araştırmacılar var. Onların görüşlerine göre insanları, hayvanları ve bazı nesneleri betimlemenin özelinde natüralizmin olduğunu ifade etmelerine bağlarlar.

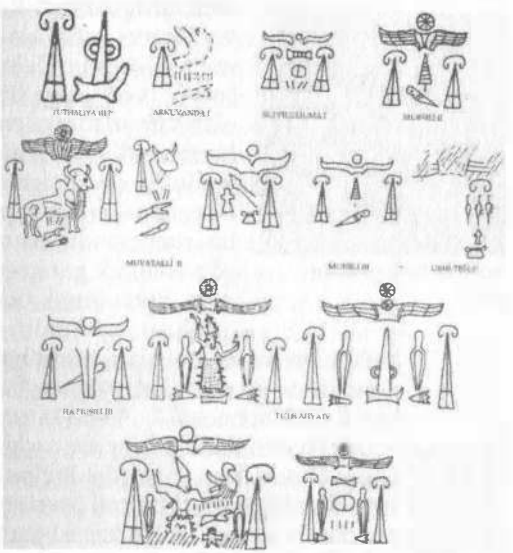
Hititlerde mühürcülük: (Gliptik sanatı). Arkeolojik anlamlarda (Fr: sceau, Alm: Siegel: İng: seal, Hol: zegal) sözcükleriyle ele alınmıştır. Bu sözcük ayrıca, Sümer dilinde "Na-kisib", Akad dilinde "Kunukku(m)", Hitit dilinde "şiyatar" şeklinde ifade edilmiştir. Sözcük dilimize Arapçadan geçmiş bazı durumlarda da "damga" olarak kullanılmıştır. Araştırmacılar tarihi araştırırken arkeologların ve ya-

zıtbilimcilerin öne sürmüş oldukları kaynaklardan oldukça yararlanıyorlar. ["Gliptik"] deyimiyle günümüzde anlatılmak istenen mühürcülük (damga işareti) Hitit sanatının görsel yanını oluşturmuştur. Hitit sanatının görsel yanını zenginleştiren mühürlerin çoğu Türkiye'den çeşitli yollarla kaçırılmış ve çeşitli ülkelerin müzelerindeki katalogları süslemiştir. Dil biliciler Arapça dilinden dilimize geçmiş olan mührün tanımını da, "...Mühür, üzerinde isim ya da betim/işareti kazılı olup, düzen, yetki ve mülkiyet belgesi olarak mektup, senet ve diğer kâğıtlara basılan, ayrıca üzerinde dualar yazılan, sihir ve tılsımla ilgili yazılar bulunan ve koruyucu niteliğine inanılan çeşitli taşlardan ve ya madenlerden yapılan küçük bir gereçtir..." şeklinde ifade edilmiştir. Mühürlerin üç anlamda kullanılmış olduğu belirtilir. Bunlar 1-Yumuşak bir madde üzerinde baskı ya da amaç için matris ile yapılan damgalar. 2-Yumuşak bir madde üzerine basılan mühürler, çoğunlukla altın ve gümüş üzerinde yapılırdı. Hititler gümüş tabletler kullanmışlardır. Baskı damgalı malzeme olarak gösterilir. 3-Mührün malzeme olarak kendisi olarak ele alınıyor. Bununla yumu şak maddeler üzerine baskılar yapılırdı. Üç şekilde incelenmiş olduğu öne sürülen bu mühürler Mezopotamya bölgesindeki çoğu uygarlıklarda kullanılmıştır. Silindir ya da damga şeklindeki malzemelerden Hititler en çok taş türleri arasında hematit, diorit, serpantin, alabaster ve steatiti taşlarını seçmiş ve kullanmışlardır. Kemik ve pişmiş topraktan da mühürler yapmışlardır. Örneğin, Asur ülkesinde Anadolu'ya gönderilen malların üzerinde mühürlerin basılmasının amacı hangi malın kime ait olduğunu göstermek içindi. Hititler mühür yazılarını çivi yazısı sözcüklerinden seçerlerdi. Bunlardan; Gıs-hur: ''tahta tablet", Gıs-le-u: ''levha", olarak gösteriliyor. Mühür evine de: Ena-kısıb (kesin olmamakla beraber) deniliyordu. Genellikle "dusdumi ve lalami" olarak "onay belgesi"ni mahkemelerde kullanarak mühürlerlerdi. Konuyla ilgili Werner; tapınak personeli görevlerine, ''... Saraydan tanrılara bayram için verilen hediye ve eşyaların kaydedilmiş olması koşulunu ve satış söz konusu olduğunda, alıcı ne satın alırsa, onun hakkında Gıshur: tahta tablet, düzenlesinler, onu (herkesin) önünde mühürlesinler, Kral Hattuşa'da yukarı çıkınca (sitedale, saraya)

Hititler dönemine ait altın saplı demir hançer

gelince, onu (tableti) saraya uzatsın (sunsun) onu (o tableti/belgeyi) onun için (kral adına) mühürlesinler..." şeklinde ifadelerin olduğunu öne sürerler. Mühürlerde çoğunlukla tanrıların glifleri de yer almaktadır. Bu tanrılardan genellikle güneş tanrısı, hava /fırtına tanrısı ve ay tanrısı işlenirdi. Arkeolojik kazılardan elde edilen mühürlerden bir kısmı Türkiye'deki müzelerde koruma altındadır. Diğer ülkelerdeki mühürler çeşitli yollarla Türkiye'den kaçırılıp, satılan mühürlerden oluşuyor. Geniş ve detaylı bilgi kaynak kitaplarda gösterilmiştir. Ancak kraliçe mühürleri hakkında yeterli bilgi henüz verilememiştir.

Hititlerin kral adları. Mühürler üzerinde çizilmiş unvanlarıyla gösterilmiştir

Hititlerde ordu: Her uygarlıkta olduğu gibi Hititler de savaşta başarı elde etmek için askeri bir birlik kurmuşlardı. Kurmuş oldukları bu askeri birlik günümüzde ordu olarak nitelendiriliyor. Hititlerde savaşlarda başarı elde etmek için önemli görülen ordular bazı durumlarda 30 bin kişiye kadar yükseltiliyordu. Ordu, iki ana koldan ele alınmıştı. Bu kollardan biri bugünkü orduların da temel gücünü oluşturan piyadeler, ikinci kol ise savaş arabalarıydı. Piyade sınıfı kralın özel muhafızı görevini üstlenen küçük bir birlik olarak değerlendirildi. Bunlar sınır kaleleri arasındaki güvenliği sağlamak için devriye gezen ve olası bir iç ayaklanmayı bastırmaya yönelik eğitilmişlerdi. Piyadeler süreli kadroda görev alan kişilerden oluşmuştu. Araştırmacılar, orduya alınacak askerlerin kayıt şekilleriyle ilgili belgeleri bulamayınca ayrıntılı bilgi veremiyorlar, ancak bazı arşivlerde paralı asker aldıkları şeklinde ifadelerin bulunduğu belirtiliyor. Bunların arasında atlı gezen ve haberci konumunda görev alan piyadeler de vardı. At orduda en çok savaş arabalarında kullanılırdı. Komutan (Bugünkü Genel Kurmay Başkanı) kralın kendisiydi. Hitit kralları ordusunun her girdiği savaş ortamına özellikle katılır ve önemli bir rol

Zincirli'de bir kaya kabartması

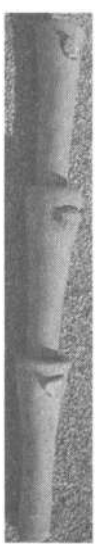
üstlenirdi. Ancak, kral hastalandığında ya da dinsel bir törene katılması zorunlu olduğunda yerine komuta edecek bir delege görevlendirirdi. Delege, "Başçoban" ve "Şarap Büyüğü" şeklinde ilginç görevleri olan saraydan seçilen kişilerdi. Bazı bölgelerin sürekli kontrol edilmesi için kral tarafından bir prens görevlendirilir ve o bölgenin kralı gibi bağımsız bırakılırdı. Görevli askerlere yapılan ödemeler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Savaşlardaki kazanımlar sonucunda elde edilecek ganimetler askerler tarafından paylaşılmıştı. Buna örnek olarak, Mısır ile yapılan Kadeş Savaşı'ndaki görünüm örnek olarak gösterilir. Orduda kullanılan savaş arabaları yükte hafif olarak tasarlanır ve silahlarla donatılırdı. Bu arabaların yapımı bir özel yapım olarak karşımıza çıkar. J. G. Macqueen, "...İdeal savaş arabası, yükte hafif manevrada yetenekli olmalıydı ve yapımı ustalık gerektirirdi. Gövde, deri kaplı ahşap bir kasadan oluşurdu. Bu kasa, üzerinde çubuklu ahşap tekerlerin döndüğü geniş bir mil üzerine oturtulmuştu. Gövdenin alt kısmından geçen bir sırığın her iki yanına birer at koşuluyordu..." şeklinde bir ifade kullanmıştır.

Hitit kentleri: Tarihsel belgelerde eski uygarlıkların tümü kent yapımına önem vermiş ve eski kentleri restore ettikleri gibi yeni kentler de inşa ettirmişlerdi. Krallar adına inşa edilen kent modelleri Mezopotamya'da oldukça fazla görülmektedir. Bu uygarlıklar arasında Hititlerin de kentler inşa ettikleri görülmektedir. Hititlerin Anadolu bölgesindeki bazı kentleri: Kuşşar, Kaneş, Puruşhanda, Harşana (Amasya), Harsanusiye (Harşiana), Sanusiye (Sunisa), Muşalim, Tumana, Ulama, Turhumit, Tuhiya, Tuvanuva, Hakmişşa, Zalpa, Sariş-şina, Komana, Lahuzatiya, Razama, Hurama, Şamuha (Büyük ihtimalle Şarkışla ilçesidir.), Sarissa (Altınyayla/Kuşaklı), Talaura/Talavra (Sivas), Tepriche (Divriği), Zaraşşina (Zara), Pakhuwa (Kangal), Tilgarimmu (Gürün), Timelkia(Darende), Milidia (Malatya) adlarını taşırlar. Diğer bütün uygarlıklar nasıl ki genişleme politikasını kentlerin varlığına bağlamışsa Hititler de aynı modayı izlemiş ve imparatorluğa kentler ilave etmeyi başarmışlardı. Anadolu'da yer alan çoğu kent krallıkları asırlardır savaşlar nedeniyle sürekli el değiştirdikleri için bir önceki uygarlığın izlerini de büyük çoğunlukla silmişler.

Hititlerde köy yaşamı: Kentlerdeki vali konumunda bulunan Ensiler kente bağlı köylerde de bazı çalışmalar yapmış ve kralın emriyle

köyde oturanlara tarımda kullanılması için tarlalar verilmişlerdi. Tarlalar bireysel olarak ayrı ayrı hanelere aitti. Her köy krallık tarafından kendilerine verilen toprakları yabancılara karşı korumak zorundaydı. Ürünlerini bu tarlalarda yetiştirdikleri gibi hayvanlarını da otlatırlardı. Hayvanlarını bir başka köyün tarlasında otlatmazlardı. Tarlalar genellikle köyün ortak malı olarak kullanılırdı. Ancak, Hitit yasa kitabında bu tarlaların bazı tarın işletmecilerine kiralandığı da belirtilir. Köylüler kendi aralarında en kıdemlilerden oluşan bir yönetim ağı kurmuşlardı. Yönetim içinde erkeğin egemenliği yüksek olmasına rağmen, kadınların da özgür olduğu görülür. Bunların arasında bir köleyle evlenen kadının toplumda özgürce dolaşması doğaldı. Kadınlar da köylerde söz hakkına sahiplerdi. Hatta eşlerinden boşanabiliyorlardı. Arkeolojik araştırmalarda dinsel kültlerle ilgili buldukları belgeler devlet dini niteliğini taşıyan belgelerden oluşuyordu. Oysa Anadolu'nun değişik yerlerinden Hitit köylerine yerleşen köylülerin tapındıkları yerel dinleri vardı. Küçük topluluklardan oluşan köy dinleri hakkındaki bilgiler Hattuşa kayıtlarında geçer. Kayıtlarda köy dinleri ve onlar için yapılan törenler de belirtilmiştir. Küçük tapınaklarını silah, huvazi taşından yapılmış hayvan heykellerle donatırlardı. Krallar daha sonra hayvan figürleri yerine küçük insan heykellerini imgeleştirerek törenler sırasında köy dinini temsil eden rahibe verirdi. Kült törenleri ilkbahar ve sonbaharda yapılır ve geniş bir alanda dikilen tanrı heykeline adaklar sunulurdu. Törenlerden sonra heykel yeniden tapınağa geri götürülürdü.

Hititlerde Uygarlık: Araştırmacı arkeologlar genellikle Hitit uygarlığını iki aşamada ele alırlar. Bunlar Hititler ve Geç Hititler dönemi olarak tanımlanmıştır. Hititler dönemi yaklaşık İ.Ö. 1750-1200 tarihleri arasında olan dönemlere aittir. Bu dönemde Hint-Avrupa bölgelerinden Hattilerin yaşadıkları yerlerden Anadolu'ya yerleşen Hititler olarak tanımlanırlar. Dilleri de Hint-Avrupa dil gurubundandır. Kısa sürede güçlenir Hattuşa'yı (Alacahöyük) ele geçirerek başkent yaparlar. Alişar ve Hattuşa Hititlerin önemli kentleri olur. Anadolu'da Hititlerle ilgili önemli arkeolojik buluntular ele geçmiştir. Kayseri bölgesindeki Erciyas dağının güney yamacındaki Fraktin, Taşçı ve İmamkul'da tanrılara adanmış kaya anıtları yer alır. Bu kaya anıtları Hattuşili III'ün Kraliçe Puduhepa için tanrılara adanarak yapılmış olabileceği belirtilir. Kamrusepa ve Tavananna için de tapınaklar yaptırılmıştır. Başkent olarak bilinen Hattuşa'nın M.Ö. 1200 dolaylarında Frigler'in Orta Anadolu'daki

Hititlerin su kanalları için yaptıkları "su künkleri"

çoğu kentleri işgal ettikten sonra Hititlerin egemenlikler de son bulmuştu. İmparatorluğun yıkılışından sonra Hitit geleneği kısmen de olsa yer değiştirmiş. Yaşam geleneği Güneydoğu Anadolu bölgesiyle Mezopotamya bölgesine kayar. İmparatorluğun Geç Hitit Krallığı Kapadokya bölgesinde Tabal Krallığı olarak devam eder. Araştırmalarda Tabal Krallığı, Kayseri, Niğde ve Nevşehir arasındaki bölgeler olarak belirtilir. Kent devletlerinin bölgesi durumunda olan Hititlerin de kralları farklı soylardan olmaya başlar. İ.Ö. 1200-700/650 tarihleri arasındaki krallığın gelişmesinde Geç Hitit Dönemine ait Gülşehir-Sivas (Gökçetoprak), Hacıbektaş-Karaburnu köyü ve Acıgöl-Topada ören yerlerinde Hitit hiyerogliﬂeriyle yazılmış kaya yazıtları bulunur. Bu durumda sanatsal özellikleri de değişir. Sanatsal dönem dört kısımdan incelenir. a) Geç Hitit geleneğini (1050-850) Malatya/Aslantepe bölgesinde devam ettirirler. b) Asur etkisi gösteren geç Hitit sanatı ise M.Ö. 850-800 dönemleri olarak tarihlenir. c) Asurlaşmış Geç Hitit sanatı ise İ.Ö. 800/750-700. Zincirli, Sakçegözü, Kargamış, Malatya ve Tell-halaf'ta arkeologlar tarafından bulunan örnekler gösterilmiştir. d) Aramlaşmış ve Fenikeleşmiş geç Hitit sanatı adlarıyla incelenmişlerdir. Güney bölgelerinden Hititlerin bulundukları Anadolu topraklarına gelen Aramlar ve Fenikeliler kendi sanatlarından dolayı bölgede hemen yükselir ve egemen olmaya başlarlar. Bir kısmı eserlerin Berlin Müzesi'ne götürüldüğü Zincirli'deki kazılarda elde edilen bulgular, bir kısmı Adana Müzesi'nde, bir kısmı da Laouvre Müzesi'ne götürülen Sakçegözü, Maraş kazılarındaki arkeolojik bulgular, İvriz kaya kabartmaları, Karatepe heykel ve kabartmaları dönemin özelliklerini gösterirler. Murşili I döneminde yapılan kapların şekillerinde sadeleşme göze çarpar. Ancak Hitit dilinde "Bibru" olarak bilinen hayvan şeklindeki kaplar (Rithon/Ryton)'ın yapılma geleneği devam eder. Kaplara ilave olarak yapılan yenilik üzerlerinde kabartmaların yapıldığı dini törenlerle ilgili olan süslemelerdir. Kültepe'de kazılar sırasında bulunan taş idoller benzersizdir. İdollerin gövde kısmı geometrik desenlerle süslü disk şeklinde ve ortasına dikey bir taş blok yerleştirilmiştir. Mezopotamya bölgesindeki Tell-brak'ta kazı ve incelemeler yapan Prof. Mallovan'ın bulduğu idoller, Kültepe'de bulunan idollerin bazılarına benzer yanlarının olduğunu ifade eder. Bölgede Kapadokya modeli el yapımı çok renkli (polikrom) kaplar renkli geometrik şekillerle süslenmiştir. Bu kapların değişik şekillerle işlendiği ve bazılarında üzerinde stilize edilmiş kuş desenlerinin yer aldığı belirtilmek-

tedir. Hititlerle ilgili kazılar esnasında Yazılıkaya'da bulunan belgelerin önemi ilk defa dünyaya Charles Texier duyurur. Texier bölgede Amazonlar ve Paflagonyalılar; Hamilton; Medler ve Lidyalılar, Kieprt ise Schythionlar ve Kimmeryalıların egemenlik sürmüş olabileceklerini ileri sürerler. Bölgenin dinsel açıdan ortaya çıkan ilk belirtilerini de Ramsay yaptığı araştırmalarda tanrı Baal ile Astarte'nın varlığına ulaşarak ortaya önemli bilgiler koyar. Araştırmacılar bu sanatın daha sonraki yıllarda kaya kabartmalarına öncülük yaptığını ifade ederler. Yapılan kazılarda çok renkli geometrik desenlerle çizilmiş seramikler elde edildi. Onlar tanrılarına sunu yapmak için boğa, aslan, koç sembollerini kullanarak seramik eserler; yüksek kulplu ve uzun gagalı kaplar üreterek sanatsal estetik yarattılar. İmparatorluğun ortadan kalkmasından yaklaşık beş yüz yıl daha yerel krallıklar tarafından, etrafı surlarla çevrili daire şeklindeki kentler ve etrafı anıtsal yapılarla süslü avlularda Hititlerin gelenekleri devam etmiştir. Türk arkeolog ve araştırmacı Nimet Özgüç, Acemhüyük'te yaptığı arkeolojik kazılarda Anadolu'nun büyük saraylarından birinin kalıntılarını ortaya çıkardı. Bu sarayın ancak kırkın üzerindeki odalarında incelemeler yapıldı. Araştırmacılar Hitit kültür ve sanatını Babil sanatının son temsilcileri olan Asurluların sanatıyla karmaşık olarak uygulanan bir sanat şeklinde tanımladılar. Kültepe kazılarında elde edilen sanat değeri yüksek olan buluntular, Hitit sanatına en iyi örnekler olarak gösterildi. Hitit yapılarında sütunlar yerine dört köşe direklerin kullanıldığı görülür. Burada anlaşılan Hititler, mimarlıkta kullanılan sütunu bilmiyorlardı. Kent tapınağının dış duvarlarında büyük pencereler yer alırdı. Mimarlığın bakımsız ve asimetrik olduğu görülür. Bakımsızlık dinsel binalarda olduğu gibi sivil binalarda da görülür biçimdedir. Hurri etkisiyle yapılmış olabileceği öne sürülen yapıların dışındaki binalar sıralamaya bağlı olarak görülmez. Sur duvarları ise saldırı merdivenlerinden başka yer altı tünelleriyle bağlantılı bir şekilde yapılmış. Hattuşaş'daki mimari yapı dönemindeki uygarlıklar arasında seçkin bir konumdaydı. Araştırmacılar Hattuşa'daki yedi büyük tapınak, surlar ve yirmiyi aşkın küçük tapınağıyla o dönemde en görkemli kentlerden biri şeklide gösterirler. Bu tapınaklarda sfenksli kapı, aslanlı kapı olarak betimlenen kapılar yapılmıştı. Hititlere ait kalıntılar Boğazkale, Yazılıkaya, Alacahöyük ve Ortaköy gibi Hitit merkezlerinde bulunmuştur.

Hitit Mimarisi: Eski Doğu Anadolu mimarisine karşılık Hitit mimarisi kendine has bir mimarı yapıyla ortaya çıkar. Onların Anadolu'da

sergiledikleri mimari çalışma, Batı Anadolu ve Mezopotamya mimarisinden ayrılan bir özellik taşımaktadır. Tunç Çağının belirgin özelliğini alan yapılar Anadolu yaylasının geleneklerine has olduğu ve kökünün de İ.Ö. 3 bine dayandırıldığı belirtilir. Araştırmacı arkeologlar, "... İ.Ö. 2. bin sonunda, Batı Anadolu'nun özgün ev biçimi olan bağımsız uzun dikdörtgen, ön avlulu evi, (Megaron) İç Anadolu'ya ne denli az girebilmişse, Hititlerin büyük taş bloklarından örülmüş bindirme kemer yapma sanatı da taş yönünden zengin olan Troya'da o denli az kullanılmıştır. Bu tür benzetmelerle Hititlerin mimarisindeki bazı özelliklerin yakın uygarlıkların mimarisiyle benzer yönden örtüşmüş olabileceği de tartışmalar getirir. Mezopotamya da çok sayıda zorlayıcı bir sistemle yapılmış tapınak ve saray mimarlığı da yine İç Anadolu'daki Hitit Krallığı'nın ana ülkelerinde görülmez. Bir yandan karşılıklı canlı bir ticaret, öte yandan komşu ülkelerle belirgin bir kültür ilişkisi kurulmuş olmasına karşın, mimarlık alanında karşılıklı etkilenme çok kısıtlı bir ölçüde gerçekleşmiştir. Yalnız, kısa bir süre sonra Hitit egemenliği altına girecek olan Kilikya-Kuzey Suriye bölgesinde karışık mimarlık öğeleri ortaya çıkmaktadır. Bu öğeler Hitit Krallığı sona erdikten sonra 1. bin Geç Hitit-Arami gibi küçük krallıkların döneminde de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Günümüzde, 3. binyıl ve 2. binyıl başına tarihlenen çok sayıda büyükçe yerleşmenin varlığı bilinmesine karşın, bunların yalnız birkaçı araştırıldığından, yapı sistemleri, görünüşleri ve özellikle yapıların üstünde konuşmak olanağı yoktu. Tüm Ön Asya'da olduğu gibi, burada da genellikle en eski yerleşme yerleri varlığını sürdürmüştür. Bu yerleşmeler ovalara ya da koyaklara açılan dağ sırtlarında, çevrenin kolaylıkla gözlenebileceği yerlere kurulmuştur. Höyük ya da Teli olarak adlandırılan yerleşmelerin özgün bir örneği Fırat'ın yukarı kesiminde Altınova'daki Norşuntepe'dir. Norşuntepe'deki höyük üstünde İç Anadolu'nun Son Tunç Çağına ilişkin şimdiye dek bilinen tek sarayı kazılarak ortaya çıkarılmıştır. Bu sarayda en büyük bölümün erzak depolarına ayrılmış olması çok ilgi çekicidir..." şeklinde anlatımlarla Hitit mimarinsin özelliklerinden söz ederler.

Hititlerde evlilik: Hititlerde kadınlarla erkeklerin eşit olduğu çoğu belgelerde gösterilmiştir. Buluntular arasında evlilik yaşamına ait metinler çözüldüğünde Hititlerdeki medeni konum da ortaya çıkar. Ancak, Hititlerin egemenlikleriyle Anadolu'da bilinen Anaerkil düzen, ataerkil düzene geçer. Hitit geleneklerinde kız kardeş ile ilişki kurmak ve evlenmek oldukça kötü karşılanır ve ayıplanırdı. Harem sa-

raya mahsustu. Kuşata adı verilen başlık parası yerine geçen hediyeler erkek tarafından kızın babasına verilirdi. Kraliçenin krallıkta yetkileri yüksekti. Halk arasında çok evlilik geleneği olmazdı. Günümüzdeki medeni kanunlarda belirtildiği gibi bir erkek yasal olarak sadece bir kadınla evlenme özgürlüğüne sahipti. Bir kadın Hitit geleneğine göre evlendikten sonra zina yapmışsa ölüm ile cezalandırılırdı. Evli erkek zorla birine sahip olduğu zaman cezası ağırdı, ancak kadının evinde yakalandığı zaman ceza verilmezdi. Yaşam standartlarının olmadığı Hititlerde bir ailenin yaklaşık on kişi olduğu belirtilir.

Hititlerde falcılık: Günümüzde olduğu gibi eski uygarlıkların tümünde fal ve kehanetler önemli yer tutardı. Hititlerde de fal önemli bir yer tutmuştur. İnançlarına göre tanrıların istekleri varsa, öfkelenmişseler onların nedenlerini öğrenmek için fala başvururlardı. Hititlerde çeşitli yöntemler kullanılarak fal bakılmıştır. Bu yöntemlerin arasında hayvanların iç organlarına bakma ve kuşların uçuşlarını izleme vardır. Taşlarla fal bakmanın dışında su içinde su yılanlarının hareketlerini de hesaplayarak fal bakarlardı. Bir fal metninde, "...Majestenin hastalandığı konusuna gelince [.....ve] Aruşna kenti [tanrı]'sı majestenin hastalığı konusunda hiçbir şekilde sorulma [mıştır. Ey tanrı bunun için kızdıysan, birinci et işaretleri olumlu, sonuncuları ise olum]suz olsun. Birinci et işaretleri olumludur[...] Aruşna kenti tanrısının (majestenin) hastalığı yüzünden öfke içinde saptanmış olmasına gelince: Ey tanrı, herhangi bir şekilde tapınağın içinde mi öfkelendin? (Eğer öyleyse) et işaretleri olumsuz olsun. Solda suti olumsuz. Ey tanrı eğer (sadece) tapınağında öfkelendiysen, fakat majesteye [ka]rşı hiç bir şekilde kızmadıysan, et işaretleri olumlu olsun..." şeklindedir. Hititler de diğer uygarlıklardaki insanlar gibi fal bakmaktan hoşlanır ve inanırlardı. Genelde falcılık ile ilgili bilgileri Babillerin Akad diliyle yazılmış metinlerinden yararlanmış oldukları belirtilir. Son derece dürüst olan Hititler, Babil kaynaklı fal metinlerini bulduklarında onların Akad dilini üstte Hitit dilindeki karşılığını da tabletin altına yazarak bir nevi kaynak göstermişlerdi. Hitit diline çevrilmiş ve Babillerde moda haline geldiği belirtilen ay falı, "...Ayın rengi sarı, sol ucu sivri, sağ ucu küt gibi görünüyorsa: İki yıl İlkbahar güzel olacak. Eğer ayın sağ ucu göğe dönük ise ülkede bol ürün olacak. Eğer ayın sağ ucu yere doğru ise bütün ülkenin hasadı kuruyacak. Eğer ayın sol ucu göğe dönükse ülkede düzelme olacak. Eğer ayın sol ucu yere dönükse ülkede ölümcül salgın hastalık olacak.

Kültepe'de bulunan bir buluntu

Eğer ayın uçları güneye dönük ve uzamış görünürse, Akad ve Elam Kralı ölecek. Eğer ayın uçları kuzeye dönükse Akad Kralı düşmanı yok edecek. Eğer ayın uçları batıya doğru uzamışsa yangın olacak…" şeklindeydi. Ay falını yazan Annuvanza adında denetleyici görünümünde biridir. Falı yazanın ise Tutta'nın oğlu Pikku olarak belirtilmiş. Ay falı dışında talih, kader ve şansı belirleyen fallar da yapılmıştı. Fallar taş atmayla yapılırdı. Bu nedenle falcılar kendilerine özgü taşlar toplar ve o taşlara farklı anlamlar yükleyerek fal bakarlardı. Bir tablette, "…Gökyüzünün güneş tanrıçası kalktı, koyun kanı aldı. Tekrar tahta verdi. İkinci günde tanrı tüm yaşamı aldı. Onlar kader tanrıçasına verilmiştir. Fal olumlu…" şekline gösterilmiştir.

Hititlerde kehanet: Genellikle Hitit kralları önceden başarmak istedikleri isteklerini sarayda krallığın gözetimi altındaki kâhinler, falcılar ve aydınlardan aldıkları bilgi ve önerilerle donandıklarına inanırlardı. Kâhinler ön sezgilerine dayanarak öne sürdükleri bazı bilgileriyle gök gürültüsü, güneş ve ay tutulması, şimşeğin çakması, yıldırım, tanrılar tarafından gönderilen alametlerin bu şekilde olduğunu belirlerler. Kâhinler bu inanca göre kehanette bulunurlardı. Ayın çizdiği biçim ve şeklin de çoğunlukla kehanetin habercisi şeklinde düşünülür. Hitit inancında kehanetlerin kökeni Babil'in kozmik inancının yer aldığı metinlerden oluşur. Çocukların doğum zamanlamaları da bir kehanet olarak belirtilmiştir. Kadının çocuğunu doğurduğu ayın da kehanetlere mesaj olduğu ifade edilir. Araştırmacı yazar Trevor Bryce "Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum" adlı eserinde kadının çocuğunu doğurduğu zamanlamayı belirten bir tabletin yorumunu, "…Çocuk yılın ilk ayında doğarsa bu çocuk kendi ocağını tarumar edecektir. Çocuk ikinci ayda doğarsa kalbi sağlam olacaktır. Çocuk dördüncü ayda doğarsa hastalıklı olacaktır. Çocuk beşinci ayda doğarsa bu çocuğun günleri kısalacaktır. Çocuk yedinci ayda doğarsa tanrı onu kollayacaktır. Çocuk sekizinci ayda doğarsa bu çocuk ölecektir, eğer ölmezse çocuğun annesi ve babası büyük acılar çekecektir…" şeklinde belirtir. Görüleceği gibi alametlerin vereceği mesajın önceden biliniyor olması Hitit kehanet metinlerini süsleyen biçimlerdir. Kehanetlerin bazı durumlarda tanrı tarafından rüya yoluyla gönderildiğine inanılırdı. Hitit inancında bir kral eşinin başına gelecek kötü olayları rüyasında görürdü. Kehanette bulunan kişinin

doğrudan tanrıya soru yönelttiği ve tanrıdan gelecek haberle kehanette bulunurdu. Kâhinlerin inancında tanrının suçu işleyeni uzun bir zaman unutamayacağını ve bu suçu işleyenlere verilecek tanrısal ceza çocuklarına verilebilirdi. Kral Murşili'nin veba hastalığına yakalanması olayı buna örnek olarak gösterilir. Kehanetler çeşitli türlerde yapılırdı. "Lot" ya da "Kin" adlı kehanetler yaşamın yönlerini çeşitli sembollerle tahta tabletin üzerine işlenerek yapılırdı. Soruşturmayı çoğu zaman yılan ya da "Muş" kehanetiyle yaparlardı. Bu kehanet "hayat, günah, tapınak, ev, hapis" gibi belli öğelerin adları birer kaba verilir. Kaplar suyla doldurulur. Daha sonra bu su dolu kaplara yılan bırakılır. Yılanın kaplar arasındaki hareketine göre kehanette bulunurlardı.

Hititlerde büyü: Hititlerde o dönemlerdeki uygarlıklar gibi büyü işiyle uğraşırlardı. Çinsel büyüler, aile içi büyüler ve kara büyülerin Hititler tarafından yapıldığı öne sürülmektedir. En önemli büyülerin kuraklık için yapılan büyülerdir. Bu büyülerden başka şans getiren büyüler, hastalıklardan korunma büyüleri de önemli büyüler olarak değerlendirilirler. Bazı büyülerin kurban törenleri sırasında yapıldığı belirtilir. Tapınak rahibeleri tarafından yapılan büyüler önemli yer tutar. Tapınak büyücülerine "yaşlı kadın" adı verilmiştir. Kara büyülerin yapılmasına yönelik Hitit metinlerinde, "Eğer özgür bir adam bir yılan öldürse ve başka bir adını söylerse bir mina gümüş versin ve eğer bir erkek köle, işte tam o ölsün" şeklinde kara büyüyü belirten yazılar bulunur. Büyücüler çoğu zaman bir başka büyücü tarafından yapılan büyüyü de bozarlardı.

Hititlerde devlet yönetimi: Hititlerde "Panku" ve "Tuliya" adlı iki krallık meclisi bulunmaktadır. Bu iki kurulun eski Hititlerde de varlığını sürdürdüğü anlatılır. (Panku kuruluna benzer bir organizasyon Roma ve Bizanslılarda da "Konsilu" adı altında uygulanmıştır. Roma ve Bizans politikasında kullanılan bu uygulamanın menşei de Hititlerdir.) İlgili bölümlerde Panku ve Tuliya için kısa açıklamalara yer verilmiştir. Panku kurulu genellikle devlet yönetiminin üst kademelerinde çalışanların oluşturduğu bir kurul olarak belirtilmenin yanında Tuliya kurulu ise daha sınırlı kişilerden ve genellikle adlı sorunlarla ilgilenen bir biçimle organize edilmişlerdi. Panku kral tarafından toplantılara çağırılan bir kurul olarak belirtilir. Kral genellikle almak istediği kararları Panku kurulundan onaylamak için toplantı talep ederdi. Devlet yönetiminde üst görevde çalışanlar vardı ve bunların görevleri de belirtilmişti. Kral yıllıklarında yönetim ile ilgili

çözdüğü ya da önünde çözüm bekleyen sorunları detaylı olarak belirtirdi. Tuthaliya I'den sonra da yıllıklar yerine "yönerge" metinlerinin oluştuğu görülür. Üst düzey yöneticilerinden Muhafız Alay Büyüğü anlamında "gal Mesedi" Sınır Ticaret Valisi anlamında "Bel Madgalti" Kent ve Köy Deneticisi anlamında "Maksim Uru-ki" Kent Beyi anlamında "Hazannu" adları Hitit belgelerinde görülmektedir. Yönetimde dış olaylarla da ilgilenmiş ve üst düzey elemanlarla organizeli olarak diş ilişkiler uygulanmıştır.

Hitit bayramları: Dinsel kutlamalarla yapılan törenler dışında diğer uygarlıklarda olduğu gibi Hititler de çeşitli bayramlar, festivaller kutlamışlardır. Başkent Hattuşa'da yapılan kazılarla ortaya çıkarılan çivi yazılı tabletlerde Hititlerin törenleri, bayramları ve festivalleriyle ilgili bilgiler yer almaktaydı. Hititlerin çivi yazılı tabletlerinde kendi bayramlarını anlattıkları gibi diğer komşu kent devletlerinde yapılan bayramlar ve festivaller de son derece detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Tabletlerde çivi yazısıyla belirtilen bayramlar Sümer ideogramı olan "ezen" adıyla anlatılmıştır. Törenler, bayramlar ve festivallerin bir tek amacı vardı. Onlar inandıkları tanrılarına hoşnut olabilmek ve çok daha yakın bir bağ kurabilmek için yaparlardı. Bu törenlerle ülkenin huzura kavuşması, tarlaların bereketli olması ve savaşlarda zaferler elde etmesine bağlanır ve muhteşem törenlerle kutlanırdı. Hititler genellikle kutlama yaptıkları bayramı bir takvim hesabına göre yaparlardı. Günü saati ve nasıl yapılacağı hakkında önemli bir davranış sergilemişlerdi. Bu törensel hazırlık devlet tarafından organize edilirdi. Diğer kent devletlerinde kutlanan bayramlar Hititlerde de kutlanırdı. Eski Hitit geleneklerinde kutlanan bayramlar da metinlerde gösterilmiş ve yeni krallıkların bayramlarıyla aynı değerde kutlanmışlardı. Arkeologlar tarafından elde edilen tabletlerdeki metinlerin çevirilerinde görülen ifadelerde tanrısal törenler genellikle Hitit dilinde yazılmışlardı. Tabletlerde Hattice, Palaca, Luvice, Hurice ve Babil dilinden yazılmış paragraflar da bulunur. Dokuz ya da 10 yılda bir kutlanan bayramlar dışında Hititlerde küçük büyük bayramlar kutlanmıştı. Hititlerde en önemli törensel zaman ilkbaharın başlangıcı ve sonbahar mevsimleri olarak ele alınmış, nedeni de bereketli bir takvim zamanı olarak ele alınmasındandı. Bu dönemlerde kutlanan bayramlar An-Tah-Sum-sar, Nuntarriyasha ("Nun-tariiashas") adlarını taşır ve törenlerle kutlanmışlardır. (İlgili bölümlerde bu bayramlarla ilgili kısa açıklamalara yer verilmiştir.) Bu iki bayramın dışında Hititler başka bayramlar da kutlamışlardı. Purulli (ya da Pu-

rulliya), Kı-lam, (h) isuva (Bu adın "D'suva" adıyla ilişkili olduğu belirtiliyor.) gibi. Bayramlarla ilgili yeterince belge olmadığı için nasıl yapıldığı hakkında net bir bilgi yok, ancak başkent Hattuşa'nın kuzeybatısında İnandık adlı arkeolojik bölgede yapılan kazılarda büyük bir kült vazosu bulunarak Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altına alınmıştır. Bu vazonun incelenmesi yapıldığında bayramlarla ilgili bilgilerin olacağını ileri süren araştırmacılar var. 1988 yılında Tahsin Özgüç'ün açıklamalarında 80 cm. yüksekliğindeki vazonun üstünde çizilenler tören sahnesini belirttiğini söyler. Bayramlar diğer aşiretlerin kutlama törenleriyle birleştirilmiş olarak kutlanmış ve zamanla törensel hale dönüştürülmüştü. Araştırmalarda Hititlerin toplam 18 bayram yaptıkları belirtilmiştir. Bu bayramlardan en önemlileri Purulliya adı verilen bahar bayramıdır. Kök karşılığı "dünya" anlamına gelen Purulliya (Bazı kaynaklarda çeviri hatasından dolayı "Purulliyaş" şeklinde yazılmış olduğu da görülür.) sözcüğü Hatti kökenli bir sözcüktür. Hititlerin çivi yazılı metinlerinde bu törenlerle ilgili uzun anlatımlar yer almaktadır. Bayramlar takvimlerinde belirlenmiş günlerde yapılır ve tanrılarına alkollü içecekler "kol" biçiminde yapılmış kaplarda sunulurdu. Bu kaplar özellikle bahar bayramı için özenerek yapılırdı. Bahar bayramındaki amaç; bolluk ve bereketin artması, kral gücünün artması, ürün ve hayvanların çoğalması, dinsel temizliğin oluşması için yapılırdı. Günümüzdeki bayramların ötesinde bir anlayışla bayramlarını törenlerle kutlayan Hititler dans, müzik, çeşitli oyunlarla neşe içinde kutlamalar yaparlardı. Ancak tamamen dinsel yönden kutlanan bayramlar ise sade törenlerle yapılırdı. Bayramlar bazen birkaç gün bazen de bir ay süreli yapılırdı. Bunlarla ilgili 30 civarında tabletin bulunduğu belirtiliyor. "An-Tah-sum-sar" adlı bitki bayramı ilkbahar geldiğinde 38 gün kutlanır. "Nun-Tarrıashas" adlı bayram ise sonbaharda 21 gün kutlanır. İlginç bayramlardan biri de "Hadauri" adlı bir bayramıdır. Hadauri bayramının kutlama şekli tam olarak bilinmiyor. Ancak diğer bayramlarda olduğu gibi içki, ekmek, değişik yemek türlerinin sunulduğu ve törensel şeklinin nasıl uygulandığı da bilinmiyor. Hadauri bayramı güneş tanrısı, fırtına tanrısı ve Hatti kökenli bazı tanrılara ait tapınaklarda kutlandığı gibi "An-Tah-Sum-Sar" adlı bahar bayramıyla birlikte de kutlanırdı. Törenlerde kadınların yaptıkları yemek servisleri de son derece itinalı yapılır ve en iyi yemekler de törenler sırasında uygulanırdı. Bu özellikleriyle kadınların ev yaşamında günümüz kadınları gibi mutfağa da önem verir ve çeşitli yemekler yaptıkları da ortaya çıkarılmıştır.

Hititlerin doğa inançları: Arkeolojik kazılarda bulunan Hitit metinlerinin çevirilerinde doğayla ilgili ilginç tapınmaların olduğu belirtilir. Kaynak sularla küçük akarsuların Hitit geleneğinde önemli bir yeri vardır. Bunların nedenleri de su ihtiyaçlarını bu tür kaynaklarda elde ettiklerine bağlanır. Doğa tapınmasıyla ilgili Eflatunpınar'da bulunan yazılıtaşta önemli açıklamalar yer alır. Bu açıklamalarla Hititlerin doğanın insanlar açısından yararlı olan kısımlarına tapındıkları belirtilmektedir. Kaynak sular, nehirler, göller dışında Hititlerin dağları da kutsal gösterdikleri görülmektedir. Yahudilerde ve İslam dininde de dağların kutsal gösterildiği bilindiği gibi Güney Amerika uygarlığında önemli izler bırakmış olan Mayalar, Aztekler ve İnka yerlilerinin de dağları kutsal gördükleri ve onlar için inanılmaz kurban ritüelleri düzenlemiş oldukları bilinmektedir. Dağlar için Hititlerin önemli törenler yaptıkları kanıtlanmıştır. Dağ tanrılarının betimlemesi de genelde uzun etekli, sivri külahlı olarak betimlenmiş olmalarıdır. Tanrıların giyindikleri elbiselerin üzerinde dağ sembollerin olduğu da ifade ediliyor. Hatta törenler sırasında dağ tanrılarının boynuzlu olabileceği düşünülerek betimlemeye boynuz şekli de eklenmektedir. Türk araştırmacı Prof. Alkım, Yesemek arkeolojik alanında kazılar sırasında elde edilmiş buluntular üzerinde yaptığı değerlendirmelerde Hititlerin doğa inancının da ithal olabileceğini ileri sürer. Yorumları arasında, "... 1-) Dağ tanrısı Hitit dinine ve sanatına yabancıdır, dışarıdan gelmiştir. 2-) Bugünkü bilgilerimize göre dağ tanrısının en eski tasvirlerini Suriye'de Mari'de (MÖ. XVIII. yy.), Suriye stili mühürlerde (MÖ. XV-XIII. yy.), Kuzey Mezopotamya'da (MÖ. XV. yy.) ve Kassit sanatında görmekteyiz. 3-) Dağ tanrısının ve motifinin Mitanni-Hurri bölgesinden çıkmış olduğu anlaşılmakta ve bu fikir genellikle kabul edilmektedir. 4-) Dağ tanrısının taş plastik sanatındaki ilk tasvirleri tamamıyla cephedendir, sakallıdırlar, ayakları, tanrının yerden çıkıp yükseldiğini belirtmek amacıyla, resmedilmez.[...], 5. 11. Anadolu Hitit sanatında dağ tanrısı tasvirlerine bugünkü bilgimize göre M.Ö. XIII. yüzyıldan itibaren rastlıyoruz. Hitit çivi yazısı metinlerinde de dağ tanrılarının nitelikleriyle ilgili çeşitli kayıtlara rastlanır. Gerek Eski Hitit devleti ile İmparatorluk Çağı arasındaki devrede ve gerek imparatorluk devrinde Hur etkisinin Anadolu'da sezildiği sırada diğer hur tanrılarıyla birlikte dağ tanrılarının da Hitit panteonunda yer almış olması mümkündür..." şeklinde açıklamalara yer verir. Bilindiği gibi Mayalar, Aztekler ve İnkalarda da doğa tanrılarının çokluğu göze çarpmaktadır. Hatta İn-

kaların Titikaka (Titicaca) gölünü son derece kutsal gördüğü Mayaların da dağları kutsal görerek dağ tanrılarına "Huaca" dedikleri belgeler arasında gösterilmektedir. İslam dininde de Arafat dağının kutsallığı göze çarpmaktadır. Demek ki tek tanrıcılık inancının yaygınlaşması bile doğada insanlara yarayan bazı objelerin tapınmasından vazgeçilmemiştir.

Hititlerde anatomi: Çoğu uygarlıklarda insan vücudunun tanıtılması sadece mitolojik öykülerdeki tanımlamalarla yetinmiştir. İnsanın anatomik yapısıyla uğraşmanın dışında sihirler ve büyülerle vücudu tanıma, hareket ve davranışları özellikle ilkel toplumlarda ortaya çıktığı görülmektedir. İnsan yapısının sadece tanrıların ele alabilecekleri bir sihir olduğuna o kadar çok inanmışlardı ki tanrılarının tasvirlerini bile son derece farklı şekillerle betimleyerek kaya ve duvarlara alçak kabartma şeklinde ya da el yazmasıyla belirtmeye çalışmışlardı. Tıp tarihinin Yunanlılara taraflı bir politika uygulanarak mal edilmesi Sümer ve Mısır'daki gelişmelerin izole edilmesiyle başlar. Tarihçiler yoğun olarak bulundukları coğrafyaya eski uygarlıkların sosyal, kültürel, tıbbı, siyasal, dinsel bazı öğretilerini aralıksız kopyalayarak kendilerine mal etmektedirler. Çünkü onları dava edecek, şikâyet edecek hiçbir kurum ve kuruluş olmadığı gibi şahıslar da yoktur. Bu bağlamda günümüzdeki araştırma ve incelemelerin içindeki ezoterik bilimin deforme edildiği görülür. Yapılan kazılarda Hititlerin her ne kadar anatomiyle uğraşmamış bir uygarlık olarak tanıtılmasına rağmen yine de anatomi bilimiyle ilgili Hitit dilinden yazılmış tıp çalışmalarını içeren tabletler bulunmuştur. Demek ki Hititlerde de anatomi üzerine düşünceler vardı. Tablette, Hititlerin iç organların bazılarına ad verdiği hatta el, kol, bacak, göz gibi sözcüklerin de insan anatomisiyle birleştirildiği görülmüştür. İnsan vücudunun özelliklerini belirten diyagramlar üzerinde bir çalışma yapmış ve organlar isimlendirilmiştir. Bu organlar iç ve dış organlar şeklinde de ayrılmıştır. Yani, eski dönemde bile insan vücudu üzerine çeşitli deneyler yapılmış hatta kadın doğum ebeleri günümüzdeki teknolojik doğum masalarının karşılığında tabureler kullanarak doğum olayını gerçekleştirmişlerdi. Demek ki o dönemde bazı tıbbı araçlar da yapılmaktaydı. Bu örnekleri topladığımızda Hititlerde henüz tam ve ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarılmamış bir anatomi kültürünün olduğuna dikkat çekmemiz yanlış değerlendirilmeyecektir.

Hititlerde tıp: Eğer uygarlıkların biraz daha ötesinde yoğun araştırmalar yapılmış olsaydı, onların da tıp ile yoğun bir şekilde ilgilendikleri görülürdü. Gerçek şudur ki Hititler temizliğe oldukça önem vermiş

bir kültüre sahiplerdi. Sağlık, hastalık, temizlik ve pislik kavramlarıyla çok ilgilenmiş oldukları tabletlerindeki açıklamalarla gösterilmiştir. Onlar Anadolu'daki diğer uygarlıklardan daha çok modern yaşamla ilgilenmişlerdir. Hititli hekimler hastalıklarla çok uğraşmış ve bazılarına da çeşitli adlar vermişlerdi. Bu adların varlığı arkeolojik kazılarda ortaya çıkmıştır. Onların yaşam sürdürdükleri dönemde en korkulan hastalık "Henkan" adlı bir hastalıktı. Henkan hastalığının kolera, veba, tifo gibi salgın bir hastalık olduğu düşünülebilir. Hitit metinlerinde kral Suppiluliumma döneminde başlayan ve Murşili döneminde etkisi çok daha fazla görülen veba adlı hastalıktan tanrılarına karşı yakınarak dualar bile yazmışlardı. Bu dualar arasındaki Murşili'nin "veba duası" günümüz edebiyat çalışmalarında örnek bir metin şeklinde de gösterilmektedir. Bu duayla veba hastalığına çözüm bulunamayınca tanrıdan yardım ve destek istemektedir. Hatta Kral Murşili bu salgın hastalığın Hitit ülkesini tehdit etmesine Suppiluliumma ile Tuthaliya'yı sorumlu tutmaktadır. Ona göre babası tanrılara yanlış yapmış ve tanrılarda Hitileri bu şekilde cezalandırmıştır. Veba duasının Hitit dilinde yazılmış bazı paragrafları da "…1. Veba Duası (Kub XIV 14 + Kub XIX 1 ve Kub XIX 2) 8 Dıngır^{Mes} En[^{Mes}-Ia Sa] Kur ^{Uru} Ha-at-ti-kan Ug$_6$-an ki-sa-at nu Kur ^{URU}Ha-at-ti hi-in-ga-na-az.9 ta-ma-as-t[a-at] na-at me-ik-ki dam-m[e-es-ha-it-ta-at] nu ka-a-as mu 20. Kam me-ik-ki-ia.10 ku-it Kur [(^{Uru}Ha-at)-ti] ak-ki-is-ki-it-ta-[ri nu am-mu-u]k se-ir A-Ua-At.11 ^{I}Du-ut-ha-[(li-ia Dum)] U^{RU}Sa Dumu ^{I}Du-u-ha-li [-ia] na[-a]k-ki-e-es-ta Is-Tu Dıngır-^{Lum}-ia. 34 an-da sa-an-ha-at-ten nu-kan A-Bu-Ia Is-Tu Sa ^{I}Du-ut-ha-li-ia is-ha-na-[az ak-ta A-Na A-Bı-Ia-ma]. 35 ku-e-es Dumu^{Mes} Lugal Be-Lu^{Mes} Pa Lu^{Mes} Lı-Im Lu^{Mes} Dugud an-da ki-sa-an-da-at nu a[-pu-u-us-sa a-pi-e-iz.36 me-mi-ia-na-az a-kir A-Na Kur^{Uru} Hat-ti-ia-kan a-pa-a-as-pit me mi-as a-ar-as nu Kur^{Uru} Ha-at-ti-ia a-pi-e-iz.37 me-mi-ia-na-az ak-ki-is-ki-u-an ti-i[-ia-a]t nu Kur^{Uru} Hat-ti du-ua-a-an pa-ra-[a …].38 ki-nu-na hi-in-kan pa-ra-a nam-ma da[-as-sa-u-]es-ta Kur ^{Uru}-Hat- ti hi-in-ga-na-az [me-ik-ki].39 dam-me-es-ha-it-ta-at na-at te-pa-u-e-[es-ta am-] mu-uk-ma-za ^{I}Mur-si-li-is I[R-Ku-Nu Sa(G)-az]…" şeklinde yazılmıştır. Bu bölümlerin Türkçe karşılığı da, "…8 ^{II}Tanrılar, Efendi[leri]m! Hatti Ülkesinde veba meydana geldi. Ve Hatti Ülkesi vebadan (dolayı). 9 mahvoldu ve çok sıkıntı çekti, artık bu 20. yıl(dır). 10 (ve) [Hatti Ülkesi] devamlı (çok uzun zamandan beri) öldüğü için, (aklıma). 11 genç Tuthalya meselesi geldi. 34 ve babam, Tuthalya'nın kanlı cinayeti yüzünden [öldü]; 35 [babamın tarafı]na

geçmiş (olan) kral oğulları, beyler, binbaşılar (ve) daha yüksek (rütbeli) subaylar (da), 36 [bu] sebep (mesele) yüzünden öldüler. Bu şey Hatti Ülkesinin üzerine de geldi ve [Hatti Ülkesi de [bu] şey yüzünden. 37 ölmeye başladı ve Hatti Ülkesi [zayıfladı]. 38 Ve şimdi veba daha da [beter] oldu; Hatti Ülkesi vebadan (dolayı) [çok]. 39 üzüldü (bunaldı) ve (nüfus olarak) daha azaldı. Ama ben, Murşili, sizin h[izmetkârınız], 40 [tanrılar], benim [efendilerim], [dualarımı] kabul ediniz, [yardımı]ma geliniz..." şeklindedir. Hititler çoğu hasatlıkları ölü ruhlarının huzursuz edilmesine bağlayan "kara büyü" olarak tanıtırlar. Bu hastalıklarla uğraşmak için Hititler iki tedavi yolu denemişlerdi. Bunlardan biri "majik" yol diğeri de "drog"lar yoludur. Yani bir yöntemde sihirleri, büyülerle ritüeller yapılıyor diğer taraftan da uyuşturucu etkisi yüksek olan doğa bitkilerini kullanıyorlardı. Çoğu zaman hastalığın nedenlerini tanrıların oluşturduklarına inanır ve o hastalığın geçmesi için tanrılara törenlerle kurbanlar sunarlardı. Hattuşaş'da (Boğazköy) tıp ile ilgili bulunan tabletler genellikle Akkad diliyle yazılmış olduğu görülmekle çoğunun da Akkadcadan Hitit diline çevrildiği görülmektedir.

Hititlerde kadın doğum: Tıp ile ilgili tabletlerin bulunması Hititlerin Akkadca metinlerinin çevirisinde tıbbı geleneği izlediği ve onların da doğum sırasında kadınlar için bir dizi önlem aldıkları görülmektedir. Doğum yapan ebelere "Sal-hasnupal" adı verilmişti. Bilindiği gibi "sal" Hitit dilinde kadına verilen bir addır. Hitit ebeleri doğum sırasında iki sandalye, üç yastık (Bu yastıkları taburelere yerleştirirler.) kullanırlardı. İki tabureye yastıklar konur. Kadının üzerinde oturduğu iki tabure arasında yere konulan üçüncü yastığın da doğum sırasında kazayla düşebilecek çocuğun korunması şeklinde değerlendirmişlerdi. Doğum sırasında sandalyenin kırılmasını da uğursuzluk olarak gösterirlerdi. Bu durumda doğumun yapıldığı yer lanetlenmiş olduğu için değiştirilirdi. Doğum esnasında yapılan törenler Hattuşa'da bulunan tabletlerde gösterilmiştir. Bu törenler kadının ilk gebelik durumunda tanrıçaların onuruna yapılan törenlerdi. Bu törenin amacı doğumdan önce kadın eğer tanrısal görevlerini çeşitli kehanetlerle sorulan sorular karşısında yapmamış olduğu kanıtlandığında tanrılar huzurunda temizlenmesi için yapılırdı. Doğum ile ilgili bir Hitit tabletinde, "...Um-Ma ^{I}Pa-a-pa-ni-ik-ri Lu hat-ti-li Sa Kur ^{Uru}Kum-ma-an-ni ma-a-an Sal-za har-na-a-u-i e-es-zi nu ^{Dug}Lıs. Gal har-na-a-u-ua-as hu-ni-ik-ta-ri na-as-ma ^{Gıs}Kak du-ua-ar-na-atta-ri nu-za ma-a-an Sal^{Tum} na-a-u-i ha-a-si na-as-kan a-pi-ia-bat anda e-es-zi nu ^{Gıs}Dub$^{Hı.A}$ Egir-pa ha-as-sa-an-zi nam-ma Ú-Ul su-up-

pi. nu Lu hat-ti-li-is har-na-a-u sa-ra-a da-a-i U-Nu-Te^{Mes}-ia-kan ku-e an-da-an na-at sa-ra-a da-a-i na-at-kan ma-ah-ha-an Ka-as pa-ra-a ar-nu-zi nu Ka-as pi-ra-an 1 Musen A-Na ^{D}A-li-ta-pa-ra ua-ar-nu-zi 1 Musen-ma A-Na Dıngır ^{Mes} Uru ^{Lım} ua-ar-nu-zi.nam-ma har-na-a-u U-Nu-Te^{Mes}-ia si-na-ap-si-ia pi-e-da-a-i na-at a-ra-ah-za dam-mi-li pi-di da-a-i nu-za-kan Sal^{Tum} an-da-an-bat ha-a-si Lu hat-ti-li-is-sa A-Na Sal^{Tum} ki-is-sa-an te-iz-zi ar-ha-ua-za a-ri-ia I-Na E ka-ri-im-mi-ua-at-tak-kan ku-it an-da sa-ta-a-is. nu-za ar-ha a-ri-ia-zi nu-us-si ma-a-an Dıngır^{Lum} ku-is-ki kar-tim-mi-ia-u-ua-an-za na-an-za si-pa-an-ti nam-ma 2 ^{Dug}Lıs. Gal har-na-a-u-ua-as i-ia-zi Na. Ak. Tam. Ma-ia-as-ma-as 2 ^{Dug}Lıs. Gal i-ia-zi 4 ^{Gıs}Kak$^{HI.A}$-ia i-ia-zi…'' şeklinde bilgiler yer almaktadır. Metnin Türkçesi de, "…Kumanni Ülkesinden Hattili rahip (din adamı) Papanikri şunları söyler: Doğum sandalyesinde bir kadın bulunduğu sırada doğum yapılacak yerin (doğum sandalyesinin) küveti zedelendiğinde veya bacağı kırıldığında ve kadın henüz doğurmamışsa, bu kadın o yerin içinde öylece kalır, yeniden bir tahta sandalye kurulur. Bu kadın şimdi artık (dini açıdan) temiz değildir. Hattili rahip doğum sandalyesini ve içinde bulunan alet ve edevatı yükseğe kaldırır. O, bunları kapıya (şehrin dış kapısı) doğru taşırken, kapının önünde tanrı Alitapara'ya, yakarak bir kuş kurban eder. Ve (sonra) o; doğum sandalyesini ve aletleri Şinapşi'ye getirir (taşır), o bunları (kadının) yakınında (başka) bir yere koyar, sonra kadın orada doğum yapar ve Hattili rahip, kadına şunları söyler: Tapınaktaki bozukluğun sebebini fal yolu ile öğren! Bu kadın fal sorularına başvurur ve eğer herhangi bir tanrıyı kızdırdıysa, ona sıvı kurban eder. Sonra rahip, doğum sandalyesinin 2 küvetini yapar ve onlar için muhafaza olarak 2 tane küvet ve 4 bacak daha yapar…" şeklindedir. Düşünce, tarifsiz bir egemenlikle kendi kimliğine doğru sessizce yol aldığı sıralarda, evrenin nasıl oluştuğu hakkında akla yakın birçok yaratılış öyküsünün yazılmasına neden olur. İlginç imgelerin yer aldığı yaratılış ile ilgili öyküler yazılmadan önce diğer canlılar gibi insanlar da sadece yaşam bağına tutunabilmek için yiyecek arama peşindeydiler. Bu nedenle doğanın acımasızlığı karşısında yaşam bağına tutunabilme çabası içinde olan insan, belirsizlik içinde olsa bile saldırgan, hırçın bir avcı durumuna girmişti. Yazısız toplumlarda ezber yoluyla nakledilen öykülerde de yaşam alanına egemen olabilmenin önemli ayrıntılarından biri olan çalışmanın karşılığındaki emek gücü biliniyor ve karşılığı anlayış ve sevgiyle ödeniyordu. İnsanın ortaya çıktığı ilk dönemlerde olgunlaşmamış düşünce ivmelerine rağmen, onlar üretimden uzak sadece üremenin bilincini yakalamış ve ortak

paydalarda hareket etmek için daha çok yiyecek ihtiyaçlarının olabileceğini tasarlamışlardı. Oysa gün geçtikçe çoğalan insan, düşüncenin yardımıyla yaşam mücadelesinin sadece yiyeceklerden ibaret olmadığını, bu alanda çok daha zor koşullarla karşılaşacağına tanık olmuşlardı. Doğal bir gelişmeyle insanların yaşam formatları değişmiş, toprağa, dağa, denize, egemenliğe sahiplenmenin formülünü bulmuşlardı. Özellikle yemek ihtiyacı kadar önem verilen toprağın işlemesini de bir anlamda doyurucu bir sahiplenme şeklinde tanımlamışlardı. Göklere egemen olma yetisi olmadığından hep kendilerinden uzak, güçlü bir ayna görünümünde düşünmüşlerdi. Bu uzak ayna içinde oluşan ürkütücü gürlemeler, onları üstün bir gücün varlığının olabileceğine yönlendirmişti. Bu görünmeyen ve sadece gürültü çıkaran sesler; onları bütün her şeye sahiplenen bir gizliliğin olacağına bağlamıştı. Göklerde ateş kütlesi olarak korku karışımı bir tapınmaya doğru yönlenen güneş, artık onların vazgeçilmez bir ilahi gücü olmuştu. Bütün eski uygarlıkların sanatsal gelişmelerinde belge niteliği taşıyan bu davranışlar nasıl bir yaşam ilkesine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle insanlar hem dönemi yaşamının en acı gösterisinde rol almış ve hem de kendisinden sonraki insanlara miras olarak nasıl bir yaşam içinde çoğaldıklarını belirtmişlerdi. İşte onlardan günümüze kalan her işaret yaşamın ne kadar acılar içinde olduğuna işarettir. İz bırakan uygarlıklar içinde günümüzde Avrupa Birliği (AB) normlarını aratmayacak şekilde bir yönetim sergileyen Hititlerin geleneklerinde kadın ve erkeğin emek denilen kavrama birlikte sahiplendikleri ve inançlarını asla bu çalışmanın içine sokmadıklarına tanık oluyoruz. Onlar belki de sonraki yıllarda gelecek olan nesiller için bitimsiz bir çaba göstermiş ve dönemlerinde modern denebilecek bir yaşamı yakalamanın sevincini yaşamışlardı.

Hitit mutfağı: Anadolu'da önemli izler bırakmış olan Hititlerin egemenlikleri döneminde süper güçler olarak bilinen Mısır, Hitit ve Ahhiyava krallıkları bulunmaktaydı. Bu üç güçlü devletten başka bir de onların ayarında olmasa bile Arzawa Krallığı'nın varlığı vardı. Birbirlerinin müttefiki olan Arzawa Krallığı ile Ahhiyava Krallığı, Hitit Krallığı'na sınır olabilecek bir tampon bölgede yaşarlardı. Onların kendi aralarında güçlerini birleştirmeleri nedeniyle Hititler Avrupa'ya geçişi gerçekleştirememişlerdi. Ancak bulundukları bölge dışında Anadolu'nun doğu ve güneyinde bulunan Adana, Antakya, Malatya, Antep, Maraş ve Suriye'nin kuzeyine egemen olmuşlardı. Bu ayrıntıya bakıldığında Anadolu'nun güney yakasındaki yerleşim

yerlerine kendi mutfaklarından örnekler taşınmış ve yöre halkının ilgisini çekecek düzeyde bir mutfak zenginliğiyle anılıp, onlara esintiler vermişlerdi. Kuşatılan kentlere sosyal yaşamlarından kesitler ekledikleri gibi yemek kültürlerini de aktarıyorlardı. Arzawa Krallığı'yla Ahiyyava Krallığı'nın müttefik olmaları nedeniyle Avrupa'ya geçiş yolu bulamadıkları için mutfak gelenekleri o bölgelerde yaşayanların gündemine taşınamamıştı. Bu nedenle Hitit mutfağı uzun süre Avrupa'da tanınmamıştır. Sonraki yıllarda bölgeden Avrupa'ya yapılan göçlerle adları değiştirilmiş Hitit yemekleri, Avrupalının masasını süslemişti. Hititlerin sosyal yaşamındaki yemek sorunu doğal olarak tarıma dayalı olan buğday ve arpaya dayanmaktaydı. Zaten Anadolu'yu inceleme altında tutan araştırmacıların ortaya koydukları yazınsal izler de bunlara benzer örnekler görülmektedir. *"Ballı ekmek, acı ekmek, yağlı ekmek, narlı ekmek, biralı ekmek, bezelyeli ekmek, ekmek pudingi"* Hititlerin vazgeçemediği yemek türleriydi. Bu ekmeklerin yapıldığı buğday ve arpadan başka Hititler susam, ayçiçeği, incir, zeytin, fasulye, soğan, sarımsak, üzüm, nar, elma, kayısı, badem, fıstık, adlı tarla ve bahçelerde yetiştirilen bitkilerle defne, nane, kekik, adlı baharatları biliyorlardı. Arkeolojik kazılar sırasında elde edilen çivi yazılı belgeler Hitit kadınlarının becerilerini de belgeliyordu. Hrozny tarafından transkripsiyonu (çeviri) yapılan Akkadca ve Hititçe yazılan Hattuşili I'e ait bir tablette, *[*"…Şimdiye dek [ailemden] hiç kimse arzumu kabul etmedi. [Sen oğlu]m Murşili sen onu kabul et[babanın sö]zlerini koru!-babanın sözlerini korursan[ekmek yiye]ceksin, su da içeceksin. [yüreğ]ine olgunluk çağı (gelince) günde iki kez, üç kez ye! Kendine iyi bak! Yüreğine yaşlılık (çökünce) doyuncaya kadar ye! (O zaman) [babanın]sözünü (bir kenara) at… [(……..)]… Sizler benim, Büyük Kral Labarna'nın sözlerimi koruyun! [Eğer on]ları korursanız, Hattuşa yücelecek! Ülkemi de[hu]zura kavuşturacaksınız. Ekmek yiyeceksiniz, su içeceksiniz! Eğer koru[ma]zsanız, ülkemiz başka birinin olacak! (Düşman yönetimine girecek)…[(……)] Sizler [tanrılar ko]nusuna (da) saygılı olsun, onların kurban ekmekleri, kurban içkileri, yağlı (ekmek) kırığı(?) yemekleri (paparaları?) da (ve) buğday kırması (kurban masasının üstünde) hazır dursun! Ve (sen Murşili) öte yana dönme! Arkaya düşme! (sıkı dur!) [öte yana]dönersen, kötü (olaylar) eski(si gibi olabilir) O (güzel şeyler) olsun, âmin!..."]* şeklindeki ifadeler ekmeğin ne kadar önemli bir yer aldığının işaretidir. Gerek antropologlar ve gerekse arkeologların araştırma metinlerinde insanın yaklaşık 3,5 milyon yıl önce "Lucy" adıyla daha çok anılan "Austroluphitecu saferensiz" adı verilen insandı. Bu insan yaşamını devam ettirmek

adına avcılıktan başka hiçbir şey düşünmemişti. Yaklaşık 2,5 milyon yıl önce Homo habilis, çiğ et yiyerek yaşamsal proteinleri elde ettiği gibi becerikli ve yetenekli oluşuyla da ifade edilen insanın bu modeli Olduvai nehri (Doğu Afrika) bölgesinde yaşayan akıllı bir hominid olarak belirtilmişti. Çünkü bu akıllı hominid türü taş aletler yapan ilk insan modeli olarak da tanınmaktadırlar. Araştırmacılar büyük olasılıkla yemek konusunda da kullanılan alet benzeri şeylerin Homo sabilis tarafından üretilmiş olma fikrinde birleşerek daha sonra ateşi bularak tarihe geçmeyi başaran Homo erectus bu taş işçiliğini daha iyi bir şekilde kullanacaktı. Homo erectus'un bu çalışmalarını 1930 yılında Chou-K'ou-Tien mağarasında incelemeler yapan Pierre Teilhard de Chardin ortaya çıkardıkları iskeletler yanında taştan yapılmış aletlerle yemek için kullanılmış olabileceği düşünülen bazı kaplar gördüler. Kazı ve araştırmanın yapıldığı mağaradaki Homo erectus'un modeline de "Pekin Adamı" adı verilir. Bu gelişmelerin periyodik olarak yapılması Swartkrans Mağarası'nda (Güney Afrika) Andrew Siler ile C. K. Brain'in yaptığı araştırmalarda bulunan belgeler ise Homo Erectus'un yaşadığı tarihsel değişimi saptamaktaydı. Ayrıca Fransa'daki Escal Mağarası, İspanya'da Toralba ve Amrosa merkezleri, İsrail'de Basat Yakoup bölgesi ve ateşin izine rastlanan Ortadoğu'daki arkeolojik alanlar Homo Erectus'un varlığından izler aktarmaktaydı. Bu izler ateşin bulunmasıyla ilgili geçerli sayılan çalışmalardı. Ateşin bulunmasıyla insanların ısınma ve birden bire eti pişirme içgüdüsü ortaya çıkar. Bunun kesin tarihi bilinmemekle beraber yaklaşık 1,5 milyon yıl önce ateşi denetimi altına almasını becermiş Neandertal adamının uygulamış olacağı düşünülmektedir. Çünkü Güney Afrika'daki Swartkrans Mağarası'nda bulunan yanmış hayvan kemikleri buna bir kanıt olarak gösterildi. Bu akademik bilgileri geniş bir alana yaymak doğaldır. Ancak burada kısa örneklerle vermenin yararlı olacağını düşündüm. Nostaljik buluş olarak değerlendirilen ateşle ilgili belgelerden yola çıkıldığında eski atalarımızın onun sönmemesi için başında nöbetler tuttuğu bu cevhere günümüzde egemen olmak çok daha kolaylaştığı gibi atalarımızın taştan ve çamurdan yaptıkları çanak ve çömleklerle eski tarihlerde onların ne kadar zor şartlar altında büyüme hesapları yaptığına tanık olmaktadır.

Hititlerde yazınsal durum: Edebiyat türünde bir çalışmanın Hititlerde görülmediği öncelikle anlatılan bir konu olarak karşımıza çıkıyor. Uzun ve sözlü edebiyatın yazıya geçirilmesinden de söz edilmiyor. Mezopotamya bölgesindeki metinlerde tekrarlanan öğeler Hititlerde

de görülür. Anadolu'ya yazının girişi Asur tüccarlarının bölgeye gelmesiyle başlar. Bu tarih yaklaşık İ.Ö. 1950-1700 civarı şeklinde belirtilmektedir. Hitit kaynaklarında metinlerin yazıcıların keyfine göre tasarlanmış olabileceği tahmin edilir. Hititler genellikle Mezopotamya öykülerini dillerine çevirerek kullanmışlardır. Bunlardan Gılgamış destanı, Boğazköy arşivlerinde Akkadca değil, Hurri ve Hititce çevirileri görülür. Mezopotamya'daki destanlar ve öykülerin çoğu Huriler tarafından Hitit kaynaklarına geçmiş olduğu belirtilir. Huriler tarafından korunmuş en güzel öykünün Hurri diliyle yazılmış olan Kumarbi koşukları olarak incelenmiştir. Tanrı Kumarbi ile diğer tanrıların krallık ile ilgili çekişmeleri konu edilmiştir. Kumarbi'nin krallığıyla ilgili yazılmış olan şiirsel metin Prof. H.G. Güterborck tarafından aslına uygun bir şekilde kopyası , *"....Kumarbi dedi ki Impaluri'ye: -ey Impaluri! Sana söyleyeceğim sözler için bana kulak ver! Al eline asanı, geçir ayağına rüzgar gibi hızlı ayakkabılarını! Var git İrşirra tanrılarına, söyle şu güçlü sözleri İrşirralar huzurunda: Gelin! Tanrı babası Kumarbi, tanrı evine çağırıyor sizi! Ama niçin çağırdığını (...) hemen şimdi gelin! İrşirralar alacaklar bu çocuğu ve taşıyacaklar karanlık toprağa onu. Ama İrşirralar... yine de yüce tanrılara görünmeyecek. Bu sözleri duyan İmpaluri, aldı eline asayı, giydi ayağına ayakkabıları ve düştü yola İmpaluri. Ve vardı İrşirraların yanına. Ve İmpaluri şu sözleri yineledi İrşirralara: -Gelin! Tanrı babası Kumarbi çağırıyor sizi! Fakat hangi iş için çağırdığını bilmesiniz siz! Hadi hemen gelin! Bu sözleri duyan İrşirralar acele ettiler ve hızlandılar ve iskemlelerinden kalktılar. Bir solukta yol aldılar. Ve Kumarbi'ye vardılar. Ve Kumarbi şöyle dedi İrşirralara: -bu çocuğu alın ve onu arınağan edin ve kara toprağa taşıyın..."* şeklindeki metin örnek olarak gösterilir. Anadolu'da dikdörtgen şekilli güneşte ya da ateşte kurutulan kil tabletler üzerine yazılan çivi yazıları Mezopotamya'da doğar ve bölgeye yayılır. Daha sonra bu yazı şekli Hitit, Ugarıt, Elam, Hurri ve Urartu egemenlikleri sırasında bölge halkı tarafından kullanılır. Araştırmalarda çivi yazısının Anadolu'da ilk defa Hititler tarafından kullanılmadığı daha önceleri Kaneş/Kaniş bölgesinde çivi yazılı tabletlerin bulunduğu belirtilmektedir. Bu tabletler Akkadca yazılmış ve eski Asurlulara ait olduğu ifade edilen belgelerdi. Hititlerle ilgili çivi yazılı ilk belgeler Kral Hattuşili döneminde yazılmıştır.

Hititlerde ekmek: Uygarlıkların tümünde besinler arasında bu gün de olduğu gibi ekmeğin ayrı bir yeri vardı. Hititler ekmek yapımına önem verdikleri için yaklaşık 150 çeşit ekmek modeli geliştirmişlerdi. Ancak, son araştırmalarla bu çeşitlerin 180 olduğu belirtilmektedir.

Bu çeşitlerin dışında tanrılara, tapınak törenlerine özgü ayrı bir ekmek çeşidi yaptıkları görülmektedir. Anadolu'da özellikle Çayönü, Diyarbakır, Hacılar, Burdur, Çatalhöyük ve Konya bölgelerinde ekmeğin yapılışı Neolotik Çağla başladığı ifade edilmektedir. Ekmeğin farklı türlerde yayılışı Anadolu'da Galatlılar ve Phrygalılar tarafından uygulanmış ve bölgeye yayılmıştır. Yakın dinlerde ekmeğin konumu dinsel alanlara taşınmış ve Hititlerin tanrı adlarına yaptıkları ekmekler daha sonra Hıristiyanlığın yayılmasıyla ekmeğin İsa'nın direniş anındaki olayı sembolize ettiği görülmektedir. Hatta Yahudilerin Mısır'dan göç ettikleri zaman mayasız bir şekilde yaptıkları ekmekler daha sonraki dönemlerde törenlere dönüşmüş ve Yahudiler arasında acı ekmek denilen mayasız bir ekmeğin yapılmasına yol açmıştır. Ekmek çeşitleri de "Nanda-ala-tarı, Uru-alatra, Ninda- alinassi, H-ur-sag-alinna, Ninda-ampura, Uru ampuriia, Ninda-hinasiu-ala, Uru-asiu-avaşa, Ninda. Karkisili, Uru-karkissa, Ninda-Nah(h)iti, Uru-nahita, Ninda-partaninzi, Uru-partanta, Ninda-takarmu, Uru-takal rmuha, ninda-u ista, Uru-uista u-anta" şeklindedir. Tanrılarla ilgili ekmeklerde yapılırdı. Hurri dilinde "nahitti" ekmeği, Tarhunta ve Tunapi ekmekleri örnek olarak gösterilmektedir. Tanrılar ve törenler için yapılan ekmekle ilgili bir Hitit duasında, *"...Bir tane tarna-dan nemli undan üç kurbanlık kalın ekmek Arinna şehri güneş tanrısına o ince yağla (karışık) bala onları banar ve onları Arinna şehri güneş tanrısının sofrasına koyar. Sonradan o kalın ekmeklerin üzerine yağlı böreği (ve) bulguru döker. O şarap dolu bir testiyi onların üzerine döker..."* şeklinde bir ifadeler yer almıştır. Hitlerde ekmeğin öyküsü tabletlerde yazmanlar tarafından farklı ifadelerle işlenmiştir. Güngör Karauğuz'un "Hititler Döneminde Anadolu'da Ekmek" adlı eserinde, *"...Gis-appin-apassa, çift sığır (Gu-apin-la) ya da at (Anse-kur-a)ile sürülmesi ve tohum (Numan-hi-as aniia/a-sa-terip/terip) ekilmesiyle başlamaktadır..."* şeklinde ekinle ilgili ifadeleri gösterir. Hititlerin tarım yasasında ekili bir alana başka tohum ekmek yasaktı. Yasağa uymayan cezalandırılırdı. Hitit toprakları içinde ekili alanlara sahip kent krallıkları da, Kapusiia, Ishu pıtta, Kasipura, Taggasta, Tapiqqa, Anziliia, Hariia, Haningaua, Tahasara ve Gaska ülkeleriydi. Ekinler genellikle Haziran ayında biçilirdi. "Sibit Nıgallim" adıyla bilinen ekin biçme Hititlerde "u ars-/u arssia" şeklinde belirtilmiştir. Hititler üzerinde yapılan kazı raporlarında ekmeğin çeşitliliği tahılın türüne, kabartma için maya ya da ekşi hamurun cinsine (incelik ve kalınlık) göre ekmeğin boyutlarına ve süslemelerine göre çeşitlerinin üretildiğini ifade ederler. Hatta bu ifadeyi Fransız eski Devlet Başkanı Charles de

Gaulle'nın Fransa'da 350 peynir çeşidi arasında istediğini seçme özgürlüğüne sahip bir halkın yönetilmesinin zor olduğuna değindiği de kaynaklarda geçen bir örnek olarak ele alınmış. Hititlerde ekmek; kaba buğday, normal buğday, kızıl buğday, arpa, çavdar ya da nohuttan yapılırdı. Ekmeğin içine kimyon, çörekotu, kişniş ve bal katılarak tatlandırılırdı. Bu ekmek çeşitleri evlerde pişirilirdi. Ancak kraliyet sarayında fırıncılar bu işi yaparlardı. Fırıncıların temizliği ön planda tutulurdu. Hatta cinsel ilişkiden sonra zorunlu olarak yıkanmak da vardı. Cinsel ilişkiden sonra yıkanmanın İslam dini ilkelerinde de uygulandığını hatırlatmakta yarar görüyorum. Özellikle Hatuşaş ve Şapinova'da bulunan tabletlerde Hititlerin ekmek çeşitleri ve yemek çeşitleri konusunda zengin bir mutfak mönüsüne sahip olduklarını görüyoruz. Ankara ve Çorum civarındaki konaklama yerleri gelen yabancı turistlere Hitit mutfak çeşitlerinden bir sunumla karşılarsa sanırım dünya genelinde ilgi odağı olan bir ülke olacak ki bu da Türkiye'dir. Hitit dilinin çözülmesinde emeği geçen Fredrich Hrozny 1915 yılında yazdığı bir makalesinde Hitit dilinin çözülmesinde *"balık ve ekmek"* sözcüklerinin önemli derecede yardımcı olduklarını ileri sürer. Bu sözcükleri kullanarak *"Ninda-an ezzateni watarra ekutteni"* Hitit tümcesini, *"…Ekmeği yiyeceksiniz, suyu da içeceksiniz,"* şeklinde çevirisini yapar. Yemek ile ilgili Akkad ve Hitit dilleri kullanılmak üzere hazırlanmış bir tablette, *"…Şimdiye dek [ailemden] hiç kimse arzumu kabul etmedi. [Sen oğlu]m Murşili sen onu kabul et! [Babanın sö]zlerini koru!-Babanın sözlerini korursan, [ekmek yiye]ceksin, su da içeceksin![Yüreğ]line olgunluk çağı (gelince) günde iki kez,üç kez ye! Kendine iyi bak! Yüreğine yaşlılık (çökünce) doyuncaya kadar ye! (O zaman) [babanın] sözünü (bir kenara) at…"* şeklindedir. Ekmek Hitit metinlerinde sıkça geçtiği için Horzny'in gözünden kaçmamış ve bu yolla Hitit dilini çözmeyi başarmıştı.

Hitit mutfağı: Genellikle çoğu araştırma metinlerinde gizemleri hâlâ ortaya çıkarılamamış Anadolu'da izlerine rastladıkları Neolotik bir çağdan söz ederler. Bu Neolotik Çağda sergilenen sosyal yaşam gelenekleri Hitit yaşam şekillerine girmiş, insanların nasıl beslendikleri ve neler yediklerinin devamı bu şekilde sağlanmış gibi gösterilmektedir. Anadolu'nun tarıma dayalı coğrafik yapısına bakıldığında Neolotik Çağda tarım ürünlerine dayalı olan bir beslenme şekli ortaya çıkıyor ki bu da Hititlerin yaşamındaki beslenme programını oldukça etkilemiştir. Çünkü bölgede tahıl çok daha fazla üretildiğinde ekmek ve ekmek çeşitleri üzerinde bir biçimin ortaya çıkarılmasına tanık olacağız. Bir anlamda da ekmeğin Hititlerin yaşamında önemli

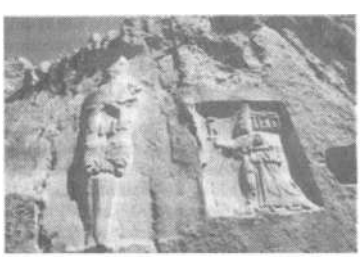

Hititlere ait bir buluntu

bir yerinin olduğuna bazı çivi yazılı metinlerin içeriğinden de anlaşılmaktadır. Özellikle Hitit kadınlarının ekmek üzerindeki çeşitlemeleri ve uyguladıkları estetiği inkâr etmemek gerekmektedir. Arkeolojik araştırma ve kazılarda Boğazköy ve yakınlarında ortaya çıkarılan tahıl depoları bu tezi savunacak niteliktedir. Yaklaşık 180 çeşit ekmek yapan Hititli kadınlar çoğunlukla yağlı ekmek, acı ekmek, biralı ekmek, narlı ekmek, ballı ekmek, üzüm salkımlı ekmek, ekmek pud ingi ve bezelyeli ekmek çeşitlerini günlük yaşamdaki yiyecekler sırasında ilk sıraya taşımışlardı. Ekmek yapmanın dışında Hititli kadınlar et pişirmede de ustaydılar. Bu nedenle etlerin pişirilmesinde de bazı yemek örnekleri karşımıza çıkıyor ki günümüzde hâlâ kullanılmaktadır. Ancak, Hitit yemeklerini kullananlar kaynaklarını bilemedikleri için bu yemek türlerini Anadolu'da yaşayanlara entegre etmektedirler. Hititler ateşle pişirmeye "zanu (ya da Izı-it) (Bkz. zanu) adını vermişlerdi. Ve bunu Hitit dilinde bir fiil eylemi şeklinde görmekteyiz. Hititler şiş kebabı başyemek olarak kullandıkları gibi bir şişe ekmek parçalarının aralarına yağ parçaları koyarak ızgarada pişirirlerdi. Yağ piştikçe ekmeğe katılıyor ve daha sonra ekmekten ayrılacak derecede pişirilirdi. Özellikle günümüzde yapılan sandviçin Hititlerde çok daha farklı kullanıldığını görmekteyiz. Hitit kadınları kızartılmış etleri ekmek arasına biraz da soğan koyarak servis yaparlardı. Yemekler içinde de Pişhuru ve nerik modeli yemeklerin yapıldığı da belirtilmektedir. Günümüzde lavaş ekmek arası yapılan ve oldukça ilgi duyulan "dürüm"ün Hitit yemeği olduğunu bilmemizde yarar görmekteyim. Çünkü Hititli kadınlar da lavaş ekmek arasına kızartılmış et ve soğan karıştırarak servis yapmışlardı. Hititler etli ve sadece sebzeli çorba çeşitleri de yapmışlardı. Ancak bu çorba çeşitlerine ne tür sebze ve hangi hayvanın etini koydukları belge yetersizliğinden henüz ayrıntılı olarak bilinmiyor. Türk yazar Hayrı Ertem'in notlarında bazı bitki adları geçmekte ve bu notlar da Hitit mutfağı üzerinde önemli belgeler şeklinde değerlendirilmektedir. Özellikle Hitit mutfağında kullanılan bitki ve sebzeler ise; arpa, susam, ayçiçeği, incir, zeytin, fasulye, bakla, bezelye, soğan, sarımsak, üzüm, nar, elma, kayısı, badem, fıstık, defne, nane, kekik, hardal, meşe, çiğdem adlı bitkiler kullanılmıştı. Bu bitkiler dışında Mısır, patates, domates gibi sebzeleri de kul-

landıklarını görüyoruz. (Hititlerin mutfaklarında kullandıkları "fasulye" ve "domates"'in Amerika kıtasında yaşayanlara entegre edilmesine bakıldığında ortaya farklı bir çelişkinin çıkacağını ve bu tarihsel konu hakkında gerçeğin araştırılması gerekmektedir.)

Hititlerde yaşam: Anadolu'daki aşiretler Asurluların kurdukları ticari noktalarda ticaretin nasıl yapıldığına dair oldukça geniş bilgi elde etmişlerdi. Halkın küçük alışverişlerin dışında geçim kaynağı tarıma ve hayvancılığa dayanıyordu. O dönemde endüstri sektörünün olmaması, teknolojinin olmaması büyük bir kayıp olarak bilinse de Hititler sade bir yaşamla iç içe olan bir ülke olarak tanımlandı. Hitit yaşam geleneğinde etkili olan diş politikalar vardı. Öncelikle Suriye devlet geleneğinin Anadolu'ya gelişinde Hitit krallarının rolü oldukça fazlaydı. Bu bağlamda araştırma kitaplarında "Asur-Hitit" ve "Suriye-Hitit" etkileri bölgenin geleneğine yansıtılmıştır. Bir taraftan Suriye'deki siyasi egemenlik bir taraftan da Asur'u düşman krallık olarak gören diğer kralların aksine Asurla siyasal ve ekonomik bağlamda bir ilişki kurulduğu görülür. Bugün hâlâ Anadolu'nun çoğu köylerinde kullanılan dört tekerlekli öküz arabalarıyla Babil, Ammuru, Ugarit, Arzawa ülkelerine kadar giderek ticaret yaparlardı. Yollar son derece bozuktu. Bunların onarımı yerel yönetimlerin görevleri arasına koyulmuştu. Para yerine de gümüş çubuklar kullanılmıştı. Hititler kişilik haklarıyla insanların insanca yaşamalarına son derece önem vermişlerdi. Krallık sınırları içinde dil ve ibadet serbestti. Herkes geleneklerine göre kendi ana diliyle konuşabilir ve yerel tanrısı varsa tapınabilir, törenler yapabilirdi. Modern çağı yakalayan Hititler, işgal ettiği kentlerin dinsel inançlarını, tapındıkları tanrılarını da benimseyerek inançları arasına koyarlardı. Esirler üzerinde uygulanan işkencelerle ilgili hiçbir belge bulunmamıştır. Bundan dolayı Hititler esirlere ve tutuklulara insanca davranmışlardı. Ölüm cezası sadece krallığa karşı gelenlerle büyü yapanlara verilen bir cezaydı. Ancak kralın ölüm cezasını kaldırma yetkisi vardı. Başlık parasının moda olduğu Hititlerde köleler de özgür bir kadınla evlenebilirdi. Belki hâlâ de Anadolu'da uygulanan başlık paralarının kökü Hititlerin geleneklerine dayanmaktadır.

Kaya kabartmalarında Hitit tanrısı

Hititlerde devlet yönetimi: Hititlerde "büyük kral" olarak ün yapan

krallar başkomutan, başrahip, başyargıç görevlerini yürütebilme yetkisine sahiplerdi. Kral, kraliçe ve veliaht prensten sonra yetki sırası kral sözcüsüne verilirdi. Krallık, kralın üyelerinden oluşan akraba birliği içinde devam eden siyasal bir birlik şeklindeydi. Bu sözcü kralın kardeşi ya da veliaht olmayan oğlu olurdu. Kral aldığı kararı Panku adlı soylular meclisine onaylatmak zorundaydı. Bu soylular meclisi ilk defa Hititlerde uygulanmıştı. Kraliçelik, kral ölse bile kendisi ölene kadar bu unvan kullanılırdı. Ancak eski kraliçe ölmeden yeni biri kraliçe olamazdı. Devlet işlerinde ayrıca kâtipler, rahipler, şarkıcılar, müzisyenler görev yaparlardı.

Hititlerde askerlik: Hitit devlet yönetimine göre askerlik çağına ulaşmış herkes zorunlu olarak bu görevi yapardı. Savaşlarda kullandıkları savaş arabalarında üç kişi yer alır. Bunlardan biri sürücü diğer ikisi de okçuydu. Savaşlarda kullandıkları savunma araçları ise ok, mızrak, kalkan, balta, topuz ve küçük kamalar şeklindeki bıçaklardı. Kale komutanları bulunduğu yerin valisi konumundaydı. Rütbe aşamasının da olduğu Hititlerde piyade, araba savaşçıları, jandarma, istihkâm ve usta askerlerin bulunduğu sınıflar vardı. Kargamış'ta bulunan bir kabartma; Hitit savaş askerlerini betimlemektedir. Bu kabartma Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altına alınmışlardır.

Hitit kazıları yapanlar: Diğer uygarlıklarda emeği geçen arkeologlar, yazıtbilimciler Hitit uygarlığının da gün yüzüne çıkmasına neden oldular. Genellikle Hitit kazılarını yapan arkeologların bir başka uygarlıkta da kazı ekiplerinde bulunmuş oldukları belirtilmektedir. Hititler konusunda kazı, araştırma yapanlarla makale ve kitap yazanlar ise; Humman ve Puchstein (1882/1883), Ramsay ve Hogarth (1890), Chantre (1893), Hograth ve Headlam (1894), Anderson ve Crowfoot (1900) L. Messerchmit, J. A. Knudtzon, E. Chantre, Dr. Hugo Winckler, John Garstang, D. G. Hogarth, C. L. (Sir Leonard) Wooley ve T. E. Lawrence, Sayce, Cowley, Campbell Thompson, Alman Bossert, İsviçreli Forrer, Amerikalı Gelb, Çekoslovakyalı Horzny, İtalyan Merrigi, Sommer, J. Friedrich, H. Ehelolf, A. Götze, Müler, L. Delaporte, E. H. Sturtevant, Glossary, H. H. Vonder Osten, H. T. Bossert, Hetty Goldman, John Grastang, Neilson, Prof. Hamit Koşar, Prof. Tahsin Özgüç, Prof. Nimet Özgüç, Prof. Bahadır Alkım, Prof. Sedat Alp, Craig Melchert, Frank Starke, Claude Schaffer, J. Margueron şeklindedir. İnanıyorum ki bu sayılar sınırlı değildir. Kaynak yetersizliğinden dolayı çoğu arkeologların adlarının buraya yazılmamasına olanak sağlanamamıştır. Araştırmalarım sırasında Hititlerin

Anadolu'da yaşamalarına rağmen aynı coğrafyada bulunan günümüz Türkiye'sinde bulunan eğitim okullarında Hititler üzerine köklü eğitimlerin uygulandığı, ancak arkeolojik kazılarda elde edilen buluntuların eserler halinde yorumlanmaması dikkat çekicidir. Bu yorumların çoğu ne yazık ki dışarıdan bu coğrafyaya araştırma yapmaya gelenler aittir. Günümüzde Hititlerin yaşamlarını, dinsel inançlarını onların öne sürdüğü bilgilerden elde ediyoruz.

Hitit tanrıları: İlginç gelenekleri olan Hititlerde yüzlerce hatta bini aşkın tanrıya tapınmış oldukları kanıtlandı. Arkeolojik belgelerde çoğunlukla Huri, Luwi, Hatti ve Pala orijinli tanrı ve tanrıçalardan oluştuğu ve ancak 600 tanesinin adına rastlandığı belirtilmektedir. Tapındıkları "ithal tanrılar" ise uzun listeler halinde arşivlerine almışlardı. Onları bin tanrılı ülke olarak belirtmenin nedeni işgal ettikleri ülkelerdeki yerel ya da merkezi konumda bulunan tanrıları da büyük bir titizlikle tapınmış olmalarıdır. Dinsel törenlerinde tanrılarına sunu olarak bira, şarap, alkollü içecekleri özel olarak yaptıkları sunu kaplarında verirlerdi. Dinsel ve mitolojik yönden Hatti ve Hurrilerin geleneklerinin etkisi altında kalmışlardı. Baştanrı Teşup adında bir tanrıdır. Gök tanrısı (ya da fırtına tanrısı)'dır. Boğa sembolüyle betimlenir. Tabletlerde ve kabartmalarda Teşup, dağların üzerinde ayakta olarak gösterilir. Hitit geleneklerinde dağlar da kutsaldı. Onlar dağları da kutsal görmüş ve tapınmışlardır. Arinna güneş tanrıçadır. Baştanrıça ise Hepat'dır. (Hepat, Sümer tanrıçası Kupaba'nın Hitit inancındaki sıfatıdır, ayrıca Kybele ile aynı tanrıçadır.) Yazılıkaya arkeolojik kazılarında bir panter üzerinde resmedilen bir kabartması bulundu. Hepat adaletin koruyucu tanrıçasıdır. Hepat ile Teşup karıkoca olarak tanımlandılar. Kabartmaların tümünde tanrıça solda kocası Teşup ise sağda gösterilir. Tapınaklarda "tanrı anası" olarak betimlenen "başrahibe tanrının kız kardeşi" olarak betimlenmiş tapınak dansçıları, "tapınak şarkıcıları" olarak betimlenmiş "Sir" adında görevliler ve Sümerlerde olduğu gibi Hititlerde de "tapınak fahişeleri" olarak tanımlanan "Kar" (Kir) adında görevliler bulunurdu. Kir adlı görevliler tanrıların insanları seks yoluyla hoşnut edeceklerine inananlardandı. Bunlar mal ve para karşılığı erkeklerle cinsel ilişkide bulunurlardı. Tarih, doğru yazıldıkça insanların kimlik arayışı da formatını bulacak görüşündeyim. Eski uygarlıklarda tapınaklarda işlenen suçlar günümüz din bilginleri tek taraflı ideolojik davranışlarla çarptırarak başka bir yöne itmiş ve doğruyu göstermekten kaçınmışlardır. Bu davranış şekli de tarihsel boyutun doğruluğunu izole etmesi olarak tanımlanmaktadır.

Hititlere ait bir sfenks

Hititlerin sfenksi: Tarihsel yorumlarda Hititlerin Kafkaslar'dan Anadolu topraklarına geldikleri söylenmektedir. Hatta Çanakkale tarafından yani Avrupa üzerinden Anadolu'ya gelen bir topluluk olarak da değerlendiriliyorlar. Ancak, eğer Avrupa'dan Anadolu'ya göç eden bir topluluk şeklinde değerlendiriliyorsa, o halde Hattuşaş'a kadar olan kentlerde onların izleri olması gerekmekteydi. Ne var ki Anadolu topraklarında yaşamaya başlayan Hititlere ait çoğu belgeler Çorum, Ankara, Kayseri dolaylarında ele geçmiştir. Demek ki Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etmeleri daha uygun olarak ele alınmaktadır. Onlar da uygarlık çemberine kendi kültürlerini aldığı gibi diğer uygarlıkların da kültürlerinden faydalanmışlardır. Mısır'da dünya eserleri arasında ünlü olarak belirtilen sfenksin Hititler tarafından bir benzerinin yapıldığı da tartışmalara yol açmaktadır. Onlar neden sfenks yapmışlardı sorusuna da belgelerin eksikliğinden yanıtların olmadığı görülmektedir. Ancak, Hitit kültüründe diğer uygarlıklardan son derece rahat bir çalışmayla etkilenip, onların mimarisine göre eserlerin yapıldığına tanık olmaktayız. Çünkü Hititler, dönemine göre son derece modern bir yaşamı sergilemiş ve çekinmeden düşman ülkelerin tapındıkları tanrılara da tapınmışlardır.

Hititbilim: Anadolu, hangi yönden bakılırsa bakılsın diğer devletlerin üniversite bünyelerindeki araştırmacılar için son derece önemli bir bölge olarak konumunu hala korumaktadır. Bu ilgi diğer devletlerin kültür ataşeleri ve konsoloslukları tarafından da ilgiyle izlendiği için farklı kültür alanlarının açılmasına neden olmuştur. 1959 yılında İtalya Konsolosluğu bünyesinde kurulan "İtalyan Kültür Merkezi" bir taraftan İtalya kültürünün bölgeye girmesine bir taraftan da bölgedeki önemli uygarlık belgelerindeki bilgileri İtalya'ya göndererek belki de iki ülke arasında bir köprünün temeli olmuştur. Bu önemli yaklaşımın kanıtı olarak Kültür Merkezi Müdürü Angela Tangianu, "...Kültür merkezi özellikle iki kültür arasında sıkı ilişkiler kurmaya yönelik bir faaliyet göstermekte ve bu nedenle olumsuz ve sıradan kültürel yaklaşımların aşılmasını yüreklendirerek, demokrasi ve dayanışma ilkeleri üzerine kurulu kültürlerarası diyalogu geliştirme amaçlı girişimleri destekleyerek , kültürel işbirliğine yönelik çalışma-

ların merkezi olmayı hedeflemektedir..” şeklinde düşünceleriyle bölgenin önemini siyasal açıdan değerlendirmektedir. Hitit bilimiyle ilgilenen araştırmacılar genellikle İ.Ö. iki bin yılından sonraki tarihlerle ilgilenirler. Henüz yeterli bir açıklamanın bulunmamasıyla araştırmacıların “Demir Çağı”ndan yeterince söz etmedikleri ve geniş çaplı kazıların yapılmadığı da ifadeler arasında yer almaktadır. Yaklaşık iki binli yıllarda bölgede etkili olan “Hatti” Krallığı'yla ilgilenirler. Bulunan Hitit metinlerinde kâtiplerin satır ve cümle aralarında Sümer ideogramlarını kullandıkları görülür. Uygarlığın ortaya çıkması yaklaşık bir asır (yüzyıl) öteye gitmez. Bu bağlamda yaklaşık 100 yıl önce Anadolu'da Hitit varlığının bilinmediği ortaya çıkmaktadır. Ancak, diğer bazı uygarlıkların metinlerinde onların adı geçince araştırmacılar bölgeyi mercek altına alırlar. Mısır metinlerinde Hititler için “Ht” şeklinde bir işaretle gösterilmişti. Araştırmacılar önceleri Suriye civarında egemenlik yapmış olduğunu tahmin ederek Heta/Hati adlarıyla egemenlik yapmış olduklarını yazarlar. Ancak daha sonraki araştırmalarda Hititlerin Hattuşaş bölgesini merkez seçtiklerine tanık olurlar. 1834 yılında Charles Texier Hattuşaş'ta kazıları başlatır. 1882'de de Carl Humman, 1839-1894 Ernst Chantre, 1905 yılında bir Asur bilimci olan Hugo Winckler ve İstanbul Üniversitesi'nden Theodor Makridi, 1907 yılında da Alman Otto Puchstein Alman arkeolojisi adına bir dizi kazılar yaptılar. 1906/1912 yılları arasında binlerce çivi yazılı tabletleri ortaya çıkardılar. Bulunan tabletler 1915 yılından sonra kopyalanmaya başlanır. Berlin müzesinde kopyalamasını yapmak üzere alman araştırmacı Otto Puchstein onları İstanbul hükümetinden ister. Tabletler Berlin'e gönderilir ve 1989 yılına kadar orada kalır. Aynı yıl (yani, 1989 yılında) Demokratik Almanı Cumhuriyeti tabletleri Türkiye'ye iade eder. Bu tabletlerin kopyaları “Keilschrifttexct aus Boghazköi” (Boğazköy'de çivi yazılı metinler) adlı 1916-2005 yılları arasında dizi olarak 53 cildin yayınlanması şeklinde gerçekleştirilir. 53 cilt olarak hazırlanan bu eser Hitit dili üzerine önemli bilgiler içermekteydi. Ancak anlaşılması zordu. Hitit dilinin çözümüne en çok emeği geçen Praglı araştırmacı Bedrich Hrozny'du. Hrozny 1915 yılında yayımladığı bir makalesinde ve 1917 yılında yayımladığı ''Die Sprache der Hethiter” adlı eserinde Hititlerin kullandığı dilin “Hint-Avrupa” dil grubunu oluşturduğunu ileri sürmüştü. Hrozny'in öne sürdüğü açıklamalar tartışılırken, 1921 yılında Boğazköy'de bulunan Hitit tabletlerinin çevirilerinin yer aldığı kısa adı “KUB” olan “Keilschrifturkunden aus Boghazköi”adlı eser yayımlanır. Bu eserde Boğazköy'de bulunan

tabletlerin çevirileri yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kazıların dondurulduğu Boğazköy'de 1931 yılında Kurt Bittel'in başkanlığında kazılar yeniden başlar. Bine yakın tabletler bulunur. Epigrafist olarak Boğazköy'de çalışan Hans Gustav Güterborck Hitit dili ve uygarlığı üzerine yoğun çalışmalar yapmış, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Hititoloji çalışmalarına öncülük eder. Bu çalışmalarının sonunda 1949 yılında Chicago Oriental İnstitue'de Hitit bilimi okulunu kurmayı başarır. İkinci Dünya Savaşı sırasında yeniden kazılara ara verilir. 1952 yılında federal Alman Cumhuriyeti'nin çabalarıyla bölgede kazılara başlatılır. Kazılar 1972 yılından 1994 yılına kadar Peter Neve, 1994 yılından sonra da Jurgen Seher tarafından yürütülmektedir. Bu kazılarda Hitit kentlerinin etrafındaki görsel duvarlar ortaya çıkarıldığı gibi tapınaklar da ortaya çıkarılır. Kazılar sırasında Luvice, Palaca, Hurrice, bazen de Hatti dilinde yazılı belgeler ortaya çıkmış. Çalışmalar sırasında "Hitit Hiyeroglifi" ve "Luvi Hiyeroglifi" şeklinde adlandırılan iki türlü yazı ortaya çıkarılır. Araştırmacıların ortak noktada birleştikleri Fransız Hitit bilimcisi olan Emmanuel Laroche'nın ortaya koyduğu çalışmalardı. Hitit biliminin babası olduğu belirtilen Laroche, Hitit belgeleriyle ilgili "Catalogue des Textes Hittites" adlı bir eser yayımlar. Johannes Friedrich, Annelies Kammenhuber, Harry A.Hofner, Th. Van den Hout, Erich Neu, Christel Rüster, Jaan Puhvel, Johannes Tischler Hitit bilimi üzerine önemli çalışmalarda bulunurlar. Araştırmacıların gözünden kaçan Türk araştırmacı ve bilim adamlarımızdan "Prof. Dr. Afif Erzen, Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Prof. Dr. Ali Muzaffer Dinçol, Prof E. Kavaklı, Prof. Dr. Emin Bilgiç, Prof. Dr. Baki Öğün, Prof. Dr. Taner Tarhan, Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, Prof. Dr. Veli Sevin, Prof. Dr. Oktay Belli, Prof. Ahmet Ünal, Prof. A. Muhibbe Darga, Prof. Dr. Ayla Süel, Prof. Dr. U. Bahadır Alkım, Prof. Dr. Önder Bilgi, Prof. Belkis Dinçer, Prof. Hamit Koşar ve Prof. Mustafa Suel" bu araştırmacıların işini kolaylaştırarak bazı önemli eserlerin ortaya çıkmasında etkili oldular. Mainz Bilimler ve Edebiyat Akademisi'nde görevli G. Wilhelm, www.hethiter.net adlı sitede yazıların harf karşılıklarını, metin çevirilerini ve çeşitli tabletlerin fotoğraflarını okurlarla paylaşmıştır. Araştırmacılar öncelikle Alman kazı çalışanlarının Hitit bilimine giriş yaptıklarını ve daha sonra da ABD, Türkiye ve İtalya'nın da ilgilendiğini belirtirler. İtalya'da 1950'li yıllarda Hitit bilimi üzerine Piero Meriggi, Giovannı Pugliese'nin önderliğinde başladığı belirtilir. Buna örnek İtalya'da Florensa, Napoli, Pavia, Pisa, Roma, Trieste adlı

kentlerdeki üniversitelerde Hitit kürsüsünün açılması olarak gösterilir. İngiliz araştırmacı David Hawkins, Frank Starke, Craig Melchert, Onofrio Carruba, Christian Girbal, Jörg Klinger, ayrıca Volkert Haas, Mirjo Salvini, İlse Wegner, gernot Wilhelm çevirilerde etkili olan isimlerdir.

Hitit Hiyeroglifi: Anadolu'da önemli eserler bırakan Hititler metinlerini Mezopotamya'dan Asurlu tüccarlar tarafından bölgeye getirilen çivi yazısı kullanarak yazmamışlardı Kendilerine özgü hiyeroglif yazı sistemini de kullanmışlardı. Hawkins 1986 yılında Luvi metinlerini çevirirken Hitit hiyeroglifinin Mısır hiyeroglifinden bağımsız bir şekilde Anadolu'nun geleneklerine özgü bir biçimde kullanılmış olduğunu ifade eder. Ancak kavramsal olarak Mısır hiyeroglifine benzer biçimde olduğunu da belirtir. Luvi hiyeroglifi şeklinde yazılan hiyeroglifler mühürler ve taşlara yazılan yazıtlardır. Mühürlerde kullanılan Hiyeroglif yazının krallarını ve önemli şahsiyetlerin belirtilmesi biraz da Mısır kültürünün esintileri şeklinde görülür. Bu yazı şekli İ.Ö. VII. yüzyıla kadar Geç Hitit devletleri şeklinde belirtilen Güney Anadolu ve Suriye'de kullanılmıştır.

Hitit alfabesine ulaşmak: Hititlerin başkenti Hattuşaş Türkiye'de bulunmaktadır. Buraya dünyanın her tarafından gelen ziyaretçiler bölgeye para kazandırıyor ama ne yazık ki ülkemizdeki bu uygarlıkla ilgili üniversitelerimizde dersler olmasına rağmen, "Hititçe-Türkçe" üzerine çalışmalar oldukça azdır. İnternet ortamında kullanılacak Hititçe-Türkçe sözlük bir ABD'li hizmete açtı. Neler düşünmek bile istemiyor bazen insan. ABD'nin Chicago Üniversitesi'nde Eski Şark Bilimi araştırmalarının yapıldığı "Oriental Institue" 1976 yılından bu yana Hititler üzerinde araştırmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar meyvesini vererek Hititçe-Türkçe bir sözlük oluşturularak internet dünyasına kazandırıldı. Chicago Üniversitesi'nde Eski Şark Bilimi araştırmalarının yapıldığı "Oriental Institue" öğretim görevlilerinden Türk Doç. Dr. Oğuz Soysal katkıda bulunan bilim adamımızdır. Doç. Dr. Oğuz Soysal Anadolu'da ilk siyasal birliği yaklaşık İ.Ö. 1600-1200 arasında sağlayan ve ilk yazılı belgeleri bulunan Hititler üzerinde 1950 yılından bu yana bu üniversitede çalışmalar yapılmaktadır. Chicago Üniversitesi bir anlamda da Hititlerin "Mekke"si olarak düşünülmeye başlanmıştır. Bu sözlüğün projesi 1976 yılından beri devam etmektedir. Bu çalışmada Türk Hititolog Profesör Dr. Ahmet Ünal'ın da katkıları olmuştur. http://ochre.lib.uchicago.edu/eCHD adlı sitede "Hititçe-Türkçe" sözlüğe ulaşmak artık kolaylaşmıştır.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Hititoloji bölümünden 1982 yılında mezun olan Prof Dr. Oğuz Soysal, Almanya`da doktora yaptıktan sonra 1994'te New York Üniversitesi'nde misafir profesör olarak Hititçe dersleri verir. Chicago Üniversitesi'nde 1995'ten bu yana görev yapan Dr. Oğuz Soysal hâlâ Hitit Dili Sözlüğü projesi üzerinde çalışmalar yapmaktadır.

Hismi-sarumma: Bkz. Tuthaliya IV.

Hisuva: (d-(h)isuva'nın "d-Esuva" ile bağlantılı sözcükler olduğu ifade ediliyor.) Hititlerde ritüellerle kutlanan bir bayramdır. Hitit dinsel inançlarında Güney Amerika uygarlıkları olan İnkalar, Mayalar gibi kayalar kutsal görülerek onlar için kullanılan kayadan oyma sanatı kullanılarak yapılmış masalara (taht) ekmek ve ciğer koyarak bir türlü kurban sunusu şeklinde sunulurdu. Hisuva bayramı Geç Hitit Döneminde kutlanan en son Hitit bayramının olduğu belirtiliyor. Hurri geleneklerine göre kutlanan bu bayramın dinsel anlamında Puduhepa'nın Kizuwatna toprağını ve tanrıların kültlerini kutlamak için organize ederdi. Bayramın adı hem İsuva kentinden ve hem de tanrı D-(H)isuva/d-esuva adından geldiği belirtilir.

Hogarth: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. 1890 yılında Ramsay ile birlikte çeşitli yerlere yaptıkları gezilerle tarihin derinliklerinde yer almış uygarlıkların ortaya çıkmasında etkili oldular. 1894 yılında da Headlam ile birlikte gezilere çıkar. Diğer uygarlıklarda emeği geçen arkeologlar, yazıtbilimciler, Hitit uygarlığının da gün yüzüne çıkmasına emek sarf ettiler. Genellikle Hitit kazılarını yapan arkeologların bir başka uygarlıkta da kazı ekiplerinde bulunmuş oldukları belirtilmektedir.

Horoztepe: Hititlere ait arkeolojik buluntu alanıdır. Burada geç Hitit Dönemi sanatına ait heykeller ve bazı buluntular ele geçirildi. Bölgede yapılan arkeolojik kazılar sonucunda İ.Ö. 2200 tarihine endekslenen yüksekliği 41 cm. olan bir heykel bulunarak koruma altına alınmıştır. Bölgede yapılan araştırmalar aralıksız devam ettiği için her yeni kazıyla beraber yeni bilgiler ortaya çıkmaktadır.

Horzny: (Praglıdır) Hitit yazı dili üzerinde araştırma yapan Çekoslovakyalı araştırmacıdır. (Asıl adı Bedrich Hrozny'dır.) Arkeolojik ifadelerin çoğunda sadece ikinci adı olan "Hrozny" ya da "Horzny" kullanılmaktadır. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. Mısır uygarlığını araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Horzny araştırma yaptığında birbirlerinden haberdar olmayan İsveçli Forrer,

Amerikalı J. Gelb, Alman Bossert ve İtalyan Merrigi de tabletlerde iki dilde yazılmış metinlerin deşifre edilmesi için çaba göstermişlerdi. Bu araştırmacıların ortak olarak buldukları şey dildeki genel yapı ve fonetik kuralların belirlenmesiydi. 1947 yılında Karatepe'deki kazılarda ortaya çıkarılan belgelerin çoğu okunamadığı halde günümüzde Hitit diliyle ilgili önemli aşamalar kaydedilmiştir. Horzny, 1915 yılında Hitit dili gramerine yönelik ilk eserini yayınladığında bu dilin "Hint-Avrupa" dil gurubuna ait olduğunu belirtiyordu. Hrozny 1915 yılında yayımladığı bir makalesinde ve 1917 yılında yayımladığı "Die Sprache der hethiter" adlı eserinde Hititlerin kullandığı dilin "Hint-Avrupa" dil gurubunu oluşturduğunu ileri sürmüştü. Kundtzon ise 1902 yılında bu hipotezi öne sürerken dönemin araştırmacılarına alay konusu olmuştu. Eserin adı da "Die Sprache der Hethiter" başlığı altındaydı. Kendisine göre Hitit dilinin bir incelemesini yaptığına inanmış olmasına rağmen, ortaya koyduğu "Hint-Avrupa" diline ait bazı sözcüklerin Hitit sözcükleriyle örtüşmesini ileri sürmesine rağmen, çoğu filozofu inandıramamıştı. Ancak, Asur konusunda uzman olan filolog F. Sommer 1920 yılında Asur dil tekniğinden yola çıkarak Hitit diliyle ilgili önemli derecede bazı düzeltmeleri yapar. Horzny, 1929 yılında "Britanica Ansiklopedisi" için yazdığı bir makalesi bulunmuş bütün belgelerin ve yazıların bir sentezi olarak ilk girişimi şeklinde değerlendirilmişti. Hint-Avrupa diline benzediğini iddia ettiği bir Hitit cümlesinin karşılığını "Nu nında-an ezzatteni watar=ma ekuteni" karşılığı olarak, "Ekmek yiyiniz ve su içiniz," şeklinde çevirisini yapmıştı. Hrozny'in öne sürdüğü açıklamalar tartışılırken 1921 yılında Boğazköy'de bulunan Hitit tabletlerinin çevirilerinin yer aldığı kısa adı "KUB" olan "Keilschrifturkunden aus Boghazköi" adlı eser yayımlanır. Bu eserde Boğazköy'de bulunan tabletlerin çevirileri yer almıştır.

Horoztepe'de bulunan bir boğa betimi

Horst Klengel: Bir Hititologdur. Hititlerle ilgili kazıların yanı sıra tarihsel yönden de açıklamalar yapıp, değişik konuları bir arada toplayarak kitaplaştırmıştır. Klengel'i yazarı-arkeolog olarak isimlendirmek gerekmektedir. Klengel Hattuşaş kentinde bulunan büyük tapınaktaki kazı ve araştırmalarıyla ilgili 1995 yılında, "...Yukarı ve aşağı kent tapınaklarında, sur sisteminin kimi bölümlerinde ve Yazılıkaya

açık hava tapınağında, bu döneme ait küllere rastlanmıştır. Bunlar peş peşe çıkarılmış yangınlara değil, tek seferde, aynı anda ve birden bire yaşanmış bir yangın olayına işaret etmektedir..." şeklinde bir not düşmüş.

H.T. Bossert: Alman kökenli araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. Bossert araştırma yaptığında birbirlerinden haberdar olmayan İsveçli Forrer, Amerikalı Gelb, Çekoslovakyalı Horzny ve İtalyan Merrigi de tabletlerde iki dilde yazılmış metinlerin deşifre edilmesi için çaba göstermişlerdi. Bu araştırmacıların ortak olarak buldukları şey Hitit dilindeki genel yapı ve fonetik kuralların belirlenmesiydi. 1947 yılında Karatepe'deki kazılarda ortaya çıkarılan belgelerin çoğu okunamadığı halde Hitit diliyle ilgili günümüzde önemli açıklamalar yapılmaktadır. İstanbul Üniversitesi Yakın Doğu Araştırmaları Bölüm Başkanı olan H.T. Bossert, Türk asistanlarıyla beraber Karatepe'de iki dilden yazılmış olan bir yazıt bularak adından sıkça söz ettirdi. 1946'da Ceyhan (Pyramus) nehri kenarındaki kalede kazı yapma fikrini 1947 yılında gerçekleştirdi.

Hubisna: Geç Hitit Krallığı'na bağlı Tebal beyidir. Belge yetersizliği nedeniyle beyliği ve kişiliği hakkında daha ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Hupisna: Mitolojide bir kent olarak belirtilir. Bu kentin Konya Ereğlisi (Kybistro) ile eşitlenen bir kent olduğu söylenmektedir.

Hugo Winckler: Alman araştırmacı ve Asur bilimcidir. Berlin Üniversitesi'nde Asur bilimci olarak konusuyla ilgili eğitimler verdi. Mısır uygarlığının araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Hugo Winckler, çiviyazılı tabletlerdeki metinlerin yapılan çevirilerinden dolayı Hitit dilinin anlaşılmasına yardımcı olur. 1905 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Theodor Makridi'yle birlikte Boğazköy'de (Hattuşaş) araştırma yaptı. Bir yıl sonra da Büyükkale'deki akropolis üzerinde kazı evi açtı. Alman Doğu Derneği adına 1906 yılında Boğazkale'de kazılara başladı. Yaklaşık 10.000 adet tabletin bulunmasında emeği geçti. 1907 yılında mali destek alınca kazılara daha da hızlı devam etti. Kazıları sırasında Akkad dilinden yazılmış yüzlerce çiviyazılı tablet bulunca kazı yerinin Hititlerin merkezi olduğunu anlar. 1907 yılında kazılara daha çok zaman ayırır. 1911 yılından sonar 1912 yılında aynı yerde kazılara devam eder. Bu kazılar esnasında on binlerce çivi yazılı tabletler ele geçer. 1915 yılından sonra da bu tabletlerin kopyaları yayınlanır.

Hulana: "Hulana Nehri Ülkesi" şeklinde tanımlanmıştır. Beypazarı civarında kurulduğu öne sürülen bu kent krallığı. Hititler döneminde kuzeyden gelecek tehlikelere karşı kalkan olarak kullanılmıştır. Hulana Krallığı ile ilgili Hititlerin Luwi hiyeroglifleriyle yazılmış yazılı taşlarda bu krallığın Hititlere olan yüksek bağlılığını belirten metinler görülür. Ancak Hititler buna rağmen, küçük olan bu krallığı savaşlar ve tehlikeli durumlar için savunma kalesi olarak görmüşlerdi.

Hulla: Fırtına tanrısı olarak tapınılan ve kesin olmamakla beraber, adının Tula olarak yazıldığı Hitit tanrısının kızı olduğu belirtiliyor. Mezulla'nın kız kardeşidir. Hitit tanrılar listesinde nasıl tapınıldığı hakkında yeterli belge bulunamadığı için açıklama yapılamıyor.

Hukkana: Azzi-Huyaşa'nın prensidir. Şuppiluiluma I'in kız kardeşiyle evlenerek Hititlerle dost oldular. Hukkana'yı kız kardeşlerinden biriyle evlendirerek dostluğu ilan eden kral daha sonra da bir ferman yazarak Hititlere bu prensin damat olarak katılmasını duyurur. Bu Fermanda Hukkana'nın evlilikteki cinsel yaşamını düzenleyen hükümlerde yer alıyordu. *''...Sana eş olarak verdiğim bu kız kardeşimin birçok kız kardeşi ve kız akrabaları var. Onları da kız kardeş olarak kazandın, çünkü onların kız kardeşini aldın. Hattuşa'da bir töre çok önemlidir. Erkek kardeş, kız kardeşi ve kuzenleriyle ilişkiye giremez. Bu yasaktır. Kim böyle bir şey yaparsa, Hattuşa'da barınamaz, öldürülür. Sizin ülkeniz barbar olduğu için hep çekişme içindesiniz. Orada erkek kardeş, kız kardeşi ve kuzeniyle ilişkiye girer. Hattuşa'da buna izin verilemez. Karının kız kardeşi, kız kardeşinin akrabaları ya da kuzeni yanına gelirse onlara yiyecek ve içecek ver. Yiyin, için ve eğlenin! Ama onları arzulamayasın.... Bu konu senin için yemine bağlansın..."*

Humman: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine çalışmalar yaptı. 1882/1883 yılında Puchstein ile beraber çeşitli yerlerde yaptıkları gezilerle tarihin derinliklerinde yer almış uygarlıkların ortaya çıkmasında etkili oldular. Diğer uygarlıklarda emeği geçen arkeologlar, yazıtbilimciler Hitit uygarlığının da gün yüzüne çıkmasına neden oldular. Genellikle Hitit kazılarını yapan arkeologların bir başka uygarlıkta da kazı ekiplerinde bulunmuş oldukları belirtilmektedir.

Huppar: Hitit dilinde bir sözcük. Sözcüğün anlamı "bira testisi" şeklinde tanımlanmıştır.

Hupasiya: Hupaşiya/Hupasiyas şeklinde de yazıldığı görülür. Kaynaklarda Hupaşiya'nın tanrıça İnara tarafından bir "ön hükümdar" şeklinde tanımlandığı belirtilmektedir. Kimliği hakkında bilgi verilmeyen bir kişi. Fırtına tanrısının İlluyanka adlı yılanla boğuşmasında

zor durumda kalan fırtına tanrısına yardımcı olmak için Ziggarata kentine gelen tanrıça İnara Hupašiia adlı bir insanla karşılaşır. İlluyanka ile İnara arasında geçen olaylar nedeniyle tanrıça İnara"la yatma teklifinden sonra ona yardımcı olacağını söyler. Tanrıça da onunla yatar ve yardımını görür. Bu olaydan sonra tanrıça İnara, Tarukka kentinde bir kayalık üzerinde ev yapar ve Hupasiyası o evin içine alır. Bu evliliğin Hitit inancında kutsal evlilikle ilişkilendirildiği ifade edilmektedir. Hupasiya'nın bu evin penceresinden bakmamasını söyler ve evden ayrılır. Yirmi gün sonra geri döndüğünde Hupasiya'nın pencereden karısı ve çocuklarına baktığını anlayınca onu öldürür. Öyküde İnara'nın baştan çıkarmış olduğu bir ölümlü olduğu da ifade ediliyor. İnara Hupasiya'yı kıskandığı için öldürmüş olabileceği görülmektedir.

Hupişna: Hititler döneminde bir kent. Kral Labarna, dış seferlere çıktığı zaman kenti kardeşleri ve oğulları yönetirlerdi. Kentin "Kybistra" ile eşitlendiği belirtilmektedir.

Huraddu: Mukis kent kralıdır. Bu kral çivi yazılı belgelerdeki ifadelere göre Ugarit Kralı Niqmadu II ile çağdaş olan diğer krallar gibi o da çağdaşıydı. Niqmadu II ile çağdaş olan diğer krallar ise; Hitit Kralı Suppiluliuma I, Kargamiş Kralı Sari-Kusuh, Ammuru Kralı Aziru, Nuhasse Kralı Adad/Addu-nirari ve Tette, Niya Kralı Aki-tesup ve Siyannu Kralı Abdi-hepa'dır.

Hurama: Hitit yazılı metinlerinde "Hurma" şeklinde gösterilmektedir. Kumanı (Comanı) kenti gibi Hititlerin yaşadıkları kentlerden bir olduğu söylenir. Bu kent geç Hitit döneminde Malatya prensliğine bağlı olduğu gibi Hurilerin de egemenliğinde kaldı. Kizuvatna Krallığı'na bağlı olan bir kent şeklinde tanıtılıyor. Hurama, tarihi kaynaklarda Kizuwatna'nın bir diğer adı olarak belirtilmektedir. "Ma" ekiyle türetilmiş bir ad olduğu belirtilmekte. Bu adın "Tegara-ma, Ula-ma ve Hu-ra-ma"gibi sözcüklerin ortaya çıkarılışı gibi Hura(ma) şeklinde türetilmiş olduğu belirtilir. İki Hurama kentinden söz edilir. Biri Luhuzatia diğeri de Salahşua yakınlarında yer alıyışlardır. Ancak bu kentler arasındaki tarihsel ilişki, çivi yazılı belge yetersizliğinden dolayı ayrıntılı olarak açıklanamıyor.

Hurri: Hititlerde tapınılan bir tanrıdır. Tanrı Şeri ile beraber "ikiz boğalar" şeklinde tanımlandı. Araştırmacıların onların fırtına tanrısının "insanlaşmış" boğa şekli olduğunu anlatırlar. Hurri adının bu tanrıya verilişinin nedenleri araştırılmalıdır. Çünkü Hurri topluluğunun adının bu tanrıdan gelmiş olabileceği tahmin edilmektedir.

Hurriler: Akad metinlerinde "Subari-Suri" adıyla tanınmaktadırlar. Tel Amarna tabletlerinden birinde "Subari" dilinin kullanıldığı söylenmektedir. Tablet Mitannı Kralı Tuşşarta tarafından yazılmıştır. Hititler döneminde Anadolu'nun güneydoğusunda yaşayan bir beylikti. Mitanilerle komşu beylikler olarak belirtilir. Aynı dönemlerde Arzava, Kizuwatna ve Ahiyayya krallıkları da bulunuyordu. Araştırmacılar, Huriler hakkında ilk bilgilerin İ.Ö. 3000 yıllarında günümüzdeki Mardin ili bölgesinde bir halk olduğunu gösteriyor. Hurrilere ait olduğu ifade edilen Urkis kentinde yapılan kazılarda bir tapınağın kuruluşuyla ilgili bir belge bulunur ve Laouvre Müzesi'nde koruma altına alınır. Önceleri (Yaklaşık İ.Ö.2000 civarı) küçük beylikler halinde yaşamışlardı. Sonraları ise Mitanni adlı bir devleti kuran beylikler olarak ortaya çıkarlar. Merkezi bölgeleri ise Kerkük, Urfa, Diyarbakır, Mardin olarak incelenir. Kerkük bölgesindeki yerleşim merkezleri ise Tell-feheriye, Şagar, Bazar ve Tell Brak'tır. Bazı kaynaklarda da Hurilerin İ.Ö. 2350-2150 tarihleri arasında ortaya çıkmış olabilecekleri belirtilir. Hurriler hakkında ayrıntılar oldukça fazladır. Onları

Urartuları oluşturan bir beylik şeklinde de görenler de var. Yaklaşık İ.Ö. 1500-1250 yılları arasında Anadolu'da yaşamış oldukları belirtilen bir krallıktır. Huriler hakkında İ.Ö. 3000 yılına ait belgelerde varlıkları belirtilmiş ancak krallık için İ.Ö. yaklaşık 1250-1500 tarihleri arasında gösterilmektedir. Hititlerin doğu bölgesindeki tehlikeli düşmanlarından biri olan Huriler, Sümer dinsel geleneğinin takipçisi olarak Harran ovasında oldukça etkili oldular. Bunlar Geç Hitit Döneminin yıkılışından sonra dağılan halkların güney ve güneydoğuya yerleşerek yaşam alanları yaparken Huriler dağlık bölge olan Van çevresini vatan olarak ilan etmeyi başarmışlardı. Onların dağlık bölgede krallığa geçmelerinden sonra Asur kaynaklarında "Nairi Ülkesi" ya da "Nairi Krallığı" şeklinde tanınmaya başlarlar. Hurriler ya da bir başka deyimle Nairiler; Asurların inanılmaz, yıldırıcı baskılarından kurtulabilmek için aynı soydan olan diğer aşiretlerle birleşerek daha da güçlü bir konuma gelirler. Onların Asur baskılarından kurtulmaları Anadolu bölgesinde yaklaşık 300 yıl egemenlik yapacak olan Urartu devletinin kurulmasına yönlendirir.

Hurice: Hititlerin metinlerinde yer verdikleri bir dil. Hitit dili dışında bazı tabletler bu dille de yazılırdı. Bu dili Mitanniler oluşturan Hurilerin yerel dili olduğu şeklinde açıklamalar yapan dilbilimciler var. Sözcük zenginliği bakımından Hurri dilinin Hitit ve Luvi dilinden

daha zengin olduğu belirtilir. Boğazköy'de kazılar sonucunda bulunan çoğu tabletlerin Huri dilinden yazılmış olduğu görülmektedir. Babil'in önemli edebi eseri olan "Gılgamiş Destanı" da Hitit edebiyatına Hurri diline çevrilerek geçmiştir. Hurri dilinin varlığını en iyi Mitanni Kralı Tuşratta'nın Mısır Firavunu Amenofis III'e gönderdiği mektuplar gösterilir. Bu tabletler Tell el-amarna'da bulunmuştur.

Hutena: Beşli tanrılar ailesi gurubu içinde 19 tanrıçanın adı geçmektedir. Bu tanrıçaların çoğunun adı henüz belge yetersizliği nedeniyle çözülememiştir. Adları çözülüp, günümüze ulaşan tanrıçalar ise; Takitu, Hutena, Hutilura, Alatu, Naparpi, Salusa, Tapakina (Damkina), Nikalu ve Sausga'dır. Yekbaz köyündeki kazılarda kalker blok üzerinde tanrıçanın betimi yer almıştır. Diğer tanrıçaların bulunduğu kaya parçasının tahrip olması nedeniyle kimliklerine ulaşılmadığı belirtiliyor. Bu adların Hurrice adlar olduğunu belirten kaynaklar var. Hutena, Hititlerde tapınılan kadın tanrı olarak adı geçer. Kader tanrıçası şeklinde betimlendi. Bir diğer kader tanrısı kadın ise Hutellura'dır.

Hutilura: (Ya da Hutellura) Hititlerde tapınılan kadın tanrı olarak adı geçer. Kader tanrısı şeklinde betimlendi. Bir diğer kader tanrısı kadın ise Hutena'dır. Beşli tanrılar ailesi gurubu içinde 19 tanrıçanın adı geçmektedir. Bu tanrıçaların çoğunun adı henüz belge yetersizliği nedeniyle çözülememiştir. Adları çözülüp, günümüze ulaşan tanrıçalar ise; Takitu, Hutena, Hutilura, Alatu, Naparpi, Salusa, Tapakina (Damkina), Nikalu ve Sausga'dır. Yekbaz köyündeki kazılarda kalker blok üzerinde tanrıçanın betimi yer almıştır. Diğer tanrıçaların bulunduğu kaya parçasının tahrip olması nedeniyle kimliklerine ulaşılmadığı belirtiliyor. Bu adların Hurice adlar olduğunu belirten kaynaklar var.

Hu-u-arlu: Bir tören adı. Bu törende Hitit mutfağında adı geçen Nindapurpuru adlı ekmeğin adı geçmektedir.

Huwala: Hitit metinlerinde bir kuş türü olarak belirtilir.

Huvaşı: Hititlerde fırtına tanrısı şeklinde tapınıldı. Kültü Hattuşaş'ta güçlüydü.

Huwaşi Taşı: Hitit belgelerinde geçen bir yazılıtaşın adıdır. Bu taş Sivas ili Sarissa bölgesinde bulunan Gölgediği gölü (eski adı Suppjtassu) civarında yer alır. Tapınma alanlarında törenlerin ve duaların yazıldığı ve fırtına tanrısına atfen kurulduğu söylenir. Hitit kralları ilkbahar geldiği zaman bir kutlama yaparlardı. Kutlamada kral Şarişşa'daki fırtına tanrısına gitmeden kutsal taşlar olarak bilinen "huvaşı" taşlarını ziyaret ederdi. Bu kutsal taşlarla ilgili bir tablette,

"...Üçüncü gün, tan ağardığında... Kral Şarişşa'da hamama [gider], cüppesini ve gösterişli giysilerini alır. Kral hamamdan çıkar. İki saray hizmetkârı ve bir muhafız krala yol gösterir. Kral arabaya biner ve fırtına tanrısının Huvaşı taşlarına çıkar. Kutsal Huvaşi Taşlarının karşısında ekmekleri... böler..." şeklinde ifadeler yer almıştı.

Huzziya I: (Ya da Huzziya) Hitit kralıdır. Hüküm sürdüğü dönemde Mısır'da Tutmosis I (1504-1492) tarihlerinde hüküm sürüyordu. Bu Kralın Hantili'yi yenerek kral olduğu şeklinde ifadeler var. Klengel 1991 yılındaki incelemesinde Hitit metinlerinde Muhafız Alay Komutanı Huzziya, Kurakura, Tasmi-sarruma, Hannutti ve madencilerin şefi Uparamuwa adlı kişilerin Hattuşili III'ün çocukları olduğunu belirtmektedir.

Huzziya. II: Hitit Kralıdır. Hakkında son derece az bilgi toplanan bir kraldır. Bir tablette kendisiyle ilgili, "...Büyük Kral Tabarna Huzziya'nın mührü, sözleri kim değiştirirse ölecektir..." şeklinde bir belirti vardır. Belge yetersizliği nedeniyle krallığı ve siyasal kişiliği hakkında bilgi verilemiyor. Ancak, Boğazköy kazılarında son dönemlerde bu kral ile ilgili bulunan bazı tabletlerin çözülmesi sonucunda hakkında bilgi verileceği anlatılır.

Hüseyindede: Hititlerin başkenti Hattuşaş'ın kuzeybatısında yer alan arkeolojik bir alandır. Arkeolojik kazılarda bulunan bir vazo üzerinde bazı desenlerin karşılığı Purulliya bayramını ifade eden çizimlerin olduğu görülür. Vazodaki metinlerin Teteşapı kültüne ait olduğu da belirtiliyor. Hititler kitabının yazarı Stefano de Martıno bu metinler için Pecchioli Daddi'nın 1987 yılındaki açıklayıcı bilgilerinden yola çıkarak, "....İlk metinde avcı maskeli kişi elinde bir yayla leopar, yani leopar maskeli ("oyuncu") avını mim yoluyla anlatarak dans eder. İkincide, önce bir müzikçi çömelerek dans eder, sonra avcı maskeli bir kişi yayı gerip ok atma hareketiyle bir av sahnesini mim yoluyla anlatarak dans eder; aynı bölümde ayı maskeli bir ("oyuncu") gözükür. Bu ayın töreni sahneleri, yaban hayvanları ve av tanrısı Teteşapı kültleriyle uygunluk sağlar..." şeklinde açıklamalarda bulunur.

I

Iarri: Hititlerde tapınılan bir tanrıdır. Çivi yazılı belgelerde bu tanrı için Gursamassa kentinde bir festival düzenlenmiştir. Bu festivalde "Masa adamları" ve "Hatti adamları" arasında yapılmış bir savaşın gösterisi temsilen yapılırdı.

Iku: Arazi ölçü birimidir. Gipesar adlı ölçü biriminden büyük bir ölçü birimi olduğu belirtilmektedir. 100 gipesar 3.3 İKU şeklinde hesaplanır. Bu da 3 dönüm ya da hektar anlamında tanımlanmaktadır.

Ini-Tesup: Kargamış Kralıdır. Bu Kralın 60 yıl gibi uzun bir süre egemenlik yapmış olduğu tahmin edilmektedir. Döneminde Kargamış kent krallığı Suriye üzerinde önemli bir siyasal güç elde eder. Onun bu siyasal yükselişi nedeniyle Hitit Kralı Tuthaliya IV tarafından "Büyük Kral" unvanının verildiği yazıtlarda görülmektedir. Mısır hiyeroglif yazıtlarında Kuzey Suriye'nin Kargamış ülkesi olarak belirtilmesinin nedeni Kargamış Kralı İni-tesup'un döneminde Suriye'nin bazı bölgelerinde egemen olduğu anlamında belirlenir. Ugarit metinlerinde de bu kralın bölgede egemenlik sürdürdüğü belirtilir. Hatta çoğu belgelerde Hitit Kralı Tuthaliya IV ile bazı belgeleri hazırlayıp sonuçlandırdığı görülmektedir. Hitit belgelerinde egemenliği sırasında 5 farklı mühür kullandığı belirtilmiştir. Söz konusu belgelerde ikisi Hitit geleneğine uygun damga mühür, diğer üç tanesi de Suriye geleneğine uygun silindir mühür şeklinde olduğu yazılır. Ini-Tesub'un adı Mısır'ın eski kenti Teb'in yakınında yer alan "Krallar Mezarı" adlı bölgede bulunan hiyeroglif yazılı metinlerde de geçmektedir.

Izgın: Izgın anıtı olarak da bilinen "Izgın yazıtı" Malatya sınırlarındaki Izgın'da bulunan kireçtaşından yapılmış bir yazılıtaştır. Arkeologlar bu taşın tarihsel adına ulaşamadıklarından bölgenin adı olan "Izgın" adını koyarlar. Yazılıtaşın dört kenarında figürler ve Luwi hiyeroglifiyle yazılan metinler bulunmaktadır. Bu yazıt arkeolojik kazılar sonucunda Izgı'nın yakınlarındaki mezarlık alanda bulunmuştur. Taştaki metinlerin Malatya Kralı olarak adı geçen Taras'ın bir kenti inşası sırasında diktirmiş olduğu tahmin edilmektedir. Kentin adı da Taita olarak geçmektedir. Yazıttaki metinlerin karışık olduğundan metnin devamı tam olarak çözülememiştir. Bu taş günümüzde İstanbul Arkeolojik Müzesi'nde koruma altındadır.

İ

İ: Hitit dilinde "sözcük" anlamında kullanılan bir işarettir. Türkçe karşılığı "yağ" anlamında gösterilmiştir.

İbiranu: [(ya da I (biranu)] Ugarıt kralıdır. Amiştamru'nun ardılı olduğu söyleniyor. Bu Kralın Hitit krallarını önemsemediği ifade ediliyor. Araştırmacı tarihçiler İbiranu'nun sert kişiliği ve taviz vermeyen yapısıyla dönemindeki Hitit krallarından tepki aldığını belirtmektedirler. Bu tepkinin nedeni de onun krallara hiç yüz vermeyişi ve önemsemediği şeklinde değerlendirilmiştir. Asur Kralı Tukulti-Ninurta Hititlere karşı başlattığı savaşta başarı elde eder ve İbiranu'yu da müttefiki yapar. Çivi yazılı belge eksikliği nedeniyle kişiliği ve krallığı hakkında daha ayrıntılı bilgi verilemiyor.

İdrimi: Alalah Kralıdır. Zidanta II ile çağdaş oldukları ifade ediliyor. Hatta Kizuvatna Kralı Pilliya ile de çağdaştır. Kizzuvatna Kralı Pilliya ile karşılıklı olarak imzaladıkları "iltica edenler" antlaşmasının tarihsel açıdan önemli bir yer tuttuğu belirtilir.

İduri: Hititlerde bir ekmek çeşididir. Bu ekmek çeşidi ekşi hamur ve arpadan yapıldığı ve kullanılan unların da kaliteli oluşuna dikkat edilirdi. Ekmeğin varlığı Boğazköy'de bulunan çivi yazılı metinlerde görülmüştür. Çivi yazılı metinlerde bu ekmek ile ilgili, "…Büyükbabanın sarayından bir adet koyun, bir adet avuç dolusu (iyi cins) undan (imal edilmiş) iduri-ekmeği ve ince ekmekleri alırlar…" şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Ekmek yapılırken içine koyun yağından ekleme yapıldığı metinlerde gösterilmiştir. Özellikle çivi yazılı Hitit metinlerinde, "…Koyun yağını bir avuç arpa ezmesiyle karıştırırlar. Ve iki adet iduri ekmeği yaparlar…" ifadesinde de ekmeğin içine koyun yağı koyduklarının bir işareti olmaktadır. Buğday unu ve arpa ezmesiyle yapılan iduri ekmeğinin yapılışı ise, 500 gr. buğday unu, 300 gr. arpa ezmesi, 200 ml su, 200 gr. doğal maya, 15 gr. tuz karıştırılarak hamur haline getirilir. Bir gece sıcak ortamda bekletilir sonra da bir avuç büyüklüğünde yapılarak fırında pişirilir. Arpa ezmesi ve koyun iç yağı karıştırılarak yapılan iduri ekmeğinin yapılışı ise; 300 gr. arpa ezmesi, 80 gr. koyun iç yağı karıştırılarak hamur elde edilir. Dört parçaya bölündükten sonra 10 dakika bekletilir. Sonra da fırına

atılarak pişirilir. Buğday unu, arpa ezmesi ve koyun iç yağı karıştırılarak yapılan iduri ekmeğinin yapılışı ise; 500 gr. buğday unu, 300 gr. arpa ezmesi, 100 ml su, 200 gr. doğal maya, 200 gr. koyun iç yağı, 15 gr. tuz karıştırılarak hamur elde edilir. Yapılan hamur bir gece dinlendirildikten sonra avuç büyüklüğünde fırına atılarak pişirilir.

İ-giş: Hitit dilinde "sözcük" anlamında kullanılan bir işarettir. Türkçe karşılığı "yağ, susam yağı" anlamında gösterilmiştir.

İ-giş-serdum: (Ya da Giş-sirdum) Hitit dilinde "sözcük" anlamında kullanılan bir işarettir. Türkçe karşılığı "zeytinyağı" anlamında gösterilmiştir.

İ-giş-seİ-dug-ga: Hitit dilinde "sözcük" anlamında kullanılan bir işarettir. Türkçe karşılığı "güzel kokulu inek yağı" anlamında gösterilmiştir.

Iku: Bir ölçü birimi. Bu ölçü biriminin karşılığı "1 metre" şeklindedir.

İkuna: (İkonion) Günümüzde Konya ilinin bulunduğu yer. Hititlerin düşman kentlerinden biriydi. Suppiluliuma II'nin bunlarla savaşması sonucu yenildiler ve Hattuşa'ya bağlandılar.

İlluyanka: Yönetici mi kral mı olduğu hakkında kaynak yetersizliğinden bilgi verilemiyor. Bazı kaynaklarda İlluyanka olarak yazıldığı görülür. Mitolojik bir canavar olduğu anlatılan İlluyanka'nın öldürülmesi gerektiği gündeme gelir ve tanrıça İnara onun öldürülmesi için Hupasiya adında bir adamdan yardım ister. Hupasiya bu teklif karşılığında İnara ile cinsel ilişki teklif eder. İnara da onunla cinsel ilişkiye girer ve Hupasiya'ya Tarukka ülkesinde kayanın üstünde bir ev yapar ve Hupasıya bu eve kapatılır. İlluyanka daha sonra da İnara tarafından öldürülür.

İlluyanka miti: (İlluyankas adıyla da yazıldığı görülmektedir.) Hititlerin üç mitolojilerinden biridir. Arkeolojik araştırmalarda bulunan tabletlerden yeni ve eski şekliyle yorumlanarak ejder İlluyanka'in öldürülmesiyle ilgili olduğu ifade edildi. Bu mitolojide de folklor imgeleri oldukça fazla yer almıştır. Öykünün eski metnin başlangıcında mitolojinin göğün fırtına tanrısı Prulli şenliğiyle ilgili olarak ele alındığı ve anlatılmak istenmediği şeklinde bir ifade görülür. Bu mitolojinin Babil mitolojisindeki ejder olarak bilinen Tiamat'ın öldürülmesiyle aynı temaları işlediği söylenir. Eski mitolojide ejder İlluyanka, fırtına tanrısı Purulli'yi yenilgiye uğratır. Bu yenilgi üzerine Purulli tanrılar meclisinden yardım ister. Tanrıça İnara bu ejderin yok edilmesi için bir tuzak hazırlar. Bu tanrıça çeşitli kapları şarap ve içkilerle doldurur. Kendisine yardımcı olması için Hupasiya adında birini çağırır. Ancak, Hupasiya tanrıça İnara'nın kendisiyle ilişkiye geçmesi

halinde ona yardımcı olabileceğini anlatır. Tanrıça da bu teklifi kabul eder ve onunla yatar. Daha sonra ejder İlluyanka'nın bulunduğu kovuğun yanında adamın gizlenmesini sağlar. Kendisi de süslenerek onu kovuktan dışarıya çağırır. Ejder ve çocukları kovuktan çıkıp içkileri görünce hepsi içmeye başlarlar. Sarhoş olunca da kovuklarına geri dönemezler. Böylece Hupasiya saklandığı yerden çıkar İlluyanka'ın ellerini bağlar. Tanrıça İnara ise diğer tanrıları çağırarak İlluyanka'yı öldürür. Bu olaydan sonra tanrıça İnara Tarukka kentinde bir kayalık üzerinde ev yapar ve Hupasiya'yı o evin içine alır. Hupasiya'ın bu evin penceresinden bakmamasını söyler ve evden ayrılır. Yirmi gün sonra geri döndüğünde Hupasiya'nın pencereden karısı ve çocuklarına baktığını anlayınca onu öldürür. Diğer taraftan yeni mitolojide İlluyanka fırtına tanrısı Purilli'yi yener kalbini ve gözlerini alıp götürür. Araştırmacılar bu bölümün Mısır mitolojisindeki Horus ile Seth arasındaki olaydan esinlenen bir mitoloji olduğunu belirtirler. Zeki Eyüboğlu İlluyanka mitolojisi için, "...Bugün Anadolu halk masalları içinde, İlluyanka ile devlerin savaşını işleyen birçok öyküler, gerçeküstü olaylar vardır. Yılanlarla kartalların savaşını içeren bütün masalların kaynağı budur. Kimine göre çok büyük bir devdir, İlluyanka. Yalnız adı değişmiş, Anadolu Türkçesinde ejder olmuştur. Halk ona ejderha diyor [...]..." şeklinde bir açıklama yapmıştı. İlluyanka öyküsü zamanla başka uygarlıklarda değişik versiyonlarla ele alınmış. Anadolu'da da büyük yılan "şahmeran" olarak bazı öykülerde gösterilmiştir. Yılan öyküsü daha sonra Purulliya (Purulliyaş) denilen bahar bayramlarında halk arasında anlatılırdı. Kaynaklarda bayram ile ilgili, "..." Nerik şehri fırtına tanrısı [Merhemli rahibi] Kella'ya göre (bu) göğün fırtına tanrısının [...] için Purulli (festivali) metnidir (sözleridir). Onlar şöyle konuştuklarında, "Ülkede büyüme (bolluk) ve gelişme (bereket) olsun. Ve eğer (gerçekten ülkede) büyüme ve gelişme olursa, onlar Purulli festivalini kutlar..." şeklinde notlar yazılmıştı. Kaynaklarda tanrı ile ejder İlluyanka'nın dövüşmesi, ilkbaharda törenler şeklinde bir festivalle canlandırılır. Öyküde Fırtına tanrısının yılanla boğuşması anlatılır. Zor durumda bulunan fırtına tanrısı diğer tanrılardan yardım ister. Tanrıça İnara buna bir çözüm olarak festival düzenlemek için Ziggarata kentine gider ve Hupašiia adli bir insanla anlaşır, karşılığında da bu insanla cinsel ilişkiye girer. Festival hazırlanır ve Tanrıça İnara İlluyanka adlı yılanı festivale davet eder. Yılan çocuklarıyla beraber festivale gelir ve şarap içerek sarhoş olur, Hupašiya yılanın sarhoşluğundan yararlanıp, onu bağlar, fırtına tanrısı da gelip yılanı öldürür.

İlluyanka yılanını öldüren fırtına tanrısı

Böylece İnara fırtına tanrısına yardımcı olmuş olur. Bu söylence Yunan mitolojisinde çok daha farklı bir şekilde ele alınmıştır. Yunan tanrısı Zeus ile Typhon arasında geçen savaşta, İlluyanka söylencesinin bazı ana öğeleri görülür.

İlluianka tabletleri: (KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Hititlerin İlluianka mitolojisiyle ilgili yapılan arkeolojik kazılarda bulunan tabletler çeşitli tarihlerde yorumları, çevirileri ve transkripsiyonları yapılmıştır. İlluianka mitolojisinin tabletleri"A)KBO III 7. B)KUB XVII=A125 vd. C)CUB XVII 6=B16 vd;A IV 4 vd. D)KUB XII 66=A 21-24,III I vd,IV 1 vd. E)KUB XXXVI 54=A I 1-11. F)KBo XII 83=AI 1-11. GKBo XII 84(+)KBo XIII 84=CI 12 vd. H)KBo XXII 99=BI 17-20. J)KUB XXXVI 53. şeklinde belirtilmiştir. Transkripsiyon (çeviri) yapanlar ise; 1922 yılında Sayce, 1924 yılında Zimmern, 1946 yılında Friedrich, 1965 yılında Laroche,1982 yılında ise Beckhman tarafından yapılır. Çevirileri de; 1955, 1957 yılında Goetze, 1961 yılında Gaster, 1970 yılında Vieyra, 1977 yılında Haas, 1978 yılında Künhe, 1982 yılında Beckman, 1982 yılında Dinçol, 1987 yılında Bernabe, 1987, 1989, 1991 yılında Gonnet, 1989 yılında Beckman, 1990 yılında Hofner, 1990 yılında Daddi-Polvani, 1994 yılında ise Haas tarafından yapılır. Bu çevirilerin yorumları ise: 1930 yılında Porzig, 1952 yılında Kampman, 1954 yılınde Gurney, 1961 yılında Gaster, 1961 yılında Güterborc, 1963 yılında Piard, 1970 yılında Popko, 1975 yılında Hoffner, 1979 yılında Mora, 1980 yılında Otten, 1981 yılında Kellerman, 1982 yılında Deighton, 1982 yılında Haas, 1987 yılında Gonnet, 1988 yılında Haas, 1990 yılında Daddi-Polvani, 1992 yılında Watkins, 1995 yılında Hooke, 1994 yılında Haas, 1995, 1982 Archi ve 1995 yılında da Beckhman incelemiştir.

Ilse Wegner: Mısır uygarlığının araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Hititolog Mauro Giorgieri gibi Hurri diliyle ilgili bir gramer kitabı hazırladı. İlse Wegner ve Gernot Wilhelm yönetiminde gerçekleştirilen "Corpus der hurritischdenkmaler" dizisi içinde yayımlar.

İmbaluris: Ullikuma mitolojisinde Kumarbi'nin habercisinin adıdır. Denize gönderilir. Deniz-tanrıça Kumarbiyi evine çağırır ve ona şö-

len hazırlar. Yeraltı tanrıçasından olan oğlu Ullikummis'in adını habercisine vererek onu İrsir adlı yeraltı tanrılarına gönderir.

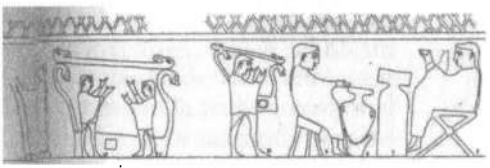
İmamkulu: Hitit kralları güney ülkelerine ulaşmak için kullandıkları bölgelerdir. Bunların doğal dağ geçidi oldukları ifade ediliyor. Bu bölgelerde kayalara işlenmiş kabartmalar bırakmışlardır.

İmgara dağı: Ullikumu öyküsünde adı geçen bir dağ. Ullikumu öyküsünde fırtına tanrısı, Tasmisu'ya boğalarından biri olan seris'in (serisu) boynuzlarını yağlattırıp, Telle adlı boğanın da altınla kaplatılmasını ister ve onları İmgara dağına gönderir.

İ-nun: Hitit dilinde "sözcük" anlamında kullanılan bir işarettir. Türkçe karşılığı "eritilmiş tereyağı" anlamında gösterilmiştir.

İ-nun-na: Hitit dilinde "sözcük" anlamında kullanılan bir işarettir. Türkçe karşılığı "eritilmiş tereyağı" anlamında gösterilmiştir.

İnar(a): (İnaras olarak yazıldığı görülür.) Hitit mitolojisinde yaşamı koruyan bir tanrıça şeklinde tapınıldı. Mitolojide fırtına tanrısının kızı ve vahşi hayvanların koruyucu tanrıçası şeklinde belirtilmektedir. Hititçede geçen "Innaru" sözcüğüyle ilişkilendirilir. Ayrıca D-lama ile eşleştirilir. Hatti kökenli bir tanrıça şeklinde tapınılan İnara, çoğu metinlerde "Lamma" semboluyle işaret edilir. Fırtına tanrısının kızıdır. ''Hattuşa dâhisi" olarak betimlendi. Tanrıça İnara, Teteşhapi ile özdeşleşmiş bir şekilde anlatılır. Bu tanrıça İlluyanka adlı yılan canavarın öldürülmesi için bir festival hazırlayıp, çeşitli kapları şarap ve içkilerle doldurur. Kendisine yardımcı olması için Hupasiya (Hupasiyas) adında birini çağırır. Ancak, Hupasiyas tanrıça İnara'nın kendisiyle ilişkiye geçmesi halinde ona yardımcı olabileceğini anlatır. Tanrıça da bu teklifi kabul eder ve onunla yatar. Daha sonra ejder İlluyankas'ın bulunduğu kovuğun yanında adamın gizlenmesini sağlar. Kendisi de süslenerek onu kovuktan dışarıya çağırır. Ejder ve çocukları kovuktan çıkıp içkileri görünce hepsi içmeye başlarlar. Sarhoş olunca da kovuklarına geri dönemezler. Böylece Hupasiyas saklandığı yerden çıkar. İlluyanka'nın ellerini bağlar. Tanrıça İnara ise diğer tanrıları çağırarak İlluyanka'yı öldürür. Kaynaklarda İnara'nın doğa tanrıçası olduğu göz önünde tutularak Teteşhapi'nin karşılığı olarak tanıtılmaktadır. 1987 yılında Pecchioli Daddi'nin ifadelerinde İnara'nın Hupasiya adındaki ölümlü biriyle işbirliği içine girerek ejderi öldürdüğü belirtiliyor. Bir başka öyküde ise fırtına tanrısı ejder İlluyanka tarafından yenildikten sonra kalbi ve gözlerinden yoksun bırakılır. Böylece o yoksul bir adamın kızıyla evlenir, ondan doğan erkek çocuk ise ejder İlluyanka'nın kızıyla evlenir. Düğün hediyesi olarak da babasının daha önce alınmış kalbi ve gözlerini geri alacak.

İnandık kült vazosu üzerindeki kabartmalar

Böylece kalbi ve gözlerine sahip olan fırtına tanrısı güçlenerek İlluyanka'ya karşı savaş başlatır.

Inara("D-Lama") mitolojik öyküsü: [(KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Tanrıça Inara ("D-Lama") mitolojik öyküsü ile ilgili tabletler; CTH 336, KUB XXXIII 55+52+56+59+57+58+60+61+63, KUBXLIII 25, KUB XXXVI 51] Bu tabletlerin transkripsiyonları 1965 yılında Laroche, çevirileri;1975 yılında Moore, 1990 yılında Hoffner, 1994 yılında Ünal, yorumları ise 1987 yılında Kellerman, 1991 yılında Mason, 1997 yılında Beckman tarafından yapılmıştır. Tablet çevirilerinde"...Niçin [ ] bir kayalık [ ]. Onlar şimdi nasıl bir mucize [yapabilirler?] Hannahanna, arı [ ]..[.....][ ] gitti [şöyle dedi:] Annemin huzuruna gideceğim. Bir mızrak [ ]. Bana bir iskarkan-taşı [ ]. Onların yanına... gitmeyeceğim [ ] tanrının huzuruna onu götüreceğim [ ]..." şeklinde bilgiler yar almaktadır.

İne-teşup: Kargamış Kralıdır. Bir Hititli ile bir Ugaritli'nin Ura limanında gemilerinin çarpışması mahkemesine bakan Puduhepa yerine İne-Teşup'un bakması gerektiğini belirten kaynaklar var. Davada Hititli kaybetmiş. Ardılı ise Talmi-teşup'tu.

İndra: Hitit mitolojisinde tapınılan bir tanrıdır. Bu tanrı hakkında çivi yazılı belge eksikliği nedeniyle daha ayrıntılı bilgi verilemiyor.

İmamkulu: (Şimşekkaya adıyla da bilinmektedir.) Kayseri'nin Develi ilçesine bağlı İmamkulu köyü, araştırmacıların ifadelerine göre Hititlerin yaşadıkları alanlardan biridir. Burada bulunan anıt 3.6 genişlik ve 2 metre yüksekliktedir. 1934 yılında Türk araştırmacı M. Kemaleddin Karamete tarafından anıt incelenmiştir. Anıtın yüksek bir yerde yapıldığı ifade edilir. Kabartma şeklinde yapılan anıtta bir kral (Bunun yerel bir kral olduğu da belirtilmektedir.) ya da bir prens olduğu belirtilen erkek figürün sol elinde bir değnek tutmaktadır. Değnek üzerinde hiyerogliflerle yazılan yazının yıpranması nedeniyle okunamadığı söylenmektedir. Bazı yazıtbilimciler Teşup adının yazıldığını ileri sürerler. Kral Muvatalli'nin de doğum adı olarak ifadelerin olduğu görülür. Kohlmeyer Murşili II (İ.Ö. 1339-1306) dönemine ait olduğu ve bu yazıtta belirtilen Kuwalanamuwa adının Gezbeli anıtında da olduğunu söyler. Anıtın ortasında at arabasıyla çekilen boğa tanrısı, biraz yukarısında da kartalı yöneten bir tanrıçanın

çizilmiş olduğu belirtir. Uç dağ tanrısı da onun yukarısında yer almaktadır. Eski uygarlıklara ait bazı önemli buluntular bölgeleri yönetenlerin ihmalkârlığından ya yıpranmış ya da parçalanarak konutların temelinde kullanılmıştır. Bu nedenle o uygarlıkla ilgili tarihsel belgeye ulaşılmamaktadır.

İmbaluris: (İmbaluri adının da yazıldığını gösteren belgeler vardır.) Kumarbi'nin (Bazı kaynaklarda Kumarbis şeklinde yazılmaktadır.) habercisidir. Oğluyla bitmeyen tartışmaya bir rakip yaratmak için öğüt almak üzere deniz tanrıçasına gönderir.

İnandık kült vazosu üzerindeki İmamkulu'daki Hitit kaya anıtı

İmın.Imın.bi: Hititlerde tapınıldığı öne sürülen bir tanrı bu tanrının adı Hititlerin tanrıları için yaptığı ekmek törenlerinde geçmektedir. "Hititler Döneminde Anadolu'da Ekmek" adlı eserin yazarı Güngör Karauğuz bir metnin çevirisini yayınlarken o metinde "Imın.Imın.bi" adlı tanrının adının geçtiği görülmektedir. Tabletin çevirisinde, "...Fırtına tanrısı için sonbahar bayramı zamanı[gelin]ce yıkanırlar. [Rahip bizzat kendi yıkanır] Rahip Huuasi taşına tanrıyı taşır. Huu a[si-taşını yıkarlar] onu yağlarlar. Huu asi-taşının önündeki Tanrıyı (aşağı) koyarlar. Rahip, tanrı Iiarı için bir adet koyun (ve) tanrı IMİN.IMIN.Bİ için bir adet koyunu kurban eder. Huuasi taşında onları keserler. Eti koyarlar. Teşhir için altı adet dannas ekmeği, altı adet guhari-ekmeği, altı adet tatlı ekmeği, bir adet bira dolusu huppar-testisi, kurbanlık kalın ekmeği bölerler. Ritonları doldu[rurlar]. Teşhir için beş BAN un, dört adet bira dolu testi, bir adet Huppar-testisi. Yerler, içerler. Kadehleri hazırlarlar..." şeklinde bilgiler yer almıştı. Hititlerin tanrılar ve onlara yapılan törenler için özel ekmek yaptıkları bu metinle de kanıtlanmış olmaktadır.

İmikuşağı: Karakaya Barajı'nın bulunduğu yerde arkeolojik bir alandır. Burada Hititlere ait bir yapıda tek kulplu, ön ayakları hayvanın altında toplanmış, göğüs kısmı hayvan kabartmalı bir riton bulunmuştur. Bu riton'un Kırşehir'de bulunan ve adının arkeologlar tarafından "Kırşehir ritonu" olarak belirtilen ritona benzediği ifade edilmektedir.

İm.su: ["(ya da Rın.na/Udun(İslimani)"] Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "fırın" şeklinde tanımlanmıştır.

İmzu: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "ekşi" şeklinde tanımlanmıştır.

İnandıktepe: Çankırı bölgesinde Hititlerin yaşadıkları bir alan. Karayolların bir yol çalışması sırasında İnandıktepe'de hasarlar meydana gelmiştir. R. Temizer arkadaşları daha sonra aynı bölgede yaptıkları kazılarda kentin harabeleri arasında rölyefli kült amforası bulunmuştur. Türk Prof. T. Özgüç bu bölgede yaptığı arkeolojik kazılarda Hitit mimarlığının özellikleri için önemli bir belge niteliği taşıyan Eski Hitit dönemine ait olduğu ileri sürülen tapınak mimarlığını görsel örneklerle belirtmiştir.

İn situ: Arkeolojik kazılarda bulunan büyük küplere verilen ad.

İppiias ağacı: Bu ağaç türünün adı genellikle "mahra-kabı"nın geçtiği metinlerde görülür. Bahçelerde diğer bitkiler arasında yetiştirilip, ilaç olarak kullanılmaktadır.

Huppar-kabı: Bu kap türü altın, gümüş ve madenden yapılır. İçine şarap, ekşi şarap, bira, su, parfüm, marnuwant içkisi ve malhi içkileri konulur. Dini törenler sırasında bu kabın içine kurban kanı da akıtılır. Telepinu mitolojisinde ellerinde av çantası bulunan Miiatanzipa ile Hannahanna bu ağacın altında oturmuşlardır.

İrsir: (Ya da İrsirra tanrıları) Hitit mitolojisinde yeraltı tanrılar gurubuna verilen addır. Kumarbi'nin habercisi olan İmbaluris'e (ya da İmbaluri) yer altı tanrıçasından doğan oğlu (Ullikuma) Ullikummis'in adını vererek gönderir. Bu tanrılar Upelluri'nin omuzları üzerinde Ullikummi'yi yerleştirmekten sorumludurlar.

İ-sag-dug-ga: Hitit dilinde sözcük anlamında kullanılan bir işarettir. Türkçe karşılığı "en iyi kokulu yağ" anlamında gösterilmiştir.

İ-sah: Hitit dilinde "sözcük" anlamında kullanılan bir işarettir. Türkçe karşılığı "domuz yağı" anlamında gösterilmiştir.

Ishara: Hititlerin imparatorluk döneminin ilk yıllarında kehanet ve aşk tanrıçası şeklinde tapınıldı. Çivi yazılı belge eksikliğinden tapınma şekli, dinsel kültü ve kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi verilemiyor.

İsh-iul: Sözcük karşılığı "bağ" anlamında tanımlanmıştır. Akadca karşılığı ise Riksu (ya da Rikiltu, rikistu) şeklinde belirtilmiştir.

İşpant: Hititlerde tanrılaştırılmış "gece" şeklinde belirtilmektedir. Mitolojik metinlerde belirtilen kutsal gece karşılığını incelediğimizde, Hitit takvim çarkında yıl içinde gecelerin de kutsal olduğu düşünülmektedir.

İspekçur: Malatya iline yakın Hititlerin yaşadıkları bir bölge. Burada yapılan arkeolojik kazılarda çeşitli yazıtlar ele geçirilmiştir.

İspekçür: Bölgenin adını alan "İpekçür" adlı yazılıtaş 1907 yılında araştırmacı Cornell tarafından bulunur. İpekçür köyünde bulunan yazıtın üç tarafında yazıların olduğu söylenir. Kral Arnuwantis tarafından yaptırıldığı ifade edilen dikilitaş dört kırık parça halinde bulunmuştur. Arnuwantis, Kuzi Teshub'un erkek torunu şeklinde tanıtılmaktadır. Yazıtta dişi bir figür resmedilmiştir. Bu figür için Arnuwantis'in hanımı şeklinde ifadeler veren yazılar yer alır. Sakalsız erkek figürün de Arnuwantis olduğu belirtilir. O ve karısı yazıtta tanrılaştırılmıştır. Arnuwantis'in Darende'de bulunan yazıtta bir aslan üzerinde resmedildiği belirtilmektedir. Günümüzde Sivas Müzesi'nde koruma altına alınmıştır.

İspekçür yazıtının kopyası

İstanbul Arkeoloji Müzesi: İstanbul ili Eminönü ilçesi sınırlarında, Gülhane Parkı'nın ana giriş kapısının sağında yer alır. Topkapı Saray Müzesi'ne giden Osman Hamdibey yokuşunda bulunur. Bu müze içinde üç bölümlü müzeler dikkat çeker. Bunlar Arkeoloji Müzesi, Eski Şark Eserleri Müzesi ve Çinili Köşk'ten oluşmuştur. Bu üç addan dolayı "İstanbul Arkeoloji Müzesi" olarak isim alır. 1801-1858 yılları arasında yaşamış Tophane Müşiri Ahmet Fethi Paşa önderliğinde müzecilik başlamıştır. Böylece bütün valilere genelgeler gönderilerek eserlerin İstanbul'da toplanmasına karar verilir. Yabancı arkeologların yaptıkları kazılardan elde edilmiş eserlerin yurt dışına kaçırılmasını önlemek için bir dizi çalışma yapılmıştır. Anadolu'da toplanan eserler ise müzenin bünyesinde koruma altına alınır. Müze müdürlüğünün internet sitesindeki anlatımları da, "... Aya İrini Kilisesi'nde toplanan bu eserler ilk defa müze ismi ile Ali Paşa'nın (1815–1871) Sadrazamlığı, Saffet Paşa'nın (1814–1883) Maarif Nazırlığı sırasında Müze-i Hümayun (İmparatorluk Müzesi) ismi altında açılmıştır. Bundan kısa bir süre sonra müze kapatılmış, Ahmet Vefik Paşa'nın 1872'de Maarif Nazırı olmasından sonra da Müze-i Hümayun yeniden kurulmuş ve yönetimi Dr. Philipp Anton Dethier'e bırakılmıştır. Dethier'in müdürlüğü sırasında H. Scliemann Troia'da bulduğu eserler Yunanistan'a kaçırılmış, Dethier bu eserlerin geri alınması için çaba sarf etmiştir. Atina'da açılan dava kazanılmış olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun maddi yönden sıkıntı içerisinde olmasından ötürü belirli bir ücret karşılığı davadan vazgeçilmiştir. İlk Asar-ı

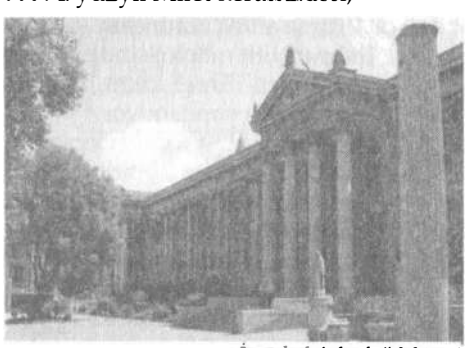
Atika Nizamnamesi 1874 yılında yayınlanmış, bu yönetmeliğe göre bulunan eski eserlerin yalnızca üçte birinin yurt dışına götürülmesi öngörülmüştür. Bu arada Dethier'in Kıbrıs'tan 88 sandıklık eski eserleri yurda getirmesi ve Anadolu'dan gelen eserlerin artması sonucunda yeni bir binaya gereksinim duyulmuştur. Ancak maddi imkânsızlıklardan ötürü, yeni bir müze yapımı yerine Çinili Köşk'ün müzeye dönüştürülmesi uygun görülmüştür. Çinili Köşk'te yapılan düzenlemeler, eserlerin taşınması uzun zaman almış ve müzenin açılışı 1880 yılında yapılmıştır. Müzedeki eserlerin katalogu da bu sırada hazırlanmıştır. Dethier'in ölümünden sonra 1881'de Sadrazam Ethem Paşa'nın oğlu Ressam Osman Hamdi Bey, Müze-i Hümayun müdürlüğüne atanmıştır. Onun atanması ile de Türk müzeciliği yeni bir boyut kazanmıştır. Osman Hamdi Bey eski eserlerin koleksiyonlarını bilimsel yönden yaptırmış, teşhir ve tanzimi yenilemiştir. G. Mendel'e müze katalogunu hazırlatmış, müzedeki eserlerin daha da zenginleşmesi için 1883–1895 yıllarında Nemrut Dağı'nda, Myrna'da, Kyme'de, Aiolia Nekropollerinde, Lagina Hekate mabedinde kazılar yaptırmış, burada ortaya çıkan eserleri müzeye getirmiştir. Bunun ardından Sayda'da 1887–1888 yıllarında Krallar Nekropolü'nde yaptığı kazılarda dünyaca ünlü İskender Lahdi denilen lahit başta olmak üzere, Ağlayan Kadınlar, Satrap, Likya ve Sayda Kralı Tabnit'in lahitlerini bularak gemi ile müzeye getirmiştir. Çinili Köşk bu kadar çok eserin sergilenmesi için yetersiz kalmıştır. Bu nedenle yeni bir müze binasına gereksinim duyulmuştur. Osman Hamdi Bey saraydan aldığı izinle Çinili Köşk'ün karşısına o dönemin ünlü mimarlarından Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi hocalarından Mimar Aleixandre Vallaury'e yeni bir müze binası yaptırmıştır. Yeni müze Lahitler Müzesi veya Asar-ı Atika Müzesi olarak 13 Haziran 1891'de açılmıştır. Aynı zamanda yeni yapılan bu müze XIX. yüzyılın sonunda dünyada müze binası olarak tasarlanan ilk on müze arasında olup, Türkiye'nin ilk arkeoloji müzesidir. Bundan sonra yeni yapılan müzede başta Sayda Lahitleri olmak üzere diğer eserlerin teşhir ve tanzimi yapılmıştır. Müze koleksiyonlarını Balkanlar'dan Afrika'ya, Anadolu ve Mezopotamya'dan Arabistan Yarımadası'na ve Afganistan'a kadar uzanan Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki çeşitli kültürlere ait eserler oluşturmaktadır. Cumhuriyet döneminde İstanbul Arkeoloji Müzeleri ismini alan müzenin yapımından yüz yıla yakın bir süre geçmesinden ötürü teşhir ve tanzim eskimiş, eserler sayıca artmış ve bir depo niteliğine bürünmüştür. Bunun üzerine eskiyen bina restore edilmiş, yeni bir sergileme yapılmış ve müzenin

Topkapı Sarayı avlusuna bakan arka cephesine, ona bitişik olarak dört katlı yeni bir ek bina yapılmıştır. Bunun için çalışmalara 1988 yılında başlanmış ve yeni düzenleme 1991'de tamamlanmıştır. Müzenin kuruluşunun 100. yılı olan 13 Haziran 1991'de ek binalarla birlikte yeniden ziyarete açılmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde eserler Arkeoloji, Eski Şark Eserleri ve Çinili Köşk'te ayrı ayrı sergilenmiştir. Müzenin arkeoloji bölümündeki en önemli eserler arasında Sayda Kral Nekropolü'nden getirilen İskender Lahti, Ağlayan Kadınlar Lahti ve Satrap Lahti başta olmak üzere Arkaik dönemden başlayarak Roma dönemi sonuna kadar gelen çeşitli heykeller, Kyme, Milet ve Ilgın'da bulunmuş ana tanrıça Kybele heykelleri, adak stelleri bulunmaktadır. Ayrıca Halikarnasos Maoseleum'una ait kabartmalar, Bergama Zeus Sunağı'na ait heykel parçaları, kuvvet tanrısı Bes, İskender başı, Aphrodisias, Ephesos ve Miletos'ta bulunan heykeller; küçük ölçüdeki çanak çömlekler, pişmiş toprak figürler; hazine bölümünde değerli süs eşyaları, takılar ve sikkeler bulunmaktadır. Ayrıca yeni yapılan müze ek binasında da Anadolu'nun Çevre Kültürleri bölümünde Kıbrıs, Filistin, Suriye, Beyrut, Sayda, Sebasteia, Magito gibi önemli kültür merkezlerinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan eserler sergilenmektedir. Müzenin Anadolu ve Truva Kültürleri bölümünde Trakya'dan Troia'ya, Frigya'ya ve Gordion'a kadar uzanan alanda ortaya çıkan eserler sergilenmiştir. Eski Şark Eserleri Müzesi: İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin girişinin sol tarafında bulunan yapı, 1883 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi (Güzel Sanatlar Akademisi) olarak Osman Hamdi Bey tarafından Mimar Alexandre Vallaury'e yaptırılmıştır. Uzun süre okul olarak kullanılmış, Sanayi-i Nefise'nin 1917'de Cağaloğlu'ndaki yapısına taşınması ile bina Müze-i Hümayun'a verilmiştir. O zamanki müze müdürü Halil Ethem Bey Eski Ön Asya eserlerini, Klasik, Helenistik, Yunan, Roma ve Bizans eserlerinden ayırarak bu müzenin temelini atmıştır. Alman uzman Eckhard Unger 1917–1919 ve 1932–1935 yıllarında Eski Şark Eserleri Müzesi'ni düzenlemiş ve bu konuda da yayınlar yapmıştır. Eski Şark Eserleri Müzesi 1963–1973 yıllarında restore edilerek yeniden düzenlenmiştir. Bundan sonra yeniden onarılan ve yeniden düzenlenen müze 8 Eylül 2000 tarihinde ziyarete açılmıştır. Müzede Mezopotamya, Mısır ve Anadolu kültürleri ile İslam öncesi Arap Yarımadası'na ait eserler sergilenmektedir. Bunların başında eski ve yeni Sümer çağlarına ait eserler, Mısır firavun mezarlarına ait buluntular, Asur, Babil, Hatti, Hitit ve Urartu eserleri sergilenmekte-

dir. Ayrıca bu bölümde 70.000 levhadan oluşan çivi yazılı tablet koleksiyonları bulunmaktadır. Bu eserlerin büyük bir kısmı da XIX. yüzyıldan başlayarak I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içerisinde yapılan arkeoloji kazılarından ortaya çıkarılmıştır. Eserlerin bir bölümü de Osmanlı İmparatorluğu'nun valileri ve paşaları tarafından toplanarak gönderilmiştir. Müze 1974 yılında yeniden ziyarete açılmıştır. İki katlı bir yapı olan müzenin üst kat sergi salonlarında Mezopotamya, Mısır ve Arap eserleri sergilenmektedir. Müzenin alt katı tablet arşivi, büro ve müze depolarına ayrılmıştır. Müzenin 1 no.lu salonunda İslam öncesi Arap eserleri bulunmaktadır. Bunların çoğunluğunu Güney Arabistan'dan gelen eserler meydana getirmiştir. Burada çeşitli kitabeler, kabartma levhalar, mezar taşları ve adak heykelleri sergilenmektedir. Müzenin 2 no.lu salonunda Mısır koleksiyonları bulunmaktadır. Bunların başında özel koleksiyonlardan gelenler ile kazı buluntuları yer almaktadır. Sfenksler, steller, sunaklar, lahitler, mezar ve mabet buluntuları bunların arasındadır. Mısır XII-XIII. sülaleye ait lahitler, cenaze alayını gösteren renkli papirüs, tanrı Horus heykeli, ölüler diyarı tanrısı Osiris'in heykeli, Teb şehri Nekropolü'nde bulunmuş mezar steli, arslan başlı ateş tanrıçası, Sekhmet'in heykeli bu bölümdeki önemli eserler arasındadır. Müzenin 3–6 no.lu salonlarında Mezopotamya eserleri bulunmaktadır. Bunların büyük bölümünü Dicle ve Fırat nehirleri arasında, I. Dünya Savaşı'ndan önce yapılan kazılarda ortaya çıkarılan eserler oluşturmaktadır. Bunların başında Halaf, Nineve, Eski Sümer Çağı, Yeni Sümer Çağı, Akad, Eski ve Orta Babil Çağı eserleri, Orta Asur Çağı, Yeni Asur Çağı eserleri ile Babil Çağı eserleri gelmektedir. Ayrıca bu bölümde Mezopotamya mühürleri de sergilenmektedir. Bu bölümde Yeni Asur devletinde vezirlik etmiş olan Bel-Harran-Beli-Ussur'un steli, Asur Banipal'in kabartması, İştar kapısına giden merasim yolu üzerindeki çini kabartmalar, Eski Akad Kralı Naramsin'in steli, Sümerlerin boğa başı, Lagaş Kralı Ur-Nanşe'nin adak kabartması bulunmaktadır. Müzenin 4 no.lu salonu tamamen Urartu eserlerine ayrılmıştır. Bunlardan küçük bir grup Toprakkale kazılarında ortaya çıkarılmış, çoğunluğu da satın alma yolu ile müzeye kazandırılmıştır. Büyük çoğunluğunu keramikler, çanak-çömlek parçaları, kemerler, takılar, adak levhaları ve mühürler oluşturmaktadır. Müzenin 7–9 no.lu salonlarında Anadolu'dan ele geçen tarih öncesi çağlara ait eserler bulunmaktadır. Zincirli ile Hattuşaş (Boğazköy) kazılarında ele geçen eserler bu bölümün başta gelen kültür varlıklarıdır.

Zincirli şehir kapısı Ortostatı, Yerkapı sfenksi, Teşup steli, Zincirli bazalt kapı arslanı, Maraş sfenksi, Zincirli sfenksli sütun altı da diğer eserler arasındadır. İlk Tunç Çağına, Hatti kültürüne, Orta Tunç Çağına, Koloni Devri yerleşmelerine, Eski Hitit, Hitit ve Geç Hitit kralları dönemine ait eserler çoğunluktadır. Bunların arasında Kadeş Antlaşması bu bölümün en önemli eseridir. Müzenin Çivi Yazılı Belgeler Arşivi'nde Mezopotamya'nın on, Anadolu'nun da iki eski yerleşme yerinden gelmiş tabletler, 12'si büyük, 8'i küçük olmak üzere dünyanın en zengin koleksiyonlarından birini oluşturmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu Osman Hamdi Bey'in eski eserleri koruma amacı ile çıkarttığı Nizamname uyarınca yapılan kazılarda ele geçmiş, diğerleri de çeşitli tarihlerde satın alınmıştır. Bu tabletler tarih, hukuk, tıp, edebiyat, ekonomi ve dini konuları içermektedir. Ayrıca matematik, astronomi, sihir gibi konuların yanı sıra çeşitli mektuplar da bu arşivde yer almaktadır. Yaklaşık olarak 74.000 adet olan bu tabletler depolarda ve teşhirde bulunmaktadır. Müzede bu tabletlerin pek az bir bölümü sergilenebilmektedir. Çinili Köşk Müzesi: İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin avlusunda bulunan Çinili Köşk, Topkapı Sarayı yapı topluluğunun bir bölümü olarak Fatih Sultan Mehmet tarafından 1472'de sur içerisinde, Sarayburnu'ndaki koruluk içerisinde yaptırılmıştır. Çinili Köşk Osmanlı sivil mimarisinin Selçuklu etkisinde yapılmış İstanbul'daki tek örneğidir. Kaynaklarda yeterince isminden söz edilmeyen bu köşkün mimarı bilinmemektedir. Fatih Sultan Mehmet (1451–1481) dönemi tarihçilerinden Tursun Bey, Çinili Köşk'ü sırçadan yapılmış bir yer olarak nitelendirmiştir. Sultan IV. Murad (1623–1640) zamanında köşk içerisinde yeni düzenlemeler yapılmış ve bu arada ayna taşından bir tavus kuşu kabartmasının bulunduğu bir çeşme de buraya eklenmiştir. Çeşmenin iki tarafındaki kitabelerde de buradan Sırça Saray olarak söz edilmiştir. Köşk 1737 yılında kısmen yanmış ve bu nedenle de onarım sonrasında, özellikle cephe mimarisi değişmiştir. XIX. yüzyılda Aya İrini'deki müzenin yetersiz kalmasından ötürü eserler buraya taşınmıştır. 1910 yılında restore edilmiş, II. Dünya Savaşı sırasında kapatılmış, 1942'de de yeniden onarılırken 1880 yılında ön kısmına eklenen merdivenler kaldırılmıştır. Daha sonra bu onarımlar 1948–1953 yıllarında da devam etmiştir Çinili Köşk iki katlı taş bir yapıdır. Yapımında beyaz taşlar kullanılmış, yan ve arka cephelerinde de kırmızı tuğladan dolgulara yer verilmiştir. Köşkün Haliç'e bakan çıkmalı arka cephesinde tuğla dolguların alt katında kilim deseni biçiminde bezemeler ol-

duğu biliniyorsa da bu kısım özelliğini yitirmiştir. Köşkün ön cephesinin ortasında bulunan çinilerle kaplı büyük bir eyvandan içeriye girilmektedir. Bu girişin yanlarında derinliği fazla olmayan kemerli nişler bulunmaktadır. Köşkün asıl katında orta mekâna açılan dört eyvanlı bir şema görülmektedir. Üzerleri kubbe ve tonozlarla örtülmüştür. Çinili Köşk'ün en başta gelen özelliği dış cephesi ile büyük eyvanının iç yüzeyini ve içerdeki odaların bir bölümünü kaplayan çinilerdir. Mozaik tekniğinde yapılmış olan bu çiniler firuze renkli zemin üzerine kufi yazılar ve geometrik desenlerden meydana gelmiştir. Çinili Köşk 1737 yangınından sonra bir süre saray ağalarına tahsis edilmiş, 1953 yılında İstanbul'un 500. Fetih yılı dolayısı ile Fatih Sultan Mehmet'e ait giysiler, silahlar ve fermanlar burada sergilenmiştir. Başlangıçta Fatih Müzesi olan köşk, daha sonra Türk-İslam ve Osmanlı çini keramiklerinin sergilendiği bir bölüme dönüşmüştür. Bu müze 1981 yılında Topkapı Sarayı'ndan alınarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne bağlanmış, 1990 yılında yenilenen sergileme ile İstanbul'un fethinin 539. yılında, 28 Mayıs 1992'de ziyarete açılmıştır. Müzede Türk çağına ait çini ve keramiklerin ilk örnekleri, Selçuklu çini ve keramikleri, XIV. yüzyıla tarihlenen ve İznik çini atölyelerinde yapılan XIV.-XVI. yüzyıl çinileri, XIV.-XVI. yüzyıl Milet keramikleri, Milet işi mavi-beyaz kandiller, İznik'te yapılan Haliç işi keramikler burada sergilenmektedir. Ayrıca XVI. yüzyıl ortalarına doğru İznikli çini ustalarının kobalt mavisi ve firuzenin yanı sıra adaçayı yeşilinden zeytin yeşiline kadar değişen yeşilin çeşitli tonlarından oluşmuş mor ve eflatun ile birlikte kullanılan sert hamurlu Şam işi keramikler de burada bulunmaktadır. Bunların yanı sıra XVI.-XIX. yüzyıla kadar üretilmiş çeşitli keramikler, çiniler, Kütahya çinileri ve Çanakkale keramikleri de müzede bulunmaktadır. Müzedeki eserlerin başında figürlü çini parçaları, yıldız çiniler, haç şeklinde çiniler, tabaklar, kâseler, mavi-beyaz tabaklar, mavi-beyaz bordür çinileri, firuzeli mavi-beyaz tabaklar, tepelikler, çok renkli kâseler, bardaklar, sürahiler, XIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Anadolu Selçuklu mihrabı, Haseki Hürrem Sultan Medresesi'ne ait pencere alınlığı, Kütahya işi gülaptanlar, ibrikler, kapaklı

İstanbul Arkeoloji Müzesi

kâseler gelmektedir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri yeniden düzenlenerek açılmasından sonra 17 Avrupa ülkesinden 46 müze arasında Avrupa'da "Yılın Müzesi Ödülü"nü kazanmıştır..." şeklinde bilgiler yer almaktadır.

İstamahura: Hitit dilinde sözcük karşılığı "küpe" anlamında tanımlanmıştır. Akad dilinde ise küpeye "Hubbi" adı verilmişti.

İstanu: Hitit inancında tapınılan güneş tanrısının adıdır. İstanu, Hattice dilinde Estan adıyla tapınılmıştır. Arkeolojik belge yetersizliğinden dinsel kültü, kişiliği ve tapınma kültü hakkında yeterli bilgi verilemektedir.

İstaranas: Hitit mitolojisinde belirtilen kutsal ağaç direklerine verdikleri bir addır.

İstundi: Geç Hitit Krallığı'na bağlı Tebal beyidir. Belge yetersizliği nedeniyle beyliği ve kişiliği hakkında daha ayrıntılı bilgi verilemiyor.

İşputahşu: Kizzuvanta'nın yerel kralıdır. Bu kral ile ilgili Luvi hiyeroglifleriyle yazılı bulunan mühürler Adaniya (Adana ilinin eski adı) yakınlarındaki Tarsus kazılarında bulunur. Hitit kralı Telepiniu güneye yaptığı seferde bu kral ile görüşmüş olduğu yazıtlarda belirtilir. Arkeologlar tarafından 1935 yılında "Gözlü Kule" de yapılan kazılarda krala ait hiyeroglifli ve çivi yazılı lejandlı mührü bulunarak koruma altına alınmıştır.

İrsirra: Hitit mitolojisinde adı geçen yer altı tanrıçasıdır. Belge yetersizliğinden dinsel kültü, tapınma şekli ve kişilişği hakkında ayrıntılı açıklama yapılamıyor.

İştapariya: Hitit Kralı Telepinu'nun karısının adıdır. Komplo kurularak oğlu Ammuna ile birlikte öldürüldüğü belirtilmektedir. Ancak öldürülme nedeni belge yetersizliği nedeniyle açıklanamıyor.

İşduştaya: Bkz. İstustaia.

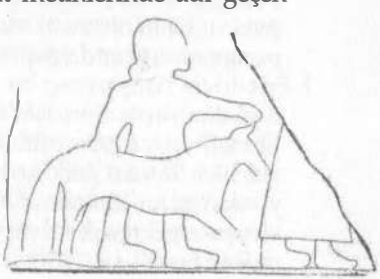
İstustaia: (Ya da İşduştaya) Hititlerin tapınmış oldukları öne sürülen yeraltı tanrıçalarından biridir. Telepinu'nun geri dönmesi için Kamursepa kötülük ve kini yok etmek için büyü yapar. Büyüden sonra Telepinu evine bereketi ve bolluğu getirerek geri döner. Tanrıça İstustaia ile beraber Papaia, Miiatanzipa, Gulsa, Hakli adlı tanrıçalar Alıç ağacının dibinde oturmuş Telepinu'yu beklerler. Bu tanrıçalardan ikisinin ellerinde ayna ve iğ (kirman) taşıdığı belirtilmektedir.

İşuva: Hititler ile Hititlerin güneydoğusunda bulunan ve çoğunluğu Hurilerin oluşturduğu Mitanni devleti arasında yer alan bir krallıktı. Bu krallığa Mitannilerin olduğu gibi Hititlerin de gözü vardı. Ancak, İşuva halkı Hurilerden destek alarak Hititlere saldırmışsa da başarısız olmuş ve çoğu Mitanni Ülkesine kaçmıştır. Kaçanları Hitit kralı

geri istemesine rağmen, Mittaniler bu talebi reddetmişlerdir. Mitanniler İşuva'nın bu zayıflığından yararlanarak egemenlikleri altına aldılar. Tuthaliya bu krallığa saldırmıştır. Şuppiluliuma bu kent krallığına saldırarak egemenliği altına almıştır.

İwaru: Hitit dilinde bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı "çeyiz" anlamında tanımlanmıştır. Hitit geleneğinde çeyizin, gelinin babası tarafından verildiği belirtilmektedir.

İvriz: Konya ili Ereğli ilçesine 12 km. uzaklıkta bir arkeolojik alandır. İvriz köyü olarak bilinmektedir. Bu köyde yapılan arkeolojik kazıda bir Hitit anıtı bulunur. Anıta köyün adı olan "İvriz" adı takılır. Yazılı anıt, 4.20 cm. uzunluk ve 2.40 cm. genişliktedir. Kayaya oyularak yapılmıştır. Yazıtta Tuvananna Kralı Warpalawasa'nın adı geçmektedir. Kralın Üzüm ve buğday koruyucu tanrı olarak belirtilen Tarhunza'ya tapınmayı belirten çizimler yer alır. Tanrının boynuzlu bir miğfer taşıdığı belirtilir. Kral tanrının karşısında daha küçük ve elbiseler içinde tapınma durumundadır. Hitit metinlerinde adı geçen Tuvannana Kralı Warpalawas'ın adı Asur metinlerinde Urballa olarak gösterilmektedir. Bu kralın adı Bulgarmaden anıtında da görülmektedir. Luwi dilindeki anıt yazısı Hawkins tarafından okunmuştur. Üç buluntunun olduğu söylenir. Üçüncü buluntu 1972 yılında köylüler tarafından bulunmuştur. İvriz anıtının 15 metre yakınında olduğu söylenir. Aşağıda bir hayvan ile beraber gösterilen ve etek giymiş bir adam resmedilmiştir.

İvriz'de kaya anıtının kopyası

İyarri: Luvi tanrısıdır. Hititlerde de tapınıldı. Savaş tanrısı olarak adına kült merkezi ve tören alanları yapıldı. Arma daha önceleri Luviler ve onların geleneklerinde belirtilen koşullarla tapınıldıktan sonra Hititlerin tanrılar listesine ilave edilmiştir. Hititler dinsel yönden son derece demokratik davranışlar sergilemişlerdir. İşgal ettikleri yerlerde kültünü beğendikleri tanrıları vakit kaybetmeden kendi tapındıkları tanrılar listesine almayı ihmal etmemişlerdir.

Izzummu: Enki'nin (Ea) veziri İsimud'un Hitit dilinde verilen adı.

J

Jaan Puhlev: Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Hitit metinleri üzerine yaptığı araştırmasını "Hittite Etymological Dictionary" adlı bir eserde topladı.

Jane Waldbaum: Arkeolog. Yaptığı araştırmalar sonucunda Anadolu'da tunç çağına ait bulunan 33 eserden 19 tanesinin Hititlere ait olduğunu belirtir.

Jarri: Hititlerde tapınılan bir tanrıdır. Murşili döneminde salgın olarak Hitit halkını tehdit eden veba hastalığının tanrısı olarak Hititlerce tapınıldı. Halk ölümcül olan bu hastalığın koruyucu tanrısı olarak tapınmış ve uğrunda çeşitli törenler yapmışlardı.

J. Friedrich: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. Sommer'in dönem arkadaşları olan J. Friedrich, H. Ehelolf ve A. Götze Hitit dilinin günümüzde okunabilmesinde emek verdiler. Bunlar genç kuşak Hitit araştırmacılarıydı. 1927 yılında yayımladığı bir makalesinde Hitit dili ile ilgili gramer yapısı üzerinde tartışma getirecek eleştiriler yazdı. 1940 yılında "Hethitisches Elementarbuch" ve 1952'de de "Hethitische Wörterbuch" adlı eserleriyle Hititolojinin öncülerinden bir olduğunu göstermiştir. Bu eserlerin 1935 yılında E. H. Sturtevant'ın yayımladığı "Hittite Glossary" adlı eserin yerini alan eserler olarak beğeni alır.

J.Gelb: Amerikalı araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. Chicago Üniversitesi adına H. H. Vonder Osten ile beraber Anadolu'nun çoğu arkeolojik bölgesinde geziye çıktı. J. Gelb, araştırma yaptığında birbirlerinden haberdar olmayan İsveçli Forrer, Alman Bossert, Çekoslovakyalı Horzny ve İtalyan Merrigi de tabletlerde iki dilde yazılmış metinlerin deşifre edilmesi için çaba göstermişlerdi. Bu araştırmacıların ortak olarak buldukları şey Hitit dilindeki genel yapı ve fonetik kuralların belirlenmesiydi. Ancak sayıları belli olmayan ideogramların 1947 yılında Karatepe'deki kazılarda ortaya çıkarılan belgelerin çoğu okunamadığı halde günümüzdeki seviyesine önayak olan belgelerin olduğu söylenmektedir.

J. Margueron: Araştırmacı arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı.

John Garstang: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. 1907 yılında Anadolu'yu dolaşarak Dr. Hugo Wincker'in kazı alanına gelerek ziyaret eder. Hitit anıtlarının yeniden keşfi üzerinde bir eser yayımladı. The Land of the Hitties adlı eserinde Dr. Hugo Wincker'in de kazı raporlarına dayanarak Hitit anıtlarının özelliklerini belirtirken Hitit tarihi üzerine de önemli notlara yer vermişti. Mersin yakınlarındaki Yumruktepe'de Erken dönem Hititler adına bir dizi kazılar yaptı. Neilson keşif heyetinin de başkanlığını yürüttü.

Johannes Tichler: Mısır uygarlığının araştırması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir İmparatorluğun olacağını düşündüler. Hititlerle ilgili "Hethitisches Etymologishes Glossar" adlı bir eser yayınladı. Johannes Tischler, Hitit metinleri üzerine yaptığı araştırmasını etimolojik bir sözlük şeklinde "Hethitisches Etymologisches Glossar" başlıklı bir sözlük yayınlar.

Johannes Friederich: Hitit eserlerini yayınlayan bir yayıncı olduğu belirtiliyor. Emmanuel Laroche'nin hazırladığı Hitit katalogu dişinde Anneiles Kammenhuber tarafından hazırlanan Hititçe bir sözlük de yayınladı. Bu sözlüğün adı"hethitisches Wörterbuch" adındaydı. 1952 yılında Fransız Hititbilimcinin babası olarak bilinen Emmanuel Laroche'nin hazırladığı "Catalogue des textes hittites" adlı eserinden yola çıkarak 1971 yılında güncelleştirmesini yaptı.

Jörgen Knudtzon: Mısır uygarlığının araştırılmasınedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir İmparatorluğun olacağını düşündüler. Hititler üzerine çeşitli eserler hazırladı.

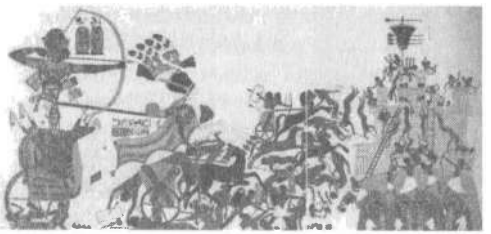
Jörg Klinger: Hititlerin diliyle ilgili belgeli eserlerin hazırlanmasında önemli bir yer tutar. Jörg Klinger: Hatti dili ve belgeleri üzerine araştırma yapan Christian Girbal ile önemli çalışmalar yapmışlar ve bu çalışmaları eser haline dönüştürmüşlerdir.

Jünger Seeher: Boğazköy kazılarını 1994'te tamamlayan Peter Neve'den sonra aynı yerde kazılara başlayan bir Hititologdur. Hititlerin başkenti Olan Boğazköy'de çeşitli anıtsal yapıların kalıntılarını ortaya çıkardı. 1994 yılında Peter Neve'nin kazılarına son verdikten sonra, kazı yapmaya başlar. Son derece düzenli kazılara başkanlık ederek anıtsal yapıların büyük bölümlerini, görkemli olarak nitelendirilen sur kapılarını ve önemli tapınak kalıntılarını ortaya çıkardı.

K

Ka-gag(A): Hitit dilinde bir sözcüktür. Türkçe karşılığı "kalitesiz bira" anlamında tanımlanmıştır. Bu sözcüğün anlamına bakıldığında Hititlerin bira yapmış olabilecekleri akla gelmektedir.

Kadeş Savaşı: (Barış tarihi İ.Ö. 1299 olarak belirtilmesine rağmen, birbirini tutmayan tarihlerin de olduğu görülmektedir. İ.Ö. 1295-1296 gibi!) (Hitit dilinde Kadeş'in karşılığı "Kinza" şeklinde belirtiliyor.) Hititlerle Mısırlılar arasında İ.Ö. 1274 yılında Mısır Firavunu Ramses II ile Hitit Kralı Muvatalli arasında Kadeş önünde yapılan bir savaştır. Savaşın nedeni de Mısır'ın iç karışıklıkları nedeniyle Ankhesenamon'un Hitit Kralının oğluyla evlenmek için gönderilen mektuplardı. Mektuplarda Mısırlı biriyle evlilik yapmak istemediğini belirten Ankhesenamon, Şuppiluliuma'nın bir oğluyla evlenmek ister. Hitit Kralı Şuppiluliuma, Ankhesenamon'dan gelen birinci mektubu önemsemedi, ancak ikinci mektubu da alınca oğlu Zananzа'yı Mısır'a Ankhesenamon ile evlenmek üzere gönderdi. İşte Zananza'nın Mısır'a varmadan gizemli bir şekilde öldürülmesi üzerine Hititlerle Mısır arasındaki gerginliği arttırdı. Hitit Kralı hiç beklemeden Mısır'a karşı savaş ilan eder. Mısır'da Horembeb yönetiminin ardında Seth ve onun da ardında Tutmosis III tahta geçer. Onun döneminde de Hititlerde Murşili'nin oğlu Muvatalli tahta geçmişti. Seth I hükümdarlığından 5 yıl geçtikten sonra Kadeş'e saldırarak işgal eder. Ammuru Krallığı'nı da geri alır. Ancak Hititliler kısa bir süre sonra kaleyi tekrar geri alarak Ammuru'yu da işgal ettiler. Bu savaştan sonra Mısırlılarla Hititliler arasında (Muvatallı II döneminde) küçük bir anlaşma da olmuş olabilir. Ancak daha sonra Mısır tahtının başına geçen firavun Ramses II ile Muvatallı II bu anlaşmaya sadık kalmamışlardır. Ramses II Ammuru Krallığı'yla savaşmadan ele geçirdikten sonra Kadeş'i alma planları yapmaya başlamıştı. Muvatallı Kuzey Suriye'ye 3500 savaş arabası ve 37.000 piyadeden oluşan görkemli bir ordu yığmıştı. Bu ordu, Arzava ve Lukka ülkeleri olan Mitanni, Kargamiş ve Suriye'den müteffik ve paralı askerlerden oluşturmuştu. Çoğu kaynaklarda Kadeş Savaşı, İ.Ö. 1296'da [(İ.Ö. 1299 diyenler de vardır.)] Hititlerle Mısırlılar arasında Suriye'nin Kinza

Kadeş Savaşı'nı belirten bir duvar resmi. Ramses II'nin Teb kentindeki Rameseum'un duvar kabartmalarında yer aldı

(Kadeş) kenti yakınlarında (Günümüzde Tell Nebi-Mend) yapılan bir kanlı savaş olarak belirtirler. İ.Ö. 1296 (ya da1299) yılında Ramses II, Filistin'e ve Suriye'ye kadar yayılmış olan Hititleri geri püskürtmek ve Mısır topraklarını tekrar geri alabilmek için savaşa hazırlanıyordu. Önce Suriye'ye saldırdı. Bu başarısıyla Amurru Kralı Hititlerle yaptığı ittifakı bozarak Mısır'ın yanında yer aldı. Ramses II yönetimindeki savaşçı Mısır askerleri taktik gereği 4 koldan yürüyüşünü sürdürdü. Hititlerle Halep yakınlarında karşılaşacağını düşünüyordu. Ancak Hitit Kralı Muvatalli Kadeş yakınlarında Ramses II'nin ordularını bekliyordu. Mısırlılar tam tuzağa düşüp, yenilecekleri sırada yakaladıkları 2 Hititli esirin itiraflarıyla yeni savaş düzeni uygulamaya geçerler. Ancak, savaş düzenine geçmeden atlı Hitit askerleri tarafından kuşatılırlar. Onların baskısı karşısında Mısır ordusu dağılır. Hitit ordusundaki paralı askerler savaşı bırakıp, bölgeyi yağmalamaya başlayınca Ramses II toparlanarak Hititleri bozguna uğratır. Kadeş Savaşı için elde edilen arkeolojik bulgular ve belgeler yeterli değildir. Çelişkilerle dolu belgeler savaşın gerçek kaderini açıklamaktan zorlanıyor. Ebu Simbel ve Karnak Tapınağı'ndaki kabartmalarda bu savaş anlatılırken, Hitit ülkesinde savaş ile ilgili belirtilerin olmaması çelişkileri çoğaltıyor. Ramses II'nin kesin olabilecek zaferinden söz ediliyor. Ancak, bu savaştan sonra Hititlerin her tarafı yakıp yıkıp Şam'a doğru ilerledikleri yazılıyor. Ramses II ile ittifak kuran Amurra Krallığı'nı yeniden kendilerine bağladılar. İ.Ö. 1295'te Muvatalli'nin ölümünden sonra Hatuşilli III ile Ramses II arasında tarihin ilk "savaşkes" antlaşması imzalandı. Yapılan bu antlaşmanın bir tarafında Hatuşilli III'ün diğer tarafında ise Kraliçe Puduhepa'nın mührü bulunuyor. Akad diliyle yazılmış bu antlaşma daha sonra Mısır'a gönderildi. Kil tablet üzerindeki kopyası ise Boğazköy kazılarında bulundu. Bu antlaşmaya göre iki ülke kralının kardeş oldukları yazılıyor.

Kadeş Barış Antlaşması: (Hititlerle Mısırlılar arasında Sethos I döneminde yaklaşık İ.Ö. 1290 yılında bir barış antlaşması oluşmuş ve bu antlaşma Sethos I'in hükümdarlığın son dönemlerine kadar devam etmiştir.) Ramses II ile Hitit Kralı Hattuşili III arasında yapılan bir barış antlaşmasıdır. Kadeş Antlaşması'nın yapıldığı tarihte Hitit ordusunda meydana gelen iç çekişmeler Muvatalli'nin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle Kadeş Barış Antlaşması Muvatalli yerine geçen Hattuşili III tarafından yapılmıştır. Dünyada barış antlaşmalarının ilki olarak iz bıraktı. (Araştırmalar yapıldıkça başka uygarlıklarda buna benzer küçük barış antlaşmaları görülür. Sümer'lerde buna benzer barış antlaşmalarının olduğu ileri sürülür.) Barış antlaşması İ.Ö. 1296 (Bazı kaynaklarda İ.Ö. 1269 tarihi gösterilmektedir.) yılında Kadeş Savaşı'ndan sonra gerçekleşti. Bu antlaşmanın bir kopyası Boğazköy'de (Hattuşaş) yapılan arkeolojik kazılarla elde edilip, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde koruma altına alınmıştır. Metinde İki ülke krallarının soy ağacını belirten paragraflarda adları övgülerle belirtilmiştir. Antlaşmadan sonra bozulmayacak dostluk ilişkileri yer alır. İki kral arasında yapılan barış antlaşmasında da ilginçtir ki tanrı adları yer alır. Tanık olarak Hitit ve Mısır tanrıları gösterilmiştir. Antlaşmayı bozanları tanık olan tanrıların lanetlemesi istenmektedir. Barış antlaşmasında, "...Mısır ülkesi kralı, Büyük Kral Ramses'in, Hatti Ülkesinin Büyük Kralı Hattuşili ile iyi dostluk ve kardeşliklerinin, büyük krallıklarının sürekli olması için yaptıkları antlaşmadır. Hitit ve Mısır ülkeleri arasındaki güzel kardeşlik ve güzel barış sonsuz olacaktır. Eğer bir başka düşman Hatti Ülkesine savaş açarsa ve Büyük Hatti Ülkesi Kralı Hattuşili haber yollayıp -gel bana, ona karşı yardım et- derse, Mısır Ülkesi Büyük Kralı Ramses savaş arabalarını ve savaşçılarını gönderecek, Hatti Ülkesine yardım edecektir. Ve eğer Hatti Ülkesi Büyük Kralı Hattuşili, uyruklarına (Tebaasına) kızarsa, onlar krala karşı suç işlerse ve eğer büyük kral, Mısır Kralı Ramses'ten yardım isterse, Ramses savaş arabalarını ve askerlerini gönderecek, başkaldıranları yok edecektir. Mısır Ülkesi Büyük Kralı Ramses de aynı isteklerde bulunursa, Hatti Ülkesi Kralı Hattuşili aynı yükümlülükleri yerine getirecektir. Hatti Ülkesinden bir ya da birkaç adam kaçarsa, Büyük Kral Ramses onları yakalayacak ve kardeşi Hattuşili'ye teslim edecektir..." şeklinde ifadeler yer almıştı.

Kadmoniler: Eski Ahit kitabında (Tekvin XV 19-21/Tevrat) adı geçen kavimlerden; Keniler, Kenizziler, Kadmoniler, Perizziler, Refalar, Amoriler, Kenanlılar, Girgaşiler, Yebusilerden başka Hititlerden de söz edilir. Tekvin Yeşu III/10'nda yeniden diğer kentler sıralanırken

Hititlerin varlığından ifadeler görülür. Hititlerin Anadolu'da yaşadıklarının kanıtı olarak Tevrat'ta Hititlerle beraber adı geçen kentlerden biridir.

Kait: Hititlerde tapınılan tarım tanrısıdır. Bu tanrı sadece tarımda hububat kısmıyla ilgilenir onların korumasını üstlenirdi. Kait adı Hattice dilinde kullanılan bir addır.

Kal: Bir kral olduğu söylenir. Kal adlı kralın Hitit mitolojisinde de geçmesi düşündürücü bir şekilde belirtilmektedir. Ea, Hititlerin Apzuwa yerine gider ve Kal'a hasarlı, bozuk bir durumda bir mesaj gönderir. Bir mesaj da kardeşi Nara Napşara'ya gönderir. Ea, mesajını da Sümer mitolojisindeki gibi veziriyle gönderir. Vezirinin adı da Hititçe İzzummi'dir. Ea, (Enki) Kral Kal'ı tahtından indirmek için veziri aracılığıyla gönderdiği tabletteki mesajda, "*...Kal'ı tahttan indirmesi için İzzummi'ye/Ea İzzummiyle, elçisiyle konuşmaya başladı/Karanlık yeryüzüne in/ve sana söyleyeceğim sözü, git ve Nara/Napşara'ya, kardeşime, söyle, konuşmamı dinle/ve sözlerime kulak ver. Kal beni kızdırdı/böylece onu gökyüzü krallığı tahtından indiriyorum/Gökyüzü kralı yaptığımız o kal/aynı kendi gibi-asi-ülkeleri de asi yaptı. Ve tanrılara ekmek ya da içki sunularını/artık kimse vermiyor. Şimdi Nara kardeşim/iyice dinle ve yeryüzünün bütün hayvanlarını uyandır/[?] Naşalma dağı [?]/ve onun başına [?]...(Tablet silik olduğu için anlaşılamamıştır.)...*" şeklinde yarım da olsa açıklayıcı bilgiler yer almaktadır. Hitit edebiyatında yer alan bu mitolojinin kaynağı da Akkad metinlerinden alınmış olduğu ileri sürülmektedir.

Bir kaya kabartması

Kahramanmaraş: Hititler döneminde "Gürgüm" adıyla tanıtılan Kahramanmaraş bir süre Maraş adıyla anılmıştır. Bu kentte ayrıntılı bir şekilde kazıların yapılmamış olmasına rağmen, Hititlere ait bazı heykellerin Maraş'ta bulunduğu ifade edilmektedir. Anadolu'nun eski yerleşim kentlerinden biridir. Bu kentin başından geçen talihsizlikler yüzünden çeşitli tarihi zenginliklerinden yoksun kaldığı belirtiliyor. İstiklal Savaşı'nda kentte yangınların çıkmasıyla çoğu kültürel eserlerin imha edildiği yazılır. Kentteki camiler bir dönem eğitim alanı ve kütüphane şeklinde kullanılmıştır.

Kamanas: Karkamış Kralıdır. İ.Ö. 722-754 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Belge yetersizliğinden dolayı krallığı ve siyasal kişiliği hakkında daha ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Kamrusepa: (Kamruspas ya da Kamruşepa şeklinde yazıldığı da görülür.) Hitit dilinde "Katahzipun" adıyla tapınılmıştır. Hitit tanrıçası-

dır. Ebe göreviyle doğum tanrıçası olduğu anlatılır. Bazen de "evlerin koruyucu" tanrıçası şeklinde de tapınılmıştır. Hititler tarafından tapınılan bu tanrıçanın da kült merkezi ve tören alanları vardı. Kamrusepa daha önceleri Luviler ve onların geleneklerinde belirtilen koşullarla tapınıldıktan sonra Hititlerin tanrılar listesine ilave edilmiştir. Hititler dinsel alanda son derece demokratik davranışlar sergilemişlerdi. İşgal ettiği ya da kültünü beğendikleri tanrıları vakit kaybetmeden kendi tapındıkları tanrılar listesine almayı ihmal etmemişlerdir. Kamrusepa'nın Mezopotamya tanrısı "Katahzipuru'nun" Hititlerde değiştirilmiş adı olduğu ifade edilmektedir. Kamursepa, Telepinu'nun yatıştırılması için bir tören düzenler ve törende on iki koçu kurban eder. Bu tanrıça, Telepinu'ya kötülük getiren bütün karanlık şeyler yer altı dünyasına sürülür. Ve onun yatışması için de, *"…Kapı bekçisi yedi kapıyı açtı, yedi sürgüyü çekti. Kara toprağın dibinde tunç kazanlar duruyor; kapakları abarı metalinden, kulpları demirden, oraya her kim giderse gitsin bir daha dışarı çıkamaz, orada yok olur. Telepinus'un öfklesini, kızgınlığını, kötülüğünü ve çılgınlığını da alsınlar, oraya kapatsınlar…"* şeklinde bir duayla efsunlardı. Telepinu'nun gidişine meraklanan ailesinin isteği üzerine bir ayın düzenler ve ayinde büyü yapar. Büyü yaptığı tabletin çevirisinde, *"… Ey tanrılar gidin! Şimdi tanrı Hapantali için güneş tanrısının koyunlarını güdün. Telipinu'nun Karaš-hububatlarını iyileştirebilmem için on iki koç seçin. Bin küçük deliği olan bir sepeti kendim için aldım. Ve onun üstüne ben karaš-hububatı ve Kamrušepa'nın koçlarını döktüm. Ve ben Telepinu'nun üzerinde, şurasında burasında ateş yaktım. Ve onun kötülüğünü Telipinu'nun vücudundan aldım. Onun günahını aldım. Onun kızgınlığını aldım. Onun hiddetini aldım. Onun dargınlığını aldım. Onun küskünlüğünü aldım. […] Telipinu hiddeti bırak. Öfkeyi bırak. Küskünlüğü bırak. Ve kanaldaki su nasıl geriye akmazsa, Telipinu'nun hiddeti, öfkesi ve küskünlüğü aynı şekilde geri gelmesin. […] Telipinu'nun hiddeti, öfkesi, günahı ve küskülüğü gitsin. Ev onu bıraksın. İçindeki... ondan kurtulsun. Pencere ondan kurtulsun. Menteşe [ondan kurtul]sun. İç avlu ondan kurtulsun. Şehir kapısı ondan kurtulsun. Kapı ondan kurtulsun. Kral yolu ondan kurtulsun. Meyve bahçesine, tarlaya ya da ormana o girmesin. (Karanlık) toprağın güneş tanrısının yoluna o gitsin. Kapıcı yedi kapıyı açtı. Yedi (kapı) sürgüsünü çekti. Karanlık toprağın altında bronzdan palhi kapları durur. Kapakları kurşundandır. Tutamakları ise demirdendir. İçlerine giren bir şey, bir daha geri çıkamaz. İçlerinde mahvolur. Bundan dolayı onlar Telipinu'nun hiddeti, öfkesi, günahı ve küskünlüğünü yakalasın ve onlar (buraya) geri dönmesin…"* şeklinde ifadeler yer almıştı.

Ortaköy kazılarında bulunan tunç bilezik

Kamrusepa tabletleri: [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Tabletler (KUB XVII 8-KBo XIX 140-KBo XIX 137-D.JCS XIV 176(80)=A111 3 vd.)]. Hitit tanrıçası Kamrusepa ile ilgili bulunan tabletler, çeşitli zamanlarda çevirileri yapılmıştır. Bu tabletlerin transkripsiyonları 1965 yılında Laroche, 1987 yılında Kellerman; çevirileri 1987 yılında Kellerman, 1990 yılında Hoffner, 1994 yılında Haas, 1994 yılında Ünal; yorumları da 1977 yılında Gurney, 1979 yılında del Monte, 1985 yılında Toporov 1987 yılında ise Kellerman tarafından yapılmıştır. Tablet notlarında, *"...Deniz ona sorar: -niçin yakınıp duruyorsun? (ateş şöyle söyler) -çanağımdaki ateş yok oldu. Deniz şöyle (söyler). -onun (ateşi) ondan (geri) alabiliriz. Şimdi sen git ve bana [o insanı] getir. O siyah giyinsin ve dokuz basamaklı merdiven ile gökyüzüne (çıksın)..."* şeklinde ifadeler bulunur.

Kaneş: (Bazı kaynaklarda Kaneş karum/Kaniş/Kaneş olarak da yazıldığı görülür.) Bugünkü Kültepe'nin eski adıdır. Buradaki evlerin çoğu iki katlı olarak yapılmıştır. Çoğu Asur tüccarları bu kente yerleşmişti. Bu evler büro şeklinde odalar, depolar ve geniş salonlara sahipti. Kaneş Karum'un arşivindeki tabletlerde ticaretin geniş bir şekilde ve yazılı olarak yapıldığı anlatılır. (Karum: Asurluların ticaret için kurdukları pazarlara verilen ad şeklinde belirtilir.) Akkadların istilaci halklar yüzünden yıkılmasından sonra Asur üzerindeki ticaretin yavaşladığı görülür. İ.Ö. 1940'lardan sonra Anadolu yakınlarında özellikle Kayseri yakınlarındaki yerleşim yeri olan Kaneş'te Asurlu ticaret adamlarının izleri görülür (Kayserililerin ticarette başarılı olmalarının temelinde eski uygarlıkların önemli rolü olmuştur, kim bilir!) Ticaret merkezi olarak kullanılan Kaneş'teki bölgeye daha sonra "Kaneş Karum" adı verildi. Alışveriş ile ilgili yapılan bir yazılı tablette şunlar yazılıdır: *"...Sayın Liptanum (...) Aşur-Şadi-İli böyle (diyor): 1 mine gümüş üzerine konan şekelin (faizin) 1 tam ¼'ine tekabül eden iki mine gümüş geri ödendi. 9 şekelini ise İli-bani aldı. Benim sana verdiğim borç tabletimi, ona devretmişsin. İli-bani (ileride) 2 mine gümüş ve faizleriyle ilgili herhangi bir sahte tabletin (ortaya çıkmasına önlem olarak) benden mühürlerimin yer aldığı (ilgili) bir tablet aldı..."* Bu metinde görülen odur ki Asurlularda da senet ya da çek ciro etme geleneği vardı. Anadolu'daki bu kent, beylikler arasındaki gerilim nedeniyle İ.Ö.1 830-1770 tarihleri arasında harabeye dönüştü. Kaniş'te (ya da Kaneş) yapılan arkeolojik kazılarda oldukça fazla ticari tabletler ele geçirilir.

Asurluların pazaryeri olan "Karum" a gelen yabancı tüccarlar bazı mallarını başka yerlere aktarıyorlardı. Kaneş kentini kendilerine ticaret üssü olarak yapmışlardı. Kaneş Ülkesinin kesin niteliği bilinmiyor. Ancak burada yaşayan ve Hattiler olarak bilinen aşiretler vardı. "Hatti Ülkesi"nin adı bunlardan kaynaklanıyor. Araştırmacılar kolay tanınsın diye Hattilerin karşılığı Hattice'den yola çıkarak "Hatti Ülkesi" adını vermişlerdi. Bu kent önceleri Kuşşaralı Pithana tarafından işgal edilmiştir. Günümüzde Kaniş adı ev köpeklerine verilmektedir. Bkz. Kaniş.

Kaneş Karum: Asur Krallığı tarafından Hititlerin yaşamış oldukları Kültepe sınırları içinde kurulan en büyük pazaryeridir. Burada ticaretle uğraşan tüccarlar eşek sırtlarında taşıdıkları malları diğer yabancı aşiretlerin insanlarına satarlardı. Bu alanda en etkili tüccarlar ise Asur'dan gelenlerdi. Kaneş Karum hakkında en iyi bilgileri Kültepe'de bulunan çivi yazılı tabletler vermiştir. Kaneş Karum dışında Hattuşa'daki Hattuş Karum ve adı bilinmeyen diğer pazaryeri ise Aliarda bulunmaktaydı. Asurlu tüccarlar Anadolu'daki krallıkların koydukları yasalar çerçevesinde alış veriş yaparlardı. Kurallara uymayan Asur tüccarları hapse bile atılıyordu.

Kaniş: (Kaniş için Neşa adını kullanan kaynaklar da var.) Hititlerin yaşadıkları bir bölge. Kayseri ilinin civarında olduğu belirtildi. Kültepe'nin (ya da Karahöyük) bulunduğu yerdedir. Kültepe'nin eski adı olarak tanımlanmıştır. Arkeolojik sit alanıdır. Kazılarda bulunan iki tabletin biri Londra British Müzesi'ne diğeri de Paris'teki Milli Kütüphane'ye götürülmüş. Daha sonraları Hitit dilini çözen çek asıllı Horzny burada bini aşkın tablet elde ediyor. Bazı tabletlerde Kral Pithana'nın oğlu Anitta'nın adları yazılmıştır. Anitta'ya ait olduğu tahmin edilen mızrak uçları da Kaniş'te bulunmuştur. Bulunan mızrak ucunun üzerinde "Kral Anitta'nın sarayı" yazısı bulunmaktaydı. Kaniş tabletleri olarak bilinen belgeler Kral Pithana ve oğlu Anitta'nın varlığını ortaya çıkarmıştır. Neşa (Kaniş) ile ilgili bir tablet çevirisinde bir öykü görülür. Öykü de, *"...Neşa Kraliçesi bir karında 30 erkek çocuk doğuruyor. Kraliçe ["Ben ne biçim bir şey doğurdum."] diye şaşıyor ve kapıları pislikle doldurup çocukları içine koyarak ırmağa atıyor. Irmaktan denize kadar gidiyor çocuklar. Tanrılar onları alıp büyütüyorlar. (Irmak denilen Kızılırmak'mış, deniz de Karadeniz) Aradan zaman geçiyor. Bu kez Kraliçe yine 30 çocuk doğurmuş. Konuşurlarken, bunu duyan birisi ["Bizim Kaniş Kraliçemiz de bir karında 30 kız doğurdu, yine öyle doğurduğu oğlanları kaybolmuş,"] diye söyleyince, çocuklar sevinir ve ["İşte bizim annemiz o olacak, hadi Kaniş'e gidelim,"]derler. Oraya varınca, anneleri onları*

tanımaz ve kızlarını bu çocuklarla evlendirmeye kalkar. Çocuklardan biri, ["Biz ne yapıyoruz, kendi kardeşlerimizle evleniyor ve günah işliyoruz, onları almayalım, bırakalım,"] der. Bu öykünün bulunduğu tablet kırık olduğu için sonucu bilinmiyor. Bkz. Kaneş.

Kaniş tabletleri: Kaniş kentinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan tabletlere arkeologlarca verilen ad. Genelde kazılarda bulunan bir belgenin adı yoksa isim olarak bölgenin adı ya da sayısal bir ad konulmaktadır. Bu nedenle kentte bulunan tabletlere "Kanis tabletleri" adı verilmiştir. Kaniş tabletlerinin bulunmasıyla Hitit krallarından Pithana ile oğlu Anitta'nın varlığı ortaya çıkmıştır.

Kaya anıtında bir tanrının betimlemesi

Kantuzilli: Kaynaklar Huzziya II'nin oğlu olduğunu belirtiyorlar. Öldürülen Huzziya II yerine kral olan Muvatalli, ona sarayda önemli bir görev vermiştir. Daha sonra da Kral Muva'nın saldırısına uğramıştır. Tuthaliya I ile birleşerek Muva'yi ve Hurileri yenilgiye uğrattır. Silindir mühürlerde Tuthaliya I'in babası olarak tanımlanmaktadır.

Kanzura dağı: Tanrıların toplandığı bir dağ olarak mitolojide adı geçer. Kanzura Hurice bir addır. Dağ, metinlerde Kuntara kentinin yakınlarında olduğu belirtilir.

Karabel: Karabel Torbalı/Kemalpaşa yolu üzerinde bir arkeolojik buluntu alanıdır. Kemalpaşa'yı Karabel'e bağlayan yolun kenarında bulunan dağlık alanın güneyinde kayaya oyulmuş Bir Hitit anıtı bulunmaktadır. Boyutları 1.5x2,5 olarak ölçülmüştür. Kayada bir erkek figürü çizilmiştir. Erkek figürün sağ elinde bir ok yayı bulunmaktadır. Koni şeklinde şapkalı, kısa tunik ve sol yanında bir mızrak bulunmaktadır. Bu anıta Karabel anıtı adı verilmiştir. Heredots eserinde Mısır kralı Sesostris'ten söz ederken, Hititlere ait olan Karabel anıtından da söz etmektedir. Anıt üzerindeki yazıyı 1998 yılında okuyan David Hawkins; Yazıttaki yazının Heredot'un kitabında belirtilen ifadesiyle örtüştüğünü ifade eder.

Karadağ: Karadağ'ın 35 kilometre uzağındaki sönmüş bir volkanik dağ olan Karabağ bölgesindeki en yüksek tepe 2271 metreyle Mahaliç tepesidir. Bu tepede bir kilise ve Manastır harabeleri bulunmaktadır. Konumu gereği Kızıldağ'ın 13 kilometre güneyinde yer alır. Kilisenin doğu yakasında Hititler dönemine tarihlenen bir kaya bloğu üzerinde yazıt bulunur. Luwi dilinden bir metnin yer aldığı kaya bloğu harabeler altında bulunmuştur. Araştırmacı ve yazıtbilimci Hawkins

Karadağ'da bulunan yazıtın kopyası

metnin çevirisinde Kral Hartapus'un gök inancıyla ilgili fırtına-tanrı, tanrısal büyüklüğü olan dağ, güneş inancı için bazı notlar yazdırmıştı. Her yeri fetheden Kral Harpatus tüm maharetini sanki kayaya işler gibi bir yazı yazdırdığını belirtmektedir. Araştırmacılar Harpatus adının Kızıldağ ve Burunkaya'da bulunan yazıtlarda geçtiğini ifade ederler. Anıtın tarihsel yönden ne zaman yapıldığı da tartışılmaktadır. Mahalaç yerindeki dinsel kalıntılara bakıldığında sadece Hititlerin kullanmadığı görülür. Hıristiyan inancının yayılması için yapılan kiliseler ve karmaşık yapılar bu dağın tepesinde bir tapınmayı gerçekleştiriyordu.

Karga: Hititlerle ilgili arkeolojik belgelerin bulunduğu bir yer. Burada yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen buluntular çeşitli müzelerde koruma altına alındılar. Hititlerle ilgili yabancı kaynaklarda bu bölgenin adı "buluntu yerleri" adlı listeye ilave edilmiştir. Karga aynı zamanda bir kuş adıdır.

Kargamış: Ya da Karkamış (Karçe-imiş). Asurlar döneminde bir krallıktı. Asurlular tarafından ele geçirilip, topraklarına kattıkları bir yerleşim yeri. Burası yeni Hitit Krallığı'na da başkent olarak hizmet etti. Kentte yaşayan Hitit Kralı Sangara'ya (Kargamış Kralı) vergi vermek üzere Asurluların teklifini kabul edip, onlara karşı olan bağlılığını gösterdi. Asur Kralı Tiglat-pilesar III'ün baskıları sonucu vergi ödemeye razı olan bir krallıktır. Arkeologlar tarafından liste halinde bulunan Kargamış krallarının adları ise: (X)-Pazitis, Ura-Tarhunzas, Suhis I, Asyuvatamanzas, Suhis II, Vatis, Katuvas, Katuvas'ın karısı Ana, Astiruvas, yariris "yönetici" anlamında tanımlandı (Araras) Kamanis (G/Kamanas), Sasturas, Pisiris adındaki krallardı. İlgili bölümlerde adı geçen krallar ile ilgili kısa açıklamalar yer almaktadır. Bir başka kaynakta ise Karkamış`ta yaşayan bazı krallar, "...Pava şarrma [Şuppiluluima`nın torunu (İ.Ö. 1300)] Luhas I (İ.Ö. 960) Asututavatimais (İ.Ö. 940) Luhas II (İ.Ö. 920) Katuvas (İ.Ö. 900) Sangara (İ.Ö. 873-850) Astaris (İ.Ö. 820) Astaris'in oğlu(?) (İ.Ö. 800) Araras (İ.Ö. 780) Kamanas (İ.Ö. 722-754) Astarıs II (İ.Ö. 745-727) Pisisris (İ.Ö. 727-716)..." şeklinde belirtilmiştir. Özellikle Asur uygarlığının Kargamış'te gözlenmesi araştırmacıları aldatmadı. Onlar bölgede başka uygarlıklara ait olduğu ileri sürülen çoğu belgeleri en ince ayrıntılara

kadar inceleyerek sınıflandırdılar. Geç Hititlerde Kargamış uzun süre başkent olarak ticaret merkezi konumunda görülmüştür. D.G. Hogarth, R.C. Thompson, C.L. Wooley, T. E. Lawrence Asur ve Hititlere ait önemli buluntuların ele geçmesinde emek sarf ettiler. Hitit ve Asur buluntularının çoğu Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altına alınmışlardır. Bkz. Karkamış.

Karakuyu: Kayseri ili Pınarbaşı ilçesine bağlı bir köydür. Burada Hititlere ait yapılan arkeolojik kazılarda bir anıt bulunmuş ve adına da Karakuyu adı verilmiştir. Bu kaya anıtı Tuthaliya IV tarafından yapıldığı ve sulama kanalı için diktirdiği belirtilmektedir. Anıtta tarafından yapılan ve hiyeroglif dilinde yazılan bir yazıt yer alır. Hiyeroglif dilinden yazılan metinde kutsal dağlar ve tanrıların adları da gösterilmiştir. Bulunan yazıt taş Kayseri Müzesi'nde koruma altındadır. Bu taşın Hattuşaş kentinin yapımı sırasında duvarlarda kullanılan yazıtların bir benzeri şeklinde ifade edilmektedir.

Karasu: Geç Hitit yerleşim alanı şeklinde tanıtılan Karasu'da bir anıt bulunmuştur. Bu anıtın Hitit tanrılarına ait olduğu ifade ediliyor. Tanrının boynuzlu bir geyiği kestiği ve elinde de mızrakları olduğu gösterilir. 1956 yılında araştırmacı arkeolog Wilson burayı keşfeder ve tanımlamasında bir erkek figüründen söz eder. Ayrıca erkek figürün üst tarafında da kanatlı bir güneş kursu gösterilmiştir. 1976 yılında bölgede izinsiz kazı yapan hazine avcıları bu kanatlı güneş kursunu çalarak bilinmeyen bir yere satmışlardır. Erkek figürün (Runda, Kurunti) Runtija'ya ait olduğu söylenmektedir. Runtija'nın koruma tanrısı olduğu belirtiliyor. Bu kabartmada erkek figürün tanrıların giyim şeklinde donatılmasından dolayı tahmin edildiği söylenir. Hatta döneminde tanrılaşmış bir kral olabileceği ihtimali de değerlendiriliyor.

Karatepe: Geç Hitit yerleşim yeri olarak bilinen Karatepe "Aslantaş" adıyla da bilinmektedir. Adana ili Osmaniye'de Kadirli bölgesine bağlı bir yer olarak belirtilmektedir. Karatepe ilk defa Prof. Helmut Bossert tarafından keşfedilir. İlk kazılar ise 1946 yılında Dr. Halet Çambel, Bossert ve Prof Bahadır Alkım tarafından yapılır. Tepedeki kalenin Adana bölgesinde ovayı korumak amacıyla Asatiwatas (ya da Asadiwadaya) tarafından yapılmış olduğu söylenir. Koruma amaçlı yapılmış olan askeri kalede ayrıca Fırtına tanrının kült binası da yer almıştır. Kale çeşitli kulelerden destek görerek bölgede bir güç

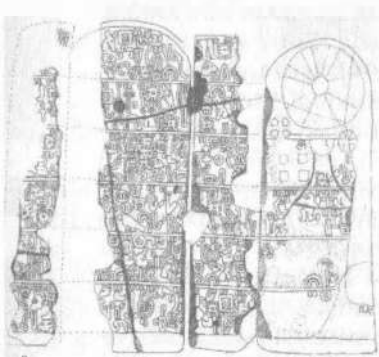

Karatepe'deki kaya anıtı

noktası olmuştur. Kalenin kapı ve duvarlarında Luwi hiyeroglifinden yazılı taşların bulunduğu ve burada yazılan metinlerin Sakçagözü, Maraş, Zincirli, Kargamiş ve Malatya'da bulunan belgelerin benzeri olduğu şeklinde bilgiler bulunur.

Karhuha: Hititlerde tapınılan bir tanrıdır. Bu tanrıya Malatya'da tapınıldığı söyleniyor. Belge yetersizliği nedeniyle kültü ve dinsel kimliği hakkında daha ayrıntılı açıklama yapılamıyor.

Kayseri: Kayseri Türkiye'nin doğu illerinden biridir. Bu kentte Hititler yoğun bir şekilde yaşamışlardı. Burada yapılan arkeolojik kazılarda Hititlerin yaptırdığı yazılı anıtlar bulunmuştur. Kayseri adı verilen dikilitaşın dört yüzünde de yazıların olduğu söylenir. Kayseri adlı yazılıtaşın 1925 yılındaki araştırmalarda bulunur. 1932 yılında da Ankara Müzesi'nde koruma altında tutulmak üzere gönderilir. Bu anıtın Sultanhanı adı verilen anıtla benzer taraflarının olduğu belirtilir. Sultanhanı yazıtında olduğu gibi bu yazıta da Wasusarmas'ın bir hizmetkârı tarafından tanrıya adanmıştır, şeklinde ifadelerin olduğu belirtilmektedir.

Yazıtların kopyası

Kaş: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçedeki karşılığı "bira" şeklinde gösterilmiştir. Bu sözcükle biranın Hititler döneminde var olduğu anlaşılmaktadır. Biranın çeşitlerine de rastlanmaktadır.

Kaş-geştin: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "özel bir bira çeşidi" şeklinde gösterilmiştir.

Kaş-lal: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "ballı bira" şeklinde gösterilmiştir.

Kaşkalar: Bu halk Hititlerin kuzeyinde (Karadeniz kısmında) yaşayan halktı. Zaman zaman yağmalamak için Hattuşa'ya kadar inerek, Hititlere sıkıntılı günler geçirirlerdi. Hititler döneminde düşman bir kabile olarak adından söz ediliyor. Tuthaliya III döneminde Hitit başkentini yağmalayarak yakıp yıkmışlardır. Asur dilinde "Kaşku" olarak bilinirlerdi. (Kaşku

adının Hitit mitolojisinde bir tanrı adı olduğu görülmektedir.) Kızılırmak'ın kuzeyindeki tüm Orta Anadolu bölgesini ele geçirerek egemenlikleri altına aldılar. Kaşkalar, etnik ve dil özellikleriyle günümüz tarih sayfalarına girmeyi başarmışlardır. Etnik guruplar halinde yaşadıkları için gözü kara bir halk olarak ifade edilmişlerdir. Araştırmacılar bu saldırgan halkların Hitit Kralı Hantili I'in (belki Hantili II) döneminde baskı uygulamışlardı. Kaşkalar Hititlerin kuzeyinde bulunan Nerik ve Tillura'yı yakıp yıkmışlardır. Tuthaliya I döneminde Hattuşa'nın askeri boşluğundan yararlanarak kente girip yağmaladılar. Daha sonra durumu öğrenen Tuthaliya I'in askerleri tarafından kentte çıkarılarak kuzey bölgelerine sürüldüler. Çok daha sonraları ise Hattuşa'nın zayıflığından yararlanan Kaşkalar tekrar saldırıya geçip kenti yağmalayıp, güneye yerleştiler. Kaşka, Asurlar döneminde bir krallıktı. Asur Kralı Tiglat-pilesar III'ün baskıları sonucu vergi ödemeye razı olan bir krallıktır. Bu krallık, Tuhana bölgesinde varlığını sürdürürdü. Hititlere karşı direnen bir halk şeklinde tanıtılmaktadırlar. Bu halkın nereden bölgeye geldiği bilinmemektedir. Ancak Tuthaliya'nın yıllıklarında adı geçen Kaşkalar'ın önceki belgelerde adları geçmediğinden varlıklarıyla ilgili sağlıklı bilgi verilemiyor. Hitit yazılı belgelerinde, *"...Çok eskiden, Hatti kentleri sınırlarının ötesinden gelen düşman tarafından yağmalandı (?). Düşman Kaşka'dan geldi ve Hitit Ülkesini yağmaladı ve Neneşşa'yı kendine sınır yaptı. Aşağı ülke ötesinden, Arzava'dan düşman geldi ve o da Hatti kentlerini yağmaladı ve Tuvanuva ile Uda'yı kendine sınır yaptı..."* şeklinde bilgiler yer almaktaydı.

Kaşku: Ay tanrısı olduğu söyleniyor. İncelemelerde Hititlerde ay tutulmasıyla ilgili "gökten düşen ay" adlı bir öyküde törensel bir şekilde ele alınmış olarak görülür. Araştırmacılar bu öykünün ay tutulması mı yoksa başka bir amaç için mi yazılmış olacağını bulmaya çalışıyorlar. Öykünün bir bölümünde, *"....Kaşku (ay tanrısı) gökten düştü. Şimdi o Kilammar (tapınak) üstüne düştü. Ancak onu kimse görmedi. Şimdi tanrı (gök/fırtına tanrısı) onun arkasından yağmur saldı. Ve arkasından yağmur sağanakları gönderdi. Onu korku aldı. Hapantalli aşağıya onun yanına gitti, o zaman onunla konuştu. Gidiyor musun? Ne yapıyorsun? ..."* şeklinde ifadeler yer almıştır. Bu tanrının Hurri dilinde "Kuşuh" adıyla Hititlerde tapınılan Arma'nın ay tanrısı kimliğiyle devamı şeklinde tanıtılır. Bu tanrı gökyüzündeki Lammar üzerine düşer. Sümer mitolojisinde de Nan-nar adıyla tapınılmıştır.

Kaşşu: Hititlerde orduların başmüfettişi görevine getirilen bir üst düzey yöneticisi. Panku üyesiydi. Ordunun konumuyla ilgili Kaşka elçileriyle görüşmeler yapmıştı. Bu görevini tam anlamıyla yapamayacağını anlayınca arabacı başından yardım istedi, ancak arabacı başı görev onun ve sorumluluk almasını öğrenmesi için yardımı kabul etmedi.

Karaburna: Hacibektaş köyünün yakınında yer alan arkeolojik bir yerleşim yeridir. Burada yapılan arkeolojik kazılarda bulunan kaya anıtına "Karaburna" adı verilmiştir. Karaburna köyü, Nevşehir ili sınırlarında yer alır. Anıt yüksek bir tepenin üzerinde yer almıştır. Kaya anıtında bulunan yazıların üstüne harabelere ait olduğu belirtilen kapı kalıntılarının düştüğü ifade edilmiştir. Kayanın yarılarak yazıldığı ve yazının da Luwi hiyeroglifi olduğu söylenir. Anıttaki yazıt, Hawkins tarafından okunur. Yazıtta Sipis adı geçmektedir. Bu adın Tabal kentinde yerel bir krala ait olduğu tahmin edilmektedir.

Karadağ: Hititlerin yaşamış oldukları öne sürülen bir yerleşim yeridir. Konya ili Karaman ilçesi sınırları içinde yer alır. Buradaki kutsal alanda yapılan arkeolojik kazılarda Hititlere ait olduğu söylenen yedi adet hiyeroglif yazısını içeren tabletler bulunmuştur.

Kariya: (Gizli) Hitit mutfağında adı geçen etli bir yemek türüdür. Ciğer ve kalp, tuzlanıp, unlandıktan sonra ızgarada pişirildiği belirtilen bir tür ciğer et karışımı yemektir. Bu yemek türünün "An-tah-sum" bayramında yapıldığı özellikle kalbin parçalanmadan pişirildiği belirtilmektedir. Yapılışı: 1 adet koyun ciğeri, 1 adet koyun yüreği, 400 gr. un, 20 gr. tuz. Ciğer ve kalp bütün olarak tuzlanır, üzerlerine un serpildikten sonra ızgarada pişirilerek tüketilir.

Karkamış: Ya da Kargamış (Karçe-imiş) Asurlular tarafından ele geçirilip, topraklarına kattıkları bir yerleşim yeri. Bugünkü Karkamış ilçesi yakınlarında kurulmuş eski çağlara ait arkeolojik bir alandır. Gaziantep ili sınırları içindedir. Burası yeni Hitit Krallığı'na da başkent olarak hizmet etti. Burada yaşayan Hitit Kralı Sangara vergi vermek üzere Asurluların teklifini kabul edip, onlara karşı olan bağlılığını gösterdi. Asur Kralı Tiglat-pilesar III'ün baskıları sonucu vergi ödemeye razı olan bir krallıktır. Arkeologlar tarafından liste halinde bulunan Kargamış krallarının adları ise: (X)-Pazitis, Ura-Tarhunzas, Suhis I, Asyuvatamanzas, Suhis II, Vatis, Katuvas, Katuvas'ın karısı Ana, Astiruvas, Yariris ("yönetici") anlamında tanımlandı (Araras) Kamanis (G/Kamanas), Sasturas, Pisiris. Kargamiş, yaklaşık İ.Ö. II bin yılında Mezopotamya ve Mısır'a Anadolu'dan bağlantılı olan bir

kavşak üzerinde kurulur. Kent ile ilgili ilk belgelerin tarihlendirilmesi İ.Ö. 1700 olarak belirtilir. Hitit Kralı Hattuşili öncelikle bu kent ve çevresindeki diğer kentleri de kuşatarak Suriye yolunu ülkesine açar. Suriye'ye karşı olan bir güvenlik kordonu haline getirilir. Kent daha sonra Mittanilerin eline geçmiş olsa da Şuppiluliuma I tarafından tekrar geri alınır. Uzun süre geç Hitit Krallığı'nın başkenti konumunda olur. Asurnasırpal II'nin Suriye'ye yaptığı seferden dolayı Kargamış Asurlara haraç ödemeye mahkûm bırakılır. İ.Ö. 717 yılında ise Sargon II tarafından kent yağmalanıp, yakılıp, yıkılarak Asur topraklarına katılır. 1876 yılında George Smith'in Cerabus yakınlarındaki kazılardan sonra 1878, 1881, 1911/1914, 1920 yıllarında British Muzeum adına Hogarth, Lawrence, Campbell-Thompson ve Wolley kazılar yaptılar. Kargamişta egemenlik yaptığı ileri sürülen krallar ile ilgili ilk belgelerin İ.Ö. 1700 yıllarında ortaya çıktığı belirtiliyor. Yaklaşık İ.Ö. 1650 civarında Hattuşili I, bu kent ile çevresindeki yerleşim yerlerini kuşatarak Suriye Krallığı'na karşı Hititlerin güvenliğini sağlamıştır. Kent bir süre Mitannilerin egemenliği altına girer. Ancak Suppiluliuma I zamanında yeniden Hititlerin egemenliği altına girer. Kargamış'ta arkeologlar tarafından bulunan kabartmalar Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde koruma altına alınmışlardır. Bkz. Kargamış.

Karahöyük: Karahöyük, Elbistan sınırları içinde yer alan bir arkeolojik bölge olarak tanıtılmaktadır. Burada yapılan araştırmalarda Alişar, Alacahöyük kazılarında olduğu gibi rölyefli kaplar elde edilmiştir. Arkeolojik kazılarda bulunan yazılıtaşın 1947 yılındaki kazılarda elde edildiği belirtiliyor. Yazılıtaş "Karahöyük" adını alır. Yazıtta geç Hitit dönemine ait ifadelerin bulunduğu belirtilir. Metnin yerel bir kral olduğu söylenen Armananis tarafından fırtına tanrısına atfen yapılmış olduğu belirtilir. Günümüzde Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altındadır.

Karas-hububatları: Hititlerde birkaç bitkiye verilen ortak ad. Türk araştırmacı Ertem 1974 yılındaki yorumlarında bu bitkileri ''yulaf ya da çavdar" olarak ifade eder.

Karakuyu: Hititlerin yaşadıkları bir alan. Bu bölgede Hititlere ait bir yazılı anıt bulunmuş ve anıta bölgenin adı olan "Karakuyu" adı verilmiştir. Karakuyu, Kayseri'den Malatya'ya doğru uzanan yolun üzerinde bulunmaktadır. Karakuyu yazıtı bir adak yazıtı olarak incelenmiştir. Gürün ile Pınarbaşı kasabalarının arasında bulunan bir kutsal

havuzda yer alır. Yazıtın üstünde hiyeroglif yazılarla IV Tuthaliya'nın büyük kral olduğunu belirten işaretler gösterilmiştir. Yazıt Van den Hout 1995 ve Hawkins 1995 tarafından incelenmiştir.

Karapınarköyü: Sivas ilinin merkezine bağlı bir yerleşim yeridir. Karapınarköyü Eski Sivas ile Kayseri yolu üzerinde yer alır. Burası eski tunç döneminde olduğu gibi Hitit döneminde de yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Arkeolojik kazılarda bulunan buluntular Sivas müzesinde koruma altına alınmıştır.

Karatepe: Hititlerin yaşamış oldukları öne sürülen bir yerleşim yeridir. Konya ili Karaman ilçesi sınırları içinde yer alır. Karatepe bir zamanlar Klikya'ya bağlı olan Azativada'nın bulunduğu yerdir. 1946 yılında yapılan kazılarda geç Hitit harabelerinde, Fenike dili ve ayrıca hiyerogliflerle yazılmış çift dilli metin bulunmuştur. İstanbul Üniversitesi Yakın Doğu Araştırmaları Bölüm Başkanı H. T. Bossert, Türk asistanlarıyla beraber Karatepe'de iki dilden yazılan yazıt bularak adından sıkça söz ettirdi.

Karas-nuwa: Hanyeli-Gebzel kabartmasında "Dağın Kralı Sarummu" olarak belirtilen kral heykelinin başının önünde yazılan bir ad. Belge niteliği taşımadığı ifade edilmektedir.

Karimmi: Ya da Karimna. Hitit dilinde tapınaklara verilen ad. Sümerlerde ise tapınak için "E-dingir" sözcüğü kullanılıyor.

Karuili: Eski ya da kadim (tanrılar) anlamında kullanılan bir sözcük.

Karum: Asurlular günümüzdeki pazarlara benzer büyük çarşılara Karum adını vermişlerdi. Bu deyim ticareti çağrıştırdığı için Hititler de faydalanmışlardır. Burada ticaret yapanlar yerel hükümetlere vergi vererek korunuyorlardı. Arkeologlar, Karum adıyla kültür evrelerinden de söz ederler. Karum II evresinin İ.Ö. 1940-1840 tarihleri arasında etkili olduğu belirtiliyor. Karum'un yıkılışına Hititlerin bölgeye girmesinden kaynaklanmış olabileceği ifade ediliyor. Ticaret merkezi olarak açılmış en büyük Karum'un Kültepe'de kurulmuş olan "Kaneş Karum" adlı Pazaryeriydi. "Kaneş Karum", Asur hükümetinin yönetimi altında aktivitesini korurdu. Kaneş Karum'dan başka Hattuşaş'taki "Hattuş Karum" ve adı henüz bilinmeyen Alişar'daki pazaryeri yabancı aşiretler ve özellikle Asurlu tüccarların uğrak yerleriydi. Kralların koymuş oldukları kurallara uyma zorunluluğu vardı. Uymayanlar ise cezalandırılır ve hapse atılırlardı. Bir yazılı tablette, *"…Kaçak mallar yakalandı; saray yönetimi puşu-ken adlı tüccarı hapse attı. Gardiyanlar çok uyanık. Bütün ülkelere kaçakçılık bildirildi ve nöbetçiler kondu. Dikkat kaçakçılık yapmayın yazılmış olması…"* şeklinde ülkeler arasındaki kuralların olduğunu belirtilmektedir.

Ancak, Asurluların İ.Ö. 1850-1800 civarında Anadolu'daki Karumlardan çekilmelerinin nedenleri ise bilinmiyor. Bkz. Kültepe.

Kars: 18.557 metrekarelik bir alana yayılmış olan kent Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yer almaktadır. Tarihsel kaynaklarda Kars ilinin devamlı işgal edilmesi ve her işgalden sonra yağma edilmesi turizm değeri olan eserlerin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Kentin tarihi eski çağlara dayanır. Önceleri bu topraklarda Hurriler, Hititler ve Frigler yaşadılar. Daha sonraki dönemlerde kent Urartuların eline geçer. Urartu Kralı Menua döneminde bölgeye çeşitli askeri seferler düzenlenmiştir. Kentin adının konulduğu tarihler İ.Ö. 130-127 yılları arasındaki dönem olarak belirtilir. Kafkasların kuzey tarafından bölgeye gelen Velentur Türkleri tarafından bir ad verildiği belirtilir. Araplar İ.S. 640, Türk boyları ve İ.S. X yüzyılda ise Bizanslılar burayı kuşatırlar.

Kartal: Çoğu uygarlıkların mitolojilerinde kullanılmış ve daha sonraları "güç ve enerji" karşılığında kullanılan bir sembol durumuna getirilmiştir. Bu sembol Türk, Yakut, Selçuklu, Hitit, Aztek, Gazne, Japon, Sümer, Zuni ve Amerika'da yaşayan çoğu Kızılderili kabileleri tarafından kullanılan bir sembol şeklinde belirtilmektedir. Kartal sembolünün başta Şamanizm dini olmak üzere en çok Orta Asya ve Sibirya mitolojisinde görülmektedir. Çift başlı kartal sembolü Hititler tarafından kullanıldığı gibi Selçuklular tarafından da kullanılmıştır. Aztek ve Japon mitolojilerinde kartal haberci bir kuş şeklinde sembolize edilir. Mısır'da ise Thot'un getirdiği ezoterik öğretilerde tanrısal düşüncenin karadaki sembolü aslan, denizdeki sembolü yunus ve havadaki sembolü kartal olarak belirtir. Sembol olarak kartalın kullanılmasının baş nedeni kartalın göklerdeki kuşların kralı olması ve gök ile yer arasında hızla hareket ettiği için göklerin gücü şeklinde belirtildiğinden dolayı kullanılmıştır.

Kartappu: (Sümer dilinde "yem torbasını tutan kişi ve at dizgini" anlamına gelen Kir-tab sözcükleriyle oluşur.) Lu-kartappu "seyis" anlamında kullanılmıştır. Yani "araba sürücüsü" anlamına gelir. Kartappu adına Amarna ve Boğazköy belgelerinde rastlanır. Bu görevliler arabacıları denetlemekten başka krala ve ailesine hizmet eden kişilerdi. Bu görevliler bir zamanlar Suriye Krallığı'yla Hititler arasında arabuluculuk misyonerliğini üstlenmişler. Hititlerde üst düzey bir görev kolu şeklinde belirtilmektedir. Kartappu unvanını taşıyanların önemli kişiler olduğu ifade edilir. Hatta Kargamış Kralı Ini-Tesup'un oğlu Talmi-tesup ile kartappu göreviyle özdeşleştirilmiştir. Bazı ya-

zılı Hitit belgelerinde "kartappu Talmi-tesup" şeklinde yazıldığı görülür. Kartappu kurumu sadece Kargamış ve Hattuşa'da uygulanmıyordu. Diğer vasal krallıklarda da uygulanmaktaydı. Vasal krallıklardaki kartappular merkez krallığın çıkarları doğrultusunda görevlerini yaparlardı.

Kasku: Hititlerde ay tanrısı şeklinde tapınıldı. Ullikuma öyküsünde fırtına tanrısın Kasku'yu yere düşürdükten sonra yeryüzüne yağmur gönderdiği belirtilmektedir.

Kastama: İlluianka öyküsünde Kiskilussa, Nerik, Zigaratta ve Tanipiia kentleriyle adı geçmektedir. Bu kentlerle beraber Zigaratta kenti de Hattuşa'nın kuzeyinde yer almış olabileceği tahmin edilmektedir.

Kassiya: Devrezçayı vadisi civarında kurulduğu öne sürülen bu kent krallığı. Kassiya için belge yetersizliğinden dolayı ayrıntılı olarak bilgi verilemiyor. Hititler döneminde kuzeyden gelecek tehlikelere karşı kalkan olarak kullanılmıştır.

Kathaidduva: Turmitta ülkesinde bir kent. Murşili II tarafından saldırıya uğrayıp, yakıp yıkıldı. Kent yağmalanırken sığırlar, koyunlar ve esirler de Hattuşa'ya götürüldü.

Katahha: Hititlerin tapındıkları bir tanrı. "Kraliçe-tanrı" olarak betimlenmektedir. Katahha Hattice dilindeki adıdır.

Katahzipuri: Hitit mitolojisinde büyü ile ilgilenen bir tanrıça şeklinde tapınıldı. Tanrıça Halmaşuit'in Hitit dilindeki adıdır. Bkz. Halmasuit.

Katip Pirvanı, fırtına tanrısın kayboluşu: [(KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Katip Pirvanı, fırtına tanrısın kayboluşu ile ilgili tabletler: CTH 328, KBo XIII 86, KUB XXXIII 32, KBo XXVI 129]. Bu tabletlerin transkripsiyonu 1965 yılında Laroche, çevirileri de 1990 yılında Daddi-Polvani tarafından yapılmıştır. Çevirisi yapılan tabletlerde, *''…Kâtip Pirwa'nın [fırtına tanrısı kızdı ve o çekip] gitti. Sonra O, [sağ ayakkabısını sol ayaklarına ve sol ayakkabısını sağ ayaklarına giydi]..[…..][Sis] pencereleri kapladı [evi duman kapladı] Ocaktaki kütükler boğuldu. [sunaklardaki] tanrılar boğuldu. Güneş tanrısı bir ziyafet düzenledi. Bin tanrıyı davet etti…"* şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Katuvas: Kargamiş Kralıdır.

Katuzili: Hitit Kralıdır. Asur çivi yazılı belgelerinde Hatti Ülkesinin adından söz edildiğinde bu Kralın adı da geçmektedir.

Kayalıpınar: Sivas ili Yıldızlı ilçesine bağlıdır. Yapılan araştırmalarda Urartularla ilgili arkeolojik buluntular elde edilmiştir. 2005 yılında

2005 yılında Kayalıpınar'da 3500 yıl öncesine ait olduğu ifade edilen kaya yontusu. Hitit tanrısı Kayalıpınar tanrısına ait olduğu belirtiliyor

bölgede yapılan arkeolojik kazılarda Hitit tanrısına ait bir kabartmanın bulunduğu açıklandı. Kayadan yapılan yontu, 1.2 metre yükseklikte ve bir ton ağırlığındadır. Yontunun yaklaşık 3500 yıl öncesine ait olduğu tahmin ediliyor. Buluntuyla ilgili bir yazı yayınlayan Andreas Muller-Karpe ve Vuslat Muller-Karpe, "…. Kayalıpınar yontusu 1.2 metre yükseklikte ve yaklaşık bir ton ağırlığında. Blok bir taş üzerindeki kabartmada sağa yönelik, taht üzerinde oturan ve tümüyle profilden işlenmiş bir insan figürü görülüyor. Oturduğu sade tahtın ayakları alta doğru genişleyerek birer aslan pençesine dönüşüyor. Ayaklarına kadar uzanan bir kıyafet giyen figür bir elinde içki kâsesi, diğerinde ise sadece kuyruğu korunmuş bir kuş tutuyor. Dolgun yüzde ise özellikle iri burun ve açılmış gözler dikkat çekiyor. Başın sol kenarında bir küpe izi görülse de kabartmanın kadın ya da erkek figürü olduğunu söylemek güç. Nitekim Hitit erkeklerinin tek, kadınların ise çift küpe taktıkları biliniyor. Kabartmada görülen yuvarlak kenarlı başlık ise Hititlerde erkekler için tipik sayılıyor. Ayrıca sarkık yanaklar ve etli çene olgun yaşta birinin betimlendiğine işaret ediyor. Tanrı figürünün karşısında ise sadece ayakkabısının ucu korunagelen ve olasılıkla Tanrıya içki sunan ikinci bir figürün bulunduğu anlaşılıyor…" şeklinde ifadelerle kaya figürünün özelliklerini belirtir. Kayalıpınar'da daha önceleri de Hitit dönemine ait çeşitli yapıların kalıntıları da bulunmuştu. Bulunan yapıların tarihlenmesi ise Eski "Erken Hitit" dönemi olan İ.Ö 19-18 olarak tarihlendiriliyor. Ayrıca araştırmalar sonucu bölgede bulunan bir tablette bölgeye ticaret için gelen Asurlu tüccarlardan birinin köle bir kızı alması konu edilmiştir. Arkeolojik alan olan Kayalıpınar'ın bir yangın sonucu tahrip olduğu anlatılıyor.

Kayıp tanrı mitleri (1): [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Tabletler: KUB XVII 10, KUBXXXIII 2=AI 16, KUB XXXIII 1=AIII 28 vd. KUB XXXIII 3=A IV 11 vd, KBo XXIV 84, KUB XXXIII 4+I BoT III 141, KUB XXXII 5; II=A I 14 vd, KUB XXXIII 6(+)7; III=B III, KUB XXXIII 8; III=A IV 6 vd, KUB XXXIII 9, KUB XXXIII 10=A II 7 vd, KUB XXXIII 12, KUBXXXIII 11, KUB XXXIII 14] Bu tabletlerin transkripsiyonları: 1930 yılında Sayce, 1942 yılında Otten, 1946 yılında Friedrich, 1965 yılında Laroche, 1992 yılında Polvani, 1992 yılında Rüster, 1993 yılında Archi; çevirileri ise

1930 yılında Sayce, 1930 yılında Gaster, 1955, 1957 yılında Goetze, 1961 yılında Gaster, 1961 yılında Güterborck, 1970 yılında Vieyra, 1975 yılında Moore, 1977 yılında Haas, 1978 yılında Künhe, 1982 yılında Dinçol, 1987 yılında Bernabe, 1990 yılında Hoffner, 1990 yılında Daddi-Polvani, 1993 yılında Archi, 1994 yılında Haas, 1994 yılında Ünal; yorumları ise 1930 Sayce, 1930 yılında Gaster, 1942 yılında Otten, 1952 yılında Kampman, 1954 yılında Gurney, 1960 yılında Soucek, 1961 yılında Güterborck, 1967 yılında De Vires, 1975 yılında Hoffner, 1978 yılında Güterborck, 1973 yılında Bendukidze, 1979 yılında Mora, 1980 yılında Girbal, 1982 yılında Deighton, 1990 yılında daddi-Povani, 1991 yılında Mason, 1992 yılında Ünal, 1995 yılında Archi, 1997 yılında Beckhman tarafından gerçekleştirilir. Tabletlerde, "…Telepinu [……haykırdı] -orada korkulacak bir şey olmasın! [sonra] O, [sağ ayakkabısını] sol ayaklarına ve sol [ayakkabısını sağ ayaklarına giydi.]…" şeklinde bilgiler yer alır.

Kayıp tanrı öykülerin fragmanları: [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Kayıp tanrı öykülerin özellikleriyle ilgili tabletler; CTH 335 KBo IX 110, KUB XXXIII 80, 41, 42, 70, 71, KUB XLVI 70, KUB XXXIII 69, 72, 37, 40] Bu tabletlerin transkripsiyonları 1965 yılında Laroche, çevirileri 1990 yılında Hoffner, yorumları da 1991, 1995 yılında Mcmahon, 1997 yılında Beckman tarafından yapılır. Tablet çevirilerinde, *"…[……] kızdı ve […-di] O [sol ayağına sağ ayakkabısını] giydi. Duman (?) onun gözlerini kapladı [……] Sunaklarda [……] boğuldu. Ve onların gözleri [ağılda] koyunlar boğuldu (?) [Ahırda sığırlar boğuldu] Onlar içti. [Fakat onların susuzluğu sönmedi]….Güneş tanrısı bir festival [yaptı (düzenledi) ve] tanrıları çağırdı. Güneş tanrısı [ın] gözlerini [aradı] fakat [onları] orada bulamadı. Böylece güneş tanrısı [diğer tanrıları (?) çağırdı ve şöyle söyledi:] Git! Bana hızlı kartalı [çağır] onlar gitti ve hızlı kartalı [çağırdı. [Güneş tanrısı] kartala [şöyle söyledi]: Git!...(diğer satırlar kırıktır)…"* şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Kayıp mitolojik öyküler: Hitit dinsel geleneklerinde doğa olaylarının tümünün tanrılar tarafından yapıldığı inancı yaygındı. Onları insan şeklinde (antropomofik) düşünürlerdi. Bu inanışa göre insan şeklinde düşünülen her hangi bir tanrı bulunduğu yerden çekip giderken doğa olayları da onunla etkilenmekteydi. Buna örnek olarak Hititlerin Telepinu adlı öyküsü gösterilmektedir. Telepinu fırtına tanrısın oğlu olarak tanımlanmaktadır. Öykünün kahramanı olan Telepinu tarım tanrısı olarak tapınılmıştı. Bu tanrının kaybolması tarım

ile ilgili gelişmeleri etkilediği için halk sıkıntı içinde onun geri denmesini beklemişti. Telepinu son derece sinirli bir şekilde ortadan kayboldu zaman elbise ve ayakkabılarını da ters giymiş ve öylece uzaklaşmıştı. Onun kayboluşu ile ilgili yazılan öykünün bir bölümünde, *"...Pencereleri sis doldurdu, evi duman doldurdu. Ocakta odunlar boğuldu, ağılda koyunlar boğuldu. Koyun kuzusunu istemedi, inek buzağısını istemedi.[...] Arpa ve buğday yetişmez oldu, sığırlar koyunlar ve insanlar gebe kalmadılar, gebe kalanlar ise doğurmadılar. Dağlar kurudu, ağaçlar kurudu ve çiçek açmaz oldu; otlaklar kurudu, kaynaklar kurudu..."* şeklinde dramatize edilmiş duyguların yer aldığı görülmektedir. Telepinu'nun gidişiyle diğer tanrıların da etkilendiği ifade edilmektedir. İlgili bölümlerde bu öyküyle ilgili ayrıntılar yer almaktadır. Onun bulunması halinde ekinlerin verimli olacağı fikrini fırtına tanrısı ortaya atar. Çivi yazılı Hitit metinlerinde, *"...Ey tanrılar gidin! Şimdi tanrı Hapantali için güneş tanrısının koyunlarını güdün. Telipinu'nun Karaš-hububatlarını 1 iyileştirebilmem için on iki koç seçin. Bin küçük deliği olan bir sepeti kendim için aldım. Ve onun üstüne ben Karaš-hububatı ve Kamrušepa'nın koçlarını döktüm. Ve ben Telipinu'nun üzerinde, şurasında burasında ateş yaktım. Ve onun kötülüğünü Telipinu'nun vücudundan aldım. Onun günahını aldım. Onun kızgınlığını aldım. Onun hiddetini aldım. Onun dargınlığını aldım. Onun küskünlüğünü aldım. [...] Telipinu hiddeti bırak. Öfkeyi bırak. Küskünlüğü bırak. Ve kanaldaki su nasıl geriye akmazsa, Telipinu'nun hiddeti, öfkesi ve küskünlüğü aynı şekilde geri gelmesin. [...] Telipinu'nun hiddeti, öfkesi, günahı ve küskülüğü gitsin. Ev onu bıraksın. İçindeki... ondan kurtulsun. Pencere ondan kurtulsun. Menteşe [ondan kurtul] sun. İç avlu ondan kurtulsun. Şehir kapısı ondan kurtulsun. Kapı ondan kurtulsun. Kral yolu ondan kurtulsun. Meyve bahçesine, tarlaya ya da ormana o girmesin. (Karanlık) toprağın Güneş tanrısının yoluna o gitsin. Kapıcı yedi kapıyı açtı. Yedi (kapı) sürgüsünü çekti. Karanlık toprağın altında bronzdan palhi kapları durur. Kapakları kurşundandır. Tutamakları ise demirdendir. İçlerine giren bir şey, bir daha geri çıkamaz. İçlerinde mahvolur. Bundan dolayı onlar Telipinu'nun hiddeti, öfkesi, günahı ve küskünlüğünü yakalasın ve onlar (buraya) geri dönmesin..."* şeklinde açıklamalar yer almaktadır. Bu öyküye benzer bir öykü de fırtına tanrısı için yazılmıştır. Günümüz araştırmacıları iki öykünün sadece bir öyküden uyarlandığını ele almaktadırlar. Hatta güneş tanrısı ve Hannahanna ile de öykülerin olduğu söylenmektedir. Bu öykülerde de kaybolma ile ilgili bilgiler yer alır. Bu öykülere benzer bir öykü de ayın düşmesi öyküsüdür. Ancak, araştırmacılar Hitit dönemindeki bir ay tutulması öyküsü olabileceğini ileri sürerler. Öyküde, *"...Kaşku (ay tanrısı) gökten düştü.*

Şimdi o Kilammar (tapınak) üstüne düştü. Ancak onu kimse görmedi. Şimdi tanrı (gök/fırtına tanrısı) onun arkasından yağmur saldı. Ve arkasından yağmur sağanakları gönderdi. Onu korku aldı. Hapantalli aşağıya onun yanına gitti, o zaman onunla konuştu. Gidiyor musun? Ne yapıyorsun?..." şeklinde bilgiler yer alır. İlluyanka öyküsü de Hititlerin farklı bir mitolojik öyküsü olarak belirtilir. Bu öyküde fırtına tanrısıyla yılan arasında geçen savaştan söz edilir. İlluyanka öyküsünün bir benzeri de Apollon ya da Saint George öyküsünde görülmektedir. Türk yazar İsmet Zeki Eyüboğlu İlluyanka öyküsü için, "...Bugün Anadolu halk masalları içinde, İlluyanka ile devlerin savaşını işleyen birçok öykü ve gerçeküstü olaylar vardır. Yılanlarla kartalların savaşını içeren bütün masalların kaynağı budur. Kimine göre çok büyük bir devdir İlluyanka. Yalnız adı değişmiş, Anadolu Türkçesinde ejder olmuştur. Halk ona ejderha diyor. [...] İlluyanka başka başka ülkelerin halk anlayışlarına, dini inanışlarına göre nitelikler kazanmış. Anadolu'da büyük bir yılan olarak nitelendirilen Şahmeran, onunla ilgili olaylar, boğuşmalar bu Eskiçağ Anadolu masalının değişikliğe uğramış kalıntılarıdır..." şeklinde açıklamalara yer verir. İlluyanka öyküsünün Purulliya bayramının kutlaması sırasında tabletlere, "*...Nerik şehri fırtına tanrısı [Merhemli rahibi] Kella'ya göre (bu) göğün fırtına tanrısının [...] için Purulli (festivali) metnidir (sözleridir). Onlar şöyle konuştuklarında: "Ülkede büyüme (bolluk) ve gelişme (bereket) olsun. Ve eğer (gerçekten ülkede) büyüme ve gelişme olursa, onlar Purulli festivalini kutlar...*" şeklindedir. *Bu öykülerden başka Kumarbi öyküsü de ilgi çekicidir. Kumarbi öyküsü daha sonraki yıllarda Yunanlı yazmanlar tarafından yeniden biçimlenerek farklı bir anlamda ele alınmıştır. Yunan efsanesinde Hesiodos'un Theogonia'sı şeklinde biçimlendirilerek tanrı soylarından söz edilecektir. Buna göre, "...İlk (eski) tanrılar, [...] kuvvetli tanrılar işitsinler: [...] Geçmiş yıllarda Alalu (gökyüzünde) kral idi. Alalu tahtta oturuyordu. Ve tanrıların önde geleni, güçlü Anu, (hizmetçi olarak) onun huzurunda duruyordu. O, (Alalu'nun) ayaklarına kapanıyor ve içki kaplarını, içmek için, onun eline veriyordu...*" şeklinde ifadeler yer almaktaydı. Kumarbi öyküsünde kral tanrılar arasındaki taht kavgasından söz edilir. Tabletlerin çevirisinde, "*...Anu, Kumarbi'nin el ve ayaklarından kendini sıyırdı ve kaçtı. Anu, gökyüzüne çıktı. (Fakat) Kumarbi onun arkasından koştu. Anu'nun ayaklarından yakaladı ve Anu'yu gökyüzünden aşağıya çekti. (Kumarbi Anu'nun) dizini (bel altını) ve bronza benzer Kumarbi'nin karnına bitişik erkeklik organını ısırdı. Kumarbi, Anu'nun erkekliğini yutunca, o sevinde ve yüksek sesle güldü. Anu döndü ve Kumarbi'ye (şöyle) söylenmeye başladı: " Erkekliğimi yuttuğun için kendi içinden seviniyor musun? Kendi*

kendine sevinme! Ben sana yük (tohum) yükledim. İlk olarak soylu fırtına tanrısı ile seni aşıladım (gebe bıraktım). İkincisi dayanılmaz Aranzah nehriyle seni aşıladım. Üçüncüsü soylu Tašmišu ile seni aşıladım. Üç dehşet tanrıyı ben sana bir yük olarak yerleştirdim…" şeklinde ifadeler yer almıştı. "Ullikummi Şarkısı" öyküsü de benzer öykünün sonunda kullanılan bir bölüm şeklinde devam etmiştir. Öykü Teşup'un Krallığı döneminde yazılmıştır. Öyküde Kumarbi yenilmiş tahtta ise Teşup bulunmaktadır. Tabletin çevirisinde, *"…Kumarbi aklını toparlar (düşünür). Uğursuz bir günde kötü bir insan yetiştirir. O Teşup'a karşı kötülük planlar. O Teşup' a karşı bir asi çıkarır. [...] (Kumarbi) eline bir asa aldı. [Ayaklarına ayakkabı olarak] lızlı rüzgârları koydu. O Urkiš şehrine yola çıktı ve Soğuk Pınar'a vardı. Şimdi Soğuk Pınar'da bir kaya bulunur. Onun boyu üç fersah ve genişliği [...] ve yarın fersahtır. Onun vaginası ise [...fersahtır. Onu görünce] aklı başından fırladı ve o kaya ile sevişti. Erkeklik organını onun içine batırdı. O beş kez oldu. O on kez oldu.// Kumarbi kendi kendine söylenmeye başladı: Kader tanrıçaları ve ana tanrıçaların bana verdiği çocuğa ne isim koyacağım. [...] Varsın onun ismi Ullikummi olsun. O krallığa gökyüzüne gitsin. Güzel Kummiia şehrini sıkıştırsın. Teşup'a vursun. Onu saman gibi doğrasın. Onu bir karınca [gibi] ayakları ile ezsin…"* şeklindedir. Öyküde ayrıca Ullikummi'nin ayaklarının kesilmesi halinde güçten düşeceği belirtilmiştir. Kırık tabletin çevirisinde tanrı Ea'nın diğer tanrılara yönelik, *"…Eski sözleri bilen ilk tanrılar sözümü duyun. Eskiden, babadan, büyükbabadan olan mühür evlerini tekrar açın. Ecdadımın mühürlerini getirsinler. Onu orada mühürlesinler. Yeryüzü ve gökyüzünü ayırdıkları (kestikleri) bakırdan eski kesici aleti getirsinler. Biz, Kumarbi'nin bir asi olarak tanrılara karşı yücelttiği (büyüttüğü) bazalt Ullikummi'nin ayaklarını keseceğiz…"* demiştir. Bütün öykülerde görüldüğü gibi tanrılar arasında hiç bitmeyen bir çekişmenin ortaya çıktığı görülmektedir.

Kayseri: Türkiye coğrafyasında yer alan bir kenttir. Hititlerin yaşadıkları bir bölge olarak da tanıtılmaktadır. Bu kentte yapılan arkeolojik kazılarda çeşitli belgeler ele geçer. Geç Hitit dönemine ait olduğu belirtilen "İvriz kabartması" bu kentin bulunduğu bölgede bulunmuştur. Kayseri valiliğin sitesinde kent ile ilgili, "…Orta Anadolu'nun incisi, sanayi ve ticaret merkezi Kayseri, başta Paleolitik ve Prehistorik çağlara ait olmak üzere Kültepe Kaniş-Karum'un da ortaya çıkan katlar ve diğer yörelerde yapılan tespitlere göre, Eski Tunç, Hitit, Frig Helenistik, Roma Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait eserlerden oluşan zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Kayseri, İç Anadolu'nun güney bölümü ile Toros dağlarının birbirine

Kayseri ilinde tarihi bir yapı

yaklaştığı bir yerde Orta Kızılırmak bölümünde yer alır. 37 derece 45 dakika ile 38 derece 18 dakika kuzey enlemleri ve 34 derece 56 dakika ile 36 derece 58 dakika doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Doğu ve kuzeydoğusu Sivas, kuzeyi Yozgat, batısı Nevşehir, güneybatısı Niğde, güneyi ise Adana ve Kahramanmaraş İlleri ile çevrilidir. İl yüzölçümü 16917 km2'dir. İl yüzölçümünün arazi türlerine göre dağılımı aşağıdaki gibidir. İlde beş önemli müze vardır. Bunlar Arkeoloji, Etnografya, Tıp Tarihi Müzesi, Kent Müzesi ve Atatürk Müzesi'dir. Müzelerde 19.393 adet sikke, 117 adet tablet, 266 adet mühür ve mühür baskısı, 84 adet arşiv vesikası, 8840 adet arkeolojik, 2270 adet etnoğrafik olmak üzere toplam 30.970 adet eser mevcuttur. Arkeoloji Müzesi, 1929 yılında Hunat Medresesi'nde açılmış ve 1969 yılında Melikgazi İlçesinde Gültepe mahallesinde bulunan bugünkü binasına taşınmıştır. Etnografya Müzesi, 1983 yılında Hunat Medresesi'nin içinde açılmıştır. Toplam 2270 adet eserin yer aldığı müze, 1998 yılında Atatürkevi'nin karşısındaki Güpgüpoğlu Konağı'na taşınmıştır. Tıp Tarihi Müzesi, Selçuklu Sultanı İkinci Kılıçaslan'ın kızı Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti üzerine kardeşi Gıyaseddin Keyhusrev tarafından 1205 yılında Anadolu'nun ve Avrupa'nın ilk tıp okulu ve hastanesi olarak yaptırılmıştır. Bugün müze olarak kullanılmaktadır. Bu müzede ilaç yapımında kullanılan aletler, reçetelerden örnekler, tıbbi kitap ve dokümanlarla, çeşitli tıbbi araç-gereçler ve hasta ile akıl hastalarını iyileştirici çeşitli mekânları içeren odalar yer almaktadır. Kent müzesi, Kayseri fuar alanı içerisinde bulunmaktadır. Hayırsever işadamı merhum Kadir HAS'ın katkıları ile Büyükşehir Belediyesi tarafından yaptırılmıştır. Bu müzede elektronik ortamda sunulan görsel ve işitsel görüntülere yer verilmektedir. Aynı müzede Mimar Sinan'ın eserleri de elektronik ortamda izleyicilere sunulmaktadır. Atatürk müzesi ise Atatürk Evi'nde bulunmaktadır. Bu müzede mumdan yaptırılmış Atatürk heykeli ile Atatürk'ün milli mücadeledeki resimleri sergilenmektedir…" şeklinde bilgiler yer almıştır.

Ka-zal: *"Kral-tanrı" şeklinde tanıtılmaktadır. Çevirisi yapılan metinlerde, "…Kumarbi ondan ayrıldı. Kahraman kral tanrı Ka-zal onun kafasında dışarı çıktı. [……..]..o giderken (ka-zal) Ea'nın huzurunda durdu ve ona referans yaptı…"* şeklinde bilgiler yer alır.

K.Bittel: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine çalışmalar yaptı. 1931 yılında Boğazköy'de kazılara başladı. Savaş nedeniyle kazılara sık sık ara verildiği söylenmektedir.

Keben: Bir köydür. Bu köy Silifke'ye 27 kilometre yakın bulunan ve Hititlerin yaşadıkları bir arkeolojik alan şeklinde tanıtılır. Köyün yakınında bir kaya kabartması yer almaktadır. Kaya kabartması araştırmacı arkeolog Horst Ehringhaus tarafından bulunmuştur. Boyutları ise 1x1,5 metre olarak belirtilir. Kayada profilden bir kadın görünümü yer alır. Kadının üstünde uzun ve önü açık bir cübbe bulunur. Kabartmanın üzerindeki yazı okunamadığı için tarihsel bilgi verilemiyor. Resmin üstündeki düz pololar ve uzun etekli cübbe stili geç Hitit dönemindeki biçime benzetilmektedir. Kadın figüründe ayrıca uzun küpeler de görülür.

Keben'de kayaya oyulmuş bir kadın figürü

Keçi kulağı kızartması: Hitit mutfağında adı geçen bir yemek türüdür. Matinlerde keçinin sağ kulağının tüylerinden temizlendikten sonra pişirilip yendiği belirtilmektedir. Ancak neden sadece sağ kulağının pişirildiği de belge yetersizliğinden bilinmiyor. Özellikle tüylerinden arınmış keçinin sağ kulağının yemek pişirilme şekli de "paça" çorbası şeklindeki sakatatlar sınıfına girmektedir. Yemek, keçinin sağ kulağı tüylerinden arındıktan sonra pişirilir ve Ninda-gur-ra ekmeğinin içine konularak tüketilir. Bu yemek türü de sandviç adının Anadolu'da yabancı olmadığına bir işaret şeklinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kella: Bir kâtip. İlluianka öyküsünde "merhemli rahip" sıfatıyla anılmaktadır. Kolophon (A IV 29-30) metninde, *"...Merhemli rahip Kella'nın sözlerine ait birinci tablet tamam[landı]. [katip] Pihaziti, başkatip Walwaziti'nin gözetmenliği altında bu tableti yazdı..."* şeklinde kanıtlayıcı ifadeler yer alır.

Kenanlılar: Eski Ahit kitabında (Tekvin XV 19-21/Tevrat) adı geçen kavimlerden; Keniler, Kenizziler, Kadmoniler, Perizziler, Refalar, Amoriler, Kenanlılar, Girgaşiler, Yebusilerden başka Hititlerden de söz edilir. Tekvin Yeşu III/10'da yeniden diğer kentler sıralanırken Hititlerin varlığından ifadeler görülür. Hititlerin Anadolu'da yaşadıklarının kanıtı olarak Tevrat'ta Hititlerle beraber adı geçen kentlerden biridir.

Kelekli'de bulunan anıt yazıtlar

Keniler: Eski Ahit kitabında (Tekvin XV 19-21/Tevrat) adı geçen kavimlerden; Keniler, Kenizziler, Kadmoniler, Perizziler, Refalar, Amoriler, Kenanlılar, Girgaşiler, Yebusilerden başka Hititlerden de söz edilir. Tekvin Yeşu III/10'da yeniden diğer kentler sıralanırken Hititlerin varlığından ifadeler görülür. Hititlerin Anadolu'da yaşadıklarının kanıtı olarak Tevrat'ta Hititlerle beraber adı geçen kentlerden biridir.

Kenizziler: Eski Ahit kitabında (Tekvin XV 19-21/Tevrat) adı geçen kavimlerden; Keniler, Kenizziler, Kadmoniler, Perizziler, Refalar, Amoriler, Kenanlılar, Girgaşiler, Yebusilerden başka Hititlerden de söz edilir. Tekvin Yeşu III/10'da yeniden diğer kentler sıralanırken Hititlerin varlığından ifadeler görülür. Hititlerin Anadolu'da yaşadıklarının kanıtı olarak Tevrat'ta Hititlerle beraber adı geçen kentlerden biridir.

Kelekli: Hititlerin yaşadıkları arkeolojik bir bölge olarak belirtilmektedir. Günümüzde bir köy konumundadır. Kelekli, Birecik ile Karkamış arasındaki Euphrates nehrinin batısında yer alır. Bu köyde bulunan yazıt 1902 yılında bulundu. Anıtın üst kısmı ise kayıptır. Bu taş anıtın fırtına tanrısı adına yaptırıldığı belirtilir. Yazıtta bir erkek figürünün çizildiği görülmektedir. Araştırmacılar Luwi hiyeroglifiyle yazılan yazıtta adı geçen Suhis ile Tudhaliya'nın Karkamış yazıtlarında da geçtiğini ifade ederler. Yazıt günümüzde Berlin Vorderasatisches Müzesi'nde koruma altındadır.

Kessi: Hitit edebiyatında "Avcı Kessi ve Karısı" adlı öyküde adı geçmektedir. Kessi öyküde kötü adam olarak belirtilen Udubsarri'nın kız kardeşi Sintalimeni'yle evlenir. Tabletlerde Kessi ile ilgili, *"...Kessi (kötü) bir adam olan Udubsarri'nin kız kardeşli ile evlen [di]. Kadının ismi Sintalimeni idi. O her şeyi ile güzeldi. Sonuçta Kessi sadece karısına önem verdi. O libasyonları ve kalın ekmekleri tanrıların (ismine göre) artık sunmadı. Kessi artık avlanmak için dağlara gitmedi. O sadece karısına önem verdi. [.....]. Annesi Kessi'ye şöyle dedi: - Karın sadece senin aşkının gayesi olmakla. Sen artık avlanmaya dağlara gitmiyorsun. Sen bana hiçbir şey getirmiyorsun. Kessi mızrağını kaldırdı (aldı), yanındaki küçük köpeğine seslendi ve avlanmaya Natara dağına gitti. Fakat tanrılar, librasyonları (ihmal ettiği) için, Kessi'ye kızgındı. Böylece onlar ondan tüm av etini sakladılar..."* şeklinde bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler Güngör Karauğuz'un "Hitit Mitolojisi" adlı eserinden derlenmiştir.

Kırçoğlu'nda bulunan yazılıtaşlar

Kesikkaya: Hatuşşaş'taki büyük tapınağın güneyine ve yukarı kentin yolu üzerinde bir kayalık alan. Bu kayalık alanda 1911 yılında kazıların yapıldığı ve önemli bir buluntunun elde edilmediği belirtilir. Kaya üzerinde Hititlere ait izlerin olduğu belirtilmesine rağmen henüz bu izlerle ilgili açıklamalar yapılmamıştır. Büyük tapınağın yapımıyla aşağı kentte bazı yapıların taş blokları bu kayadan elde edilmiştir.

Keşlik Yayla: Kayseri ili Yeşilhisar beldesine bağlı Keşlik köyünün sınırları içindeki "keşlik yayla" bölgesinde bulunmuş bir Hitit yazıtı bulunmaktadır. Yazılı anıtta tanrının buğday başakları ve üzümle bir arada çizildiği görülür. Bu tanrının Tarhunza olduğu belirtilmektedir.

Kırçoğlu: Hatay iline bağlı Kırçoğlu köyünün yakınında bulunan bir köydür. Bu köyde yapılan arkeolojik kazılarda üzerinde Luwi hiyeroglifiyle bir metnin yazıldığı anıt yazıt bulunmuştur. Bulunan heykelin adı bilinmeyen birine ait küçük bir heykel olduğu söylenmektedir. Heykelin üzerinde uzun ve kemerli bir tuniğin olduğu görülür. Tunikte onun adının yazıldığı belirtilmektedir. 1898 yılında Berlin Vorderasatisches Müzesi'nde koruma altına alınmıştır..

Kikkuli: Bir metin adı. Binicilik ile ilgili eğitim içeren bir metindir. Hititlerde savaş arabalarını kullanma eğitiminin içerdiği bir metin olduğu söylenir. Metnin içeriğinde eğitimin yaklaşık 184 gün sürdüğü yazılır. Araba ve at kullanma eğitiminin içerdiği bu metin gereği yaklaşık 6'şar ay arayla dört yıllık bir dönemle tamamlandığı belirtilir. Bir nevi askerlik eğitimine benzer bir eğitim yaparlardı. At bakıcılığı yapanlara da aynı ad verilirdi.

Kilushepa: Puduhepa'nın kızıdır. Elazığ bölgesinde egemenlik sürdüren İsuwa kent beyi Ali-sarruma ile evlidir.

Kı-lam: Hititlerde törenlerle kutlanan bir bayram. Sözcük anlamı "kapı yapıcısı" anlamında ifade edilerek "Pazar Bayramı" şeklinde de tanımlanırdı. "Kı-lam"in Sümerlerin dilinden elde edildiği de belirtilir. Kı-lam bayramı Hititlerin başkentinde törenlerle kutlanırdı. Törenlerle kutlanan bu bayramın eski Hitit geleneklerini çağrıştırdığı da söylenir. Bazı kaynaklarda "bekçi kulübeleri" şeklinde tanımlandığı da görülmektedir. Kı-lam şenlikleri diğer şenlikler gibi uzun süre

kutlanan bir şenlik değildi. Sadece üç gün süren bir şenlikti. Kutlanan bu şenliğin "bekçi kulübeleri ya da kapı yapıcısı" anlamında tanımlanmasının nedeni de törenin kraliyet sarayından başlayıp, tapınaklar, depolar, kentin hazinesinin bulunduğu binaların önünden kalabalık bir şekilde geçtikten sonra son bulduğundan bu ad verilmiştir. Şenlik sırasında bir araba üzerinde 30 yerel tanrı heykelinin beraberinde fırtına tanrısının da heykeli dolaştırılırdı.

Kirta: Yaklaşık İ.Ö. 1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir Kraldır.

Kishar: Mezopotamya bölgesinde Babiller tarafından tapınılan bir tanrıçadır. Akad mitolojisinde Lahmu'nun kızı şeklinde tanıtılır. Bereket tanrıçası olarak tapınıldı. Erkek kardeşinin adı da Anshar'dır. Aynı zamanda da Anshar ile evliydi. Babil ve Akadlar tarafından gök tanrısı olarak tapınılan Anshar'ın kızkardeşidir. Ufukların tanrıçası olarak tapınıldı. Kishar, Anadolu'da çoğu krallıklar tarafından tapınıldığı gibi Hititlerde de tapınılan ithal bir tanrı konumunda gösterilmiştir. Kishar yeryüzünü Anshar ise gökyüzünü temsil eder. Bkz. A'dan Z'ye Sümer-Ali Narçın-Ozan Yayıncılık-2007-İst.

Kiskilussa: İlluianka öyküsünde Zigaratta, Nerik, Kastama ve Tanipiia kentleriyle adı geçmektedir. Bu kentlerle beraber Zigaratta kenti de Hattuşa'nın kuzeyinde yer almış olabilecekleri tahmin edilmektedir. Öyküde fırtına tanrısı Kiskilussa kentinde İlluianka adlı yılanla dövüştüğü belirtilmektedir.

Kistanziya: Koyun etinden bir ızgara çeşidi. Yaklaşık İ.Ö. 1.500 yıl önce Hititlerin yemek listesinde adı geçen bir yemek türüdür. Bu tür ızgaralık yemeğin yapılışı ise koyun etleri şarapla terbiye edildikten sonra pişirmeye başlanırdı.

Kızıldağ: Hititlerin yaşamış oldukları öne sürülen bir yerleşim yeridir. Konya ili Karaman ilçesi sınırları içinde yer alır. Buradaki kutsal alanda yapılan arkeolojik kazılarda Hititlere ait olduğu söylenen yedi adet hiyeroglif yazısını içeren tabletler bulunmuştur. Bu tabletlerin içindeki açıklamalar, Hititlerin bölgedeki varlığının kanıtı olarak gösterilmektedir. Kızıldağ bölgesinin (Kızıldağ'a ''Kırmızı dağ" adı da verilmektedir.) Karaman'a yakın olan dağın koni şeklindeki bölümlerinden birinde Hititlere ait bir yazılı anıt bulunmaktadır. Taşın kral tahtına benzer bir şekilde oyularak yapıldığı ifade edilir. Tahta benzer bir şekilde yaptırılan anıtın arka yüzeyinde bir insan figürü yerleştirilmiştir. Figür sol elinde bir kamış sağ elinde ise bir

kap tutmaktadır. Baş kısmına yakın luwi hiyeroglif yazısıyla bir metin yazılmıştır. Bu metinde kral, Büyük Kral Hartapus'tan söz edilmektedir. Hartapus'un Hitit Kralı Murşili'nin oğlu olduğu belirtilmektedir. Hatta yazıtlar için Murşili'nin oğlu Kral Hartapus bu yapıları yaptırdı, şeklinde tanımlanmalar görülür. Yazıtla ilgili bazı önemli belgelerin 1980 yılından önce yok edilmiş olabileceği tartışılır. Yazıtların 1963 yılında araştırmacı ve yazıtbilimci Meriggi tarafından okunduğu belirtilmektedir. Bir başka yazıtın da aynı bölgede bulunduğu ve bu yazıtın merdiven basamaklarında yazıldığı söylenir. Kayanın oyularak yapıldığı bu yazıt J. Hawkins ve M. Poetto tarafından incelenmiştir.

Kızıldağ'da bulunan yazılı anıt

Kistanziya yemeği: (Acıkmak) Hitit mutfağında adı geçen etli bir yemek türüdür. Bu yemek türü şarapla etin terbiye edilmesi şeklinde yapıldığı belirtilir. Şarabın yemeğe tat ve etin yumuşamasında sirke görevi üstlendiği anlatılır. Yemeğin bu durumda yapılışı ise; 400 gr. yağlı koyun eti, 1 litre kırmızı şarap, (şarabın yerli üzümlerden elde edilmesinin önemi vurgulanmaktadır) yağlı koyun eti şarap içinde iki saat kadar bekletilir. Sonra da ızgarada çöplere etlerin geçirilmesiyle pişirilir ve tüketilir.

Kızılırmak: İ.Ö. 2000 bin yılına kadar adı "Maraşşantia" olarak bilinirdi. Maraşşantia adı Hititler tarafından da uzun süre kullanılmıştır. (Çoğu kaynaklarda bu adın Hititler tarafından verildiği de belirtilmektedir.) Yunanlılar bu ırmağı "tuz ırmağı" anlamına gelen "Halys" adıyla anmışlardı. Özellikle Klasik Dönemin araştırmacıları tarafından Kızılırmak'ın adı Halys olarak kullanılmıştır. Kızılırmak doğudaki yüksek dağlardan doğar ve uzun bir yol çizerek güneye doğru devam eder. Tuz gölüne yaklaştığında karşısına çıkan yüksek dağlar nedeniyle tekrar büyük bir kavis çizerek geri döner e Karadeniz'e dökülür. Nehir "Halys" adıyla Lidya Kralı Krezüs döneminde ün kazanmıştır. Türkiye sınırlarındaki önemli nehirlerden biridir. Bu nehrin doğusunda tarihi kalıntılarıyla önemli bir coğrafyada bulunan Sivas ili yer alır. Kızılırmak, tarih boyunca "Maraşşantiya, Hulaş, Huliaş, Halys, Balys, Balis ve Baliş gibi adlarla belirtilmiştir. Heredot Kızılırmak nehri (Halys) civarında yer alan Anadolu topraklarına Persler tarafından "Katpatukya" adının verildiğini anlatır. Bu ad günümüzde Kapadokya olarak bilinmektedir. Kızılırmak'ın Hititler

dönemindeki adı ise "Hulaş, Huliaş, Halys, Balys" adlarıyla belirtildiği görülür. Hattuşili I, Maraşşantıa/Maraşıntıya adlı kente saldırarak onların tapındıkları tanrılarına ait çeşitli kutsal eşyalarını Hattuşili'ye getirdiğini anlatır. Arkeologlar tarafında bulunan bir tablette, *"…Sen ey Marasanta (Kızılırmak)! Nerik fırtına tanrısının kalbine yakınsın! Marasanta eskiden yatağından çıkmıştı. Fakat Nerik fırtına tanrısı onu döndürerek güneşe doğru akıttı. Böylece o Nerik yanına doğru aktı. Fırtına tanrısı Marasanta nehrine dedi ki: ["Eğer birisi Nerik fırtına tanrısını kızdırırsa, o Nerik'ten ayrılır."], sen ey Maraşanta, sularını başka bir nehre, başka bir menbaa gönderme. Göğün fırtına tanrısı Marasanta'ya dedi ki : ["Bu senin için bir yemin olsun, yatağını değiştirme!"] Maraşanta yatağını değiştirmedi…."* şeklinde bilgiler yer alır.

Kizzuwatna: Hititlere komşu bir uygarlık (krallık) olarak belirtiliyor. Kizzuwatna Krallığı'nın adına benzer sözcükler ise "Kizabuzzi, Kizihhuru, Kizza, Kizzihi ve Kizzum" olarak kaynaklarda yer edinmiştir. Bölgede egemenlik sürdüren krallıklar kendi dillerinde bazı adlar vermişlerdir. Asurlar: Que, Hilakku, Kisuatni, Tabal, Unqi; Babiller ise; Hume ve Pirindu adlarını vermişlerdi. Puruşhanda kentinde Hititlerden önce egemenlik yaptığı anlatılan bir krallık olarak tarihsel kaynaklarda yer alır. Bu krallık sınırlarını Toroslar'ın güneyine kadar genişletmişti. Hatta Karadeniz'den Akdeniz'e kadar olan bütün bölgeleri egemenliği altına almıştı. Konumu, günümüzde Çukurova adıyla tanınmaktadır. Bu krallığın güney kesimi Hattuşili I döneminde Adaniya (bugünkü Adana ilinin adı) adıyla Hititlerin topraklarına bağlıydı. Tuthaliya bu ülkede gözü olan Mitannilere karşılık, Kizzuwatna Kralı Sunaşşura ile bir anlaşma yaparak kan dökmeden egemenliği altında tutmayı başarmıştır. Hititlerin demir rezervleri bu kentte elde ediliyor ve depolanıyordu. Adana Kültür ve Sanat Derneği Yayınları'nda, Kizzuwatna için, "…Çivi yazılı tabletlerin korunduğu Kizzuwatna'nın yerel arşivleri henüz bulunamadığından dolayı, Kizzuwatna tarihi ile ilgili bilgileri, Kültepe'den Eski Assurca, Boğazköy'den Hititçe, Hurrice ve Luvice, Maşathöyük'ten Hititçe, Ortaköy'den ele geçen Hititçe ve Hurrice, çevre kültür bölgelerinin Assur, Babil, Ugarit ve Mısır kökenli kaynaklarından öğrenebiliyoruz. Bu yazılı belgelere göre, Suppiluliuma I dönemine kadar Kizzuwatna bağımsız bir devlet olarak kalmış ve bu döneme kadar da Hitit kralları ile Kizzuwatna kralları eşitlik esasıyla devlet antlaşmaları imzalamışlardır…" şeklinde notlar yazılmıştır. Kizzuwatna Krallığı kültürel açıdan Hititlerden başka Sümer ve Asurlulara bağlılığıyla biliniyor. Prof. Dr. Ahmet Ünal, eski Hitit kent antlaşmalarının

çoğu Kizzuwatna ile yapılmış olduğunu ileri sürer. Bu durumda Hititlerin dış politikadaki diploması gelişmesini Kizzuwatna kültürü sayesinde elde ettikleri tahmin ediliyor. Çoğu antlaşmalar Kral Isputahsu ile yapılmıştır. Bir başka antlaşma da Şuppiluliuma döneminde yapılır. Şuppiluliuma ile Kizuvatna Kralı arasında olan antlaşmada O.R. Gurney'in Hititler adlı eserindeki çevirilerde, "*...İşuva halkı [der Suppiluliuma] majestelerinin karşısında durmadı ve Hurri Ülkesine sığındı. Ben güneş, Hurrilere haber gönderdim; -benim tebaam olanları bana iade edin. Fakat Hurriler majestelerine şöyle cevap gönderdi: -Hayır şu kentler. ...den Huri ülkesine gelmişler ve yerleşmişlerdi. Daha sonraları Hatti ülkesine firariler olarak gittikleri doğrudur, ama artık sığırlar ahırlarını seçmiş, kesinlikle benim ülkeme gelmişlerdir. Böylece Hurrili, benim tebaamı bana iade etmedi. Ve ben, güneş, Huriliye şöyle haber gönderdim. -Eğer bir ülke seninle antlaşmasını bozsa ve Hatti ülkesine gitseydi, ne olacaktı? Hurrili şöyle cevap yolladı; -Tamamıyla aynısını -Şimdi Kizuvatna halkı Hatti sığırıdır ve ahırını seçmiş Huriliği terk etmiş ve majestelerinin ülkesine gitmiştir... Kizuvatna Ülkesi kurtuluşundan çok sevinç duymaktadır...*" şeklinde ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

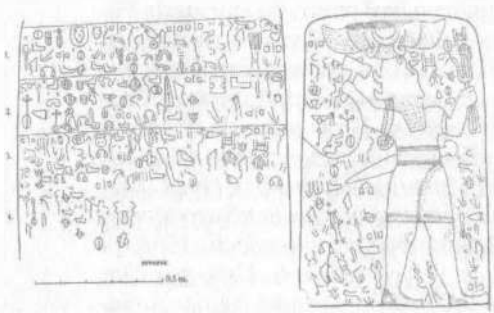
Kizuwatna krallığı: Kizuwatna, Seyhan ile Ceyhan arasındaki bölgeye verilen bir addır. Tarihçiler ve araştırmacılar bu bölgede İ.Ö. 4000 civarında Kizuvatna adındaki bir halkın yaşadığını söylerler. Kızuwatna krallığı adını bu halktan alır. Küçük bir krallık olarak tarih sahnesine çıkan Kizuwatna'nın sınırları da Kuzeyde Tahtalı dağları, Tohma vadileri ve Gürün ilçesinin bulunduğu alanı da kapsayacak bir yer olarak biliniyordu. Kızuwatna Krallığı Hitit Kralı Murşili I zamanında Hititlerin egemenliğine girer. Bu küçük krallığa bağlı olan kent krallıkları ise Tabal, Gurgum ve Komana kent krallıklarıydı.

Kıyakıyas: Aksaray'da bulunan bir yazılıtaşta adı geçen bir kişi olduğu belirtilmektedir. Aynı adın Topada arkeolojik bölgede bulunan yazılıtaşta da yazıldığı söylenir. Kıyakıyas'ın Asur Kralı Sargon II tarafından kentten azledilen bir kişi olduğu tahmin edilmektedir.

Komana: Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Kommagene: Bkz. Samoasta, Samsat,

Körkün: Arkeolojik araştırmalarda bölgede bazalttan yapılmış bir dikilitaş bulunmuştur. Körkün köyü Gazantep'in 2 kilometre uzağında yer almaktadır. Yazıt bu köyün yakınındaki bir bahçede 1967 yılında bulunmuştur. Yazıtta, Kazupisi adında bir isim bulunmaktadır. Bu

Körkün'deki anıtların kopyası

adın Kargamış'ta egemenlik sürdürmüş bir kralın adı olabileceği tahmin ediliyor. Yazılıtaş günümüzde Gaziantep müzesinde koruma altındadır.

Korucutepe: Hititlere ait arkeolojik buluntuların yer aldığı bir höyük. Burası Keban Barajı'nın suları altında kalmıştır.

Körkün: Hititlerle ilgili arkeolojik belgelerin bulunduğu bir yer. Burada yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen buluntular çeşitli müzelerde koruma altına alındılar. Hititlerle ilgili yabancı kaynaklarda bu bölgenin adı "buluntu yerleri" adlı listeye ilave edilmiştir.

Köylütolu: Bir köydür. Bu köyde 1884 yılında M. Sokolowski tarafından yapılan arkeolojik kazılarda bir kaya anıtı bulunmuştur. Anıt Köylütolu köyünün oldukça yakınında yer almıştır. Anıt 180 santimetre uzunluğunda dikdörtgen bir biçimde tasarlanmıştır. 90x100 boy utlarındadır. Bloğun ön yüzündeki yazıların silinmesine rağmen üç satırları okunmuştur. Taş bloğun üstündeki çukurun dinsel bir havuz şeklinde kullanılmış olabileceği tahmin edilir. Bu anıt Yalburt, Falar, Beğen, Llar, Eflatunpınar'da bulunan anıtlara benzemektedir. Hitit Kralı Tudhaliya IV dönemine ait olduğu belirtilir. Günümüzde Ankara Medeniyetler Müzesi'nde koruma altındadır.

Kötükale: Hititlerin yaşadıkları arkeolojik bir bölge olarak belirtilmektedir. Burada bulunan yazılıtaş köyün adını alır. 1911 yılında araştırmacı Cornell'in seyahati sırasında varlığı bilinmiştir. 1929 yılında H. H. Osten bu yazıtın bir kopyasını çıkarır ama yeterli olmadığı diğer araştırmacılar tarafından belirlenir. 1935 yılında Ignace Gelb'de bu yazıtın kopyasını alır. Yazıt, 1954 yılında H. T. Bosert'in bölgeye gitmesine kadar yıprandığı söylenir. Daha önce çıkarılan kopyaların gülünç olduğunu belirtir ve yazıtın Malatya Kralının bir imar yapısı için tanrı Teşub'a atfen yaptırdığı tahmin edilir. Bu Kralın kendini Kuzu Tesub'un torunu olarak belirttiği Runtiyas adında biridir. Araştırmacılar İşpekçür ve Darende de bulunan yazılıtaşın yine Kuzi Tesub'un torunu Kral Amuwantis tarafından yapıldığını belirterek Runtiyas ila Amuwantis'in kardeş olabileceklerine karar verirler.

Kötükale yazıtı

Kral kapısı: Batıda yer alan aslanlı kapının eşi ve benzeri olduğu belirtiliyor. Aslanlı kapıda olduğu gibi bu kapıda da kapı kulesi ve aralarında kapı geçidi yer alır. Bkz. Aslanlı kapı.

Krallık buyrukları: Hititlerde, kral tarafından yürürlüğe konulan metinlerdir. Bu metinler bir ya da birden fazla maddeleri içeren resmi belgeler olarak arşivlenirdi. Buna benzer metin tipi Hattuşili I döneminden kalma bir tablette görülür. Metinde kararın belirtilmesi genellikle giriş bölümünden sonra gösterilir. Giriş bölümünde kararın ne için alınmış olduğu belirtilir. Bazen krallar kendilerinden önceki kralların reformlarından örnekler gösterdikten sonra kararlarını belirtirlerdi. Bu durum arkeolojik kazı yapanların işini kolaylaştırmıştı. Çünkü krallık buyruklarında bazen tarihsel olaylar gösterilmişti.

Kraliçe: Hitit kraliçeleri "Büyük Kraliçe, Egemen Kraliçe" gibi unvanlarla kralların elinde bulundurdukları yetkilerle aynı konumdaydılar. Kraliçeler aynı zamanda başrahibe konumuyla krallarla birlikte dini törenlere katılırlardı. Hatta kral ile birlikte dinsel törenleri yönetirlerdi. Kralın olmadığı zamanlarda krallık görevini yapar anlaşmalara kral ile birlikte mühürlerini vururlardı. Onlar ancak gerçek kraliçe öldükten sonra Tavannana unvanını alırlardı. Ana kraliçe hayattayken onlara "kralın eşi" denilmekteydi. Bu nedenle Hitit tanrıçaları son derece bağımsız oldukları için kararlarını da bağımsız bir şekilde veriyorlardı.

Ku: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "tatlı" şeklinde tanımlanmıştır.

Kubaba: (Bazı belgelerde Kubaba adının Geç Hitit döneminde kullanıldığı söylenir. Hatta Kubaba'nın Hurice Hepat'ın adından geldiği belirtilir. Arinna güneş tanrıçasının da Hepat olduğu belirtilmektedir.) Kubaba, Geç Hitit devleti zamanında baş tanrıça olarak anılmaktaydı. Mezopotamya bölgesinde Asurlar tarafından tapınılan bir tanrıçadır. Hititlerin bölgeye yaptıkları ticari ilişkilerden sonra bu tanrıçanın kültünü bölgelerine getirdikleri ifade ediliyor. Güney Kargamış bu tanrıçanın kült merkezi olmuştur. Kargamış'ta Kubaba adıyla tapınılan tanrıça Anadolu'da Kybele adıyla yüceltilmiştir. Sümer mitolojisinde önemli bir "tanrı-kraliçe" olarak tapınıldı. Asurlular tarafından önemli bir tanrıça olarak tapınıldığı gibi Hititler tarafından da ithal edilen tanrıçalar arasında tapınıldı. "Kug-Baba" ya da "Kubau" şeklinde yazıldığı da görülmektedir. Sümer krallar listesini süslediği

belirtilen tek bir kraliçe olduğu ifade edilmektedir. Puzur Nirah'ın Krallığı'nda Akshak'ın Kralı şeklinde ifadeler yazan belgeler var. Bazı kaynaklarda da "kubaba evi" şeklinde yapıların olduğu da belirtilmektedir. Marduk'a karşı propaganist olduğu ve bazı planlar yaparak külte karşı organize olduğu söylenir. Bir mektubunda, "…Kubaba, balıkçıya ekmeği verdi ve suyu verdi, o Esegila'ya bu teklifi yaptı…" şeklinde bir açıklama yer alır. Kraliçeliği döneminde önemli işler başardığı da belirtilmektedir. Hurilerce Hepat (ya da Kebat) adıyla tapınıldı. Hurilerde "anne" anlamında tanımlanan "Hannahannah" adıyla bereket tanrıçası şeklinde tapınıldı. Hannahannah'ın sözcük karşılığının da "Kheba'nın hizmetçisi" şekline tanımlandığı görülmektedir. Daha sonra Anadolu'da fırtına gibi esen Hititlerde Karkamış kentini koruyan bir tanrıça olarak büyük ilgi gördü ve ithal edilen tanrıçalar arasında tapınıldı. Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'ndeki kabartma resminde süslü silindir başlığı, elinde daire şeklinde bir ayna, diğer elinde de gelincik ya da narçiçeğini tuttuğu görülmektedir. Yunanlılarda da Kybebe adıyla tapınıldı. Bazı kaynaklarda Kubaba için, "…Anadolu uygarlıkları içinde en dikkat çekici özelliklere sahip olan Kibele, Yunan uygarlığını etkileyen Frigler'in, ana tanrıça kültürünün simgeleri arasında kabul ediliyor. Yunanlıların 'Kibele' olarak adlandırdıkları Frig ana tanrıçası, 'Kubaba', 'Kubile' ve 'Agdistis' isimleriyle de anılıyor. Friglerde Kybele olarak bilinen tanrıça Hitit'lerde Kubaba ve Artemis ile aynı tanrıçadır. Tanrıların anası olarak farklı adlarda birçok tanrıçaya bölünmüştü. Kubaba bunlardan biridir. İ.Ö. 2. bin yıl başlarında en büyük saygıyı Kubaba adıyla gördüğü dağların kenti Karkamış onun kentiydi. Hitit tanrıçası, Hattilerde "Vuruşemu", Hurrilerde "Hepat" diye adlandırılmış tanrıçadır. Hititlerde "Arinna'nın güneş tanrıçası", geç Hititlerde "Kupaba" olarak da geçmiştir. Kybele de büyük olasılıkla aynı inancın devamıdır…" şeklinde ifadeler görülür. Bir başka kaynakta da, "…Antik Side Kenti Batı Nekropolünde temizlik çalışmaları sırasında ortaya çıkan lahitlerin ardından, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile başlayan kurtarma kazı çalışmalarında eşsiz bir esere rastlandı. Side Belediyesi'nin desteğiyle Side Müze Müdürü Arif Küçükçoban başkanlığında Arkeolog Metin Caz ve Onur Nugay tarafından Batı Nektopolünde başlatılan Roma dönemi Mezar kurtarma çalışmaları sonucunda, M.Ö 8. yy. olabileceği tahmin edilen Friglerde Kybele, Hititlerde ise Kubaba

olarak bilinen tanrıça heykeli bulundu. Side Müze Müdürü Arif Küçükçoban eserle ilgili olarak şunları söyler: "İki yanında iki Aslan bulunan bir taht üzerinde oturan ana tanrıça Kybele'nin tasvir edildiği eser 22 cm. yüksekliğinde beyaz mermerden yapılmış. Side Müzesi'ndeki en eski eser olarak bilinen üzerinde Nar kabartması bulunan M.Ö 8. yy. ait bir bazalt krater bulunmaktadır. Bu krater üzerindeki nar motifleri Hitit tanrıçası Kubaba'nın simgesi olup, Nar aynı zamanda tanrıça Side'nin ve Antik Kentin simgesidir. (Side'nin bu günkü simgesi de nar.) Friglerde Kybele olarak bilinen tanrıça Hitit'lerde Kubaba ve Artemis ile aynı tanrıçadır." Eserin Side bölgesinde bu güne kadar bulunan eserlerin içinde özellikli bir eser olduğunu açıklayan Küçükçoban, bu eserin Hitit ve Frig kültürlerinin ve ana tanrıça inancının bölgedeki etkisiyle ilgili yeni bilgilere ulaşılması bakımından son derece önemli olduğunu ifade eder. Eserin tarihlenmesi konusunda Akdeniz Üniversitesi ile birlikte çalışma yapacaklarını belirten Arif Küçükçoban, kazı çalışmalarını yürüten Side Belediyesi Arkeologları Metin Caz ve Onur Nugay'a ve kazı çalışmalarına sponsor olan Side Belediyesi'ne teşekkür eder. Yapılan araştırmalarda, bereket tanrıçası olarak bilinen Kibele, Anadolu'daki İslam öncesi inançlara ait bir ana tanrıça figürü özelliği ile tarihçilerin ve arkeologların ilgisini çekiyor. Tanrıçanın en önemli tapınma yerlerinden biri olarak Sivrihisar'daki Pessinus kenti gösterilirken, Ankara'daki Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde de çok sayıda Kibele yontusu bulunuyor.''

Kubaba'nın kabartma görünümü- Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi-Türkiye

Kubantakurunta: Murşili'nin yeğeni ve aynı zamanda da evlatlığıydı. Damadı Maşhuiluva'nın ayaklanması nedeniyle yerine kral olarak atadı. Hititlere karşı bağlılık yeminini hiçbir zaman bozmamıştır.

Kue: Geç Hitit beylikleri olarak belirtiliyor. Çukurova (Kizzuvatna) bölgesinde yer aldı.

Kukubu kapıları: Kaybolan tanrılar öyküsünde güneş tanrısı deniz tanrısı tarafından kaçırılır ve Kukubu kapılarında hapsedilir. Bu ka-

pılar gümüş, demir, toprak ve taştan yapılan yüksek kapılardır. Siyah renkte olurlardı. Bazen bu kapıların içine şarap, bal, su, kaymak, kukulu parfümler, süt ve koyun etleri konulurdu.

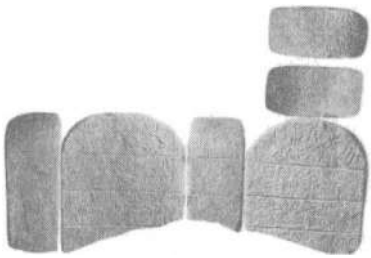
Kukkuna: Wilusa Kralıdır. Kral olduğu dönemlerde Hatuşaş'ta Şupiluliuma I egemenlik sürdürüyordu.

Kullita: Tanrıça Şauşka'nın yardımcılığını yaptığı öne sürülen Hitit tanrıçasıdır. Araştırmacılar kadın figürü olarak Hititlerde üç tanrıçanın varlığından söz ederler. Bunlar Şauşka ve yardımcıları olan Ninatta ve Kullita'dır. Tanrıça Sausga'nın hizmetkârıydı. Ninatta adlı hizmetliyle beraber çalışmış olduğu belirtiliyor. Kutsal fahişeler olarak ifade edilen bu tanrıçalar dikkat çeken şapkalar ve ellerinde müzik aletleriyle betimlenmişlerdir.

Kuliwisna kenti Fırtına tanrısının öyküsü: [(KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Kuliwisna kenti Fırtına tanrısının öyküsü ile işlgili tabletler: CTH 329, KBo XV 32+KBo XL 129+KBoXXXVIII 251 + KBoXXI 57 + KBo XV 32, KBo XV 31/KBo XIV 86+KUB XXXIII 17+KBo IX 109] Bu tabletlerin transkripsiyonu 1965 yılında Laroche, çevirileri de 1990 yılında Daddi-Polvani, 1994 yılında Ünal ve 1997 yılında Glocker tarafından yapılmıştır. Tabletlerde, "...Onun yollarına [ ] asker ekmekleri, kuressar-kumaşi [serilmiştir] (şöyle söylenir): Kuliwisna şehri fırtına tanrısı çekip gitti. Ayaklarını dikenli ve çakıllı yollarda incitme. Senin ayaklarının altı [pürüzsüdür]....[.....] O vadilerdeki alıç ağaçlarının bulunduğu [yere gider]. Onu dua eden biri bulur. Şöyle der: Ey Kuliwisna şehri fırtına tanrısı bizzat kendi ayağa kalktı ve çekip gitti. Elbiselerini giydi. Sağ ayakkabılarını sola giydi..." şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Kululu: Kayseri yakınında yer alan arkeolojik bir yerleşim yeridir. Burada Tabal Krallığı'na ait birkaç dikilitaşla heykeller bulundu. Bulunturların tümü Kayseri Müzesi'nde koruma altında tutulmaktadırlar. Bir kodlu dikilitaşın 1935 yılında bulunduğu belirtilir. Luwi hiyeroglifiyle yazılan bir yazıttır. Yazıtta Tuwats'ın krallığı şeklinde ifadeler yer alır. Hatta bu yazıtın Çiftlik ve Sultanhanı yazıtlarıyla benzerlikler içinde olduğu gösterilmiştir. Wasusarmas'ın oğlu şeklinde de belirtilmektedir. Kululu'da bulunan ikinci yazılıtaş ise 1945 yılında bulunmuştur. Cenaze törenlerini içeren bu dikilitaş da metinler Luwi hiyeroglifleriyle yazılmıştır. Tabal Krallığı'ndaki prens Panunis'in adı belirtilmektedir. Kululu'da bulunan üçüncü dikilitaş ise Tahsin Özgüç tarafından 1967 yılında bir evin duvarında inşa edilmiş

şekilde bulunur. Kireçtaşından yapılan yazıtın üst tarafı yuvarlak şekillidir. Kululu'da bulunan dördüncü dikilitaş 1983 yılında Mustafa Kalaç tarafından bulunmuştur. Kenarlarının hepsinde yazı olduğu ileri sürülen bir dikilitaşın üst tarafı olduğu söylenmektedir. Bu dikilitaşın da cenaze töreniyle ilgili olduğu belirtilmektedir. Beşinci dikilitaş Kululu olduğu söylenen bir köylü tarafından Kayseri Müzesi'nce satın alınmıştır.

Kululu'da bulunan yazıtlar

Kummaha: (Samsata) Bugün Atatürk Barajı'nın bulunduğu yer. Ancak sulara gömülmüştür.

Kummuh: Bak Samoasta, Samsat ya da Kommagene.

Kummiia: Fırtına tanrısının kentidir. Burada tapınılmış ve kültü yayılmıştır. Ullikummi adındaki taş canavarın tanımlaması da "Kummia'nın yıkıcısı" olarak gösterilmiştir.

Kummannı: Geç dönemlerde "Komana" şeklindedir. Günümüzdeki adı ise Şar olarak bilinir. Bazı kaynaklarda Comanı şeklinde yazıldığı da görülmektedir. Bu kentte tanrıça Hepat'ın kültü yaygındı. Kizzuwatna'nın hem başkenti hem de kutsal kenti olarak bilinir. Bu bölgede çoğunlukta Huriler yaşardı. Bunlar Teşup ve Hepat adındaki tanrılara tapınırlardı.

Kummani: Hititler döneminde bir kent. Kizuwatna Krallığı'nın kuzey tarafında bulunduğu belirtilir.

Kumanı: Kummanu olarak da kullanılmış. Hurice Hurama/Şamuha adlı sınırlı kentlerle iç içe olan bir bölgedir. Göthzce araştırmalarda Kizuwatna'nın bir diğer adının olduğunu açıklar. Tegrama'nın güneyinde yer alan bir site devleti olarak da tanımlanmaktadır.

Kummuhi: Asur dilinde Comana/omana kentine verilen ad. Comana Romalılar döneminde eski Yunan dilinde Commagene olarak kullanılmıştır.

Kumarbi: (Bazı kaynaklarda Kumarbis olarak yazıldığı görülür.) Göktanrı Anus'un oğludur. Yunan mitolojsinde Kronos şeklinde tapınılmıştır. Babasıyla aralarında geçen olaylar mitolojik olarak değerlendirilmiştir. Mitoloji kahramanı olarak bilinir. Araştırmacı Güterbock Kumarbi'nin sözcük anlamına ise, "...Bu tanrının adı hakiki Hurricedir: sondaki -bi, Hurrice aidiyet eki -ve'dir. Kumar sözcüğünün cins ismi mi yoksa yer adı mı olduğu ve Kumar adlı şehrin nerede aranacağı bilinmiyor..." şeklinde bir ifadeyle yanıt vermeye çalışmış.

Hatta Allalu-Anu ve Anu-Kumarbi arasına baba-oğul ilişkisinin olabileceğinin de altını çizerek ifade ediyor. Kumarbi'nin Krallığı'yla ilgili yazılmış olan şiirsel metin Prof. H.G. Güterborck tarafından aslına uygun bir şekilde kopyası, *"...Kumarbi dedi ki impaluri'ye:-ey Impaluri! Sana söyleyeceğim sözler için bana kulak ver! Al eline asanı, geçir ayağına rüzgâr gibi hızlı ayakkabılarını! Var git İrşirra tanrılarına, söyle şu güçlü sözleri İrşirralar huzurunda: Gelin! Tanrı babası Kumarbi, tanrı evine çağırıyor sizi! Ama Niçin çağırdığını (.....) hemen şimdi gelin! İrşirralar alacaklar bu çocuğu ve taşıyacaklar karanlık toprağa onu. Ama İrşirralar..... yine de yüce tanrılara görünmeyecek. Bu sözleri duyan İmpaluri, aldı eline asayı, giydi ayağına ayakkabıları ve düştü yola İmpaluri. Ve vardı İrşirraların yanına. Ve İmpaluri şu sözleri yineledi İrşirralara: -Gelin! Tanrı babası Kumarbi çağırıyor sizi! Fakat hangi iş için çağırdığını bilmesiniz siz! Hadi hemen gelin! Bu sözleri duyan İrşirralar acele ettiler ve hızlandılar. Ve iskemlelerinden kalktılar. Bir solukta yol aldılar. Ve Kumarbi'ye vardılar. Ve kumarbi şöyle dedi İrşirralara: -bu çocuğu alın ve onu armağan edin ve kara toprağa taşıyın..."* şeklindedir. İsmet Zeki Eyüboğlu'da Kumarbi mitolojisiyle ilgili aynı adla bir şiir yazarak mitolojinin yaşamasına yardımcı olmuştur.

Kumarbi öyküsü: Öykünün asıl kaynağı Hurri'lere aittir. Hurri kökenli bir öykü şeklinde Yunan edebiyatında da önemli bir yer tuttuğu belirtilmektedir. Destan niteliğindeki öykü, tabletlerin kırık ve parçalı olmasından dolayı tam metninin henüz çözülemediği ve kaynaklarda okunabilir parçalarının derlendiği ele alınmıştır. Öyküyü inceleyenler Hesiodos'un Theogonia'sında olduğu gibi tanrıların soylarından da bazı ifadeler görülmüştür. Öyküde gökyüzü kralı Alalu için, *"... İlk tanrılar, kuvvetli tanrılar işitsinler: Geçmiş yıllarda Alalu (gökyüzünde) kral idi. Alalu tahta oturuyordu. Ve tanrıların önde geleni, güçlü Anu, (hizmetçi olarak) onun huzurunda duruyordu. O, (Alalu'nun) ayaklarına kapanıyor ve içki kaplarını, içmek için, onun eline veriyordu..."* şeklinde metinler yer alır. Ancak metinde anlatılan Alalu'ya hizmet konusunun uzun sürmediği yazılır. Bu durumda gökte yaklaşık 9 yıl krallık yapan Alalu'nun, Anu'nun ayaklanması sonucunda tahttan indirilerek aşağıya karanlık topraklara gönderildiği belirtiliyor. Anu'nun kral olmasıyla Kumarbi ona hizmet etmeye başlar. 9. yılda Kumarbi, Anu'ya karşı savaş açar. Bu savaşta Anu kaçar. Öyküyle ilgili, *''...Anu, Kumarbi'nin el ve ayaklarından kendini sıyırdı ve kaçtı. Anu, gökyüzüne çıktı. (Fakat) Kumarbi onun arkasından koştu. Anu'nun ayaklarından yakaladı ve Anu'yu gökyüzünden aşağıya çekti. (Kumarbi Anu'nun) dizini (bel altını) ve bronza benzer Kumarbi'nin karnına bitişik*

Tanrıça Kubbaba

erkeklik organını ısırdı. Kumarbi, Anu'nun erkekliğini yutunca, o sevindi ve yüksek sesle güldü. Anu döndü ve Kumarbi'ye (şöyle) söylenmeye başladı: Erkekliğimi yuttuğun için kendi içinden seviniyor musun? Kendi kendine sevinme! Ben sana yük (tohum) yükledim. İlk olarak soylu fırtına tanrısı ile seni aşıladım (gebe bıraktım). İkincisi dayanılmaz Aranzah nehriyle seni aşıladım. Üçüncüsü soylu Tašmišu ile seni aşıladım. Üç dehşet tanrıyı ben sana bir yük olarak yerleştirdim..." şeklinde anlatımların yer aldığı kaynaklar var. Ayrıca Anu'nun kaçışıyla ilgili, *"...Anu, Kumarbi'nin el ve ayaklarından kendini sıyırdı ve kaçtı. Anu, gökyüzüne çıktı. (Fakat) Kumarbi onun arkasından koştu. Anu'nun ayaklarından yakaladı ve Anu'yu gökyüzünden aşağıya çekti. (Kumarbi Anu'nun) dizini (bel altını) ve bronza benzer Kumarbi'nin karnına bitişik erkeklik organını ısırdı. Kumarbi, Anu'nun erkekliğini yutunca, o sevinde ve yüksek sesle güldü. Anu döndü ve Kumarbi'ye (şöyle) söylenmeye başladı: "Erkekliğimi yuttuğun için kendi içinden seviniyor musun? Kendi kendine sevinme! Ben sana yük (tohum) yükledim. İlk olarak soylu fırtına tanrısı ile seni aşıladım (gebe bıraktım). İkincisi dayanılmaz Aranzah nehriyle seni aşıladım. Üçüncüsü soylu Tašmišu ile seni aşıladım. Üç dehşet tanrıyı ben sana bir yük olarak yerleştirdim..."* şeklindeki ifadelerden başka bazı açıklayıcı bilgiler de tabletlerde yer almıştır. Gökyüzüne kaçan Anu orada gizlenir, Kumarbi ise Nippur kentine döner ve orada tanrıları dünyaya getirir. Bu tür mitolojik öyküler yaklaşık eski uygarlık yazmanlarının vazgeçemediği bir şablon şeklindeydi. Çünkü dilden dile dolaşan buna benzer öyküleri duyan yazmanlar kendi diyalektik yapılarına uyarlayarak ele almış ve günümüze farklı birer öykü şeklinde aktarmışlardır.

Kumarbi öyküsüsnün tabletleri: (Gökteki krallık efsanesi şeklinde de yazılmaktadır.) Hitit edebiyatında önemli bir yer tutan Kumarbi öyküsü bir Hurri öyküsüdür. [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Kumarbi öyküsüsnün tabletleri; CTH 344, KUB XXXIII 120+119, KUB XXXVI 31+KUB XLVIII 97, KUB XXXVI=A III 26, KUB XLVIII 97] Bu tabletlerin transkripsiyonları 1846 yılında Güterborck, 1950 yılında Otten, 1953 yılında Meriggi, 1969 yılında Laroche, 1973 yılında Otten-Rüster, 1987 yılında Mascheroni; çevirileri ise 1946, 1948 yılında Güterbock, 1950 yılında Otten, 1953 yılında Meriggi, 1955 yılında Goetze, 1961 yılında Guterbock, 1967 yılında de Vries, 1970 yılında Kirk, 1970 yılında Vieyra,

1978 yılında Güterbock, 1978 yılında Künhe, 1982 yılında Dinçol, 1982 yılında Haas, 1987 yılında Bernabe, 1990 yılında Hoffner, 1992 yılında Polvani, 1994 yılında Ünal; yorumlar da 1942 yılında Speiser, 1945 yılında Barnett, 1945, 1946, 1948 yılında Güterbock, 1949, 1950 yılında Lesky, 1949 yılında Otten, 1952 yılında Kampman, 1954 yılında Gurney, 1955 yılında Heubeck, 1963 yılında Makkay, 1965 yılında von Schuler, 1966 yılında Walcot, 1967 yılında Kirk, 1973 yılında Komoroczy, 1974 yılında Meltzer, 1975 yılında Hoffner, 1979 yılında Burket, 1980 yılında Haas, 1988 yılında Bianchi, 1988 yılında Hoffner, 1989 yılında Bernabe, 1989 yılında Wilhelm, 1990 yılında Daddi-Polvani; 1995, 1982 yılında Mcmahon, 1995 yılında Archi; 1995, 1972, 1974 yılında Lebrun, 1997 yılında Beckman yapmıştır. Tablet çevirilerinde, "*…İlk (eski) tanrılar [ ], kuvvetli tanrılar işitsinler: N]ara, Napsara, Minki] (ve) Ammunki! Ammezadu işitsin![ve][ ]'ın anne ve babası işitsin! [ve] Ishara'nın anne ve babası işitsin! [aşağıda] ve yukarıda güçlü olan En-lil ve Nin:lil, güçlü tanrılar (gökyüzünde) kral idi. Alalu tahtta oturuyordu. Ve tanrıların önde geleni, güçlü Anu, (hizmetçi olarak) onun huzurunda duruyordu. O, (Alalu'nun) ayaklarına kapanıyor ve içki kaplarını içmek için onun eline veriyordu. [ ] Alalu gökte tam dokuz yıl boyunca kraldı. Dokuzuncu yılda Anu, Alalu'ya karşı mücadeleye (kavgaya) gitti ve Anu onun tahtında oturdu. Anu onun tahtı üzerinde oturuyordu ve güçlü Kumarbi onun içkisini veriyordu. (Kumarbi) onun ayaklarına kapanıyor ve içki kaplarını içmesi için onun eline veriyordu…*" şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Kumtepe: Arkeolojik bir alandır. Burada yapılan kazılarda Hititlerle ilgili buluntular elde edilmiştir.

Kummeşmeha: Günümüzdeki Kelkit çayının adı olarak değiştirilen Hititlerin yararlandığı bir ırmaktır.

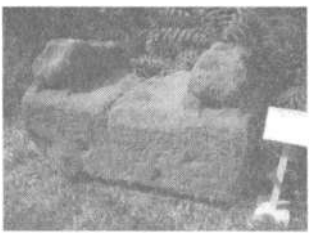
Kummiya: Bir yerleşim yerinin adıdır.

Kunkunuzzi: Hitit mitolojisinde bir mitolojik figür.

Kunula: Bkz. Pattin.

Kurakura: Klengel 1991 yılındaki incelemesinde Hitit metinlerinde Muhafız Alay Komutanı Huzziya, Kurakura, Tasmi-sarruma, Hannutti ve madencilerin şefi Uparamuwa adlı kişilerin Hattuşili III'ün çocukları olduğunu belirtmektedir.

Kur baba: (Kur Sümer diline dağ demektir. Kurti ise Kürt oldukları kanıtlanan dağlılara verilen bir ad şeklide tanımlanmaktadı.r) Hititlerde tapınılan bir tanrıdır. Bu tanrıya Malatya'da tapınıldığı söyleniyor.

Kurubel yazılı anıtı

Kurgan: Kuzeybatı Anadolu'dan Hititlerin yaşadığı bölgeye göç etmiş oldukları ileri sürülen bir halk. Bunların izleri Güney Rusya'da da görülmüştür. Kültürleri Troya kültürüyle benzer noktalarda birleşmiştir. Mezar yapılarında bu halkın balkanlardaki Kurgan tepelerindeki buluntularla ilişikli oldukları tahmin ediliyor. Bunların Hititleri oluşturmuş oldukları ileri sürülüyor.

Kurt Bittel: Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kazılara ara verilmişti. Kurt Bittel 1931 yılında yeniden kazılara başlar. Kazılar Boğazköy'de 1972 yılına kadar devam eder. Yaptığı kazılarla binlerce çivi yazılı tablet elde eder. 1952 yılında Hattuşa'da yaptığı bir kazı sonrası, "Kente ölüm sessizliği hâkim olur..." şeklinde bir ifade kullanmıştı. Kurt Bittel, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Boğazköy'de yapılması gereken ilk kazıların başına 1931 yılında geçer. Bu kazılar 1972 yılına kadar devam eder. 1931/1932 yılları arasında nekropolde yaptığı kazılarla binden fazla tablet ile 2600 civarında da yarım metinli tabletleri ortaya çıkardı.

Kurubel: Burada yapılan araştırmaların ilki 1906 yılına tarihlenmektedir. Kurubel yerleşim yerinin batısında bulunan Soğanlı dağında bulunduğu belirtilen iki aslanla betimlenen dikdörtgen şeklinde bir anıttır. Yazıta Aslanlı Taş adı da verilmektedir. Yazıtın üzerindeki yazıların okunmadığı görülür.

Kurunta(I): Urhi-teşup'un kardeşidir. Hattuşili tarafından Tarhuntaşşa Krallığı'na getirilir. Bu durumda Tarhuntaşşa'nın Hititlerin egemenliğinde olduğu görülür. (Bazı metinlerde de Kurunta adının Urhi-teşup'un doğum sırasında verilen adının olduğu belirtilmektedir.) Başka araştırmacılar da Urhi-teşup'un Tarhuntaşşa kralı olan kardeşi Kurunta'nın ardılı olduğunu ifade ederler. Kurunta "Büyük Kral" unvanını alarak Hitit İmparatorluğu'nda haklı bir noktaya yükseldi. Bkz. Kurunta III.

Kurunta(II): Ulaş ilçesine 25 kilometre uzaklıkta bulunan Sarrişa, altın madenleriyle zengin bir yer olduğu söylenir. Bu bölgede Hititlerin yaşadıkları yapılan arkeolojik kazılardan öğrenilmiştir. Şarrişş'da bulunan dikilitaşlardan da anlaşıldığı gibi Kurunta adında bir kralın tanınlaştırıldığı belirtilir. Stelde geyik resmini ve geyiğin sırtında

ayakta durmuş gibi stilize edilmiş tanrı Kurunta'nın resmi yapılmıştır. Hitit krallarının dikilitaşlarda yazdıkları metinlerde tanrı Kurunta'nın doğanın ve yabanıl hayvanların bir koruyucu tanrısı şeklinde olduğu belirtilir. Bu tanrıya törenle içki sunan kralın hazırlattığı kabartmanın arkeolojik bilgilere göre İ.Ö. 14-13 yüzyıllara dayandırılır. Kurunta, Hititlerde tapınılan bir tanrıdır. Simgesi geyik olarak belirtilen ve adına kült merkezi ve tören alanları yapılan bir tanrı şeklinde belirtiliyor. Kurunta daha önceleri Luviler ve onların geleneklerinde belirtilen koşullarla tapınıldıktan sonra Hititlerin panteonuna da ilave edilmiştir. Hititler dinsel alanda son derece demokratik davranışlar sergilemişlerdir. İşgal ettiği ya da kültünü beğendikleri tanrıları vakit kaybetmeden kendi tapındıkları tanrılar listesine almayı ihmal etmemişlerdir.

Kurunta(III): Hitit egemenliğindeki Tarhuntaşa kent Kralıdır. İ.Ö. 1220 (Kaynaklarda başkomutan olarak belirtilmiştir.) Suriye'de Asur ordularının akınlarını önlemek için görevlendirilmişti. Urhi-Teşup'un (Murşili III) kardeşi Hattuşili'nin de evlatlığı olarak anlatılır. Ancak, yeni kaynaklarda Muvatalli'nin oğlu olduğu yolunda kesin belgelerin olduğu belirlendi. Tuthaliya IV'ün de kuzenidir. Sfenksli kapıda 1986 yılında yapılan kazılarda bir tunç tablet elde edilmişti. Bu tablette Tuthaliya IV Kral Kurunta ile bir antlaşma yaparak görev alanlarını genişletti. Araştırmacılar Kurunta ile Tuthaliya IV'ün çocukluk arkadaşı olduğunu ve çocukken de çok iyi anlaştıkları ifade etmektedirler. Bu nedenle tablette Kurunta'nın görev alanları genişletilmiş olabilir. Tuthaliya IV daha sonra Kurunta'nın şımarık hareketleri yüzünden tahttan alır ve yerine Urmi-teşup adındaki aynı soydan birini Tarhuntaşa'ya kral yapar. (Bazı kaynaklarda Urhi-teşup; Kurunta'nın bir başka adı olarak ele alınmıştır.) Bu görevden alınma Kurunta'nın zoruna gitmiş ve Hattuşa'ya karşı darbe girişimi yapmak için Fırat bölgesindeki karışık halklardan meydana gelmiş, kavgacılardan faydalanmak istedi. IV Tuthaliya tahta çıkmadan önce adı, Huri geleneğinde bir ad olarak kullanılan "Hismi-sarumma" şeklindeydi. E.Laroche, bu adın kullanıldığını, I. Singer'in bu görüşe karşı durduğu, F. İmparati ise, İ. Singer'in tavrına ortak gibi davranarak Hurrice adına karşı durur. Türk araştırmacı Sedat Alp ise Huri adının Kurunta antlaşmasındaki ifadelerde yer aldığını ısrar eder. Kurunta antlaşması IV Tuthaliya ile Tarhuntaşşa Kralı Kurunta arasında yapılmıştır. Belgelerde Tasmi-sarumma ve Hımsı-sarumma'nın IV Tuthaliya'nın kardeşleri olduğu belirtilmektedir. Kurunta antlaşması

bronzdan yapılmış bir tabaka üzerinde yazılmıştır. Bu tabaka şeklindeki tablet 1986 yılında Boğazköy'de yapılan arkeolojik kazılarda Yerkapı'ya yakın Sfenksli kapının batısında bulunur. Belge 1988 yılında H. Otten tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca belgenin yorumu; 1987 yılında Otten, 1992'de İmparati, 1991 ve 1992'de Heinhald ve Krahmer, 1989'da van den Hout, 1992'de Houwink ten cate, 1992'de Beal, 1992'de Sürenhagen ve 1998 yılında İ. Singer tarafından yapılmıştır.

Kurunta antlaşması: IV Tuthaliya tahta çıkmadan önce adı, Huri geleneğinde bir ad olarak kullanılan "Hismi-sarumma" şeklindeydi. E. Laroche, bu adın kullanıldığını, I. Singer'in bu görüşe karşı durduğu, F. İmparati ise, İ. Singer'in tavrına ortak gibi davranarak Hurrice adına karşı durur. Türk araştırmacı Sedat Alp ise Hurri adının Kurunta antlaşmasındaki ifadelerde yer aldığını ısrar eder. Kurunta antlaşması IV Tuthaliya ile Tarhuntaşşa Kralı Kurunta arasında yapılmıştır. Belgelerde Tasmi-sarumma ve Hımsı-sarumma'nın IV Tuthaliya'nın kardeşleri olduğu belirtilmektedir. Kurunta antlaşması bronzdan yapılmış bir tabaka üzerinde yazılmıştır. Bu tabaka şeklindeki tablet 1986 yılında Boğazköy'de yapılan arkeolojik kazılarda Yerkapı'ya yakın Sfenksli kapının batısında bulunur. Belge 1988 yılında H. Otten tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca belgenin yorumu; 1987 yılında Otten, 1992'de İmparati, 1991 ve 1992'de Heinhald ve Krahmer, 1989'da van den Hout, 1992'de Houwink ten cate, 1992'de Beal, 1992'de Sürenhagen ve 1998 yılında İ. Singer tarafından yapılmıştır.

Kur-uru-ugu: Yukarı memleket anlamında tanımlanan Hititler döneminde Kapadokya'ya verilen bir addır.

Kuruştamma: Hitit metinlerinde adı geçen bir kent krallığı. İmparatorluğun kuzey ve kuzey doğusunda yer aldığı belirtilmektedir. Muvatalli'nin kardeşi Hattuşili'ye tahsis edildiği ifade edilmektedir. Hitit Kralı Şuppiluliuma'nın bu kent krallığını işgal ettiği belirtilir. Murşili II döneminde salgın bir durumda olan veba hastalığına çözüm bulmak için arşivler taranır. Bulunan bir tablette, *"...Hattinin fırtına tanrısı Kuruştammalıları Mısır'a getirdiğinde, Hatti'nin fırtına tanrısı olan *** Hatti halkına bir anlaşma ile bağlandı ve onlara Hatti'nin fırtına tanrısı tarafından yemin ettirildi, diğer taraftan Hatti halkı ve Mısır halkı (bu biçimde) Hatti'nin fırtına tanrısının yemini altındaydılar. Sonra Hatti halkı sözünü tutmayarak (?) bir suç işledi. Ve böylece orada tanrının yeminini bozdular ve babam piyade ve savaş arabaları gönderdi. Ve Mısır sınırındaki toprakları istila ettiler. Amka Ülkesini ve tekrar onları gönderdi ve tekrar istila ettiler..."* şeklindeki bir metinle karşılaşınca veba hastalığının fırtına tanrısının lanetine bağlandığını düşünür. Çünkü metinde Hititlerin yeminlerinde durmadığı belirtiliyordu.

Kuş-a-ga-la: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "deriden bir çuval, tulum" şeklinde gösterilmiştir.

Kuş-dug-gan: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "çanta, kese, torba" şeklinde gösterilmiştir.

Kuş-E-İb:(Ya da Tug-e-İb) Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "kemer, hafif tünik" şeklinde gösterilmiştir.

Kuş-E-Şir: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "ayakkabı" şeklinde gösterilmiştir.

Kuş-İgi-tab-anşe: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "at gözlüğü, eşeğin meşin göz siperliği" şeklinde gösterilmiştir.

Kuş-Kir-Tab: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "yular, dizgin" şeklinde gösterilmiştir.

Kuş-kir-tab-anşe: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "eşek yuları" şeklinde gösterilmiştir.

Kuş-la: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "tulum" şeklinde gösterilmiştir.

Kuş-uz-babbar: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "beyaz keçi derisi" şeklinde gösterilmiştir.

Kuş-uz-ge: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "siyah keçi derisi" şeklinde gösterilmiştir.

Kuş-ma-uru-uru:(Ya da Giş-ma-uru-uru) Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit

metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "okluk" şeklinde gösterilmiştir.

Kuş-nig-bar: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "deri, örtü, perde" şeklinde gösterilmiştir.

Kuşaklı: Eski adı Şarişşa'dır. Wilhelm tarafından 1997 yılında yapılan kazılarda çeşitli konuları içeren tabletler ele geçirilmiştir. Bkz. Sarissa.

Kuşşar: Hititler döneminde bir kent adıdır. Araştırmacılar bugünkü Alacahöyük'ün yerinde bulunmuş olabileceğini tahmin ettikleri Hititlere ait eski bir kentin adıdır.

Kuşarra: Hititlerin yaşadıkları bir kent. Güneydoğu Anadolu'da yer almaktadır.

Kuşşara krallığı: Hititlerin kurulmasında öncü bir krallık olduğu belirtilen Kuşarra Krallığı'nın nerede kurulduğu henüz kesinlik kazanamamıştır. Ancak bazı belgelerde Kuşarra Krallığı'nın Alişar kenti ve çevresinde hüküm sürdüğünü işaret ederler. Neşa Krallığı'nın konumları da Kayseri sınırları içinde bulunan Kültepe'deki Kaneş kenti olduğu belirtiliyor.

Kusura: Hititlerin yaşadıkları bir yerleşim yeri. Arkeolojik bir alanıdır.

Kutsal evlenme sahnesi. Ankara yakınındaki Bitik'te yapılan kazılarda bulunan bir vazonun üzerinde gösterilmiştir

Kutsal evlenme: Araştırmacılar Hititlerin yaklaşık bin civarında tanrılara tapmış olduklarını ifade ederler. Hint-Avrupalı (Kaynaklar Hititlerin kökenleri hakkında farklı ifadeler kullanmaktadırlar!) bir toplum olduğu söylenen Hititler; her tanıştıkları yeni kültürlerden geleneklerine uygun gördükleri unsurları uygulamışlardır. Hititlerin yaşadıkları bölgelerde bazı vazolar ele geçer. Bu vazoların üzerinde kutsal evlenme törenlerini belirleyen desenlerin bulunması Hitit tapınaklarında da Sümerlerde olduğu gibi tanrılara adanmış kadınların görevlendirildiği ve bunlara tapınak kadınları (hayat kadını) adı verildiği söylenmektedir. (Aynı format Sümerlerde olduğu gibi Mısır mitolojisinde de yer almaktadır.) Guterborck'un çevirisini araştırmacı Beckham değerlendirerek Hititlerdeki evliliği tabletin de içeriğini değerlendirerek, *"...Birbirini seven, aşklarını evliliğe taşıyan bir adam ve karısı, senin emrettiğin budur, İştar. Bir kadını baştan çıkaran ve baştan çıkarmayı evlilikle sonuçlandıran adam:*

senin emrettiğin budur, İştar…" şeklinde ifadelere yer verir. Fiilen yapılan evlilik Hititlerde resmi evlilik olarak görülürdü. Evlilik ile ilgili bazı sözleşmeler vardı. Bu sözleşmelere uymayanlar cezalandırılırdı. Boşanmaların da olacağı düşünülerek önceden bazı sözleşmeler kayda alınırdı. Kölelerin yaptığı evlilikler de yasal olarak tanınırdı. Nişanlılık döneminde damat gelinin babasına başlık parası anlamında tanımlanan "kuşatta" hediye ederdi.

Kuşata: Hitit sosyal yaşamında evlenen kızların ailelerine ödenen başlık parasına verilen bir ad. Kuşata Babil dilinde "terhatu" şeklinde yazılmaktadır. Başlık parası şeklinde belirtilen kuşata, sembolik bir düğün hediyesi olarak tanımlanmaktadır. Anadolu'da evlilik aşamasında kız tarafının başlık isteme geleneği bu geleneklere dayanmaktadır.

Kuşşara: Bir kent. Bir dönem Pithana ve Anita yönetiminde başkent rolü üstlendi. Bu kent Hattuşili hanedanlığına adını verdi. Kralın burada uzun zamanlarını geçirdiği belirtiliyor.

Kuşadası: Arzava Ülkesi olarak tarihte yerini aldı. Murşili II tarafından kuşatılıp, yakıp yıkıldı.

Kuşaklı: Hititlerin yaşadıkları bir yerleşim yeri. Burada doğal olarak dağlardan kopan iki kaya parçası Hitit inançlarına uygun şekilde ele alınıp incelendi. Kaya parçalarının görselliği doğa tanrılarına olan tapınmayı güçlendirmişti.

Kuvaliya: Hititlerin saldırıp, ülke topraklarına katmak istedikleri Arzava Krallığı'na bağlı bir ülke konumunda belirtiliyor.

Kuwalanamuwa: Kizzuwatna Krallığı'nda bir prens.

Kuzi-Teşup: Hitit Kralıdır. Kargamiş'ta krallık yaptığı belirtiliyor. Kendini "Büyük Kral" olarak tanıttı. Kargamiş Kralı Talmi-Teşup'un oğludur. Hititlerin son kralları olan Suppiluliuma II'nin çağdaşıdır.

Kültepe: Hititlerin yaşadıkları bir bölge. Arkeolojik sit alanıdır. Eski adı ise Kanış olarak bilinir. Kayseri-Sivas/Kayseri-Malatya anayolu üzerindedir. Karayolun yirmi kilometresinin kuzeyinde yer alır. "Karum" adı verilmiş bir kenttir. Nedeni de Kültepe'de yerlilerin oturduğu yer ile Asurlu ticaret adamlarının yerleştiği Karum adlı bir alandan ibarettir. Kültepe Höyüğünün çapı 500 metre yüksekliği ise 20 metredir. Tepeyi dört yönden de Karum kenti çevirir. Burada yapılması gereken arkeolojik çalışmalar 1881 yılında başlar. 1893 ve 1894 yılında E. Chantre, 1906 yılında ise H. Wickler, H. Grothe birçok yerlerde kazılar yaparak çeşitli tabletler ele geçirmişlerdi. B. Hrozny 1925 yılında yaptığı kazı çalışmalarında tesadüfen Karum'un yerini

bulmuş ve onunla ilgili çivi yazılı tabletleri de elde etmiştir. Bazı tabletlerde Kral Pithana'nın oğlu Anitta'nın adları yazılmıştır. Kültepe'de 1948 yılından başlamak üzere Türk Tarih Kurumu ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü desteğiyle Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün başkanlığını yaptığı kazılar yapılmaktadır. Buradaki en eski yerleşimin Geç Kalkolik Çağ (İ.Ö. 3000-2500) olduğu katmanlardan anlaşılmış ve bunların da Eski Tunç Hitit, Frig, Helenistik-Roma çağlarına ait buluntularla devam ettiği görülür. Karum kentinin alanları höyüğün doğusunu ve güneydoğusunu çevreler. Karum kenti Asurlar tarafından ticaret merkezi olarak kullanılmıştır. Assurlu tüccarlar bu kentte konaklar ve iş yaparlardı. Kazılarda resmi ve dinsel yapılar, atölyeler, dükkânlar bulunmuş ve kentin bulunduğu yer açık hava müzesi gibi sergilenmiştir. Karum, özellikle Kaniş (Kültepe) Anadolu'daki ticari sistemin başkenti olarak incelenir.

Kybebe: (Ya da Kybele) Lidyalıla ve Frigler tarafından tapınılan bir tanrıçadır. Bu tanrıçanın kültü Roma'ya kadar sıçramıştır. Bkz. Kubaba/Kupaba.

L

Labarna: (Bazı kaynaklarda Tabarna adının geçtiği görülür.) Tabarna, daha sonra kral ve kraliçeler arasında Tavananna gibi bir unvan olmuştur. Hitit Kralıdır. Hattuşili (Hattuşa Ülkesi) Kralı Tavananna'nın oğludur. Döneminde büyük bir Kral olduğu anlatılır. Bu Kralın Tuthaliya I tarafından bir askeri saldırı sonucunda yenildiği belirtiliyor. Labarna'nın krallığı sırasında etrafına oğulları, kardeşleri, akrabaları ve askerleri onun çevresinde tek bir yumruk olmuştu. Kendisi sefere çıktığı zaman oğulları, kardeşleri ve akrabaları Hupişna, Tuvanuva, Nenaşşa, Landa, Zallara, Parşuhanta (Puruşhanda) ve Luşna kentlerini yönetirlerdi. Labarna, kendini Hititlerin büyük kralı Anitta'nın hanedanlığına dâhil ederdi. Ancak buna rağmen, atasının bazı düşüncelerine karşı geldiği de biliniyor. Anitta tarafından lanetlenen Hattuşa'yı başkent yapar, kendini de "Hattuşalı adam" anlamında tanımlanan "Hattuşili" şeklinde tanıtmıştır. Bkz. Tavananna.

Lahpa: Hititçe bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçedeki karşılığı "fildişi" anlamında tanımlanmıştır. Sümercede "fildişi" Lu-am-si" olarak bilinir.

Lahuzatiya: Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Lal: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "bal" şeklinde tanımlanmıştır.

Lala: Bir kent. 1978 yılındaki yorumlarında del Monte-Tischer, metinlerde bu kentin Nerik kentinin yakınında olduğunu ileri sürer.

Lalanda: Aşağı Ülkede bir kent krallığı. Hattuşili'nin ölümünden hemen sonra ayaklanma girişiminde bulundular. Ancak kral olan Tuthaliya bu isyanın büyümesini önler.

Lama: Hititlerde tapınılan bir tanrı. Yazmanların hazırladığı Lama türküsünde, *"…Sausga [Erkek kardeşi Teşup]ile konuşurken lama'nın oku [süratle gitti] ve göğsünden Sausga'yı deldi. (?) Lama'nın ikinci oku [süratle gitti] onlar (teşup ve Sausga) arabayı hızlandırdılar.[…]-mısın diye [Lama'nın oku] deldi…"* şeklinde bir açıklama yer alır.

Lamına tanrıları: Araştırmacılar lamma'yı Luviler tarafından tapınılan tanrılar gurubu olarak inceleme altına almışlardır. Bu tanrılar grubu daha sonra Hititlerin inançlarına da yerleşmiş bulunmaktadır. Lamma tanrıları, onlara tapanlara koruyucu güçleri olanlara verilen bir ad olarak belirtiliyor. Bu tanrılarla ilgili mitolojik öyküler ise tanrı Lamma'nın "şarkısı", Gümüş'ün "şarkısı", Hedammu'nun "şarkısı" ve Ullikummi'nin "şarkısı" olarak bilinir. Hofner'in 1988 yılındaki anlatımlarında bu dört hayali adın Kumarbi'nin çocuklarının adı olduğu belirtmektedir.

Lama'nın şarkısı: Hitit edebiyatında önemli bir yer tutan "tanrı Lama'nın şarkısı" bir Hurri öyküsüdür. [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Tanrı Lama'nın şarkısı ile ilgili tabletler: KUB XXXIII 112+114, KUB XXXVI 2, KBo XII 76, KBo XII 82, KUB XXXVI 5, HT 25+KUB XXXIII 111, KUB XXXVI 3, KUB XXXIVI 6, KBo XXII 83+86] Tabletlerin transkripsiyonları 1953 yılında Meriggi, 1969 yılında Laroche. Çevirileri de 1953 yılında Meriggi, 1987 yılında Bernabe, 1990 yılında Hoffner, 1994, 1997, 1999 yılında Haas. Yorumları da 1961 yılında Güterbock, 1979, 1995 yılında Lebrun, 1997 yılında ise Beckman tarafından yapılmıştır. Tablet çevirilerinde, *"...Sausga [erkek kardeşi Tesup] ile konuşurken, LAMA'nın oku [süratle gitti] ve göğsünden Sausga'yı deldi (?). LAMA'nın ikinci oku [süratle gitti] Onlar (Teşup ve Sausga?) [ ] arabayı hazırladılar. Artık [ ] -masın diye [LAMA'nın oku] deldi. Onlar artık yola çıkamaz..."* şeklinde bilgilerle başlamaktadır.

Landa: Hititler döneminde bir kent. Kral Labarna döneminde dış seferlere çıktığı zaman kenti kardeşleri ve oğulları yönetirlerdi.

Lahazzana: Hitit metinlerinde bir kuş türü olarak belirtilir. Ev hayvanı ya da ördek şeklinde belirtilmiştir.

Lavazantia: Hititlerin yaşadıkları bir yerleşim yeri. Bu kentte önceleri kraliçe Puduhepa'nın babasının krallığında olduğu ifade edilmektedir. Bu kentlerde çoğunlukta Hurriler yaşardı. Bunlar Teşup ve Hepat adındaki tanrılara tapınırlardı. İştar'ın Hititlerdeki özdeşleştiği tanrıça Şauşka da bu kentte tapınılan tanrılar arasındaydı. Çoğunlukla Kizzuvanta (Klikya) krallığına bağlı olduğu belirtilen bu kentler, Hitit topraklarına da dâhil edilmişlerdir. Telepiniu döneminde bu kent yeniden Hititlerin egemenliğinde kalırken buna karşılık da Kizzuvanta Kralı İşputahşu'nun krallığına bağımsızlık hakkı verilmişti. Sözcük anlamı "boşaltma kabı" anlamına gelen Lavazantia çivi yazısıyla "La (Hu)-Wa-ta-N-Di" şeklinde yazılmıştır. Lavazantia "Luh-Azatia" şeklinde de yazılmıştır. Pudu-hepa'nın ba-

bası bu kentin kralıydı. Hitit metinlerinde Gürün ilçesinin adlarından biri olarak göstermişlerdi.

Lazu: Tanrıça Hepat'ın kızlarından biridir. Diğer kızının adı Alanzu olarak belirtilmiştir. Belge yetersizliği nedeniyle konumu ve kişiliği hakkında bilgi verilemiyor.

Lawasa: Hititler döneminde bir dağ adı. Günümüzde "Çaldağı" şeklide gösterilmektedir.

Lelvani: Hititlerin tapındıkları bir tanrıçadır. Yer altı tanrıçası olduğu söylenir. Bu tanrıçanın daha önceleri Hatti tanrılar listesinde olduğu ve Hititlerin güçlenmesiyle tanrılar listesine girmiş olabileceği düşünülüyor. Lelvani'nin dinsel kültü Hattuşaş'ta Eski Krallık Döneminde ortaya çıkar. Büyükkale saray kompleksinde bir tapınağı vardır. Tanrıçanın kültü, Hattuşili III'ün krallığında yükselir. Kültünün bu dönemde yükselmesi Puduhepa'nın çabalarından kaynaklandığı belirtilmektedir.

Le-Ka-ra-mauru: "Boşaltma kabı" anlamına gelmektedir. Hititlerin (özellikle Puduhepa'nın) bölgede yaşadıklarını belirten araştırmacılar Hitit metinlerinde geçen Gürün ilçesinin adlarından biri olarak göstermişlerdi. Bkz. Lavazantia.

Libzina kenti fırtına tanrısı öyküsü: [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Libzina kenti Fırtına tanrısı öyküsü ile ilgili tabletler; CTH 331, KUB XXXIII 66+91] Bu tabletlerin transkripsiyonları 1965 yılında Laroche, çevirileri; 1990 yılında Daddi-Polvani, yorumları da 1999 yılında Groddek tarafından yapılır. Çevirisi yapılan tabletlerde, "*…Parmağın bir kısmını verdiler. Parmağın tırnağını verdiler. Parmağı karanlık toprağa verdiler. [….] Onu karanlık toprak, güneş tanrısına götürdü. Güneş tanrısı onu deniz (tanrısına) götürdü. [……] Denizde bakırdan palhi-kapları bulunur. Onun kapakları kurşundandır. O her şeyi onun içine koydu: tarpi-yi (cini onun içine) koydu. Par- [ ]'ı (onun içine) koydu. Kanı (onun içine) koydu. Hapanzi-yi (onun içine) koydu. [……..] Kırmızılığı onun içine koydu. Gözyaşlarını (onun içine) koydu. Gözleri (?) (onun içine) koydu. Cerahatı (onun içine) koydu. Si [si (onun içine) koydu] beyazlığı (onun içine) koydu. Hastalığı (onun içine) koydu…*" şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Lingai: Sözcük karşılığı "yemin" anlamında tanımlanmıştır. Akkad dilindeki karşılığı ise "Mamitu" şeklinde gösterilmiştir.

Lipurna: Urna" ekiyle türetilmiş bir ad olarak belirtilir. Bu sözcük Kapadokya metinlerinde geçmektedir.

Lituusu: Kraliyeti sembolize eden Asa. Kraliyet sembolü olan asaya verilen ad. Bu asa uzun ve altı kıvrık şeklindeydi.

L. Delaporte: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine çalışmalar yaptı. 1929 yılında "Elementes de la Grammaire Hittite" başlıklı bir kitap yayımladı. L. Delaporte'nın Almanya dışında yazdığı bir çalışmaydı. 1932 yılında Malatya'da kazılara başlar. Malatya'daki kazılarda Hitit uygarlığına ait çeşitli tabletler ve yazılıtaşların bulunmasında emeği geçti.

L. Messerchmit: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. 1900 yıllarında "Hitit Yazıtları Külliyatı" adı altında bir eser yayımladı. Eserde yaklaşık 96 anıt ve yazıt, çok sayıda küçük tablet ve mühür baskılarının üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yoğunlaşmalarla Hititlerin dili üzerinde önemli açıklamaları olmuştur.

Lukka: (Bazı kaynaklarda Luka yazıldığı da görülür.) Hititlerin güneydoğusunda bulunan bir krallık. Bunların siyasal yaşamları Kaşkaların yaşamıyla aynıydı. Bunlar doğrudan Hititlere bağlı değillerdi, ancak Hititlerden yardım görüyorlardı. Hititlerin düşman gördüğü kentlerden biriydi. Suppiluliuma II'nin bunlarla savaşması sonucu yenildiler ve Hattuşa'ya bağlandılar.

Lulluwa: Hitit edebiyatında "Appu ve iki oğlu" adlı öyküde adı geçen bir ülkedir. Bu ülkenin İmmasku adında bir kralının olduğunu 1966 yılında Laroche yorumlarında belirtir. Öykünün tablet çevirilerinde, *"…O daima insanları muaf tutan (bazı tanrılar)dır, fakat onları mahvedene kadar…(gibi) kafaları üzerindeki kötü adamlara defalarca vurarak, ağaçlar gibi kötü adamları keserek devirir.[…….] Sudul isimli bir şehir vardı. Lulluwa ülkesinde deniz ona sınır idi. Orada Appu isimli bir adam (yaşardı) O bütün ülkede en zengin adamdı. Onun çok sayıda sığır ve koyunları vardı..."* şeklinde bilgiler yer alır. Bu bilgiler Güngör Karauğuz'un "Hitit Mitolojisi" adlı eserinden alınmıştır.

Lü masda: Sözcük anlamı "fakir adam" şeklinde tanımlanmıştır.

Lu-A-Zu: Sümer dilinde "hekim, doktor" anlamında kullanılan bir sözcüktür. Hitit dilinde de aynı adla kullanılmıştır. Bu sözcüğün Akkadca karşılığı "asu" sözcüğüdür.

Lu.mes.nar: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "şarkıcılar" şeklinde tanımlanmıştır.

Lu.gis.Bansur: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "sofracı" şeklinde tanımlanmıştır.

Lu.kurun.ya: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "meyhaneci" şeklinde tanımlanmıştır.

Lu.mes: Bkz. Gal.pestiu.

Lu.mes.simuga: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "demirci" şeklinde tanımlanmıştır.

Lu.mes.musen.du: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "kuş yakalayıcılar" şeklinde tanımlanmıştır.

Lu.mes.agrig: Hitit sarayında "mühür" ya da "tablet evleri"nin bekçiliğini yapanlara verilen bir addır. Depo görevlileri şeklinde de tanıtılmışlardır. Güvenilir görevlilerden sayılan Lu.mes.agrig'ler saraya bağlı ve krallığa bilgi veren kişiler şeklinde gösterilir.

Lu.mes.Igı.nu.gal: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "kör insan" şeklinde tanımlanmıştır.

Lu.muhaldim: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "aşçı" şeklinde tanımlanmıştır.

Lu.ninda.dü.dü: (Ya da Lu.nında.se) Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "fırıncı" şeklinde tanımlanmıştır.

Lu.sanga: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "rahip" şeklinde tanımlanmıştır.

Lu.gis.tukul: Hititlerde "silah adamları" anlamında tanımlanan kişilere verilen bir ad. Bunlar askere alınmazdı. Krallığın emriyle tarlalarda çalışırlardı.

Lu.gudu: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "rahibe" şeklinde tanımlanmıştır.

Lu-A-Zu Sag: Sözcük karşılığı "başhekim" anlamında kullanılmıştır.

Lu-A-Zu Tur Kab-Zu-Zu: Hitit dilinde sözcük karşılığı "yardımcı doktor ya da tıp öğrencisi" anlamında kullanılmıştır.

Lu-dugud: Sözcük anlamı "ileri gelen, sulh yargıcı" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kişiler kral tarafından ilgili yerlere atanırlardı.

Lu-gud: Hitit dilinde bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı kesin olmamakla beraber "boğa yetiştiricisi" anlamında tanımlandığı belirtiliyor.

Lu-maskim-uri-ki: (Sözcük Akkad dilinde "rabisu" şeklinde yazılmaktadır.) Sözcüğün anlamı "yerel yönetici" şeklinde tanımlanır. Bu yerel yöneticiler mahkeme salonlarına kral gelmediği ya da katılmadığı durumlarda köy heyetine başkanlık eder.

Lu-meş-mun: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu, ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "tuzcular" şeklinde gösterilmiştir.

Lu-meş-epiş-mun: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği

belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "tuz imalatçıları" şeklinde gösterilmiştir.

Lu-muhal-dim: Hititçe bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı "aşçı ya da aşçının evi" anlamında tanımlanmıştır. Bunlar dinsel kültün yüksek görevlileriydi.

Lu-alam-kaxud: Hitit tapınaklarında hokkabazlık yapanlara verilen bir ad. Bunlar törenlerde insanları eğlendirmek için çeşitli davranışlar sergilemişlerdi.

Lu.hipparas: Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "köle " şeklinde tanımlanmıştır. Hitit yasalarında kölelerin ekili alanları almaları yasaktı.

Lu.Apın.La: Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "çiftçi " şeklinde tanımlanmıştır.

Luşna: Hititler döneminde bir kent. Kral Labarna döneminde dış seferlere çıktığı zaman kenti kardeşleri ve oğulları yönetirlerdi. Bu kentin Aziz Paulus'un eserinde bilinen klasik "Lystra" kenti olduğu söylenmektedir.

Lu-ur.bar.ra: Kült yazıtlarında "kurt adamlar" olarak tanımlanmıştır. Bayram törenlerinde kurt adamların ritüelleri gösterilmiştir. Ancak belge yetersizliğinden dolayı Kurt başlı, insan vücutlu olarak betimlenen kurt adamların varlığı bilinemiyor.

Lu-antiyat: Hitit dilinde "damat" şeklinde tanımlanan bir sözcüktür. Araştırmacılar bu sözcüğün geçtiği Hitit metinlerindeki anlam karşılığını "karısının ailesine giren" şeklinde tanımlamaktadırlar.

Luviler: Hititler döneminde Anadolu'dan Kafkaslar üzerinden gelen bir aşiret. Bunlar Anadolu'nun güney doğusunda krallık kurdular. Bu aşiretin Taşeli ve Toros bölgesine yerleşmiş oldukları söylenir. Alanya'nın kuzeyinden başlayarak Mersin ve Kapadokya'ya kadar ulaşan bir bölgede oturmuş Seyhan nehrinin de kıyılarını kullanmışlardı.

Luvice: Hititlerin metinlerinde yer verdikleri bir dil. Hitit dili dışında bazı tabletler bu dille de yazılırdı. Çoğu yazılıtaş va kaya anıtlarında yer alan yazıların Luvi hiyeroglifleriyle yazıldığı görülmektedir. Bkz. Luvi dili.

Luvi dili: Luvilerin kullandıkları dil Hitit diline yakın bir dildir. Hitit yazıcılarının çoğul takısı olarak kullandıkları "es" yerine Luvi yazıcıları bir başka ek olan "nzi" ya da "nts" eklerini kullanmışlardı. Bir başka ek de isimlerde görülür. Hititlerin isimler için kullandıkları ekler "assis" ya da Assos" ekleridir. Bu eklerle yazmanlar isimler arasında bağlantı kurduğu gibi yerleşim yerlerinin isimlerine de

aynı uygulamayı getirmişlerdi. Örnek olarak, "Tivat" ismine ek ilave edildiği zaman" Tivatassa", "Tarhunta" ismine de ek ilave edildiği zaman ''Tarhuntassa" şeklini aldığı görülmektedir. Bu eklerden yola çıktığında Grek dilinde, Hitit dilinde kullanılan "assis" benzeri ek olan ''Assos"un bulunduğuna dikkat çekilir. Metinlerde Hititlerin kendi dillerini az kullandıkları ve Luvi dilindeki lehçeleri daha çok kullandıkları görülmektedir. Luvi dilinde bilinen önemli lehçeler ise "Luvi hiyeroglifi" ve ''Likya dili" şeklinde belirtilmektedir.

Luvi Hiyeroglifi: Hititler Hiyergolifleri sadece Luvi dili için kullanmışlardı. Çünkü yapılan incelemelerde her ne kadar şekil ve kullanım alanında Mısır hiyeroglif yazısıyla örtüşen taraflarının olması belirtilmişse de sadece bölgede kullanılması zorunlu olan Luvice dili için kullandıkları da anlaşılmıştır. Bu yazı şekli Mısır hiyerogliflerinden oldukça farklı bir şekilde kullanılmıştır. Bu yazı genellikle büyük kaya parçaları ve mühürler üzerinde imparatorluk döneminde kullanılır. Luvi yazı sistemi Hititlerin ikinci derecede kullandıkları bir yazı şekliydi. Luviler tarafından bulunmuştu. Luvilerin kullandığı dil olan Luvi dili Hint-Avrupa dil gurubuna dâhil edilmiştir. Ancak yeni buluntularla bu dilin hangi dil gurubuna girdiği de tartışılmaktadır.

M

Madduvatta: Batı Anadolu'da bir kentin (yerel) başında hüküm süren bir kral/krallıktı. Hititlere bağlı, ancak düşman olan bir krallık şeklinde ifade edilmektedir. Arnuvanda Krallığı döneminde Hititlerin anlaşmalarına uymayarak güçlü bir krallık olduğunu belirtmek istedi. Bu krallık diğer küçük krallıkları da Hititlere karşı örgütleyerek güç kazandı. Arzava Krallığı'nı denetimi altına alıp, Hapalla ve Lukka kentlerinin de bazı bölgelerini ele geçirdi. Hattuşa'ya bağlı olan bazı küçük toprak parçalarını ele geçirip, Hitit'in aşağı ülkesine kadar inmeyi başarır. Kaynaklar Arnavunda'nın bu krallığa askeri saldırı yapmadığını sadece ferman göndermekle yetindiğini belirtiyorlar. Belgelerde Madduvatta'nın Attarşiya (Attarissiya) adında Yunanlı birinin saldırısına uğradıktan sonra Hitit Kralı Tuthaliya II'ye sığınmış olduğunu belirtiliyor. Sonraki dönemlerde düşmanı olan Attarşiya ile birlik olur ve Kıbrıs'a bir askeri sefer düzenler. Madduvatta, Yunanlı lider Attarissiya tarafından kovulan biridir. Tuthaliya döneminde yardım ister ve Tuthalıya onu bir kent krallığının başına getirir. Tuthalıya'dan sonra Hitit Krallığı'na geçen Arnuvanda zamanında Attarissiya ile anlaşarak Arzava kentini kuşatırlar. O sıralarda Hititlere baskı uygulayan Kaşkalar çoğu Hitit kentlerini işgal ederler.

Mah: Hititlerde tapınılan bir tanrıça. Bu tanrıçanın adı (KBO XV 25) kodlu yazıtta geçmektedir. Yazıtta tanrıça Wisuriianza ile ilgili bir törenin yapılmasından söz edilmektedir. Tören başlarken tanrıça Wisuriianza aşağı nehre götürülür, kil sabunla yıkanır, sonra da bir çadıra bırakılarak ondan yaşam, sağlık ve uzun ömürler istenir. Tanrıça ile ilgili yıkanma töreni bittikten sonra kızıl buğday unu, peynir ve incirden yapılmış bir adet kurbanlık ekmek parçalanır. Ayrıca nehir sahilinde üç çukur kazılır yine aynı kurbanlık ekmekten bir tanesi tanrıça Gulsa ve Mah için parçalanır.

Mahuzzi: Kâtiplerin başı olduğu belirtilen biri. Tuthaliya IV'ün protokol çalışmalarını kâtip olan Dudu adlı bir kişiye yazdırır. Kâtipler bu tür devlet metinlerini kil, ahşap ve metal tabletler üzerinde yazarlardı.

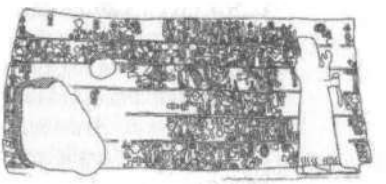
Malatya: XV. yüzyılda adı "Maldiya, Malitiya, Melid ya da Milida" şeklindeydi. Malatya ilinin eski adı bazı kaynaklarda da Meliteialhe (Melitealhelile)'ydi. Ayrı adla bir krallık vardı. Asur kayıtlarında Malatya'nın adı "Meliddu" olarak görülür. Ayrıca Babil çivi yazısında "Mi-lu-du", Asur çivi yazısında "Kur Uru Mi-li-di ya da Ma-li-di", Urartu çivi yazısında "Me-li-te" ve Hitit hiyeroglif yazılarında ise "Mellid" adıyla tarihte yerini aldı. Bilindiği gibi bugünkü adı da Malatya'dır. Urartu, kent merkezlerinden biri. Kent bölgesindeki bakır madenler, Urartuların bakır ihtiyacını karşılar ve ondan gelir elde ederlerdi. Urartu Kralı Menua bu kenti kuşatma hayali içindeydi. Nedeni de kentin, Kuzey Suriye'den Orta Anadolu'ya ve kendi ülkesinden Akdeniz'e giden yol üzerindeki konumundan dolayı. Bir diğer konu ise Malatya'nın zengin bakır ve demir yataklarının olması Menua'yı daha fazla özendirmiştir. Malatya'nın kuşatılması Kral Menua için ekonomik yönden daha uzak ülkelere açılması anlamında düşünüldü. Bu kent daha önce Urartuların egemenliği altında değildi. Kent Kralı Hilaruda döneminde Urartuların askeri saldırısına uğradı. Urartular burada çıkarılan bakır madenlerinden daha çok gelir elde etmek amacıyla askeri seferler düzenlemiş ve kenti ele geçirmişlerdi. Kent ele geçince de bakır madenlerine sahip olan Urartular; buradan gelir elde etmişlerdi. Malatya'nın Arslantepe bölgesini çeşitli krallar yönetmiştir. İ.Ö. 1750 yıllarında Anadolu'yu tek bir yönetim altında tutmayı başarmaya çalışan Kuşsara Kralı Anitta, Malatya'yı da siyasi birliğin içine kattı. Hattusili I ve Murşili I döneminde Malatya Suriye ile Anadolu arasında önemli bir köprü oldu. Hititlere katılarak bir Hitit kenti konumuna getirildi. Ammuna ile Huzziya'nın dönemlerinde Hititler Mitannilerin egemenliği altına girince Malatya'da Mitannilerin egemenliği altına girdi. Hitit Kralı Şuppiluliuma, M.Ö. 1450 yıllarında Fırat'ı aşarak Mitannilerin egemenliğine son verdi.

Malatya'da bulunan bir kabartma. Kabartmada kral tanrıya kurban sunuyor

Malay: Fırat'ın Hitit dilindeki adıdır. Hattuşili efsane Kral olarak bilinen Sargon II'den yaklaşık 700 yıl sonra bu nehirden geçtiğini anlatır. Ve kendini büyük kral olarak ilan eder. Yazıtlarından Sargon II'nin adını geçerek kendini onun gibi ünlü göstermektedir.

Maldiya: Bkz. Malatya.

Malpınarı'ndaki kaya anıtının kopyası

Malkaya: (Mal-Kaya ya da Malkayası şeklinde de yazıldığı görülmektedir) Kırşehir'in kuzey batısında yer alan bir yerleşim yeridir. Malkaya yerleşim yeri Kırşehir'e 12 km. uzaklıktadır. Bu bölgenin Emirburnu adı verilen tepesinde yapılan arkeolojik kazılarda bir kaya anıtı bulunur. Düz bir kaya üzerinde Hitit diliyle yazılmış yazılar taşın dört tarafında da işlenmiş ve yazıtbilimciler tarafından okunmuştur. Kaba olarak taşın dikdörtgen şeklinde kesildiği belirtilir. Taşın hazine avcıları tarafından hırpalandığı da açıklamalar arasında yer alır. Ancak kuzey tarafındaki yazıların rahatlıkla okunduğu söylenir. Kaya anıtında en çok çalışma ve inceleme H. T. Bossert tarafından yapılmıştır. H. T. Bossert'in çevirisinde Anitta "Tu ziti" adında bir prensin adının geçtiği açıklanır. Tu-ziti adındaki prensin Boğazköy'de bulunan Hitit mühürlerinde gözüktüğü de söylenir. Ancak prensliği hakkında hiç bilgi verilmemiştir. Anıtta ayrıca "Tameti" adında bir aileden de söz eder. Tameti adının Proto Hitit ve Hurri adı olan Timmet şeklinde olduğu belirtilir. Kayanın hazine avcıları tarafından zarara uğratılmış olduğu da araştırmacı Ehringhaus tarafından bildirilir.

Malitiya: Bkz. Malatya.

Malpınarı: Hititlerin yaşadıkları arkeolojik bir bölge şeklinde tanıtılmaktadır. Burada 1979 yılında Mustafa Kalaç tarafından yapılan araştırmalarda kaya anıtı bulunmuştur. Adiyaman bölgesindeki Malpınarı arkeolojik alanında bulunan yazılı anıta "Malpınarı" adı verilmiştir. Göksu nehrine 35 km. yakınında bulunan Malpınarı'ndaki yazıtın luwi hiyeroglifiyle yazıldığı görülür. Anıt taşta Asur kültürünü belirten uzun sakallı bir figür yer almıştır. Yazıtta Sarita ve Suiki nehirlerin kralı şeklinde bilgiler yer alır. Bu bilgilerin içinde gösterilen Lordun da Atayazas (Atayazas hakkında yeterli bilgi bulunamadı.) adındaki şahsın tıpkı Boybeypınarı taş bloklarda Hatuşili'nin adının geçmesi gibi kullanılmıştır.

Mama: Hititlerin yaşadıkları bir kent. Güneydoğu Anadolu'da yer almaktadır.

Manapa-Tarhunta: (Manabatarhunta şeklinde yazıldığı görülmektedir.) Şeha Irmağı Ülkesinin Kralıdır. Manapa-Tarhunda Murşili'nin Arzava Kralı Uhha-Ziti'ye saldırdığı sırada bu kişinin ona ihanet yaptığını yıllıklarında belirtmesine rağmen, annesinin dramatik olarak ona başvurmasından sonra kral yaptığı şeklinde açıklamaların

bulunduğu kaynaklar var. Hititler kitabının yazarı Stefano de Martino konuyla ilgili, *"…Murşili, Şeha Irmağı Ülkesinin başına Manapa-Tarhunta adlı bir kişiyi getirdi. Olasılıkla eskiden bu ülkenin krallık ailesinden olan ama oradan kovulan bu kişi, Hititler tarafından koruma altına alınmış, ancak Arzavayla olan çatışma nedeniyle Ulıha-Ziti'nin yanında yer almıştı. Murşili'nin Arzava ülkesinde zafer kazanmasının ardında, Manapa-Tarhunta Murşili'ye yazarak ona bağlı yerel kral olarak kabul edilmesini istemişti. Hatti Kralı, Yıllıklarında Manapa-Tarhunta'yı ağır ihanet suçundan dolayı affetmek istemediğini söyler, ama o kendisine yaşlı annesinin başında olduğu hüzünlü bir alay göndermiş, anne yalvararak Murşili'nin ayaklarına kapanmıştır. Metinde Hitit Kralının bir kadın tarafından kendisine yöneltilen isteği geri çevirmediği yazılıdır…."* şeklinde ifadelere yer vermektedir. Hattuşili'nin müttefiklerinden biriydi. Muvatallı bu kralı tahtından inmeye zorlayarak yerine oğlu Masturi'yi getirmişti. Sonra da kız kardeşi Matanazi'yi Masturiyle evlendirmişti. Manabatarhunta'yı da sürgüne göndermiştir. Sürgünler yeri olarak tanınan Alaşiya kenti yerine Hattuşa'ya göndermiştir.

Manuzziya: Hitit inancında fırtına tanrısı şeklinde tapınıldı. Vebaya yakalanan Murşili'ye bu hastalığı getiren bir tanrı şeklinde belirtilir. Kâhinler Murşili'nin rahatsızlığını fırtına tanrısının öfkesine bağladılar. Kehanette Murşili'nin kullandıkları elbiseler dâhil, dokunduğu tüm nesneler bir öküz tarafından çekilen arabaya yüklenerek Kummani ülkesine gönderilir. Araba ve içindeki nesneler bir anlamda da tanrıya bir sunu şeklinde değerlendirilir. Bu sunu tapınakta öküzle birlikte yakılır. Kehanetle ilgili bir tabletin kopyasında *"…Böyle der güneşim, Murşili, büyük kral: Til-Kunnu'ye gittim. Bir fırtına patladı ve fırtına tanrısı korkunç bir şekilde gürledi, korktum, ağzımda konuşmam durdu ve biraz bekleyerek konuşmaya başladım. Bu ciddi durumu tamamen savsakladım. Ancak yıllar birbirini izledikçe bu durumun nedeni beni uykuda rahatsız etmeye başladı. Ve uykumda tanrının eli bana uzandı ve ağzım yana kaldı. Kâhinlere danıştım ve kötü durumumun sorumlusu olarak fırtına tanrısı Mamuzziya çikti…"* şeklinde ifadeler yer alır.

Maksim Uru-ki: Hitit tabletlerinde belgelenmiş resmi bir görevin adıdır. Sözcük karşılığı "kent, köy denetçisi" şeklinde tanımlanmıştır. Anlam bakımından bir benzer sözcük ise "kent beyi "anlamına gelen "Hazannu" sözcüğüdür.

Manabatarhunta: Şeha kenti Kralıdır. Muvatalli tarafından görevinden alındıktan sonra sürgüne gönderilir. Onun yerine Seha kent krallığına Masturi getirilir. Bkz. Manapa-tarhunta.

Manapa-Tarhunta: (Bazı kaynaklarda Manabatarhunta şeklinde yazıldığı da görülür.) Hitit Kralı Murşili tarafından Şeha ırmağı kent krallığına getirtilen biri. Manapa-Tarhunta'nın daha önceleri Şeha ırmağı bölgesinde doğduğu belirtilir. Büyüdüğünde nedeni belli olmayan bir olaydan dolayı kentten kovulur. Arzava kent krallığıyla yapılan çatışmada Uhha-ziti'nin yanında yer alarak savaşır. Murşili Arzava kent krallığını kuşattıktan sonra Manapa-tarhunda ona bağlılığını belirten bir mektup göndererek kente kral olmasını ister. Ancak belgelerde Murşili'nin bu kişiyi af etmek istemediği belirtilir. Daha sonra annesi Murşiliye yalvarır, Murşili de bir kadını kırmamak için annesinin isteğini kabul eder ve onu da Şeha nehri krallığına getirir.

Manisa kapları: Bu kapların adına "katapa" adı verilir. Kartapaha kentinin insanları ve Ankuwa kent idarecileriyle bağlantılı bir ad şeklinde düşünülür. Bu kapların içine tawal içkisi konulur.

Marduk: İthal yoluyla Hitit inancına katılan Mezopotamya tanrısıdır. Önceleri tarım tanrısı olarak tapınıldı. Mezopotamya'da bir bütünlük içinde yaşayan Sümerler, Enki adındaki tanrılarına tapınmış ve onun soyundan gelen çocuklarını da tanrılaştırmışlardır. Sümerlerin inançlarının önde gelen tanrısı Enki'nin oğlu olduğu öne sürülen Marduk, Babil kentinde Hammurabi tarafından en yüce tanrı konumuna getirildi. Babil mitolojisinde Ea'nın (Sümer dilinde Enki) oğludur. Zarpan kentinin kadını olarak tanımlanan Zarpanit (Ya da Zarbanit) ile evlidir. (Bazı kaynaklarda Zeus olduğu şeklinde ifadeler görülür.) Marduk "Zeos" olarak Mezopotamya bölgesinde Babil tanrısı olarak tanrılar listesinde en yüksek ve "verimlilik" tanrısı olarak tapınıldı. Babil mitolojisinde "kader tabletlerinin" sorumlusu şeklinde ifadeler var. Marduk için Tek, Güneşin oğlu, Kosmos'un Kralı, kurtarıcı, hayat ve ayrıca kral ölüm, bolluk, yaratıcı söz (Mummu), fırtına ve dünyanın efendisi şeklinde adlar vardır. Enlil ve Anu ona Babil Krallığı'nı vererek yücelttiler. Enuma-Eliş destanında tanrıların başında gösterildi. Tiamat adlı canavarı yenerek insanlığı yarattığı anlatılır. Jupiter ile özdeşleştirilen Marduk, Asur ve Persler tarafından da tapınıldı. Enuma-Eliş destanında kaos olarak gördüğü gücü yendikten sonra diğer tanrılar tarafından "tanrı-kral" olarak seçiliyor. Daha sonra da dünyayı yeniden düzenlediği şeklinde ifadeler var. Marduk sözcüğünün Akad dilindeki karşılığı "yukarıda" anlamında gösterilmiş. Ancak Asurlular nedense Marduk adı yerine Asur adını kullanmışlar. Bu tanrı için "Etemenanki" adında kule şeklinde bir tapınak yapılmıştı. Tapınak tanrı Marduk

adına yapılması gereken dinsel törenler için kullanılıyordu. Marduk ile ilgili mitolojik öykü Enuma Eliş destanında uzunca anlatılmıştır. Ansar tarafından görevin kendisine verilmesi önerilir ve babası Ea (Enki) tarafından da bu görevi kabul edilmesi öğütlenir. Marduk'un ikinci tabletteki önemli çıkışı tanrıları inandırmak için görünmez bir gömlek yaratmasıdır. Bu görünmez gömleği gören tanrılar onun gücüne inanarak "Marduk Kraldır" şeklinde bir onaylama yaparlar. Marduk'u sembolize eden Jupiter yıldızıdır. Hayvanlardan da at, köpek ve çatal dişli yaratıklardı. Elinde üçgen şekilli kürek biçiminde bir çapayla betimlenir. Çapanın dinsel açıdan bereketi temsil ettiği belirtilir. Marduk, kabartmalarda yürürken ya da arabalara binerken de gösterilmiştir. Elinde devamlı bir asa taşır. Bazen de mızrak, yay, ağ ve yıldırım taşır. Asurlar Marduk ve eşi Zarpanit'i saygıyla karşılamış ve tapınmışlardı. Hatta ikisine yeni tapınaklar yaptırmışlar. Marduk'un heykeli savaşlar nedeniyle bir defa Hitit Kralı Murşili I tarafından Babil kuşatıldığı zaman rehin olarak alınmış ve daha sonra da Kassit hanedanlığı tarafından geri alınmıştı. İkinci saldırı Asur Kralı Tukulti-Ninurta I tarafından yapılmış ve Marduk'un heykeli Asur'a götürülmüştür. XII. yüzyılda Kassitler yeniden Babil'de yönetimi ele geçirmiş ve Marduk'un heykeli geri getirilmişti. Ancak Elam İmparatoru Sutruk-Nahhunte güçlenerek Babil'e saldırır Marduk'un heykeliyle beraber Hammurabi kanunlarının da bulunduğu anıtları İran kenti olan Süz'e götürür. Marduk'un tapınağına sahiplenen Nebukadnezar II, tapınağı onarır ve kendisini de "Esagil ve Ezida'nin gereksinimlerini karşılayan kişi" olarak bütün tabletlere işler. Marduk için 15/23/32/14/1 ve 13 kodlarla numaralanmış tabletlerde, "*...Ben Nabukadne-zar, Babil Kralı, güçlü prens, Marduk'un gözdesi, asil hükümdar, Nabu'nun çok sevdiği, bilgeliği arayan (...) her gün Esagil ve Ezida'nın doğru işleyişine ön ayak olan (...) Babil Kralı Nabopolassar'ın en büyük oğlu. Benim kutsal koruyucum tanrı beni yarattığında, Marduk bana annemin karnında şekil verdiğinde, doğduğumda ve yaratıldığımda (...) tanrının yolunu izledim. Büyük tanrı Marduk krallığımı yücelttiği zaman ve tüm halklar üzerinde hükümdarlığı bana emanet ettiğinde ve göklerle dünyanın bütünlüğünün koruyucusu Nabu halkları yönetmek için bana hakkaniyetli bir asa verdiği vakit, onlara özen gösterdim. Kalbimdeki sıkıntılarla o ilgilendi. Ona (şöyle) diyordum: ['Sen olmadan tanrım, ne var ki? Sevdiğin ve ismini telaffuz ettiğin kral için (...) adalet adımı verdin ve ona doğru yolda ilerletiyorsun! Ben sana itaat eden, senin ellerince yaratılmış olanım. Beni dünyaya getirdin ve bana tüm halkların hükümdarlığını emanet ettin. Herkesi gören sen, ulu tanrım,*

merhametinle hepsinin senin hükümdarlığını sevmesini sağla... Seni memnun edenin günlerini uzat, çünkü gerçekte beni yaşatan sensin!']...O, tanrılar arasında saygı duyulan, tanrı Marduk, duamı duydu ve yakarışıma karşılık verdi. Kudretli yardımıyla, uzak ülkeleri, ırak dağları, yüksek denizle alçak denizi (Akdeniz ve körfez), zor yolları, geçişi kapanmış ve hiç kimsenin geçemediği aşılmaz yerleri, ıssız çölleri (Lübna'nın ve Amanos'un dağlık engellerini) aştım, isyan edeni fethettim. Düşmanlarıma boyun eğdirdim ve ülkeyi adaletle yönettim. Halka refahı getirdim ve ondan kötülükle art niyeti söküp attım. Onun (Marduk'un) karşısında, Babil şehrime bol miktarda gümüş ve altın, değerli mücevher, tunç ve değerli ağaç, kıymeti olan her şey, dağ ürünleri ve deniz hazineleri hediye ettim..." şeklinde açıklamalar vardı. Marduk, Nabukadnezar I döneminde An (Anu), Enlil, Enki (Ea) ile beraber kültü zirveye taşındı.

Marqaş: Bkz. Maraş ya da Gurgum.

Mâr sarri: Hitit Krallığı'nda görevli memurlara verilen bir addır. Bu unvan Ugarit kaynaklarında "Mâr sari" Hitit belgelerinde ise "Dumu-lugal" olarak belirtilmiştir. Soylu aileden gelen yüksek görevliler olarak da belirtilmektedir. Bu görevlilerin özel bir şekilde yetiştirildikten sonra sık sık Suriye'ye gönderilmiş oldukları öne sürülür.

Maraş: Bazı kaynaklarda Marqaş (Başkent) ya da Gurgum, Geç Hitit beylikleri olarak belirtiliyor. Eski Adı Marqaş (ya da Gurgum) olarak bilinmektedir. Maraş, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yer alan ve yüzölçümü 14.327 metrekarelik bir alana yayılmış kenttir. Ova niteliğindeki geniş topraklarında tarımla beraber gelişen bölgede hayvancılığın geliştiği belirtilmektedir. Maraş'ın turistik listelere geçirilmemesinin nedenlerinin başında ilgisizlik gelmektedir. Bu kentte Hititlerden kalma tarihi değeri yüksek olan yerler, Zülkadiroğulları zamanında yapıldığı öne sürülen mimari eserler yeterince tanıtılmadığı için turistlerin ilgisinin dışına itilmiştir. Kentte yer alan kaplıcaların yerli turistlerin ilgisini çektiği söylenir. Maraş'ın en başta gelen özelliklerinden biri Hititlere ait bir kent konumunda tanıtılmasıdır. Eski adı "Germanikea"dır. 1515 yılında Yavuz Sultan Selim zamanında kuşatıldıktan sonra Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Maşat Höyük: (Ya da "Tapiqqa") Hititlerin yaşadıkları bir yerleşim yeri. Arkeolojik bir alandır. Arkeolojik kazılarda günümüzde Anadolu kasabalarının yerleşim modelini aratmayan yapıların kalıntıları gün yüzüne çıkarılmıştır.

Masa: Hititlerin düşman kentlerinden biriydi. Suppiluliuma II'nin bunlarla savaşması sonucu yenildiler ve Hattuşa'ya bağlandılar. Masa kenti bugünkü Bolu ilinin civarında kurulan bir krallıktı.

Masturi: Şeha kenti Kralı Manabatarhunta'nın Muvatallı tarafından görevinden alınıp sürgün edilmesiyle tahta geçti. Manabatarhunta'nın da oğludur. Daha sonra da Muvatalli'yi küçümseyerek Hattuşili'yi tutmuştur. Onun ölümünden sonra Arzava'da huzur son bulmuştu.

Maraşantıya: Bkz. Kızılırmak.

Massanauzzi: (Masansa-İr-i) Hitit Kralı Murşili II'nin kızının adıdır. Belge yetersizliği nedeniyle hakkında yeterli açıklama yapılamıyor.

Maşhuiluva: Arzava kent devletinde krallık varisiydi. İç ayaklanmalar yüzünde Hattuşaş'a sürgüne gönderilmiştir. Hattuşaş'da çok iyi karşılanmış ve Kral Şuppiluliuma'nın kızlarından biriyle de evlendirilmiştir. Ancak yeniden krallığa dönmesi hakkında belge eksikliği nedeniyle ayrıntı bilgi verilemiyor. Daha sonra Puranda kuşatmasını yapan Murşili II, Hattuşa'ya sürgüne gelen Arzava Kral Veliahtı ve aynı zamanda damadı olan Maşhuiluva'yı da Mira ülkesinin kralı yaptı. Hatta Kuvaliye bölgesini de onun denetimine verir. Maşhuiluva da sonraki yıllarda Hititlere karşı ayaklanınca Murşili II yeğeni ve evlatlığı olan Kubantakurunta'yı onun yerine koymak zorunda olmuştu. Maşhuiluva aynı zamanda Kuvaliya bölgesini de denetimi altına almıştı.

Maşhuitta: Hitit Kralıdır (Mira olarak da yazıldığı görülür.)

Maksim-uru-ki: Sözcük anlamı "kent/köy denetleyicisi" anlamında tanımlanmıştır.

Matanazı: Muvatalli'nin tek kız kardeşidir. Şeha kentine kral yaptığı Masturi'nin de karısıdır. Muvatalliyle Hattuşili'nin öz kardeş olduğu belirtiliyor. Bu durumda Matanazı Hattuşili'nin de kız kardeşidir. Şeha kent kralıyla evlidir. Hattuşili kız kardeşinin kısır olduğu gerekçesiyle Ramses II'den ilaç yardımı ister. Ancak, Ramses II, *"…Baki, kardeşin kral [Ramses], kardeşimin kız kardeşi, Matanazi'yi tanıyor. O ellilik ya da altmışlık bir kadın. Bak, elli ya da altmış yaşında bir kadını doğurtmak için ilaç yapmak olanaksız. Ancak güneş tanrısı ile fırtına tanrısı etkili olabilir…"* şeklinde bir cevap göndermişti.

Maathorneferure: (Ya da Mahorneferure.) Puduhepa'nın kızının Mısır dilindeki adıdır. Ramses II ile evlendirilmiştir.

Mauro Giorgieri: Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını

düşündüler. Ilse Wegner gibi Hurri diliyle ilgili bir gramer kitabı hazırladı.

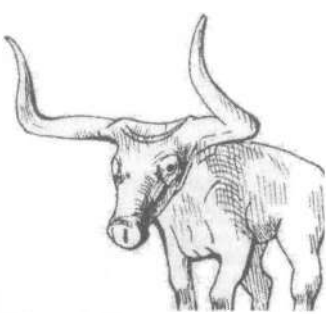
Maykop: Hititlere ait arkeolojik buluntu alanıdır. Burada Geç Hitit Dönemi sanatına ait heykeller ve bazı buluntular ele geçirildi. Anadolu dünyanın her tarafından gelen arkeologlarla araştırmacıların vazgeçemedikleri bir bölge olarak güncelliğini korumaktadır. Bulunan her belge bir tarihin ortaya çıkmasına yarar şekilde koruma altında tutulur. Ancak çoğu belgelerin yurt dışına kaçırılmış olduğu da belirtilmektedir.

Meharde'de bulunan kaya yazıtları

Meharde: Hititlerin yaşadıkları arkeolojik bir alan olarak belirtilmektedir. Burada yapılan kazılarda bir kaya anıtı bulunur. Kaya anıtında bir kadını belirten bir figür yer almaktadır. Kaya anıtının bulunduğu yer Hama arkeolojik bölgesinden 20 kilometre uzaklıkta bulunmaktadır. Kaya anıtının üst tarafı Halep Müzesi'ndedir. Aynı yerin kuzeyinde bir başka yazılı anıtın bulunduğu belirtilir. Bulunduğu yerin adı da Sheizar Kalesi adıyla tanınmaktadır. Önceleri Beyrut Müzesi'nde daha sonra da Hama Müzesi'nde koruma altına alınır. Yazıtta, "Watasatinin kahraman hanımı Taitas," şeklinde ifadelerin yazıldığı görülmektedir.

Mekku: (Ehlipakku adını taşıyan bir başka boncuk türünden de söz edilir.) Bir çeşit cam boncuk. Çeşitli renkler taşıdığı belirtilen bu boncuk hakkında Ugarit (Kuzey Suriye-Ras Şamra), Aşkelon (İsrail), Lahiş, Lura, Tire (İzmir ilinin güneydoğusu) Mısır'da Tell el-amarna tabletlerinde adı geçer. Bunların ticareti Suriye ve Filistin civarında yapılmaktaydı.

Maykop'ta bulunan bir boğa heykelinin betimi. Yüksekliği 41 cm. olan bu heykelin İ.Ö. 2200 yılına tarihlendiği görülür

Melid: Bkz. Malatya.

Merdiven büyüğü: Asur dilinde veliaht prens anlamında kullanılan bir deyim. "merdiven büyüğü" deyimi daha sonraki dönemlerde Hititlerin diline de geçmiştir.

Mersin: Hititlerin yaşamış oldukları bir bölgedir. Arkeolojik alan olarak kazıların yapıldığı bir yer olarak açıklanır.

Meydancık: Hititlerin yaşamış oldukları bir bölgedir. Arkeolojik alan olarak kazıların yapıldığı bir yer olarak açıklanır.

Mezopotamya: Sözcük anlamı "iki ırmağın arasındaki ülke" şeklinde tanımlandı. Tevrat'ta Mezopotamya adı "Aram-Nakharaim" (Bazı kaynaklarda da Sincar şeklinde yazıldığı görülür.) şeklinde geçer. Araştırmacılar Mezopotamya sözcüğünün Yunanca dilinden geldiğini ileri sürerler. Örnek olarak, Yunanca ''mesos" orta anlamında, ''potamos" ise ırmak kelimesiyle tanımlanmıştır. İki sözcüğün birleşmesiyle Mezopotamya adının oluştuğu gibi iki ırmak arasında kalan yer olarak da belirtilir. Araplar ise Mezopotamya bölgesine ''Beynnennehr" adını verdiler. Mısırlılarda yine iki nehir arasındaki anlamı içeren "Naharina" adını verdiler. Toros ve Zagros dağlarıyla Suriye çölü ekseninde Dicle ile Fırat (Şattularap'ta birleşirler) nehirlerinin arasındaki alüvyonlarla kaplı yeri olarak anlatılır. Bugünkü Irak'ın bulunduğu yerdir. Kuzeyde Türkiye, batıda Suriye ve Ürdün, güneyde Suudi Arabistan, doğuda ise İran bulunur. Bu bölge yaklaşık İ.Ö. IV yüzyılda oldukça kurak bir bölge olarak bilinirdi. Daha sonra Orta Taş döneminde bölge kalabalıklaşmaya başlar. Yaşayanlar önce tarım ile uğraşmaya başladılar. (İ.Ö. VII) Yukarı Mezopotamya'da başlayan bu tarım serüveni yavaş yavaş Aşağı Mezopotamya'ya yayıldı. Çeşitli uygarlıklar bölgede egemenlik sürdürdüler. Bölgeye Sümerler, Asurlar, Hititler, Babiller, Akadalar ve sayıları tahmin edilmeyen yüze yakın beylikler ve krallıklar hüküm sürdüler. Bu bölgede hüküm süren uygarlıklar günümüz insanına unutulmaz eserler bıraktılar. Mezopotamya uygarlığı yaklaşık İ.Ö. XXIV-XXVI tarihleri arasında olduğu anlatılıyor. Tarihçiler Akadlı Sargon I tarafından kuzey Suriye'de yıkılan Ebla imparatorluğundan sonra Mezopotamya'nın hangi tarihlerde genişlediği kesin olarak bilinmiyor. Sargon I'in kurduğu imparatorluk yaklaşık İ.Ö. 2300-2160 tarihleri arasında olduğu anlatılıyor. Sargon'un kurduğu imparatorluk tüm Mezopotamya ile Susiana'yı kaplayacak şekildeydi. Sargon I, kuzeye doğru açıldıkça Asurlular gibi Akadca konuşan Sami kökenli Hurilerin olduğu ortaya çıkmıştı. Amuru ve Zagros halklarının ayaklanmalarıyla Sargon I Krallığı yok olmuştu. Krallığın yıkılmasıyla Mezopotamya parçalanmıştı. İ.Ö. 2130 tarihlerindeki Gudealar döneminde en önemli imparatorluk Lagaş'tı. Daha sonraları Uruk Kralı Utuhegal (İ.Ö. 2118-2111) Gudeaların saltanatına son vererek halkı tarafından kahraman ilan edildi. Utuhegalın imparatorluğu da 3. Ur kralı Ur-Nammu tarafından yıkıldı. Urnammu döneminde Mezopotamya'nın sınırları Elam ve Suriye devletlerinin sınırlarına kadar yayıldı. Ayaklanmayı başlatan Amurular ve Zagros halkları tarafından Ur-nammu hanedanlığına son

verildi ve Amurru krallıkları başladı. İsin ve Larsa'daki Ur hanedanlığının varisleri olduğunu ileri süren prensler ayaklanma başlattılar. Tarihçilerin maceracı olarak tanımladıkları Şemsi-Adad. I ise Asur ve Mari tahtını ele geçirerek yeni bir krallık kurduğunu anlatırlar. Sonraki yıllarda Hammurabi (İ.Ö. 1793-1750) Mezopotamya devletlerinin çoğunu yıkarak yeni bir yapılanma başlattı. Krallığı oğlu döneminde gerileyince Hitit Kralı Mursilis. I tarafından İ.Ö. 1595 yılında egemenliğine son verildi. Mezopotamya'nın bilgilerini içeren bazı kaynaklar ise şöyledir. Black, J. - Green, A., Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü, Tanrılar İfritler Semboller, İstanbul 2003. Bottero, J. - Stève, M - J., Evvel Zaman İçinde Mezopotamya (Çev. A. Tatlıer), İstanbul 2002. Bottero, J., Mezopotamya, Yazı, Akıl ve Tanrılar (Çev. M. E. Özcan, A. Er), Ankara 2003. Bottero, J., Eski Yakındoğu, Sümerlerden Kutsal Kitap'a (Çev. L. Arslan), Ankara 2005. Bottero, J., Gılgamış Destanı, Ölmek İstemeyen Büyük İnsan (Çev. O. Suda), İstanbul 2005. Chiera, E., Kilden Kitaplar Çivi Yazılı Belgelerin Anlattıkları (Çev. Ali M. Dinçol), İstanbul 1997. Çevik, Ö., Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte ilk Kentler ve Kentleşme Süreci, Kuramsal Bir Değerlendirme, İstanbul 2005. Dinçol, B., Eski Ön Asya ve Mısır'da Müzik, İstanbul 1999. Dinçol, B., Eski Ön Asya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza, İstanbul 2003. Erkanal, H., "Mezopotamya", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi II (1998): 1216-1229. Frangipane, M., Yakındoğu'da Devletin Doğuşu (Çev. Z. Z. İlkgelen), İstanbul 2002. Frankfort, H., The Art and Architecture of Ancient Orient, Harmondsworth 1954. Gates, C., Ancient Cities, London 2003. Hırçın, S., Çivi Yazısı: Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü, İstanbul 1998. Kınal, F., Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983. Kirschbaum, E. C., Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür), (Çev. A. Yarbaş), İzmir 2004. Klengel, H., Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü (Çev. N. Oral), İstanbul 2001. Köroğlu, K., Üçtepe I: Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/ Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası, Ankara 1998. Köroğlu, K., Eski Mezopotamya Tarihi. Başlangıcından Perslere Kadar, İstanbul 2006. Kramer, S. N., Sümer Mitolojisi (Çev. H. Koyukan), İstanbul 1999. Kramer, S. N., Sümerler (Çev. Ö. Buze), İstanbul 2002. Kramer, S. N., Tarih Sümer'de Başlar (Çev. H. Koyukan), İstanbul 1999. Maisels, C. K., Uygarlığın Doğuşu, Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma, Kentlere ve Devlete Geçiş (Çev. A. Şenel), İstanbul 2000. Nissen, H. J., Ana Hatlarıyla Mezopotamya. Yakın Doğu Arkeolojisinin İlk Dönemleri (Çev. Z. İlkgelen), İstanbul 2004. Oates, J.,

Babil (Çev. F. Çizmeli), Ankara, 2004. Özgüç, T., Kültepe Kaniş/Neşa, İstanbul 2005. Roaf, M., Mezopotamya ve Eski Yakındoğu (Çev. Z. Kılıç), İstanbul 1996. Sevin, V., Yeni Assur Sanatı I. Mimarlık, Ankara 1991. Tosun, M. -Yalvaç, K., Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, Ankara 1989.

Mezopotamya'dan Anadolu'ya: Mezopotamya'dan Anadolu'nun içlerine kadar ilerleyen ezoterik bir kültürün yayılmasında "Hatti" bölgesinde yaşayanların çoğunlukla haberi yoktu. İletişimi zor koşullar altında yapan bölge insanları, teknolojinin yokluğundan dolayı aylar ya da yıllar sonra bir başka bölgede meydana gelen olaylardan bilgi sahibi olabiliyordu. Çünkü onların yaşamını devam ettirecek emek ürünü olan tarlacılık ve hayvancılık işi ön sıralardaydı ve geçimlerini sağlayabilmek için bir taraftan kendilerine bir taraftan da bağlı bulundukları beylere hizmet ediyorlardı. İç içe yaşadıkları küçük toplulukların bu insanları kendilerini yaratmış olacaklarına inandıkları düzinelerce tanrıları için taştan yaptırılmış nesnelere de tapınır ve onlar adına kurbanların yapıldığı törenler düzenlerlerdi. İlginçtir ki başka kentlerin, başka uygarlıkların tanrılarını da saygıyla anarak onlara da tapınaklar yaparlardı. Yani, diğer uygarlık tanrılarını ithal etmişlerdi. Çoğunlukla emek karşılığı ürettiklerini Asur'dan gelen ticaret adamlarının mallarıyla takas ya da alış verişler yaparak sağlamışlardı. Asurlu kurnaz tüccarlar Hatti bölgesinin insanlarına çeşitli süs eşyaları getirerek onlardan tarım ve hayvansal ürünler alırlardı. Bu da gösteriyor ki dışa açılmada Hatti insanlarının tembelliği ön sıralardaydı. Mezopotamya'da egemenlik sürdüren ve iş bilen Asurlular, Hatti bölgesinde ticaret merkezleri oluşturarak bölgede varlıklarını göstermişlerdi. Bu bölge, aşiretlerin dağınık bir şekilde yaşamlarını devam ettirdikleri "Hatti Ülkesi" olarak bilinen ve çok sonraları "Hitit" adını alacak olan bir bölgeydi. Beylerin hüküm sürdüğü "Hatti Ülkesi"nde bir zamanlar bilinmeyen bir nedenle saldırıların olduğu arkeolojik kazılar sırasında elde edilen katmanlardan anlaşılmıştır. Yangınlar olmuş, kentler yakılıp, yıkılmış, beylikler belki de inanılması güç olan bir yaşam ile karşı karşıya kalmışlardı. Merkezi sistemin olmadığı, doğrusu böyle bir sistemle yönetilmenin yeni zararlar getireceği kaçınılmaz bir tehdit olarak algılanmıştı. Ancak bilindiği gibi değildi, küçük beyliklerde bir kıvılcım yükselmiş, aşiret beyleri bu kıvılcımları birleştirmek için çaba göstermişlerdi. Bu çabaların sonucunda tarih sahnesine Pithana adlı bir bey çıkar. Pithana, aşiretler arasındaki dağınıklığı hissedip, birleştirici bir düşünceyle merkezi sisteme doğru

Muvatalli'nin mühür baskısı

yol açmış; açmış olduğu yolda oğlu Anitta ise Hititlerin belki de başlama noktası olan Hattuşa'yı kuşatarak start vermişti. Küçük beylikler tepki göstermeden Anitta'nın kurduğu merkezi sistemin etrafında toplanmıştı. Büyük beylikler ise zamanla kurulan bu merkezi sistemin içine girmeye zorlanarak, Hitit Krallığı'na doğru adım atmışlardı. Kısacası Hititler günümüz "Avrupa Birliği" sistemli bir birlik oluşturmaya başlamışlardı. Artık Hititlere dönüşecek küçük bir uygarlık Anitta'nın önderliğinde hızla genişliyor ve büyüyordu. Hattuş kentini kuşattıktan sonra bir yazıt yazdıran Anitta, *"...Hattuş şehrini geceleyin yaptığım bir saldırı ile aldım. Yerine yaban otu ektim. Benden sonra her kim kral olur ve Hattuş'u yeniden iskân ederse gökyüzünün fırtına tanrısının laneti üzerine olsun..."* şeklinde bir ifade belirtir. Yıllar sonra Hattuşili. I, onun bu bedduasını önemsemeden "Hattuş" kentinin adını "Hattuşaş" şeklinde değiştirerek Hititlerin başkenti konumuna getirir. Böylece Anadolu'da akıllı bir rüzgâr gibi esen Hititler, kendileriyle beraber büyüyen bir kültür piramidinin de öncüleri oldular.

Mesed: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "muhafız" şeklinde tanımlanmıştır.

Mezulla: Fırtına tanrısı olarak tapınılan ve kesin olmamakla beraber adının Tula olarak yazıldığı Hitit tanrısının kızı olduğu belirtiliyor. Bazı kaynaklarda fırtına tanrısıyla Arinna güneş tanrıçasının torunu şeklinde tanıtılmaktadır. (Bir başka kaynakta da Nerik ile Zipalan'dan olma olduğu yazılmıştır.) Hulla'nın kız kardeşidir. Hitit tanrılar listesinde nasıl tapınıldığı hakkında yeterli belge bulunamadığı için açıklama yapılamıyor. Ancak, Mezulla'nın Hattice dilindeki bir ad olduğu ve onun da Wurusemu ile fırtına tanrısın kızı olduğu şeklinde bilgilerin olduğu görülmektedir.

Miiatanzipa: Hitit mitolojisinde adı geçen bir tanrıçadır. Hitit dilinde "miiatar" sözcüğü "olgun" anlamında tanımlanmıştır. Bu adın Telepinu ve Halkı ile bağlantılı bir ad olduğu belirtilmektedir. Telepinu'nun geri dönmesi için Kamursepa kötülük ve kini yok etmek için büyü yapar. Büyüden sonra Telepinu evine bereketi ve bolluğu getirerek geri döner. Tanrıça Miiatanzipa ile beraber Papaia, İstustaia, Gulsa, Hakli adlı tanrıçalar Alıç ağacının dibinde oturmuş Te-

lepinu'yu beklerler. Bu tanrıçalardan ikisinin ellerinde ayna ve iğ (kirman) taşıdığı belirtilmektedir.

Mida: Pahluvaların Kralı olduğu belirtiliyor. Bu Kral Hititlere karşı güç gösterisinde bulunmuş ve Arnuvanda'ya baş kaldırmıştır.

Midannamuva: (Bazı kaynaklarda "Mutannamuva" şeklinde yazıldığı görülür.) Muvatallı II döneminde başyazıcı. Bir nevi dış işleri bakanı ya da özel kalem müdürü gibi bir görevi vardı. Hititlerin Mısır ile ilgili kaygıları nedeniyle Muvatalli başkenti Tarhuntaşşa'ya taşıyıp, Hattuşa'da da yönetimi Midanamuva'ya bırakmıştı. Kaynaklar bunun tüm ailesinin yazıcılık işiyle uğraştığını belirtiyorlar. Oğulları Purandamuva, Walvaziti, Naniza ve torunu Talmi-Teşup aynı göreve getirilmişlerdi.

Milida: Bkz. Malatya.

Milidia: Günümüzdeki adı Malatya'dır.

Millavanda: (Miletos olarak da bilinir.) Arzava Ülkesine bağlı bir kent şeklinde ifade ediliyor. Yunanlı Mikenlerin işgal ederek yerleştikleri bir kenttir. Bu kente daha sonraları Murşili II saldırmış kenti yakmış yıkmıştır. Bu kent krallığının güçlü olduğu belirtilmektedir.

Mira Ülkesi: Hititlerin saldırıp, ülke topraklarına katmak istedikleri Arzava Krallığı'na bağlı bir ülke konumunda belirtiliyor. Arzava kuşatıldıktan sonra Hitit Kralı Murşili, kenti üç bölgeye ayırır. Bu bölgeler Şeha Irmağı Ülkesi, Mira Ülkesi ve Hapalla Ülkesi şeklindedir. Dikkat edilecekse Murşili kenti tek bir kişinin egemenliğine bırakmamıştır. Araştırmacılar Şeha Irmağı Ülkesinin yerini henüz çözemediler. Şeha'nın Menderes nehri ya da Hermos ırmağının paralelinde olan bir ülke olduğunu tartışırlar. Hatta çoğunlukla Midilli adasının karşısındaki Kaikos ırmağı civarında olduğunu ifade ederler. Happala (Hapella)'nın güney doğu, Mira Ülkesinin de Şeha Ülkesiyle Aydın bölgesi arasında bir yerde olduğunu belirtiyorlar. Bu ülke, Kral Murşili'nin Arzavayı kuşattıktan sonra üçe böldüğü krallıklardan birinin adıdır. Başına da Maşhuiluva'yı getirdi. Maşhuiluva aynı zamanda Kuvaliya bölgesini de denetimi altında tutmuştu.

Mirjo Salvini: Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Hititolog olarak da bilinmektedir. Mirjo Salvini: Hitit dili üzerine çeviriler yapan bir araştırmacı ve dilbilimcidir. Salvini: Huri dilindeki Hitit belgelerinin çevirişsinde önemli katkılar yapar. Ça-

lışmalarını Gernot Wilhelm yönetiminde gerçekleştirilen "Corpus der hurritischdenkmaler" dizisi içinde yayımlar.

Miletos: Arzava Ülkesine bağlı bulunan bir kent krallığıdır. Murşili II tarafından kuşatılıp, yakıp yıkıldı. Bkz. Millavanda.

Mira: Arzava Krallığı'na bağlı olan bir kent krallığıdır. Yerleşim alanı ise Afyon ile Kütahya bölgesi arasında gösterilmiştir. Hititlerin saldırısına uğramıştır.

Mittannamuva: Muvatalli, Hattuşaş yerine Tarhuntaşşa kentini başkent konumuna sokunca, eski başkent Hattuşaş'ın denetimini de Mitannamuva'ya bıraktı. Soylu bir aileden geldiği belirtilmektedir. Hattuşa daha sonra çivi yazılı belgelerde Hakpiş Krallığı adı şeklinde belirtilir.

Mitanni devleti: Kargamış ile Asur arasında yer alan bir devletti. Hititlerin güneydoğusunda Hurilerin ağırlıkta yaşadıkları bir kent devletiydi. Mısır devletinden sonra güçlü olarak bilinen ikinci devletti. Bu devlet'in Hurilerin içinden bölünmeleriyle ortaya çıktığı belirtilmektedir. Kuzey Suriye'deki egemenliğiyle ilgili Hititlerin çekindikleri bir krallık olduğu belirtiliyor. Bu krallığı oluşturan halklar ise Hurrilerdi. Mitanni kent devleti ile Hititler arasındaki İşuve Krallığı iki taraf için sorun çıkarıyordu. İkisi de bu küçük krallığa sahip olmak istiyordu. Ancak Hititlerin gözü Suriye'deydi. İsuva Krallığı Hurilerden destek alarak Hititlere saldırmış, ancak başarısızlığa uğramıştır. Hititlerden kaçanlar Mitannilere sığınmışlardı. Mitanniler bu boşluktan yararlanarak İşuva kent devletini egemenliği altına aldı. Ayrıca bu iki devlet arasında anlaşmazlıklara neden olan Kizzuvatna Krallığı da vardı. Tuthaliya bu ülkede gözü olan Mitannilere karşılık Kizzuvatna Kralı Sunaşşura ile bir anlaşma yaparak kan dökmeden egemenliği altında tutmayı başarmıştır. Tarihçi ve araştırmacılar Mitanni devletinin Eski Hitit Krallığı'nın parlak dönemini sonunda kurularak Ön Asya'da Mısır devletinden sonra ikinci büyük devlet olduğunu belirtiyorlar. Mitanni devleti Hurileri oluşturan kabilelerin güç birliği yapmasıyla kurulmuştur. Mitanni devletini yöneten krallar ise Kirta, I Şuttarna, Parratarna, Parsatatar, Sauştatar, I Artatama, II Şuttarna, Tuşratta, Artaşummara, II Artatama, III Şattuara, Şattiwaza, I Şattuara, Wasaşatta, II Şattuara adlarıyla tarih sayfalarına işlendiler.

Mitra: (Mitra Sanskritçe Mitra, Mitrah) Eski İran bölgesinin tanrısıdır. Persler tarafından tapınıldığı gibi ışık tanrı olarak da betimlenerek kültü İran, Hindistan ve Mezopotamya'nın büyük bölümünü kapsadığı gibi Anadolu'da da yayılmıştır. Çok tanrılı kültler içinde en

büyük tanrı konumunda belirtilmektedir. Mitra, Hitit mitolojisine ithal yolla girmiş ve tapınılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun Anadolu akınları sırasında Mitra kültünün yaygın olduğu bölgeleri kuşatarak mitolojisine Mitra adını da ilave ettiği görülmektedir.

Miti: (kırmızı) Hitit mutfağında etli bir yemek türüdür. Bu yemek türünün günümüzde sakatatlarda yapılan "kelle-paça" yemek türü olduğu belirtilmektedir. Genellikle geniş bir kap içinde sakatatlar ki koyun başı dâhil, parçalanıp konularak kaynatılır. Yapılışı ise; 200 gr. koyun döş eti, 200 gr. koyun kaburga parçaları, 1 adet koyun başı, 1 adet koyun ayağı ve incik eti, 25 gr. tuz, 3 lt su; etler parçalanır, topraktan yapılmış bir kaba su eklenerek kaynatılır, su yarıya inene kadar kaynatılır, kaynama sırasındaki köpükler temizlenir, ateşten indirmeye yakın tuz ilave edilir, etlerin yumuşaması kontrol edildikten sonra tüketime konulur.

Mısır: Günümüzdeki resmi adı Mısır Arap Cumhuriyeti olan Eski Mısır'ın Nil deltasına, Mu kıtası ya da Atlantis'te meydana gelen doğal felaketlerden kaçarak gelip yerleşen insanların gösterdiği olağanüstü çabalarıyla bugün inanılmaz dev eserlerin yaratılacağını kuşkusuz hiç kimse düşünemezdi. Nil deltasındaki ıssız çöllerin Thot adında Atlantis kökenli bir bilgenin, Mu kıtasının doğal felaketler karşısında sulara gömülmesiyle, bölgeden göç eden ve beraberinde getirdiği adamlarıyla konakladığı yeri zenginleştirdiği arkeolojik buluntular ve jeolojik katmanlar sonucu açıklanmıştır. Mısır'ın krallık olmadan önceki ıssız yaşamı, yanı Nil deltasına Thot ve adamları gelmeden önce hiçbir ezoterik yelpazenin bulunmadığı belgelerle kanıtlanmak istenmiştir. Çünkü yaşamın son derece zor koşullar altında başladığı Nil deltasının ata insanları geldikleri platodan beraberindeki ezoterik bilgileri de Nil deltasına yükleyerek Mısır kumlarını bugün ezoterik bir haritaya taşımayı başarmışlardır. Thot, Nil deltasına göç ettiği zaman kolonisinde "Osiris" adlı bir bilgenin düşüncelerini de beraberinde getirmişti. Bir taraftan bölge yaşanacak duruma getirilmeye çalışılıyordu, diğer taraftan da tanrısal inancın sembolü olan ezoterik yaratılışı yerleştirmeye çalışıyordu. Her şey tamamlanmış evler kurulmuş, ortam yaşanacak duruma geldiğinde Thot'un düşüncelerine inandığı Osiris kültünün yaygınlaşması için ilk piramidin temellerini atmasıyla başlar. Bu inanç sonraki krallar tarafından yeryüzünün en kutsal inancı haline getirilmiş ve adına devasa tapınaklar yaptırılmıştır. Bu tapınaklara da arkeolojik kazılar yapanlar "Piramit" adını vermişlerdi. Yunanlılar bu kente "kara toprak" adını takmışlardı. Hiyerogliflerde de "ta-

mera" olarak anılmıştır. Giritte Schliman tarafından bulunan bir tablette, *"... Mısırlılar "Misar"ın soyundan gelmektedirler. Misar tarih Tanrısı Thot'un çocuğuydu. Thot ise Atlantisli bir rahibin göçmen oğluydu. İlk tapınağını Sait'e kurdu. Ve orada anavatanın bilgeliğini öğretmeye başladı..."* şeklinde notlar yazılıydı. Acaba Mısırlıların soyu Atlantis kıtasındaki felaketlerden kaçan bir halka mı dayanıyordu? Mısır'ın dünya literatüründe de adı iki anlamda kullanılmaktadır. Eski Mısır dilindeki adı olan Kopt (Bu sözcüğün Kemet sözcüğünün kökünden türetilmiş olduğu belirtiliyor.), İbranilerin "Mizraim" sözcüğünden türetilmiş olduğu öne sürülen "Mısır"dır. Hititler metinlerinde Mısır için "Miziri" adını kullanmışlardı. Avrupa dillerine de El-Kopt sözcüğü kök alınarak geçmiş olduğu ifade ediliyor. Araştırmacılar Türk diline Mısır adının geçmesini de "mısır buğdayı" olarak bilinen tahılın daha sonraki yıllarda "Mısr" sözcüğüne ses uyumu nedeniyle sadece "Mısır" adı uygun görülerek kullanılmıştır. Bu kent, Nil nehrinin her iki yakasını, Akdeniz ve Kızıldeniz yakınında Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alan bir devlet. 1 milyon metrekarelik alana sahip olan bu ülkenin başkenti Kahire, resmi dili ise Arapçadır. Mısır topraklarının çoğu kurak ve kayalıklar yer alır. Kışın yağışlı bir iklime sahip olan bölgenin güneyine doğru gidildikçe sıcaklık oranı artar. Bu kentin uygarlık tarihi ancak yakın dönemlerde incelendi. Dönemin başkentleri ise Hierakonpolis ile Neheb'di. Bu kentte Neheb (Nehetti) adında bir de tanrıça vardı. İ.Ö. 3200 yıllarında Hierakonpolis'li olduğu tahmin edilen Narmer, Nil deltasındaki iki krallığı birleştirdi. Bu krallıklar yukarı ve aşağı Mısır olarak bilinirdi. Yukarı Mısır'ın başkenti Hierakonpolis'ti. Bu kentte yaşayanlar "akbaba-tanrıça" olarak betimlenen tanrıça Nehetti'ye taparlardı. Nehetti beyaz bir taç takardı. Aşağı Mısır'ın başkenti ise Buto olarak bilinirdi. Bu kentte "yılan-tanrıça" olarak betimlenen Uto'ya taparlardı. Uto kırmızı bir taç takarak tanınırdı. Yunan dilinde "pskhent" olarak geçen iki taç için Mısırlılar "iki güçlü" diyorlardı. Narmer, Manheton'un çizdiği şemaya göre 30 Hanedanlı İ.Ö. 330 yılında Büyük İskender Mısır'a girmeden üç bin yıllık firavunların ilk kralıydı. Narmer iki Mısır'ı birleştirdikten sonra başkenti olan Tis'i, Abydos yakınlarında kurdu. Bu hanedanlar hakkındaki bilgiler; Abydos, Sakkara ve Hilvan'daki (Aşağı Mısır) buluntulardan dolayı öğrenilmiştir. Narmer'in delta kıyısında yeni Memfis kentini kurduğu tahmin edilmektedir. Tinit dönemi olan İ.Ö. 3200-2778 arasında tarım ve hayvancılığın ilerlemesiyle beraber tanrısal nitelikli monarşik düzenin de ilkeleri yavaş yavaş ortaya çı-

kıyordu. III Hanedanın ilk kıralı (İ.Ö. 2778-2420) Kral Coser'di. Kral Coser'in mimarı ise İmhotep'tir. Memfis'i başkent olarak seçti. III ve IV hanedanlardan günümüze Sakkara'da, Gize de, Meydum, Abusir dışında görkemli Keops, Kefren ve Mikerınus yapılarının adları ve o adların ait olduğu mezarlar sıralandı. IV-V Hanedanlar döneminde firavunların kurduğu monarşik sistem, Mısır topraklarına tam olarak yerleşti. Kral Snefru, Kralın güvendiği ve Kral adına adaletli kararlar veren bir vezir atadı. Güneş tanrısı Ra'ya inanıyor ve devlet dini olarak görüyorlardı. VI Hanedanlar döneminin firavunlarından Teti, Pepi I ve Pepi II yönetimlerinde nedimeler ve gözdelere ayrılan verimsiz zamanı fırsat bilen halk ayaklanarak uyarı sinyali verdi. Bu da Hanedanların yavaş yavaş güçlerinden yoksun olabileceğini hatırlattı. VII ve VIII hanedanlar döneminde ayaklanmalar daha da çoğaldı. Ülke istilalar ve bir nevi anarşik ayaklanmalarla karşı karşıya kaldı. El-feyyum'daki (Heraklepolis) IX ve X Hanedanlar döneminde oligarşik sistemdeki kralların pekişmesi yüzünden ayaklanmalar bu Hanedanda da devam etti. XI Hanedanlar döneminde, Teb prensleri ülkenin birliğini korudular. Hanedanın kralları Antefler ve Montuhotepler Amon'a öncelik tanıyan Mısır tarihinin ilk Hanedanları oldular. XII Hanedan kralları Amenehmatlar, Sesostristler bunlar başkentlerini Lişt'e taşıdılar. Onlar da Amon'u benimsediler. Firavunlar artık tanrı ile insanlar arasında arabuluculuk yapan biri olarak görüldü. XIII ve XIV Hanedanlar döneminde firavunların zayıflığı istilacıların işine yaramıştı. Hayksoslar yavaş yavaş krallığı ele geçiriyorlardı. İstilacılar XV. ve XVI. Hanedanlar döneminde de baskılarını sürdürdüler, ancak Yukarı Mısır'a dokunamadılar. Ara dönemde Kames, Ahmosis Hayksosları Mısır topraklarından kovdu. Avaris'i ele geçirdiler. XVIII-XX Hanedanların krallık sarayları Luksor'daydı. Başkent olarak Teb'i seçtiler. Adı geçen Hanedanlar döneminde yönetimdeki firavunlar monarşinin altın çağını yaşadılar. Amenofisler, Totmosisler, Seti, Mineptah ve Ramsesler ülkesi için çok çalıştılar. XXI Hanedanın kurucusu Smender'di. Aynı dönemde Teb'de bir yönetim daha ortaya çıktı. İstilacılar ve birçok yabancı Hanedanlar yüzünden gerileme dönemi başladı. XXII Hanedanı Libya kökenli olduğu söylenen Seşonk (ya da Şoşenk) kurdu. Şeşonklar, Osorkonlar, Takelotlar Bubastis'te hüküm sürdüler. XXIII Pedubastis Tanis'i kurdu. XXIV Şabaka, XXVI Psamatik I, XXVII Ahemeni, XXVIII Sais Kralı Amyrtoios ve XXIX Hanedanlar ile XXX Hanedanlar bir türlü ayaklanmaları önleyemeyince firavunluk Büyük İskender'in Mısır'a

girmesiyle sona erdi. Mısır'da din yerel bir dindi. Halk önce bulundukları kentin tanrısına daha sona ise bağlı bulundukları eyaletinin tanrısına taparlardı. Bu tanrılar hayvan sembolleri bitkilerden yapılmış süsler ya da anıt heykeller şeklindeki yapılardı. Eski Mısır'da konuşulan "Hami-Sami" dili. Mısır ve Sudan'da konuşulan Arapça lehçe. Sami ailesinin bağımsız bir dilidir. Bu dilde üç şekilde yazı yazıldı. Anıtsal yazılarda hiyeroglifler, papirüslere işlenmiş yalınlaştırılmış hiyeroglifler, daha da yalınlaşmış "Demotike" yazısıydı. Bu dil günümüzde dinsel tören dili olan "Kıptıce" olarak bilinmektedir. Yazıların farklı sembollerle kullanılarak tapınak duvarlarına yazıldığı ve bu sembollerle yazılan yazıların da zamanla çeşitli değişimler içinde olduğu görülmektedir. Hiyeroglif adıyla kullanılan resimli yazı Eski Mısır kültüründe ideogram sisteminin temel birimi, resim simgelerinin kullanıldığı bir yazı biçimidir. Belirtilen resimler, motifler bir karakteri temsil ederek guruplaşır. Bu gruplandırma ilk defa 1797 yılında "de origine et usu Obeliscorum" adlı eseriyle Zoega gerçekleştirmiştir. (Örneğin, Maya-Hitit hiyeroglifleri.) İ.Ö. 3200-İ.S. 394 yılına kadar etkisini gösterdi. Bu yazı sistemi uzun bir süre çözülemedi. İlk defa Champollion 1822'de bu yazı sisteminin her harfinin anlamını verecek fonogram ve ideogramlardan oluştuğunu ortaya koydu. Champollion 1824 yılında "Precis du systeme hierogliphique" (hiyeroglif sistemi özeti) adlı eserinde bu yazının son derece karmaşık bir yazı sistemi olduğunu açıkladı. Bu yazı da diğer ilkel yazılar gibi kökleri resimde aranır. Hiyeroglif yazı dili " Hami-sami" dillerindendir. Yazı biçiminde ünlü harfler olmadığı gibi her sözcüğün anlamını veren ünsüz bir yapıyı taşır. İlk dönemlerde sözün yerini imge aldığı için simge (piktogram) kullanmadan doğrudan gösterme eğilimi vardı. Tek ünsüz yazının temelini oluşturan 24 fonogramın varlığı vardı. Yazının okunuşunda 3 zorluk göze çarpar "1-Birçok söyleyiş aynı gerçeği gösterdi. 2-Aynı ideogram birçok gerçekliği gösterdi. 3-Düşünsel özellik taşıyan birçok kavram aynı imgeye bağlı kaldı". Her üç durumda ideogram önünde sessel bir okunuş tarzı belirdi. Yazı sözcüklerinin çoğu ses işaretlerinden ve görüntü işaretlerinden oluşur. Mısırlılar hiyeroglifleri basit durağan resimler gibi görmüşlerdi. İnançlara göre büyülü bir yol izlenmişti. Üzerinde hiyeroglif yazısı bulunan bir dikilitaş (Stele with hieroglyphic) İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde koruma altına alınmıştır. Daha sonra kullanmış oldukları Hiyeratik yazı, Yunan dilinde "kutsal" sözcüğünden gelir. Papirüs üzerine yazılan yazıyı belirler. Bu yazı şekli Mısır tarihinde uzun

yıllar kullanıldı. Adını geç dönemde alan bu yazı şekli daha çok uzun dinsel metinlerde kullanıldı. Hiyerogliflerdeki resimlerin yalın hale indirilmiş şekliyle yazılırdı. Kolay bir yazı sistemi olduğu için Mısırlılar bu yazıyı benimsemişlerdi. Tarımın ilk başlama dönemi Mısırda sulu tarım kültürü olarak başladı. Bu dönem sanatı tarih öncesi "Neolitik Çağ, Taş ve Bakır Çağı" İ.Ö. 5000-3000 dönem olarak belirtilmektedir. Mısır sanatı tarihsel dönemlere göre üç aşamada incelendi. Ancak bazı bilim adamları bu döneme ek olarak kayıp olan bir dönemden söz ederler. Bu dönem; Negade I (İ.Ö. 3400-3100) ile Negade II (3100-2800) çağlarını kapsayan dönemlerdir. Bu dönemde Mısır anıtsal mezarların ilk denemelerinin izine rastlandı. Ayrıca seramik eşyalar, bıçak sapları da buluntular arasında görülür. Dönemler; a-) Eski imparatorluk: (İ.Ö. 2800-2190 ["başka bir kaynakta da İ.Ö. 3. 000-2100/1-10 hanedanlar"]) I Hanedandan ile 10 hanedana kadar olan sanat. Sanatın merkezi ise Memfis'ti. Bu dönemde ilk anıtsal mastabalar yaptırıldı. Bunlar dikdörtgen planlı olarak yapılırdı. Taşları birleştiren ilk kirişler icat edildi. Ayrıca bu dönemde kum ve kireç karıştırılıp harç olarak kullanıldı. Nil kenarında yaptırılan ve tapınak görünümünde olan her piramit tünellerle birbirine bağlanmıştı. Bu yapıların içindeki mezarlar ölü gömüldükten sonra özel eşyasıyla bir daha açılmamak üzere kapatılırdı. IV Hanedan döneminde Keops, Kefren, Mikerinos piramitleri yaptırıldı. Bu piramitler mimarlık örnekleriydi. Kefren'i simgeleyen Sfenks de bu önemli mimari gelişmenin içinde yer almaktadır. Bu dönemde basamaklı piramit deneyleri yapıldı. Firavun Diyozer'in (İ.Ö. 2650) Sakkara'daki piramidi buna örnektir. Davşur'da bitirilmemiş bir piramit ile Firavun Snofro'nun Meydum'da yaptırdığı bir piramit daha vardır. b-) Orta imparatorluk dönemi; (11 Hanedandan ile 17 hanedana kadar ["bazı kaynaklarda da 11-17 hanedan olarak"]) Sanat merkezi Teb kentidir. (İ.Ö. 2190-2052 ["bazı kaynaklarda da İ.Ö. 2100-1560"]) Bu dönemde merkezi sistemde zayıflama başlar. Bu zayıflama XII Hanedana kadar devam eder. Bu Hanedandan sonra yapılar yeniden gözden geçirilir. Çizimler yapılır. Kayalık bir vadi olan Der el-Bahri'de çeşitli mimari yapılar yaptırılır. Burada Montuhotep III'ün (Mentuhotep) mezarı bulunur. Katlı bir mezardır. Dağın içine oyulan mezar odaları bulundu. Bunlarla ilgili Beni-Hasan'da çok örnekler vardır. c-)Yeni İmparatorluk dönemi. (17 hanedandan 26 hanedana ["bazı kaynaklarda İ.Ö. 1560-715/17-24 hanedan"]) kadar olan dönemlerdir. Bu dönemlerden sonra "Geç Dönem İ.Ö. 715-332/25-31 Hanedanlar"

Yunan dönemi olan Ptolemaioslar dönemini de geçiştirmemek gerekiyor. Sanat merkezi aşağı Mısır'daki bazı kentlerdir. En önemli kent ise Sais'tir. Bu dönemin sanatı da genel olarak Der el-bahri'de göze çarpmaktadır. Buradaki Montuhotep III'ün mezarının yanında Kraliçe Hacepsut'un mezarı kaya içine oyularak yaptırıldı. Bu dönemde dikili taşlar büyük heykeller de göze çarpmaktadır. Mısır sanatında kral mezarlarını süsleyen resimlerden çoğunlukta olan dört ırkın yaşadığı tahmin edildi. Bunlardan Mısır'ın yerlilerini kırmızı "Rot-en-ne-roma" renkte, Asyalılar ya da Samileri sarı "Namu" renkte, güneyliler ya da zenciler siyah "Nahsi" renkte, Libyalıları, batılı ve kuzeylileri mavi gözlü, sarı sakallı "tamhu" olarak belirttiler. Tanrıların onurlandırılıp, hizmetine dayanan Mısır sanatının mimarı gelişmesi krallar için yapılan mezarlar, tanrılar için yapılan tapınaklar ve törenlerle başlar. Yapılan yapılar olabildiğince süslü ve duvarlar sembolik yazılarla kaplıydı. Dinsel yöndeki Mimaride ilk örnek pavyon biçiminde çamur ve şeker kamışından yapılan mezarlıklardı. İlk mimari gelişmeler eski imparatorluk döneminde ölüler için yapılan yapılar olmuştur. Mastaba olarak isimlendirilen piramitler tipik örneklerdir. Bu tip yapılar dikdörtgen şeklinde planlanmıştı. Mastabaların ortasında bir kuyu vardır. Bu kuyu ölünün sakofajının indirildiği ve daha sonra taşlarla kapatılan bir hücre koridoruna açılır. Cenazeye sunulan armağanlar burada saklanır. Duvarlarda Osiris yazgısına boyun eğen ölüleri gösteren kabartmalar yer alır. Bazı mastabalar çok odalı olur. Giriş odasının önüne konulan bir masada armağanlar teşhir edilirdi. Eski imparatorluğun en iyi mimarı buluşu Piramitlerin yapılmasıydı. Bunlar Mısır'ı dünyaya tanıttılar. Yüzlerce yazar araştırmacı bilim adamının dikkati Mısır'a çevrildi. Her ne kadar firavunların mezarı olarak bilinmişse de ölüye ait bir anıt mezar olarak ortaya çıkıyor. Bu yapıların mimarları da yetenekliydiler. Bunlar arasında III Hanedan Kralı Zoser'in mimarı İmhotep'i gösterebiliriz. Piramitler ölüye ait bir yapı olmakla tanındı. Bu piramitlerde giriş holü sütunlu bir veya birkaç salon "hipostil salonlar" heykeller avlusu bir veya birkaç şapel ve gerçek mezarın bulunduğu oda. En ünlüleri Gize yakınında bulunan Keops, Kefren ve Mikerinos'tur. IV Hanedan döneminde yapılan yapıların konumları biraz daha farklıdır. V Hanedan döneminde süsleme sanatı başlar. Bu dönemde Lotüs ve Palmiye başlıklı sütunlar görülür. Bunlar semboller ve yazılarla süslüdür. Bu sütunlar palmiye türü, lotus türü, papirüs tipi, Tanrıça Hathor'un yüzünü gösteren hathorik tipi. Orta ve yeni imparatorluk döne-

minde daha farklı bir mimarı gelişme görüldü. Bazıları yeni yapıldı. Eski ve döküntü olanlar da onarıldı. Bunlardan birkaçı Hristiyanlık döneminde kilise olarak kullanıldı. Amenemhat III'ün Medinet-Madi'deki "Renenuet" bu sonuca uğrayan yapılardandı. Bunlardan günümüze sağlam olarak ulaşan XII Hanedan dönemindeki Sesostris Köşkü'dür. Bu köşk Karnakta İ.Ö. 1970 civarında yapıldı. Yeni imparatorluk döneminde çoğu yapılar dinsel amaçlı olarak kullanıldı. Çevreleri sfenkslerle kapandı. XII-XVIII dönemde de çeşitli tapınaklar yaptırıldı. En önemlileri Karnak'taki Amon Tapınağı'ydı. Seti I ile Ramses II'nin yaptırdıkları 300 hipostil salonlu yapıları da gözde olanlardır. Ayrıca Teb'de tanrı Amon, Mut ve Konsu için yaptırılan Luksor Tapınağı önemli yer tutar. Bu tapınağın iç mimarisi ve dış ilaveleri Amenofis III tarafından yeniden elden geçirildi. Orta imparatorluk döneminde Deyr-ül Bahri'de Mentuhotep'e adanan bir tapınak daha öne çıkmaktadır. Ayrıca kayaya oyularak yaptırılan Hacepsut'un tapınağı da bu dönemin mimari özelliklerinden biriydi. Dikilitaşlar ve büyük memnon heykelleri devam etti. Orta imparatorluk döneminde Sesostris II'nin yaptırdığı sosyal kent ilgi çekicidir. Tüm uygarlıklarda heykelcilik, sanat dalları arasında başlı başına bir emek ürünü olarak tanımlanır. Mısır'da üç bin yıl boyunca bugün bile adından heyecanla söz edilen bir heykelcilik çalışması yapılmıştır. Hanedanlar değiştikçe heykelcilik sanatındaki çizgiler de değişime uğramıştır. Bugün de öyle. Sert yüzlü insan figürlerinin yer aldığı heykelcikler Mısır hanedanlarının son dönemlerinde daha yumuşatıcı çizgilere yerini bıraktı. Eski çağlarda yapılan heykellerin çoğunda sanatçının adı yazılmadığı için çoğu heykellerin hangi sanatçı tarafından yapıldığı bilinmiyor. Ancak, Amarna sanatçıları olarak Thutmosis ile Juty'ın adları geçmektedir. Thutmosis, Amenofis IV (Akhenaton)'un mimarı, Juty ise ana Kraliçe Tiye (Taya) adındaki Akhenaton'un dul eşinin emrinde çalışan bir sanatçıydı. Heykelcilik eski imparatorluk döneminde cenaze mimarisini hızlandıran bir şekilde ortaya çıktı. Yapılanlar ölüyü temsil etmek üzere ceset ile beraber mezara konuldu. Bu heykellerde ölünün adı, ne iş yaptığı ve önemli sözleri kazılırdı. Bu da ölünün "Ka"sının, mezar soyguncuları, mezarı yağmalasalar da öbür dünyada huzuru garanti etmiş sayılırdı. Anıtsal heykelciliğin prototipi III Hanedan Kralı Zoser'in heykeliydi. Bu heykel Sakkara'daki basamaklı piramitte bulundu. Gize'deki yüzü Kefren'e benzeyen sfenks ilgi çekici bir sanatın zirvesi gibiydi. IV Hanedan Kralları Snefru ile Keops'un birkaç heykeli dışında diğer eşyaları ve onlarla

ilgili belgeler soyguncular tarafından çalınmıştı. Ancak, Kefren ile Mikerinos'un portreleri önemli buluntular arasındaydı. Bunların yapımları çok daha değişik birer örnekle yeni imparatorluğun kültürel yansıması oldular. IV Hanedanlar döneminde Prens Rahotep ile karısı Nofret'in heykelleri bu dönemin önemli çalışmaları arasında gösterildi. V Hanedanlar döneminin sanatçıları nedeni belli olmayan bir şekilde genellikle halktan bazı bireylerin heykellerini de yaptılar. Bunlardan "Ka-aper" adındaki köyün yöneticisini temsil eden heykelle "oturan kâtip" heykeli de bu çalışmanın içinde yer aldı. Heykel, Louvre Müzesi'nde sergilenmektedirler. VI Hanedan döneminde Pepi I'in Hierakanpolis'te bulunan heykelciği eski imparatorluk dönemi sanatçıların yaptıkları çalışmanın ötesinde olan bakırdan bir çalışmaydı. Mısır'daki heykelcilikte insan figürleri çizilirken son dönemlerde yüz hatları daha da belirgin olarak ele alındı. Ancak karanlık dönem olarak bilinen (İlorta dönem)'de sanatın durduğu ortaya çıkıyor. X Hanedan döneminde heykel yapımı son derece az olarak yapıldı. Bunun nedenleri belge eksikliği yüzünden tam olarak bilinmiyor. XII. Hanedan dönemindeki çizgiler daha az farklıydı. Orta imparatorluk dönemindeki eski arayışlara dönüldü. Ancak başarılamadı. XII. Hanedan döneminde yavaş yavaş yeni ürünlerin yapımı ortaya çıktı. Örnek olarak, Amenemhat III ile Sesostris III'ün portreleri gösterilebilir. Onların minyatür heykelcikleri Deyr-ül-Bahri'deki Meketra mezarlığında bulundu. XVIII Hanedan döneminde ülkeden kovulan istilacı Hyksoslardan sonra gelen firavunlar ülkeyi hızla geliştirdiler. Bulunan çeşitli heykeller dışında mimar Senenmut'un Deyr-ül-Bahri'deki Hacepsut Tapınağı gelişmenin örnekleri olarak bilindi. Tutankhamon ve Horembeb'lerden sonra bu çalışma yavaşladı. Mısır'da da yapılan ilk resim seramik üzerine işlenen süslemelerdi. Yani, ilk seramik süslemesi Mısır'da resim sanatının başlama temellerini attırdı. Toprakta çıkan doğal boyaları, taşlarla ezerek bir kamışın ucuyla bu sanata başlayan Mısırlılar tarihte kendilerinden oldukça fazla söz edileceğini bilmiyorlardı. Halkı yöneten firavunlar resim sanatında işlenen boyaları daha görsel hale getirmenin yollarını aramaları için sanatçılara özel mekânlar yaptırdılar. Eski imparatorlukta resim yapmanın yasaları, dinsel mitolojilere dayanıyordu. Yani tanrısal yasaların koyduğu çizgilerin dışına çıkılmıyordu. Kadın gövdesi devamlı sarı ya da pembe renkte, erkek gövdesi ise kırmızı ve kahverengi olarak belirtildi. Çünkü tanrıların yasalarında bu renklerin kadın ve erkeği temsil edeceği yazılıydı. Ancak, tanrıça Hathor'un resmi çizilirken

cildinin neden koyu renkte belirtildiği ise bilinmiyor. Yeni imparatorluk döneminde ise bazı fonlarda sarı renk hâkim olmaya başladı. Fonlar genellikle beyaz boya ve yapılacak konunun durumuna bağlıydı. Eski imparatorluk döneminde sanatçılar eserlerini rölyeflere ve kireç ile boyanmış düz duvarlara yaparlardı. Hierakanopolis'te bulunan bir resim Mısır için eski resim sanatında iyi bir örnekti. Bu resimde temel renkler sarı beyaz ve siyahtır. Mezar duvarında işlenen resimler genellikle günlük yaşamdan kesitleri içerir. Resimde gösterilen bitki ve hayvanların da isimleri yazılırdı. Orta imparatorluk döneminde değişiklikler olmuşsa da sanatta bir duraklama oldu. Ancak renk kullanım biraz görselleşti. Bu görsellik yeni imparatorluk mezarlarındaki duvar resimlerinde görülür. İ.Ö. 1100-1500 arası tahmin edilen bu değişim 400 yıl sürdü. XVIII Hanedan dönemi biterken Tutankhamon dönemiyle Ramses mezar duvarlarında köle resimlerinin belgesel türü gösterilir. XIX-XX yüzyıllarda resimde yetenek başlamışsa da durgunluk vardı. Mısırlılar öteki dünyada yeniden yaşayacaklarına o kadar çok inanmışlar ki; mezarlarını bile tanrılara adanan birer tapınak şeklinde yaparlardı. Bu nedenle Eski Mısırlılar ile ilgili izler; onların mezar odalarına bıraktıkları eşyalardan bulunuyor. Mezarlarına koydukları çeşitli süs eşyalarının anlamı, ölüler ülkesi kralı Osiris'in ülkesine yapacakları yolculukta rahat etmeleri içindi. Bu nesneler seramik eşyalar, takılar ve ev eşyalarıdır. Bunlar doğaüstü güzellikte yapılırdı. Sert taşlardan yapılmış vazo ve benzeri eşyalar da özenle işlenirdi. Özellikle eski imparatorluk döneminde yapılan ve kumlarla silinip parlatılan taş vazolar ilgi çekicidir. Mermerden ve bakırdan da süs eşyaları yapıldı. "Albtr mermer"in yontulması kolay olduğu için çeşitleri olan süs eşyaları yapıldı. Eski imparatorluk döneminde Kral Keops'un annesi Hetephenes'in mezarında bulunan süs eşyaları inanılmaz derecede özenerek yapılmışlardı. Mezarında, koltuk sandalyeler, yatak odası takımı ve kelebek işlemeli bilezikler bulundu. Başka eşyalara işlenmiş altın işlemeler de vardı. Kraliçe Hacepsut'un mezarında bulunan mobilya süslemeleri de ilginçtir. Süsleme sanatı Mısır'da IV Hanedan döneminden sonra doruk noktaya ulaştı. XII Hanedan dönemindeki süsleme sanatı komşu ülkelerin uygarlıklarından da esintiler ilave edildi. Girit ve yakın doğu sanatı Mısır süsleme sanatının içine girdi. Bunlardan parlak bronz aynalar, papirüs yaprağından ayna sapları, altın kolyeler, iğneler metal işleme sanatındaki süslemeler bir hayli ilerledi. Bununla ilgili Dahsur'da bulunan Kraliçe Khnumet'in taçları süsleme sanatının zirvesine tanıklık etti. İlgi

Duvar kabartmalarında Anubis ve Mesenet

çekici taçlar arasında prenses Sit, Hathor ve Yunut'da vardı. Orta imparatorluk döneminde bir başka süsleme sanatı görüldü. Seramikler mavi-turkuaz işlemelerle süslendi. Tanrıça Thueris'in hipopotamındaki süslemeler bunlara örnektir. Yeni imparatorluk döneminde süsleme sanatı en yüksek zirvesine ulaştı. Tutankhamon'un mezarında bulunan buluntular bu sanatın hanedan döneminde ne kadar ilerlediğini gösterir. Günümüzdeki dinlerin kaynağı Mısır tanrılar listesindeki tanrısal metinlerden kaynaklandığı açıkça ortadadır. Musevi dininin yayılma ve gelişmesini en iyi örnek olarak gösterebiliriz. Bu örneğin nedeni Hz. Musa'nın Ramses II döneminde kralın oğulluğu olarak Amon Tapınağı'nda başrahip olarak görev yapıp, Osiris kültünü savunmasına bağlanıyor. Listede yer alan çoğu tanrılarla ilgili semboller birbirinin benzeri olarak göze çarpar. Bunun iki nedeni var. Birincisi iki Mısır'ın birleşmesinden kaynaklanan çizimler, ikincisi de kendisinden önce tapınılan tanrı ya da tanrıçasının sembolünü örnek alan çizimlerdir. Bu benzerlikler ince ayrıntılarla kime ait olduğu gösterilmiştir. Örneğin, ayrıntı ya asa şeklinin öne çıkması ya da çizilen sembolün hiyeroglif tanımıydı. En çok bilinen tanrılar; Amon (Amen) Kneph, Sati, Khem, Pah, Neith, Maat (Maut) Ra, Khefra, Shu, Mentu, Osiris, Hathor, İsis, Seb, Khons, Thoth, Anubis, Nut, Bast, Anuka ve Seth'dir. Bu tanrılar ve burada yer almayan diğer tanrılarla ilgili bilgiler alfabetik sıralamada kısa bir şekilde anlatılmıştır. Mısır'da söz edilen dinsel mitoloji ve yaratılış mitolojisi yaklaşık 5 bin yıldan fazladır varlığını günümüze kadar taşımıştır. Günümüz dinlerinden İslam dini dahil diğer dinlerin varlıkları olmadan önce Mısır'da dinsel hortlamanın mitolojileri görülür. Araştırmacılar dinsel mitolojinin "Politeistik-henoteistlik" bir yapılanmanın dışında "Monotesitik" bir yapıya da sahip olduğunu ileri sürerler. Mısır'ın Erken dönemindeki mitolojik dinleri şimdilik beş farklı gurup halinde ele alınarak inceleniyor. Bu gruplar, baştanrının Atum olarak bilindiği Heliopolis'teki 9 tanrının birleştiği "Enneada" grubu, Ra'nin baştanrı olarak ifade edildiği Hermopolis'teki sekiz tanrının birleştiği "Ogdoad" grubu, baştanrı Chnum'un olduğu belirtilen Elefantine'deki üçlü tanrılar birleşmesi "Chunum-Satet-Anuket", baştanrının Amun olduğu belirtilen Teb kentinin üç tanrı kualisyonu olan

"Amun-Mut-Chons(Khons)", ayrıca baştanrının Ptah olduğu ileri sürülen Memfis'in üç tanrı kualisyonu"Ptah-Sekhmet-Nefertem" olarak ifade ediliyor. İnançların farklı bölge ve ırklardan oluşmuş kralların zaman içinde belli değişiklikler yaparak süreci değiştirmiş olabileceği de belirtiliyor. Değişime uğrayan bu sürecin Mısır'ın eski yönetiminin çöküşünden sonra da devam ettiği belirtilir.

Mukis: Hititler döneminde bir kent krallığının adıdır.

Mun-puti: Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "tuz yığını, tuz topağı, tuz kırığı" şeklinde gösterilmiştir.

Mun: (Tabtı/Tabatu) Hititlerde kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün Sümer ideogramlarından oluştuğu ancak Hitit metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkçe karşılığı da "tuz" şeklinde gösterilmiştir.

Munus.mes: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "değirmenci" şeklinde tanımlanmıştır.

Munus.su.gi: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "ihtiyar kadın" şeklinde tanımlanmıştır.

Mugavar: (Ya da mugessar) Hitit dilinde bir sözcük. Anlamı da arkeologlar tarafından "yakarma" şeklinde tanımlanmıştır.

Mukiş: Suriye'de bulunan bir kent devletidir. Mitannilerle ittifak halinde olduğu belirtiliyor. Şuppiluliuma I'in isteği üzerine Ugarit kent devletinin Kralı Nikmadu II buraya saldırarak topraklarına katmıştır. Başkenti ise Alalah'dı. Bir dönem Halep Krallığı'nın bir parçası şeklinde tanıtılır. Murşili I tarafından krallığın tahrip edilmesinden sonra Mitanni Krallığı'nın kontrolüne geçer. Mitanni Kralı Parattarna, vasalı olan İdrimi'ye bölgenin yönetimini verir. Daha sonra Suppiluliuma I'in Suriye seferi sırasında yenden Hitit topraklarına bağlandığı belirtilmektedir.

Mukisanu: Kumarbi'nin veziridir.

Mulati: Bir ekmek çeşididir. Hititler üzerine araştırma yapan arkeologlar Boğazköy yakınlarında buldukları bir tablette Mulatı ekmeği adı geçmektedir. Özellikle sarayın ölü gömme geleneklerinde buğday unu ve arpa ezmesinden yapılan bu ekmek tuzsuz da yapılmaktaydı. Metinlerin incelenmesinde bu ekmeğin içine tuzun karıştırılmadığı ve tatlı malzemelerin konulduğuna değinilir. Nemli tam buğday unundan yapılan tuzlu mulatı ekmeğinin yapılışı ise: 1 kg. nemli buğday unu, 300 ml su, 300 gr. doğal maya, 20 gr. tuz karıştırılarak hamur haline getirilir. Bir gece sıcak ortamda bekletilerek mayalanır. Sonra da fırına atılarak, pişirilir. Nemli tam buğday unu

ve arpa ezmesinin karıştırıldığı tatlı mulati ekmeğinin yapılışı: 500 gr. nemli tam buğday, 500 gr. arpa ezmesi, 50 ml su, 300 gr. doğal maya, karıştırılarak hamur haline getirilir. Bir gece sıcak yerde mayalandırılır sonra fırına atılarak pişirilir. Nemli buğday unu ve arpa ezmesinden yapılan tuzlu mulati ekmeğinin yapılışı: 500 gr. nemli buğday unu, 500 gr. arpa ezmesi, 200 ml su, 300 gr. doğal maya, 20 gr. tuz karıştırılarak hamur haline getirilir. Bir gece sıcakta mayalandırılır ve sonra da fırına atılarak pişirilir. Arpa ezmesinden yapılan tatlı mulatı ekmeğinin yapılışı: 500 gr. arpa ezmesi, 200 gr. bal ve pekmez, 100 gr. doğal maya, karıştırılıp hamur haline getirildikten sonra bir gece sıcak bir yerde mayalanmaya bırakıldıktan sonra fırına atılır ve pişirilir. Mayasız Mulati ekmek modellerinden buğday unu ve arpa ezmesi ile tuzlu mulatı ekmeğinin yapılışı ise; 500 gr. nemli tam buğday unu, 500 gr. arpa ezmesi, 300 ml su, 20 gr. tuz karıştırılıp hamur haline getirilir. Oda sıcaklığı olan bir yerde yarım saat dinlendirilir sonra da fırında pişirilir. Mayasız Mulati ekmek modellerinden buğday unu ve arpa ezmesi ile tatlı mulatı ekmeğinin yapılışı ise; 500 gr. buğday unu, 500 gr. arpa ezmesi, 100 ml su, 400 gr. bal ya da pekmez, karıştırılıp hamur haline getirilir sıcak bir yerde yarım saat dinlendirildikten sonra fırında pişirir. Mayasız Mulati ekmek modellerinden buğday unundan yapılan tuzlu mulatı ekmeğinin yapılışı ise; 1 kg. buğday unu, 500 ml su, 30 gr. tuz karıştırılıp, hamur haline getirilir, sıcak ortamda yarım saat dinlendirilir sonra da fırına atılarak, pişirilir.

Mayasız Mulati ekmek modellerinden buğday unundan yapılan tatlı mulatı ekmeğinin yapılışı ise; 1 kg. buğday unu, 100 ml su, 400 g.r bal ya da pekmez karıştırılır hamur haline getirilir. Sıcak bir yerde yarım saat dinlendirildikten sonra fırına atılır ve pişirilir. Mayasız Mulati ekmek modellerinden arpa ezmesinden yapılan tuzlu mulatı ekmeğinin yapılışı ise; 500 gr. arpa ezmesi, 30 gr. tuz, 200 ml su karıştırılıp hamur haline getirilir. Oda sıcaklığında yarım saat bekletildikten sonra fırına atılır ve pişirilir. Mayasız Mulati ekmek modellerinden arpa_ezmesinden yapılan tatlı mulatı ekmeğinin yapılışı ise; 500 gr. arpa ezmesi, 200 gr. bal ya da pekmez, 200 ml su karıştırılıp hamur haline getirilir. Oda sıcaklığında yarım saat bekletildikten sonra fırına atılır ve pişirilir.

M-ur-mah(lü): (Ya da walwaziti) Hitit mitolojisi İlluianka öyküsünde adi geçen bir kâtiptir. Bu kişi belgelerde Hattuşili III'ü sağlığına kavuşturan bir kişi olarak tanıtılır. Kâtibin adı Konya civarında bulunan bir mühür baskında bulunmuştur. Mühür Oxford Ashmeleon Müzesi'nde sergilenmektedir.

Murmurigga: Hititlerde bir yerleşim yeri. Kuzeybatı Suriye bölgesinde yer almaktadır. Kargamış'a uzak olmayan bu kentte Hititlerin bir askeri garnizon kurdukları belirtilmektedir. Telepiniu Mitanni kenti Arzava'yı kuşattığı zaman kentte bulunan savunma amaçlı kaleyi kuşatamayınca kışı burada geçirmek üzere konakladı. Murmurigga'da Hititler bir askeri garnizon kurdular.

Murşili I: Hitit kralıdır. İ.Ö. 1540-1530 tarihleri arasında hüküm sürdü. (Bazı kaynaklarda İ.Ö. 1620-1595/1594 tarihleri şeklinde de belirtilmektedir.) İ.Ö. 1531 yılı içinde Babil Krallığı'na son verdi. Hattuşili I'in de torunudur. Krallık koltuğuna genç yaşta geçince; krallık, Panku'nun (Konsilu) danışmanlığına bırakıldı. Dedesi Hattuşili'nin uyguladığı politikaların hepsini eksiksiz yürüttü. Başarılı olmasının tek nedeni kardeşlerinin, oğullarının ve akrabalarının ona yaptıkları büyük destekle oldu. Döneminde yaptığı savaşlarla Hititlerin sınırlarını genişletti. Yamhad Krallığını ortadan kaldırdı. Hedefi Babil'di. Babil'e saldırdı ve ele geçirdi. Marduk'un da heykelini rehin olarak alıp ülkesine götürdü. Ancak daha sonra Kassit Hanedanlığı döneminde heykel Babil'e geri götürüldü. Hurrilerle de savaştı. Babil'den Hattuşa'ya esirlerle beraber hazineler de getirdi. İ.Ö. 1531 yılında Babil'i yakıp yıkarak Hammurabi Hanedanlığı'na son verdi. Böylece Hititler yaklaşık 400 yıl Babil'e egemen oldular. Murşili I, Hititlerin yükselmesi ve genişlemesine verdiği katkılardan sonra koltuk sevdasına kapılan enişteşi tarafından öldürüldü. Öldürülmesinin nedeni Hattuşili I'in Murşili I'i varis olarak ilan etmesine bağlanmıştı. Öldürülmesi olayı da kayıtlara, *"...Zidanta Hantili ile saraya çıktı. Kötü bir iş yaptılar. Murşili'yi öldürdüler. Kan döktüler..."* şeklinde işlendi. Hantili Murşili'nin enişteşiydi. Kız kardeşi Harapşili'nin kocasıydı. Zidanta ise kayıtlara Hantili'nin damadı olarak geçti. Babil saldırısından döndükten sonra saraydaki bir komplo sonucu öldürülmüştür. Murşili I'i öldürenler ise kız kardeşinin kocası Hantili (Usurpator) ve Zidanta'ydı.

Murşili II: Hitit Kralıdır. İ.Ö. 1318-1290 tarihleri arasında hüküm sürdü. Kardeşi Arnuvanda II'nin ölümü üzerine tahta geçerek imparatorluğu 32 yıl yönetti. İç ayaklanmalarda ağabeyi Arnuvanda II'ye karşı komplo düzenlemek isteyenler ona da aynı şeyi yapmak için yer yer ayaklanmalarla belli ediliyorlardı. Döneminde batıda yer alan Arzava ülkeleri Anadolu'yu ele geçirmek üzere hareketlenmişlerdi. Kaşkalar ise fırsat kollamak için sessizliğini koruyordu. Aşağı Ülke valisi olan Hannuti Kaşka akınlarını durdurmak için İşhupitta'ya giderken yolda hastalıktan ölür. Murşili II'nin son derece dindar biri olduğu ifade ediliyor. Bu Kral Arinna kentinin güneş tanrı-

çasının kutlama törenlerine katılamadığını, "*...Efendim. Arinna'nın güneş tanrıçası, bana çocuk diyen, beni küçük gören ve senin, Arinna'nın güneş tanrısının topraklarını almaya kalkışan çevredeki düşman ülkelere karşı benim yanıma, aşağıya gel ve o ülkeleri benim önümde yok et...*" sözlerle belirtmişti. Murşili II sırasıyla Turmitta, Halila ve Dudduşka'yı yenilgiye uğrattı. Babası gibi kentleri yakıp yıktı. Sığır, koyun ve tutsakları da Hattuşa'ya götürdü. Bu kentlerin yenildiğini gören İşhupitta Ülkesinin insanları Krala savaş açtılar. Murşili II onları da yenmeyi başardı. Bu kentlerden başka Tipiya, Kathaidduva ve Palhuissa kentlerini de yenilgiye uğrattı. Arzava ülkelerin kentleri olan "Bergama, Efes, Milet, Ayvalık, Çeşme, Kuşadası, Altınkum, Bodrum" kentleriydi. Murşili II bu kentleri de kuşatmak istiyordu. Murşili Astarpa ırmağında kardeşi Şarri-Kuşuh ve Karganuş ordularının desteğiyle Arzava ordularıyla bir çarpışmaya katıldı ve kazandı. Bu çarpışmada başkent Abasa Hititlere teslim oldu. Çarpışmada Maşhuiluva'nın kardeşi Uhhaziti kaçtı. Akhalara sığındı. Arzava'da kalan diğer halk Arinanda dağlarına bir kısmı da Puranda kentine kaçarak canını kurtardı. Murşili bu çatışmayı, "*...Dimdik denize uzanır, ayrıca [orası] çok çetin ve geçit vermez bir kayalıktır. At arabası oralara çıkmaz...*" şeklinde belirterek onların peşinden gitmekten vazgeçmişti. Hititlerin düşman ülkelerinden biri olan Puranda'ya saldırma sırası gelmişti. Murşili II bu kenti kuşatmak için bir yıl Astarpa ırmağının yanında mola verdi. Amacı Puranda Ülkesine kaçmış olan Abbasileri geri getirmekti. Bu kent Arzava'ya bağlıydı. Murşili II bu savaşlarda toplam 65 bin esir alarak Hattuşaya getirdi. Arzavayı da kendine bağlı bir krallık haline getirdi. Böylece Hattuşaşa gelen Arzava kral veliahtı ve aynı zamanda damadı olan Maşhuiluva'yı da Mira Ülkesinin kralı yaptı.

Murşili III: Hitit Kralıdır. İ.Ö. 1282-1275 tarihleri arasında hüküm sürmüş olabileceği tahmin ediliyor. Hurrili rahibin kızı ve aynı zamanda tanrıça İştar'ın rahibi, Kizzuvatnalı rahibe bir kadın olan Puduhepa ile evlenmiştir. (Urhi-Teşup adıyla da tanınır.) Araştırmacı ve tarihçiler babası belli olmayan Urhi-Teşup'un saraydan Esertu adında bir kadının çocuğu olduğunu ileri sürerler. Daha sonra Murşili III adını alan Urhi-teşup, saraydaki yandaşlarıyla Hitit Krallığı'na getirilmiştir. Tahta geçtikten sonra Urhi-teşup olan adını Murşili III olarak değiştirdi. I.Ö. 1272-1266 tarihleri arasında hüküm sürdü. Murşili III Asurlulara başkaldıracak şekilde güçlü olduklarını o dönemde Asur kralı olan Adad-nirari I'e son derece öfke dolu bir mektup göndermişti: "*... Sürekli olarak Vasaşatta [üzerindeki zaferinden] ve Huri ülkesinin [meseleleri] (hakkında) bahsetmekte-*

sin. Silahınla yendin belki, benim [bana bağımlı bir adamımı] yendin belki, ama (bu yüzden) büyük kral mı olduğunu sanıyorsun? Öyleyse niye sürekli kardeşlikten bahsetmektesin (…)? Hangi sebeple sana kardeşlikle ilgili yazayım ki? Normalde kim kime kardeşlik hakkında yazar ki? Yoksa arkadaş olunmadığı halde (de mi) birbirine kardeşlik hakkında yazılıyor? Öyleyse sana neden kardeşlikle ilgili yazayım ki? [benim büyükbabamın] ve babamın Asur ülkesinin kralına [kardeşlik hakkında] yazmadığı gibi sen de bana [kardeşlik hakkında] yazma. Hele hele büyük krallık onurundan hiç bahsetme!" Döneminde Mısır'da Ramses II (İ.Ö. 1279-1213) Babil'de Kadasman-Turgu (İ.Ö. 1276-1258) hüküm sürüyorlardı. Urhi-Teşup adıyla Hattuşili III'ün yetki alanlarının bir dönem daraldığı belirtilmektedir. Bu konuyla ilgili Hattuşili III bir yazıtına, *"...Ona yedi yıl baş eğdim. Ama o kendi tanrılarını dinledi ve insanların sözlerine uyarak benim canıma göz dikti. Ve elimden Hakpis ve Nerik kentini aldı. Artık dayanamadım ve ona isyan ettim… ona evinde saldırmadım… ona düşmanca haber yolladım… bana karşı kavgayı başlattın… sen büyük kralsın, bana bıraktığın tek kalede ben kralım. Haydi! Bizim hakkımızda Samula kenti İştarı ve Nerik kenti fırtına tanrısı karar versin…"* şeklinde bir yazı yazdırmıştı. Metinde de anlaşıldığı gibi Hattuşili II'nin Urhi-teşup'tan yönetimi devraldıktan sonra tarihe Hattuşili III olarak geçtiği gözleniyor. O halde Urhi-teşup ve Hattuşili III ayrı kişiliklerdi. Saraydan kovulan yaşlı Kraliçe Tavananna'yı tekrar krallığa ortak etti. O da döneminde üvey annesi olan Tanuhepa'yi Kraliçe Gaşşulaviya'nın ölümünden dolayı yargıladı. Babasının aldığı kararların tersini yapmakla adını duyurdu. Ayrıca döneminde Hattuşaş'a köle olarak getirilen Benteşina'yı tekrar krallığa geri gönderdi. Urhi-teşup'u büyük ama acemi bir kral olduğunu ilk anlayan devletlerden Mısır'da Ramses II olmuştu. Bu nedenle Ramses II (İ.Ö. 1271-1269/68) Suriye'ye ilerleyerek Kadeş'in güneyindeki birçok kenti işgal etti. Aralarında Dapur kenti de vardı. Urhi-teşup gösterdiği kötü yönetimi nedeniyle Hattuşili tarafından sürgüne gönderilmiştir. Sürgüne gönderildiği yerden kurtulup, Mısır'a kaçarak Firavuna sığındı. Hattuşili onu Mısır'dan istemesine rağmen geri gönderilmedi. Mektuplarda Ramses II'nin onun yerini bilmediği şeklinde açıklamalar içeriyordu. Urhi-teşup'u sadece Mısır'da bulunduğu süreler içinde Mira Kralı Kubantakurunta destekliyordu. Tuthaliya IV'ün yazıtlarında kralın kız kardeşini Anadolu'nun batı tarafında bulunan Seha kenti kralıyla evlendirdiği belirtiliyor.

Mustafa Süel: Hititlerle ilgili kazılar yürüten bir arkeolog. Ağılönünde yapılan kazı heyetinin başında bulundu. Burada Hititlerle ilgili ocaklar, fırınlar elde ettiler.

Mut: (Ya da Kilistepe) Hititlerin yaşamış oldukları bir kent olarak belirtilir. Bu kentte yapılan arkeolojik kazılarda Hititlere ait bazı belgeler ele geçirildi.

Musen hurri: Hitit dilinde kuş şeklinde tanımlanır. Bazı kaynaklarda "oyuklar kuşu" şeklinde tanımlandığı görülmektedir.

Muşalim: Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Muva: Muvatalli I'in saray muhafızı olarak tanımlanan belgeler dışında oğlu olduğu şeklinde ifadelerin de yer aldığı görülür. İç ayaklanmalar nedeniyle Hurrilerin desteğini alarak bir ordu kurup, Kantuzilli'ye karşı cephe kurdu. Ancak, Tuthaliya kayıtlarından, "Kantuzulli ve ben kral, Muva'nın ve Hurilerin ordularını yendim," şeklinde ifadelere yer vermiş olduğu görülmektedir.

Muvatalli I: ("Mu(ua)-ta-li" şeklinde okunduğu da görülür.") Hurri dilindeki doğum adı ise "Ari-Teşub-ba" olarak gösterilmiştir. Hitit Kralıdır. İ.Ö. 1315-1282 tarihleri arasında hüküm sürmüş olduğu tahmin ediliyor. Döneminde Mısır'da Amenofis II hüküm sürüyordu. Bu kral ile ilgili 1948 yılındaki arkeolojik kazılarda bulunan bir arazi bağış belgesinde kralın mührü görülür. Bundan dolayı kral ile ilgili tartışmalar başlar. Kaynaklar Muvatalli'nin Huzziya II'yi öldürerek kral olduğunu yazıyor. Hatta sarayda en üst görevleri Huzziya'nın oğulları olduğu ileri sürülen Kantuzilli ve Himuili'ye vererek belki de onlardan korkmuş olabileceğini ifade edenler var. Daha sonra Kantuzilli ve Himuili tarafından öldürülür. Muvatalli, Hititlerin son derece başarılı krallarından biridir. Mısır'da Ramses II'nin krallığı döneminde savaştı. İ.Ö. 1286 yılında Kuzey Suriye'deki Kadeş meydanında bir savaş yaptı. Savaşın yapıldığına dair en iyi kanıt Ramses II tarafından Karnak, Luxor, Abydos ve Ramasseum tapınağının duvarlarında hiyerogliflerle yazılan yazılar ve kabartma savaş sahneleridir. Bu savaşla beraber Mısır orduları geri çekilir. Hitler, Şama kadar ilerleyerek Mısır'ın egemenliği altındaki toprakları yağmaladılar. Mısır Suriye ve Amurru devletlerinin üstündeki egemenliğine de son verir.

Muvatalli II: ("Mu(ua)-ta-li" şeklinde okunduğu da görülür.") (ya da Mutallu-Bazı kaynaklarda Lubarna/labarna adlarını kullandığı da belirtilmiştir.) Hitit Kralıdır. İ.Ö. 1290-1272 tarihleri arasında hüküm sürmüş olduğu tahmin ediliyor. (Bazı kaynaklarda İ.Ö.1308-1285 tarihleri şeklinde ele alınmıştır.) Muvatalli II krallık döneminde başkent Hattuşa'dan Karaman'ın bulunduğu bölgeye taşınmıştır. Piyamardus'a bir sefer yaptığı ve bu seferde başarılı olduğu belirtiliyor. Kuzeyinde Kaşkalarla arasıra çatışmalar çıkıyor olmasına rağmen, Muvatalli II, Şeha nehri ülkesiyle daha sıkı antlaşmalar yap-

mıştı. Döneminde Mısır'da Ramses I (İ.Ö. 1292-1290) ile Seth I (İ.Ö. 1290-1279) hüküm sürüyorlardı. Asur'da da Adad-Nirarı (İ.Ö. 1296-1264) hüküm sürmüştü. Ramses II ile Orontes (Asi ırmağı) yakınındaki Kadeş'te karşılaşırlar. Savaş Hititlerin lehine bitmesine rağmen, güçten düşen Muvatallı Asur saldırılarına karşı koyamayarak Mitanniler yalnız kalıp Asurlulara yenildiler. İ.Ö. 1285 yılında öldükten sonra krallığa Murşili III adıyla tanınan Urhi-teşup geçti.

Mühür: Bkz. Hititlerde mühürcülük.

Müzeler: Müzelerin tarifleri her ülkede aynıdır. Genellikle uygarlık tarihlerine ait bulunan tüm belgeler (objeler) kurallar çerçevesinde halkın beğenisine sunulan mekânlar olarak tanımlanırlar. Tarihsel verileri, belgeler doğrultusunda gelecek kuşaklara aktarma müzelerin prensipleri arasındadır. Siyasal bazı hatalar nedeniyle ülke coğrafyasındaki bazı önemli kentlerin müzeleri ne yazık ki bulunamamaktadır. Çok önemli bir noktada yer alan Ağrı ilinin müzesinin olmayışı önemli bir eksiklik olarak belirtilmektedir. Çünkü bu kentin tarihsel yapısını dinler, uygarlıklar ve savaşlar süslemiştir. Bölgede yapılan kazılarla bulunan eserler yakın kentlerin müzelerine taşınmaktadır. Türkiye'deki önemli müzeler ise; Adana Müze Müdürlüğü (Adana Arkeoloji Müzesi, Atatürk Evi Müzesi, Etnografya Müzesi, Karatepe Aslantaş Müzesi, Misis Müzesi), Adıyaman Müze Müdürlüğü (Adıyaman Müzesi), Afyon Müze Müdürlüğü (Afyon Arkeoloji Müzesi), Aksaray Müze Müdürlüğü (Aksaray Müzesi) Amasya Müze Müdürlüğü (Amasya Müzesi), Ankara Anadolu Medeniyetleri Müze Müdürlüğü (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Gordion Müzesi), Ankara Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzeleri Müdürlüğü (Kurtuluş Savaşı Müzesi), Ankara Etnografya Müze Müdürlüğü (Etnografya Müzesi), Antalya Müze Müdürlüğü (Arkeoloji Müzesi), Antalya Alanya Müze Müdürlüğü (Alanya Atatürk Evi Müzesi), Antalya Side Müze Müdürlüğü (Side Müzesi) Aydın Müze Müdürlüğü (Aydın Müzesi), Aydın Afrodisias Müze Müdürlüğü (Afrodisias Müzesi), Aydın Millet Müze Müdürlüğü (Milet Müzesi), Balıkesir (Kuvai Milliye) Müze Müdürlüğü,Bandırma Arkeoloji Müzesi, Sıdıka Erke Müzesi, Bartın Amasra Müze Müdürlüğü (Amasra Müzesi), Bilecik Söğüt Müze Müdürlüğü (Söğüt Müzesi), Bitlis Ahlat Müze Müdürlüğü (Ahlat Müzesi), Bolu Müze Müdürlüğü (Bolu Müzesi) Burdur Müze Müdürlüğü (Burdur Müzesi), Bursa Müze Müdürlüğü (Arkeoloji Müzesi, Osmanlı Evi Müzesi, Atatürk Evi Müzesi, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Yenişehir - Şemaki Evi Müzesi, Mudanya Tahir Paşa Konağı Müzesi, Mudanya Mütareke Evi Müzesi), Bursa İznik Müze Mü-

dürlüğü (İznik Müzesi), Çanakkale Müze Müdürlüğü (Arkeoloji Müzesi) Çankın Müze Müdürlüğü (Çankırı Müzesi), Çorum Müze Müdürlüğü (Çorum Müzesi, Alacahöyük Müze ve Örenyeri, Boğazköy Müzesi), Denizli Müze Müdürlüğü (Hierapolis Arkeoloji Müzesi, Atatürk Etnografya Müzesi), Diyarbakır Müze Müdürlüğü (Diyarbakır Müzesi) Edirne Müze Müdürlüğü (Edirne Müzesi), Elazığ Müze Müdürlüğü (Elazığ Müzesi, Harput Müzesi), Erzincan Müze Müdürlüğü (Erzincan Müzesi), Erzurum Müze Müdürlüğü (Arkeoloji Müzesi) Eskişehir Müze Müdürlüğü (Arkeoloji Müzesi, Yunus Emre Müzesi, Seyitgazi Müzesi, İnönü Savaşları Karargâh Müzesi), Eskişehir Seyitgazi Müze Müdürlüğü (Seyitgazi Müzesi), Gaziantep Müze Müdürlüğü (Gaziantep Müzesi, Hasan Süzer Etnografya Müzesi) Giresun Müze Müdürlüğü (Giresun Müzesi), Hatay Müze Müdürlüğü (Arkeoloji Müzesi), Isparta Müze Müdürlüğü (Isparta Müzesi), Isparta Yalvaç Müze Müdürlüğü (Yalvaç Müzesi), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü (Ayasofya Müzesi ve Galeri Katı, Aya İrini Müzesi, Kariye Müzesi, Büyük Saray Mozaikleri Müzesi, İmrahor Sarayı, Fethiye Müzesi, Tekfur Sarayı) İstanbul Galata Mevlevihane Müze Müdürlüğü (Galata Mevlevihane "Divan Ed" Müzesi), İstanbul Hisarlar Müze Müdürlüğü (Anadolu Hisarı, Rumeli Hisarı, Yedikule Zindanları), İstanbul Topkapı Sarayı Müze Müdürlüğü (Topkapı Sarayı Müzesi) İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müze Müdürlüğü (Adam Mickeiexic Müzesi), İstanbul Yıldız Sarayı Müze Müdürlüğü (Yıldız Sarayı Müzesi, Sahne Sanatları Müzesi), İzmir Müze Müdürlüğü (Arkeoloji Müzesi, Atatürk Evi Müzesi, Etnografya Müzesi), İzmir Bergama Müze Müdürlüğü (Bergama Müzesi), İzmir Çeşme Müze Müdürlüğü (Çeşme Müzesi), İzmir Efes Müze Müdürlüğü (Efes Müzesi), İzmir Ödemiş Müze Müdürlüğü (Ödemiş Müzesi), İzmir Tire Müze Müdürlüğü(Tire Müzesi), Kahramanmaraş Müze Müdürlüğühttp://www.kultur.gov.tr/TR/yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF0D262A49C727F2327D0957740CAA6F1D (Kahramanmaraş Müzesi), Karaman Müze Müdürlüğü (Karaman Müzesi), Kars Müze Müdürlüğü (Kars Müzesi), Kastamonu Müze Müdürlüğü (Kastamonu Müzesi, Liva Paşa Konağı ve Etnografya Müzesi), Kayseri Müze Müdürlüğü (Kayseri Müzesi, Atatürk Evi Müzesi, Etnografya Müzesi), Kırklareli Müze Müdürlüğü (Kırklareli Müzesi), Kırşehir Müze Müdürlüğü (Kırşehir Müzesi), Kocaeli Müze Müdürlüğü (Kocaeli Müzesi, Arkeoloji Müzesi "Av Köşkü"), Konya Müze Müdürlüğü (Arkeoloji Müzesi, Atatürk evi Müzesi, Mevlana Müzesi, Çini Eserler Müzesi "Karatay Medresesi", Mezar Anıtları Müzesi "Sırçalı Medrese",

Taş-Ahşap Eserleri Müzesi "İnce Minare", Etnografya Müzesi), Konya Akşehir Müze Müdürlüğü (Akşehir Müzesi), Konya Ereğli Müze Müdürlüğü (Ereğli Müzesi), Kütahya Müze Müdürlüğü (Arkeoloji Müzesi), Malatya Müze Müdürlüğü (Malatya Müzesi), Manisa Müze Müdürlüğü (Manisa Müzesi), Mardin Müze Müdürlüğü (Mardin Müzesi), Mersin Müze Müdürlüğü (Mersin Müzesi, Atatürk Evi Müzesi), Mersin Anamur Müze Müdürlüğü (Anamur Müzesi), Mersin Silifke Müze Müdürlüğü (Silifke Müzesi, Atatürk Evi Müzesi), Mersin Tarsus Müze Müdürlüğü (Tarsus Müzesi), Muğla Müze Müdürlüğü (Muğla Müzesi), Muğla Bodrum Sualtı Arkeolojisi Müze Müdürlüğü (Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi), Muğla Milas Müze Müdürlüğü (Milas Müzesi), Muğla Fethiye Müze Müdürlüğü (Fethiye Müzesi), Muğla Marmaris Müze Müdürlüğü (Marmaris Müzesi), Nevşehir Müze Müdürlüğü (Nevşehir Müzesi), Nevşehir Hacıbektaş Müze Müdürlüğü (Hacıbektaş Müzesi), Nevşehir Ürgüp Müze Müdürlüğü (Ürgüp Müzesi), Niğde Müze Müdürlüğü (Niğde Müzesi), Ordu Müze Müdürlüğü (Ordu Müzesi), Rize Müze Müdürlüğü (Rize Müzesi), Sakarya Müze Müdürlüğü (Sakarya Müzesi), Samsun Müze Müdürlüğü (Samsun Müzesi) Sinop Müze Müdürlüğü (Sinop Müzesi, Tarihi Cezaevi Müzesi "Sinop Kalesi") Sivas Müze Müdürlüğü (Sivas Müzesi"), Şanlıurfa Müze Müdürlüğü (Şanlıurfa Müzesi), Tekirdağ Müze Müdürlüğü (Tekirdağ Müzesi) Tokat Müze Müdürlüğü (Tokat Müzesi), Trabzon Müze Müdürlüğü (Trabzon Müzesi (Kostaki Konağı), Ayasofya Müzesi, Uşak Müze Müdürlüğü (Uşak Müzesi), Van Müze Müdürlüğü (Van Müzesi), Yozgat Müze Müdürlüğü (Etnografya Müzesi (Nizamoğlu Konağı)), Zonguldak Müze Müdürlüğü (Zonguldak Müzesi), Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü (Karadeniz Ereğli Müzesi) adlarını taşımaktadırlar.

Müler: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine çalışmalar yaptı. 1933 yılında "Handbuch der Altertumsvissenschaft" adlı bir eser yayınladı. Bu eser Anadolu hakkında yazılmış ve Hititlerin yaşantıları ve dili üzerine önemli açıklamaların yer aldığı belirtilmektedir.

Mysialılar: Asur Kralı Tiglat-pileser I yukarı Dicle kıyılarında yerleşen Kaşka ve Muşki kabilelerinin saldırısına uğradığı zaman araştırmacıların aklına Hititlerin yıkılış nedenlerinden birinin bu halkların saldırılarına bağlandığını ifade ederler. Grek öykülerinde (Troya Savaşı dönemlerine denk düşen öyküler) Frigyalılar ile birlikte Anadolu'ya gelen Mysialılardan söz edilir. Kaşkaların, Mysialılar ile birleşerek Hititlerin egemenliğine son vermiş oldukları tartışılır.

N

Nahhiti: Hititlerde bir ekmek çeşididir. Bu ekmeğin adı Hitit törenlerinde geçmektedir. Hitit tabletlerinin birinde, *"…Sonra bir adet hasır sofrayı koyar. Ve onun üzerinde iki avuç(undan yapılmış) bir adet nahiti-ekmeğini koyar ve onun üzerine meyveleri döker…"*şeklinde verilmiştir. Bir başka tablette ise, *"…[son] ra nahiti-ekmeğini koyar. Nahiti [ekmeği] üzerinde ay, güneş [ve] yıldız (ların kalıbı) çıkarılır… (Güngör Karauğuz)…"* şeklinde ifadelerle Hititlerin özellikle törenlerde bu tür ekmeği kullanmış olduklarına tanık olmaktayız. Bu ekmeğin incir, kuru üzüm ve diğer başka kurutulmuş meyvelerle yapıldığı görülür. Ancak, Nahiti ekmeğinin Hurri geleneklerinde de geçmesi bu ekmeğin Hurrilerin bir tören ekmeği olduğu şeklinde de görülmektedir. Buğday unu ile yapılan Nahiti ekmeğinin yapılışı; 480 gr. buğday unu, 150 ml su, 5 gr. tuz, 50 gram karışık kuru meyve karıştırılarak hamur elde edilir, yarım saat oda sıcaklığında dinlendirilir, pişirildikten sonra da üzerine meyveler dökülür. Buğday unu ve maya ile yapılan Nahiti ekmeğinin yapılışı ise; 480 gr. buğday unu, 150 ml su, 5 gr. tuz, 20 gr. doğal maya, 50 gr. karışık meyve karıştırılarak hamur elde edilir, bir gece sıcak bir yerde mayalanmaya bırakılır, sonra da fırında pişirildikten sonra üzerine kuru meyveler tüketilir. Arpa unu ile yapılan Nahiti ekmeğinin yapılışı ise: 480 gr. arpa unu, 200 ml su, 5 gr. tuz, 50 gr. karışık meyve, karıştırılarak un elde edilir, üzeri örtülerek yarım saat dinlenmeye bırakıldıktan sonra fırına atılır ve pişirilir. Pişirildikten sonra da üzerine kuru meyveler dökülüp, tüketilir. Maya karıştırılarak arpa unundan yapılan Nahiti ekmeğinin yapılışı ise; 480 gr. arpa unu, 150 ml su, 5 gr. tuz, 20 gr. maya, karıştırıldıktan sonra hamur elde edilir. Bir gece mayalanmaya bırakıldıktan sonra fırında pişirilir. Ekmek pişirildikten sonra üzerine 50 gr. kuru meyve dökülür ve tüketilir. Buğday unu ve arpa unu karıştırılarak yapılan Nahiti ekmeğinin yapılışı ise, 800 gr. buğday unu, 200 gr. arpa unu, 500 ml su, karıştırılarak hamur haline getirilir. Üzeri örtülüp yarım saat dinlenmeye atıldıktan sonra fırına atılır, pişirildikten sonra da üzerine 100 gr kurutulmuş meyve dökülerek tüketilir. Buğday unu, arpa unu maya ile karıştırılarak yapılan Nahiti ekmeğinin yapılışı ise: 800 gr. buğday unu, 200 gr.

arpa unu, 300 ml su, 200 gr. doğal maya karıştırılarak hamur elde edilir. Bir gece üzeri örtülerek mayalanmaya bırakıldıktan sonra fırına atılır. Pişirilditen sonra da üzerine 100 gr. kurutulmuş meyve dökülerek tüketilir.

Nahitiya: Günümüzde Niğde'nin Hitit dilindeki adıdır. Bkz. Niğde.

Nammanta kabı: Hitit metinlerinde adı geçen bir kap çeşididir. Bu kabın içine bal konulur.

Nam-he: Hititlerde tapınılan bir tanrı. Çevirisi yapılan metinlerde, *"…Kumarbi […]-den düştü, (rengi?) değişti. [Kuma]rbi Nam-he'yi aradı. O, Ea'ya şöyle söylemeye başladı…. çocuğumu bana ver, onu yiyip bitireceğim…"* şeklinde ifadeler bulunur.

Nam-ra: Başka ülkelerle yapılan savaşlarda esir olarak alınan sivillere verilen bir ad. Hititler bu esirlerden çok yararlanmışlardır. Yapılması gereken en zor işlerde çalıştırılmışlardır. Aslında tarihsel belgelerde Hititlerin esirlere iyi davrandığı ve onları yıpratacak işlerde çalıştırmadıkları belirtilmektedir. Ancak bazı kent krallılarıyla yaptıkları savaşlarda elde ettikleri esirleri zor işlerde çalıştırdıkları da görülmektedir.

Nami: Dağ tanrısıdır. Bir diğer dağ tanrısının adı da Hazzi şeklinde belirtilmiştir. Nami, dağ tanrısı Namni'nin deformasyona uğratılmış adıdır. Bkz. Namni.

Namni: (Ya da Nami) Dağ tanrısı olduğu ifade edilmektedir. Teşup ile birlikte hatırlanan ve tapınılan bir tanrıdır. Ayrıca dağ tanrılarından biri de Hazzi adında bir tanrıydı. Güney Amerika uygarlığında önemli izler bırakmış Kızılderili kabilelerinin çoğu dağlara tapınmışlardı. Özellikle Mayalar, İnkalar ve Azteklerde bu tapınma ritüellerle uygulanmıştır. Dağ tanrılarına "Huaca" adı verilmişti.

Nan-nar: Sümer mitolojisinde bir tanrıdır. En-zu adıyla da tapınılmıştır. Ay ile sembolize edilen bu tanrının Sümer mitolojisinde ilk sıralarda yer alan büyük tanrılardan biri şeklinde belirtildiği görülmektedir. Mitolojide Sin adıyla ilk tanrılar arasında yer aldığı görülür. Altay Türklerinde tapınılan tanrı Ayata'nın Nan-nar ile örtüştürüldüğü belirtiliyor. Hititlerde Kaşku adıyla tapınılan Nan-nar bazı Arap metinlerinde de Sin adı kullanılmıştır. Zamanı ölçen ve koruyan tanrı Nan-nar, Ur kentinde otururdu. Zaman belirleyici olan bu tanrının kralların yıllıklarını, aylıklarını ve günlüklerini gözü yaşlı bir şekilde tutardı. Tanrıça Nane'nin bu tanrının kızı olduğu söylenmektedir. Cehennem tanrıçası şeklinde tapınılan Ereşkigal ise Nan-nar'ın kızkardeşidir. Bkz. Kaşku.

Naniza: Hitit metinlerinde başyazıcı olan Midanamuva'nın oğludur. Babası gibi yazıcılık görevini devraldığı belirtiliyor.

Naptarta: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "cariye" şeklinde tanımlanmıştır.

Napoli: İtalya'da bir yerleşim yeridir. İtalya'da Hititbilim ile ilgili 1950 yılında araştırmacı ve Hititbilimci olan Piero Meriggi ve Giovanni Pugliese Carratelli Hititbilim çalışmalarına başlar. İki araştırmacı ve daha sonraki yıllarda eğitim gören öğrenciler Hitit üzerine önemli çalışmalarda bulunurlar. Bu çalışmalardan sonra İtalya'da Florensa, Napoli, Pavia, Pisa, Roma ve Trieste'de Hititbilim üzerine çeşitli kürsüler kurulur.

Naparpi: Beşli tanrılar ailesi gurubu içinde 19 tanrıçanın adı geçmektedir. Bu tanrıçaların çoğunun adı henüz belge yetersizliği nedeniyle çözülememiştir. Adları çözülüp günümüze ulaşan tanrıçalar ise; Takitu, Hutena, Hutilura, Alatu, Naparpi, Salusa, Tapakina (Damkina), Nikalu ve Sausga'dır. Yekbaz köyündeki kazılarda kalker blok üzerinde tanrıçanın betimi yer almıştır. Diğer tanrıçaların bulunduğu kaya parçasının tahrip olması nedeniyle kimliklerine ulaşılmadığı belirtiliyor. Bu adların Hurice adlar olduğunu belirten kaynaklar var.

Nara napşara: Hititlerde tapınılan bir kişiliktir. Hitit mitolojisinde Kal'ın kardeşi şeklinde belirtilmektedir. Mitolojide Ea, Apzuwa'ya giderken ona da bir mesaj gönderir. Ea, mesajını da Sümer mitolojisindeki gibi veziriyle gönderir. Vezirinin adı da Hititçe İzzumi'dir. Hititli yazmanların yazdıkları çoğu mitolojik öyküler Akkad diliyle ithal edilmiş Mezopotamya öyküleridir. Bu öykülerde yer ve şahıs adlarının değiştirilmesi dikkat çekicidir.

Nasatya: Hitit mitolojisinde tapınılan bir tanrıdır. Belge yetersizliği nedeniyle kültü, tapınma şekli ve kişiliği hakkında daha ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Natta-ara: Hititlerde "yasa" sözcüğünün karşılığında kullanılan bir sözcük yoktur. Ancak nata-ara "adil olmayan" anlamında tanımlandığı için yakışıksız, suç anlamlarında kullanılmış olabileceği tahmin edilir. Avrupalıların "yasalar derlemesine "codex" adını kullandığı Hitit metinlerinde "natta-ara" sözcüğünün yasa karşılığı kullanmış oldukları görülmektedir.

Nenaşşa: Hititlerin kuşatarak egemenlikleri altına aldıkları bir kent krallığıdır. Bu kentin günümüzde hangi kentle örtüştüğü bilinmiyor. Telepinu'nun metinlerinde adı geçen yedi kentten biridir. Kral Labarna, dış seferlere çıktığı zaman kenti kardeşleri ve oğulları yö-

netirlerdi. Zaten tarihsel açıklamalarda Labarna'nın krallıktaki başarısı akraba bağlarının kuvvetli olmasına bağlanırdı. Çünkü Labarna bir başka bölgeye askeri seferlere çıktığı zaman yerine kardeşi ya da akrabası geçer, Labarna dönene kadar yönetimde bulunurlardı.

Nepisas D-Utu: Adaletin tanrısı şeklinde tapınıldı. Akkad tanrısı olan bu tanrının Hitit tanrılar listesine geçmiş olabileceği tahmin edilmektedir.

Nerik: Hititlerde tapınılan bir tanrı olduğu söylenir. Aynı adla tapınıldığı kent olan Nerik hâlâ bulunamamıştır. Nerik kentinin Amasya ile Merzifon'un kuzeyi ve Amasya ile Niksar arasındaki Vezirköprü bölgesinin bulunduğu alanlar olarak tahmin edilmektedir. Kentin adı çivi yazılı belgelerde Fırtına tanrısı, Savaş tanrısı, Telepinu ve Zashapuna adıyla birlikte anılmaktadır. Tanrı Nerik adıyla anılan kentin kutsal olduğu belirtilmiştir. Bu tanrıyla beraber Zippalanda adlı tanrının göğün ya da ülkenin en yüce tanrısı olan fırtına tanrısının çocukları şeklinde sayılıyorlardı. Fırtına tanrısı olarak bilinen bu tanrının annesi Arinna'nın güneş tanrıçasıydı. Bunun kültünden ve öneminden dolayı Nerik de son derece önemli tanrılar arasında tapınılırdı. Günümüzde Anadolu bölgesinde Nerik adının hâlâ kullanılmış olduğu dikkat çekmektedir. Tanrı Nerik'in onuruna yaptırılmış olacağı öne sürülen Nerik kenti Hitit inancında fırtına tanrısının tapınıldığı kutsal bir kent olarak görülür. Kent, Hititlerin kuzey bölgelerinde bulunur. Bu kentte tanrılar adına yapılan kutlamalar doruk noktasına ulaşır insanlar zevk, eğlence, neşe içinde olurlardı. Kent, Hantili II döneminde Kaşkalar tarafından kuşatılınca Hitit Krallığı'nda büyük bir panik yaşanır. Panik içinde krallığın yaşamasının nedeni de Nerik'in tanrılar kenti olduğu ve Hitit dininde din merkezi şeklinde kutsal görüldüğü anlamında belirtilir. Çünkü Kaşkalar o kenti kuşatınca Hitit dininin zayıflanacağını düşünürlerdi. Kentin kuşatılmasından sonra Hititler bu defa din merkezi olarak Hakpiş (Hakmış) kentini seçerler. Yıllar sonra krallık koltuğuna oturan Hattuşili II, Nerik kentini Kaşkaları kuşatarak geri alınca Hititler büyük bir zafer olarak tanımlamışlardı. Çünkü onlara göre tanrılarının anavatanı olarak algılanan Nerik kenti Kaşkalar gibi düşman bir krallıktan kurtulmuştu.

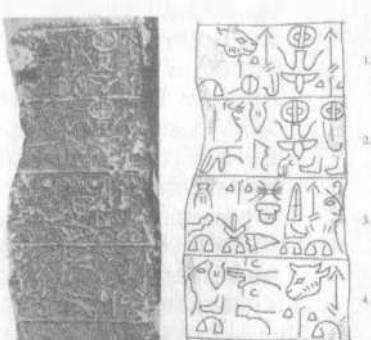
Nerik kent tanrısına yakarış: [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Nerik kent tanrısına yakarış ve kurban sunma ile işlgili tabletler; XXXVI 89, UB XL VIII 13, UB LVII 32] Bu tabletlerin transkripsiyonları 1970 yılında Hans,

1982 yılında Deighton; çevirileri 1975 yılında Moore, 1982 yılında Deighton, 1987 yılında Bernabe, 1990 yılında Hoffner; yorumları da 1959 yılında Macquen, 1982 yılında Deighton, 1997 yılında Beckman tarafından yapılır. Tablet çevirilerinde, *"...Eğer Nerik şehrinin fırtına tanrısı şehirden [gitmemişse] Onlar onu Nera (ve) lala şehirlerinden şu şekilde (geri) çağırırlar (dua ederler). [ ] Merhemli-rahip Nera ve lala'ya gider ve Nerik'in fırtına tanrısına bir koyun, Eres-ki-gal, Uruzimu ve ölümsüz tanrılara (Dingir-Mes-Ukturiias) [üç] koyun kurban ederler. Koyunları bir çukurun içinde keserler..."* şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Nerikkaili: Hattuşili'nin oğludur. Puduhepa'nın da üvey oğludur. Hattuşili Ammuru Kralıyla dost olmak için bir kızını Ammuru Kralı Benteşina ile evlendirir. Ammurulu bir prensesi de oğlu Nerikkaili ile evlendirir. Nerikkaili, Ammuru Kralının kızıyla evlendirilmiştir. Araştırmacılar IV Tuthaliya döneminde yazıldığı öne sürülen bir metinde Hattuşili'nin çocukları arasında Nerikkali'nin adının da yazıldığı ifade edildiğini belirtmektedirler. Ancak Nerikkaili ile IV Tuthaliya arasındaki yaş farkı bilinmemektedir. Nerikkaili'nin adı babası Hattuşili III'ün egemenliği sırasında Nerik bölgesiyle ilgili aktivitelerle bağdaştırılmıştır. Urhi-teşup'un egemenlik döneminde doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir.

Neşa Krallığı: Araştırmacılar Kuşarra Krallığı için henüz yerinin belirlenmediği ve büyük bir olasılıkla Alişar kentinde hüküm sürmüş olabileceğini belirtirler. Neşa Krallığı'nın da Kayseri ili sınırlarındaki Kültepe bölgesindeki Kaneş kenti olduğunu belirten ifadeler var. Tarihsel belgelerin eksikliğinden dolayı araştırmacı arkeologlar buldukları bazı izleri senelerce takip ederler. Sonunda bu izlerin dayandığı noktalara ulaştığında belki de ezoterik olarak yıllarca düşünülen kent adlarına ulaşarak, onları gün yüzüne çıkarmayı başarırlar.

Bilimsel dünyanın insanlarına arkeologlar inanılmaz değerde bilgiler vermeye devam etmektedirler.

Niğde anıtı ve kopyası

Neşa: Hattü Ülkesine ait olan bir kent. Kuşaralı Pithana tarafından işgal edildi. Kentin kralı da esir alındı. Bu kent daha sonra başkent olarak kullanılmıştır.

Nesaş: Ya da Nesi/Nisa/Nenaşşa. Bir Hitit kentidir. Ankara'nın güneybatısındaki gavurkalenin yaklaşık 150 kilometre doğusundaki Murathöyük'ün Hititlerdeki adıdır.

Neşa yemeği: Hitit bayramı olan An-tah-sum törenlerinde bu yemeğin adı geçmektedir. Törenlerle ilgili bir metinde, *"...Karaciğer ve kalbi ateşte pişirirler, pişirilince onları getirirler. Ve kâhin üç ekmeği tanrılar için böler. Onun üzerine karaciğer ve kalbi koyar..."* şeklinde bir ifade yer alır. Başka metinlerde de parçalanmış ekmeğin üzerine pişirilerek konulan ciğer ve yürek adı geçmektedir. Bu tür bilgilerden yola çıkıldığında bu yemeğin yapılışı da; 1 adet koyun ciğeri, 1 adet koyun yüreği, 200 gr. un, 1 adet Ninda-sig ekmeği kullanılır. Ciğer ve yürek parçalandıktan sonra pişirilir, doğranmış ya da dilimlenmiş Ninda-sig ekmeğinin üzerine biraz un serpildikten sonra parçalanmış etler üzerine dökülür ve tüketilir.

Neşa dili: Hatti ülkesindekiler kendilerini Neşalı olarak gösterir ve kullandıkları dili de Neşa dili olarak belirtirlerdi.

Nevali Çori: Ankara bölgesinde arkeolojik bir alan. Alman arkeologlar bu yerde kazılar yaptılar. Burada arkeologların yaptıkları kazılarda yaklaşık 11000 yıl önce yapıldığı öne sürülen yapıların kalıntılarını ortaya çıkarmayı başardılar.

Niğde: Türkiye coğrafyasında bir ilin eski adlarından biri "Nahitiya" şeklinde belirtiliyor. 1975 yılında yapılan araştırmalarda bulunan bir yazıtın Niğde ilindeki bir Caminin duvarlarında kullanılmış olduğu görülür. Fırtına tanrısı Tarhunza'nın betimlendiği yazıtta Tarhunza'nın elinde bir çift balta ve dişli mızraklar taşıdığı resmedilmiştir. Bu betimlemenin anlamı fırtına tanrısının yıldırımı yakalamak için düşünülmüş olabileceği belirtilmektedir. Anıttaki yazılar Luwi hiyeroglifiyle yazılmıştır. Ayrıca tanrı betimlemesinin arkasında üzüm dalları ön tarafında da arpa sapları gösterilmiştir. Yazıtta yer alan ifadelerin Bulgarmaden anıtında belirtilen ifadelerle örtüştüğü söylenir. Yazıt günümüzde Niğde müzesinde koruma altında tutulmaktadır. Kentte bir başka yazıt ise 1906 yılında bir evin duvarında bulundu.

Nigmedu I: Ugarit Kralıdır.

Nigmedu II: Ugarit Kralıdır. Kaşkalarla savaşan Tuthalıya I, Ugarit kralı Nigmedu II ile bir antlaşma yapmıştır. Çivi yazılı belgelerdeki ifadelere göre bu kral Hitit Kralı Suppiluliuma I, Kargamiş Kralı Sari-Kusuh, Ammuru Kralı Aziru, Nuhasse Kralı Adad/Addu-nirari, ve Tette, Mukis Kralı Huraddu, Niya Kralı Aki-tesup ve Siyannu Kralı Abdi-hepa ile çağdaştır.

Nihiriya: Araştırmacılar bugünkü Diyarbakır'ın eski adı olduğunu ifade ediyorlar. Hitit Kralı Tuthaliya, Asur Kralı Tukulti-Ninurta'nın düşmanları olduğu ileri sürülen Nihiriya'ya ordularını gönderince Asurlular çok kızmışlardı. Nedeni de Asurlular ile Hititler arasında barış antlaşması vardı. Nihiriya Asurların düşmanları oldukları için tepki almıştı. Bkz. Diyarbakır.

Nikamadu I: Kadeş Kralı Aitakkama'nın oğludur. Babasını öldürerek Kadeş Kralı olur olmaz Hititlerle dostluk kurmaya başlar.

Nikmadu II: Ugarit Kralıdır. Amiştamru'nun oğludur. Şuppiluliuma I ile işbirliği yaparak Mitanni egemenliği altında bulunan Suriye'deki Mukiş ve Nuhaşşe kentine saldırdı. Bu saldırının oluşumu Şuppiluliuma I'in ona gönderdiği diploması niteliğindeki mektuptan dolayıydı.

Nikkal: Hititlerde tapınılan ay tanrısının eşidir. Beşli tanrılar gurubu ailesi içinde adı geçen Nikalu adında bir tanrıçadan söz edilmektedir. Nikkal ve Nikalu adlarının benzer örtüşmeleri aynı tanrıçayı çağrıştırabilir mi? Bkz. Ningal.

Nikalu: Beşli tanrılar ailesi gurubu içinde 19 tanrıçanın adı geçmektedir. Bu tanrıçaların çoğunun adı henüz belge yetersizliği nedeniyle çözülememiştir. Adları çözülüp günümüze ulaşan tanrıçalar ise; Takitu, Hutena, Hutilura, Alatu, Naparpi, Salusa, Tapakina (Damkina), Nikalu ve Sausga'dır. Yekbaz köyündeki kazılarda kalker blok üzerinde tanrıçanın betimi yer almıştır. Diğer tanrıçaların bulunduğu kaya parçasının tahrip olması nedeniyle kimliklerine ulaşılmadığı belirtiliyor. Bu adların Hurice adlar olduğunu belirten kaynaklar var.

Nikkalmati: Tuthaliya I'in eşinin adıdır. Döneminde Hattuşa'da Hurilerin çoğunlukta yaşaması ve Hurri modasının yaygın olması nedeniyle ona Hurri adı da takılmıştı. Ancak kaynaklarda Hitit adıyla beraber Hurri adını da kullanmış olduğu belirtiliyor. Mühürlerde genellikle Tuthaliya ile beraber onun da adı geçmektedir. Belge yetersizliği nedeniyle hakkında daha fazla bilgi verilemiyor. Nikalmatı adının Mezopotamya kökenli tanrıça Ningal'in adıyla birleştirilen bir Hurri adıdır. Belgelerde Arnuvanda'nın karısı Aşmunikal'in de adının tanrıça Ningal'in adıyla birleştirilen bir Huri adı olduğu ifade edilmektedir.

Nikisanus: Kumarbi'in veziridir. Deniz tanrıçasından aldığı öğütle onu "sulara" gönderir.

Nimet Özgüç: (Prof) Araştırmacı arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. Kaynaklarda özgeçmişiyle ilgili, "...*15 Mart*

rof. Dr. Nimet Özgüç

1916, Adapazarı'nda doğdu. 1940'ta Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde eğitimini tamamladı ve asistan oldu. 1943'te doktorasını verdi, 1948'de doçentliğe, 1948'de de profesörlüğe yükseldi. 1984'de Ankara Üniversitesi'ndeki görevinden ayrıldıktan sonra da bilimsel çalışmalarını sürdürdü. Arkeolog Tahsin Özgüç ile evlidir. 1941'den sonra Samsun yöresindeki Dündartepe, Kavak-Kaledoruğu, Tekkeköy kazılarına katıldı. 1947'de Elbistan yüzey araştırmasında ve Karahöyük kazısında çalıştı. Sivas'ta Toprakkale ve Maltepe kazılarında çalıştı. 1948'de başlayan ve günümüze dek süren, Kültepe kazılarında önemli katkıları bulundu. Özellikle Kültepe mühür ve mühür baskılarını araştırdı. 1962'de Niğde'de Aksaray yakınlarındaki Acemhöyük'te başlattığı kazıyla çok önemli, bir Hitit merkezini ortaya çıkardı. 1972-75 arasında Niğde yakınlarındaki Tepebağları Höyüğü'nde de bir kurtarma kazısı yaparak Demir Çağlardan Bizans Dönemine değin buluntular veren bir yerleşim saptadı. 1978'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi Aşşağı Fırat Kurtarma Kazıları çerçevesinde Adıyaman Samsat Höyük'te kazı çalışmalarını üstlendi. Önemli yapıtları arasında Karahöyük Hafriyatı, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu ve Kaniş Karumu 1b Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları vardır..." şeklinde ifadeler yer alır.

Nım-lal: Hitit dilinde arıcılıkla uğraşanlara verilen bir ad.

Ninnata: Tanrıça Şauşka'nın yardımcılığını yaptığı öne sürülen Hitit tanrıçasıdır. Araştırmacılar kadın figürü olarak Hititlerde üç tanrıçanın varlığından söz ederler. Bunlar Şauşka ve yardımcıları olan Ninatta ve Kullita'dır. Tanrıça Sausga'nın hizmetkârıydı. Kulita adlı hizmetliyle beraber çalışmış olduğu belirtiliyor. Kutsal fahişeler olarak ifade edilen bu tanrıçalar dikkat çeken şapkalar ve ellerinde müzik aletleriyle betimlenmişlerdir. Sümerlerde de İnanna'ya hizmet eden kutsal fahişelerin bulunduğu ifade edilmektedir. Şauşga ideolojik olarak Sümer tanrıçası İnanna'nın bir formuyla kendini kutsal fahişe konumunda betimlemiştir.

Ninda: Hititçe bir sözcüktür. Anlamı "ekmek" şeklinde tanımlanmıştır. Hitit dilinin çözülmesinde kilit bir nokta oluşturan Ninda sözcüğü bir Sümer ideogramıdır. Araştırmacı Hrozny bu sözcüğün ekmek ürünlerinin oluşturduğu kavramlardan biri olduğuna inanmıştı. Sonuçta, "zuwa" şeklinde yazılmış ekmek sözcüğünün de karşılığı bulunmuştu.

Nında-ku: Hititlerde tatlı bir ekmek türü. Bu ekmek türü buğday ve arpa unundan tuz karıştırılmadan elde edilir. Aynı malzemelerden de değişik ekmek çeşitleri ortaya çıkar. Bu ekmek çeşitlerinin cenaze törenlerindeki metinlerde adı geçtiği görülmektedir. Çivi yazılı bir metinde, *''...Eti koyarlar. Sunak (için) her biri bir avuç olan üç adet dannas ekmeği, her biri bir avuç olan üç adet tatlı ekmeği...''* şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu ekmek çeşidi "hu u assana" bayramında yapılan kutlamalarda kurban edilen koyunların yanında verilmektedir. Ayrıca Nında-ku adlı tatlı ekmek Sahpina şehri fırtına tanrısı onuruna yapılan "seli" bayramında kurban kesildikten sonra fırtına tanrısının tahtının altına çeşitli hububatlar serilir ve tatlı ekmek de bunlar arasında verilir. Buğday unu ile yapılan Nında-ku ekmeğinin (tatlı ekmek) yapılışı ise; 1 kg. buğday unu, 200 ml su, 200 gr. bal ya da pekmez karıştırılıp, hamur haline getirilir, yapılan hamur yarım saat sıcak bir yerde dinlenmeye bırakıldıktan sonra fırına atılır ve pişirilir. Arpa unuyla yapılan tatlı ekmek de aynı malzemeler kullanılır ancak suyun ölçeği 300 ml olur. Buğday ve arpa unları karıştırılarak yapılan tatlı ekmek ise; 800 gr. buğday unu, 200 gr. arpa unu, 250 ml su, 200 gr. bal ya da pekmez karıştırılarak hamur haline getirilir. Oda sıcaklığında yarım saat bekletildikten sonra fırına atılır ve pişirilir. Arpa ezmesi ile yapılan tatlı ekmeğin yapılışı da; 1 kg. arpa ezmesi, 100 ml su, 300 gr. bal ve pekmez karıştırılarak hamur haline getirilir, yapılan hamur yarım saat sıcak bir ortamda bekletilir sonra da fırına atılarak pişirilir.

Ninda-gur-ra-se: Bkz. Ninda-se.

Ninda-gur-ra i: Buğday unu ve yağ ile yapılan ve zeytinyağı katkılı bir şekilde yoğrulan undan yapılan bir ekmek çeşididir. Bu ekmeğin yapılışı ise; 1 kg. tam buğday unu, 200 ml su, 200 ml gr. zeytinyağı, 25 gr. tuz karıştırılarak hamur haline getirilir. Sıcak bir ortamda yarım saat bekletildikten sonra büyük somun haline getirilerek pişirilmek üzere fırına atılır. Ninda-gur-rai koyun içi yağı katkılı ekmek çeşidi ise; 1 kg. buğday unu, 200 ml su, 300 gr. eritilmiş koyun iç yağı, 25 gr. tuz karıştırılarak hamur haline getirilir ve sıcak bir yerde yarım saat dinlendirilir. Daha sonra hazırlanmış hamura büyük somun şekli verilerek pişirilmek üzere fırına atılır. Ninda-gur-rai arpa unu ve yağ ile yapılan ekmek çeşidi ise; 1 kg. arpa unu, 300 ml zeytinyağı, 300 ml su, 25 gr. tuz karıştırılarak hamur haline getirilir ve sıcak bir ortamda yarım saat dinlenmeye alınır. Sonra da somun şekli verilerek pişirilmek üzere fırına atılır.

Ninda-tu: Hititlerde bir ekmek çeşididir. Günümüzde "ekmek pudingi" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu ekmek türü Anadolu'da hala yapılmaktadır. Una su karıştırılarak rengi koyulaşana kadar pişirilir. Sonra ortasına kızartılmış tavuk eti ya da sığı eti konularak bir nevi ekmek püresi şeklinde yenilir. Buğday unu ile yapılan bu ekmeğin yapılışı ise, 100 gr. buğday unu, 200 ml su, 5 gr. tuz karıştırılır, rengi koyulaşana kadar kaynatılıp sonra da tüketime hazır hale getirilir. Bu ekmek türü arpa unu ile de aynı ölçekler kullanılarak yapılmaktadır. Özellikle buğday unu ve arpa unu karıştırılarak yapılan çeşidi de vardır.

Ninda-sig: Hititlerde bir ekmek çeşidi. "ince ekmek" şeklinde tanıtılır. Hitit metinlerinde geçen, "…İnce ekmeği, şarap dolu testiyi, güzel kokulu ince yağı ve kırmızı yünü sunar…" ifadesinde geçen ince ekmek adı görüldüğünde "ince ekmek" adı verilmiştir. Bu ekmek türü günümüzde Anadolu'da fırınlarda ya da sac üzerinde lavaş ekmek türü dediğimiz şekilde yapılmakta olduğu gibi büyük kentlerde restoranlarda da lüks ekmek şekliyle tüketime verilmektedir. Hitit kutsal bayramı olan "An-tah-sum" bayramında bu lavaş ekmeğinin üzerine karaciğer, kalp ve göğüs etleri konularak sunulur. Bir Hitit metininde, "…Karaciğeri ve kalbi ateş ile pişirirler. Ve pişirilince onları getirirler. Ve kâhin üç adet ince ekmeği tanrılar (için) böler. Onun üzerine karaciğer ve kalbi koyar. Ve onları tanrıların huzuruna koyar…" şeklindedir. Peynir katkılı şeklinde de bir çeşidinin olduğu söylenmektedir. Tam buğday unuyla yapılan ince ekmek çeşidinin yapılışı ise; 1 kg. tam buğday unu, 500 ml su, 15 gr. tuz karıştırılıp hamur haline getirilir; bir saat sıcak bir yerde dinlendirildikten sonra oklava ve el yardımıyla ince şekilde açılır tandırda pişirilir. Arpa unuyla yapılan çeşidi de aynı özelliklerde yapılır. Buğday unu ve arpa unu karıştırılarak yapılan bir çeşidi olduğu gibi buğday ununa katkı madde olarak konulan peynirli de yapıldığı belirtilmektedir. Ayrıca buğday unu arpa unu ve peynir; sadece arpa unu ve peynir katkılı ekmekler de yapılmıştır.

Ninda-purpura: Hititlerde bir ekmek çeşididir. Küçük top biçiminde yapıldığı belirtilmektedir. Tanrı Zintuhi Tapınağı ve hu-u-arlu töreninde bu ekmeğin adı geçmektedir. Çivi yazılı bir metinde, *"…Çamurdan yapılmış purpurayı sepete koyar. Hamurdan bir top yaparlar. Onu kral, kraliçe (ve) ayni şekilde ev için bastırır…"* şeklindedir. Bu ekmek türünün Anadolu'da yapılan lokma ile eşleştirildiği belirtilmektedir. Buğday unu ile yapılan çeşidinin yapılışı, 1 kg. buğday unu, 500 ml su, 20 gr. tuz karıştırılarak hamur haline getirilir, küçük

toplar (lokma) haline getirildikten sonra fırında pişirilir. Arpa unuyla yapılan çeşidi olduğu gibi buğday ve arpa unlarının karıştırılarak yapılan çeşidinin de olduğu belirtilmektedir.

Ninda-kas: "Bira ekmeği ya da biralı ekmek" adıyla tanındı. Bu ekmek buğday, arpa ve darı maltı karıştırılarak Bappır, Ninda-kas ekmeği elde edilirdi. Bu karışıma bazen baharat ve bazı katkı maddeleri karıştırıldıktan sonra içilir. Yapılış tarzına bakıldığında emek verilerek yapılan bir çeşit ekmek olduğu görülmektedir. Hititler konusunda kazılar yapan, makaleler ve kitaplar yazan A. Ünal biralı ekmek için, "*...Açık renkli arı ve güzel arpayı al ve onu bir gün boyunca ıslat ve kabarmasını sağla ve ya kuytu bir yerde ertesi günün sabahına kadar beklet ve beş saat boyunca tekrar ıslat. Bir kulaç derinliğindeki gözenekli (su sızdıran) bir kaba boşalt ve sürekli nemli tut. Sonra da topak topak oluncaya kadar kurut. Topaklaşma başlar başlamaz onları gevrekleşinceye kadar güneşte kurut; aksi takdirde tadı acı olur. Öğüt ve tıpkı sıradan ekmek hazırlarken yaptığın gibi maya ekleyerek ekmek haline getir. (Bu ekmekleri) fazla yakmadan kızart; renk almaya başlar başlamaz tatlı suyu süz ve dinlendir. (ve ekmekleri suyun içine yerleştirerek maya tutmasını sağla) ve bir süzgeçten geçir. Bazıları ekmekleri kızartırlar, suyla karıştırarak bir tekne içine koyarlar ve köpürmesini ve yavan olmasını önlemek için çok kısa bir süre kaynatırlar; kabarmasını beklerler, süzerler, üzerini kapatırlar, ısıtırlar ve içmeye hazır hale getirirler...*" şeklinde ifadeye yer verir. Bu ekmeğe Sümerler "bira ekmeği, bira mayası" anlamında gösterilen bappir (ya da dim-bappir) adını; Hititler ise Ninda-kas adını vermişlerdi. Bappir bira ekmeğinin yapılışı ise, 1 kg. arpa, 200 gr. doğal maya, 300 gr. bal, 3 litre su (ıslatmak için) 3 litre su (maya için) arpa yıkandıktan sonra iki gece karanlık bir yerde üzeri kapalı bir şekilde ıslatılarak bekletilir. Sonra da süzgeçten geçirilir. Suyu bitene kadar süzülür. Kuruyan arpa el değirmeninden öğütülerek un haline getirilir. Maya ile karıştırılarak bir gece mayalandırılmak için bekletilir. Sonra da şekillendirilerek kızartılır. Bira ekmeğinin üzerine içme suyu ve bal karıştırılır, üzeri örtülerek bir hafta sıcak bir odada bekletilir. Köpürmüş su süzülür ve ısıtılır, bir hafta sıcak bir yerde üzeri kapatılarak bekledikten sonra tüketilmek üzere içilir. Bu ekmek çeşitlerinden Bira ekmeği, bira mayası; çeşidi de yapılmaktadır. Ninda-kas'ın yapılışı ise; 500 gr. arpa unu, 1 kg. kavrulmuş malt unu, 600 ml Bappir şeklinde yapılan bira, 200 gr. doğal maya, 5 gr. tuz, tümü yoğrulur, bir gece sıcak bir ortamda mayalandırılır. Ertesi gün şekillendirilerek fırında kızartılır. Bu ekmek çeşitlerinden tam buğ-

day unu ile yapılan malt ekmeği, buğday unu ve arpa unu karıştırılarak yapılan malt ekmeği çeşitleri de bulunmaktadır.

Ninda Še: (Ya da Ninda-gur-ra-se) Arpa unuyla yapılan bir ekmek çeşididir. Bu ekmek çeşidinin hazırlanışı: 1 kg. arpa unu, 500 ml su, 25 gr. tuz karıştırılarak hamur haline getirilir. Oda sıcaklığında yarım saat dinlendirildikten sonra somun şekline getirilerek fırına atılıp, pişirilir.

Ninda.i.e.d.e.a: Hititlerde bir börek çeşididir. Yağlı börek şeklinde de tanıtılmaktadır. Diğer yağlı börek ise koyun yağından yapılan Ninda.i.d.e.e.a'dır. Börekler Ninda. Gur. ra'dan yapılan çeşitlerinde koyun iç yağı kullanılarak yapıldığı gibi, parçalı ekmeklerden de yine koyun içi yağı karıştırılmak üzere yapılan börek çeşitleri vardır.

Ninda.Lal: Hititlerde bir ekmek çeşididir. Ballı ekmek şeklinde de tanıtılmaktadır. "Ninda. Lal" Sümer dilinden Hititlere geçen bir ekmek adıdır. Bu ekmek Luwi dilinde Mallit; Hitit dilinde ise "bal" anlamına gelen "Milit" adı kullanılmıştır. Bu ekmeğin Hititlerdeki adının "mallitu u alla" adıyla kullanılmıştır. Bu ad "bal" sözcüğüyle eşleştirilmiştir. Bazı Hitit metinlerinde "haşhaş" karşılığı "hassikka" olarak belirtilen "haşhaşlı ekmek" de ballı ekmek konumunda kullanılmaktaydı. Bu ekmek çeşitleri buğday unu, buğday unu ve maya, arpa unu, arpa unu ve maya, buğday unu, arpa unu ve maya karıştırılarak yapılan çeşitleri vardır. Hitit mutfağında haşhaş ve kırmızı şarap katılarak yapılan ekmekler de görülür. Günümüzde "haşhaş" katılarak yapılan ekmek çeşitleri Romanya'da görülmektedir. Genellikle bu tür ekmeğe de tatlı ekmek gözüyle bakılmaktadır.

Ninda ım-za/u: Hitit dilinde mayalanmış undan yapılmış ekmek anlamında kullanılmıştır.

Ninda.gur.ra.ku: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "tatlı ekmek" şeklinde tanımlanmıştır.

Ninda.gur.ra.ım: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "ekşi ekmek" şeklinde tanımlanmıştır.

Ninda.erin: Hitit dilinde bir sözcüktür. Bilindiği gibi Hititler yaklaşık 180 çeşit ekmek yapmışlardı. Ninda-erin bir ekmek çeşididir ve sözcük karşılığı da "peksimet, asker ekmeği" anlamında tanımlanmıştır.

Ninda.sig: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "ince ekmek" şeklinde tanımlanmıştır.

Ninda.i.e.de.a: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "yağlı börek" şeklinde tanımlanmıştır.

Ninda.maru: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "acı ekmek" şeklinde tanımlanmıştır.

Ningal: Hitit tanrıçasıdır. Sümerlerde tapınılan Ay tanrısı Sin'in (Nanna-sin) karısının adıdır. Bu tanrıçanın Hurri kökenli olduğu belirtilmektedir. İnanna ile güneş tanrısı Utu'nun da annesidir. Gılgamış ile ilgili destansı şiirde Utu'nun annesi olarak da belirtilmiş. Ningal, Ur kenti ve Suriye'deki Harran'da tapınılmıştır. Bu bölgede Babil tanrısı olan Nikkal şeklinde tapınıldığı söylenir.

Ninda-kaskal: Bilindiği gibi Hititler yaklaşık 180 çeşit ekmek yapmışlardı. Ninda-kaskal bir ekmek çeşididir ve sözcük karşılığı da "yolculuk ekmeği" anlamında tanımlanmıştır.

Ninda-lal: Bir ekmek çeşididir ve sözcük karşılığı da "ballı ekmeği" anlamında tanımlanmıştır.

Nında-Im-za: "Ekşi mayalanmış ekmek" anlamında kullanılan bu sözcük "mayalanmış ekmek" anlamında tanımlanan "harnantassı" karşılığı olarak kullanılabilir fikri ortaya atılmaktadır. Aynı zamanda bir yemek türüdür. Bu yemek buğday unu, arpa unu ve ikisinin de karışımıyla yapılan bir yemek çeşididir. Bu yemek türü yapıldığında da belirli ölçekler kullanılır ve içine de tuz karıştırılırdı. Yemek tarifleri de tam buğday ununda yapıldığında: 1 kg. civarında buğday unu, 300 ml su, 400 gr. doğal maya, 15 gr. tuz kullanılır ve hamur elde edilir. Bir gece sıcak bir yerde bekletilir, daha sonra şekillendirilmiş kaplar içinde fırına atılıp, pişirilir. Arpa unu ile yapılan yemek ise, 1 kg. arpa unu, 300 ml su, 400 gr. doğal maya, 15 gr. tuz kullanılır ve hamur elde edilir. Bir gece sıcakta mayalandırılır, sonra da şekillendirilmiş kaplarda fırına atılır. Buğday ve arpa unları karıştırılarak yapılan yemek ise, 800 gr. buğday unu, 200 gr. arpa unu, 500 ml su, 400 gr. doğal maya, 15 gr. tuz karıştırılır ve hamur elde edilir. Bir gece sıcak bir yerde mayalandırılır sonra da şekillendirilmiş kaplarda fırına atılıp, pişirilir.

Ninda-marru: Hititlerde bir yemek türü. "acı ekmek" anlamında tanımlanmıştır. Ekmeğin acımsı hale gelmesi için nasıl ki una fazla maya katılıp elde ediliyorsa bir anlamda Hititler de aynı uygulamayı yapmışlardı. Ninda-Marru'nun yapılışı ise, 1 kg. arpa ezmesi, 200 ml su, 600 gr. doğal maya, 15 gr. tuz karıştırılır hamur elde edilir. Bir gece sıcakta bekledikten sonra ertesi gün şekillendirilmiş bir kap içinde fırına atılıp, pişirilir.

Ninda-gur-ra: Somun ekmeği şeklinde tanımlanan bu ekmek çeşidi Hititlerde "kurbanlık kalın ekmek" anlamında tanımlanmıştı. Bu ekmeğin yapılışı ise, Ba-ba-za (Arpa ezmesi), Zi-da-Duru (arpa ez-

mesi ve buğday ununun karışımı olan nemli un), Se (Arpa), Ziz (kızıl buğday) Ga-kin-ag (peynir) Gis-pes (incir), (yağ) karışımından elde edilen hamurdan pişirilir. Malzemeleri, 1 kg. buğday unu, 400 ml su, 25 gr. Tuzdur, karıştırılır ve hamur haline getirilir. Yarım saat bekletildikten sonra somun şekli verilir ve fırında pişirilir. Bu ekmek genellikle ay ve gök gürültüsü bayramlarında belli ölçüler olan "Tur, Gal, Gid-da"ya dayandırılarak yapılan bir ekmek türüdür. Bu ekmeğin tatlı ve tuzlu modelleri yapıldığı gibi kepek tarzında siyah yapıldığı da belirtilmektedir. Bu ekmeğin bir çeşidi olan Ninda-gur-ra-zi-da-dur'un yapılışı şu şekildedir: 1 kg. buğday unu, 300 ml su, 25 gr. tuz karıştırılır ve hamur haline getirilir. Yarım saat bekletildikten sonra somun şekline getirilip fırına atılır. Ninda-gur-ra modeli ekmek aynı zamanda peynirli ve incirli da yapılmaktaydı. Bu ekmek çeşidi tanrıça Uisuri i anza nehire kil sabunla yıkanmak üzere götürülürken yapılan tören esnasında yapılırdı. Özellikle peynir ve incir katkılı yapılan bu kalın ekmek parçalanarak tanrıçaya, "Sen güçlü tanrıça ye !" anlamında seslenerek verilirdi. Ninda-gur-ra ekmeğinin başka çeşitleri de yapılmıştır.

Niphururiya: Mısır Kraliçesidir. Hititlerin çivi yazısı metinlerinde geçen adıdır. Asıl adı Mısır dilinde Ankhesenamon'dur. Mısır'da bu Kraliçenin adı "Dahamunzu" şeklinde de gösterilmiştir. 1993 yılında del Monte'nin çevirilerinde görülür. Res Gestae'nin Hitit çivi yazılı metinlerinde firavunun karısı olarak belirtilmiştir. Çivi yazılı metinde bu Kraliçenin çocuklarının olmadığı ve Kraliçenin Hitit Kralından bir oğlunu eş olarak Mısır'a göndermesini istemektedir. Araştırmacılar bu tür ilişkilerin eski dönemlerde sıkça tekrarlanmış olduğunu belirtirler. Ancak Kadeş Savaşı'nın başlamasına neden olan asıl öykü eşi öldürülerek dul kalan Mısır kraliçesi Ankhesenamon'un dönemin Hitit Kralı Şuppiluliuma'nın bir çocuğuyla evlenmesiyle ilgili Hitit Kralın oğlunun öldürülmesiyle alevlendirildiği belirtilmektedir. Ankhesenamon Hitit dilindeki adı Niphururiye olarak biliniyor. Bazı kaynaklarda Ankhesenamon ile Niphururiya'nın aynı kişi olmadığı belirtilmektedir.

Nişantepe: (Ya da Nişantaş) Hattuşa kentinde Hititlerin mimarisinde arkeologlar tarafından "kör kaya" olarak adlandırılan yapıların bulunduğu alan. Yenicekale ve Sarıkale tepeleri gibi üzerinde yapılar bulunan yer olduğu söylenir. Bölgede yer alan kayaların üzerinde bir dönem yapıların olduğu tahmin ediliyor. Araştırmacılar Hitit metinlerinde "Kaya üstü yapıları" adını verdikleri yapıların bu kayaların üzerinde olmuş olacağı tahmin ediliyor. Bu yapıların ölü

saklamayla ilgili yapılar olduğu söylenir. Ancak, bazı araştırmacılar bu küçük yapıların savunma amaçlı kullanılan küçük kale şeklinde değerlendirilmiş olabileceğini ileri sürerler. Burada Peter Neve'nin, *"...yer altı dünyasına giden tanrısal yol"* olarak betimlediği yapay mağaralar yer alır. Kayalara oyularak yazılmış yazı Luvi hiyeroglifleri kullanılarak yazılmış. 11 satırdan oluşan bu yazıt 8,5 metre uzunluğundadır. Yazıtın büyük kral olarak bilinen Şuppiluliuma II'ye ait olduğu söylenir.

Niya: Hititler döneminde bir kent krallığıdır.

Norşuntepe: Hititlere ait arkeolojik buluntuların yer aldığı bir höyük. Burası Keban Barajı'nın suları altında kalmıştır. Yapılan arkeolojik kazılarda burada bulunan ve Hititlere ait olduğu belgelenen duvarların "sandık duvar" tekniğiyle örüldüğü belirtilir. Arkeolojik kazılarda bugünkü Anadolu kasabalarının yerleşim modelini aratmayan yapıların kalıntıları gün yüzüne çıkarılmıştır.

Nuhaşşe: Suriye'de bulunan bir kent devletidir. Hititlerin egemenliği altındaydı. Mitannilerle ittifak halinde olduğu belirtiliyor. Şuppiluliuma I'in isteği üzerine Ugarit kent devletinin Kralı Nikmadu II buraya saldırarak topraklarına katmıştır. Bu saldırıdan sonra Şuppiluliuma I Nuhaşşe Kralı Şarrupşi'yle bir anlaşma yaparak Suriye'ye giden yoldaki ilerlemesi için büyük bir iş başarmış oldu.

Nuntarriyasha: Hititlerde genellikle İlkbaharın başlangıcı ve sonbaharda kutlanan bir bayram olarak belirtilmektedir. [An-Tah-Sum-"sar"] ve Nuntarriyasha bayramları birlikte kutlanan bir bayram şeklinde tanıtılıyor. Nakamura'nin açıklamalarına göre bu bayram ise sonbaharda kutlanırdı. Yani [An-Tah-Sum-"sar"] bayramı ilkbaharda, Nuntarriysha bayramı da sonbaharda kutlanırdı. Nuntarriyasha bayramının adının nereden kaynaklandığı bilinmiyor ama sözcük açıklamasında "ivedilik bayramı" şeklinde bir tanımlamanın olduğu ifade ediliyor.

Nuhasse: Hititler döneminde bir kent krallığıdır.

Nuvanza: Hititlerde ordu komutanıdır. Bu komutan Azzi-Hayaşa ordularının akının durdurmak için yukarı ülkeye gönderilir.

O

Oğuz Soysal: (Dr). Türk Hititolog. Hititlerle ilgili bazı bölgelerde arkeolojik kazılarda bulundu.

Omorka: Tiamat ile özdeşleştirilmiş olarak tahmin edilen ilksel ana tanrıçanın betimlenen adlarından biri.

Onofrio carruba: Hititolog. Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir İmparatorluğun olacağını düşündüler. Hitit dili üzerinde incelemelerde bulundu. Onofrio Carruba, Palaca bir çalışma yaparak Hitit dili üzerine bir sentez yapar.

Orta Krallık: Araştırmacılar, arkeolojik buluntuların notlarına göre Hititlerin Orta Krallık Döneminin Telepinu döneminde başladığını ifade ederler. Tarihsel metinlerin tümünde bu devrenin Telepinu ile başladığı ifade edilmektedir. Krallık sıralamasında ise Telepinu'dan sonra Tahurvalli, Alluvanna, Hantili II, Zidanza II (Zidanta?), Huzziya I, Muvatalli I şeklinde belirtilir. Muvatalli I'in bir darbe sonucu krallık tahtına geçtiği söylenir. Ancak Muvatalli I'den sonra başa geçen Tuthaliya I'in de bir darbe sonucu krallığı ele geçirdiği belirtilmektedir. (Tuthaliya hakkında çivi yazılı belgelerin az olması kişiliği hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilemiyor. Ancak kaynaklarda Kantuzili adından birinin oğlu olduğu yazılmaktadır.) Bu dönemin önemli olaylarından biri Tuthaliya I'in Kaşkalarla yaptığı savaş olarak gösterilmektedir. Tuthaliya dönemindeki Hitit metinlerinde Fırat'ın yukarı bölgelerine, Kuzey Mezopotamya ve Hurilere karşı yapılan askeri savaşlardan söz edilmektedir. Hatta bu bölgelerin Hitit topraklarına katılmış olduğu da görülür. Tuthaliya I'in yaptığı başarılar Hitit Krallığı'nın gücünü yeniden kazanmasına ve düşman ülkelere korku salmasına neden olmuştur. Kaşkalarla savaşan Tuthalıya I, Ugarit Kralı Nigmedu II ile bir antlaşma yapmıştır. Hitit gücüne Şuppiluliuma'nın Mısır firavunu Tutankhamon'un öldürülmesinden sonra Mısır'da meydana gelen kargaşalardan yararlanarak Kargamiş'ı kuşatmış ve Mitannilerin Krallığı'na da son vermiştir. Murşili II'nin döneminde meydana gelen veba salgını çoğu

insanın ölümüne neden olduğu gibi kendisi de ölmüştür. Bu hastalık kargaşasında Asur ve Suriye krallıkların Hititlere huzursuzluk verdiği ifade edilmektedir.

Ortaköy: (Şapinova/Şapinuva) Çorum ilinin 53 kilometre güneydoğusunda yer alır. Alaca ovası, Göynücek, Zile ve Amasya ovalarının kesiştiği yerde kurulmuş arkeolojik bir alandır. Burada çorum müzesinin katkılarıyla 1990/1991 yılında kazılar yapılmış. 1992 yılında ise Prof. Dr. Aygül Süel'in başkanlığında bir kazı ekibi araştırmalar yapmıştır. Tarıma elverişli topraklara sahip olduğu için ilk çağların da burada izleri görülür. Burada tapınak kalıntıları ve depo odalarının kalıntıları bulunur. Kazılar sırasında Hititlerin yaşam ve siyasal tarihlerine önemli derecede tanıklık eden yaklaşık 3000 adet tablet bulunmuştur. Tokat iline bağlı Maşathöyük'te yapılan arkeolojik kazılarda Şapinuva ile ilgili bulunan bir tabletin çevirisinde, *"...Bu tablet size ulaşınca 1701 askeri İshupitta'dan acele olarak sevk ediniz ve onları iki gün içerisinde Şapinuva şehrine Majestenin huzuruna getiriniz..."* ifadeleri yer almıştır. Ortaköy (Şapinuva) askeri garnizon ve aynı zamanda da savaşa hazır orduların barındığı bir kent olarak da belirtilmektedir. Bkz. Şapinova.

Ortostad: Tapınak ve sarayların kabartmalı taş bloklarına verilen ad.

Otto Weber: Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Winckler tarafından bulunan tabletlerin incelenmesi için, Osmanlı hükümetinden tabletleri Berlin'deki Real Müzesi'ne aldı. Tabletler Real Müzesi'nde 1989 yılına kadar kaldılar. 1989 yılında Almanya'daki Demokratik Alman Cumhuriyeti iktidarı, tabletleri Osmanlının varisi olan Türkiye'ye geri gönderdi.

Otto Puchstein: Alman Hititolog. Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. 1907 yılında Boğazköy'de bir inceleme başlattı. Alman Arkeoloji Enstitüsü adına Boğazköy'de araştırma yapmak üzere gider. Berlin Real Müzesi'nde görevliyken 1915 yılında Osmanlı hükümetinden Boğazköy'de bulunan tabletlerin kopyalarını çıkarmak için ister. Tabletler Osmanlıların yıkılışından sonra 1989 yılında demokratik Alman Cumhuriyeti tarafından Türkiye'ye iade edildi.

Ö

Ölü gömme geleneği: Hititlerde ölü gömme gelenekleri hakkında ortaya atılan kanıtlar arkeologların kazılar sonucunda buldukları belgelere dayanır. Eski Hitit yaşamına tarihlenen bazı mezarlar; Boğazköy ile Yazılıkaya arasındaki Osmankayası, Ankara'nın batısındaki Ilıca, Friglerin başkenti olarak bilinen Gordion, Çorum ilinin kuzeyindeki Büget, Afyon iline yakın olan Seydiler ve Yanarlar, Maşat Höyük yakınındaki Kazankaya bölgelerinde bulunmuş ve koruma altına alınmışlardır. Bu mezarlarda bulunan iskeletlerin sıradan insanlara ait olduğu açıklandı. Kral mezarları başka bir alanda bulunmuştur. Bu mezarların çoğu Ankara'nın güneybatısındaki Gavurkalesi olarak bilinen bölgede saptanmıştır. Mezar alanı 36,5 metrekarelik bir alana yayılmıştır. Teras şeklindeki bir tören yolundan tepeye doğru çıkılan bir alanda ve etrafı duvarlarla çevrili olarak tarifi yapılmaktadır. Mezar alanında kayaya oyulmuş bir kabartmada tanrıça ve ona doğru ilerleyen iki tanrı görülür. Hititlerde kralların cenazeleri yakılarak mezar odasına konurdu. Hitit döneminde ölü yakma geleneği İç Anadolu'ya kadar yayılmıştı. Yakılan ölü külleri derin olmayan bir çukura dik olarak farklı boyutlardaki çömleklerin içinde muhafaza edilmiştir. Kral mezarları dışındaki sıradan insanların mezar odalarında değerli gömü armağanları yer almazdı. Bu armağanlar yüzük, seramikten yapılmış boncuklar olarak görülmüştü. Mezarların numaralandırılması görülmediği gibi sınır bölgesi hakkında da bilgi bulunmuyor. Boğazköy'de bulunan mezarlardaki ölü küllerinin yaklaşık İ.Ö. XVIII-XIV. yüzyılları arasına tarihlenmektedir. Birçok mezarda hayvan kalıntılarının bulunması arkeologların dikkatini çekmişti. Sığır, domuz ve koyunlara ait olan kalıntıların törenden sonra kalan kalıntılar olduğunu savundular. İki şekilde ölü gömme işlemi yapılırdı. Yakarak gömme (Kremasyon) ve toprağa gömme (Inhumasyon) şeklindeydi. Yazılıkaya yolu üzerindeki Osmankayası mezarlığında yakarak gömülmenin izleri, Gordiyıon'da toprağa gömülü ve Afyon yakınlarında da küp mezarların bulunduğu söylenir. Boğazköy'deki arkeolojik kazılarda çıkarılan bir dizi tablette kral ve kraliçenin cenaze töreniy-

Hitit mezarında çıkan bir iskelet

le ilgili metinler yer almıştır. Tabletlerdeki bilgilerden anlaşıldığı gibi törenin en az on üç gün sürdüğü belirtilir. Ancak, cenazenin mezara gömülme süreci sadece iki gün olduğu yazılmıştır. 1936 yılında Boğazköy'deki arkeolojik kazılarda cenazenin kaldırılmasıyla ilgili ikinci günde nelerin yaşandığı belirtilmiş. O.R. Gurney'in "Hititler" adlı eserinde bir tabletin çevirisinde,"*...İkinci günde, gün ağarırken kadınlar kemikleri toplamak için ateşin yakılmış olduğu yere giderler; ateşi on testi bira, on [testi şarap] ve on testi walhi (Walhi: Dini törenlerde içilen bir içkinin adıdır.) ile söndürürler. Gümüş bir kupa, yarım mina ve yirmi şekel ağırlığında eritilmiş yağla doldurulur. Kemikleri gümüş maşalarla (?) toplar ve gümüş kupadaki yağın içine koyarlar. Daha sonra onları yağdan çıkarır ve altında -değerli bir giysi-bul unan keten bir gazzamulli koyarlar. Kemiklerin toplanması bittikten sonra -değerli giysi- içinde keten bezle birlikte kemikleri toparlar ve bir sandalye üzerine koyarlar. Ancak kemikler bir kadına aitse, bir tabure üstüne konur. Cenazenin yakılmış olduğu ateşin etrafına on iki somun ekmek ve onların üstüne don yağından yapılmış yağlı ekmek koyarlar. Ateş, zaten bira ve şarapla söndürülmüştür. Üzerinde kemikler bulunan sandalyenin önüne bir masa koyar ve sıcak somunlar, somunlar ve tatlı somunlar ikram ederler. Aşçılar ile -sofra görevlileri- ilk fırsatta tabakları sererler ve yemek biter bitmez geri toplarlar. Ve kemikleri toplamaya gelenlerin hepsine yemek sunarlar...*" şeklinde bilgiler aktarır.

P

Paddadishu: Kizzuwatna Kralıdır. Hititlerle bağlılığını yaptığı antlaşmalarla göstermiştir. Bu antlaşmaları Zidanta II ile yapmış olduğu belirtiliyor.

Paddatişşu: Kizzuvatna Kralıdır. Bu Kral ile Hitit Kralı arasında bir anlaşma sağlanmıştır. Sınır ötesine geçen canlı hayvanlar sahiplerine verilmek üzere iade edileceklerdi. Anlaşmayı yapan kralın Hattili olduğu şeklinde ifadeler var. Bazı nedenlerle döneminde sınır anlaşması bozulmuşsa da Hattuşili II ile Paddatişşu'nun oğlu Pilliya ile bu anlaşmalar tekrar yenilenmiştir.

Pahhur: (Ateş) Hitit mutfağında etli bir yemek türüdür. Koyun etinden yapılan bir yemek türü şeklinde belirtilmektedir. Boyun, omuz bölgesi, baş, ayak ve bazen de koyun derisinin temizlenerek katıldığı belirtilen bir türdür. Yapılışı ise; 1 adet koyun paça eti, 250 gr. koyun döş eti, 1 adet paça-incik, 1 adet baş, 250 gr. koyun derisi parçaları, 25 gr. tuz ve 4 litre su hazırlandıktan sonra, pişirilir. Sonra da kemikli parçalar ayrıştırılarak tüketilir.

Pakhuwa: (Günümüzdeki adı Kangal) Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Palhi kabı: Bu kaplar bronz, demir ve taşlardan yapılmıştır. Kapların içine bira, şarap, marwiwat içkisi, yıllanmış ve taze içki konulur. Lorche bu tür kapların "kazan, fıçı, varil" şeklinde çevrisini savunur.

Palanga: Hititlerle ilgili arkeolojik belgelerin bulunduğu bir yer. Burada yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen buluntular çeşitli müzelerde koruma altına alındılar. Hititlerle ilgili yabancı kaynaklarda bu bölgenin adı "buluntu yerleri" adlı listeye ilave edilmiştir.

Palhuissa: Turmitta ülkesinde bir kent. Murşili II tarafından saldırıya uğrayıp, yakıp yıkıldı. Sığırlar, koyunlar ve esirler de Hattuşa'ya götürüldü.

Pala: Anadolu'nun kuzey batısında bulunan günümüz Kastamonu'nun bulunduğu yerde bir kent krallığıdır. Kendilerine özgü palaca adlı bir dil kullanmışlardı. Kastamonu ili civarında kurulduğu öne sürülen bu kent krallığı Hititler döneminde kuzeyden gelecek tehli-

kelere karşı kalkan olarak kullanılmıştır. Hitit metinlerinden bazılarının palaca yazıldığı görülmektedir.

Palaca: Hititlerin metinlerinde yer verdikleri bir dil. Hitit dili dışında bazı tabletler bu dille de yazılırdı. Bu yazı şekli Hititler tarafından Luvi hiyeroglif yazısından sonra üçüncü derecede kullandıkları bir dildi. Bu dilin varlığı tanrı Ziparva'nın kült merkezindeki metinlerde görülmektedir. Pala dili, "palaic" ya da "palaite" ekleri kök olarak kabul edilerek "palaumnili" şeklinde isimlendirildiği görülmektedir. Bu dilin de Hitit dili gibi "Hint-Avrupa" dil gurubundan olduğu ifade edilmektedir.

Palanga: Malatya yakınlarındaki Palanga köyü Hititlerin yaşadıkları bir arkeolojik alan şeklinde tanıtılmaktadır. Burada Luvi (luwi) hiyeroglifiyle yazılmış yazıta "Palanga Yazıtı" adı verilmiştir. Bu yazılıtaş 1891 yılında bulunur ve 1900 yılında İstanbul'a getirilir. Ölü gömme törenleriyle ilgili bir yazılıtaşın olduğu belirtilir ve yazıtla beraber bir heykelin de yer aldığı ancak, kayıp olduğu şeklinde açıklamalar görülür. 1.30 metre yükseklikte olan bu yazıt İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde koruma altındadır.

Pampa: Hatti Kralı olduğu belirtiliyor. Sümer Kralı Naram'sin Anadolu'da etkin olan kent krallıklarına karşı çeşitli savaşlar yapar. Bir yazıtında, *"...Bana karşı bütün memleketler isyan ettiler. Guşua Kralı Anmarailu, Pakki Kralı Bumanailu. Ulluwi (Ulamla) Kralı Lupanailu, sonra.....kralı.....İnmipailu II, Hatti Kralı Pampa, Kaniş Kralı Zipani.....Kralı Nur-dagan. Ammuru Kralı Huwaruwaş, Paraşı Kralı Tişenki. Armanu Kralı Mudakkina, Sedirdağları Kralı İşqippu. Larak Kralı Ur-Larak, Nikku Kralı Ur-banda. Türki Kralı İlşu-nail, Kurşaura Kralı Tişkinki. Toplam 17 kral ki onlar savaşa girdiler ve ben onları vurdum. Hurrilere karşı bütün orduyu seferber ettim ve sonra (tanrılara) şarap takdim ettim..."* şeklinde ifadelere yer verir. Görüleceği gibi Hatti kent kralı Pampa'dan da söz etmektedir.

Parhuneas-meyvesi: Hitit metinlerinde adı geçen bir bitki türü. 1974 yılında Türk araştırmacı Ethem, bu bitkiden ekmek yapıldığını ifade eder.

Panku: "Panku" sözcüğü "hep birlikte" anlamına gelir. Krallığın bile üstünde olduğu ifade edilen bir üst mahkeme kuruludur. Soylular meclisi olarak da düşünülür. Bugünkü üst mahkeme konumunda olan bir kurum niteliğinde belirtilir. Bu üst kurul Telepinu tarafından kurulmuştur. Büyük kraliçe en yüksek rahibe konumunda görülerek Panku üyesiydi. Resmi belgeleri imzalama, yabancı konukları karşılama ve diplomatik ilişkiler büyük kraliçenin denetimin-

deydi. Kraliyet ve kraliyette bütün üst görevliler Panku üyesiydi. Kralın varisini belirleyecek bir üst kurumdu. Küçük anlaşmaları alabilme yetkisine sahipti. Panku, birleşik asiller meclisi olarak da ifade ediliyor. Kral Telepinu bazı kararları almak için ihtiyar meclisini Panku'da bir araya getirdi. Arkeologlar Telepinun'nun meclisteki konuşmaları için "Telepinu duyurusu" ya da "Telepinu fermanı" olarak isimlendirdiler. Kral bu fermanda ülkenin sıkıntılar içinde olduğunu ve çöküş döneminin başladığını, aşiretler arasındaki kan davalarının bitmesini, iç huzur ve barışın olmasını istiyordu. Araştırmacılar Hitit krallarının savaş alma iznini Panku meclisinden aldıktan sonra uygulamaya koymuş olduklarını belirtiyorlar. Hatta kral öldüğünde yerine kimin geçeceğine de Panku Meclisi karar veriyor. Tarihte önemli izler bırakmış Roma krallığındaki Senato sistemi Hitit Krallığı'ndaki Panku meclisini çağrıştırmaktadır. İki uygarlığın da kralları bir karar aldıklarında kurulun üyelerini toplantıya çağırırlardı. Bazen de bu senato ve meclisler kendi başlarına da karar alma yetkisine sahiplerdi.

Papana: Hurrice bir sözcüktür. Sözcüğün Hititlerdeki karşılığı "dağlar" anlamında tanımlanarak kullanılmıştır.

Papaya: Hititlerde yer altı tanrısı şeklinde tapınıldı. Belge yetersizliğinden dolayı henüz kültü, tapınma şekli ve kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Papadilmah: Hitit Kralıdır. Hattuşili I'in büyük dedesi ve Labarna'nın da babası olan Şanahuitta'nın ölümünden sonra krallık tahtına getirilir.

Papaia: Hitit mitolojisinde adı geçen bir tanrıçadır. Telepinu'nun geri dönmesi için Kamursepa kötülük ve kini yok etmek için büyü yapar. Büyüden sonra Telepinu evine bereketi ve bolluğu getirerek geri döner. Tanrıça Papia ile beraber İstustaia, Miiatanzipa, Gulsa, Hakli adlı tanrıçalar Alıç ağacının dibinde oturmuş Telepinu'yu beklerler. Bu tanrıçalardan ikisinin ellerinde ayna ve iğ (kirman) taşıdığı belirtilmektedir.

Papanhi: Bir ülke. Dağlık bir alanda yer aldığı belirtilmektedir. Araştırmacı E. Laroche Asur yazılı belgelerinde görülen "Papanhi" adının "dağ" anlamına gelen Hurice "papanhi" sözcüğünden türediğini ileri sürer. E Harrak ise papanhi ülkesinin etrafındaki dağların Güney Anadolu'daki dağ yükseltilerine ait olduğunu söyler. Hitit Kralı Tuthaliya IV, Asur Kralı Tukulti Ninurta I'in papanhi ülkesinin kuşatılmasını istemiyordu. Bunun nedeni Papanhi ülkesinin maden kaynaklarına sahip olduğu ve bu kaynakların Asurluların

eline geçmemesi için Tuthaliya IV'ün strateji uyguladığı düşünülmektedir.

Papanikiri: Hattili din adamı. Kummanı Ülkesinden olduğu söylenmektedir. Bu din adamı doğum esnasında sandalyelerden birinin kırılması nedeniyle doğum odasının lanetli olabileceğini ileri sürerek doğumu yaptırmaz. Başka bir odada yeniden sandalyeler kurulur ve kadın yeni odaya götürülerek doğum gerçekleştirilir. Anadolu'da özellikle Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde doğum anında kötü ruhların kadının iç organlarına bir tüy kılığında girerek ölümüne neden olduğunu ileri sürülür. Bu kötü ruhun diyalektik dildeki karşılığı da "Elk" şeklinde kullanılmıştır.

Parratarna: Yaklaşık İ.Ö.1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir kraldır.

Parsatatar: Yaklaşık İ.Ö. 1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir kraldır.

Parashi: (Ya da Parashia) Hititçe bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçedeki karşılığı "dağ kristali" anlamında tanımlanmıştır. Sümer dilinde dağ kristali "na-du ya da su-a" şeklinde gösterilmiştir.

Parapri: Bir ekmek çeşididir. Paripresk fiiliyle de eşleştirilmiş, "üflemek" anlamındaki "pariprai" fiiliylede entegre edilmiştir. Bir anlamda da mayalanmış hamurun kabarması şeklinde de tanımlanmıştır. Genellikle Hititler fasulye yediklerinde midede toplanan gazı almak için bu ekmek çeşidini yapmışlardı. Parapri ekmeğinin yapılışı ise.1 kg. tam buğday unu, 250 gr. doğal maya, 250 gram haşlanmış ya da kızartılmış fasulye, 15 gr. tuz, 200 ml su (ya da haşlanan kuru fasulye suyu). Fasulye bir gece önceden ıslatılır, haşlanır, ezilir, hamur elde edilir. Bir gece sıcakta bekletildikten sonra şekillendirilmiş kaplara konar ve fırında pişirilir. Bu yemek buğday yerine arpayla da yapılır.

Parisu: Hititlerde bir ağırlık ölçüsü. 50 litreye denk olduğu gösterilmiştir. Hititlerin "beslenme alışkanlıkları" üzerine inceleme yapan Theo Vanden Hout, bu ağırlık ölçüsünün doğru olduğuna işaret eder.

Parsai: Hititlerde bir ekmek çeşididir. Ekmek kırıntısına verilen bir ad şeklinde de belirtilmektedir. Bu ekmeklerin yarım avuç ölçüsünde pişirildiği belirtilir. Bu ekmekle ilgili Hisuua bayramında, *"...Onları parçalarlar, sonra tanrıların huzuruna her bir yer için, peynirli bir ekmek kırıntısını ve ekmek kırıntısının tamamını ulaştırırlar. Ve onları tanrıların*

önüne koyarlar…" şeklinde bilgiler yer alır. Bazı metinlerde anhai adı geçer ki bu da küçük lokmalar halindeki ekmeğin kırıntıları olabileceği düşünülür. Pars, parsai (Parsiia) fiiliyle eşleştirilen parsa ekmeği de kırıntı parçaları olacağı ileri sürülür. Tanrıça gulsa ritüelinde de bu ekmeğin adı geçer. Özellikle Hannahanna ritüelinde vardır. Hisuua bayramında ise üç parisu ölçekli undan yapılmış kurbanlık bir ekmek ve onun kırıntılarından söz edilir. Aylık yıkanma rütüellerde de ekmek kırıntısı anlamını taşıyan hali sözcüğü kullanılmıştır. Özellikle Hatice, Hurice ve Luwice dillerinde adı geçen harzaz/su ekmeği de sıvı yağdan yapıldığı için börekle karşılaştırılmaktadır. Ancak yine de metinlerde yağlı ekmek kırıntısı şeklinde değerlendirilmiş gibi düşünülmektedir. Anadolu'da hâlâ tüketilen "papara" ekmeğiyle aynı değerde tutuluyor.

Pariyavatrı: Kizzuvanta Kralıdır. Bu Kral ile ilgili Luvi hiyeroglifleriyle yazılı bulunan mühürler Adaniya (Günümüzdeki Adana) yakınlarındaki Tarsus kazılarında bulunur.

Parşuhanta: Bkz. Puruşhanta.

Pattin: (Pattin'in başkenti de Kunula adında bir kentti.) Geç Hitit beylikleri şeklinde belirtiliyor. Antakya, Amik ovası dolaylarında bulunan bir kent krallığı. Beyliğinin başkenti de Kunula (Tell Tainat) olan Pattin beyliği de IX. yüzyılın sonlarına doğru Aramileşerek, Unqi ya da Amq (Bugünkü Amik) adını almıştır.

Pava Şarruma: Karkamış kralıdır. İ.Ö. 1300 civarında hüküm sürmüş olabileceği tahmin edilmektedir. Şuppiluliuma'nın torunudur.

Pavia: İtalya'da bir yerleşim yeridir. İtalya'da Hititbilim ile ilgili 1950 yılında araştırmacı ve Hititbilimci olan Piero Meriggi ve Giovanni Pugliese Carratelli Hititbilim çalışmalarına başlar. İki araştırmacı ve daha sonraki yıllarda eğitim gören öğrenciler Hitit üzerine önemli çalışmalarda bulunurlar. Bu çalışmalardan sonra İtalya'da Florensa, Napoli, Pavia, Pisa, Roma ve Trieste'de Hititbilim üzerine çeşitli kürsüler kurulur.

Pentevare: Bir yazmandır. Kendini Kadeş'in galibi olarak ilan eden bir şiir yazdı. Yazdığı şiir kaynak yetersizliğinden bulunamamıştır.

Peter Neve: Bir arkeologdur. 1978 yılından 1993 yılına kadar Hitit kazılarını yürüttü. Araştırmalarında Yukarı kentteki yapıda "Aslanlı kapı, Kral kapısı ve Sfenksli kapı"yı kayalardan masif çizgilerle Nişantepe kayalığıyla birleştirmişti. Kenti, içinde oldukça fazla yapının bulunması nedeniyle "kutsal bölge" olarak ilan etmişti. Ona göre Yerkapı'nın savunma duvarları dinsel törenlerle ilgiliydi.1986 yılında Hititlerin başkenti olan Hattuşaş'ta yaptığı bir kazıda Tunç bir

levha elde eder. Bu levhada Hitit Kralı Tuthaliya IV'ün Tarhuntaşşa kent krallığıyla yapmış olduğu antlaşma metni kazılmıştı.

Perizziler: Eski Ahit kitabında (Tekvin XV 19-21/Tevrat) adı geçen kavimlerden; Keniler, Kenizziler, Kadmoniler, Perizziler, Refalar, Amoriler, Kenanlılar, Girgaşiler, Yebusilerden başka Hititlerden de söz edilir. Tekvin Yeşu III/10'nda yeniden diğer kentler sıralanırken Hititlerin varlığından ifadeler görülür. Hititlerin Anadolu'da yaşadıklarının kanıtı olarak Tevrat'ta Hititlerle beraber adı geçen kentlerden biridir.

Pesnatar: Hititlerde bir sözcük. Sözcük karşılığı "icraat" şeklinde tanımlanmıştır.

Peter neve: Hitit araştırmacısıdır. Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Boğazköy'de 1952-1972 ve 1994 yıllarında kazılara devam etti. 1994 yılında kazılara ara verince Jürgen Seher aynı yerde kazılara devam etti.

Pihaziti: Hitit metinlerinde adı kâtip olarak gösterilmektedir.

Piero Meriggi: Hitit yazı dili üzerinde araştırma yapan İtalyan araştırmacıdır. Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Piero Meriggi ile Giovanni Pugliese Carratelli tarafından İtalya'da Hititoloji fikri 1950'li yıllarda başlar. Türkiye'de bu iki Hititoloğun öğrenciler üzerine olumlu eğitimleri olmuştur. İki araştırmacı ve daha sonraki yıllarda eğitim gören öğrenciler Hitit üzerine önemli çalışmalarda bulunurlar. Kendisi gibi Hititbilimci olan Giovanni Pugliese Carratelli gibi çalışmalar yürüttü. Türkiye'nin eğitim kurumları olan Üniversitelerde Hititbilimin başlama temeli bu iki Hititbilimci ve onların yetiştirdikleri öğrenciler tarafından gerçekleştirilmiştir. İtalya'nın Florensa, Napoli, Pavia, Pisa, Roma ve Trieste kentlerindeki üniversitelerde Hititbilim dalı kürsüleri bulunmaktadır. Merrigi araştırma yaptığında birbirlerinden haberdar olmayan İsveçli Forrer, Amerikalı Gelb, Çekoslovakyalı Horzny ve Alman Bossert de tabletlerde iki dilde yazılmış metinlerin deşifre edilmesi için çaba göstermişlerdi. Bu araştırmacıların ortak olarak buldukları şey dildeki genel yapı ve fonetik kuralların belirlenmesiydi. Ancak sayıları belli olmayan ideogramların 1947 yılında Karatepe'deki kazılarda ortaya çıkarılan belgelerin çoğu okunamadığı

halde günümüzde bölgenin kültürel gelişmesiyle ilgili önemli belgelerin olduğuna inanılmaktadır.

Pietro della vella: İtalyan gezginci. Irak'ın kuzeyinde bir gezinti sırasında üzerinde çivi şekilli bir yazılı tuğla bulur. Anlamlarını bilemez. Yazı bir metin olabilir düşüncesiyle İtalya'daki Vatikan Müzesi'ne gönderir.

Pijusti: İ.Ö. 1700 civarında Kaniş/Neşa kentini kuşatan Kuşaralı Pithana ve oğlu Anita döneminde Hattuşa beyi şeklinde belirtiliyor. Tarihsel bilgiler Hatti aşiretlerin bölgede güçlendikten sonra iç ayaklanmayla Kaniş kentine sahip olmuşlardır. Kanış kentinin kralı olan Pijusti, Pithana ve Anitta'nın saldırısına uğradı. Hattuş kenti kuşatıldı. Kentin tahribatlara uğratılmış olduğu belirtiliyor.

Pilliya: Kizzuvatna (Kizuwatna) Kralı Paddatişşu'nun oğludur. Döneminde Hitit Kralı Hattuşalı II ile bazı anlaşmalar yaparak babası döneminde bozulan anlaşmaları da yeniledi. Hitit Kralı Zidanta II ile yaptığı antlaşmalarda iki ülke arasındaki savaştan söz edilmektedir.

Pirwa: Hititlerde bir kâtip olduğu belirtilmektedir.

Pisa: İtalya'da bir yerleşim yeridir. İtalya'da Hititbilim ile ilgili 1950 yılında araştırmacı ve Hititbilimci olan Piero Meriggi ve Giovannı Pugliese Carratelli Hititbilim çalışmalarına başlar. İki araştırmacı ve daha sonraki yıllarda eğitim gören öğrenciler Hitit üzerine önemli çalışmalarda bulunurlar. Bu çalışmalardan sonra İtalya'da Florensa, Napoli, Pavia, Pisa, Roma ve Trieste'de Hititbilim üzerine çeşitli kürsüler kurulur.

Pisiris: Karkamış'ın son Kralı olduğu söylenmektedir. İ.Ö. 727-716 tarihleri arasında hüküm sürmüş olduğu belirtilmektedir.

Pitaggatalli: Çivi yazılı metinlerde Hititlerin Şapidduva kentine girmesini engellemek için komplo kuran biri olduğu söylenmektedir. Murşili II'nin yıllıklarında bu konuyla ilgili çiviyazılı ifadelerin olduğunu O.R. Gurney "Hititler" adlı kitabında ele almıştır. Murşili II'nin yıllıklarındaki metinde, *''…Böylesi haberi (yani, Pitaggatalli diye birinin Hitit ordusunun Sappiduva kentine girmesini önlemek için komplo kurduğuyla ilgili haberi) alır almaz Attana'yı depo haline getirdim ve ordunun levazımını orada bıraktım. Fakat orduya savaş düzeninde yürüyüş emri verdim. Ve düşmanın ileri karakolları olduğu için Pitaggatalli'nin etrafını sarmaya girişseydim ileri karakollardaki gözcüler beni göreceklerdi, dolaysıyla benim yetişmemi beklemeyecek ve benden önce kaçmış olacaklardı. Bu yüzden yüzümü aksı yönde, Pittaparaş'a doğru çevirdim. Fakat akşam olunca geri döndüm. Pitaggatalli'nin üstüne yürüdüm. Bütün gece*

boyunca yürüdüm ve şafak vakti Şapidduva'nın eteklerine ulaştım ve güneş doğar doğmaz saldırmak için ilerledim. Pitaggatalli'nin beraberinde getirdiği 9000 kişi savaşa katıldı ve onlarla dövüştüm. Tanrılar benden yan oldu, mağrur fırtına tanrısı, benim efendim, Arinna'nın güneş tanrıçası benim hanımefendim... Ve ben düşmanı mahvettim..." şeklinde bilgiler bulunmaktadır.

Pitura: Ya da Pitara. Bu kentin Çukurova ve doğu yakasını kapsayacak şekilde kurulduğu belirtilmektedir. Kizuwatna Krallığı'na bitişik bir sınır kenti olduğu belirtilir. Kentin günümüzde Elbistan sınırlarına yakın bir yerde kurulmuş olabileceği tahmin edilmektedir.

Piyaşili: Şuppiluliuma I'in oğludur. (Hurri dilinde Şarri-Kuşuh olarak tanınır. Şarri-Kuşuh'un karşılığının Hurice "Handena" adı olduğu da ifadelerde gösteriliyor. Bunun anlamı da bölgedeki dil ve kültüre gösterilen saygının karşılığı şeklinde verildiği açıklanıyor.) Babasının kuşattığı Kargamiş'in işgalinden sonra kurulan krallığın başına getirildi. Şarri-Kuşuh'un torunları da Kargamış'ta krallık yaptılar.

Pithana: (NeşaKkralı Pithana olarak da bilinir.) Kuşşaralı Pithana olarak bilinen Hititlerin kurucu Kralı olarak belleklerde yüceltilir. Oğlu Anitta ile beraber egemenlik sürdürür. Hititleri egemenliği altında tuttuğu dönemlerde Babil'de Hammurabi (İ.Ö. 1728-1686) Asur'da ise Şamşi-Adad I (İ.Ö. 1719-1688) hüküm sürüyordu. Karadeniz bölgesindeki Zalpa Krallığı dâhil bölgede bulunan çoğu beylikleri işgal ederek egemenliği altına aldı. Savaşmayı ve büyümeyi seven bir kral unvanını elinde tuttu. Hatti Ülkesinin güneyindeki Kaneş kentini de işgal ederek topraklarına kattı. Zalpa'daki Nerik kentinin kuşatmasına dinsel yönden önem vermişti. Bitmek bilmeyen savaşlara devam eden Pithana, Neşa kentini kuşatıp, krallarını esir aldıktan sonra halka hiç kötülük yapmadı. Kaynaklar Pithana'nın Neşa kenti ve diğer kentlerin halkına kendi halkı gibi davrandığını ifade ederler.

Pişeni: Hantili I'in oğludur. Zidanta tarafından çocuklarıyla beraber öldürülür.

Pirwa: Hitit mitolojisinde adı geçen bir tanrı. At üzerinde oturmuş bir şekilde betimlenmiştir. Arkeolojik kazılar ve araştırmalarda bulunan belgelerin çoğu günümüz dillerine çevrildiği zaman dönemin uygarlığıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar da ortaya çıkar. Pirwa adlı tanrıyla ilgili ne tür törenlerin yapıldığı çiviyazılı belge eksikliğinden dolayı bilinmiyor.

Piya: Tarhunda'nın oğlu olduğu şeklinde yazılı belgeler var. Adana yakınlarındaki Hemite köyünde bulunan bir kaya kabartmasında

Piya'nın adı Luwi hiyeroglifleriyle yazılmıştır. Yazıda, *"Tarhunda, Tarhu'nun oğlu Piya'dır,"* şeklinde bir ifadenin olduğu belirtilmektedir.

Piyamaradu: (Piyamaradus şeklinde yazıldığı da görülmektedir.) Arzava kökenli olduğu belirtiliyor. Murşili'ye yenilerek deniz yoluyla Ahhiyava'ya kaçmış olan Arzava Kralı Uhhaziti'nin torunu şeklinde belirtiliyor. 1307 yılında Murşili'nin Mıra Krallığı'na getirdiği Kubantakuruntа, başarısız olunca Piyamardu'nun akraba çevresi yeni bir krallığı ele geçirmek için güçlenmişlerdi. Kızını Atva (Atpa) valisinin oğluyla evlendirmesinin temelinde krallığı ele geçirmekti. İlk hedefi Wilusa/Troia'ya bir saldırı denemesi oldu. Wilusa Kralı Alaksandu zamansız yakalanınca zor anlar yaşadı, ancak Hitit kuvvetleri zamanında gelince Piyamaradu'nun saldırısı başarılı olamadı. Daha sonraki dönemlerde de Hititlerin vasılı olarak Hattuşa'ya baş kaldırmışsa da bu isteği yerine getirilememişti. Nedeni de daha önceleri kent krallarıyla Hattuşa arasında anlaşmaların oluşuna bağlanmıştı. Piyamaradu son olarak yine Hititlere başkaldırmış ve sonucun kötü olacağını anlayarak Ahhiya valisi olan damadı Atva'nın (Atpa) yönetiminde Millavanda'ya çekilir. Büyük bir olasılıkla orada öldüğü şeklinde ifadeler var.

Piyasili: Bir Prens. Hitit Kralı Telepinu Halep Krallığı'na, Halep Kralının oğullarından biri olan Piyasili de Karkamış Krallığı'na getirilmiştir. Suppiluliuma zamanında büyüdüğü söylenen Asur tehlikesini önlemek için görevlendirildi. Hitit ordularıyla beraber Mittanilerin başkentleri olan Vassukkani'yi ele geçirirler. Bu kral "Şarrikusuh"adlı bir hanedan adı altında egemenlik sürmüştür. Yönetimini üstlendiği bölgede halk tarafından dil, din ve geleneklerinin uygulanmasıyla sevilmiş ve sembol haline getirilmiştir.

Polens Sarrumay: Murşili II'nin oğludur. Belge yetersizliği nedeniyle kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Porsuk: Hititlerin yaşamış oldukları bir bölgedir. Arkeolojik alan olarak kazıların yapıldığı bir yer olarak açıklanır.

Potern: Hititçede anlamı henüz çözülmemiş bir sözcük olduğu belirtiliyor. Potern için "sığınma yeri" anlamına gelen "Saram(an)" sözcüğü kullanılmış olabilir şeklinde ifadelerin olduğu görülüyor.

Potern: Hattuşa ve Alacahöyük'te bulunan Yeraltı geçitlerine verilen ad. Güvenli geçitler olarak belirtilen potern; uterus (rahim-matris) kadınlığın sembolüyle güven açısından özdeşleşmiş olduğu belirtilmektedir.

Posternlı sur: Kesikkaya'nın arka tarafından Hattuşa'ya giden yolun

geçtiği bir sur olarak tarihte yer alır. Surun kalıntılarından eski dönemlerde başkenti güney ve batıdan gelecek tehlikelerden koruyordu. Surun yapımı sandık duvar tekniğiyle yapıldığı görülür. Yaklaşık 8 metre genişlikteki duvarda 12 ve 20 metrelerde kulelerle donatıldığı belirtiliyor.

Proto-Hititlere bağlı krallıklar: Araştırmacı tarihçiler Asur ticari kolonileri çağında Asur Kralı Naramsin'e karşı ittifak içinde olan kent krallıklarından söz ederler. Bu krallıklar; Hattina Krallığı (Antakya ve kuzey bölgeleri), Kargamış Krallığı (bugünkü cerablus, Kuzey Fırat geçidinde), Sam'al Karalığı (Bugünkü Zincirli), Hilakku Krallığı (Toroslar ve Adana'nın kuzey bölgeleri), Que Krallığı (Adana ve çevresi), Mazaka Krallığı (bugünkü Kayseri ve çevresi) Tabal Krallığı (Kayseri, Nevşehir ve Ürgüp civarı), Gurgum Krallığı (Maraş ve Gaziantep bölgesi), Milidia Krallığı (bugünkü Malatya İli ve çevresi), Kummuh Krallığı (Toroslar ile Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının kıyıları) Kummuh Krallığı şeklindedir.

Puchstein: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. 1882/1883 yılında Humman ile beraber çeşitli yerlerde yaptıkları gezilerle tarihin sayfalarında yer almış uygarlıkların ortaya çıkmasında etkili oldular. Diğer uygarlıklarda emeği geçen arkeologlar, yazıtbilimciler Hitit uygarlığının da gün yüzüne çıkmasına neden oldular. Genellikle Hitit kazılarını yapan arkeologların bir başka uygarlıkta da kazı ekiplerinde bulunmuş oldukları belirtilmektedir.

Puduhepa: Hıtit Kraliçesidir. Hattuşili III'ün ikinci karsıdır. Arkeologlar Hattuşili III ve Puduhepa'nın ortak kullandıkları bir mührü bularak koruma altına almışlardır. Kizzuvatna Ülkesinin Lavazantiya kentindeki İştar tapınağının rahibinin kızıdır. Kadeş Bariş Antlaşması'nın arka yüzünde (Antlaşmanın tableti gümüşten yapılmıştır.) Puduhepa'nın mührü bulunuyordu. Mühürde, *"...Hattuşa Ülkesi prensesi, yeryüzünün efendisi Arinna'nın güneş tanrıçasının gözdesi, tanrıçanın hizmetkârı, Kizzuvatna Ülkesinin kızı Puduhepa'nın mührü..."* şeklindeki anlamlı açıklama Ramses II'yi etkilediği belirtiliyor. Puduhepa, Kizzuwatnalı olduğu söylenen bir rahibin kızıdır. Mısır ile yapılan Kades Savaşı dönüşünde Hattuşili III, Lawazantiya kentine gelmiş ve Puduhepa ile evlenmiştir. Araştırmalara göre Puduhepa'nın kumaz bir kadın olduğu söyleniyor. Hattusili III'ün bu evliliği politik amaçla yapmış olduğu tahmin ediliyor. Hattuşa'da kralın üzerinde kurduğu otoriteyle tanınıyor. Kaynaklarda Puduhepa'nın kendi başına özgürce karar aldığını ve mühürlerde onun da

adının geçtiği gösteriliyor. İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde bir kopyası bulunan Kadeş Antlaşması'nda Puduhepa'nın mühürü vardır. Puduhepa bir yazılıtaşta eşi Hattuşili III'ün altından bir heykelinin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Puduhepa'ya ait üç adet mühür arkeolojik kazılar sırasında Tarsus, Ugarit ve Hattuşaş'ta bulunmuştur. Puduhepa Hattuşili III döneminde Hititlerce tapınılan tanrıların listesini yeniden oluşturur. Çünkü Hitit inancında tanrıların evlenmeleri ve çocuk sahibi olduklarına inanılırdı. Onların yaşamlarını insanların yaşamına benzetirlerdi. Puduhepa'nın Hitit krallık sarayındaki egemenliği Mısır'da bir dönem firavun olarak görev yapmış olan Hacşepsut'un davranışlarına benzemektedir. Çünkü ikisi de krallık otoritesine egemen olmak istiyorlardı. Hitit Kralı III Hattuşili gibi Puduhepa da Lavazantiya kent tanrıçası İştar'ın hizmetinde görülüyordu. Araştırmacılar Hitit kraliçeleri arasında sadece Puduhepa'nın rahip kızı olduğunu ileri sürerler. Puduhepa belgelerde kendini daha farklı gösteriyor, ancak tawananna unvanını kullanmıyordu. (Bu yaklaşım onun tawananna olmadığını ve Urhi-Teşub'un onun yerine başka bir tawananna atadığı şeklindeki bilgilerin yanlış olduğu belgeler arasında yer almaktadır. Bu unvan yerine "allai" unvanını kullanarak bir yenilik yapar. Allai, "hanım, bayan" anlamında Hurice bir sözcüktür. Bu davranışı onun Huri geleneğini Hitit bölgesine taşımaktı.) Puduhepa o dönemlerde kralın yanında mühür sahibi olan tek kadın olarak görülüyor.

Purilli: Mitolojik kaynaklarda tapınıldığı belirtilen bir tanrıdır. Göklerin fırtına tanrısı olduğu şeklinde ifadelerin yer aldığı kaynaklar da var. Kendi adına yapılan şenliklere de Purulli şenliği adı verilmiştir. Purulli yeni yıl şenliği olarak kutlanmıştır. İlluyanka mitolojisinde yeni yıl şenliği şeklinde belirtilmektedir. Bak Purulliya.

Purşhanda: (Puruşhanda Hitit dilindeki adıdır. Diğer uygarlıklarda Buruşhatum/Parşuhanta adıyla tanınmıştır.) Hititler döneminde bir kent. Orta Anadolu'daki Acemhöyük'te yer alır. Kral Labarna, dış seferlere çıktığı zaman kenti kardeşleri ve oğulları yönetirlerdi. Bu kent "Aşağı Ülke" olarak anılmıştı. Bu kentte bir dönemler Kizzuvanta Krallığı'nın hüküm sürdüğü de belirtiliyor. Hititlerin düşman ülkelerinden biri. Murşili II bu kenti kuşatmak için bir yıl Astarpa ırmağının yanında mola verdi. Amacı Purşhanda ülkesine kaçmış olan Abbasileri geri getirmekti. Bu kent Arzava'ya bağlıydı. Murşili II bu savaşlarda toplam 65 bin esir alarak Hattuşa'ya getirdi. Arzava'yı da kendine bağlı bir krallık haline getirdi. Böylece Hattu-

şaş'a gelen Arzava kral veliahtı ve aynı zamanda damadı olan Maşhuiluva'yı da Mira Ülkesinin kralı yaptı.

Purandamuva: Hititlerin başyazıcısı Midanamuva'nın oğludur. Babası gibi yazıcılık görevini devraldığı belirtiliyor.

Purulliya: [Ya da Purulli ("Purulli (ya)")] Hititlerde bir bayram. Genellikle dinsel bayramlar için üç gün tören yapılırken Purulliya bayramı için bir aylık süre verilirdi. Bunun da nedeni Kralın kült yerlerini gezmesine bağlanırdı. Bu kült yerleri olan Zippalanda, Nerik, Arinna ve diğer kült yerleri birbirlerine uzak mesafelerde olduğu için bu süre krallık tarafından uygulanırdı. Purulli'nin ayrıca toprak anlamına geldiği ifade ediliyor. Purulliya, Hitti dilindeki adıdır. Bayramın adı "toprak" sözcüğüyle bağlantılı olarak belirtilmektedir. Purulli(ya) bayramında genellikle İlluyanka'nın fırtına tanrısına karşı yaptığı dövüş sahnesi temsili olarak yapılmaktaydı. Bayram bu öyküden dolayı yeni yılda kutlanırdı.

Puruşhanda: Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Puruşhanda: Bkz. Parşuhanta.

Puruşhanda: Günümüzde Kayseri ilinin Hititlerdeki adıdır. Kayseri, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yer alan bir kenttir. Bkz. Kayseri.

Pusarruma: (Labarna olarak yazıldığı da görülür) Hitit Kralıdır. Belge yetersizliği nedeniyle krallığı ve siyasal kimliği hakkında bilgi verilemiyor.

Puşu-ken: Karum adlı pazarlarda kaçakçılık yaptığı öne sürülen bir Asurlu tüccar. Bu tüccar kaçak mal bulundurmaktan tutuklanarak hapse atılır. Nedeni de iki ülke arasındaki kurallara uymamış olmasından kaynaklanıyor.

R

Raditu: Sivas ili Gürün ilçesinin güneydoğusunda yer alan Arslantaş (Gürpınar)'ın Hititlerdeki adı. Bu yer arkeolojik alan olarak koruma altına alınmıştır.

Ramsay: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. 1890 yılında Hogarth ile birlikte çeşitli yerlerde yaptıkları gezilerle tarihin derinliklerinde yer almış uygarlıkların ortaya çıkmasında etkili oldular. Diğer uygarlıklarda emeği geçen arkeologlar, yazıtbilimciler Hitit uygarlığının da gün yüzüne çıkmasına neden oldular. Genellikle Hitit kazılarını yapan arkeologların bir başka uygarlıkta da kazı ekiplerinde bulunmuş oldukları belirtilmektedir.

Razama: Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Refalar: Eski Ahit kitabında (Tekvin XV 19-21/Tevrat) adı geçen kavimlerden; Keniler, Kenizziler, Kadmoniler, Perizziler, Refalar, Amoriler, Kenanlılar, Girgaşiler, Yebusilerden başka Hititlerden de söz edilir. Tekvin Yeşu III/10'nda yeniden diğer kentler sıralanırken Hititlerin varlığından ifadeler görülür. Hititlerin Anadolu'da yaşadıklarının kanıtı olarak Tevrat'ta Hititlerle beraber adı geçen kentlerden biridir.

Res gestae: Sözcük karşılığı "yıllıklar" anlamında tanımlanmıştır. Hitit belgelerinde Kral Murşili'nin babası Şuppiluliuma I'in iki şekilde yıllıklar yazdırdığı belirtiliyor. Bunlar on yıllık süre içinde yapılan çalışmaları içeren "on yıllıklar" ve diğeri de geneli ele alan "tam yıllıklar" şeklindedir.

Roma: İtalya'da bir yerleşim yeridir. İtalya'da Hititbilim ile ilgili 1950 yılında araştırmacı ve Hititbilimci olan Piero Meriggi ve Giovanni Pugliese Carratelli Hititbilim çalışmalarına başlar. İki araştırmacı ve daha sonraki yıllarda eğitim gören öğrenciler Hitit üzerine önemli çalışmalarda bulunurlar. Bu çalışmalardan sonra İtalya'da Florensa, Napoli, Pavia, Pisa, Roma ve Trieste'de Hititbilim üzerine çeşitli kürsüler kurulur.

Runda: Hititler tarafından tapınılan bir tanrıdır. Kökeni yaklaşık üç bin yıla dayandığı anlatılır. Alacahöyük'te geyiklerin tanrısı şeklin-

de tapınıldı. Çivi yazılı belge yetersizliğinden Runda'nın hangi krallıktan ithal edildiği bilinmiyor.

Runtija Kurunti: Hititlerde koruma tanrısı şeklinde tapınıldı. Bu tanrının sol omuz hizasında bir ok yayı tuttuğu belirtilmektedir. Tipik Hitit giysileri içinde, şapkalı, kısa elbiseli ve yuvarlak biçimdeki ayakkabılarıyla resmedilmiştir. Runtija Kurunti'nin betimlendiği dikilitaş Sivas iline yakın olan Altınyayla'da bulunmuştur.

Ruşhanılıa: Toprakkale'nin Hititlerdeki adıdır.

S

Sa: Hitit dilinde bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı bir rengi işaret eden "kırmızı" anlamında gösterilmiştir.

Sakçagözü'nde bulunan kaya kabartmaları

Sag: Yüksek düzeydeki kişileri belirten bir sözcük olarak Sümerlerden Hititlerin diline geçtiği belirtiliyor. Bu sözcüğün Hititlerde Sümerce sözcüklerden alınmış olduğu ve fonetik olarak da "Sümerogramı" şeklinde belirlenmiş olduğu açıklanıyor. Genelde Hitit edebiyatına Akkad dilindeki metinler geçtiği için, yazmanlar bu dillerden de çoğunlukla faydalanmışlardır.

Sag.geme.ir: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "kölebaşı" şeklinde tanımlanmıştır.

Sah: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "domuz" şeklinde tanımlanmıştır.

Sâhis: Kaynaklarda "değerli bir odun cinsi" şeklinde belirtilir. "Giserin" adıyla bilinen sedir ağacıyla birlikte yazıldığı belirtilir. Türk araştırmacı Ethem'in 1974 yılında yorum yaparken sâhis'in "Gissahi ve gı-dug-ga adlı sazla" birlikte yazıldığını belirtir. Aynı şekilde kullanılan "hapuriiasa" ise yatak malzemesi şeklinde kullanılan bataklık sazlarından bir çeşit olduğu ifade edilir.

Sahurunuva: Şarri-Kuşuh'un oğludur. Kargamış Kralıydı. Sınırlarını Hititlerin lehine koruyor ve genişletiyordu. Nedense Kadeş yakınlarında olan bu kente Ramses II saldırıya yanaşmamıştı.

Sahurunuva: Karkamış Kralıdır.

Sakcagözü: Gaziantep'in 50 kilometre batısında yer alan Hititlerin de yaşadığı arkeolojik bir alandır. Kentin orijinal adı bilinmemektedir. Buradaki arkeolojik buluntular 1983 yılında keşfedilir. Arkeolojik kazılarda bölgede çeşitli kaya kabartmaları bulunur. Kabartmalarda güneş tanrısı Şamaş'ın sembolünü betimleyen iki figürün yer aldığı ve ortalarında soy ağacını belirleyen bir ağaç kabartmasının da yer aldığı ilgi ile karşılanmıştır.

Sakuni: Hititlerde haşlama türü bir yemek. A. Ünal, "...Üç adet koyunun etini alırlar. Ciğer, yürek ve böbreği (ya da dalak) ateşte pişirirler. Dokuz kalın ekmeği ve bir pastayı kurban çukuruna getirir-

ler. Ve onları aşağıya kurban olarak sunarlar. Eti haşlarlar (ama) ayakları ve deriyi (kazanın) içine atmazlar. Onları çukurun içine atarlar..." şeklinde ifade eder. Sakuni adlı bu yemeğin yapılışı da bu ifadeden yola çıkılarak tahmini olarak yapılmıştır. Yemeğin yapılışında ise, 1 kg. kemikli ya da kemiksiz iri doğranmış koyun eti, 2 lt su, 25 gr. tuz kullanılır. Et ve su birlikte kaynatılır. Köpükler temizlenir, ateşten indirildiğinde tuz ilave edilir. Et kemikten ayrılıncaya kadar pişirildikten sonra tüketilir.

Sal-A-Zu: "Sal" Hititlerde kadın anlamında kullanılmıştır. "Sal-A-zu" ise kadın hekim demektir.

Sal: Hitit dilinde sözcük karşılığı "kadın doktor" anlamında kullanılan bir sözcüktür.

Salhasnupal: (Ya da Sal-hasnupal) Hititlerde doğum yaptıran kadınlara verilen bir ad. Bu ad günümüzde "ebe" karşılığı olarak ifade edilmektedir. Bilindiği gibi "sal" Hitit dilinde kadına verilen bir addır. Hitit ebeleri doğum sırasında iki sandalye, üç yastık (Bu yastıkları taburelere yerleştirirler.) kullanırlardı. İki tabureye yastıklar konur. Kadının üzerinde oturduğu iki tabure arasında yere konulan üçüncü yastığın da doğum sırasında kazayla düşebilecek çocuğun korunması şeklinde değerlendirmişlerdi. Doğum sırasında sandalyenin kırılmasını da uğursuzluk olarak gösterirlerdi. Bu durumda doğumun yapıldığı yer lanetlenmiş olduğu için değiştirilirdi. Doğum esnasında yapılan törenler Hattuşa'da bulunan tabletlerde gösterilmiştir. Bu törenler kadının ilk gebelik durumunda tanrıçaların onuruna yapılan törenlerdi.

Sal-suhur-lal: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "yardımcı kadın, cariye" şeklinde tanımlanmıştır.

Salli-aşeşşar: Sözcük karşılığı "büyük toplantı" anlamında tanımlanmıştır.

Salusa: Beşli tanrılar ailesi gurubu içinde 19 tanrıçanın adı geçmektedir. Bu tanrıçaların çoğunun adı henüz belge yetersizliği nedeniyle çözülememiştir. Adları çözülüp, günümüze ulaşan tanrıçalar ise; Takitu, Hutena, Hutilura, Alatu, Naparpi, Salusa, Tapakina (Damkina), Nikalu ve Sausga'dır. Yekbaz köyündeki kazılarda kalker blok üzerinde tanrıçanın betimi yer almıştır. Diğer tanrıçaların bulunduğu kaya parçasının tahrip olması nedeniyle kimliklerine ulaşılmadığı belirtiliyor. Bu adların Hurice adlar olduğunu belirten kaynaklar var.

Sama: Kişiliği hakkında belge eksikliği nedeniyle bilgi verilemiyor. Ancak, arkeologlar tarafından bulunan gümüş bir kase üzerindeki

yazılar çözüldüğünde, "*…Hattuşalı adam….Tuthaliya, Labarnai, Tarviza Ülkesini yok ettiğinde, Sama'ya bu kaseyi bağışlamıştır…*" şeklinde bir ifadenin yer aldığı görülür. Yazıda Sama'ya gümüş bir kâsenin Kral Tuthaliya I tarafından verildiği belirtilmiştir. Gümüşten yapılmış kâsedeki metinlere bakıldığında Sama'nın bir başka kent devletinin kralı ya da valisi olduğu şeklinde çağrışımlar yer almaktadır.

Samama-fındığı: H.G. Güterbock bu sözcüğe "ceviz, fındık, badem, Antep fıstığı" gibi anlamlar yükler. Sözcüğün Sümer dilinde "segis-i" Akkad dilinde "sammassammu" Luwi dilinde ise "Sammammanza" şeklinde yazıldığı görülmektedir. Çivi yazılı metinlerde bu bitkinin ekmekte kullanıldığı ve "incir, kuru üzüm, zeytin, elma, nar" gibi bitkilerle yan yana sıralandığı belirtilmektedir.

Samosata: (Samsat, Daha sonraları da Kommagene olur. Kommagene'nin sözcük anlamlarından yola çıkıldığı zaman; Kürt dilinde "kom": "barınak, ev, ahır, toplanma yeri"; "gene" ise "kadın" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Sözcüklerin karşılığını sağlayan diller ise Rus, Ermeni, Fars ve Kürtçe dilleri olarak saptanmıştır. İki sözcüğün birleştirilmesine bakıldığında kadınlar birliği ya da kadınlar evi şeklinde bir ifadenin ortaya çıktığı görülmektedir. Acaba Adiyaman bölgesindeki Kommagene Krallığını Kürt kadınlar mı yönetiyordu? Yani Kürt kadınlardan oluşmuş bir Amazon birliği mi bulunuyordu? (Bu sorular umarım gerçek yanıtını bir gün bulacaktır.) Adiyaman ilinin bulunduğu yerde olan bir krallıktı. Başkentleri ise Kummuh'tu.

Samsat: Bkz. Samoasta, ya da Kommagene.

Samuha: Malatya yakınlarında bir kent adıdır. Urhi-teşup bu kentte tutuklu olarak kalmıştır. Burada tutuklu bulunan Urhi-teşup iyi karşılanmış daha sonra Hitit kralı tarafından Suriye'deki Nuhaşşi kentine sürgüne gönderilmiştir.

Sangara: Yeni Hitit Krallığı'na da başkent olan Karkamış'ın Kralıdır. Hitit Kralı Sangara vergi vermek üzere Asurluların teklifini kabul edip onlara karşı olan bağlılığını gösterdi. Sangan'nın Son Karkarnış Kralı olduğu söylenmektedir.

Santaş: Haşşuva'da bir saray hizmetçisidir. Hurrilere hizmet eder. Sonra da Hurri Kralını görmeye gider. Haşşuva'daki bu olayı Kral duyunca Santaş'ı cezalandırır. Ceza olarak da onu sakat bırakılması şeklinde gerçekleştirilir. Bazı kaynaklarda sarayda görevli bir general olduğu belirtilmektedir.

Sapinuva: (Ya da Şapinova/Şapidduva) Hititler döneminde bir çarşı. Kalıntıları bulunduğu zaman kerpiçten yapılmış duvarlar, kazanlar

ve küpler bulunmuştur. Çarşının 1200 m2 bir alanı kapladığı anlatılıyor. Bulunan küplerin hepsinin kırık ve kerpiçlerle yere sabitleştirdiği ifade edilmektedir. Küplerden küçükleri yaklaşık 1 ton büyükleri ise 3 ton civarında hububatı alabilecek büyüklüktedir. Arkeolog Mustafa Süel, kazı sırasında çarşıdaki tüplerin yanında maşrapanın da bulunduğunu anlatır. Hatta bir parça kumaşın da bulunduğunu ve dağılmaması için özel sıvıyla incelenmek üzere korumaya aldığını belirtir. Çorum bölgesinde yapılan bu kazılarda bulunan bir taş kabartmada tanrıların resmedildiği ve bu kabartmanın Suppiluliuma II dönenme ait olabileceği tahmin edilmiştir. Bkz. Şapinova.

Saram(an): Filologlar tarafından kesin olmamakla beraber sözcük karşılığı "sığınma yeri" olarak belirtilmiştir.

Saramna: Hitit mutfağında ekmekli-etli bir yemek türüdür. Bu yemeğin "An-tah-sum" bayramının törenlerinde adı geçmektedir. Bu bayram ile ilgili bir tablet çevirisinde, "...Haliyami adamları saramna ekmeğini dizerler. Aşçılar pişirilmiş yağı saramna ekmeğinin içine koyarlar..." şeklinde bilgiler yer alır. Bazı metinlerde ise koyun yağı şişlere geçirilir, yağ ekmeğin içine işleyene kadar bu pişirme davam eder. Yağ ekmeğe işlendikten sonra parçalanının atıldığı belirtilmektedir. Belge yetersizliğinden dolayı saramna ekmeğinin yapılış şekli bilinmediğinden "ninda-gur-ra" ekmeği kullanılmıştır. Yağlı saramna ekmeğinin yapılışı ise; 1 adet hazırlanmış saramna (onun yerine ninda-gur-ra), 400 gr. kuşbaşı şeklinde doğranmış koyun içyağı. Koyun iç yağı bir ızgarada pişirilir ve ekmeğin içine konulur. Bir başka şekli de koyun iç yağı çöplere geçirildikten sonra yağını damlatana kadar pişirilir ve daha sonra kalan parçalar atılır. Yağ da bu şekilde ekmeğin içine işler.

Sarku: (Saygın) A. Ünal Hitit metinlerinde sarku adlı bir yemekten söz edilir. Bu yemeğin dinsel törenlerde kullanıldığı gösterilmektedir. A. Ünal. "...Üç adet koyunun etini alırlar. Ciğer, yürek ve böbreği (ya da dalak) ateşte pişirirler. Dokuz kalın ekmeği ve bir pastayı kurban çukuruna getirirler. Ve onları aşağıya kurban olarak sunarlar. Eti haşlarlar (ama) ayakları ve deriyi (kazanın) içine atmazlar. Onları çukurun içine atarlar..." şeklinde ifade eder. Bu ifadelerden yola çıkan yemek uzmanları tahmini olarak; 1 adet koyun karaciğeri, bir adet koyun yüreği, 1 adet koyun dalağı, 35 gr. tuz kullanırlar. Ciğer, yürek, dalağın üzeri keskin bir aletle daha çabuk pişirilmesi için kesikler atılır. Ateşte kızartılarak tüketilir.

Saray kalıntıları: Hitit kral saraylarıyla ilgili arkeologlar yoğun çaba göstermişlerdir. Beycesultanda "yanık saray" Orta Tunç Çağına tarihlendirilmiştir. İslahiye (Güneydoğu) yakınlarında bulunan Tilmen Höyük'te bir saray kalıntısı ortaya çıkarıldı. Sarayın yapılışı Orta Tunç Çağına tarihleniyor. Kültepe, Acem Höyük ve Konya ili bölgesindeki Karahöyük'te bulunan saray kalıntıları İslahiye'deki sarayın yapılış dönemlerine tarihlendiği açıklanmıştır. Bu saraylardan en önemlisi Boğazköy'deki Büyükkaya'nın üzerinde kurulan kral sarayı akla gelir. Bu sarayın doğu ve kuzey yamaçları kayalardan korunmuş, güney ve batı yakası da insan emeğiyle yapılmış surlarla güçlendirilmiş ve koruması sağlanmıştır.

Saray çorbası: Hititlerin mutfaklarının zenginliği un ürünleriyle yapılan çeşitli yiyeceklerden oluşurdu. Saray çorbası da saray mutfağının önde gelen bir yemeğiydi. Bu çorbanın yapılışı, *"...180 g.r bulgur, küçük doğranmış bir baş soğan ve dövülmüş 2 diş sarımsakla, yeterince sıvı yağ ya da tereyağında kavrulur. Bu karışıma iki yemek kaşığı un eklenir ve topaklaştırmadan karıştırılır. Daha sonra ¾ Lt şarap ve ¾ lt koyu kıvamda tavuk ya da sebze suyu eklenir ve 20 dakika kaynatılır. Çorba koyulaştığında, şarap ve tavuk suyu eklenir. 200 gr. haşlanmış nohut eklenip tuz, iyi cins beyaz üzüm sirkesi ve balla tatlandırılır. Üzerine taze kimyon, kişniş (ya da maydanoz) serperek servis yapılır..."* şeklinde açıklanmıştır.

Sar-kissati: Sözcük karşılığı "dünyanın kralı" anlamında tanımlanmıştır. Tuthaliya bu unvanı kullanarak kendini tanıtmıştır.

Sarişşina: Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Sarissa: (Günümüzdeki adı Altınyayla/Kuşaklı) Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Sarıkale: Hattuşa kentinde Hititlerin mimarisinde arkeologlar tarafından "kör kaya" olarak adlandırılan yapıların bulunduğu alan. Bölgede yer alan kayaların üzerinde bir dönem yapıların olduğu tahmin ediliyor. Araştırmacılar Hitit metinlerinde "Kayaüstü yapıları" adını verdikleri yapıların bu kayaların üzerinde olmuş olacağı tahmin ediliyor. Bu yapıların ölü saklamayla ilgili yapılar olduğu söylenir. Ancak bazı araştırmacılar bu küçük yapıların savunma amaçlı kullanılan küçük kale şeklinde değerlendirilmiş olabileceğini ileri sürerler. Kaya 60 metre yükseklikte bir duvar gibi doğal yapısıyla başkent olarak bilinen Hattuşaş'ın görünümüne başka bir güzellik vermişti. Hitit döneminde bu kayanın üzerinde yapıların olduğu kalıntılardan dolayı açıklanır. Kayanın üzerinde inşa edilmiş yapıların ölü kültüyle ilgili yapıların olabileceği belirtilir.

Sarrumma: (Bazı kaynaklarda Sarruma şeklinde yazıldığı görülür.) Teşup ile Hepat'ın oğludur. Dağ tanrısı şeklinde tapınıldı. (Patron tanrısı olarak belirtildiğini gösteren kaynaklar var.) Hurri tanrısıdır. Daha sonraları Hitit mitolojisinde de tapınılan bir tanrı şeklinde görülmektedir. Kizzuwatna Krallığı tarafından da tapınıldı. Hatta Hitit kralı Şupiluliuma I ile Kraliçe Henti, Kizzuwatna kentinde tapınılan Hepat ve Sarruma tanrısının tapınma yerlerine Hititli prensleri rahip olarak göndermişti. Dinsel antlaşma metinlerinde Sarrumma, "Kal" tipi tanrılar listesinde yer almıştır. E. Lorce tanrı Kal'ın koruyucu niteliğini yazılarında belirtmiş ve özellikle de kapıları koruyucu niteliği de belirtilmektedir. Bu tanrı, tanrıça Hepat'ın arkasında Aslan (ya da panter) üzerinde gösterilmiştir. Rölyefinde belinde hilal kabzalı kılıç, sol elinde bulunan diken saplı balta dikkat çeker.

Saruwanis: Andaval yazıtında Nahitiya'nın (günümüzde Niğde) lordu olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Niğde merkezinde bazı buluntularda da onun adı geçmektedir. Saruwanis, Warpalawas'ın Tuwana krallığının komutanlarından biri olduğu ifade ediliyor.

Sarwatiwaras: Tabal Kralı Wasusamaras'ın vasalı olduğu ileri sürülen Sarwatiwaras'ın yazdığı bir dikilitaş Sultanhanı yerleşim yerinde bir çiftçinin evinde bulunmuştur. Çiftçinin evinde bulunan dikilitaş bir kuyu malzemesi şeklinde kenarları yuvarlak hale getirilerek kullanılmıştır. Üstündeki yazılar Luvi hiyeroglifiyle yazılmıştır. Bu yazıtın Tabal Kralı Wasusamaras'ın vasalı olduğu ileri sürülen Sarwatiwaras tarafından yazıldığı belirtiliyor. Yazıtın Topada ve Sivasa arkeolojik alanlarında bulunan anıt şeklindeki yazıtlarla benzer olduğu söylenmektedir. Bulunan yazıtlar Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altına alınmışlardır.

Sasa: Karkamış kralıdır. Bu Kralın varlığı kendisi tarafından yaptırılan bir yazılıtaşta "öküzün başı ve ayağı" şeklinde tanımladığı kayalara yontulan şekillerden otaya çıkarılmıştır.

Sangara: Karkamış kralıdır. İ.Ö. 873-850 tarihleri arasında hüküm sürmüştür.

Sanusiye: (Ya da Sunisa) Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Šaušga: Teşup'un kız kardeşidir. Birlikte Ullikummi'ye karşı savaşmışlardır. Bkz. Ullikummi şarkısı.

Sausga: Hitit mitolojisinde çift cinsiyetli bir tanrı şeklinde tapınıldı. Hurri tanrısıdır. Çift cinsiyetli oluşu bazı kaynaklarda kanatlı bir kadın, bazılarında ise sağ elinde bir balta tutan erkek şeklinde tanımlanmıştır. Ninatta ve Kulita adlarında iki hizmetçisi vardı. Sausga, beşli tanrılar ailesi gurubu içinde 19 tanrıçanın adı geçmekte-

dir. Bu tanrıçaların çoğunun adı henüz belge yetersizliği nedeniyle çözülememiştir. Adları çözülüp günümüze ulaşan tanrıçalar ise; Takitu, Hutena, Hutilura, Alatu, Naparpi, Salusa, Tapakina (Damkina), Nikalu ve Sausga'dır. Yekbaz köyündeki kazılarda kalker blok üzerinde tanrıçanın betimi yer almıştır. Diğer tanrıçaların bulunduğu kaya parçasının tahrip olması nedeniyle kimliklerine ulaşılmadığı belirtiliyor. Bu adların Hurice adlar olduğunu belirten kaynaklar var.

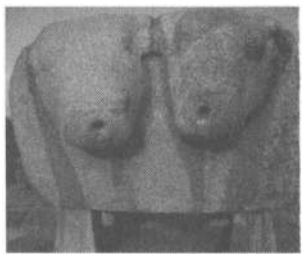
Sausgamuwa Antlaşması: Bu antlaşma Hitit Kralı IV Tudhaliya ile onun vasalı olan Ammuru Kralı Sausgamuwa arasında İ.Ö. 13 yüzyılda yapılmıştır. Antlaşma gereği metinde Tuthaliya IV tarafından yazılanlar Sausgamuwaya karşı bir muhtıra niteliği taşımaktadır. Sausgamuwa Hitit Kralı Tuthaliya IV'e karşı istenileni yapmakla uyarılmıştır. Bu antlaşamadan sonra Hititlerle Ammuru Krallığı arasında önemli ilişkiler başlar. Antlaşma metninin girişinde Tuthaliya IV'ün başarıları ve kişiliği üzerinde bazı notlar yazılmış ancak tabletin okunamaz halde olması bu bilgileri sağlıklı bir şekilde açığa çıkaramamıştır. Antlaşma tabletlerinden KUB XXIII 1'de, *"Ben Majestem. [seni] Sausgamuwa'nın elinden [tuttum]. [seni] damad(m)yaptım. Senin için [yaptığım] antlaşma talebinin [sözlerini değiştirme]…"* şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Hititlerin diğer dış kent krallıkları arasında devam eden diplomatik yönden önem kazanan bu antlaşmada Tuthaliya IV'ün Ammuru Kralına hangi kent krallıklarıyla ilişki kurulması gerektiğine kendisinin karar vermekte yetkili olduğunu belirler. Bununla ilgili KUB XXII 1 kodlu belgede, *'…Nasıl [Mısır ülkesi Kralı, majastemin [dostu ise, o senin de dostun olsun. [Fakat] eğer [o, majestemin düşmanı ise, o se [nin de düşmanın olsun]…"* şeklindedir.

Sattuara.I: Mitanni Kralı Waşaşatta'nın babasıdır.

Sattura.II: Hanigalbat'ın Kralıdır. Asur Kralı Adad-Nirari'nin ölümü üzerine özgürlük için bir ayaklanma yapmak istedi, ancak başaramadı.

Savcılı: Hititlerin yaşadığı bir köydür. Günümüzdeki adı Savcılı olarak belirtilmiştir. Köyün yakınlarında bulunan bir tepe üstünde Hitit sanatına özgü boğa biçiminde yaptırılmış bir kaya sunağı bulunmaktadır. Savcılı köyü Kırşehir'in batı yakasında yer almaktadır. Boğa desenli kaya sunağı için bir kayık şeklinde oyularak tamamlanmış ve sunak olarak kullanılmıştır. Tekne şeklindeki sunakta ayrıca iki delik bulunmaktadır. Bu delikler boğanın başında ağız kısmında yapılmıştır. Boğa desenli heykel yaklaşık 30 ton ağırlığında

granit bir taştan kesilmiştir. Yüksekliği 1,2 metre genişliği de 2x2.5 metre olarak hesaplanmıştır. Boğaların fırtına tanrısın dinsel boğalarını betimler. Boğabaşlı kaya sunağı bölgedeki halk arasında "Öküztaş" adıyla anılmaktadır. Boğa betimlemelerinin Sivrikale'de de bulunduğu söylenir.

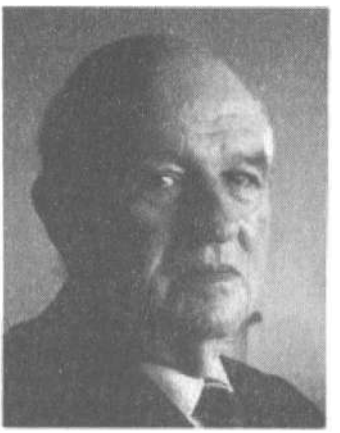
Boğa desenli kaya sunağ

Sayce: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. 1880 yılında Hitit sanatının incelenmesi ile ilgili bulunan hiyeroglifli bir tabletin deşifre edilmesi için çaba gösterdi ve tabletle ilgili bir makale yazdı. İki dilde yazıldığı belirlenen gümüş tabletin "Tarkondemos'un Yöneticisi" adında birinin mührü olduğu belirtilmiştir. Bu tabletteki hiyerogliflerin deşifre edilmesi için Cowley ve Campbell Thompson'da çaba gösterdiler.

Se: Arpa anlamında kullanılmıştır.

Sedat Alp: (Prof). Türk Hititolog. TTK yayınları arasında 1991 yılında Maşat-höyük'te bulunan Çivi yazılı Hitit belgelerini yayımladı. *Wikipedia Ansiklopedisinde, "...Türk Hititolog Sedat Alp, 1913 yılında Selanik yakınlarındaki Karaferye'da doğmuştur. 1932 yılında Atatürk'ün açılmasını sağladığı bir yarışmayı kazanarak Leipzig ve Berlin üniversitelerinde eski çağ tarihi, Hititoloji, eski Anadolu dilleri ve kültürleri, Sümeroloji ve akadistik ve arkeoloji eğitimi almıştır. 1940 yılında doktora sınavını vererek yurda dönmüş ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Hititoloji alanında çalışmalar yapmıştır. 1959 yılında ordinaryüs profesör unvanını alan Alp, 1956- 1958 yılları arasında DTCF dekanlığı görevini yürütmüştür. 1953 yılında Federal Almanya'da Münster Üniversitesi'nde misafir profesör olarak ders verdi. 1959 yılında Londra'da Victoria and Albert Museum'da konferans verdi. 1967 yılında Roma'da toplanan Uluslararası Mikenoloji Kongresi'ne şeref konuğu olarak katıldı. 1969 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün davetlisi olarak Berlin Üniversitesi'nde, 1975, 1977-78 yıllarında yine Berlin, Hamburg, Bochum, Giessen, Würzburg, Bonn ve Tübingen üniversitelerinde konferanslar verdi. 1977 yılında Japan Foundation ve Waseda Üniversitesi'nin davetlisi olarak Tokyo'da konferans verdi. Münih Üniversitesi'nde 1979 yılında misafir profesör olarak ders verdi ve aynı yıl Çekoslovakya'da Prag Üniversitesi'ne, İsviçre'de Bern ve Zürich üniversitelerine, 1980 yılında Paris'te Collège de France'a ve İtalya'da Pavia Üniversitesi'ne davet edilerek konferanslar verdi. İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde davetli olarak bir*

kaç kez konferans verdi. 1958/1959'da bir yıl süre ile Londra'da, yine 1959'da üç ay süre ile Paris'te, 1969'da bir yıl süre ile Berlin'de, 1978'de iki ay süre ile Federal Almanya'da Marburg'ta davetli olarak, 1981/82'de dört ay süre ile Mainz'ta Bilimler Akademisi'nin davetlisi olarak araştırma yaptı. Sedat Alp, Türk Tarih Kurumu üyeliğine 1946 yılında seçildi. Türk Tarih Kurumu'nda Asbaşkanı ya da Genel Sekreter olarak uzun yıllar görev yaptı. Genel sekreter olarak 7., 8. ve 9. Türk Tarih kongrelerini organize etti. Sunduğu bildirilerle kongrelerin bilimsel çalışmalarına katıldı. 1982 yılında Türk Tarih Kurumu Başkanlığına seçildi. Sedat Alp, yurt içinde ve yurt dışında bir çok bilim kuruluşunun üyesidir. 1953 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün muhabir üyeliğine, 1956 yılında aynı Enstitüsü'nün aslî üyeliğine ve 1979 yılında Mainz Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. Sedat Alp, Mainz Bilimler Akademisi'ne seçilen Türk bilim adamından biridir. Sedat Alp, Uluslararası Akademiler Birliği toplantılarında Türk Tarih Kurumu'nu iki kez temsil etti. 1957 yılında İtalyan Cumhurbaşkanının nişanı ile, 1972 yılında Federal Almanya Cumhurbaşkanı'nın en yüksek liyakat nişanı ile onurlandırıldı. Sedat Alp, yurt içinde ve dışında Avrupa'da ve Amerika'da birçok kongreye orijinal bildiriler sunarak katıldı. Sedat Alp'in yurt içinde ve yurt dışında Türkçe, Almanca, İngilizce ve Fransızca dillerinde birçok araştırması yayınlanmıştır..." şeklinde ifadeler yer alır. Aynı eserde Sedat Alp'ın İtalya Cumhurbaşkanı'nın Commendatore Nişanı (1957), Almanya Cumhurbaşkanı'nın Liyakat Nişanı (1972), Paris College de France Madalyası (1980), Almanya Cumhurbaşkanı'nın Yıldızlı Liyakat Nişanı (1991), İtalya Cumhurbaşkanı'nın Grande Ufficiale Nişanı (1991), Türkiye Tanıtma Vakfı Ödülü (1992), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Onur Ödülü (2001), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Arkeoloji Topluluğu Onur Ödülü (2001), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Onur Ödülü (2002), Aydın Doğan Vakfı Arkeoloji Ödülü (2003) ödüllerinin boş yere verilmediği belirtilir. Kendi alanında yazdığı eserleri de, "…Untersuchungen zu den Beamtennamen im Hethitischen Festzeremoniell, Leipzig 1940/Kumarbi Efsanesi (Almancadan Tercüme), Türk Tarih Kurumu Yayınları: Dizi-VII, No: 11. Ankara 1945/Hitit Kanunları Hakkında, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Cilt 5, Sayı 5, 1947, s. 465-482/Şırzı'da bulunan Hitit Hiyeroglif Kitabesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi V 2, 1947, s.147-151. (Prof. H.G. Güterbock ile birlikte) /The Hittite Hieroglyphic Inscription of Şırzı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi V 2, 1947, s. 153-158. (Prof. H.G. Güterbock ile birlikte) /Hitit Kıralı IV. (?) Tutḫaliya'nın Askerî Fermanı, Belleten XI, sayı 43, 1947, s.383-414./Military Instructions of the Hittite

Prof. Dr. Sedat Alp

King Tuthaliya IV (?). Belleten XI, sayı 43, 1947 s. 403-414./La désignation du Lituus ei Hittite, Journal of Cuneiform Studies, I, 1947, s.164-175./Hitit Metinlerinde GIŠkalmuš "Lituus" ve HUB.BI "küpe", Belleten XII, Sayı 46, 1948, s. 301-319./GIS kalmuš"Lituus" and HUB. BI "Earring in the Hittite Textes, Belleten XII, sayı 46, 1948, s. 320-324./Sosyal sınıf NAM.RA'lar ve Ideogram'ın Hititçe Karşılığı. Belleten XIII, sayı 50, 1949, s.245-270./Die Soziale Klasse der NAM.RA-Leute und ihre hethitische Bezeichnung, Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung I, 1950-51, s.113-135./Bemerkungen zu den Hieroglypen des Hethitischen Monuments von Imamkulu, Symbolae Hrozny I, Archiv Orientalni XVIII, 1950, s. 1-8./Hitit hiyeroglif mühür ve kitabelerindeki bazı şahıs adlarının okunuşları hakkında, Ankara 1950./Zur Lesung von manchen Personennamen auf den hieroglyphenhethitischen Siegeln und Inschriften. Ankara 1950. /Hitit Devletinin İç bünyesi, IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1952, s.38-45./Hititler Hakkında yeni bir kitap münaseb etiyle, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi X, 1952, s. 241-248./On the Occasion of a new book concerning the Hittites. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi X, 1952, s.249-256. /The N (N)-formations in the Hittite Language, Belleten 18, sayı 72, 1954, s.449-467. /Die Lage von Šamuha, Anatolia (Anadolu) I, 1956, s. 77-80./Zu den Körperteilnamen im Hethitischen, Anatolia (Anadolu) II, 1957 s.1-48/Amasya civarında Zara Bucağında bulunan Hitit heykeli ile diğer Hitit eserleri, Anatolia (Anadolu) VI, 1961/1962, s. 191-216./Eine hethitische Bronzestatuette und andere Funde aus Zara bei Amasya, Anatolia (Anadolu) VI, 1961/1962, s. 217-243./Kaniš=Aniša = Niša, Erken Hitit Çağının bir Başkenti, Belleten 27, sayı 107, 1963, s. 366-376./Kaniš =Aniša = Niša Eine Hauptstadt der frühhethitischen Periode, Belleten 27, sayı 107, 1963, s. 376-386./Eski Anadolu yazısının Menşeleri, Atatürk Konferansları. Ankara 1964, s. 57-70./Güney-Batı Anadolu'da Bulunan Erken Bronz Çağına Ait Mermer İdol'lar, Belleten 29, Sayı 113, 1965, s. 3-8./Frühbronzezeitliche Marmoridole aus Südwestanatolien, Belleten 29, Sayı 113, 1965, s.9-14. /"Anadolu'da" bulunan M.Ö. İkinci Bin Yılına ait altından bir yüz maskesi, Belleten 29, sayı 113, 1965, s. 15-18. /Eine gol-

dene Gesichtmaske vom zweiten Vorchristlichen Jahrtausend aus "Anatolien", Belleten 29, Sayı 113, 1965, s. 19-23. /Libasyon Kapları "Gaga Ağızlı Desti" ile "Kol Biçimli Alet ve Hitit Metinlerindeki Karşılıkları, Belleten 31, Sayı 124, 1967, s. 5I3-530. /Die Libationsgefässe "Schnabelkanne" und "Armförmiges Gerât" und Ihre Hethitischen Bezeichnungen, Belleten 31, Sayı 124, 1967, s. 531-549. /Zylin der-und Stempelsiegel aus Karahöyük bei Konya, Ankara 1968. T.T.K. Yayınları: Dizi-V, No. 26, XVI + 310 s. 276 Abbildungen im Texte, 254 Tafeln. /Ein hethitisches Stempelsiegel aus der Umgebung von Afyonkarahisar und ein Knopfsiegel aus Yazırhöyük bei Nevşehir, Festschrift P. Meriggi, 1970, s. 1-6./Konya Civarında Karahöyük'te bulunan Silindir ve Damga Mühürleri 1972, T.T.K. Yayınları: Dizi, V, no. 31 XVI + 296 s. metin içinde 276 desen, dışında 254 levha. /Hitit Hiyeroglif yazısında şimdiye kadar anlamı bilinmeyen bir unvan, VII. Türk Tarih Kongresi I. Cilt, 1972, s.98-102. /Eine weitere Hieroglypheninschrift aus Emirgazi und ein Rollsiegel mit Hieroglyphenlegenden aus dem Gebiet von Adıyaman, südöstlich von Malatya, Festschrift Heinrich Otten, 1973 s. 11-15, 1975. /Ištar auf dem Karahöyük, Mansel'e Armağan, 1974, s.703-707. /Eine neue hieroglyphenhethitische Inschrift der Gruppe Kızıldağ-Karadağ aus der Nähe von Aksaray und die früher publizierten Inschriften derselben Gruppe, Anatolian Studies Presented to Hans Gustav Güterbock on the Occasion of his 65th Birthday, 1974, s. 17-27./Eski Önasya'da Siyasal İlişkilerden Bölümler, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı. S. 425-436, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayın No. 239, 1974. /Die Hethiter in Anatolien, Das Parlament 1976, Türkiye Özel Sayısı. /Maşat Höyük'te keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı altında Yukarı Yeşil Irmak bölgesinin Coğrafyası Hakkında, Belleten 41, sayı 164, 1977. s. 637-647./Hitit Kenti Hanhana'nın Yeri, Belleten 4I, sayı I64, 1977, s. 649-652./Remarques sur la géographie de la région du Haut-Yeşilırmak d'après les tablettes hittites de Maşat-Höyük, Florilegium Anatolicum, Mélanges offerts à Emmanuel Laroche, Paris, 1979 s.29-35. /Die Lage der Kultstadt Hanhana, Festschrift Elmar Edel, Bamberg 1979, s. 13-16./Hitit Dilinde "Saray" sözünün karşılığı, Belleten 43, sayı 170, 1979, s. 273-280./Das hethitische Wort für "Palast", Studia Mediterranea I, Piero Meriggi dicata I, 1979, s. 17-25. /Maşat Höyük'te keşfedilen çivi yazılı Hitit Tabletleri, VIII. Türk Tarih Kongresi I. cilt, 1979, s. 165-196./Die hethitischen Tontafelentdeckungen auf dem Maşat-Höyük, Belleten 44, sayı 173, 1980, s. 254-59./Eski Anadolu'da yazı, Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu s. 19-22, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi, sayı 4I, 1981. /Hititlerin dinsel törenlerinde kullanılan temizlik maddesi tuhhueššar üzerinde bir inceleme, Belleten 46, sayı 182, s.

247-254./eiträge zur Erforschung des hethitischen Tempels, Kultanlagen im Lichte der Keilschrifttexte, Ankara 1983. T.T.K. Yayınları: Dizi - VI, No. 23 XXXIV + 382 s., metin dışı 1-13 fotoğraf ve desen. /Zum Wesen der kultischen Reinigungssubstanz tuhhueššar, Festschrift A. Kammenhuber. /Die Lage der hethitischen Kultstadt Karahna, Festschrift Kurt Bittel.." şeklindedir. Prof. Sedat Alp 10 Ekim 2006 günü Ankara'da vefat etmiştir.

Seha: (Gediz ırmağı kıyısında bir ülke.) Hititlerin saldırıp, ülke topraklarına katmak istedikleri Arzava krallığına bağlı bir ülke konumunda belirtiliyor.

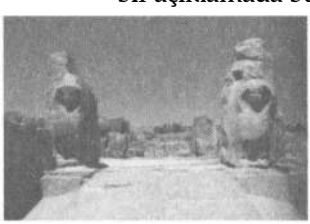
Seri(su): Fırtına tanrısının boğalarından birinin adıdır. Diğer boğanın adı ise Huri(ya da Tella) şeklindedir. Ullikumu öyküsünde Fırtına tanrısı, Tasmisu'ya boğalardan biri olan seris'in (seri-su) boynuzlarını yağlattırıp, Tella adlı boğanın da altınla kaplatılmasını ister ve onları İmgara dağına gönderir.

Sertapsuruhi: Hedammu şarkisi adlı mitolojik öyküde deniz Tanrısının kızı şeklinde belirtilmektedir. Babası bu kızın çok güzel olduğunu ve Kumarbiye uygun olduğunu ifade eder. Çevirisi yapılan "Hedammu şarkısı"nın tabletlerinde, *"...[deniz tanrısı??] işitti ve kendi kendine (?) O ayaklarını [Bir iskemleye] dayadı. Deniz tanrısının eline bir riton koydular. Büyük [deniz tanrısı] Kumarbi'ye yanıt [vermeye başladı] : -Bizim sorunumuz hallolmuştur. Tanrıların [babası] Kumarbi sen yedi gün içinde evime (gel) ben sana genişliği bir Danna, uzunluğu [ ] olan kızım Sertapsuruhi vereceğim. Tatlı bir kaymak gibi Sertapsuruhi'yi [içeceksin(?).] Kumarbi (bunu) duyunca içinden sevindi. Akşam oldu[ ] Onlar bronzdan BIBRU-kapları, bronzdan arkammi ve gagalturi adlı müzik aletleri eşliğinde Kumarbi'nin evinin dışında büyük deniz tanrısı'nı çağırdılar ve evine (kadar) ona eşlik ettiler. (Orada) O, [-den] yapılmış güzel bir sandalyeye oturdu. Deniz tanrısı Kumarbi'yi yedi gün bekledi..."*şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Sethos I: Mısır Kralıdır. Araştırmacılar Mısır'da Amon rahiplerini gözaltına alan ve din devrimi yapan Akhenaton'un dinsel yöndeki duygusallığı yüzünden Mısır'ın çoğu topraklarını elden çıkardığını ileri sürerler. Akhenaton'dan sonra gelen krallar kaybolan toprakları yeniden kazanmak için savaşa girişirler. Bunlardan Sethos I, Kenan Ülkesine saldırır. Bu saldırıdan sonra bölgede yeni bir düzen kurulur. Sethos I, İ.Ö. 1290 civarında Orontes nehrine kadar ilerleyip, Kadeş'i kuşatma girişiminde bulunur. Ancak bu saldırı Hititlerin sert bir şekilde karşılık vermesine neden olur. Bu karşı direnişten sonra Hititler ile "Barış Antlaşması" yapılır ve krallığı boyunca

Hititlerle barış içinde yaşar. Sethos'tan sonar Mısır'ın başına geçen Ramses II'nin hırslı olmasıyla Hititler arasındaki dostluk sona ermiş yerini uzun süre devam eden savaşlardan sonra yeniden barış antlaşmasına bağlanan bir sürece girmiştir.

Sfenksli kapı: Hattuşa, yukarı ülkede bulunan ve Keops Piramidi'ne benzetilen yapıda arkeologlar "Aslanlı kapı, Kral kapısı ve Sfenksli kapı"yı belirlediler. Sfenksli kapı bunlardan biridir. Bu kapının sıradan yapılmış bir kapı olmadığını ve belirli bir amaca hizmet etmek için yapıldığını öne sürerler. Arkeolog Jürgen Seher; bu sfenksli kapıya ulaşmak için yapay iki tepenin yanındaki iki dik merdivenle ulaşabildiğini belirtiyor. Aslanlı kapıdaki aslanlardan fa rklı sfenkslerin ikisi de kente bakar şeklide dikilmişti. Jürgen Seher, "…Bu alanı buna pek uygun bulmuyorum; elinde tanrı heykeli taşıyan birinin bu dar ve dik basamaklarda dengesini yitirdiğini düşünün! Bu kesinlikle kötü bir işaret olarak yorumlanırdı. Bu heykeller tanrıları betimlemekle kalmıyor, onları temsil ediyordu ve bu heykellerin düşürülmesi felaketten başka bir anlam taşımazdı. Kültsel törenlerde bu tür riskleri göze alacaklarından kuşkuluyum. Her neyse bu konuda yapılacak spekülasyonların sınırı yok…" şeklinde bir açıklamada bulunmuştu.

Prof. Dr. Büyük Tapınak'taki sfenksli kapı Alp

Sig-(sig): Hitit dilinde bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı bir rengi işaret eden ''yeşil-siyah" anlamında gösterilmiştir.

Sig.sa-sig.sa: Hitit dilinde bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı bir rengi işaret eden ''kırmızı yün" anlamında gösterilmiştir.

Sig.us babbar: Hitit dilinde bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı bir rengi işaret eden ''beyaz tiftik" anlamında gösterilmiştir.

Sig.us ge: Hitit dilinde bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı bir rengi işaret eden ''siyah tiftik" anlamında gösterilmiştir.

Sikila adamları: Hititler döneminde denizde taşımacılık için kullanılan gemilere saldırarak yağmalayan bir tayfa gurubudur. Bunlar Mısır ticaret gemilerinin de başına belaydı. Ancak yağmalama yerine Hititlere büyük sıkıntılar vermiş ve tehlikeli bir şekilde büyümüşlerdi. Tarihsel belgeler bu deniz korsanları hakkında ne yazık ki yetersiz kalmaktadır. Çünkü belge yetersizliği nedeniyle bu halkın siyasal kimliği ve nereden geldikleri bilinmiyor. Hatta kaynaklarda Mısır'da Ramses II döneminde bu korsanlarla savaştıkları belirtiliyor. Merneptah ise Krallığı'nın yaklaşık beşinci yılında (İ.Ö. 1209)

korsanlarla deniz savaşı yapmış ve onları dağıtarak ganimetlerle beraber 9000 kişiyi de esir olarak almıştı.

Sin: Hitit tanrısıdır. İthal yolla Hitit mitolojisine girmiş ve bölgesel olarak tapınılmıştır. Ay tanrısı olarak tapınılmıştır. Tanrıça Ningalın eşi olduğu ve Hurri kökenli biri olduğu şeklinde ifadeler var. Mezopotamya bölgesinde Sümerler tarafından tapınılan ay tanrısı Sin, ay tanrısı Nanna'nın Sami dilindeki adı. (Nanna-Sin olarak da anlatımlarda yer veriliyor. (Nanna-Sin; "Nanna" ile "Sin" isimlerinin ayrı uygarlıklarda ele alınarak birleştirilmiş bir adı olarak karşımıza çıkar.) Enlil'in oğlu olduğu ifade ediliyor. Ayrıca güneş tanrısı Şamaş ile yıldız tanrı İştar'ın babası olduğu şeklinde ifadeler var. Enlil ile Ninlil'in oğludur. Bunun doğuşuyla ilgili bulunan tabletler birleştirilerek "Sümer Mitolojisi" adlı Samuel Noah Kramer tarafından hazırlanan bir eserde açıklandı. Bu eser, 1944 yılında yayımlandı. Bulunan tabletlerdeki bir öyküde İnsanlar yaratılmadan önce Nippur kentinde tanrıların yaşamış oldukları anlatılır. Bu tanrılardan genç olan Enlil'di. Bir de "genç kızı" olarak tanımlanan Ninlil vardi. Ninlil'in "ihtiyar kadın" olarak tanımlanan annesi Nun-barşegunu, onun Enlil ile evlenmesini istiyordu. Kızına bu evlilikle ilgili tablette şu önerilerde bulundu: *''...Duru ırmakta, ey kız, duru ırmakta yıkan/ Ey Ninlil, Ninbirdu ırmağının kıyısı boyunca yürü, Işıltılı gözlü, efendi, ışıltılı gözlü/ 'yüce dağ' Enlil baba, ışıltılı gözlü, görecek seni/ Çoban... yazgıları belirleyen, ışıltılı gözlü görecek seni/derhal kucaklayacak(?) öpecek seni..."* Kız büyük sevinçler içinde annesinin öğütlerini yerine getirir. Nunbirdu ırmağında yıkanmaya gider. Enlil onu orada görür ve onunla birleşmek isteyince de Ninlil, ''...Benim dölyatağım çok ufak, birleşmeyi bilmez/dudaklarım çok küçük, öpmeyi bilmez..." şeklinde karşılık verince Enlil, veziri konumunda olan Nusku'yu çağırıp, ona kıza duyduğu ilgiyi anlattıktan sonra Nusku bir kayık getirir ve Enlil kıza kayıkta tecavüz eder. Kız da Sin'e gebe kalır. Diğer tanrılar Enlil'in bu davranışını çağdışı bularak onu ölüler diyarına sürgün ederler. Ölüler diyarına giderken Ninlil de onun arkasından gider. Orada Enlil "ölüler diyarı ırmağının adamı" kişiliğine girer Ninlil'i ölüler diyarının tanrısı Ninazu'nun tohumuyla döller. Bundan sonra tablette adı silinmiş olan bir başka kişi olarak bilinen bir tanrının tohumuyla yeniden döller.

Sinop: Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yer alan ve 5.862 metrekarelik alana yayılmış kentlerden biridir. Bu kentin tarihsel zenginliği Hititler dönemine kadar uzanmaktadır. Kentin İ.Ö. kurulduğu hakkında ifadeler vardır, ancak tarihsel konumu bilinmemektedir.

Kent bir liman kenti özelliğindedir. Limana bağlanan kanalın Selçuklular döneminde yapıldığı belirtilir. Kaynaklarda Sinop ile ilgili, *"…Antik Çağdan beri parlak ve yoğun bir ticari ve kültürel yaşantıya sahip olan Sinop, bu niteliğini Bizans, Selçuklu, Candaroğlu ve Osmanlı yönetimlerinde de sürdürmüş, ayrıca kale ve tersanesi ile bölgenin en önemli askeri üslerinden biri olmuştur. Bu durumunu Sinop Baskını'ndan sonra kaybetmeye başlayan kent, sur dışına güneydoğu yönde azınlık yerleşmeleri ile batıya doğru ise yönetim ve eğitim gibi kamu hizmetleri yerleşmesiyle çıkmıştır.Antik Çağda, Paflagonya bölgesi içinde kalan Sinop'un saptanabilen en eski adı, Sinope'dir. Bir söylenceye göre kent adının kurucusu olarak kabul edilen aynı isimli bir Amazon Kraliçesinden almıştır. Bir başka söylenceye göreyse, kenti eski Yunan'da ırmak tanrısı Asopos'un su perisi kızlarından Sinope kurmuştur. Bahsi geçen Yunan efsaneleri İÖ V. - IV. ve III. yıllarda tarihlenmektedir ve aynı dönem kent sikkemeri üstünde, Sinope'nin başı görülmektedir. Hangi söylence benimsenirse benimsesin, kentin kurucusunun Sinope olduğu kesindir. Ancak, Sinope bir su perisi ise, kentin Yunanlı kolonicilerce; Amazon ise; Anadolu'nun yerli halklarınca kurulmuş olması gerekir. Bu ikilem, dilbilim çalışmalarıyla bir ölçüde çözülmemiştir: Gerek etimolojisine yabancı olan Sin ya da Sind sözcüklerine Yunanistan'ın dışında daha çok Pontos, Doğu Anadolu, İran ve Hindistan'da rastlanmaktadır. Bu da, Sinope adının yerli Anadolu dillerinde gelmiş olabileceğini göstermektedir. Ünlü Antik Çağ coğrafyası Strabon ise, kentin kurucusu olarak, Argonotlar'dan Teselyalı Otolikos'u göstermekte ve onun kenti ele geçirerek bir Yunan kolonisi kurduğu yazmaktadır. 'Kentin ele geçirilmesi' kavramı, kolonileştirmeden önce, kentte yerli bir halkın yaşandığını ortaya koymaktadır. Strabon'un sözünü ettiği gelişmeden sonra, Sinope Kenti İÖ. VII. yıllarında bir kez Miletuslular'ca kolonileştirilmistir. Kent'te, sırasıyla Miletuslu Habrindas, Koos ve Krenitas dönemlerinde yerleşilmiştir. Tüm bü söylence ve tarihsel olaylar Sinop'un ilk çağlarda yerli halkça kurulduğunu, bu yerleşimi, söylencesel Argonot seferiyle ilgili olarak bir Yunan kolonisinin izlediğini, son olarak da Miletusluların burada bir koloni kurduğunu ortaya koymaktadır. Sinop'u da içeren Karadeniz bölgesinin en eski halkı Hitit kaynaklarında bahsi geçen Kaşkalar olup, bu kaynağa göre Arauanna Ülkesi adlı bir bölge de, Sinop yöresinde bulunuyordu…"* şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Sintalimeni: Kessi'nin karısının adıdır. Bkz. Kessi.

Sinuhtu: Geç Hitit Krallığı'na bağlı Tebal beyidir. Belge yetersizliği nedeniyle beyliği ve kişiliği hakkında daha ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Sippa-ziti: Arma-Tarhunta'nın oğlu olduğu söylenmektedir. (Ancak

bazı kaynaklarda da Nu-gis-kırı'nin oğlu şeklinde de belirtilmektedir.) Kuliwisna şehri fırtına tanrısın öyküsünde, "...*Kuliwisna şehri fırtına tanrısının ikinci dua tableti Sippa-ziti (bu tableti yeniledi) Nu-gis-kırı'nin oğlu Ziti (bu tableti) yazdı...*" şeklindeki ifadelerde Sippa-ziti hakkında açıklamalar verilmektedir.

Sirkeli: Ceyhan nehri kıyısında bir alan. Hitit kralları güney ülkelerine ulaşmak için kullandıkları bölgelerdir. Bunların doğal dağ geçidi oldukları ifade ediliyor. Bu bölgelerde kayalara işlenmiş kabartmalar bırakmışlardır.

Kaya duvarındaki tablonun çizimi

Sirkeli: Hitit uygarlık izlerinin bulunduğu bir köydür. Ceyhan yolu yakınında yer alır. Muvatalli (İ.Ö. 1306-1282) döneminde yapıldığı belirtilen bir kaya duvarı bulunmuştur. Kaya üzerinde uzun cübbeli ve sakallı bir şekilde Hitit Kralı betimlenmektedir. Hitit Kralı Muvatalli Hattuşaş'tan Tarhuntaşa kentine gittiği zaman, Sirkeli ören yerinden de geçerek bölgeyi kuşatması altına alır. Ceyhan nehrine yakınlığından dolayı burada bir kaya duvarı inşa ettirir. Buradaki kaya duvarında tanrılara şarap sunma sahneler yer aldığı gibi aynı sahnelerin benzerlerinin de Sivasa ve Fraktin'de bulunduğu belirtilmektedir. Sakallı Kralın Hitit Kralı Muvatalli olduğu ifade ediliyor.

Sirkeli anıtı: Adana civarında arkeologlar tarafından bulunan bir anıt. Bu anıt Hititlere aittir. Kabartmalarda yer alan yazılarda kral ve kraliçelerin adları bulunduğu için araştırmacılar tarihsel açıdan önem verdiler.

Situnı: Ya da Siuni. Hitit dilinde sözcük anlamı "tanrı" anlamında tanımlanmıştır.

Siu: (Bazı kaynaklarda ışık tanrısı olarak ele alınmıştır.) Hitit mitolojisinde tapınılan bir tanrı olarak adı geçer. Siu sözcüğü Yunanca Zeus ve Latince Deus sözcükleri ile aynı kökenden geldiği ifade ediliyor. Hatta Zeus ve Deus'un karşılığı olarak tanımlanır. Siu'nun bir tanrı olmadığı ve tanrı adına kullanılmış bir sözcük olduğu da ifade edilir. Anitta'nın metinlerinde "Siu" anlamının tanrı anlamı yerine kullanılmış olduğu belirtilir. Ancak araştırmacıların ileri sürdükleri ifadelerde Siu, Hitit mitolojisinde ışık tanrısı şeklinde tapınılmış ve adına törenlerin düzenlendiği bir tanrı şeklinde gösterilmiştir.

Siunas parna: Sözcük anlamı "mühür evleri" anlamında tanımlandı.

Siwat: Hititlerde "tanrılaştırılmış gün" şeklinde belirtiliyor. Mitolojide gün tanrısı olarak tapınılmıştır. Bu tanrının adı Hattice dilindeki bir ad olarak kullanılmış ve Hititlerde tapınılmıştır.

Sivas: Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan ve 28.488 metrekarelik bir alana yayılmış kentlerden biridir. Araştırmacı Mehmet Ali Öz "Bütün Yönleriyle Gürün İlçesi tarih ve Coğrafyası" adlı eserinde Sivas'ı, "*...Sivas ve çevresi ile ilgili yazılan kitaplarda, ilçenin kalkolitik devirden itibaren, Eski Tunç, Orta Tunç, Hitit, Frig, Med ve Pers dönemleri, Makedonya Krallığı ve Helenistik dönem, Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminden günümüze kadar uzanan bir tarih sürecinde Orta ve Doğu Anadolu'nun bir geçiş bölgesi olarak sürekli iskâna tabi olduğu anlaşılmaktadır. Sivas şehri, Selçuklulardan önceki devirde İlk Çağda kurulmuş olduğundan Sivas şehrinin adı da tarih boyunca değişikliklere uğrayarak Selçuklular devrindeki kaynaklarda Sîvas şeklinde son biçimini almıştır Bu isim, günümüzde ise Sivas ya da Sivas şeklinde kullanılıyor. İlk Çağda Sivas ismine kaynaklık eden tarihi gelişmeler hakkında çeşitli görüşler mevcuttur: Tarih öncesi çağlarda Sivas'a farklı dönemlerde hakim olan devletler, şehre kendilerine özgü değişik isimler vermişlerdir. Bunlar; Talaura, Talavra, Tavra, Talaurs, Talkaramauru, Talaura-Karana, Diapolis, Suppas/ Şuppiaş, Sebasip, Sipas/ Sipaş, Kabeira/ Kabira/ Kebires, Megalopolis, Diopolis/ Diospolis/ Diyospolis/ Diyapolis, Seas, Sebas/ Sebast, Sebaste/ Sebesteia, Sebestia, Sevast/ Sevaste, Danişmend İli, Darü'l Âla, Eyaleti Rum, Eyalet-i Rumiye-i Sügra, Eyaleti Sivas. Sivas adının kaynağı, Hititler dönemine kadar uzanmaktadır. Kimi kaynaklara göre, kentin eski adları, Talaura, Megalopolis ve Karama idi. Sivas şehrinin Proto-Hititler dönemdeki ismi, Talaura-Karama dır. Sivas ilinin en eski isimlerinden birisidir. Sivas'ın kuzeyine, bir saat mesafede, yüksek platoyu derinliğine kesen Tavra deresinde dev bir yapının duvarları gibi görünen kayalara bir dizi yüksek hücreler kazılmıştır. Bunlar antik çağlara ait tarihi kalıntılardır ve Sivas şehrinin ilk kurulduğu yerin tarih öncesi çağlardan günümüze ulaşmış kalıntılarıdır. Tavra veya Sivas ilinin bilinen en eski isimlerinden birisi olan "Talaura/Talavra" adı "Tarhuili-, Tarhaula, Tal-Kara-ma-URU" isimleriyle yakından ilgili olmalıdır. Hititlerde kutsanan ve Hitit ülkesinin hemen hemen her yerinde bilinen fırtına tanrısı TARU'nun adı olan bu kelime İvriz kabartmalarında da "boluk ve bereket tanrısı" olarak betimlenmektedir. Kültepe metinlerinde özellikle de şahıs adlarında –ala, -ili, -ula- gibi sona eren adlar örneğin Şiunala, Tarhuala gibi adlar, yerleşim yerlerine isim olarak verilmiştir. Çünkü "Tar-ah-hu-u-uaas" cümlesi "yüksek yer, yüksek makam, kralın sarayının bulunduğu yer" anlamlarına gelmektedir."Ar-h(a-li-e) ise, "memleket" anlamındadır. "Tar-*

h (a-li-e)" kelimesi de "kralın sarayının bulunduğu yüksek yer" anlamındadır. "Tarhuili-", kudretli, kuvvetli anlamına gelmektedir. Tanrı adı olan "Tarhu" veya "Taruh" ismi, "yenmek" anlamına gelen "tarhu" veya "tarh" kelimelerinden türetilmiştir. Tarih öncesi çağlarda Sivas şehrinin ismi olarak belirtilen "Talaura" adı yukarıda belirtilen "Tar-h(a-li-e)" kelimesiyle aynı kökten gelmektedir ve aynı anlamı taşımaktadır. O halde Sivas şehrinin bir ismi olan Talaura adı "kralın sarayının bulunduğu yüksek yer veya şehir anlamına gelmektedir. Sivas İli'nin bilinen en eski isimlerinden birisi de Talaura-Karama'dır. Talaura; Kralın sarayının bulunduğu yüksek yer veya şehir anlamına gelmektedir. Talaura-Karama veya Talkarama'nın asli Hititçede, Tel-Kur-Uru-Ugu-Ma'dır. Tel/Tal (yüksek), KUR (memleket), Uru (şehir), "ma" ise Protohititçe de bir ektir. "Auri-İas-İssa" Hititçedeki "Auri" kelimesi, "Au-" (bakmak) fiilinden türetilmiştir. "Auri-", sınıra yakın gözetleme yeri veya garnizon "Auri-İas-İssa" (gözetleme yeri) olarak kullanılan yer veya yüksek yer anlamına gelmektedir."Auri-" yi "kale, müstahkem kale veya mevki anlamındadır. "Auri-iala", müstahkem mevki, askeri anlamındadır. Yani "Yüksek Ülke, Yüksek Şehir" anlamına gelen bu bu isim, Hititçede "-ma" ekiyle türetilmiş bir şehir adıdır. Tilimra: "-Ura" ekiyle türetilmiş Proto-Hititçe bir kelimedir ve bir şehir ismidir. Tilimra şehir adı "Tili-Ur (A)-Uman" şahıs adı veya köküyle aynı olmalıdır. Şu halde Forrer, "Tiliura" şehir adını, "Til-li-Ura" şeklinde tahlil etmekte, kelimedeki "Li"nin Proto-Hititçe'de çoğul eki olan "Le"den kısaltma olduğunu ve "Ti'nin ise, bir ön ek olacağını söylemektedir. Etilerde kral olan Telepinu ismini de göz önünde bulundurulursa, yapılan bu tahlil herhalde aynı olmalıdır. Tilimra Şehri "Tili-Uraş" ve "Tili-um-ra" şehirleriyle aynı olduğu ve Kuşşar ve (Kayseri) Şehri ve Şamuha'dan daha doğuda olduğu tahmin edilmektedir. Sivas şehrinin Proto-Hititler dönemindeki ismi, Talaura-Karama'dır. Hitit imparatorluk döneminde kral adları eski devlet zamanında başa geçenlere göre daha çok Hititlidir. Bunlara örnek olarak Şuppilulima/Suppilulima ismi gösterilebilir. Bu adı Şuppi- "saf", temiz", (luli-), "kaynak" ve ethnikon eki olan "-uma" biçiminde analiz ederek "saf kaynak-lı" olarak anlamlandırmak olasıdır. Hattu-şa-lı anlamına gelen Hattuşuli de yine bunlardan birisidir. Hitit krallarından Hititçe adlar yanında ikinci bir Hurrice ad daha taşımaktaydılar. Şuppi/Suppi kelimesi ile "ias-issa" ekleriyle birleştiğinde "Suppi-ias/Suppi-issa= Suppias/Suppissa= Sipas/Sipaş "saf kaynaklı yer " anlamına gelmektedir. Aynı zamanda Farsçada da yer alan "Sipas" kelimesi; "Şükür" anlamına gelmektedir. Sipar-dâr=Şükretme, Sipâsdârlık: Şükretmek manasınadır. Sivas bölgesinde M.Ö. 2000 yıllarında yerleşen Hitit kavmi "Sibasip" veya "Sebasiyet" adlı kavminin bu isminden dolayı Sivas şehrine Sibasip veya See-

basiyet adı verildiği daha sonraki dönemde Rumlar şehre Sebasteia adını vermişlerdir. Sivas şehrinin ismi, birçok araştırmacıya göre; "Sipas" kelimesinden gelmektedir. Sipas: Şükür, Sipardâr: Şükretmek, Sipâsdârlık: Şükretmek anlamlarına gelir. Sivas şehrinin ilk kurulduğu dönemlerde, bugünkü şehir merkezinin bulunduğu yerde, büyük çınar ağaçlarının altında, "üç adet su gözesi" (kaynağı) bulunmaktaydı. Bu gözelerden bir tanesi "Allah'a hamd ve şükür etmeyi, ikincisi "ana-babaya saygı"yı, üçüncüsü de "küçüklere sevgi"yi temsil ediyordu. Bölgede yaşayan insanlar, zamanla bu özelliklerini, erdem ve faziletleri koruyamayıp yitirince, bu üç su gözesi de kurur, şehrin isminin de "üç göz" anlamına gelen "Sipas"tan kaynaklandığı ve zamanla bugünkü kullandığı biçim olan "Sivas"a dönüştüğü ileri sürülmektedir. Sipas kelimesi zamanla halk dilinde değişerek Sivas olmuştur. Sipaş ismi, "şükran, minnet ve şefkat anlamlarına gelmektedir. Anadoluda Kaneş, Kültepe gibi yerlerde bulunan Asurca metinlerde geçen Anadolulu şahıs adlarındaki "ala, ili, ula" biçimindeki takıların Hattice "al, il, ul"eklerinin Hitit diline uygulanmış şeklidir. Hititçede İspant=gece, İspatula=otel, gece kalınacak yer. İshiul=anlaşma demektir. Anitta metninde geçen "Şiuşummi", yani "bizim tanrımız" anlamına gelen sözcük yani "Şiu" kelimesi, Kaniş'teki bir tanrının adıdır. Kapadokya tabletlerinde, Anitta metni olarak bilinen belgelerin birinde, "...Bir zaman önce Zalpa Kralı Uhna tanrımız Şiu (yani, onun yontusunu) Neşa'dan Zalpa'ya kaçırmıştı. Fakat ben, Büyük Kral Anitta, bizim tanrımız Şiu'yu, Zalpa'dan Neşa'ya geri getirdim. Zalpa Kralı Huzziya'yı ise canlı olarak Neşa'ya getirdim. Hattuşa kenti açlıktan kırılınca tanrım Şiu, onu taht tanrıçası Halmaşuit'e teslim etti ve ben bir gecede onu güçle aldım ve kentin yerine yabani otlar ektin. Bundan sonra kim kral olur da Hattuşa'yı yeniden iskân ederse, o, gökyüzünün fırtına tanrısının lanetine uğrasın..." şeklinde yer almaktadır. Bundan sonra Anitta, Neşa kentini sağlamlaştırdığını orada tanrısı Şiu, gökyüzünün fırtına tanrısı ve taht tanrıçası Halmaşuit için tapınaklar yaptırdığını, seferlerinden elde ettiği ganimet ile bunları donattığını, ayrıca aslanlar, yaban domuzları, leoparlar ve dağ keçileri gibi 120 vahşi hayvan getirerek, bir hayvanat bahçesi kurdurduğunu anlatmaktadır. Kültepe metinlerinde özellikle de şahıs adlarında –ala-, -ili-, -ula- gibi sona eren adlar örneğin Şiuanala, Tarhuala gibi. Şiu, bir Hitit tanrısı adıdır. "Şiu", kelime olarak "ışıldamak, parlamak" anlamına geldiği gibi, tanrı anlamında da kullanılmıştır. Şiuşşu ya da Şiuaşşa ismi de, Malli-aşşa, Haggamişşa, Şarişşa şehir adları gibi; "-aşşa-uşşa" eki ile meydana gelmiş Hattice bir isimdir. "Şiu-uşşa" kelimesinin Hititler döneminde kutsanan "Şiu"(tanrı anlamındadır) ile bir ilişkisinin olduğunu gösterir. Altınyayla ilçesi içinde ve Ulaş ilçesine 25, Sivas iline 60 km. uzaklıktaki yeni

keşfedilen ve halen kazı yapılan Hitit şehri olan Şarişşa şehir adı ile Şiuşşu veya Şiaşşa şehir adları hem yapı bakımından hem de fonetik açıdan birbirine uyuşmaktadırlar. Hitit kaynaklarına ve Hitit dil yapı özelliklerine dayanan tahminlere göre,"Şiuşşu" veya "Şiuaşşa/Şiaşşa", "tanrının şehri" anlamına gelmektedir. Sivas şehri isminin, Romalılar dönemindeki bir isminin de "Dio-polis" yani "tanrı şehri" anlamında olduğu göz önüne alınacak olursa; "Sivas" isminin "Şiu-uşşu" (Şiuşşu) kelimesinden türetilmiş olması da kuvvetli bir ihtimal olarak ortaya çıkmış olmaktadır. Anadolu'daki Pers egemenliğinden sonra kurulan şehir devletlerinin zamanla Roma İmparatorluğu'na bağlanması sonucu, önemli yol kavşağı üzerinde bulunan şimdiki şehir merkezinin iskân edildiği ve "Sebasteia" adını aldığı görülmekte veya ilin isminin Roma İmparatoru Aguste tarafından şehre Yunancada şehir manasına gelen "Sebasteia" adının verildiği ve yine Selçuklular zamanında "üç değirmen" anlamına gelen "Sebast" kelimesinden geldiği rivayet edilmektedir. Sivas şehri, M.Ö. X. asırda Asur himayesinde bulunan Amasya'daki Pontus valilerine bağlı bir şehir iken, M.Ö. 547 tarihinde Pers Kralı Kyros'un Lidya Kralı Kroisos'u Kızılırmak kenarında yenmesi ile iki asra yakın bir süre için Pers topraklarına katılmış oldu. Kyros'un Sivas'ı aldıktan sonra yine Pontus valilerinin yönetimi altında bıraktığı görülüyor. Sivas, bu süre içinde, bir ara Kapadokya krallarının yönetimine geçmişse de tekrar vasal Pontuslular tarafından geri alınmıştır. Sivas bölgesi de onun topraklarına katıldı. Yunanlıların Kapadokya'nın Doğu Karadeniz tarafındaki bu kısınma verdikleri "Pontus" adı ise Yunancada kelime anlamı itibariyle "deniz", coğrafi terim olarak "deniz kenarına yakın ülke" anlamına gelmekte idi. Kapadokya adı ise, Ahamanişler (Iran/Pers) devrinde batıda Kızılırmak'dan doğuda Fırat'a, güneyde Toroslar'dan kuzeyde Karadeniz'e kadar uzayan geniş bölgeye verilen ad idi. Bu ad coğrafi birlikten ziyade mülki ve idari bir bölgeyi ifade etmekteydi. Kraldan sonra Pön Krallığı'na sırasıyla I. Mitndat (Mühürdad), II. Barzan, II., III., IV. ve V. Mitridat, II. Farnak, VI., VII. Mitridat ve III. Farnak hüküm sürdü. Makedonyalı İskender'in istilası esnasında Pontus hükümdarı olan II Mitridat istiklalini kaybetti. Daha sonra krallık tekrar istiklali kazandı. III. Farnak'ın, Rum saldırılarına karşı direnememesi sonucunda Pontus Krallığı, hicretten önce 669 (M. Ö. 27)'da yıkıldı. Pont krallarından VI. Mitridat, Kapadokya'nın tümünü ele geçirmek için büyük mücadelelere girişti. Milattan önce 1. Yüzyılda Romalı komutan ve devlet adamı Pompeius'un Sebasteia'ya Diospolis adını verdiği biliniyor. Sivas yöresi ise, kimi Antik Çağ yazarlarınca Pontus Polemoniakus, kimilerine göre de Kapadokya sınırları içinde kabul edilmekteydi. Romalılardan önce Sivas'ın bulunduğu yerde "Kabîra" adında bir kale mevcut iken, daha sonra aynı

isimle anılan bir şehir kurulmuştur. Yeni kurulan bu şehri zapt eden Roma komutanı "tanrı şehri" anlamına gelen "Diapolis" adını vermişti. Tarihi bir rivayete göre Pont Kralı Palemon'un dul zevcesi bu şehri Roma imparatoru Augustos'un şerefine imar ederek "Sebasteia" adını vermiştir. Bizans tarihçisi Ostrogorsky ve Ermeni tarihçi Urfalı Matheiu ise, "Sebasteia" olarak anılır. Bazı araştırmacılara göre Sivas, ismini Komana şehrindeki "Kibele" adlı bir mabetten alır. İlk defa konulan Kebires adı, Pontus Kralı Mithridates'ı yenen Roma komutanı Pompei tarafından Diyospolis'e çevrilmiştir. Diospolis, "tanrı şehri" anlamına gelmektedir. Sivas'ta, pek eski zamanlarda "Kabira" nâmıyla ünlü ve "Menkarnak" ismindeki ilâheye mahsus bir tapınak bulunuyordu. Ancak şehir o dönemde, şimdiki Sivas'ın 8 kilometre kadar uzağında bulunan ve Kızıl Gavraz köyünün yerinde idi. Sivas'ın ismi Roma himayesinde bulunan Theodosius adı hâkim tarafından Kayser Augustus'un namına nispetle tesmiye eylediği "Sebasia" isminden gelmektedir. Bu isim Augustus'un Rumca karşılığıdır. Bizans imparatorlarından Justinianus şehrin kalesiyle surlarını inşa ve tamir etmiştir. Sebaste (Sivas) diğer adıyla Cabira, Pontus Krallığı'nın ikinci önemli kenti idi. Eskiden Cabira denilişinin nedeni bölgeye karakterini veren tapınış şeklindendir. Sivas, güneyden Karabel (Ulaş-Tecer) kuzeyden Çamlıbel ile bölünmüş olan bir alanın tam ortasında yer alır. Apian'a göre, Mithridate, bir de kale yaptırdığı kenti kışlık olarak kullanıyordu. Lucullus, Amius'tan Murena'ya gitmeden önce Cabira'ya saldırdı. Mithridate'ı hezimete uğrattı. Lucullus kente girdi ve pek çok hazine ele geçirdi. Cabira ismini Sebaste olarak değiştirdi. Daha sonra, Pliny o ismi Sevaste diye yazacak ve o tarihten sonra bu isim pek az değişikliğe uğrayacaktır. Bizans döneminde Sivas, kilisenin dinsel merkezlerinden biriydi. Romalılarla Pontus Kralı Mithradat'in muharebeleri dolayısıyla Pontusü Bithynia'ya bağlıyan yol muvakkat bir ehemmiyet kaybetmiştir. İdari olarak Pontus Kapadokyasi'nın esas Kapadokya île bazen birleşip bazen de ayrılması idi ."Pön" kelimesinin anlamı hakkında bilgi veren bazı kayıtlara göre, bölgede daha önce bulunan Türk asıllı kavimler tarafından Sivas ve çevresine "Hun, Huniye" adı verilmişti. Hun milletine işaret eden bu kelime, Yunanlılar (Rumlar) tarafından değiştirilerek "Pön" adı ile kullanılmaya başlandı. Pontus adı da bu kelimeden üretildi. Trabzon ve çevresinde hüküm sürmüş olan Pontus devleti adını bu kelimeden aldı. Bu devlet, en geniş sınırlarına ulaştığı imparatorlukları Trapezus ve Pharnakia'ya kadar uzanmıştı. Sebaste (Sivas) diğer adıyla Cabira, Pontus Krallığı'nın ikinci önemli kenti idi. Eskiden Cabira denilişinin nedeni bölgeye karakterini veren tapınış şeklindendir. Sivas, güneyden Karabel (Ulaş-Tecer) kuzeyden Çamlıbel ile bölünmüş olan bir alanın tam ortasında yer alır. Apian'a göre: Mithridate,

bir de kale yaptırdığı kenti kışlık olarak kullanıyordu. Lucullus, Amius'tan Murena'ya gitmeden önce Cabira'ya saldırdı. Mithridate'ı hezimete uğrattı. Lucullus kente girdi ve pek çok hazine ele geçirdi. Cabira ismini Sebaste olarak değiştirdi. Daha sonra, Pliny o ismi Sevaste diye yazacak ve o tarihten sonra bu isim pek az değişikliğe uğrayacaktır. Bizans döneminde Sivas, kilisenin dinsel merkezlerinden biriydi..." şeklindeki açıklamalara değinir. Sivas ile ilgili uzun bir metin olan bu metnin araştırmacısı tarafından oldukça emek harcadığını gözlediğim için burada yer verdim. Ümit ederim ki öne sürülen iddialar doğruluk derecesine ulaşır ve tarihsel yönden etkili bir belge olma durumunda görülür.

Sivasa: Yeni adı Gökçetoprak olarak bilinen bir arkeolojik yerleşim alanıdır. Suvasa adıyla da bilinmektedir. Bu yerleşim yerinin yakınındaki Gülşehir'de Luwi diliyle yazılmış resimli bir kaya anıtı bulunmaktadır. Anıtın bulunduğu yer Nevşehir'e 20 kilometre uzaklıktadır. Anıttaki yazılar kaya bloğunun sadece bir tarafında yazılmıştır. Kayanın boyutları ise 5.60x4x3.10 şeklinde hesaplanmıştır. Topada ve Sultanhanı yazıtlarında adı geçen Wasusarmas'ın adı bu yazıtta da gözükür.

Siya: Hitit dilinde sözcük anlamı "mühürlemek" şeklinde tanımlanmıştır.

Siyandu: Hitit dilinde sözcük anlamı "ambar" şeklinde kullanılmıştır.

Siyannu: Hititler döneminde bir kent krallığıdır. Bu krallığın siyasi tarihi 1979'da Astour, 1999 yılında da Singer tarafından belge çevirilerinde görülmektedir.

Stefano de Martino: Hititologdur. Trieste Üniversitesi'nin Hititoloji bölümünde Ordinaryüs Profesör olarak görev yaptı. Anadolu'da Hititlerle ilgili Türk arkeologlarla birlikte birçok kazı yaptı. Bazı kazılara da başkanlık etti. Araştırmaları ve kazıları sırasında Hititlerle ilgili önemli eserler buldu. Buluntular ilgili müzelerde koruma altına alındılar. Stefano de Martino, Hititler üzerine çeşitli eserler hazırladı. Anadolu uygarlıklarına ilgi duyarak çalışmalarını çeşitli makaleler ve yazdığı kitaplarla duyurdu. Önemli eserleri arasında Florensa'da 1989 yayımlattığı "La danza nella cultura Hitit'a" adlı kitap (Bu kitap Türkiye'de Hititler adıyla yayınlandı.)ile Pavia'da 2003 yılında yayımlanan "Annali e Res Gestae antica Ititi" kitapları gösterilmektedir.

Soğuk et: An-tah-sum bayramında törenler sırasında adı geçen bir et yemeğidir. Tablet çevirilerinde, *"...Aşçılar haşlanmış eti koyarlar ve soğuk eti bölerek dağıtırlar..."* şeklinde ifadeler görülmektedir. Bu metinden yola çıkan yazıt okuyucular etin şişlere geçirilerek kızartıl-

dıktan sonra ekmek arasına konulup sandviç şeklinde yenildiğine dikkat çekilmektedir. Sıcak yenildiği gibi şişte bekletildikten sonra da soğuk yenildiği ifade edilmektedir. Tava şeklindeki bir kap içinde kızartılarak da yenildiği söylenmekte. Bu etli yemeğin yapılışı: 500 gr. *koyun eti, 20 gr. tuz; etler kuşbaşı şeklinde doğrandıktan sonra bir çöpe dizilir, tuzlandıktan sonra ateşte pişirilir. Sonra* da ekmek arasına konularak tüketilir. Şişte kızartılan etler bir gün sonra soğuk olarak da ekmek arasında tüketilmiş oluğu belirtilmektedir. Bu etli yemek türüne bakıldığında sandviçin de Anadolu'da Hititler tarafından kullanıldığı görülmektedir.

Sommer: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. Asur konusunda uzman olan filolog F. Sommer 1920 yılında Asur dil tekniğinden yola çıkarak Hitit diliyle ilgili önemli derecede bazı düzeltmeleri yapar. Aldatıcı olarak gördüğü etimolojik anlamlara karşılık, Hitit dilinde sözcüğün bulunduğu bazı dillerle karşılaştırılmalarına bakarak yeni sözcüklere farklı anlamların verilmesine yönelir. Sommer'in dönem arkadaşları olan J. Friedrich, H. Ehelolf ve A. Götze Hitit dilinin günümüzde okunabilmesinde emek verdiler. Bunlar genç kuşak Hitit araştırmacılarıydı.

Sulikatti: Hitit mitolojisinde adı geçen bir tanrıdır. Bu tanrının heykelinin gümüşten yapıldığı söylenir. Konuyla ilgili "KUB XXX 37 I I-12"kodlu tablette, *"Tamarmara şehri adamı Tarhini şöyle (söyler): ''Tamarmara şehrinin tanrısı Sulinkatti'nin heykeli gümüşten yapılmıştır. (Heykel) bir adam gibidir. Ağaçtan bir aslan üzerinde durur. Sağ elinde gümüşten bir hançer tutar. Sol elinde bir insan başı tutar. Bunlar da gümüştendir…"* şeklinde belirtilmiştir.

Subaru: Asur Kralı Salmanasar I'in yazıtlarında Mitanni (Hanigalbat) Ülkesinin kuzeyinde yer alan bir kent olarak belirtilir. Bu kent "Subartu, Subare, Subre, Subru" gibi adlarla da tanıtılmaktadır. Tukulti Ninurta I'in yazıtlarında kent Subaru adıyla Murat suyu ve Tur abdin arasında yer alan bir bölge şeklinde işaret ediliyor. Babil belgelerinde ise Fırat nehrinin yukarı kısımları ve Arasani nehrinin döküldüğü havza arasındaki bölge olarak belirtilir.

Sultanhanı: Sultanhanı, arkeolojik sit alanı olarak belirtilmiş bir yerleşim yeridir. Burada iki parça halinde bulunan yazıt 1928 yılında Kayseri ile Sivas ili karayolunun yapımı sırasında bulunur. Bu yazıtlardan başka "Sultanhanı II dikilitaş" adı verilen bir başka anıt 1939 yılında aynı yerleşim yerinde bir çiftçinin evinde bulunur. Çiftçinin evinde bulunan dikilitaş bir kuyu malzemesi şeklinde kenarları yuvarlak hale getirilerek deformasyona uğratılmıştır. Üs-

tündeki yazılar Luvi hiyeroglifiyle yazılmıştır. Bu yazıtın Tabal Kralı Wasusamaras'ın vasalı olduğu ileri sürülen Sarwatiwaras adlı kişi tarafından yaptırılmış olduğu belirtiliyor. Yazıtın Topada ve Sivasa arkeolojik alanlarında bulunan anıt şeklindeki yazıtlarla benzer olduğu söylenmektedir. Yazıtta tanrı Tarhunza'nın en yakın adamı olarak Tabal Kralını gösterir. Yazılan yazıta her kim zarar verecekse tanrı Tarhunza'nın lanetine uğrayacak şeklinde lanetli ifadeler kullanılmıştır. Bulunan yazıtlar Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altına alınmışlardır.

Sultanhanı anıt

Sukur-tesub: Hititlerde "Dumu.Lugul" olarak da bilinen "mar sarri" görevlisidir. Hattusa, Ugarit ve Emar kentlerinde bulunan tablet çevirilerinde bu görevlinin adı sıkça geçmektedir. Hitit Kralının özellikle bu görevlileri özel politik ve idari görevleri yerine getirmek için Suriye'ye gönderdiği belirtilmektedir.

Summittara: Nuhaşşe kent devletinin Kralı Tette'nın iktidarına bir darbeyle son veren Murşili II'nin kardeşi olduğu söylenir. Tette Hititlere karşı ayaklanınca Murşili II savaş yerine başka bir planla onun ayaklanmasını durdurmasını başardı. Bu da, Murşili II ordusunun zayıf olduğunu anlayınca kardeşi Summittara'ya Tette'yi öldürmesi fikrine karşılık krallık vereceğini belirtir. Summittara bu teklifi kabul ederek başarılı bir darbe yapar. Darbeden sonra Tette zindana atılmıştı.

Sunaşşura: Kizzuvatna Kralıdır. Mittanilerin baskılarına rağmen, Hitit kralı Tuthaliya I ile bir anlaşma yaparak Hititlere bağlı olduğunu belgeledi. Tuthaliya I, bu anlaşma ile ilgili kayıtlara, *"...İşte Kizzuvatna ülkesinin insanları artık alırlarını seçtiler ve Hitit davarı oldular. Hurrilerden koptular ve ben güneşe bağlılık andı içtiler. Huriler, Hattuşa Ülkesine karşı suç işlediler. Kizzuvatna Ülkesine karşı daha da büyük suç işlediler. Kizzuvatna ülkesi kurtuluşuna çok sevindi. Şimdi Hattuşa ve Kizzuvatna ülkesi bağlılık yemininden kurtuldu [Mittani'ye karşı; çünkü Mittani hükümdarı daha önce anlaşmayı bozmuştu]. Ben, güneş, Kizzuvatna Ülkesine bağımsızlığını verdim..."* şeklinde bir tarihi not yazdırmıştı. Tuthalişya II ile çeşitli antlaşmalar yapmıştır.

Sunassura.II: Kizzuwatna Kralıdır. Bu Kralın oğlu Hititlerle yaptığı antlaşmayı bozarak Adania (Adana)'ya kadar gelmiştir.

Supiluliyama: Hititlerde bir kral. İ.Ö. 1210-1200 tarihleri arasında hüküm sürmüş olabileceği tahmin ediliyor. Krallığı ile ilgili bulunan

az sayıda belge vasıtasıyla tarihçiler bilgi vermeye çalışıyorlar. Kaynaklar Arnuvanda III'ün erkek çocukları olmadığı için kardeşini tahtın varisi olarak gösterdiğini belirtiyorlar. Arnuvanda III'ün kardeşi olduğu ifade ediliyor. Bu kral yazılı belgelerin birinde bir savaştan dönerken, *"…ve benimle Alasiya gemileri denizin ortasında üç kez savaşa tutuştular… onları yok ettim…ben kıyıya dönünce, Alasiya düşmanları benimle savaşa geldiler ve ben onları yendim…"* şeklinde bir açıklama yapmış.

Suppjtassu: Sivasın Sarissa (Kuşaklı) bölgesinde bulunan bir göldür (Gölgediği olarak da bilinir.) Sarissa kentinin yaklaşık 2 km. güneyindeki Kulmaç dağlarının eteğinde bulunur. Kutsal Huwasi taşı gölün bulunduğu alanda yer alır. Hitit yazılı belgelerinde bu göl etrafındaki Sariss (kuşaklı) da fırtına tanrısı adına yapılan törenlere kralların da Hattuşaş'tan gelerek katılmış oldukları ifade edilmektedir.

Sutu: Hitit ordusunda bir birlik adı. Bu birliğin savaşçıları yay ve oklarla donatılmıştır. Seri saldırılar sırasında ortaya çıkar ve ordunun daha seri savaşa sürüklenmesini sağlardı.

Suwaliiat: Savaş tanrısı şeklinde tapınılmıştır. Fırtına tanrısının veziri Tasmisu'nun da Hititçe okunuş şekli olduğu söylenmektedir.

Ş

Şala: (Ya da Şalaş) Dagan ile İşkur'un karısı olduğu ifade ediliyor. Hititlerde Şalaş olarak tapınılmıştır. (Mezopotamya da Şala adıyla tapınıldığı belirtiliyor.) Kültünün başlangıç yeri Hurrilerin yaşadıkları bölgeler olarak anlatılır. Bazı kaynaklarda Dagan'ın karısı şeklinde belirtilmiştir. Gira'nın da Şala'nın oğlu olduğu tahmin ediliyor. Simgesi arpa sapı şeklinde gösterilmiştir. Şala, Kassitler döneminde Babil'de tapınıldığı öne sürülen bir Hitit tanrısıdır. Kudduruların üzerine amblem şeklinde işlenmiştir.

Şamşat: Fırat nehrinin kıyısında yer alan bir kent. Hititler bu kentin yakınlarındaki Hahhu Krallığı'na saldırıp, yakıp yıkmışlardı.

Şamaş: Hitit tanrısıdır. Tanrıça Aya'nın da eşidir. Şamaş ile aynı adı taşıdığı gösterilen bu tanrıçanın öd adlarının olabileceği tahmin edilmektedir. Genellikle tabletlerin kazılar sırasında zarar görmeleri bazı sözcüklerin okunmamasına yol açmaktadır.

Şamaş: Asur tanrısıdır. Kültü, Hititlere ithal yoluyla getirilerek tapınılmıştır. Tanrıça Aya'nın eşi şeklinde belirtilmektedir. Güneş tanrısı olarak tapınıldı. Aynı zamanda Tukulti-Ninurta tarafından ele geçirilen Sippar kentinin de en önemli tanrısıydı. Tiglatpileser I, onun adına yeminler yapan bir kraldı. Yazdırdığı bir tablette, *"…Nairi ülkelerinin bütün krallarını canlı olarak esir aldım. Bu krallara merhamet ettim ve canlarını bağışladım. Tanrı Şamaş'ın, efendimin, huzurunda onları zincirlerinden ve ayak bağlarından kurtardım ve büyük tanrıların üzerine tüm günler için, tüm gelecekleri için bir bağlılık anlaşması yemini ettirdim. Krallıklarının varisleri olan oğullarını esir edip onları 1200 at ve 2000 sığır kapsayan bir haraçla bağladım. Ondan sonra ülkelerine geri dönmelerine izin verdim…"* şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Şamaş, Sümer tanrısı Utu'nun Samiler tarafından verilen adıdır. Şamaş olarak tapınılan Sümer tanrısı Utu, yargıç ve yasa koyucu bir tanrı olarak tapınıldı. Sin'in oğludur. İştar'ın erkek kardeşi olduğu gibi kocasıdır da. Elamlılar, Mitanniler, Hititler ve Asurlar tarafından tapınılmıştır. Kral Hammurabı döneminde tanrı Şamaş da Marduk'la özdeşleştirilmiştir. Nabokodnazar (Buhtınnasır) tek tanrı olarak belirttiği Marduk'un yanı sıra Şamaş, Sin ve En-

lil'i de onun kişiliğinde betimlemiştir. Bunun nedeni de Sin'in karanlıkları aydınlatan bir tanrı, Enlil'în Egemenlik ve Şamaş'ın da Adaleti temsil eden bir tanrı oluşuna bağlanır.

Şamuha: (Büyük olasılıkla Şarkışla ilçesidir) Hititlerin yaşadıkları bir yerleşim yeri. Bu kentlerde çoğunlukta Huriler yaşardı. Bunlar Teşup ve Hepat adındaki tanrılara tapınırlardı. İştar'ın Hititlerdeki özdeşleştiği tanrıça Şauşka da bu kentte tapınılırdı. Şamuha, Kayseri (Mazaka) ile Sivas ili Gürün (Tilgarimmu/Tilimra)ilçesi arasında yer alan bir Hitit yerleşim yeridir. Tarihi kaynaklar iki Şamuha kentinden söz ederler. Bu kentlerden biri Gürün dolaylarındaki kent diğeri de Malatya'nın Doğanşehir bölgesindeki kenttir.

Şanahuitta: Hattuşa'nın kuzeydoğu yakasında yer alan bir kent devleti. Hititlere devamlı baş kaldırdı. Hattuşili I'in saldırısına uğradı. Hattuşili I'in yıllıklarında bu kent krallığıyla ilgili yazışmalardan söz ediliyor. Bazı kaynaklarda da Hattuşili I'in büyük dedesinin adı ve Labarna'nın da babasının adı şeklinde belirtilmektedir. Şanahuitta öldükten sonra yerine krallık tahtına Papadilmah getirilir.

Şapinuva: Hitit kent devletlerinden biri. Günümüzdeki adı Ortaköy'dür. Ancak bazı kaynaklarda Ortaköy ilçesinde bir ören yeri olarak tanımlanmaktadır. Ortaköy, Çorum iline 53 kilometre uzaklıktadır. Çekerek nehrinin etrafını saran Göynüçek ovasıyla Alaca ovası arasında yer alır. Kent, Hititler döneminde önemli ve stratejik bir kent olarak tanımlandığı gibi Askeri ve dini merkez olarak da konumlandırılmıştır. Ortaköy'de yapılan arkeolojik kazılarda yaklaşık 4000 yazılı tablet ve çeşitli buluntular elde edilmiş. Bulunan tabletler dini ve askeri konuları içeren metinlerden oluşur. Bunların bir kısmı Hatice, Hurice ve Akkadca yazılmış metinlerdir. Tabletlerde Taşmişarri (Tuthaliya III)'ya ait olduğu belirlenen yazışma metinleri yer alır. Tuthaliya III-Tuduhepa kraliyet ailesinin kentte hüküm sürdüğü belirtiliyor. Türk arkeologlar tarafından Şapinuva yaklaşık 15 yıldır kazılarla araştırılıyor. 2007 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi Profesör Dr. Aygül Süel bu yerdeki kazıları yürütüyor. Ekipte toplam 65 kişi görev almıştır. Bunlardan 25'i uzman kişilerden oluşmuştur. Ekip tarafından Şapınuva kentinin etrafına yapılmış olduğu öne sürülen yaklaşık iki metre eninde sur duvarlarının 80 metrelik kısmı bulunmuş durumda. Ayrıca bin metrekarelik alana yayılmış bir tören alanı bulunmuş. Kazılarda Hitit kralı Tuthaliya III ile eşi Tuduhepa'nın silindir mühürlerinin bulunması bölgenin bir süre başkent konumunda kullanılması anlamında tanımlanmıştır. Prof. Dr. Aygül Suel, "…Benim kafamı

kurcalayan ve yanıtını bulamadığım bir soru var. Şapinuva başkent Hattuşa'ya çok yakın bir yer. Hattuşa varken burası niçin başkent olsun? Hitit tarihinde Hattuşa'nın bırakılıp, başkentin taşındığı başka yer var. Akdeniz bölgesindeki Tarhuntaşşa'yı başkent yapan kral, aynı zamanda Mısır firavunu II Ramses ile Kadeş Savaşı'nı yapan kişi olan Muvatalli'dir. Tarhuntaşa'nın niçin Hattuşa yerine başkent yapıldığına ilişkin iki teori var. Bunlardan ilkine göre Kadeş Savaşı'na hazırlanan Muvatalli'nin Kadeş'e daha yakın bir yer olan Tarhuntaşşa'yı başkent yapmasının nedeni Lojisitik kolaylığı sağlamak içindi. İkinci teoriye göre ise Muvatalli tahtta hak iddia eden kardeşi, Hakpiş Kralı III Hattuşili ile İmparatorluğu paylaşıyor. Hattuşa, başyazman (dışişleri bakanı konumunda) Mitannamuva'nın yönetimine terk ediliyor. Kadeş Savaşı'nda iki kardeş birlikte savaşa giriyorlar. Bu ikinci teori akla daha yakın..." şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Tokat ili Maşathöyük'te yapılan arkeolojik kazılarda Şapinuva ile ilgi bulunan bir tabletin çevirisinde, *"...Bu tablet size ulaşınca 1701 askeri İshupitta'dan acele olarak sevk ediniz ve onları iki gün içersinde Şapinuva şehrine Majestenin huzuruna getiriniz..."* ifadeleri yer almıştır. Ortaköy (Şapinuva) askeri garnizon ve aynı zamanda da savaşa hazır orduların barındığı bir kent olarak da belirtilmektedir. Bkz. Şappinova ve Ortaköy.

Ortaköy'de bir tapınak kalıntısı

Şarri-Kuşuh: Mürşili II'nin kardeşi ve aynı zamanda da düşmanıydı. Hititlere bağlı bir krallık olan Kargamış'ın Kralıydı. Murşili II bu kardeşini Suriye ve Karkamış dışında imparatorluğun üçüncü önemli kişisi yapmıştı. Şarri-Kuşuh'tan sonra tahtın varisi için Murşili II önemli bir genelge yayımlayarak Kargamış Ülkesi tahtına çıkacak olanlara (oğul ya da torun) tanrısal cezalar vereceğini belirtir.

Şarişşa: Hititlerin kült merkezidir. Marburg'un "Philipps Üniversitesi"nin kazı ekibinin başında Andreas Müler-Karpe'nin ekibi 1993 yılında yaptığı kazılarda bu kült merkeziyle ilgili tabletler buldu. Bunlar incelendi ve çözüldüler sonuç olarak 1994 yılında bulunan bölgenin Şarişşa olduğu kabulle-

Tanrı Şarruma, Tuthaliya. IV'e sarılarak ona kılavuzluk ediyor

nirdi. Bu kentin tanrısı da "fırtına" tanrısıydı. Bu tanrı Hattuşa'da bulunan Mısır ve Hitit antlaşma metninde adı geçen dokuz tanrıdan biridir. Bu kentin 16. yüzyılda kurulduğu ve 1200 yılında yok edildiği anlatılır. Bu tarihten sonra kent onarılmamıştır. XV. yüzyılda kent genişletilmiş, etrafına 1500 metre uzunluğunda surlar yapılmış ve bunlar birbirine çapraz bir şekilde dört kapıyla bağlanmıştır. Kente içme suyu kilden yapılmış borularla getirilmişti. Kentin içindeki fırtına tanrısının tapınağı ise 4663 m2 bir alanı kaplamıştı. Bu tapınakta toplam 110 oda vardı. Bunlardan 84 oda zemin katta yer almıştı. Bu tapınağın bulunması arkeologları son derece mutlu etmişti. Araştırmacılar bu kültür kentinin Hattuşaş ila aynı zamanlarda yok olduğunu belirtiyorlar. Şarişşa'nın yok olmasının nedenlerinden birini de Andreas Müler-Karpe'nın ilginç saptamalarıyla açıklık getiriyor. Ona göre kent düşman saldırılarına uğramış, yağmalanmış ve yıkılmıştır. Araştırmalar sonucunda bulunan katmanlardan bu sonuca ulaştığını ifade etmektedir. Sarissa'nın günümüzdeki adı Kuşaklı olarak bilinir. Sivas iline bağlıdır. Hititlerin Mısır ile yaptıkları Kadeş Antlaşmasının şahitliğinin Sarissa fırtına tanrısının adıyla anıldığı belirtilir. Köyün güneyinde taşlarla set oluşturularak yapılan gölet bölgenin su ihtiyacını karşılamak için yapılmıştır. Bu göletin de batı yakasında Hititlerin tapınma alanları olarak belirtilen "Huwası Taşı" bulunduğu yerlerde hala kazılar sürmektedir. Hitit yazılı belgelerinde kralların bu bölgede uygulanmış dini törenlere katıldığı belirtiliyor. Bölge altın madeniyle de ilgi alanı uyandırmaktadır.

Şarkışla: Kayseri ili civarında bir arkeolojik alan. Kazılar sonucunda Hititlere ait tarihi buluntular ele geçti.

Şarruma: Fırtına tanrısı Teşup ile güneş tanrıçası Hepat'ın oğludur. Yazılıkaya ören yerinde "kaya tapınağı"nda Şarruma'nın Tuthaliya IV'e sarılmış kabartması yer alır. Yazılıkaya tapınağının kabartmalarında Dağ tanrılarının üzerinde durmuş gibi gösterilen Teşup ve Hepat'ın arkasında da oğulları Şarruma resmedilmiştir. Ayrıca çift başlı bir kartal da yer almaktadır.

Şauşka: (Ya da Şauşga) İştar'ın Hititlerdeki adı. Ancak bazı kaynaklarda İştar ile özdeşleştirilmiş bir tanrıça şeklinde de ifade ediliyor. Tesup'un kız kardeşidir. Ninive kenti ile ilgili yazıtlarda adı geçen tanrı Baal'ın kız kardeşi Anat-Astarte ile aynı görevlere sahip olduğu belirtilir. 1995 yılında Wegner'in ifadelerinde Huri dilinde "büyük tanrıça" anlamında kullanıldığını belirtir. Bu tanrıçanın daha önceleri Huriler tarafından tapınıldığı anlatılır. Hititlerin ise bu tanrıçanın kültünü Hurilerden devraldıkları gibi ifadeler kullanılıyor.

Şamuha ve Lavazantiya kentlerinde kültü yaygındı. Aşkın ve cinselliğin tanrıçası şeklinde bilindi. Büyük tanrıça olarak tapınılan ve asıl kült merkezi Ninive'de bulunan aşk ve savaş tanrıçası İştar ile özdeşleştirilmiş olduğu belirtilmektedir. Bu tanrıça elinde bulundurduğu gücüyle sadece üreme ve doğurganlığı yaratmamış, düşmanlarını etkisiz hale getirmek için onları iktidarsız yapıyor ve kadına dönüştürerek bir nevi ceza veriyordu. Bu şekilde bir intikam alma yöntemini İştar'ın eşi olduğu anlatılan Zabada'dan aldığı tahmin ediliyor. Başında erkek başlığı ve savaş silahlarıyla betimlenmiştir. Bu tanrıçanın yardımcıları da Ninatta ve Kullita'dır. Araştırmacılar Şauşka'nın aşk tanrıçası olduğunu belirtirken iki yardımcısı olan Ninatta ve Kullita için ise Şauşka'nın fahişeleri adını koymuşlar. Bu evliliğin Hititlerde olası bir kıtlığın önlenmesi amacıyla yapılmış olabileceğini ileri süren tarihçiler var. Bilindiği gibi Mezopotamya bölgesinde dönemine göre oldukça ileri aşamalarda bir yönetim uygulanmış olan Sümer inancında İnanna adlı bir aşk tanrıçasından söz edilir. Bu tanrıçanın da tapınaklarda mal ve değerli eşyalar karşılığında erkeklerle aşk yaptığı belirtildiği gibi dört kadın yardımcısından da söz edilmektedir. Bu yardımcılar onun fahişeleri rolündeydiler.

Tören baltası- Bronzdan yapılmıştır. Kayseri-Şarkışla kazılarında bulunmuştur. New York-Norbert Schimmel koleksiyonundan

Şauşkanu: Hattuşili'nin kızıdır. Ramses II ile evlendirilmiştir. Mısır'a gelin olarak giderken damat Ramses II tarafından karşılandı. Ve hemen adı Mısır dilinde "Maat-Hor-Nefru-re" olarak değiştirildi. Maat-Hor-Nefru-re"nın sözcük anlamı ise "Yüzüne Horus ve Re'nin güzelliği yansıyan" anlamında tanımlandı.

Şauşkamuva: Benteşina'nın ardılıydı. Daha sonra Ammuru kralı oldu. Tuthaliya ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmada Tuthaliya, Ammuru Kralı Şauşkamuva'ya *"...Senin tüccarların Asur Ülkesine gitmesin. Onun [Asur Kralının] tüccarları da senin ülkene girmesin! O, senin ülkenden geçmesin! Ülkene girerse onu tutukla ve güneşime [Hitit Kralına] gönder..."* şeklinde öneride bulunmuştur.

Sauştatar: Yaklaşık İ.Ö.1 500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir kraldır.

Sarişşa: Sivas ili Altınyayla/Kuşaklı bölgesinde olduğu söylenen Hitit yerleşim yerlerinden biridir. Bu bölge 1994 yılında Alman arkeologlar tarafından kazılar sırasında bulundu.

Sarişşina: Günümüzdeki Sarız ilçesinin bulunduğu yerdir. Hitit yazılı metinlerinde ve Kapadokya metinlerinde bu kentin adı çoğunlukla İahrişşa, Samuha ve Hurama kentleriyle beraber geçmektedir.

Şattivaza: (Bazı kaynaklarda Sathivaza şeklinde yazılmıştır.) Mitanni Kralı Tuşartta'nın oğludur. İ.Ö. 1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir kraldır. Babasının öldürülmesi olayına adı karıştı. Babasının da ardılıydı. Asur ile Hititlerin paylaşamadığı bu toprakta savaşların acımasızlığı nedeniyle Hititlerin ve Asurların baskısından kardeşiyle birlikte Babil'e kaçmış olduğu belirtiliyor. Ancak Babil Kralının onlara önem vermediğini ve kardeşini de savaş arabaları başına getirdiğini görünce oradan da kaçarak Hitit Kralı Şuppiluliuma I'e gelerek ayaklarına kapandı. Kral da ona gereken ilgiyi göstererek oğlu Şarri-Kuşuh'la birlikte yeniden krallığına kavuşması için çaba göstermeye başladı. Şutarna ile birlikte olan Asur orduları savaştan çekilince Şattivaza Mittanilerden geriye kalan topraklarına sahip olarak kral olmuştu. Ayrıca Suppiluliuma I'in de kızıyla evlenerek Hititlere bağlılık yemini yaptı. Şuppiluliuma, Şattivaza ile bir anlaşma yaparak, Mittanilerin tamamen Hıtıt egemenliğinde bir krallık olduğu kayıtlara geçer.

Şattiwaza: Bkz. Şattivaza.

Şattuara I: Yaklaşık İ.Ö. 1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir kraldır. Bkz. Şuttarna I.

Şattuara II: Yaklaşık İ.Ö. 1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir kraldır. Bkz. Şuttarna II.

Şattuara III: Yaklaşık İ.Ö. 1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir kraldır.

Şuttarna I: Yaklaşık İ.Ö. 1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir kraldır.

Şuttarna II: Yaklaşık İ.Ö. 1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir kraldır.

Şeha: Bir kent devleti. Arzava Ülkesine bağlı bir krallıktı. Bu kentte Masturi adında biri Kraldı. "Şeha Nehri Ülkesi" adıyla da ele alınan kaynaklar var. Balıkesir yakınlarında kurulduğu tahmin ediliyor. Arzava kuşatıldıktan sonra Hitit Kralı Murşili, kenti üç bölgeye ayı-

rır. Bu bölgeler Şeha Irmağı Ülkesi, Mira Ülkesi ve Hapalla Ülkesi şeklindedir. Dikkat edilecekse Murşili kenti tek bir kişinin egemenliğine bırakmamıştır. Araştırmacılar Şeha Irmağı Ülkesinin yerini henüz çözemediler. Şeha'nın Menderes nehri ya da Hermos ırmağının paralelinde olan bir ülke olduğunu tartışırlar. Hatta çoğunlukla Midilli adasının karşısındaki Kaikos ırmağı civarında olduğunu ifade ederler. Happala (Hapella)'nın güney doğu, Mira Ülkesinin de Şeha ülkesiyle Aydın bölgesi arasında bir yerde olduğunu belirtiyorlar.

Şeha Irmağı Ülkesi: Hitit Kralı Murşili Uhha-Ziti yönetimindeki Arzava Krallığı'nı egemenliği altına aldıktan sonra üç bölüme ayırır. Bu bölümler Şeha Irmağı Ülkesi, Mira Ülkesi ve Hapalla Ülkesi şeklindedir. Bu bölümün başına Manapa-Tarhunta'yı kral yapar. Bkz. Manapa-Tarhunta.

Şeri: Hititlerde tapınılan bir tanrıdır. Tanrı Huri ile beraber "ikiz boğalar" şeklinde tanımlandı. Araştırmacıların onların fırtına tanrısının "insanlaşmış" boğa şekli olduğunu anlatırlar.

Şesa: Hititlerin düşmanlarından birinin adı. Bunlarda döneminde güçlenmiş krallıklar kurmuş ve Hititlere zor günler yaşatmışlardı.

Şimşekkayası: Hitit kralları güney ülkelerine ulaşmak için kullandıkları bölgelerdir. Bunların doğal dağ geçidi oldukları ifade ediliyor. Bu bölgelerde kayalara işlenmiş kabartmalar bırakmışlardır.

Şimegi: Hititlerde tapınılan bir tanrıdır. Urartularda tapınılan güneş tanrısı Şivini'nin Hititlerdeki adıdır. Hurri kökenli bir tanrı olduğu şeklinde ifadeler var. Bkz. Şivini.

Şinanda-dukamı: Hititlerde aşk tanrıçası İştar için yazılan bir şiirde kötülük yapanları doğru yola getirmek için görevlendirilen dört cinden biridir. Bunlar İştar'ın melekleriydi. Onun emirleri doğrultusunda çalışırlardı. (Bu cinler Ali, Halzari, Taruvi ve Şinanda-dukamı adlarını taşıyorlardı.)

Şintal-irti: Hititlerde aşk tanrıçası İştar için yazılan bir şiirde iyiliği temsil ettiği öne sürülen dört melekten biridir. Bunlar İştar'ın melekleriydi. Onun emirleri doğrultusunda çalışırlardı. (Bu cinler Ninatta, Kulitta, Şintal-irti ve Hamarazunna adlarını taşıyorlardı.)

Şipaziti: Armatarhunta'nın oğludur. Babasını mahkemeye veren Hattuşili'nin mahkemeyi kazanmasıyla suçlu bulunmuştu. Ancak daha sonra Muvatalli tarafından babasıyla beraber affedildiler.

Şirzi: (Günümüzdeki adı Boğazgören'dir.) Malatya ili Hekimhan'ın yaklaşık 8 kilometre uzağında yer alan Şirzi köyü, Hititlerin yaşadıkları arkeolojik bir bölge olarak belirtilir. Şirzi köyünde bulunan yazılıtaş köyün adı olan "Şirzi" adıyla kayıt altına alınır. Bu yazıtın

Şirzi yazıtının kopyası

ilk defa 1936 yılında tespit edildiği söylenir. Yazıt Malatya Kralı tarafından yazılmıştır. Resimlerle bezeli olan yazıtın kırık olması nedeniyle çizilen atlar iyi seçilememektedir. Yazıtta Runtiyas, Sati (Urartularda Sahu) Sahwis'in adları geçer.

Siu: Hitit tanrısıdır. Erhan Akyıldız tarafından yazılan "Taş Çağından Osmanlı'ya Anadolu" adlı eserinde Siu ile ilgili bir belgenin içinde bazı ifadeler yer alır. Belgede, "*...Hattuşaş kenti açlıktan kırılınca; tanrım Siu onu tanrıça Halmaşuit'e teslim etti. Ve ben bu kenti bir gecede bütün gücümü kullanıp aldım. Ve tüm kent toprağına yabanı otlar ektim. Bundan sonra kim kral olur da kenti yeniden kurmaya kalkarsa o, gökyüzünün fırtına tanrısının lanetine uğrasın...*" şeklinde bilgiler yer almıştır.

Şiwat: (Şivat) Tanrılaştırılmış gün adıdır. Gün adı şeklinde kayıtlarda geçer. Bu, gün adı, tanrılaşmış bir ad olarak mitolojide yerini alır. İslam dininde "cuma", Hristiyanlarda da "pazar" yavaş yavaş tanrılaştırılmaktadır.

Şivini: Urartu Tanrısı olmasına rağmen, Hitit beylikleri tarafından da tapınılan bir tanrıdır. (Bazı kaynaklarda Şiuini şeklinde yazıldığı da görülmektedir.) Güneş tanrısı olarak tapınıldı. Tanrıça Tuşpea'nın eşidir. Urartu devletin resmi tanrısıydı. Bu tanrı için Meherkapı yazıtında adak olarak 4 boğa ile 8 koç verilecek şeklinde belirtilmiştir. Urartu tanrılar listesinde üçüncü sırayı paylaşır. Asur güneş tanrısı Şamaş ve Hurri tanrısı Şivini ile aynı tanrı olarak tapınılır. Meherkapı yazıtında tanrılar üçlüsü olarak belirtilmektedir. Bu anlatım diğer bazı yazıtlarda da yer almıştır. Yapılan incelemelerde Şivini'nin eşi tanrılar listesinde 66 sırada yer alan Tuşpea olduğu ele alınır. Bu tanrıçanın Başkent Tuşpa'nın da koruyucu bir tanrıçası olduğu söylenmektedir. Kazan kulplarının eklentilerinin betimlemesi genellikle bu tanrıçanın kendisi olarak ifade edilir. Hurri kökenli olduğu belirtilen Şivini, Hititlerde "Şimegini/Şimegi" adıyla tapınıldı. Birçok tunç kabartmada gösterilen kanatlı güneş kursunun bu tanrıyı sembolize etmiş olacağı tahmin ediliyor. Meherkapı yazıtındaki tanrılar listesinde bu tanrı, Teişeba'dan sonra üçüncü sırayı paylaşmaktadır. Urartu dinsel geleneğinde güneş tanrısı olarak tapınıldı. Şivini (Şiuini/Şiuni) kanatları dikdörtgen şeklinde çizilen bir güneş diski içinde ayakta bir boğanın üzerinde gösterilmektedir.

Diğer Urartu tanrıları gibi başında bronzdan yapılmış bir başlık takar. Miğferinde öne doğru "S" harfi şeklinde kıvrılan boynuz şeklinde desen vardır. Ensesinde topladığı saçları da çizgiler halinde gösterilmiştir. Miğfer kenarlarında kulaklarını kapatacak şeklinde çeneye kadar uzanan yanaklık vardır. Diğer tanrılar gibi sakalsız ve bıyıksız olmasına rağmen, diğer tanrı şekillerinden farklı çizilmiş olduğu belirtiliyor. Araştırmacılar bunu çizimleri gerçekleştiren sanatçının o dönemde tanrının geleneksek konumunu da inceleyerek fiziksel yapısına göre çizmiş olduğunu gösterilir. Şivini'nin diğer Urartu tanrılarından farkı omuzları karşıdan değil (profil) gövde ve bacaklar gibi yandan gösterilmiştir. Güneş diski içinde gösterilen Şivini, sağ kolunu "V" şeklinde ileriye doğru uzatarak geleneksel Urartu selamını belirtiyor. İleriye doğru gerilen sol elinde yay olan bu tanrı baştanrı Haldi gibi omzunda Sadak taşımaktadır. Çizimde ayaklarına kadar inen uzun giysisi içinde kısa bir etek kullandığı da gösteriliyor. Güneş diski içinde ayakta resmedilen tanrının boğa üzerindeki konumu da sol ayağı boğanın ense tarafında sağ ayağında boğanın sırtında duracak biçimde çizilmiş ve tanrının ayağında da bileklere kadar çıkan bir çizme kullanmış olduğu görülmektedir. Boğanın betimi de diğer boğa çizimleri gibi yandan gösterilmektedir. İri gözlerinin at konumuna betimlemesinde aslan tipinde atak bir şekilde gösterilen boğanın çizimi çoğu araştırmacıları bu tanrının kutsal hayvanı için kuşkulandırmış olduğunu ve onun kutsal hayvanının aslan olabileceği görüşünü ortaya koydukları görülmektedir. Ancak, Türk araştırmacı Prof. Dr. Oktay Belli aslana benzeyen boğanın Şivini'nin kutsal hayvanı olduğunu ileri sürer. Yanı Şivini'nin kutsal hayvanı boğadır. Kral İşpuini ve oğlu Menua dönemlerinde bu tanrıya olan sempatilerini çok sayıdaki bronz eşyalara çizimini yaptırmalarıyla ifade etmiş oldukları görülmektedir. Arkeolojik kazılarda bulunan bronz levha üzerindeki tanrıların baş tanrı Haldi'nin arkasından özenle çizildiği söyleniyor. Adları Meher Kapı yazıtında belirtilen söz konusu tanrıların görünümleri son derece ezoterik çizilmiş ve kutsal hayvanları da mitolojik ayrıcalık gösterilerek tasarlanmıştır. Dönemin ressamı her tanrıyı tapınma geleneğindeki özellikleriyle ele aldığı gibi

Şirzi Şivini'nin bronz levhadan çizilen kopyası kopyası

fiziksel durumlarını da çizgilerle belirtmeyi ihmal etmemiştir. Bütün uygarlıklarda olduğu gibi Urartu halkı da sınırlarına giren tanrı adlarına kutsal gözüyle bakmış ve zamanla onları kült haline getirmişlerdi.

Şulinkatte: Savaş ve salgın hastalık olan veba tanrısı şeklinde tapınıldı. Bu tanrının Mezopotamya tanrısı Nergal ile aynı özellikleri taşıdığı belirtilmektedir. Şulinkatte'nin en çok tapınıldığı dönem, Hitit bölgesine bulaşıcı veba hastalığı girdiği dönemler olarak belirtilmektedir.

Şumuha: Şamuha olarak da tanınmaktadır. Kummanı (Comanı) kenti gibi Hititlerin yaşadıkları kentlerden bir olduğu söylenir. Bu kent geç Hitit döneminde Malatya Prensliği'ne bağlı olduğu gibi Hurilerin de egemenliğinde kaldı. Kizuvatna Krallığı'na bağlı olan bir kent şeklinde tanıtılıyor.

Şunaşşura: Mittani Krallığı'na bağlı olan Kizzuvatna kentinin Kralıdır. Tuthaliya I/II ile bir antlaşma yaptığı belirtiliyor.

Şuppiluliuma I: (Suppiluliuma şeklinde yazıldığı da görülür.) Hitit Kralıdır. İ.Ö. 1355-1320 tarihlerinde hüküm sürdü. (Bazı kaynaklarda İ.Ö. 1380-1345/1380-1340 tarihleri ele alınmıştır.) Genç bir prensken Hititler adına kısa sürede yaptığı ve başarılarla sonuçlandırdığı savaşlarla kısa sürede ağırlığını koydu. Kuzey ve kuzeybatıdaki krallıklarla yaptığı savaşları kazanarak Hititlerin konumunu genişletti. Mittanilerle Kizzuvatna Krallığı'nın kuzey Suriye topraklarındaki rakibi olan Hurriler bir antlaşma yaparak Hititlere bağlandı. Döneminde Mısır'da Tutankhamon (İ.Ö. 1333-1323) hüküm sürüyordu. Aynı dönemde Ay (İ.Ö. 1323-1319) hüküm sürmüştü. Kaşkalara karşı yaptığı savaşta başarı elde etti. Hattuşa'yı tehlikelerden koruyacak bir tampon bölge oluşturdu. Egemenliğinde kardeşi Zida'ya saray başmuhafızlığı unvanını verdi. Ayrıca yukarı ülke'nin denetimini de kardeşinin kontrolüne bıraktı. En güvendiği komutanlardan Hannuzi'yi ise aşağı ülkenin valisi yaptı. Daha sonraki amacı Mittanilere karşı bir askeri sefer yapmak ve onların toprağını işgal ederek Hitit toprağına katmaktı. Ancak başarılı olamamıştı. Mittani Kralı Tuşartta ise Mısır Firavunu Amenofis III'e bir mektup göndererek zaferi kazandığını bildirmişti. Lübnan (Niblani) ve Mala'dan (Fırat) çok ganimetlerle Hattuşa'ya döndüğünü belirten yazıtların olduğu ifade ediliyor. Mısır'da firavun Tutankhamon öldürülünce dul kalan genç eşi Şupiluliuma'dan yardım ister. Bu yardımın amacı hem Mısır'ın güçlenmesi ve hem de çocuklarından biriyle evlenmesi olarak değerlendirildi. Mektupta, "*…Kocam öldü, bir*

oğlumda yok, senin ise birçok oğlun olduğu söyleniyor. Sen oğullarından birini bana gönder, o benim kocam olacak, Mısır'ı idare edecek…" şeklinde ifadeler yer almıştı. Ankhsenamon tarafından gönderilen mektup Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde koruma altındadır.

Şuppiluliuma II: (Çoğu kaynaklarda Suppiluliuma şeklinde yazıldığı da görülür. Yalın olarak yazıldığı için çoğu metinlerin Şupiluliuma ile Şupiluliuma II arasında anlam kaymalarına neden olmaktadır) Hitit Kralıdır. İ.Ö. 1214/3-1190 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Döneminde Mısır'da Merneptah (İ.Ö. 1213-1203) hüküm sürmüştü. Krallığa başlar başlamaz Ugarit Kralı Amurapi ile sıkıntılar yaşamaya başladı. Amurapı, Hattuşaşa karşı güç birliği elde etmek için Mısır Firavunu Merneptah'tan destek bekleyen bir mektup gönderir, ancak, firavundan yardım ve destek yerine Hititlerle iyi geçinmesini belirten bir mektup alır. Amurapı bu defa yine büyük Hitit Kralına karşı baş göstererek karısı Ehli-Nikalu'yu boşamak için haber yollar. Ehli-Nikalu, Şupiluliuma'nın kızıydı. Kral Ugarit Kralının bu hakaretlerine karşılık Talmi-Teşup'u görevlendirir. Talmi-Teşup ise zaman değerlendirmesini yaparak Ehli-Nikalu'nun çeyizini ve bulunduğu kaleyi terk ederek geri gelmesine karar verir. Bu iş hemen olmayınca da Amurapi karısını kovar. Döneminde Hititlerde kıtlık baş gösterince Mısır Firavunu Merneptah onlara tahıl yönünden destek olur. Bu tahılın deniz yoluyla Mısır'dan gelmesi de tehlikeliydi. Çünkü "Sikila adamları"nın denizdeki yağmalamalarını bildiği için önlem almıştı. Şuppiluliuma II daha sonraki zamanlarda Viyanavanda, Tamina, Masa, Luka, ve İkuna kentlerini işgal ederek Hattuşa'ya bağladı.

Şurrupşi: (Bazı kaynaklarda Şarrupşi şeklinde yazıldığı görülür.) Suriye'deki Nuhaşşe kent devletinin kralıdır. Ugarit saldırısında yenilerek Hititlerle bir anlaşma yapmıştır. Bu kralın ailesi tarafından öldürüldüğü belirtiliyor. Kral ölünce Nuhaşşe kenti Tuşratta'nın egemenliği altına girer.

Şuttarna: Kadeş kent valisidir. Hittitlerin saldırısına uğrayarak oğlu Aitkamaya ile birlikte Hitit askerleri tarafından yakalanarak Hattşa'ya getirildi. Şuppiluliuma I Şuttarna'nın oğlu olan Aitkamayla bir anlaşma yaparak Kadeş'e geri dönüp babasının yerine tahta geçti.

T

Tabal: Geç Hitit Döneminde bir krallık. Bu krallık Kayseri, Niğde ve Nevşehir civarında hüküm sürmüştür. Asur Kralı Salmanasar III (ya da Salmaneser) İ.Ö. 837/36 yıllarında Tabal kenti ve Kralı Tuatte'ye karşı bir askeri sefer düzenlemiş, kentin insanlarına boyun eğdirmişti. Hatta bu kentte 20'ye yakın kralı etkisiz hale getirmiş olduğunu yazıtlarda belirtmiştir. Asur yazılı tabletlerine göre Tabal beyleri: Bit-Buritaş (ya da Tabal), Tuhana (Tyana), Atuna, İstundi, Hubisna ve Sinuhtu adları geçmektedir. Tanınmış Tabal beyi ise Tuhanalı Urbala'dır (ya da Varpalava). Tuhanalı Urbala yaklaşık İ.Ö. 740-710 civarında hüküm sürmüştür. Bugünkü Niğde yöresini kaplayan ve adının daha sonraki tarihlerde "Ytanitis" olarak değişen Tuhana beyliğinin başındaydı.

Tabarna: Hititlerde kral ve kraliçeler için kullanılan bir unvan. Sözcük anlamı "Büyük Kral" anlamında tanımlanmaktadır. Bazı kaynaklarda "güneşim" anlamında da tanımlanmaktadır. Bkz. Labarna.

Tabletlerin kaynakları: Araştırmacı arkeologlar Hititlerin varlığını belirten binlerce tableti bularak müzelerde koruma altına aldılar. Kazılar sonucunda Anadolu'da Hititçe dili dışında Palaca, Luvice, Akkadca, Hattice, Hurrice adlı dillerle yazılmış binlerce tablet buldular. En çok tabletler, Hititlerin başkenti olan Boğazköy'de (Hattuşa) bulunmuştur. Bu tabletlerin büyük bir bölümü kopyalanarak yayınlanmıştır. Boğazköy dışında bazı tabletler eski adı Tappiga olan Maşat, eski adı Şappinuva olan Ortaköy ve eski adı Şarişşa olan Kuşaklıda bulunarak koruma altına alınmış ancak bunların çoğu henüz kopyalanamamıştır. İnandık arkeolojik alan, Tarsus ve Alacahöyük'te de tabletler bulunmuştur. Salvini 1994 yılında Tukunavi'de Hitit Kralı Hattuşili I'in egemenliği altındaki Tikunanı Kralı Tunip-Teşup'a gönderdiği mektupları bularak koruma altına almıştır. Hititlere ait bazı tabletler Anadolu'nun dışındaki bölgelerde yapılan kazılarda bulunur. Tell-el-Amarna'da Liveranı tarafından 1999 yılında Tarhuntaşşa sarayına ait Akkad dilinde yazılmış dört tablet bulunmuştur. 1986-1990 arasında Marazi tarafından yapılan kazılarda luvice yazılmış hiyeroglifler Yalburt, Fraktin, Emir-

gazi, Karabel, Ilgın, Karakuyu, Sirkeli'de bulunmuştur. 1930 yılında Kurt Bittel, 1995'te Kosak, 1998'de Alaura tarafından yine çeşitli Hititçe tabletler elde edilmiştir.

Tahputali: Hititlerin İlluianka öyküsünde merhemli rahip şeklinde tanımlanmaktadır. Öyküde, *"(A IV 8-13) ...Merhemli rahip Tahputal(ri)li (şöyle)söyler: Bazalt? Tahıt(lar) (Na-suu)üzerinde oturduğumuzda ve merhemnli-rahip(ler) kura çektiğinde Zali(ia)nu(nun) (heykelleri) tutan merhemli rahip, (onu) pınarın üzerine bir bazalt taş? üstüne yerleştirilecek. Ve oraya oturtacak. (A IV 14-17) Bütün tanrılar toplanacak ve kuralar çekilecek. Kastama şehrinin tüm tanrıları (arasında) Zashapuna (en) büyük (olacak)..."* şeklinde açıklamalar görülür.

Norbert Schimmel koleksiyonundan gümüş geyik ritonu-New York

Tahurvaili: Hitit Kralıdır. Huzziya'nın tahta çıkmasını sağlayan biridir. Tarhuşu adlı kişiyle cinayet işlediği için yargılanıp ölüm cezasına çarptırıldı.

Tahsin Özgüç: (Prof. Dr) Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. Kültepe kazıları onun dünyasında ayrı bir yer tutar gibi çalışmalarını hızlandırdığı sıralarda Anadolu'nun diğer arkeolojik alanlarında yaptığı çalışmalarla uluslararası üne sahip olan Bir Türk arkeologudur. 1916 yılında Kırcaali'de doğdu. 1940 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni bitirir. Aynı fakültede 1942 yılında doktor ve 1945 yılında da asistan olur. Doçentliğe bir yıl sonra ulaşır, yani 1946 yılında. 1954 yılında Profesör olan Tahsin Özgüç, 1968-1969 yılları arasında DTCF'nin dekanı ve 1969-1980 yılları arasında da Ankara Üniversitesi'nin rektörü olur. Emekliliğinden sonra da boş durmadı. 1981-1986 yılları arasında Yüksek Öğenim Kurumu Başkan Vekilliğine getirilir. Önemli eserleri: Kültepe Kaniş I, Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Keşifler (1959), Altıntepe II, Depo Binası ve Fildişi Eserler (1969), Maşathöyük II, Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi (1982), Kültepe-Kaniş II, Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar (1986) ve İnandıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi (1988) şeklinde sıralanır. 28 Ekim 2005 yılında ölür ve Karşıyaka mezarlığına gömülür. Hakkında bazı kaynaklarda, *"...Prof. Dr. Tahsin Özgüç yetiştirdiği öğrencileri, çeşitli merkezlerde*

Prof. Dr. Tahsin Özgüç

yaptığı bilimsel kazılar ve yayımladığı yüzü aşkın bilimsel makale ve kitap ile ülkemiz arkeolojisine önemli katkılarda bulunmuştur. 1962-1964 yılları arasında Princeton Üniversitesi'ne bağlı The Institute for Advanced Studies, 1964 yılında Almanya Saarland Üniversitesi ve 1975-1976 yılları arasında Münih Üniversitesi'nde konuk profesörlük yaptı. Anadolu tarihine yeni bir ışık getiren ve kendisi de arkeolog olan eşi Nimet Dinçer Özgüç ile birlikte yaklaşık elli yıldır başkanlığını yaptığı Kültepe/Kaniş kazısından başka, Karahöyük (Elbistan), Horoztepe (Tokat), Altıntepe (Erzincan), Maşathöyük, Kazankaya ve Kululu kazılarını da yönetmiştir. Yabancı bilim kurumları ve meslektaşlarıyla sürdürdüğü işbirliği nedeni ile 1978 yılında Federal Almanya Cumhuriyeti Büyük Haç Nişanı, 1990 yılında Doğan Güneş Altın-Gümüş Nişanı, 1991 yılında Belçika Tacı Ulusal Nişanı ve 1992 yılında Türk Tanıtma Vakfı Ödülü ile onurlandırıldı. Türk Tarih Kurumu, Alman Arkeoloji Enstitüsü, British Academy, Amerikan Arkeoloji Enstitüsü, Bavyera Bilimler Akademisi, Londra Eski Eserler Kurumu ve Türkiye Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'ne üye olan Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e 2001 tarihinde Berlin Hür Üniversitesi'nde düzenlenen bir törenle 'Şeref Doktoru' unvanı verildi ve 'Ön Asya Arkeolojisinin Nestoru' ilan edildi. Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e daha önce de arkeoloji bilimine yaptığı katkılardan dolayı Münih (Almanya) ve Gent (Belçika) üniversiteleri tarafından da 'Şeref Doktoru' unvanı verilmişti…" şeklinde bilgiler bulunmaktadır.

Taiszi: (E.In.Nu.da) Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "samanlık" şeklinde tanımlanmıştır.

Takina: Hitit mitolojisinde "suların tanrısı" şeklinde tapınılan tanrı Ea'nin karısının adıdır.

Takitis: Mitolojide tanrıça Hepat'ın hizmetçisi olduğu belirtiliyor. Hepat öfkelenince diğer tanrıları toplantıya çağırmak için bu hizmetçiyi görevlendirir.

Takitu: Beşli tanrılar ailesi gurubu içinde 19 tanrıçanın adı geçmektedir. Bu tanrıçaların çoğunun adı henüz belge yetersizliği nedeniyle çözülememiştir. Adları çözülüp, günümüze ulaşan tanrıçalar ise; Takitu, Hutena, Hutilura, Alatu, Naparpi, Salusa, Tapakina (Damkina), Nikalu ve Sausga'dır. Yekbaz köyündeki kazılarda kalker blok üzerinde tanrıçanın betimi yer almıştır. Diğer tanrıçaların bulunduğu kaya parçasının tahrip olması nedeniyle kimliklerine ula-

şılmadığı belirtiliyor. Bu adların Hurice adlar olduğunu belirten kaynaklar var.

Takuppasa: Hitit metinlerinde adı geçen bir kent. De Monte-Tischer 1978 yılında yaptığı açıklamalarında Amasya'nın 20 km. güney yakasında yer alan Kaleköy ya da Tokat bölgesinde olduğunu ileri sürer.

Takuva: Suriye Krallığı'na bağlı bulunan Niya kentinin Kralıdır. Hititleri egemenliği altında tutan Suppiluliuma döneminde Hititlere boğun eğmek zorunda kalmıştır.

Taknaş huitar human: Hitit dilinde "yeryüzünün hayvanları "anlamında tanımlandı.

Talaura: (Ya da Talavra) Günümüzdeki adı Sivas'tır. Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Taluara-Karama: Megalopolis ve Sebesteia adlarından başka Sivas kentinin eski adlarından biridir. Araştırmacılar "Taluara-Karama"adının Megalopolis ve Sebesteia adlarından önceki bir ad olduğunu belirtirler. Talkarama/Tilgarimmu/Telgarama adlarının Taluara-Karama adının deformasyonundan elde edilmiş adlar olduğu söylenmektedir.

Talmi-Teşup: Hititlerin başyazıcısı Midanamuva'nın torunudur. Dedesi ve amcaları Naniza, Walvaziti ve Purandamuva gibi yazıcılık görevini devraldığı belirtiliyor. İne-Teşup'un ardılı olarak Kral oldu. Şupiluliuma II Talmi-Teşup'u Ugarit Kralının kız kardeşi Ehli-Nikalu'yu boşamasında görevlendirdi. Kuzi-Teşup'un da babasıdır.

Talmi-Şarruma: Hapla (Halep) kentinin Kralıdır. Hitit Kralı Muvatallı II ile bir anlaşma yaparak Hititlerin egemenliği altına girer. Araştırmacı Carruba'nın 1971 yılında çevirisini yaptığı metindeki bilgilere göre bu antlaşmanın İ. Ö. XIII. yüzyıl civarında gerçekleştirilmiş olabileceğini belirtir.

Tamarmara: Hititlerin Zalpa şehrinin hikâyesinde adı geçen bir kent. Kent "KUB XXX 37 I I-12" kodlu tablette tanrı Sulikatti ile birlikte belirtilmektedir. Tablette, *"Tamarmara şehri adamı Tarhini şöyle (söyler): Tamarmara şehrinin tanrısı Sulinkatti'nin heykeli gümüşten yapılmıştır. (heykel) bir adam gibidir. Ağaçtan bir aslan üzerinde durur. Sağ elinde gümüşten bir hançer tutar. Sol elinde bir insan başı tutar. Bunlar da gümüştendir... "* şeklinde belirtilmiştir.

Tameti: Kırşehir'e bağlı Malkaya yerleşim yerinin Emirburnu adlı tepesinde bulunan ve Hititlere ait olduğu belgelenen bir kaya anıtının üzerinde bir aile adı şeklinde geçmektedir. Tameti adının Proto Hitit ve Hurri adı olan Timmet şeklinde olduğu belirtilir.

Tamina: Hititlerin düşman kentlerinden biriydi. Suppiluliuma II'nin bunlarla savaşması sonucu yenildiler ve Hattuşa'ya bağlandılar.

Tanipiia: İlluianka öyküsünde Kiskilussa, Nerik, Kastama ve Zigaratta kentleriyle adı geçmektedir. Bu kentlerle beraber Zigaratta kenti de Hattuşa'nın kuzeyinde yer almış olabilecekleri tahmin edilmektedir.

Tanrıçalar: Hititlerde kadın ile erkeğin genellikle eşit şartlarda tanımlandığını anlatmıştım. Dinsel inançlarındaki tanrıçalara erkek tanrıların yanında eş değerden önem verilmesi de bunun en açıklayıcı belirtisidir. Hititlerin en önemli tanrıçasıdır. Hatti dilinde "Vuruşema" Hurri dilinde ise "Hepat" olan tanrıçadır. Hititlerde "Arinna'nın güneş tanrıçası" Geç Hititlerde ise "Kubaba" olarak tanımlanmıştır. Araştırmacılar adların ayrı ayrı ele alınmasının özelliklerinden bir şey kaybetmemiş olduğunu belirler. Hepat, Teşupla evlenip tanrılar listesine girdiği zaman Arinana'nın güneş tanrıçası konumunda görülür. Hepat ile ilgili bir tablette, *"….Bütün ülkelerin kraliçesi efendin, Arinna'nın güneş tanrıçası! Hatti Ülkesinde sen Arinna'nın güneş tanrıçası adını alırsın, sedir ağacı ülkelerinde ise Hepat adını alırsın…"* şeklindeki ifadeler onun Arinna'nın güneş tanrısıyla betimlenmiş olduğunu ifade eder. Genellikle kabartmalarda Hepat ile Teşup, yan yana gösterilmiş ve kabartmaları yapılmıştır. En önemli tanrıça Arinna'nın güneş tanrıçasıdır. Araştırmacılar Arinna'nın Alacahöyük'ün bir adı olmuş olabileceğini ileri sürerler. Murşili II'nin bir yazıtında, *"… Ben majeste, babamın tahtına oturduğumda çevredeki bütün düşmanlar benimle savaşa giriştiler. Ancak ben hiç bir düşman ülkesine karşı sefere çıkmadan önce Arinna kentinin güneş tanrıçası ile ilgili bayram törenlerini düzenledim […] ve ona seslendim: Arinna'nın güneş tanrıçası! Benim efendim, benim yanıma aşağıya gel ve […] senin topraklarını almak isteyen çevredeki düşman ülkeleri yok et! Ve Arinna'nın güneş tanrıçası sözümü duydu ve bana geldi. O zaman babamın tahtına oturur oturmaz, çevredeki düşman ülkelerini on yılda yendim ve onları yere vurdum…"* şeklinde ifadelerin yer alması bu varsayımı doğrular gibi. Hepat ile beraber bazı yerel tanrıçalar da tanrılar listesinde tapınılmış ve önemli görülmüşlerdir. Tanrı kökünden oluşmuş bir isimlendirme, lakap. Mitolojide dişi tanrılara verilen bir unvandır. Yüksek düzeydeki tanrılar arasında yer aldıkları zaman büyük tanrıça olarak saygın bir yer tutarlar. Ana tanrıça olarak betimlenenlerin doğurganlık ve verimlilik tanrıçası şeklinde tapınıldığı görülür. Bunlar arasında önemli yer tutanlar İsis, Rea, Kybele ve Demeter, gibi tanrıçalar gösterilir.

Tanrı kültleri: Hititlerin devlet dini olduğu kesinlik kazanmıştır. Tanrı kültlerinin varlığında hizmet edenler, devletin görevlileri olarak tanımlanırlar. Bu kültlerde Kaya açık hava tapınakları kültün önemli bölümünüoluşturmaktadır. Hitit tanrı kültleri aslında devlet dinidir ve bu kültlerin görevlileri de devlet görevlileridir. Yazılıkaya'da yapılan arkeolojik kazılarda Altmış tanrı ve tanrıçanın bulunduğu belirtilmiştir. Tanrılar listesinde yer alan tanrıların kullandıkları başlıklar sivri bir külah şeklindedir. Dizlerinin üzerine kadar uzanan kuşaklı bir giysi bulunmaktadır. Tanrıçalarda ise silindir şeklinde bir başlık, bluz ve etek vardır. Yazılıkaya'da adları tespit edilen tanrıların çoğu Hurri tanrıları olduğu belirtilir. Hititler tanrıları insan şeklinde betimledikleri için tapınaklarına "tanrıların evi" derlerdi. (İslam dininde de camilerin de tanrının evi olduğu belirtilmektedir.) Yakın dinler olan Hristiyanlık ve Yahudi toplumlarında da tapınma alanları "tanrıların evi" şeklinde tanımlanmaktadır. Mitolojide heykelleri tapınak içinde olunca tanrıların da tapınakta olduğu inancı vardı. Heykel tapınakta bulunduğu sürece sadece kral, kraliçe ve bazı yetkililer odaya girerdi.

Tanrılara yapılan törenler son derece neşeli geçerdi. Gelenek haline dönüşen bu davranışlar Hititlerde son derece önemliydi. Başkent Hattuşili de olduğu gibi diğer kentlerde de tapınaklar vardı. Tanrılara kentin koruyucusu gözüyle de bakılırdı.

Tanuhepa: Murşili II'nin eşidir. Gaşşulaviya öldükten sonra bu prenses ile evlenmiştir. Hurri kökenli olduğu söylenir. Tanuhepa'nın ana tanrıça gibi krallığı 30 yıl yönetmiş olduğu ifade ediliyor.

Tanuva: Telepinu tarafından yargılandığı halde öldürülmeyerek sürgüne gönderilen Huzziya'nın katili olduğu söylenir. Daha sonra yargılanıp, ölüm cezasına çarptırıldı. Tanuva ile birlikte Tahurvaili ve Taruhşu Telepinyu tarafından yargılanmışlardı.

Tapakina: (Damkina'nin Hititlerdeki adı şeklinde ifadeler var) Beşli tanrılar ailesi gurubu içinde 19 tanrıçanın adı geçmektedir. Bu tanrıçaların çoğunun adı henüz belge yetersizliği nedeniyle çözülememiştir. Adları çözülüp günümüze ulaşan tanrıçalar ise; Takitu, Hutena, Hutilura, Alatu, Naparpi, Salusa, Tapakina (Damkina), Nikalu ve Sausga'dır. Yekbaz köyündeki kazılarda kalker blok üzerinde tanrıçanın betimi yer almıştır. Diğer tanrıçaların bulunduğu kaya parçasının tahrip olması nedeniyle kimliklerine ulaşılmadığı belirtiliyor. Bu adların Hurice adlar olduğunu **Tapkinu:** Hititlerde tapınılan bir tanrıçadır. Su tanrısının karısı olduğu belirtiliyor. Bkz. Tapakina

Tapigga: Eski bir kent adı olduğu belirtilmektedir. Burada bulunan çiviyazılı arşivlerde Tuthaliya III ve diğer kralların yönetimleri sırasında yaptıkları bazı işler anlatılmıştır. Bu kent bazı kaynaklarda Şappinuva Krallığı'na bağlı bir kent konumunda da tanıtılıyor. Kuzey Anadolu'nun merkez kenti olarak anlatılan Tapigga, Kaşgaların uzun süre saldırılarıyla mücadele ettiler. Günümüzde Maşat'ın eski adı. Bkz. Maşat.

Tarpa: Afyon'da bulunan ve Hititlere ait olduğu ifade edilen bir yazılıtaşta adı geçen bir prens şeklinde tanıtılmaktadır. Prensin bulunan yazıtı, Hititlerin inancında tapınılan hava tanrısı adına yaptırdığı ifade edilmektedir.

Tarhuna: Bkz. Fırtına Tanrısı.

Targaşnalli: Happalla Krallığı'na Murşili tarafından atanan bir Kraldır. Diğer krallıklar olan Mira-Kuvaliya, Şeha krallıkları gibi bu kralla da bağlılık antlaşması yapmıştır. Kaynaklarda Murşili'nin Arzava'nın bölünmesinden dolayı atadığı kişileri kral olarak görmediği şeklinde belirtiler görülür. Targasnalli, Hapalla Kralıdır.

Tarhunnaaradu: (Ya da Tarhundaradu) Arzava kralıdır. Hititlere karşı savaşarak çoğu Hitit topraklarını ele geçirdi. Bu Kralın kızı Mısır Kralı Amenofis III ile evlenmiştir. Amenofis bu evlilikle Anadolu'da kendine bir müttefik güç elde etmişti. Tuthaliya daha sonra bu kralın kentini işgal etti. Kralı da onu Arrina'ya sürgün etti. Krallık ise Hititlere bağlandı. Damadı Amenofis III ile yazıştığını belirten iki tablet bulunur. Bulunan tabletler Tell-el-Amarna tabletleri arasında gösterilir. Tabletleri 1902 yılında Knudtz çözer. Bulduğu dilin "Hint-Avrupa" diline ait olduğunu belirtir ancak eleştiri alır.

Tarhuntaşa: (Yazıtlardaki ifadelere göre önceleri Dattaşşa/Tattaşşa şeklinde okunduğu görülür.) Tablet çevirilerindeki orijinal yazılışı "KUR-uru-DU-tassa" şeklindedir. 1967 yılında araştırmacı Gordon kentin adını "Tarhuntassa" şeklinde ifade eder. Antalya ile Erdemli arasında yer alan bir krallıktır. Kuzeyinde de Konya ovası yer alır. Bu krallık Ahhiyava Krallığı'nın baskısı altında bulunan beyliklere karşı bir sınır krallığı şeklide ifade edilir. Araştırmacılar Muvatalli'nin Hattuşaş kentinin yerine Tarhuntaşşa kentini başkent olarak seçmesi ve oraya yerleşmesi konusunda herhangi bir açıklama getiremiyorlar. Bu arkeolojik sit alanında kazıların yeterli olmadığı da belgelere eklenen sorunlar arasında yer almaktadır. Tarhuntaşşa'nın yeri ise henüz bulunamamıştır. Prof Dr. Aygül Suel, "...Benim kafamı kurcalayan ve yanıtını bulamadığım bir soru var. Şapinuva başkent Hattuşa'ya çok yakın bir yer. Hattuşa varken bu-

rası niçin başkent olsun? Hitit tarihinde Hattuşa'nın bırakılıp, başkentin taşındığı başka yer var. Tarhuntaşşa, Akdeniz bölgesindeki Tarhuntaşşa'yı başkent yapan Kral, aynı zamanda Mısır Firavunu II Ramses ile Kadeş Savaşı'nı yapan kişi olan Muvatalli, Tarhuntaşa'nın niçin Hattuşa yerine başkent yapıldığına ilişkin iki teori var. Bunlardan ilkine göre Kadeş Savaşı'na hazırlanan Muvatalli'nin Kadeş'e daha yakın bir yer olan Tarhuntaşşa'yı başkent yapmasının nedeni Lojisitik kolaylığı sağlamak içindi. İkinci teoriye göre ise Muvatalli tahtta hak iddia eden kardeşi Hakpiş Kralı III Hattuşili ile imparatorluğu paylaşıyor. Hattuşa, başyazman (Dışişleri bakanı konumunda) Mitannamuva'nın yönetimin terk ediliyor. Kadeş Savaşı'nda iki kardeş birlikte savaşa giriyorlar. Bu ikinci teori akla daha yakın..." şeklinde açıklamalarda bulunur.

Tarhunza: (Tarhunza pihassassi şeklinde yazıldığı da görülmektedir.) Hititlerde "yıldırım fırtınası" tanrısı olarak tapınılmıştır. Muvatalli'nin yıllıklarında bu tanrıdan söz edilmektedir. Muvatalli bu tanrıya koruyucu tanrı gözüyle bakmıştı. Tarhuntaşşa kentini de büyük bir olasılıkla bu tanrının adına yapmış olabileceği tahmin edilmektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinin yerel tanrısı konumunda uzun süre tapınılmayan bu tanrı için Muvatalli Tarhuntaşşa kentinin adanmış olacağını belirtir. Tarhunza Tabal Krallığı tarafından da önemli görülerek tapınılmıştır. Sultanhanı, Topada ve Sivasa gibi arkeolojik yerleşim yerlerine Tabal Kralı Wasusamaras'ın diktirdiği yazılıtaşlarda bu tanrının adı geçer.

Tarhunza pihassassi: Bkz. Tarhunza.

Tarkasnava: Mira kent Kralıdır. Kubantakurunta'nın torunu olduğu ifade ediliyor. Tuthaliya'nın müttefikiydi. Tuthaliya'nın Wilusa kentin kralı Walmu'ya saldırdığı sırada Hititlerin yanında yer aldı. Bu Kral ile ilgili kabartma bir resim İzmir yolu üzerinde bulunan "Karabel kabartmalarında" yer alır. Kabartma resmin omuzlarında bulunan hiyeroglifler Heredot tarafından çözülemeyince bu kabartmanın Mısır Firavunu Sesostris'e ait olduğunu açıklar. Ancak daha sonra hiyeroglifler çözülünce bu kabartmanın Tarkasnava ait olduğu açıklanmıştır.

Tarikarimu: Etrafı dağlarla çevril ülke şeklinde belirtilmektedir. Bu ülke Ziharriyalı Kaşkalar tarafından zorla kuşatılmıştı. Murşili II babasının döneminde bu kenti kuşatan Ziharriyalı Kaşkaları bozguna uğrattı.

Tarsus: Hititlerin hüküm sürdükleri bir yer. Hitit dilinde "kafatası" anlamına gelen "tarse" adıyla anılmıştır. Burada yapılan arkeolojik

kazılarda hiyeroglif yazılarıyla yazılmış bazı tabletler bulundu. Araştırmacılar Hititlerin çivi yazısından önce Hiyeroglif yazısını kullanmış olabileceklerini tahmin ediyorlar. Arkeolojik kazılarda günümüz Anadolu kasabalarının yerleşim modelini aratmayan yapıların kalıntıları gün yüzüne çıkarılmıştır. Çoğu yazıtlarda Luvi hiyeroglifleri yer almaktadır.

Taru: Hititlerde tapınılan bir tanrıdır. Hava tanrısı olarak tapınıldı. Bazı kaynaklarda "su tanrısı" olarak da tanımlandı. Bitki örtüsü ve fırtına tanrısı şeklinde de tapınılmıştır.

Tarukka: İlluyanka mitolojisinde adı geçen bir kent. Tanrıça İnara bu kentte kayaların üzerinde bir ev inşa eder ve Hupasiya'yı bu eve kapatır.

Tarviza: Tuthaliya I tarafından kuşatılan düşman ülkelerden biri olduğu ifade ediliyor. Arkeologlar tarafından bulunan gümüş bir kase üzerindeki yazılar çözüldüğünde, *"…Hattuşalı adam….Tuthaliya, Labarnai, Tarviza ülkesini yok ettiğinde, Samaya bu kaseyi bağışlamıştır…"* şeklinde bir ifadenin yer aldığı açıklandı.

Tassa: Mitolojide adı geçen bir dağ. Tassa, Hurice bir addır. Dağ ile ilgili metin yorumlarında Gonnet(1968) ve del-Monte-Tischer (1978) bazı ayrıntılara değinirler.

Tatarlı höyüğü: Ceyhan ile Toprakkale yolu yakınındaki bir höyük. Toprakkale'nin 9 kilometre kuzeybatısında yer alır. 100x70 boyutlarında 35 metre yüksekliktedir. Höyükte yapılan arkeolojik kazılarda bazalttan yapılmış dörtgen şekilli bir yapının kalıntıları bulunur. Burada ayrıca geç dönemlere ait buluntularla obsidyen taşından yapılmış bazı aletler ortaya çıkmıştır. Bulunan çanak çömleklerin neolitik dönemlerle Hitit dönemlerine ait olduğu belirtilir. Asur, Helenistik ve Bizans dönemlerine ait kalıntılar da yer aldı.

Tatlıcak: Sivas merkeze bağlı Hititlerin yaşadıkları bir arkeolojik bölge olarak tanıtılmaktadır. Tatlıcak köyünün doğu yakasında Kovalıdere, batısında ise Hanönü deresi bulunmaktadır. Burası eski tunç döneminde de yerleşim yeri olarak kullanılmıştır.

Targasna-vati: Ya da Aşşuwa-wa-ti. Boğazköy'de bulunan iki mühür baskı üzerinde okunmuştur. Ancak, arkeologlar bu adın belge niteliğini taşımadığını ifade ediyorlar. Nedeni de kimliği hakkında belge yetersizliğine bağlanmaktadır.

Tarhuntaşa: (Yazıtlarda bazen Tattaşşa şeklinde okunduğu da görülür) Antalya ile Erdemli arasında yer alan bir krallıktır. Kuzeyinde de Konya ovası yer alır. Bkz. fırtına tanrısı.

Taru: Hitit mitolojisinde fırtına tanrısı şeklinde tapınılmıştır. Taru adı Hattice dilindeki adıdır. Bu adla Hititlerde tapınılmıştır.

Taruvi: Hititlerde aşk tanrıçası İştar için yazılan bir şiirde kötülük yapanları doğru yola getirmek için görevlendirilen dört cinden biridir Bunlar İştar'ın melekleriydi. Onun emirleri doğrultusunda çalışırlardı. (Bu cinler Ali, Halzari, Taruvi ve Şinanda-dukamı adlarını taşıyorlardı).

Taşlıhöyük: Kozan ilçesine bağlı taşlı köyünün yaklaşık 1,5 kilometre güneyinde alçak bir höyüktür. 1951 yılında bölgede kazı ve araştırmalar yapan Seton Williams burada geç Hitit dönemine ait buluntular elde etti.

Taşçı: Kayseri'ye 60 kilometre uzaklıkta bir arkeolojik alandır. Hitit krallarının güney ülkelerine ulaşmak için kullandıkları bölgelerdir. Bunların doğal dağ geçidi oldukları ifade ediliyor. Bu bölgelerde kayalara işlenmiş kabartmalar bırakmışlardır. Burada da Hattuşili III'e ait 3 metre uzunluğunda bir kaya anıtı bulunmaktadır. Bölgedeki bir vadide kireç taşından bir kaya duvarı şeklinde yapılan anıtın yer aldığı belirtilmektedir. 1906 yılında Hans Rott tarafından inceleme altına alınarak kaya üzerindeki yazılar okunmuştur. Kaya anıtında üç figürün bulunduğu görülür. Figürlerden biri dişi diğer ikisinin de erkek olduğu ifade ediliyor. Kaya duvarındaki metinin sol parçasında Hitit Kralı Hattuşili III'ün adı geçmektedir. Kaya anıtının doğu tarafında bir mağara yer alır. Ayrıca kayada hizmet amacıyla bir şarap deliği açılmıştır. İkinci figür Sedat Alp tarafından incelendi. Daha sonraları da Ekrem Akurgal ve Mc. Callien bir dizi incelemeler yaptılar.

Taşmişarri: Tuthaliya III'ün Hurri dilindeki adıdır. Bkz. Tuthaliya III. (Bazı kaynaklarda Tuthailya II şeklide de belirtilmektedir.)

Taşmişu: Hitit mitolojisinde Ea'nın (Enki) oğlu olduğu belirtilir. Güneş tanrısı olarak bilinir. Teşub'un da kardeşidir. Ea'nın Taşmişu ile bir konuşma tabletinde, *"...Ea, yine Taşmişu'ya konuşmaya başlar; - bunu yap/oğlum! Önümde dikilip durma! İçimde zihnim/hırçınlaşıyor/ karanlık yeryüzündeki ölüleri kendi gözlerimle görünce! onlar tozdur/Ve burada...etrafta dolaşıyorlar/ Ea yine Taşmişu'ya konuşmaya başlar: Önce ben vurdum onu/Ullikummi'ye, Kunkunuzzi taşına şimdi git ve onunla dövüş/Kunkunuzzi taşı bir kılıç gibi daha fazla dayanamaz/..."* şeklinde bilgiler yer almaktadır. Ullikumu öyküsünde fırtına tanrısının bu tanrıya çeşitli görevler yüklediği görülmektedir. Tasmisu Hitit mitolojisinde fırtına tanrısının veziri ve aynı zamanda da Aranzah'ın da erkek kardeşi şeklinde tanıtılmaktadır. Tasmisu'nun Hititce

okunuş şekli ise Savaş tanrısı olarak bilinen Suwaliiat şeklindedir. Bkz. Ullikummi şarkısı.

Tasmi-sarruma: Klengel 1991 yılındaki incelemesinde Hitit metinlerinde Muhafız Alay Komutanı Huzziya, Kurakura, Tasmi-sarruma, Hannutti ve madencilerin şefi Uparamuwa adlı kişilerin Hattuşili III'ün çocukları olduğunu belirtmektedir. III Hattuşili döneminde önemli bir prens olarak metinlerde adı geçmektedir. Urhi-teşub antlaşmasındaki tanıklardan Tuhkanti Nerikkaili'nin hemen arkasından adı gösterilmiştir. Mısır Firavunu Ramses II'nin onun adına hediyeler ve bir mektup göndermesi önemli bir prens olduğuna işarettir.

Tavagalava mektubu: Hititler tarafından Ahhiyava Krallığı'na hitaben yazılmış bir mektuptur. Mektubun adı belirtilmemiş, ihtiyar bir Hitit kralı tarafından hazırlandığı söylenir. Konuyla ilgili belgeler yaşlı bir kraldan söz eder. Mektubun üç parçaya bölünmüş tabletin bir parçasına ait olduğu söylenir. Tabletin çevirisinde Piyamaradus adında bir kişinin Lukka Ülkesine saldırıp, yağmaladığı belirtilir. Piyamaradus'un Hititlerde önemli bir komutan olduğu da söylenir. Organizeli olduğu yer ise Millavanda (Milavanta) kentidir. Mektubun amacı Ahhiyava Krallığı'na baskı kurup, Piyamaradus'un yargılanmasıydı. Lukka kent Krallığı'nın Ahhiyava Kralının kardeşi Tavagalava'dan yardım istemesi Lukka kentinin Hititlerle Ahhiyava kentinin arasında bir tampon bölge oluşturduğuna işaret etmektedir.

Tavananna: (Ya da Tawananna) Hitit kraliçelik unvanıdır. Sözcük anlamı da "anakraliçe " olarak tanımlanmıştır. (Bazı kaynaklarda Şuppiluliuma'nın dış politika gereği evlendiği bir kraliçeye verilen bir ad olduğu görülmektedir.) Sözcük anlamı kraliyet unvanı anlamına gelen ve kraliçeler için kullanılan Tabarna (Bazı kaynaklarda Labarna olarak ele alınmıştır.) unvanıydı. Tıpkı Panku asiller meclisi gibi bir unvan olarak değerlendirildi. Adının "Malnigal" olduğu şeklinde ifadeler görülür. Tavananna daha sonra tanrıça olarak da tapınıldı. Hitit krallık yönetimine ortak olan ana tanrıça (ya da ana kraliçe) olarak tanındı. Tavananna Mısır Kraliçesi Hatşepsut gibi bir konuma sahipti. Ancak Hatsepsut Mısır'da tamamen kral gibi bir yönetim sergilemiş, Tavananna ise gölgede krallığı yönetmiştir. Murşili II'nin krallığın 9.. yılında karısı Gaşşuliyaavıya'nın ölmesi kralı son derece üzmüştü. Büyücüler karsının ölüm nedeninin üvey annesi Tawananna olduğunu söyleyip, cezalandırılmasını istediler. Bunun üzerine Murşili II bir mahkeme kurar Tavananna'yı suçlu

bularak saraydan sürgün eder. Bütün yetkilerini de elinden alarak ancak yaşaması için en güzel evlerden birini ona tahsis eder. Tavannanna'nın haksız yerde krallığa ait hazine ve bazı malları bünyesine alması Gaşşuliyaviya'nin kızgınlığına neden olur. Ancak, Tavannanna'ya da "karabüyü" uygulanarak suçlandığı belirtilmektedir. Hitit Kralı III Hattuşili gibi Puduhepa da Lavazantiya kent tanrıçası İştar'ın hizmetinde görülüyordu. Araştırmacılar Hitit kraliçeleri arasında sadece Puduhepa'nın rahip kızı olduğunu ileri sürerler. Puduhepa belgelerde kendini daha farklı gösteriyor, ancak Tavananna unvanını kullanmıyordu. (Bu yaklaşım onun tawananna olmadığını ve Urhi-Teşub'un onun yerine başka bir tawananna atadığı şeklindeki bilgilerin yanlış olduğu belgeler arasında yer almaktadır.) Bu unvan yerine "allai" unvanını kullanarak bir yenilik yapar. Allai, "hanım, bayan" anlamında Hurice bir sözcüktür. Bu davranışı onun Hurri geleneğini Hitit bölgesine taşımaktı.) Puduhepa o dönemlerde kralın yanında mühür sahibi olan tek kadın olarak görülüyor.

Tawal: Bir içki türüdür. Bu içkiler hanisa kaplarında saklanır.

Tavaglava: Yunan dilindeki adı "Etevokleves ya da Eteokles" olarak belirtiliyor. Hattuşili'nin Milavanda'ya Piyamaradu'nun Hititlere karşı ayaklanmayı durdurması için gönderdiği kişinin arkadaşıdır. Bu kişi Hattuşa'da da Milavanda'da da sözü geçerli olan biriydi. Büyük kralın kardeşidir.

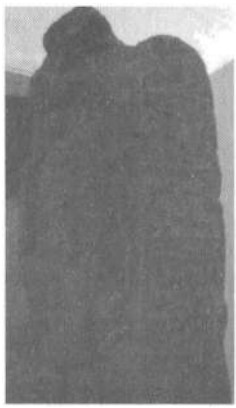
Tavşanlı: Kütahya bölgesinde Hititlerin yaşadığı öne sürülen arkeolojik bir bölge. Yapılan arkeolojik kazılarda tek renkli seramikler bulunmuştur.

T. E. Lawrence: Araştırmacı bir arkeologdur. Hititlerin varlığı üzerine araştırmalar yaptı. British Museum tarafından 1911-1914 yılları arasında Hititlerin araştırmalarıyla görevlendirilen C.L. Leonard Wooley ve D.G. Hogarth ile birlikte Karkamış kentine yaptıkları incelemelerde birçok taş anıtla hiyeroglifli yazıtların bulunmasında emek gösterdi.

Tegarama: (Ya da Tagarama) Tevrat'ta bu adın "Togarma" şeklinde yazıldığı belirtiliyor. Araştırmacı Forrer ve Gotze'nin ileri sürdüğü açıklamalarda Tegarama kentin Karahöyük yazıtlarında belirlenen ve Lavazantina kent adından sonra söz edilen üç kentin bulunduğu açıklanıyor. Bu kentlerden birinin adı "Uru-me-na-i" şeklinde bir ad taşıyor. Birinci kentin adı da "Le-ka-ra-mauru" olarak belirtilmektedir. "Le-ka-ra-mauru" adının Tegarama (Tagarama) kentini ifade etmiş olacağı tartışılıyor. Bu araştırmalarla günümüzdeki adı Gürün

olan ilçenin tarihsel adının Tegarama olduğu öne çıkmaktadır. Tegarama anlamı dil kaymaları ya da bazı uygarlıkların değişimiyle "Tilgarimmu" şeklinde de kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu kentte özellikle Sivas ve Malatya yörelerinde Hepat kültü yaygın olarak belirtiliyor. Tegarama, (Tagarama) (Asur dilindeki adı Tilgarummu şeklindedir.) Günümüzde Gürün bölgesinin bulunduğu yer olarak belirtilir. Gurgum Krallığı'nın egemenliği altındaydı. Tabal Krallığı'na bağlı küçük bir prenslik olarak de belirtilir. Hititler dönemindeki yazılı kaynaklarda Gurgum Krallığı'nın varlığı belirtilmişti. Bu krallığa bağlı bazı önemli kentler ise Şamuha, Hurama ve Tilgarimmu'dur. Tegarama, Hititçe'de "Ma" ekiyle türetilmiş bir yer adıdır. Tarihi kaynakların büyük çoğunluğu bu yerin bugünkü Gürün ilçesi olduğunu belirtmektedirler. Araştırmacı Mehmet Ali Öz "Bütün Yönleriyle Gürün İlçesi (I) Tarih ve Coğrafyası" adlı eserinde bu kentin özelliğiyle ilgili, "...Tegarama: Bu şehir adı ile kökü bakımından mukayese edilebilecek Tikara ve Tikaraşu şahıs adlarının "ma" ekiyle türetilmiş bir yer adı olduğudur. Tegarama: Genel olarak; Tegarama, Hurama, Ulama, şeklinde gördüğümüz bu yer adından sonrakisinin Hitit metinlerindeki Hurumma ve Ulumma diye yazılmış olduğu da görülmektedir ki, bu da "Tegarama" isminin Hititçedeki "ma" ekiyle türetilmiş bir yer adı olduğu ortaya çıkmaktadır. Tegaramma: (Tegarama) hem Kappadokya, hem de Hitit kaynaklarında defalarca rastlanmakta olan bir şehir adıdır. Hitit metinlerinde Tagarama şeklinde yazılmaktadır. Hitit metinlerine göre Isuwa hududunda ve Azzi ile münasebeti bulunan bölgenin adı olabileceğini Göthze, Kizvatna isimli eserinde belirtmektedir. Tegarama ismi, Asur kaynaklarında Tilgarimmu şeklinde geçen bu şehrin genellikle Gürün İlçesi olduğu kabul edilmektedir. Bu bilgilere göre: Kapadokya belgelerinde Tegarama, Hitit metinlerinde Tagarama, Asur kaynaklarında Tilgarimmu diye geçmektedir. Tarihin aydınlanmaya başladığı dönem olarak kabul edilen M. Ö. 4000 yıllarında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden yaşamakta olan insan gruplarından birisi olan ve Tevrat'ta Nuh Peygamber'in oğullarından Yafes'in torunlarından oldukları belirtilen Togaramalar/Tegarammalar, tarihin bilinmeyen zamanlarından gelerek Malatya ile Maraş bölgelerine yerleşmişler, başta Gürün ilçesi olmak üzere Darende gibi bölgelerde bir takım yerleşim merkezleri kurarak bu şehirlerin coğrafi konumlarına göre veya kendi isimlerini vererek yaşamaya başlamışlardır. Tarihi kaynaklarda Tegarammalar'ın Malatya ve Maraş ve Kayseri'ye kadar uzanan bölgelerde yaşamış ol-

dukları belirtilmektedir. Bu nedenle bu bölgelerin ismi de Tegaramma bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Asur kaynaklarında Tilgarimmu, Kapadokya metinlerinde Tagarama, Hitit belgelerinde Tegarama olarak zikredilen şehrin bugünkü Gürün ilçesi olduğu belirtilmektedir. Garstang'a göre; Tilgarimmu ismi bir şehrin (Gürün ilçesinin)ismi olduğu gibi, Malatya'dan Kayseri'ye, yine Kayseri'den Maraş'a kadar olan tüm bu bölgenin ismi de Tegaramma bölgesi olarak zikredilmekteydi. Dolayısıyla Darende ilçesi de tarihin aydınlanmaya başladığı dönem olarak kabul edilen M. Ö. 4000'li yıllarında Tegaramma bölgesinin içinde yer almaktaydı. Bir başka deyimle Tegaramma ismi, bir şehir adı olarak bugünkü Gürün ilçesinin ismi olduğu gibi, aynı zamanda Malatya ve Maraş arasındaki (Darende ve havalisi de dâhil olmak üzere) tüm bölgelerin de genel adı olarak kullanılmaktaydı. Tarih öncesi çağlarda, M. Ö. 6000-4000'li yıllarda, Proto-Hititler zamanında, Gürün ilçesinin ismi Tegarama/Tagarama'dır. Divriği ilçesinin adı "Tepriche", Darende ilçesinin ismi ise, Timelika/Timelkeia'dır..." şeklinde önemli açıklamalara yer verir.

Tell Ahmar'da bulunan kaya anıtı

Tell Ahmar: "Ahmar" adıyla da bilinir. Hititlere ait olduğu belirtilen Masuwari kentinin günümüzdeki adıdır. Burada yapılan kazılarda fırtına tanrısına ait olduğu belirtilen bir yazılıtaş bulunmuştur. Yazılıtaşın üzerinde fırtına tanrısının betimlemesi ve bazı luvi hiyeroglif ifadelerin bulunduğu tespit edilir.

Tekirderbent: Kayseri ili Develi ilçesi sınırlarında yer alan bir yerleşim alanıdır. Burada Hititlere ait bir yazılıtaş bulunmuştur. İki dikdörtgen taş bloktan oluşan yazılıtaş, 1907 yılında ilk defa araştırma yapan Cornell tarafından bölgede bir askeri karakol'un duvarında işlendiği görülerek varlığından söz edilmiştir. Erciyes dağı civarında bulunan yazıtın okunamaz şekilde zarar gördüğü söylenir. İki blok halindeki yazıt, Kayseri Müzesi'nde koruma altındadır.

Telepinu: (Bazı kaynaklarda Şuppiluliuma I'in oğlu olduğu şeklinde ifadeler var.) Daha önceleri Kizzuvanta kentinde rahiplik yaptığı ifade ediliyor. (Telepinus olarak da yazıldığı görülür.) yaklaşık İ.Ö. 1500 civarında hüküm sürdüğü belirtiliyor. Kaynaklarda İ.Ö. 1525 yılında tahtı ele geçirmiş olduğu belirtilmektedir. Döneminde Mısır'da Tutmosis II (İ.Ö. 1492-1479) hüküm sürüyordu. Ammuna'nın

Tekirderbent yazıtın kopyası

hayatta kalan oğlu olduğu söylenir. Huzziya'nın kızı prenses İştapariya ile evlidir. Kayınpederinin ona yaptığı komployu öğrenerek onu tahttan indirdi ve kendisi de en büyük kral oldu. Telepinu tarafından yazılmış ferman, dünyanın ilk yazılı fermanı olarak ifade ediliyor. Telepinu'nun ihtiyar meclisini toplayarak açıkladığı fermanı için günümüz araştırmacıları "demokrasi" gözüyle bakıyorlar. Kızgınlıktan kaybolduğu öne sürülen ve daha sonra tanrılaştırılan biridir. Bununla ilgili yazmanlar tarafından hazırlanan mitoloji Hititlerin önemli mitolojilerindendir. Öfkesi dindikten sonra kral ve kraliçeyle ilgilenip onlara güç verir. Telepinu bir fermanında, *"...Kral ailesine ve oğluna kimse kötülük yapmayacak. Birinci derecedeki prens kral olacak, yoksa ikinci derecedeki, yani odalığın oğlu kral olabilecek. Eskiden odacılığın oğlu kral olmuyormuş. Kralın hiç oğlu yoksa kızının kocası kral olabilecek. Kral ailesi ve bütün hısım akrabası birlik olacak. Kardeşlerine veya kral ailesine kötülük yapmak isteyen Panku'da yargılanacak. Kral da böyle bir iş yaparsa yargılanacak. Fakat ailesi cezalandırılmayacak, mallarına el konulmayacak. Eğer bir prens de kötülük yaparsa başı ile ödeyecek. Fakat ailesine ve mallarına zarar gelmeyecek. Hangi yüksek memur olursa olsun bir kötülük yaparsa soylular meclisi Panku onu yargılayacak..."* şeklinde kanun maddeleri koydurmuştu. Döneminde iç ayaklanmalar yüzünden de kral ailesi içinde kan dökme arttı. Kraliçe İştapara öldü. Tanrı insanları (halk) diyor ki; bak! Kan dökme çoğaldı. *["bunun üzerine ben Telepinu, Hattuşa'da bir toplantı düzenledim. Şimdiden sonra Hattuşa'da kral ailesine ve oğluna kimse kötülük yapmasın. Ona hançer çekmesin! Panku Meclisi! Bundan sonra kim erkek ve ya kız kardeşlerine kötülük yapmak isterse, ona bu kan dökmeyle ilgili tableti okutturun! Hattuşa'da kan dökme arttığı zaman, tanrılar kral ailesini cezalandırır. Eğer bir prens kötülük yapmak isterse başı ile ödesin. Fakat onun evine, çocuklarına, kölelerine ceza uygulanmasın. Prenslerin mallarını ve insanlarını başka birine vermek iyi değildir"]..."* şeklinde açıklamalar yapmıştı.

Telepinu: Hitit tanrısıdır. Fırtına tanrısı Taru'nun oğludur. Bereketi, tahılların büyümesini ve tarımla uğraşan bir tanrı olduğu anlatılır. Büyüme tanrısı olarak tapınıldı. Bitkilerin, hayvanların ve insanların büyümesini sağlar kızdığı zaman da onları yok etmeye çalışırdı.

Hanhana kenti ve Hattuşa kentleri bu tanrının yaygın olarak tapınıldığı bir yerdi. Bu tanrının kült merkezi ve tören alanları vardı. Kült merkezleri ise Tawiniina, Durmitta, Hanhana ve Hattuşa kentleridir. Telepinu Hitit antlaşma metinlerinde "yemin" tanrısı şeklinde de tapınılmıştır. Hitit Kralı Murşili II'nin veba hastalığıyla ilgili dualardan birinin tabletinde (CTH 377) Telepinu için *"...[sen Tel] ipinu ulu bir tanrısın, [senin ismin] isimler arasında uludur ve [sen tanrılar] arasında ulusun..."* şeklinde kullandığı cümlelerle onun bir yemin tanrısı olduğunu belirtmektedir. Yapılan arkeolojik kazılar sırasında bu tanrıyla ilgili Hatti Ülkesinde değerli taşlarla işlenmiş "Bibru" ve su kâselerinin olduğu görülmüştür. Bu tanrı için Hitit geleneklerinde Ay (Ezen-itu), Yıl (Ezen-mu-ti), kış (gimmant), ilkbahar (hemeshant) ve sonbahar (zennat) bayramları büyük törenler şeklinde kutlanmıştır.

Telepinus: Bkz. Telepinu.

Telepinu miti: (Bazı yerlerde Telepinus olarak yazıldığı görülür) Araştırmacılar Hititlerin bu mitolojisindeki ana temayı Sümerlerin Dumuzi mitolojisindeki teması ve Ugarit mitolojisindeki Baal'ın ortadan kayboluşuyla aynı anlamda ifade ederler. Hititlerin üç mitolojisinden biri şeklinde değerlendiriliyor. Büyüme tanrısı Telepinu'nun yok oluşundan sonra bitkiler ve sığırlar üzerindeki etki ele alınmış. Ancak yok olan tanrının kimliği hakkında bilgi verilmiyor. Mitolojik versiyonlarda bu tanrının varlığından söz edildiği gibi güneş tanrısıyla başka tanrıların olduğu şeklinde açıklamaların yer verildiği görülür. Mitolojinin ele alındığı metinin ön tabletleri kırık olduğundan tanrının neden kızgın olup ortadan kaybolmuş olabileceği şeklinde hiçbir açıklama yoktur. Ancak öyküde Telepinu'nun öfkelendiği görülür. Mitolojide bu tanrının kızgınlığında çarıklarını ters giydiği gösterilir. Ve bozkırda kaybolur gider. Onun yok oluşundan sonra bölgede diğer tanrılar olmak üzere derin sessizlik hâkim olur. Fırtına tanrısı oğlunun kaybolduğunu görünce onu aramaya koyulur. Güneş-tanrı "kartalı" Telepinu'yu bulması için onu görevlendirir. Ancak kartal eli boş döner. Daha sonra tanrıça "büyükanne" olarak betimlenen doğurganlık tanrıçası Hannahanna (Hannahannas) Telepinu'nun evinin kapısına gider, ancak bulamadan geri döner. Hannahanna, Telepinu'nun bulunması için Arı'yi görevlendirip göndermek ister. (Burada fırtına tanrısı tanrıça Hannahanna'ya bu önerisi için alay ettiği bir bölüm yer alır) tanrıça buna rağmen, arıyı onu bulması için gönderir. Arı Telepinu'yu bulup tanrıyı uyandırır. (Bu bölümün farklı bir şekilde tabletlere işlendiği

anlatılır.) Ancak onun hâlâ kızgınlığı devam edince diğer tanrılar şaşırırlar. Telipinu daha da öfkelenir. Telepinu'nun öfkesi dinmemiştir. Öfkesini dindirmek için büyü tanrıçası Kamrušepa'dan bir büyü yapmasını ister. Kamusepa ise, *"… Ey tanrılar gidin! Şimdi tanrı Hapantali için güneş tanrısının koyunlarını güdün. Telipinu'nun Karaš-hububatlarını iyileştirebilmem için on iki koç seçin. Bin küçük deliği olan bir sepeti kendim için aldım. Ve onun üstüne ben karaš-hububatı ve Kamrušepa'nın koçlarını döktüm. Ve ben Telipinu'nun üzerinde, şurasında burasında ateş yaktım. Ve onun kötülüğünü Telipinu'nun vücudundan aldım. Onun günahını aldım. Onun kızgınlığını aldım. Onun hiddetini aldım. Onun dargınlığını aldım. Onun küskünlüğünü aldım. […] Telipinu hiddeti bırak. Öfkeyi bırak. Küskünlüğü bırak. Ve kanaldaki su nasıl geriye akmazsa, Telipinu'nun hiddeti, öfkesi ve küskünlüğü aynı şekilde geri gelmesin. […] Telipinu'nun hiddeti, öfkesi, günahı ve küskülüğü gitsin. Ev onu bıraksın. İçindeki...ondan kurtulsun. Pencere ondan kurtulsun. Menteşe [ondan kurtul] sun. İç avlu ondan kurtulsun. Şehir kapısı ondan kurtulsun. Kapı ondan kurtulsun. Kral yolu ondan kurtulsun. Meyve bahçesine, tarlaya ya da ormana o girmesin. (Karanlık) toprağın Güneş tanrısının yoluna o gitsin. Kapıcı yedi kapıyı açtı. Yedi (kapı) sürgüsünü çekti. Karanlık toprağın altında bronzdan palhi kapları durur. Kapakları kurşundandır. Tutamakları ise demirdendir. İçlerine giren bir şey, bir daha geri çıkamaz. İçlerinde mahvolur. Bundan dolayı onlar, Telipinu'nun hiddeti, öfkesi, günahı ve küskünlüğünü yakalasın ve onlar (buraya) geri dönmesin…"* şeklinde büyü yapar. Telepinu'nun dönüşünden sonra bölgedeki kıtlığın sona erdiği ve her şeyin yolunda gittiği anlatılır.

Telepinu ve deniz tanrısının kızı öyküsü: (KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Öykü tabletlerin çevirisinde, *"…(A I 1-4)… Eskiden büyük deniz, yeryüzü, gökyüzü(ve)insanlık […dı] (deniz tanrısı) kavga etti ve [güneş tanrısını gökyüzünden] aşağı indirdi ve onu [sakladı?]…(A I 5-8) …Yeryüzünde (şartlar) kötüydü ve karmaşıktı. Fakat hiç kimse denize karşı koyamadı. [Fırtına tanrısı], gözdesi ve ilk erkek [çocuğu] (olan) [Telepinu'yu çağırdı]…"* şeklinde bilgiler sıralanır. Telepinu ve deniz tanrısının kızı öyküsü tabletlerinin kodlaması da A)KUB XII 60.B)KUB XXXIII 81;1=A 14-10.KBo XXVI 128 Gurney 1986,61:4. şeklinde belirtilir. Tabletlerin transkripsiyonları 1965 yılında Laroche. Çevirileri 1967 yılında de Vries, 1975 yılında Moore, 1987 yılında Bernabe, 1990 yılında Hofner ve 1994 yılında Ünal tarafından yapılır. Yorumlar ise 1938 yılında Sommer-falkestein, 1987 yılında Kelleman ve 1997 yılında da Beckman tarafından yapılır.

Tel-gar-rimmu: Hitit dilinde "yüksek mağaraların bulunduğu su yeri" anlamında tanımlanır. Araştırmacılar Süryani dilindeki "tel" sözcüğü, Babil dilindeki "Ğar" sözcüğü ve Hitit dilindeki "Arimmu" sözcüklerinin birleştirilerek oluşturduklarını söyler. Burada Tel, "yüksek yer", Ğar, "Mağara", Rimu, "koruyucu, muhafız" anlamlarında tanımlanır. Sözcüklerin ayrı ayrı anlamlarından yola çıkıldığında bu sözcüğün anlamı aynı zamanda "korunaklı yüksek mağaralar" şeklinde de tanımlanmış olduğu görülecektir.

Tell Açana'daki yazıtaş

Tell Ahmar: Hititlerle ilgili arkeolojik belgelerin bulunduğu bir yer. Burada yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen buluntular çeşitli müzelerde koruma altına alındılar. Hititlerle ilgili yabancı kaynaklarda bu bölgenin adı "buluntu yerleri" adlı listeye ilave edilmiştir.

Tell Halaf: Hititlerle ilgili arkeolojik belgelerin bulunduğu bir yer. Burada yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen buluntular çeşitli müzelerde koruma altına alındılar. Hititlerle ilgili yabancı kaynaklarda bu bölgenin adı "buluntu yerleri" adlı listeye ilave edilmiştir.

Tella: Seri(su): Fırtına tanrısının boğalarından birinin adıdır. Diğer boğanın adı ise Huri (ya da Tela) şeklindedir. Ullikumu öyküsünde fırtına tanrısı, Tasmisu'ya boğalardan biri olan seris'in (seri-su) boynuzlarını yağlattırıp, Telle adlı boğanın da altınla kaplatılmasını ister ve onları İmgara dağına gönderir.

Tell Açana: Eski Alalah'ın yeni adı olarak belirtilmektedir. (Açana/Atchana şeklinde de yazıldığı görülmektedir.) Bu kent Suppiluliuma zamanında Hitit orduları tarafından işgal edildi. Burada yapılan arkeolojik kazılarda Hititlere ait bol miktarda buluntu elde edilmiştir. Tell Açana'da Tuthaliya IV döneminde yapılmış bazı buluntular ve kapı aslanları Antakya Müzesi'nde koruma altına alınmışlardır. Kabartmada birkaç insan figürünün olduğu görülmektedir.

Tell Tayinat: Antakya iline yakın bir arkeolojik bölge şeklinde belirtilmektedir. Burada Hitit ve Asurlara ait anıt taşlar bulunmuştur. Tell tayinat'ın Asur dilindeki adı Küf ya da Unqi; Hititlerde ise Unqi ya da Kunuluay şeklinde kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ancak bu adların Hititlere ait adlar olmadığını ileri süren araştırmacılar var. Hitit ve Asurlulara ait olan çoğu buluntular Antakya Müzesi'nde koruma altına alınmışlardır. 1936 yılında bölgede bir

yapının yanında Luwi hiyeroglifleriyle yazılı olan yazılıtaşlar bulunur. Burada bulunan yazılıtaşın Karkamış kentinin giriş kapısında bulunan yazılıtaşın benzeri olduğu belirtilmektedir. Yazıtların çevirilerinde Halparuntiya adlı bir isimden söz edilince bunun Asur tarihine ait olan belge olacağı değerlendirilmiştir.

Tenu: Bir tanrı olduğu ifade ediliyor. Tanrıça olarak bilinen karısının adı da Tipatu'dur. Tuthaliya IV'ün kabartmasında bu ikilinin adları geçmektedir. Adların kesin olmadığı kaynaklar arasında yer alıyor. Çünkü gerekçe olarak yazıtın silik oluşuna bağlanıyor. Tenu ve Tipatu adları araştırmacı Laroche tarafından verilmiştir. Ancak diğer araştırmacılar kesin gözüyle bakmamaktadırlar. Hurri tanrılar listesinde bu ikilinin adları Teşup ile Hepat'ın vezirlerinin adları olarak geçtiği gösterilmiştir.

Tell Tainat'ta bulunan bir taş disk

Tepecik: Hititlere ait arkeolojik buluntuların yer aldığı bir höyük. Burası Keban Barajı'nın suları altında kalmıştır. Arkeolojik kazılarda bugünkü Anadolu kasabalarının yerleşim modelini aratmayan yapıların kalıntıları gün yüzüne çıkarılmıştır.

Tepriche: (Günümüzdeki adı Divriği) Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Terawa: Mitolojide cehenneme benzetilen bir yer adı.

Terip.Sal.Asu: Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "saban" şeklinde tanımlanmıştır. Saban bilindiği gibi bir tarım aletidir.

Tesup: (Te-su-pa adının büyük bir olasılıkla Tesup şeklinde yazılmasından kaynaklanıyor.) Karkamış Kralıdır.

Te-su-pa: Laroche tarafından öne sürülen bir kral adı. Kabartmalarda başında kalot biçimli bir başlık olduğu için Gezbel ve Hemite yerel kral betimlemesi olarak tahmin edilmektedir. Kralın adı "kraloğlu/prens" işareti şeklinde gösterilmiştir. Laroche belki bu nedenle kralın adına uygun bir ad vermiştir. Ancak Dağgeçidi olarak bilinen Hanyeri mevkisindeki Kıraloğlu olarak tanımlanan Karas'ın varlığının görülmüş olduğunu ileri süren ifadeler var.

Teşub: Hitit mitolojisinde adı geçen bir tanrı. Fırtına tanrısıdır. Tanrıça Hepat'ın da kocasıdır. Teşup, Urartularda tapınılan Teişeba'nın Hititlerdeki adıdır. Hurri kökenli bir tanrı olduğu anlatılır. Hurri dilindeki adı ise Taru olarak bilinmektedir. Yunan mitıolojisinde Zeus'la eşleştirilmektedir. Boğa şeklinde betimlenirdi. Boğanın Hi-

titlerde kutsal olmasının nedeni Teşub'u belirten bir sembol olmasıydı. Hatti dilinde Taru, Hurri dilinde ise Teşup şeklinde tapınılmıştır. Prof. Dr. Sedat Alp'ın Hitit hiyerogliflerini incelediğinde Teşub'un "Tarhu, Tarhuna ve Tarhunt" şeklinde yazılmış olduğunu belirtir. Hititler ise "Tarhu, Tarhuna, ya da Tarhunt" adını vermişlerdi. Kumarbi mitolojisinde Kumarbi'nin diğer tanrıların düzenini bozmak için kaya ile çiftleşerek yarattığı bir varlık olan Ullikummi'ye karşı savaşır. Ve sonunda bu savaşı kazanır. Ullikummi'nın kaya olduğu şeklinde ifadelerin yer aldığı mitolojik öykünün tabletleri kopyalanarak yayınlanmıştır. Yazılıkaya'da bulunan bir rölyefte Hurrice "Teşub'un dansı" anlamında belirtilen "tisupi hubiti" yazısı yer almaktadır. Araştırmacılar yazılıkaya açık hava tapınma meydanında kutlanan "yeni sene" ya da "bahar bayramı" bayramının kutlandığı günde Hepat ile Teşup'un Hattuşa'daki tapınaklardan çıkarak alana geldiklerini belirtiyorlar. Bu bayramın da özellikle ikili tanrının çağrısıyla yapılmış olduğu anlatılır.

Fırtına tanrısı Teşup'un bir kabartma resmi

Tette: Mukiş kent Kralı Şarrupşi'nin (Şurrupşi) torunudur. Mukiş kent devletinde hüküm sürdü. Krallığa Şuppiluliuma tarafından Nuhaşşe kent krallığına getirilmişti. Hititlerle dost olduğu anlatılır. Tette, Hattuşaşta veba hastalığının artmasıyla Hititlerin zayıfladığını görünce Suriye'den Hititlere başkaldırarak ayaklandı. Murşili II ordusunun zayıf olduğunu anlayınca kardeşi Summittara'ya Tette'yi öldürmesi fikrine karşılık krallık vereceğini belirtir. Summittara bu teklifi kabul ederek başarılı bir darbe yapar. Tette, Hititler döneminde bir kent krallığı olan Nuhasse'nin Kralıdır. Bu kral çivi yazılı belgelerdeki ifadelere göre Ugarit Kralı Niqmadu II ile çağdaş olan diğer krallar gibi o da çağdaşıydı. Niqmadu II ile çağdaş olan diğer krallar ise; Hitit Kralı Suppiluliuma I, Kargamiş Kralı Sari-Kusuh, Ammuru Kralı Aziru, Nuhasse Kralı Adad/Addu-nirari, Mukis Kralı Huraddu, Niya Kralı Aki-tesup ve Siyannu Kralı Abdi-hepa'dır.

Teteşhapi: Hititlerde tapınılan bir tanrıçadır. Yabanıl doğa tanrıçası olarak kült merkezi ve tören alanları bulunan bu tanrıça "yabanıl hayvanların hanımı" şeklinde tanımlandığı görülür. Hititlerin başkenti Hattuşaş'ın kuzeybatısında yer alan Hüseyindede tepesinde yapılan arkeolojik kazılarda bir tören vazosu bulunur. Vazonun

üzerinde bazı desenlerin karşılığı Purulliya bayramını ifade eden çizimler şeklindedir. Vazodaki metinlerin Teteşapı kültüne ait olduğu da belirtiliyor. Hititler kitabının yazarı Stefano de Martino bu metinler için Pecchioli daddi'nın 1987 yılındaki açıklayıcı bilgilerinden yola çıkarak, "...İlk metinde avcı maskeli kişi elinde bir yayla leopar, yani leopar maskeli ("oyuncu") avını mim yoluyla anlatarak dans eder. İkincide, önce bir müzisyen çömelerek dans eder, sonra avcı maskeli bir kişi yayı gerip ok atma hareketiyle bir av sahnesini mim yoluyla anlatarak dans eder; aynı bölümde ayı maskeli bir ("oyuncu") gözükür. Bu ayın tören sahneleri, yaban hayvanları ve av tanrısı Teteşapı kültleriyle uygunluk sağlar..." şeklinde açıklamalarda bulunur.

Thalath: Tiamant ile özdeşleştirilmiş olarak tahmin edilen ilksel ana tanrıçanın betimlenen adlarından biri.

Thalassa: Tiamant ile özdeşleştirilmiş olarak tahmin edilen ilksel ana tanrıçanın adlarından biri.

Theo vanden Hout: Hititlerin "beslenme alışkanlıkları" üzerinde inceleme yapan bir araştırmacı yazar. Bu yazar, Hititlerin ağırlık ölçüsü olarak bilinen Parisu'nun diğer araştırmacıların da öne sürdüğü gibi 50 lt. denk olan bir ölçü olduğunu işaret eder. Hitit sözlüğüyle ilgili bir eser hazırlayan Annelies Kammenhuber'den sonra "Chicago Hittite Dictionary" adlı bir sözlük hazırladı.

Theodor Makridi: İstanbul Arkeoloji Müzesi bünyesinde Hititler hakkında araştırma yaptı. 1905 yılında Berlin Üniversitesi'nden Hans Gustav Güterborck ile birlikte Boğazköy'de (Hattuşaş) araştırma yaptı. Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Berlin Üniversitesi'nde Asurbilimci Hugo Winckler ile birlikte 1905 yılında gezi yolculuğu yaptı. Bir yıl sonra da Büyükkale'de kazılara başladılar.

Th.Van den Hout: Hititolog. Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Hitit araştırmacısıdır. Hitit sözlüğüyle ilgili bir eser hazırlayan Annelies Kammenhuber'den sonra "Chicago Hittite Dictionary" adlı bir sözlük hazırladı.

Tilimra: (Ya da Ura) Sözcük karşılığı "kuyu" anlamında tanımlanmıştır. Bol suyun bulunduğu yer anlamında da tanımlanmaktadır. Tilimra, Hitit Kralı Telepinu'nun adından kaynaklanan bir kent ola-

rak da bilinir. Hitit Kralı Şupiluliumma I Mittani Kralına karşı öfkelenerek Hezanlı dağında bulunan yaklaşık 100 kadar kuyuyu kapatarak onları susuz bırakmıştır.

Tikunanı: Fırat nehrinin doğusunda bulunan bir kent krallığıdır.

Timelkia: Bu kentin adı Kapadokya metinlerinde sıkça geçer. Hitit metinlerinde ise Timilkia adının Tuhpia adıyla geçtiği dikkat çeker. Kentin Hitit metinlerine göre Tamalki-Taşhanıa-Zalpa arasında olduğu belirtiliyor. Kaynaklarda kentin Sivas ve Malatya arasında bir bölgede kurulmuş olacağı tahmin ediliyor.

Tipatu: Bkz. Tenu.

Tilimra: Günümüzde Darende ilçesinin bulunduğu yerde kurulan bir kent olarak tanıtılmaktadır. Hititlerin yaşadıkları bir kent olduğundan arkeolojik sit alanı olarak işaretlenmiştir. Eski Hitit (Proto-Hitit) metinlerde "Tili-ur (a)-uman" şeklinde yazıldığı gösterilir. "Tilimra" bu yazılışın okunuş şeklidir. Sözcük anlamı "kuyu" ya da "içinde bol suyun bulunduğu şehir" anlamında tanımlandığı belirtilir. Hitit metinlerinde bu kentin adı Tiliuras olarak da ele alınmıştır. Kentin Kusar ve Samuha'nın doğusunda kurulmuş olacağı tahmin edilir. Nedeni de Hitit metinlerinde adının Kusar ve Samuha ile birlikte anılmasına bağlanmaktadır. Darende'nin bulunduğu yerin Tilimra olabileceği Göthze'nin, Hahhum, Harana, Şamuha, Timelkia, Tegarama, Luhuzatia kentlerin konumlarının Yukarı Kızılırmak ile Yukarı Fırat arasındaki sahada yer alan Tohma vadisinde olacağı fikri belirtildiğinden araştırmacılar da tahminlerini bu yönden zenginleştirmeye çalışırlar. Bazı araştırmacılar Tilimra'nın günümüzde Gürün ilçesinin eski adı olan Tigarimmu olabileceğini de vurgularlar. Araştırmacı Mehmet Ali Öz "Bütün Yönleriyle Gürün İlçesi (I) Tarih ve Coğrafyası "adlı eserinde, ["...Tilimra: "-Ura" ekiyle türetilmiş bir Proto-Hititçe isimdir. Bir şehir ismidir. Tilimra şehir adı "Tili-ur(A)-Uman" şahıs adı veya köküyle aynı olmalıdır. "Ura"nın bir ek değil, fakat bir cins isim olduğu ve Proto Hititçede Kuyu manasına geldiği iddia edilmektedir. Şu halde Forrer, "Tiliura" şehir adını, "Til-li-Ura" şeklinde tahlil etmekte, kelimedeki "Li"nin Proto-Hititçe'de çoğul eki olan "Le"den kısaltma olduğunu ve "Ti'nin ise, bir ön ek olacağını söylemektedir. Etilerde kral olan Telepinu ismi de göz önünde bulundurulursa, yapılan bu tahlil herhalde aynı olmalıdır. Tilimra Şehri "Tili-Uraş" ve "Tili-um-ra" şehirleriyle aynı olduğu ve Kuşşar ve (Kayseri) Şehri ve Şamuha'dan daha doğuda olduğu (tahminen Gürün ve havalisinde) tahmin edilmektedir. Birçok kuyuların ve bol suyun bulunduğu şehir anlamına da gelmek-

tedir. Gürün ilçesinin bu özelliğinden ve Hezanlı bölgesindeki kuyuların bulunduğunu da göz önünde bulundurarak Tilimra'nın Gürün olduğu kanaatini taşıyorduk. Fakat aynı özelliklerin ve Darende Sengbar kalesinin ve burada bulunan "gavur hamamı" olarak bilinen yerleri de göz önünde bulunduracak olursa; Tilimra şehir isminin, bugünkü Darende ilçesi veya Sivas vilayeti olması daha da kuvvetli bir ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır. Hititlerin kuzey ve kuzeybatı sınırları üzerinde (Amasya'dan Sinop'a kadar olan bölgede) oturan Gaşgalar, "yukarı ülkeyi" basmak, Nerik kentini yağmalamak için tetikte bulunuyorlardı. Kral Hattuşuli III'ün başka düşmanlarla savaştığı, karakolların azaldığı zamanlarda, Gaşkalar'ın çeşitli akınlarla, Hattuşaş kapılarına kadar indikleri, başkenti bile sindirdikleri görülmüştü. "Aşağı Ülke"de Arzava bölgesinden gelecek akınlara karşı daima savunmaya hazır bulunmak lazımdı. Kuzey Suriye bölgesinde, Mısır kuvvetlerinin Nuhaşşe ve Kinza'ya (Kadeş) saldıracakları, Asur orduların Fırat'ı aşarak Hitit Ülkesine saldıracaklarını daima göz önünde bulunduran Hattuşuli III, Gaşgaları, ülke hudutlarında uzak tutmaları, şehre girmelerini yasaklamalarını, girenlerin ise, hemen yakalanarak hapse atmak, Gaşgalarla ilişkilerini kesmeleri için Tiliura halkına kesin olarak yasaklamıştı. Gaşkalar, Hitit Krallığı'nın sınırlarını daima tehdit ediyorlardı. Çünkü öteden beri Hattilerin düşmanı olan kuzeydeki Gaşgalar'ın hemen her fırsat bulduklarında Hitit Ülkesinin özellikle de güney ve doğu bölgelerine saldırmaktaydılar. Hitit devletinin özellikle de sınır kentlerinde stratejik yönden çok büyük önem taşımaları nedeniyle casusluk yapmalarından korkulduğundan dolayı, tek bir Gaşkalı'nın dahi Tiliura kentine girmesi yasaklanmıştı…"] şeklinde bilgilere yer verir.

Tilgarimmu: (Günümüzdeki adı Gürün) Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir. **Tilgarimmu:** Günümüzde Gürün ilçesinin güneyinde yer alan bir bölgedir. Bu kent Muşkiler ve Tabalar tarafından kurulur. Tarihi belgeler Muşkilerin ve Tibarenlerin bölge halkı olduğunu belirtirler.

Timelkia: (Günümüzdeki adı Darende) Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Tipiya: Turmitta ülkesinde bir kent. Murşili II tarafından saldırıya uğrayıp, yakıp yıkıldı. Sığırlar, koyunlar ve esirler de Hattuşa'ya götürüldü.

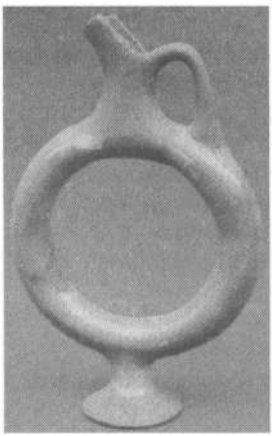
Tissarulia: Hititlerde "Ki-lam" töreni sırasında uygulanan bir öykü olduğu belirtilmektedir(KUB LVIII 48). Bu törenlerle ilgili olduğu

belirtilen metin ise; (CTH39=A=KUB LVIII48 Ay.IV 1-16;B=KUB XXXVI 45 1-11-Van den Hout 1991,1994,1996/Archi 1995-2373) kodlanmıştır. Metinde, *"...B 1-5, Kral saray muhafız(larının)şefini gönderir.[.....o şöyle] (konuşur): -Eğer bir savaş için gelirsen(??),sonra kral [.....]-cak ve senin ben ne yaparım(?) babam fırtına tanrısı bizi öv,[.....] koyun yemeği burada bulunuyor.A-26(böylece)yiyin ve [açlığınız gitsin, için v]e susuzluğunuz gitsin. O (Tissiariliia şehri adamlarının şefi)şöyle (konuşur): -kalacağım(?) (fakat) ne yiyeceğim ne de içeceğim. Bir savaş için geldim. Kral şöyle söyler:- fakat niçin bir savaş için geldin? (her şey) yerli yerinde.7-16; Tissaruliia şehri adamlarının şefi kralın karşısında başını sallar ve O gider. Fakat sonra O döner ve o huwasi taşına ve krala referans yapar. Kral, saray muhafız(larının)şefini gönderir. Saray muhafız(larının)şefi Tissaruliia şehri adamlarının <şefine> soru sorar;-sen niçin geldin? O şöyle konuşur;[...]-ken, ben gittim ve askerlerim ayrıldı..."* şeklinde notlardan oluşan bu öykünün adı geçmektedir. Öykü aynı adla belirtilen bir kentten kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Çünkü metinde Tissiariliia adlı bir kentten söz edilmektedir.

Titti: Kral Ammuna'nın oğlu olduğu şeklinde ifadeler var. Tipiya, Ammuna'nın saray muhafızı Zuru'nun oğlu Tahurvalli ve askerleri tarafından ailesiyle birlikte öldürüldü.

Tivatparaş: (Ya da Tivatapara) Hititlerde zengin olan kişilere verilen bir ad. Tivatparaş adındaki bir zengin adamın mal varlığı ise, *"...1 erkek Tivatparaş, 1 erkek çocuk Hartuvanduliş, 1 kadın Azziaş, 2 kız çocuk Hantaviaş ve Annitiş, hepsi birden 5 kişi, Buna göre 5 kişilik bir aile imiş malların sahibi. 2 öküz, 22 koyun, 6 koşum öküzü, 2 dişi, 2 erkek kuzusuyla 18 dişi koyun, 4 oğlağı, bir teke ve erkek oğlak ile 18 keçi, hepsi birden 38 hayvan; 1 ev, hayvanlar için Parakalla'da 3 dönüm çayır, Hanzura kasabasında 10 dönüm kadar bağ ve bahçe; içinde 40 elma ağacı, 42 nar ağacı ..."* şeklindir. Çiftçilikle yaşamını sürdüren ve Hititler döneminde saygın bir yer edinen Tivatapara'nın adı, mal varlığı yüksek olan kişilere verilmeye başlanır. Çiftçi Tivatapara meyve, sebze, tarın ve hayvancılıkla ilgili kendi çiftliğinde çocuklarıyla birlikte çalışırdı. Çiftliğinin büyüklüğü hakkında bilgi bulunmamaktadır. Eşinin adı Azziya, oğlu Hantuvanduli, kızları Anitti ve Hantaviya ile örnek bir aile olduğunu gösterir.

Tokat: ("Gazuari") Orta Karadeniz'in iç kesimlerinde, Yeşilırmak nehrinin geçtiği ve Kazova güneyindeki dağlardan inen bir vadide kurulmuştur. Tarihte Hititlerin yaşadıkları bir kent olarak önem kazandı. Kentin içinden geçen Behzat deresine Tokat suyu ya da Kızılıniş deresi adı verilen kentin adı İslami belgelere dayanarak Ya-

Tokat kazılarında bulunan halka gövdeli testi-İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi.

kup'tan bu yana bilindiği anlatılır. İlk çağlarda adı geçen tarihi Komana (Comona Pantıca) Hititler döneminde imparatorluğa bağlandı. Uzun bir süre Hititlerin egemenliğinde kalan kent daha sonra Asur saldırılarıyla Hititlerin egemenliğinden çıktı. Kimmerlerle Makedonlar da bu kentte egemenlik yaptılar. Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda Hititler dahil, birçok uygarlıkla ilgili tarihi buluntular elde edilerek çeşitli müzelerde koruma altına alınmışlardır. Tokat'ın eski dildeki adı "Gazuari"dir.

Topada: Nevşehir iline bağlı arkeolojik bir yerleşim yeridir. Ağıllı/Acıköy yakınlarında yer almaktadır. Bir taş blok üzerinde yazılmış yazıt burada bulunur. Metinde Tabal Kralı Wasusarmas ile ilgili bilgilere yer verilir. Tuwatis'in oğlu Wasusarmas diye başlar. Sivasa, Sultanhanı, Kayseri gibi yerlerde bulunan yazıtların benzeri olduğu belirtilir. Ayrıca Bor, İvriz ve Bulgarmaden yazıtlarında aynı ifadeler yer almıştır. Aksaray da bulunan yazıtta Kiyakiyas ve Ruwatas krallıklarının müttefik oldukları ifade edilmektedir. Yazıtta Wassurme Krallığı'nın Tiglatpilezser III tarafından kuşatıldığı belirtiliyor.

Toprakkale: (Toprakkale'nin Hititlerdeki adı Ruşhanılıa'dır) Urartuların yaşadıkları Van bölgesinde yer alan arkeolojik bir kenttir. Bu yerleşim yerinde Rusa II tarafından İ.Ö. 685-645 tarihleri arasında yapılan kaleye de bölgenin adı verilmiştir. Toprakkale'nin Urartuların son merkezi olduğu şeklinde ifadelere rastlanır. Kale yaklaşık iki yüz metre yükseklikte bir tepe üzerine 60/70 metre genişlik ve 400 metre uzunluğunda yapılmış. Tepe Zimzim dağlarının bağlı bir kayalık üzerindedir. Urartular genellikle merkez seçtikleri yerlerin imar planlarında değişiklikler yapar ve modernize etmeye çalışırlardı. Yeni yerler için öncelikle su kanallarının yapımları ele alınırdı. Burası ilk defa 1898 yılında Alman arkeolog C. F. Lehmann-Haupt ve W. Belck tarafından incelemeye alındı. Yapılan çalışmalar tapınak ve Urartulara ait mimari özellikler ortaya çıkarıldı. Alman ekiplerinden sonra

Topada yazıtı

1911/1912 yılında A. Orbeli bir araştırma yapmıştır. Ancak savaş nedeniyle bu kazı yarıda kalmıştır. Daha sonraki yıllarda Rus arkeolog N.Y. Marr başkanlığında bir ekip bölgeyi inceleme altına aldı. Rus askerlerinin Van'dan çekilmesiyle kazılara tam 22 yıl ara verilmiş. Bu süreden sonra Amerikalı Silva ve Kirka Van bölgesini kazı yapmak üzere incelemeye aldılar. Toprakkale Urartu Kralı Rusa I tarafından merkez olarak değer gördü.

Trevor Bryce: Hitit araştırmacısıdır. Avustralya'nın Queenslan Üniversitesi'nde görev yapmaktadır. Çalışmaları arasında Hititler ve Yakındoğu Kültürleri üzerindeki araştırmaları önemli görülmektedir. Eserleri arasında "Hitit Krallığı Askeri ve Siyası Yaşam" ile Müfit Güney tarafından Türkçe çevirisi yapılan "Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum" adlı eserleri bir rehber niteliğinde tanıtılmaktadır.

Trieste: İtalya'da bir yerleşim yeridir. İtalya'da Hititbilim ile ilgili 1950 yılında araştırmacı ve Hititbilimci olan Piero Meriggi ve Giovannı Pugliese Carratelli Hititbilim çalışmalarına başlar. İki araştırmacı ve daha sonraki yıllarda eğitim gören öğrenciler Hitit üzerine önemli çalışmalarda bulunurlar. Bu çalışmalardan sonra İtalya'da Florensa, Napoli, Pavia, Pisa, Roma ve Trieste'de Hititbilim üzerine çeşitli kürsüler kurulur.

Troia: Bu kentte bulunan bir tunç tabletteki bilgiler, Troia halkının Yunanca değil Luvi dilini kullandıklarına kaynak olarak koruma altına alınmıştır. 1988 yılında Troia kazılarını yöneten Manfred Korfman kazı raporlarına göre 2001 yılında yaptığı bir konuşmasında, "...Yeni bulgulara göre Troia'nın Yunanistan'da değil, Anadolu'nun kültürel bölgesine dâhil olduğuna gerek kamu ve gerekse bilim dünyası henüz ulaşamadı..." şeklinde açıklayarak Troıa'nın Anadolu sınırları içinde yer almış bir kent olabileceğini açıklamıştır. Troia'nın Anadolu'nun güney kıyılarında olduğu tahmin ediliyor. Hititlere ait belgelerden bir kısmı İzmir'deki kazılarda elde edilmişti. Bu belgeler arasında Troia ile sınır taşı ile ayrılmış komşu kentlerin adı yazılıydı. Bu kentlerden bir tanesi de Wilusa kentiydi. Araştırmacılara göre Wilusa Kralı Alaksandu Troia'lıydı. Troia kenti de Hititlerin egemenliği altındaydı.

Tug-E-İb-mas-lu: Hitit dilinde sözcük karşılığı "işlemeli gömlek" anlamında tanımlanmıştır.

Tuhana: (Ya da Tyana, Tuvana.) Geç Hitit Krallığı'na bağlı Tebal beyidir. Türkiye'de Niğde ilinin Bahçeli, Kemerhisar beldelerinin Hititler dönemindeki adı olarak kaynaklarda yer alır. Başkent konumunda olan bir kent olarak belirtilmektedir. Bölge tarihsel yönden

son derece kültürel bir mozaik olarak biliniyor. Bu kentte krallar, kraliçeler, tanrılar, tanrıçalar, Apollon gibi bilge insanlara ev sahipliği yaptı. İhsan Beyhan'ın hazırladığı Tauna (Tuwana/Tyana) adlı çalışması bölge ile ilgili önemli bilgileri sağlar. Tuana adından yola çıkan belde halkı "Tauna festivali" adında bir eğlence töreni düzenlerler. Dört yıldır bu eğlence devam etmektedir. Tauna günümüz Türkiye'sine hizmet ettiği gibi tarihte de Hattilere, Luvilere, Hititlere, Firiglere, Asurlulara, Kimmerlere, Taballara, Perslere, Helenlere, Romalılara, Abbasilere, Bizanslılara, Selçuklulara, Karamanoğullarına ve Osmanlılara ev sahipliği yapmıştır. Kent İ.S. 10. yüzyılda Bizanslılar döneminde gerileme dönemi yaşar. Kral Urpalla'nın ölümünden yaklaşık yüz yıl sonra kent; Asur, Frig ve Kimmerlerin istilalarıyla baş başa kalır. İ.Ö. 609 yılında Asur Kralı Asarhaddon kenti kuşatır. İskender'in Anadolu seferi olan İ.Ö. 333/34 yılına kadar kent Asur hâkimiyeti altında kalır. Kent bir süre Roma ve Bizans yönetimi altında da kalır. Bir dönem Arap komutanlar olan Halife Velid, Harun-ı Reşid, Me'mun, kenti kuşatmak için çeşitli askeri akınlar yaptılar. Araştırmacılar kente farklı şekillerde bakarak isimlendirmeler yaparlar; Avram Galanti, "Niğde ve Bor tarihi" adlı yapıtında Niğde'nin merkezinin Tyana olduğunu belirtir. Albert Gabriel "Niğde Tarihi" adlı yapıtında "Tyana" adının Boğazköy tabletlerinde yazıldığını ve Niğde'nin bulunduğu bölgede bu adın verildiğini ifade eder. Prof. Dr. Ekrem Memiş ise "Eskiçağ Türkiye tarihi" adlı yapıtında Eti İmparatorluğu'nda krallık kadar yetkisi bulunan "Tavananna" adlı bir kraliçeden söz eder. Hititler Niğde bölgesine "Tuvanuva" Tabal Krallığı "Tuhana" Persler "Ane" Helenler "Dana, Dunai, Ana"Romalılar "Özepya" İmparator Tahos ise "Thoana" adını koymuşlardı.

Tuhiya: Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Tukhanti: (Bazı kaynaklarda Tuhkanti şeklinde yazıldığı da görülür.) Veliaht prens anlamında tanımlanıyor. Kral Arnavunda ve Kraliçe Asmunikal döneminde veliaht prens olarak Tuthaliya'nın adı geçiyor. Tukhanti'nin Sözcük anlamı da "taht varisi" anlamında tanımlanmıştır. Tukhanti genellikle kral hayattayken belirlenirdi. Tahtın varisi olarak kraldan sonra en büyük yetkiye sahipti.

Tuleil: Hitit ve Asurlara ait olduğu belgelenen bir arkeolojik alandır. Tuleil, Hatay ili Demirköprü köyünün batı yakasında yer almaktadır. Yaklaşık 2,5 kilometre yakınında yer alır. Burada bulunan yazılıtaşlarda insan ve hayvansal şekillerin çizildiği görülür. 1935 yılında Chicago Doğu Enstitüsü bölgedeki araştırmaları sırasında gö-

rülmüş ve incelenmişlerdir. Yazıtların okunamaması belgeyi ayrıntılarıyla ifade edemiyor. Ancak bazı yazıların çözülüşünde koruyucu bir lanet şeklinde yazılmış olacağı tahmin edilmektedir.

Tüliya: Panku meclisi gibi Hititlerde yetkileri olan bir meclis olarak belirtilmektedir. Pankular gibi bu kurul da eski krallıkta etkiliydi. Panku, devletin yüksek kademelerindeki kişilerden oluşan bir kuruldu. Tuliya ise sınırlı kişilerden oluşan ve adlı sorunlarla ilgilenen bir kuruldu.

Tummana: Kastamonu civarında kurulduğu öne sürülen bu kent krallığı Hititler döneminde kuzeyden gelecek tehlikelere karşı kalkan olarak kullanılmıştır. Tumana, Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Tu-ma-na-uru: Hitit yazılı kaynaklarında Puduhepa'nın yaşadığı Gürün ilçesi civarındaki yazılı kaynaklarda geçen kentin adı şeklinde belirtilmiştir. Bazı kaynaklarda bu adın Darende ilçesi olduğu söyleniyor. "Tu-ma-n-a-Uru" adı, araştırmacılar tarafından günümüzdeki Darende'nin Hitit dilindeki adının olduğunu belirtirler.

Tu-man-za: Hitit dilinde nar bitkisinden yapılan içkinin adı olarak belirtilir.

Tunapi: Hitit mitolojisinde adın geçen bir tanrıdır. Bu tanrının adı metinlerde geçer ancak kişiliği hakkında bilgiler bulunmamaktadır.

Tunip : Suriye krallığı şeklinde belirtiliyor. Hitit Kralı Tuthaliya I/II bu krallıkla bir anlaşma imzalar. Bu anlaşma Tuthaliya'nın "yıllıklar" adı verilen belgelerinde gösterilir.

Tunip-Teşup: Fıratın doğusunda bulunan Tikunani kent devletinin kralıdır. Hititlere bağlı bir krallıktı. Adının Hurilerde kullanılan bir ad olduğu söylenmektedir. Arşivinde Hurri diliyle yazılmış tabletlerin olduğu ifade edilmektedir. Hitit Kralı Murşili I'in egemenliği altındaydı. 1999 yılında araştırmacı Liveranı ve 1995 yılında Salvini tarafından Tikunani'de yapılan kazılar sırasında Murşili I'in mektupları bulunmuştur.

Tur: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "küçük" şeklinde tanımlanmıştır. Tur, bir ölçü birimi şeklinde de kullanılmıştır.

Tura: Hitit mitolojisinde adın geçen bir tanrıdır. Bu tanrı adına yapılan "turrupa adlı" bir ekmek çeşidi yapılmıştır. Tanrının adı metinlerde geçer ancak kişiliği hakkında bilgiler bulunmamaktadır.

Turuma: Hitit mitolojisinde adı geçen bir tanrıdır. Bu tanrı adına yapılan "turrupa adlı" bir ekmek çeşidi yapılmıştır. Bu tanrının adı metinlerde geçer ancak kişiliği hakkında bilgiler bulunmamaktadır.

Turhumit: Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir. Arkeolojik bir alan şeklinde belirtilmektedir.

Turmitta: Hititlerle savaşan bir kent devletidir. Murşili II bu kent devletinin bazı kentlerini işgal ederek yakıp yıktı.

Tuşratta: Mitanni Krallığı'na veliaht olan biridir. Şuppiluliuma I tarafından kovularak yerine Artatama getirilmiştir. Daha sonra yine kral olan Tuşartta aile içi bir komployla öldürüldü. Komploya oğullarının da katıldığı ifade ediliyor. Hatta bu oğullarından biri veliaht prens Şattivaza'ydı.

Tuşratta: Yaklaşık İ.Ö. 1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir kraldır.

Tuthaliya: Önemli bir devlet memuru olduğu belirtilmektedir. Bu yüksek dereceli memurla ilgili bazı belgelerin bulunup, günümüz dillerine çevrilmesi sırasında IV Tutjhaliya ile adının karıştırılmış olduğu görülmektedir. Türk Yazar İlknur Taş "IV Tudhaliya" adlı eserinde bununla ilgili, "…Tuthaliya isimli yüksek derecede bir memurun I Suppiluliuma'nın kraliçelerinden biri olması gereken bir bayana yazmış olduğu ayrıntılı, ama biraz kırık ve içeriği zor anlaşılan bir mektup vardır. Tudhaliya söz konusu mektupta Hanutti isimli kişinin çocuk yaşta olması yüzünden büyük kral ile birlikte seferlere çıkamayacağını yazmakta ve lalanda ülkesi ve Aşağı Ülke ile ilgili içeriği karanlık bir "dövüş" meselesi hakkında bigi vermektedir…" şeklinde bir ifade kullanır. Bu ifadeyle İlknur Taş, belgenin IV Tuthaliya değil de I Suppiluliuma dönemine tarihlenmesi gerektiğini ısrar eder.

Tuthaliya: Tuthaliya II'nin oğludur. Şuppiluliuma, Tuthaliya II'nin hastalanması üzerine veliaht seçtiği oğlu Tuthaliya, ülkeyi iyi yönetemeyince öldürüldüğünü belirtiyor. Tablette, *"…Babam [Suppiluliuma] Tuthaliya'ya karşı ayaklandığında, prensleri, komutanlar, binbaşılar ve subaylar, hepsi babamın tarafını tuttular. İsyancılar Tuthaliya'yı yakalayıp öldürdüler…"* kardeşi Murşili II tarafından öldürüldüğü belirtilmektedir.

Tuthaliya.I: Hitit Kralıdır. İ.Ö. 1420-1400 tarihleri arasında hüküm sürdü. Kendisi için "güneş" ifadesini kullanan belki de ilk kraldı. (Ancak İ.S. 1643-1715 tarihlerinde yaşamış olan Fransa Kralı XIV. Luvi de kendini "güneş kral" olarak tanımlamıştı.) Kayıtlarında Kral Muva ile Hurilerin ordularını Kantuzulli'nin desteğiyle yendiğini belirtir. Silindir mühürlerde adı geçen Kantuzuli'nin Tuthaliya I'in babası olduğu belirtilmektedir. Bu zaferden sonra krallık koltu-

ğuna genç yaşta geçerek uzun bir süre hüküm sürdü. Döneminde Mısır Firavunu Amenofis I'in çağdaşıydı. Tuthaliya I, Hurri lakabı taşıyan Nikkalmati adlı bir kadınla evliydi. Hurri Lakabının karısına verilmesinin nedeni Hattuşa içinde Hurri modasının yaygın olması ve Hurilerin çoğunlukta yaşamasına bağlandı. Tuthaliya düşman ülkeler olarak Arzava, Şeha ve Happala'yı yenmişti. Anadolu'daki Assuva ülkesi yaklaşık 22 kent krallığıyla ittifak kurarak Tuthaliya I'e karşı saldırıya hazırlanmıştı. Savaşta başarı elde eden Tuthaliya I kayıtlara, *"...Ben, Tuthaliya, ordularımı geceleyin yola çıkardım ve düşman ordularının çevresini sardım. Tanrılar bana ordularını verdiler: Arinna'nın güneş tanrıçası göğün fırtına tanrısı, Hattuşa'nın koruyucu tanrılar Zamama, İştar, Sin, Lelvani. Düşman ordularını yendim ve topraklarını işgal ettim. Hangi ülkenin orduları olursa olsun, Tanrılar önümden yürüdü ve bana savaş açan ülkeleri bana teslim etti. Assuva ülkesini de yok ettikten sonra yurduma döndüm. Ganimet olarak Hattuşa'ya arabacılarıyla birlikte 600 at arabası ve 10.000 piyade getirdim ve onları Hattuşa'ya yerleştirdim..."* şeklinde tarihsel bir tablet yazdırmıştı. Krallığı sırasında Hititlerin daha önce kaybedilmiş topraklarını ve ülkenin kaderini değiştiren enerjik, cesur, ilkeler koyan bir kral olarak ortaya çıkar. Döneminde Anadolu'da etkili olan Arzava Krallığını kuşattığını, Romalılar döneminde Asya eyaleti olarak geçen Asuva'ya boyun eğdirdiğini yazılı taşlarda belirtir. Hurrilerin yaşadıkları Mitanni Krallığı'yla Halep'e saldırarak büyük kayıplar verdirir. Döneminde Tutmosis III Mısır'da Firavundu. Mısır Kralı Tutmosis III'ün ölümünden sonra geç toparlanan Mısır'ın zayıflığından yararlanarak Halep kentini daha önce yaptıkları hatalarından dolayı cezalandırdı. Tutmosis III'ten sonra firavun olan Amenofis II, Mittani Krallığı'nın dostane mektubuyla, aynı zamanda Mitannı prensesiyle evlenmesinden dolayı dost olmuş ve Hititleri tehdit edecek konumu yakalamıştı. Kaşgalar tarafından Hititlerin güneydoğusu işgal edildiği için Hititler büyük sıkıntıya giriyordu. Döneminde bir Yunan lideri olan Akhalı Attarissiya "bir ahhiya adamı" Hititlere batıdan müdahale eder.

Tuthaliya II: Hitit Kralıdır. Büyük krallığın kurucu kralı olarak bilinir. İ.Ö. 1450-1420 tarihleri arasında Hititlerde son dönemin kurucu kralı olarak belirtilmektedir. (Bazı kaynaklarda İ.Ö. 1460-1440 tarihleri arasında hüküm yapmış olabileceği tahmin ediliyor.) Tuthaliya I ile aynı dönemlerde krallık yaptığı ifade ediliyor. Döneminde Mısır'da Amenofis III (İ.Ö. 1388-1351) hüküm sürüyordu. Babil'de de Kadasman-Enlil I (İ.Ö. 1377/71-1361/56) hüküm sürüyordu. Tuthaliya

II, Muvatalli I'den sonra demir tahta geçen biriydi. Bu Krallın Huzziya II'nin oğlu olduğunu belirten ifadeler görüldü. (Frank Starke Huzziya II'nin damadı, Trevor Brycea ise torunu olduğunu ileri sürer.) Kaynaklar Tuthaliya II'nin Hattuşili I, Murşili I ve Şuppiluliuma I ile birlikte Hititlerin dört büyük kralından biri olduğunu gösteriyor. Araştırmacılar özellikle Anadolu'nun batı yakasında bulunan tabletlerin onun dönemine ait olduğunu söylerler. Bunun nedeni de Tuthaliya II'nin sınırlarını Anadolu'ya doğru genişletme çabası içinde olduğuna bir işaret olarak ifade edilmektedir. Tabletlerde askeri seferlerden söz edilmektedir.

Tuthaliya.III: Hitit Kralıdır. İ.Ö. 1375-1355 tarihleri arasında Tuthaliya IV ile birlikte hüküm sürdüğü anlatılıyor. A. Muhhibe Darga'nın eseri olan "Hitit Sanatı" kitabında kesin olarak saptanmamış olduğunu ileri sürerek Tuhkantu Tuthaliya, Arnuvanda I'den sonra Tuthaliya III olarak tahta geçmiştir şeklinde bir ifadeye yer vermiş. Ancak araştırmacı arkeolog Özgüç, Tuthaliya III'ün, Tuthaliya II olduğunu belirtiyor. Döneminde Amenofis. III ile Semenkare (İ.Ö. 1337-1334) hüküm sürüyordu. Babil'de de Burnaburis. II (İ.Ö. 1361/56-1333/29) hüküm sürüyordu. Kaynaklarda Hurri adı ise Taşmişarrı şeklinde yazıldığı görülmektedir. Döneminde iç ayaklanmalar bitmemişti. Kaşkaların Hititler üzerindeki akınları bitmemiş devam ediyordu. Bu kral döneminde Hititler oldukça zayıflamıştı. Saray geçici olarak Şamuha'ya taşınmıştı. Tuthaliya III düşmanlarıyla kıyasıya çatışıyordu. Yaşlanıp hastalanan kralın oğlu Şuppiluliuma yetişkin olmasına rağmen yardımcı olamamıştı. Tuthaliya her ne kadar Azzi-Hayaşa Krallığı'na saldırıp yenmeyi başarmışsa da bu başarının uzun sürmediği anlatılır. Tuthaliya III ile ilgili belgeler arkeolojik kazalarda sadece Hattuşaş'ta değil Anadolu'nun birçok yerleşim yerlerinde ortaya çıkarılmaktadır.

Topada yazıtı Tuthaliya IV'ün mühür baskısı

Tuthaliya IV: (Ya da Tudhaliya) Hitit Kralıdır. İ.Ö. 1236-1215 tarihleri arasında hüküm sürdü. (Bazı kaynaklarda İ.Ö. 1250-1220 tarihleri ele alınmıştır.) Tuthaliya IV'ün Hitit İmparatorluğu'nun sonlarına doğru kral olduğu belirtilmektedir. Döneminde Babil'de Kudur-Enlil II (İ.Ö. 1258-1249) ile Asur'da Tukulti-Ninurta I (İ.Ö. 1233-1197) hüküm sürüyorlardı. I Tukulti Ninurta, IV Tuthaliya'nın çağdaşıydı. Onların krallık tarihi olan İ.Ö. 1274 tarihi üzerinde D. Bayer, M. Livranı çalış-

malar yapmaktadırlar. D. Bayer ve M. Livranı IV Tuthaliya'nın İ.Ö. 1260-1220, F. Starke ise İ.Ö. 1240 tarihini işaretlemektedir. I Tukulti Ninurta ile IV Tuthaliya arasında geçen yazışmalar bu tarihsel değeri açıkça ortaya çıkarmaktadır. Murşili III'ün ikinci karısı Puduhepa'nın oğlu olduğu şeklinde ifadelerin yer aldığı kaynaklar var. Çoğu belgelerde IV Tuthaliya'nın annesinin kimliği hakkında ayrıntılı açıklamalar görülmemektedir. Kaynaklarda Hattuşili'nin oğlu ve ardılı olduğu şekline bilgilerin de olduğu görülür. [(Hattuşili ve Puduhepa (?) Çoğunlukla metinlerde Puduhepa'nın adı geçince IV Tuthaliya'nın annesinin Pudhepa olabileceği tahmin edilmektedir.)] Annesinin olabileceği tahmin edilen Kraliçe Puduhepa ile ilgili IV Tuthaliya'nın iki dildeki Ugarit kil tabletinin üzerinde basılı bulunan mührün karşılığı 1956 yılında Nougayrol tarafından, *"...(ABANkunuk Mtu-ud-ba-li-ia sari rabi sar MATba-at-ti qarradi mar Mba-at-tu-si-li sar]ri rabi qarr[adi].üfpu-du-b[ê-pa sarrati rabiti sarat]MATba-at-ti mar mari-su sa Mmur-si-li sari rabi qar-ra-a-di.."* şeklinde çözülen mührün Türkçe karşılığı ise*"...Kahraman büyük kral Murşili'nin erkek torunu kahraman büyük kral Hattuşili'nin oğlu kahraman Hatti kralı büyük kral Tudhaliya'nın ve kraliçe Puduhepa'nın mührü..."* şeklindeki ifadeden de Puduhepa'nın oğlu olduğu belirtilmektedir. Bu kral için bir galeride yapılan kabartmalar onu ölümsüzleştirmiş şeklinde ele alınmıştır. Tahta çıkmadan önce adı, Huri geleneğinde bir ad olarak kullanılan "Hismisarumma" şeklindeydi. E. Laroche, bu adın kullanıldığını, I. Singer'in bu görüşe karşı durduğu, F. İmparati ise, İ. Singer'in tavrına ortak gibi davranarak Hurrice adına karşı durur. Türk araştırmacı Sedat Alp ise Hurri adının Kurunta antlaşmasındaki ifadelerde yer aldığını ısrar eder. Kurunta Antlaşması IV Tuthaliya ile Tarhuntaşşa Kralı Kurunta arasında yapılmıştır. Belgelerde Tasmi-sarumma ve Hımsısarumma'nın IV Tuthaliya'nın kardeşleri olduğu belirtilmektedir. Tuthaliya IV'ün krallığı sırasında izlediği dış politika ile ilgili ne yazık ki yeterli belgeler henüz bulunamamıştır. Ancak Türk yazar İlknur Taş, "Tudhaliya IV" adlı eserinde onun Suriye'de kurduğu siyasal çizgiyi araştırmak ister. Bir anlamda da Hattuşa'dan Suriye'ye açılmanın nedenlerini araştırır. Onunla ilgili bilgiler, Hitit çivi yazılı Boğazköy belgeleriyle Akkadca yazılmış Ugarit (Ras şamra) belgelerinin transkripsiyon ve çevirilerinden anlaşılmaktadır. Hattuşa'da bulunan Hititçe çivi yazılı belgelerde hakkında bilgiler elde edilmektedir. Kargamış ile ilgili yazılı belgeler de önemli görülmektedir. Ugarit Krallığıyla ilgili yaptığı politikalar da hakkında bilgi veren belgeler olarak değerlendirilir. Ammuru Krallığı'yla ilgili yazılı belgeler de bu Kralın varlığından söz eder. 20.08.1986 yılındaki kazılarda Sfenksli kapıda

Tuthaliya IV'ün Yazılıkaya "Kaya Tapınağı'nda" bir kabartmanın glifi

bulunan bir tunç tablette Tuthaliya IV ile Tarhuntaşa Kralı Kurunta arasında bir antlaşma yer alıyordu. Bu tablet uzun süre Hitotologlar arasında çeşitli tartışmalara neden olmuştu. Bu antlaşmayla Kurunta'nın yönetim alanları genişletilmişti. Devletlerle ilgili antlaşmalar, dini metinler ve mühürlerde "Büyük Kral" olarak belirtilen IV Tuthaliya (Tudhaliya), III Hattuşili'nin oğlu, II Murşili'nin torunu ve I Suppiluliuma'nın torununun oğlu olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca II Tuthaliya (Tudhaliya) ve Hattuşili I Hanedanlarının bir bireyi şeklinde tanıtılır. Son dönemde Hitit araştırmalarında Tuthaliya'nin Luvi metinlerinden yapılan çevirilerinde "Tudhaliya" şeklinde yazılmış olduğu görülür. Bu adın geçtiği yazılı anıtlar ise Eflatunpınar, Karakuyu, Yalburt, Emirgazi ve Delihasanlı adlarını taşırlar. Bu kral dinde bazı reformlar yaparak kralların da hayatayken kendilerine adak sunulmasını karara bağlamıştı. Hayattayken kendilerini tanrıların boynuzlu başlıklarını taktırarak kabartmalarla tasvir ettirmişti. Tuthaliya IV döneminde, Hattuşaş kenti mimarı açıdan hareketli günler geçirmişti. Kralın döneminde mimari çalışmalarının çoğu dini yönden ele alınmış olduğu için yukarı kentte sayıca çok dinsel tapınakların yapılmış olduğu anlatılır. Tuthaliya IV, Asur saldırılarından uzak bir yer olan ve bakır madenleri yönünden zengin olduğu söylenen Suriye üzerinden Kıbrıs'ı kuşatır. İşi sağlama almak için Ammuru Kralıyla Asur arasındaki ticari ilişkilerin olmamasını belirten bir anlaşma yaptı.

Tuvanuva: Hititler döneminde bir kent. Kral Labarna, dış seferlere çıktığı zaman kenti kardeşleri ve oğulları yönetirlerdi. (Bu kent bugünkü Niğde'nin güneyinde, Kemerhisar'daki antik kent olan Tyana'dır.) Arzava orduları tarafından yağma edilmişti.

Tazzuwasi: Zaliianu'nun nikâhsız eşidir. Hitit dilinde nikâhsız kadına "oda arkadaşı" adı verilmiştir. Tazzuwasi adı İlluianka öyküsünde geçmektedir.

Tuwatis: Topada yazıtında Tabal Kralı olarak belirtilen Wasusarmas'ın babası olarak belirtilmektedir.

Tu ziti: Kırşehir'e bağlı Malkaya yerleşim yerinin Emirburnu adlı tepesinde bulunan ve Hititlere ait olduğu belgelenen bir kaya anıtının üzerinde adı geçen bir Hitit prensi şeklinde belirtilir. "Tu ziti" adındaki prensin Boğazköy'de bulunan Hitit mühürlerinde de adının gözüktüğü de söylenir.

U

Uarpalaua: Hititlerde bir Kral adıdır. Çivi yazılı belge yetersizliğinden dolayı krallığı ve siyasal kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Ubaratutu: Nuh figürünün babası. Kaynaklarda sadece Nuh figürünün babası şeklinde notlara rastladım. Ancak metin içindeki anlatıma bakıldığında sanki Nuh'un sembolize edilmiş bir görünümü ele alınmış gibidir. Büyük bir ihtimalle hayale dayanan bir yaratıcılık portresidir ya da Nuh'un sıfatlarından biridir.

Ubelluri: (Ya da Ubelluris) Mitolojik bir varlık. Yeryüzü tanrısı şeklinde de bilinir. Hitit tanrısıdır. Atlas gibi dünyayı omuzlarında taşıyan bir tanrı şeklinde betimlendi. Ullikummi'nin bu tanrının omuzları üstünde büyüyüp, devleştiği anlatılır. Yunan mitolojisindeki Atlas'a benzetilir.

Uda: Hititlerin yaşadıkları bir yerleşim yeri. Bu kentlerde çoğunlukta Huriler yaşardı. Bunlar Teşup ve Hepat adındaki tanrılara tapınırlardı. Kent daha sonraki dönemlerde Arzavalılar tarafından kuşatılarak yağma edildi.

Udubsar: Kessi'nin kayınbiraderi ve karısı olan Sintalimeni'nin de kardeşidir. Bkz. Kessi.

Udun: (Akkad dilinde utunu) Sümerce bu ideogram "fırın" anlamında tanımlanmaktadır. Hititlerde fırın karşılığı bir sözcük henüz bulunmadığından bu sözcüğün Hitit metinlerinde fırın anlamında kullandıklarını görüyoruz. Fırtına tanrısına rahibi metinlerde kullandığı "[lü]dü-as I-NA-Udun-su" cümlesinin "kül törenini" yapar anlamında kullanıldığı belirtilir. Rahibin yazdırdığı metinde ayrıca Hatti tanrıları olan güneş tanrıçası, tanrıça Mezulla, Zipalanda şehrinin fırtına tanrısı ve başka tanrıların adı da geçtiği için ocağın da kutsal bir eşya olduğu fikri ortaya çıkmaktadır.

Ugarit: (Ras Şamra) Hititlerin egemenliği altında olan bir krallık. Şuppiluliuma I bu krallıkla Mitanilere saldırmak için önceleri işbirliği içine girmiştir. Ugarit deniz ve kara yolu olarak köprü görevi konumundaydı. Şuppiluliuma I, kent Kralı olan Nikmadu II'ye diplomatik bir mektup göndererek bu kralın Mittanilerin müttefiki olan Suriye'deki Mukiş ve Nuhaşşe'ye saldırmasını istemişti. Bu kentte 1929 yılından bugüne kadar arkeolojik kazılar devam etmek-

tedir. Kazılar sırasında Akkadca ve Ugarit dilinden yazılmış tabletler bulunarak koruma altına alınmışlardır. Akkadca yazılmış tabletler genelde ekonomik, politik yönden yazılan yazıtlardı. Ugaritçe yazılanlar ise ticari ve dini ifadeler kullanılmıştır. Akad ve Ugaritçe yazılmış tabletler dışında kazılar sırasında Sümerce, Hurice çivi yazılı belgelerle Mısır hiyeroglifi şeklinde yazılmış tabletlerde bulunmuştur.

Ugarit'te yıllık vergiler: Hititler kitabını yazan Birgit Brandau ve Hartmut Schickert dip not olarak Ugarıt kent devletindeki vergilerden bir açıklama yapmışlardır. Bu açıklamaya göre kentin Kralı Nikmadu II, Hititlerle yaptığı anlaşmada, *"...Hitit Büyük Kralına 12 mina ve 20 şekel (yazıcının ifadesiyle büyük şekel) altın, 1 mina ağırlığında altın kupa, keten bezinden 4 giysi, keten bezinden 1 büyük giysi, 500 şekel mavi-erguvan rengi yün ve 500 şekel kırmızı-mor yün… Kraliçeye 30 şekel ağırlığında bir altın kupa, keten bezinden bir giysi, 100 şekel mavi-erguvan rengi yün ve 100 şekel kırmızı-mor yün… Veliaht prens, başyazıcı ve üç yüksek rütbeli memura, kraliçeye verilen payın aynısı… Önemli bir saray görevlisine de sadece keten bez ile yün verilecekti…"* şeklinde bilgilere yer verilmiştir. Vergilendirmenin Hititlerde yoğun olarak uygulandığı bilinmektedir.

Ugula: Sözcük anlamı "baş yönetici" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu sözcüğün Hititlerde Sümerce sözcüklerden alınmış olduğu ve fonetik olarak da Sümerogramı şeklinde belirtildiği görülmektedir.

Ugula-lu-A-Zu: Akkadca yönetici doktor ya da doktorların başı şeklinde kullanılmıştır. Aynı ad Hitit dilinde de aynı anlamla kullanılmıştır.

Uhha-Ziti: Arzava Kralıdır. Kaynaklarda Murşili'nin bu kent krallığına saldırdığı sırada bir yıldırımın Arzava Kralı Uhha-Ziti'ye isabet etmiş olduğunu anlatırlar. "Hititler" kitabının yazarı Stefano de Martino, "…Murşili'nin yıllıklarında Hititler Arzava'ya karşı ilerlerken Arzava Krallığı'nın başkenti Apaşa kenti üstüne bir kalmisana (kalmisana kelimesinin "yıldırım" anlamında yorumlanabileceği kesinlik kazanmamıştır.) düştüğü okunur. Apaşa, olasılıkla, Türkiye'nin batı kıyısındaki Eskiçağ kenti Ephesos'un karşılığıdır ve yıldırım bizzat Kral Uhha-Ziti'ye isabet etmiştir…" şeklinde ifadelerle kozmik bir güçten söz etmektedir. Murşili tarafından yapılan açıklamalarda Hitit fırtına tanrısının onun askeri gücüne destek olduğunun bir işareti olarak görür. Doğaldır ki Arzava feth edilmiş ve askerler tarafından yağmalanmıştır. Arzava kuşatıldıktan sonra Murşili, kenti üç bölgeye ayırır. Bu bölgeler Şeha Irmağı Ülkesi, Mi-

ra Ülkesi ve Hapalla Ülkesi şeklindedir. Dikkat edilecekse Murşili kenti tek bir kişinin egemenliğine bırakmamıştır. Araştırmacılar Şeha Irmağı Ülkesinin yerini henüz çözemediler. Şeha'nın Menderes nehri ya da Hermos ırmağının paralelinde olan bir ülke olduğunu tartışırlar. Hatta çoğunlukla Midilli adasının karşısındaki Kaikos ırmağı civarında olduğunu ifade ederler. Happala (Hapella)'nın güney doğu, Mira ülkesinin de Şeha ülkesiyle Aydın bölgesi arasında bir yerde olduğunu belirtiyorlar.

Uisuri i anza: Hititlerde tapınılan bir tanrıça. Bu tanrıça nehre kil sabunla yıkanmak üzere götürülürken bir tören yapılırdı. Yapılan tören esnasında Ninda-gur-ra adı verilen peynir ve incir karışımından yapılmış kalın bir ekmek kesilerek ona yedirilmek üzere seslenilirdi. Özellikle peynir ve incir katkılı yapılan bu kalın ekmek parçalanarak tanrıçaya "Sen güçlü tanrıça ye!" anlamında seslenerek verilirdi.

Ulama: Kayseri (Puruşhanda) ile Neneşe arasında kurulduğu söylenen Hitit kentidir. Arkeolojik bir alan olarak belirtilmektedir.

Ulamma: (Ya da Ulama) Anitta tarafından kuşatılan bir kent. Bkz. Ulama.

Ullikummi: (Ullikimmu/Ullikums adıyla da yazıldığı görülür) Ullikummi sözcüğü "Kummiia'nın yıkıcısı" anlamında tanımlanmıştır. Kummiya fırtına tanrısının tapınıldığı bir kenttir. Ullikummi, Kumarbis'in yer tanrıçasıyla birleşmesinden doğan oğlu olduğu anlatılıyor. (Bazı kaynaklarda bir kaya ile çiftleşmiş olduğu şeklinde ele alınır.) Kumarbis (ya da Kumarbı) habercisi olan İmbaluris'i oğlunun tanrı Ubelluris'in omuzlarına koyması için yer altı tanrısı Isirra'ya gönderdi. Mitolojide bu çocuğun nasıl büyüdüğü şeklinde ilginç açıklamalar yer alır. Boyu denizden 9.000 fersah ve çevresi de 9.000 fersah olarak bir kule gibi yükseldiğini gören tanrılar şaşırırlar. Mitolojide Ullikummi'nin daha da yükselerek başının göklere değdiğini ve bu büyümeyi önleyemeyen fırtına-tanrısının eşi olan Hepat, tapınağından sürülür. Kocasına bir haberci göndererek Ea'dan yardım ister (Araştırmacılar mitolojinin bu bölümünün Akkad mitolojisinden tamamen esinlenerek hazırlandığını ileri sürerler. Zaten Ea Mezopotamya bölgesinin tanrısıdır. Daha sonraları Enki adıyla da tapınılmış ve adına mitolojik metinler hazırlanmıştır.) Ea, eski tanrıların ambarda saklı tutukları bakır bıçağı çıkarıp, Kumbari'nin rakip olarak yarattığı bu adamın ayaklarının kesilmesini emreder. Sakat kalan deve fırtına tanrısının saldırısı olur, ancak tabletin yıpranması nedeniyle bu bölümde nelerin olduğu bilinmiyor.

Ullikummi miti: Hititlere ait olan üç mitolojiden biridir. Bu mitolojideki temel anlatım genç tanrıların aralarındaki inanılmaz rekabettir. Öykünün Akkad ve Ugarit'teki öykülerin bir başka versiyonu gibi olduğu görülür. Mezopotamya bölgesindeki Ea'nin öyküsüne uyarlanmış bir öykü şeklinde tanıtılmaktadır. Gök-tanrı Anus (Akad dilinde Anu) mitolojideki anlatımlardan babası olan Alalus'u tahtından uzaklaştırdığı görülüyor. Ancak, Anus daha sonraki dönemlerden kendi oğlu olan Kumarbi tarafından tahtından uzaklaştırılmıştır. Anus ile oğlu Kumarbi arasındaki bitmeyen tartışma Kumarbi ile oğlu olan fırtına tanrısı arasında yenilenmiş gibi bir biçimle anlatılır. Kumarbi fırtına tanrı ile arasındaki bitmeyen tartışmaya bir başka boyut kazandırmak için bir rakip yaratma peşine düşer. Ulağı olan (haberci) İmbaluris'i öğüt alabilmek için "deniz"e gönderir. Deniz tanrıçanın İmbaluri'yi törenle karşıladığı anlatılır. Tanrıçanın verdiği öğüdün bir bölümü olarak vezir Nikisanuyu sulara göndermesi şeklinde olur. Silik olan tabletin çözülen bazı kısımlarında Kumbari'nin yer tanrıçasıyla birleşmesinden Ullikummi adında bir çocuklarının doğmuş olduğu anlatılır. Yine habercisi İmbaluri'yi yer altı tanrıları olarak bilinen İrsirra'ya göndererek oğlu olan Ullikummi'yi karanlık topraklardan alıp, Ubelluri'nin sağ omzunun üzerine koymasını arzular. Mitolojide bu çocuğun nasıl büyüdüğü şeklinde ilginç açıklamalar yer alır. Boyu denizden 9000 fersah ve çevresi de 9000 fersah olarak bir kule gibi yükseldiğini gören tanrılar şaşırırlar. Mitolojide Ullikummi'nin daha da yükselerek başının göklere değdiğini ve fırtına-tanrısının eşi olan Hepat, bir şey yapamayınca tapınağından sürülür. Kocasına bir haberci göndererek Ea'dan yardım ister (Araştırmacılar mitolojinin bu bölümünün Akkad mitolojisinden tamamen esinlenerek hazırlandığını ileri sürerler. Zaten Ea Mezopotamya bölgesinin tanrısıdır. Daha sonraları Enki adıyla da tapınılmış ve adına mitolojik metinler hazırlanmıştır.) Ea, eski tanrıların ambarda saklı tutukları bakır bıçağı çıkarıp, Kumbaris'in rakip olarak yarattığı bu adamın ayaklarının kesilmesini emreder. Sakat kalınca fırtına tanrısının saldırısı olur, ancak tabletin yıpranması nedeniyle bu bölümde nelerin olduğu bilinmiyor.

Ullikummi şarkısı: Kumarbi'nin öyküsünde yer alan Teşup'un krallığıyla ilgili metninde adı geçer. Bir şarkı olarak belirtilmiştir. Şarkının sözcüğü üzerinde görüş belirten Prof. Dr. M. Ali Dinçol, "…Yabancı kökenli metinlerin bir özelliği, onların Anadolu kökenliler gibi ayinler içinde yer almaması, giriş bölümlerinde belirtildiği gibi birer bağımsız şarkı sayılmasıdır. Şarkı terimi bu tür edebiyat

ürünleri için Orta Çağa kadar kullanılmış bir sözcüktür. Germen efsanelerinden en ünlüsüne "Neibelungen" Şarkısı denildiği akıldan çıkarılmamalıdır. Bu bakımdan, şarkı sözcüğünün destan anlamında kullanılmış olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur..." şeklinde bir ifadeler kullanmıştır. Yani şarkının destan olduğunu bu yazısında ifade etmektedir. Destanda (şarkıda) anlatılanlara bakıldığında Kumarbi Teşup'a yenilmiş ve Teşup krallık koltuğuna oturmuştur. Teşup'un kral olmasını hazmedemeyen Kumarbi çeşitli oyunlar kafasında şekillendirir. " *...Kumarbi aklını toparlar (düşünür). Uğursuz bir günde kötü bir insan yetiştirir. O, Teşup'a karşı kötülük planlar. O, Teşup' a karşı bir asi çıkarır. [...] (Kumarbi) eline bir asa aldı. [Ayaklarına ayakkabı olarak] hızlı rüzgârları koydu. O, Urkiš şehrinde yola çıktı ve soğuk pınara vardı. Şimdi soğuk pınarda bir kaya bulunur: Onun boyu üç fersah ve genişliği [...] ve yarım fersahtır. Onun vaginası ise [...fersahtır. Onu görünce] aklı başından fırladı ve o kaya ile sevişti. Erkeklik organını onun içine batırdı. O beş kez oldu. O on kez oldu...*" bu açıklamanın devamını belirten tabletlerin kırık olması nedeniyle okunmadığı anlatılıyor. Ancak deniz tanrısının yardımıyla Ullikummi adındaki çocuğun doğduğu belirtiliyor. Tablette, "*...Kumarbi doğan çocuktan Teşup'a karşı beslediği kinden dolayı intikam alacağını düşünür. Onu gizlice büyütmek ister. Güneş tanrısı durumu görünce Teşup'a haber verir. Haberi alan Teşup, kardeşi Taşmisu ve kız kardeşi Šausga ile Hazzi dağına taş canavar olarak tanımlanan Ullikummi'yi bulur. Onun yenilemeyeceğini anlar. Buna rağmen savaşır. Ancak başarılı olamaz. Ullikummi Teşup'la beraber olan 70 tanrıyı da yener. Tasmisu, bu yenilgiyi Teşup'un karısı Hepat'a bildirir. Yenilgiden sonra Teşup'un kardeşi Tasmisu, tanrı Ea'dan yardım almak istediğini bildirir. Tanrı Ea'ya yardım yapılması için birlikte giderler...*'' Tabletin kırık olması nedeniyle açıklamalarda ancak Ubelluri adındaki varlıktan söz edilir. Ubelluri'nin Atlas gibi sırtında dünyayı taşıdığı betimlenir. Yeniden Ullikummi'yle savaşan Teşup'un zafer kazandığı belirtilir.

Ullikummi Şarkısı: [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Hitit edebiyatında önemli bir yer tutan "Ullikummi şarkısı" Hurri öyküsüdür. Ullikummi şarkısı ile ilgili tabletler: KUB XVII 7, KUB XXXIII 93, KUB XXXVI 7, KBo XXVI 58, KUB XXXIII 98, KUB XXXVI 8, KUB XXXIII 102, KUB XXXIII 92, KUB XXXVI 10, KBo XXVI 59, KUB XXXVI 11, KBo XXXVI 11, KUB XXXIII 87+113+KUB XXXVI 12, KBo XXVI 64, KUB XXXVI 13, KUB XXXIII 92, KBo XXVI 62+63, KUB XXXIII 106, KBo XXVI 65, KUB XXXVI 15, KUB XXXIII 101, KBo XXVI 69, KUB XXXIII 107, KUB

Arkeolojik buluntu-Alacahöyük

XXXVI 17, KBo XXVI 67, KBo XXVI 66 (Hurice versiyonu KBo XII 80(+?)VAT 13020)] Tabletlerin transkripsiyonları: 1946 Güterbock, 1950 yılında Otten, 1951, 1952 yılında Güterbock; çevirileri: 1946, 1948, 1951, 1952, 1961, 1978 yılında Güterbock, 1950 yılında Otten, 1970 yılında Vieyra, 1977 yılında Jakop-Rost, 1978 yılında Künhe, 1982 yılında Haas, 1982 yılında Dinçol, 1987 yılında Bernabe, 1990 yılında Hoffner, 1990 yılında Daddipolvani, 1994 yılında Ünal; yorumları da 1945 yılında Barnet, 1946, 1948 yılında Güterbock, 1949, 1950, 1951, 1952, 1961, 1978 yılında Otten, 1950 yılında Lesky, 1953 yılında Mriggi, 1954 yılında Gurney, 1955 yılında Heubeck, 1963 yılında Picard, 1965 yılında Schuler, 1967 yılında de Vries, 1968 yılında Harmatta, 1973 yılında Komoroczy, 1975 yılında Hoffner, 1980 yılında Haas, 1989 yılında Wilhelm, 1990 yılında Daddi-Polvani, 1994, 1995, 1977 yılında Lebrun, 1997 yılında Ünal, 1997 yılında Beckman, 1999 yılında Ünal tarafından yapılır. Tablet çevirilerinde *"...(ve) aklında [ ] [aklındaki bilgiliği kim] alır? Ben tüm tanrıların babası Kumarbi'yi (onun öyküsünü) okuyacağım. Kumarbi aklını toparlar (düşünür)-uğursuz bir günde kötü bir insan yetiştirir. O Teşup'a karşı kötülük planlar. O Teşup'a karşı bir asi çıkarır..."* şeklinde bilgiler yer alır.

Ulma: Anitta tarafından kuşatılan bir kent.

Ulmi-Teşup: Danuhepa ile Muvatallinin oğludur. Bkz. Urhi-Teşup.

Ulmi-Teşub Antlaşması: Son dönem belgelerden yola çıkan araştırmacılar, Ulmi-teşub adının Kurunta'nın kullandığı ikinci bir ad olduğunu ileri sürerler. Luvice ve Hurice kullanılan iki ayrı isim olduğu belirtilmektedir. Ulmi-teşub Antlaşması bir bakıma Kurunta antlaşması şeklinde düşünülmektedir.

Up-nu: Hititlerde "Telepinu" mitolojisinde adı geçen bir ölçü birimidir. Bu ölçü birimi "avuç dolusu kadar" şeklinde kullanılmıştır.

Ura: Hititlerin en önemli ticaret limanlardın biridir. Tarhuntaşa kentine giden yolun üzerinde yer aldığı tahmin ediliyor. Ura limanında Mısır ve Suriye üzeriden gelen tahıl yüklü gemilerin yükleri boşaltılıyordu. Araştırmacılar limanın büyük bir olasılıkla Silifke'nin (Seleucia) bulunduğu yerde olduğunu belirtiyorlar. Bu limanda Hitit ve Ugaritli olduğu belirtilen iki kişiye ait gemiler çarpışmış, Pudhepa yönetiminde yapılan mahkemede Hititli davayı kaybetmişti.

Uranos: Mezopotamya tanrısı Anu'nun eski Yunan dilindeki adı olduğu tanrıların Doğuşu "Thegonia"da belirtilmektedir. Anu Hititlerde de tapınılmıştır.

Uparamuwa: Klengel 1991 yılındaki incelemesinde Hitit metinlerinde Muhafız Alay Komutanı Huzziya, Kurakura, Tasmi-sarruma, Hannutti ve madencilerin şefi Uparamuwa adlı kişilerin Hattuşili III'ün çocukları olduğunu belirtmektedir.

Urartular: Anadolu, çoğu uygarlıklara ev sahibi yapmakla kutsal sayfalar arasına girmeyi başarmış bir bölge olarak belleklere yerleşmiştir. İ.Ö. 1274-1244 tarihleri arasında Asur Krallığı'nda egemenlik sürdüren Salmanasar I, tanrı Asur'a adanan tapınağın yapılışı sırasında yazdırdığı bir imar yazıtında, *''...Rahipliğimin başlangıcında ("tahta geçtiğim anda") Uruadri Ülkesi ayaklandı ("benden yabancılaştı ve düşmanlık yarattı"). Ordumu harekete geçirdim ve güçlü dağ kalelerine doğru sefere çıktım (Lar I,114; Grayson 1972, 527)...*" şeklindeki bilgilerle döneminde Urartuların resmi yollarla varlığından söz ediyordu. Bu ifadelerle Van (Tuşpa) bölgesinde bir konfederasyonun olacağı dönemin Asur kralları tarafından hissedilmiş bazı askeri önlemler alınmaya başlanmıştı. Salmanasar I'in tahta geçiş tarihi olan İ.Ö. 1274 tarihi aynı zamanda Urartuların bölgedeki varlıklarının ilk ifadesiydi. Bu ifadeler yıllar sonra araştırmacıların yeni bir alanda kazı yapmalarına olanak sağlamıştı. Çünkü Salmanasar I'in İ.Ö. 1274 yılında adından söz ettiği Uruadri ülkesi sonraki dönemlerde Urartu Krallığı olarak tarih sahnesini paylaşacaktı. Uruadri Ülkesinin Salmanasar I döneminde yazıtlara konu olması kralın babası olan Adad-Nirari I dönemine rastlıyor olmalıydı. Adad-Nirari I döneminde günümüzde Tur-Abdin'in batısındaki Habur kenti ile Fırat'ın arasında kalan bölgedeki Hanigalbat'a saldırı düzenleyerek topraklarını genişletme hareketi göze çarpar. Bu kentin kuşatılmasından sonra Asurlular için Fırat'ın doğu yakasında yer alan Van Gölü ve çevresi dikkat çekecektir. Çünkü orada Uruadri dedikleri Urartular yaşamaktaydılar. Yani Adad-Nirari I, o bölgede bir hareketliliğin olduğunu görmüş, bastırmak için de yoğun bir şekilde askeri planlar düzenlemişti. İ.Ö. 900-600 yılları civarında Van Gölü civarında krallığın hüküm sürdüğü belgelenmektedir. 1988 yılında Horovitz "Babil Dünya Haritasında" Urartuların Eski Doğu'nun siyasal coğrafyasında yer alan bir krallık olduğunu yazar. Sippar ya da Borsipa'da bulunan tabletlerde Asur'un kuzeyinde yer alan bir krallık olarak belirtilir. Başkentleri Tuşpa'dır. (Günümüzdeki Van ilinin adıdır.) "Ur-artu" sözcük karşılığı "yukarı ülke, yüksek mem-

leket" anlamındadır. Mezopotamya'daki "Ur" kenti de, Sümerlerin dilinde "yukarı, yüksek" anlamında tanımlanmıştı. Bu iki ifadenin örtüşmesi zaten Urartu halkının Mezopotamya kökenli aşiretlerden oluştuğuna bir tanık olarak görülmektedir. Ada yerleşim yerinde bulunan bir yazıtta "Urartu" sözcüğünün karşılığında "Şuhi-na" sözcüğü kullanılmıştır. Yazıtın tamamı okunamadığı için bu sözcüğün anlamı ve neden kullanıldığı bilinemiyor. Önceleri 8 krallık ile kurulan bir uygarlık olduğu ve daha sonraları 60 beylikten oluşmuş bir krallık olarak tarih sahnesinde devam ettiği söz edilmektedir. Tiglatpileser I yazdığı yazıtta Urartu adını "Maşgan" ve "Meldi" (Malatya) kentleriyle beraber kullanmıştı. Sami, Hint-Avrupa, Hatti dilinden başka Hurilerin kullandığı farklı bir dili de kullanıyorlardı. İncil, Urartu Ülkesini "Ararat" olarak belirtir. Kendilerini "Evrenin Kralları" olarak tanımlayan krallarıyla Anadolu'daki yüksek tepelerin başında üç yüz yıl gibi uzun bir dönem yaşamlarını sürdürdüler. İ.Ö. 810-730 en kuvvetli oldukları dönem. Güneyde Asur ülkesi batıda ise Hatti ülkesine yayıldılar. Feodal bir devletti. Asurlular yazıtlarında bu halk için "Nairi" diye yazmışlardı. Buna örnek olarak Asur Kralı Salmanasar II, Dicle Nehri civarında oturanlara Nairi, Fırat civarında oturanlara da Urartu adını vermişti. Bunların ne iyi denecek tarlaları ve ne de altın madenleri vardı. Yoksulluk içinde çileli bir yaşam sürmüş bir krallık olarak tarihçilerin belleğinde yer aldı. İ.Ö. yaklaşık 1300 yıllarında yaşamış olduğu tahmin edilen bu uygarlık, 1827 yılına kadar Asurlularla karıştırılmıştı. İşte ne olduysa 1827'den sonra oldu. Fransa'daki "Asya Araştırma Derneği" 1827 yılında Alman araştırmacı Friederich Eduard Schulz'u Van ilinde araştırma yapmak üzere görevlendirdi. Genç bilim adamı 1827 yılında Van'daki araştırmalarını yaparken bulduğu her şeyin bir kopyasını elle çizerek Fransa'ya gönderdi. 1829 yılında ise bu talihsiz genci Hakkâri'de önlenemez bir şanssızlık bekliyordu. Başkale'nin yüksek dağlarında Urartularla ilgili araştırma yaparken burada kendisini konuk eden köylüler (Kaynaklar Kürt ağaları olduğunu belirtmektedirler.) tarafından öldürüldü. Bu genç bilim adamının araştırmaya 1827 yılında başladığı tarih, Urartular için bir başlangıç olarak arkeoloji tarihine geçti. Bu tarihten yaklaşık 13 yıl sona yani 1840 yıllarında Van'a gezmeye gelen Sir Henry Layard, bu kentte gördüğü yazıtların Asurluların yazıtlarından farklı bir çalışma olduğunu gördü. Bu yazıtların Van iline özgü bir uygarlık olduğunu anladı. Daha sonraki yıllarda yani 1900 yıllarına doğru Asurluların uygarlığı olarak tahmin edilen Van ve civarındaki uy-

garlık Urartulara ait bir uygarlık olarak dünya tarihine girdi. Sir Henry Layard'ın bu açıklamalarından sonra yani 1880 yılında İstanbul hükümeti Van bölgesinde kazılar yapmak üzere bir ekip görevlendirdi. Bu kazı ekibi Musul kökenli bir Protestan olan Hormuzd Rassam başkanlığında yürütüldü. Toprakkale Kayalığı'nda yaptığı bilinçsiz kazılar nedeniyle tepe, açılan kanallar yüzünden çökmüştü. Aynı yerde Londra'daki British Museum ekibinin kazılarında çeşitli buluntular ele geçmesine karşın Rassam'ın yaptığı çalışmalar hayal kırıklığı yaratmıştı. 1898/99 yılında Alman ekibinin yaptığı kazılardan sonra 1911/12 ve 1915/17 tarihlerinde Ruslar bölgede bir dizi kazılar yaparak çeşitli belgeler ele geçirdiler. Toprakkale Kayalığı kazı ekipleri tarafından delik deşik edilmişti. Kazılar sonucunda elde edilen eserler ise dünyanın çoğu yerlerine dağılmıştı. Anadolu'da adı duyulan bu uygarlığa sahip olmayan Osmanlı yetkilileri eserlerin yurt dışına taşınmasına engel olamamışlardı. Bu eserler arasında Urartuların tanrılar listesindeki baştanrısı Haldi'nin de tunçtan heykelciklerle süslü tahtı ne yazık ki çalınan eserler arasındaydı. Zaten bu bölgede yaşayan halka, Asurlular "Urartu" adını takmışlardı. Ancak Urartular kendilerine "Biaini" diyorlardı. Bu sözcük halk arasındaki söylemiyle deformasyona uğrayarak "Bian" ve bazen de "Vian" şeklindeki telaffuzlarla günümüzdeki "Van" sözcüğünün yaratılmasını sağlar. Urartu Krallığı'nın temellerinin Aramu adlı bir beyden atılmış olduğu belirtilmişse de ilk defa devlet olarak tanınması Sarduri I tarafından gerçekleştirilmiştir. Bulundukları topraklar Anadolu uygarlığının çatısı olarak bilinir. Bir ara kazıların bittiği bu bölgede İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden başladığı göze çarpar. 1939 yılında sonra Urartuların Ermenistan'da bulunan Karmir Blur, Erebuni ve Armavir kaleleri Rus arkeologlar tarafından yeniden incelemeye alındı. Türkiye nedense ancak 1959 yılından sonra bu bölgeye önem vermeye başlayarak kazıları başlattı. Emin Bilgiç, Afif Erzen, Kemal Balkan ve Tahsin Özgüç gibi Türk arkeologlar kazı ekipleriyle çalışmalara katıldılar. Bunların arkeolojik çalışmaları bu bölgeye verilen değerin ortaya çıkmasını sağladı. 1980 ile 1990 yıları arasında Baki Öğün, Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, Prof. Dr. M. Taner Tarhan, Prof. Dr. Veli Sevin ve Prof. Dr. Oktay Belli yeni arkeolojik kazılara başladılar. Bu kazılardan halen devem edenler de vardır. Araştırmacı arkeologların çalışmalarıyla bu uygarlığın dili, dinsel varlığı ve uygarlığıyla ilgili ana hatlar ortaya çıktı. Burada yaşayan halk "Hint-Avrupa" dillerinin dışında bir dil daha kullanıyordu. Van

bölgesine daha sonra köle olarak getirilen Ermenilerle aynı dili konuşmuyorlardı. Urartular İ.Ö. 2000'de Kuzey Suriye, Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'yı etkisi altına alan Hurri diliyle aynı paraleldeydi. Genellikle güneydeki Asurluların kullandığı çivi yazısını kullanıyorlardı. Aynı zamanda Hitit hiyerogliflerine benzer bir yazı şekilleri de vardı. Özellikle ekonomileri hayvancılığa dayanan bu halk aşiretler halinde bir yaşam sürdürdü. Yapılan arkeolojik kazılardaki açıklamalar bu halkın göçer hayatından kurtulamadığını ve kentleşmeye önem vermediklerini göstermektedir. Bu halk ile ilgili ilk yazılı bilgiler Asurlular tarafından verilmiştir. Bu yazıtlara göre yaklaşık İ.Ö. 1300 yılları civarında "Uruadri/Urartri" ile "Nairi" adında iki güçlü devletten söz edilir. Bunlardan Uruadri/Urartri Van bölgesi, Nairi ise Diyarbakır bölgesinde etkiliydiler. Bu iki güçlü devletin sınırları ayrı, dilleri ise aynıydı. Aşiretlerin yoğun olarak yer aldığı krallıklardı. Bu iki krallık daha sonraları yaklaşık İ.Ö. 830 yılları civarında birleşerek Urartu Krallığı'nı oluşturdular. Van yöresinde kısa sürede büyüyerek kaleler ve koruma alanları yaptılar. Asur Kralı Salmanasar I'in (Salmanu-aşared) ilk işi güçlenen Urartu Krallığı'na saldırmak oldu. Urartular, Asur saldırılarına ancak üç gün dayanabildiler. Asur askerleri Urartulara ait Arinna kentini ele geçirip yağmaladılar. Tiglatpileser I (Tukultı-apil-Eşarra), krallık tacını takar takmaz Van bölgesinde tehlikeli bir çıkış yapan Urartulara karşı sefer hazırlığına başladı. Tiglatpileser Van Gölü ve Van'a "Tuşpa" adını taktı. Böylece Urartu devleti İ.Ö. 850-730 arasında 120 yıl bölgede gücünü gösterdi. Sınırları doğuda Hazar denizi, batıda Fırat ırmağı, güneyde Toroslar ve kuzeyde Kafkasya içlerine kadar büyüdü. Savaşlarda elde ettikleri ganimetlerle oldukça zenginleşti. Meherkapı adı verilen kayalara oyulmuş bir tapınağın kapı şeklindeki bölümüne devleti temsil eden 76 kadar tanrı, tanrıça ve kutsal yer adları liste halinde belirtilmişti. Bu liste çivi yazısı kullanılarak hiyerarşik bir düzenlemeyle yazılmıştı. Bunlar için adak olarak kesilecek koç ve boğaların sayıları da belirtilmişti. Buna göre listenin ilk sırasında 17 boğa ve 34 koç savaş tanrısı Haldi'ye, 6 boğa ve 12 koç fırtına tanrısı Teişeba'ya, 4 boğa ve 8 koç güneş tanrısı Şivini'ye verilecekti. Tanrıçalar listenin altında yer alıyorlardı. Onlar için 1 inek ve 1 koç adak olarak verilmişti. Urartular, başkent Van'ın yakınlarında Anzaf, Kevenli, Elmalık ve Çavuştepe'de, Muradiye yakınındaki Körzüt'te, Ağrı'nın Patnos ilçesinde, Iğdır Karakoyunlu'da, Muş'un Varto ilçesinin yakınındaki Habipuşağı'nda ve Ermenistan'daki Armavir'de kartal yuvalarına benzer çok kaleler yaptılar.

İ.Ö. yaklaşık 8. yy. civarında Asur saldırıları karşısında gücünü kaybederek yavaş yavaş yok oldu. Ancak etkinliklerini İ.Ö. 7. yy. sonlarına kadar sürdürdüler. Son Kralları Rusa'nın çabaları da çözüm getiremeyince tarih sahnesinden Asurlular gibi silindiler. Geride kalanlar için "Alarodialılar" ve "Khaldler" adıyla söz edildiler. Bu uygarlık ile ilgili bulunan bazı tarihi buluntular yurt dışındaki müzeleri süslemektedir. Türkiye'de ise Van, Gaziantep, Ankara, Adana ve Sadberk Hanım müzelerinde sergilenmektedirler. Uygarlık ile ilgili tunçtan yapılmış süs eşyaları Frigya ve Etrükslerde de bulundu. Kral İşpuini'nin gösterdiği askeri başarılar, Urartu yönetimi ve Urartuların dinsel gelişimi üzerine önemli derecede etkili olmuştur. Bu kral döneminde Urartu dini şekil bulmaya çalışmıştır. Yapılan tapınaklar ve yazılıtaşlar bunun en iyi göstergesi olarak ele alındı. Dinin şekil almasını gösteren bir yazılıtaş Van ili sınırlarındaki Zımzım dağı eteklerinde "Meherkapı Yazıtı" olarak bilinen kayaya oyulmuş bir niş içindeki yazıttır. Meherkapı (Mithra Kapısı) yazıtında bütün tanrı ve tanrıçaların isim listesiyle dini törenlerde yapılacak olan kurbanlık hayvanların özellikleri yazılmıştır. Urartu dini ile ilgili diğer komşu krallıkların dinsel yapılarının bilinmesine karşılık burada hiçbir bilgi bulunamamıştır. Bu uygarlıkta tapınaklar, kutsal alanlar, yapılmış olabileceği düşünülen dinsel törenler hakkında ne yazıktır ki henüz yeterli belge yoktur. Bulunan 22 kil tablette dinsel yaşam anlatılmadığı gibi kralların diktirdikleri yazılıtaşlarda da bu konuya nedense değinmemişler, ancak krallar civar beyliklerle yaptıkları savaşlarını abartarak anlatmışlardır. Genelde kralların yazıtları tanrı Haldi'ye yapılan övgülerle başlar ve daha sonra birkaç tanrının adıyla lanetler okunur gibi anılırlar. Meherkapı yazıtında tanrılarla ilgili bilgi veren yazıt, tek yazıt olma özelliğini hâlâ koruyor. Bu yazıtta Urartu tanrılar grubunda adı geçen 79 tanrı ve tanrıçanın adları yazılı olduğu gibi kesilecek kurbanlık hayvanın da cinsi ve miktarı belirtilmiştir. Tanrı ve tanrıça adlarının dışında kutsal göl, dağ ve kentlere de kurbanlar verilmiştir. Bu liste kitabın sonunda detaylı olarak gösterilmiştir. Meherkapı yazıtındaki listede yer alan tanrılardan 63'ü erkektir. Tanrıçalar sıralamasında ise Arubani, Huba ve Tuşbea ilk üç sırayı alırlar. Bazı kentlerin de kutsal göründükleri için listede yer aldıkları görülür. Bu kentlere de kurbanlar kesilmiştir. Kentler genellikle krallar tarafından Tanrıların onuruna yaptırılmış kentlerin kutsallıklarıyla ilgilidir. Listedeki kentler; Musasir (Ardini) kent tanrısına, Kumenu kenti tanrısına, haldi kapılarına, göller tanrısına, sınırlar tanrısına, dağlara ve Nişi

kentindeki tanrı Ua Kapısı'na şeklinde listede sıralanmışlardır. Urartuların tanrılarına şölenler eşliğinde kurban sunmaları bir dini etkinlik şeklinde yapılırdı. Bir tablette yazılanlar dini etkinlikle ilgili önemli bir belirti olarak gösterilir. Tablette, *"...Ağaçların meyveleri (?) toplandığında (?), Haldi'ye 3 koyun kesilmelidir. (ve) 3 koyun da tanrılar heyetine; bağ...(olasılıkla: bağ bozumu yapıldığında) Haldi'ye 3 koyun kesilmeli (ve) tanrılar heyetine de 3 koyun; üzümler sıkıldığında (?) Haldi'ye 3 koyun kesilmeli (ve) tanrılar heyetine de 3 koyun ve şarap da sunulmalıdır..."* şeklindeki metnin geri kalanının anlaşılmaz ifadelerle dolu olduğu belirtilir. Ayrıca Bendimahi çayının kıyısında yer alan bir köşkte bulunan stelde, *"...eğer bağ...1 sığır ve 3 koyun kurban edilir. Haldi kapısında stel önünde şarap sunusu verilir..."* şeklinde ifadelerin bulunduğu belirtiliyor. Muşaşir'deki Haldi Tapınağı'nda da sunu törenlerinden söz eden bir yazıtta, *"...Urartu krallarının Haldi'ye adamak için sundukları ve şarapla doldura geldikleri, tunçtan büyük ayaklığıyla birlikte tunçtan büyük bir haru kazanı..."* şeklinde açıklamalar yer almıştır. Bronz levha üzerinde çizilen ve elinde kalkan taşıyan tanrılar; Turani, Ua, Nalaini, Arsimela, Anapaşa, Dieduani ve Şelardi olarak görüntülenmişlerdir. Ellerinde kargı, balta, mızrak, ok ve ışık demetleri taşıyanlar ise; baştanrı Haldi, Teişeba, Şiuini, Hutuini, Şebitu olarak gösterilmektedir. Bu tanrılar Meherkapı yazıtında çivi yazısıyla yazılan tanrılar listesindeki sıralamaya göre resmedilmişlerdir. Kayaya bir kapı şekli verilerek yazılan yazıta "Meher Kapı" yazıtı adı verilmiştir. Bu yazıtın Urartu dinsel kültünde önemli bir yerinin olduğu söylenmektedir. Asur çivi yazılı kaynaklarda ilk kez İ.Ö. 858 yılına tarihlenen bir Urartu Kralından söz edilmektedir. Bu Kral Urartu Kralı Arame'dır. Balavgat Kapısı olarak belirtilen yapının birinci kapısında bulunan Salmanasar III'e ait yazılı belgede, *"...Urartulu Arame'nin kenti Sugunia'yı ele geçirdim..."* şeklindeki sözlerin yazılması Urartu varlığını belirtmekteydi. Sugunia kentinin konumları ve bazı özelliklerini ele alan Asur yazıtlarına göre Urartuların önceleri Van gölünün güneybatı yakasında kurulmuş olduğu tahmin edilmektedir. Sugunia kentini işgal eden Salmanasar III "Nairi Denizi" dediği Van gölüne gelip kılıcını yıkayarak işgal ettiği Urartu topraklarında zaferiyle ilgili bir dikilitaş diktirip, Asur'a geri döner. Salmanaser III'ün yazıtlarından da belirtildiği gibi Urartular kurulduğu zaman Hubuşkiya ve Nairi ülkeleri bağımsız durumdaydı. İ.Ö. 858 yılında kökeni belli olmayan Kral Kakia tarafından Urartuların yönetilmiş olduğu söylenir. Kakia Salmanasar III'ün üçüncü yıl seferinde Hubuşkiya Kralı şeklin-

de belirtilmiştir. Bu belgeler doğrultusunda Van gölü civarındaki Hubuşkiya, Nairi ve Uruadri Krallıkları'nın birleşik bir krallık haline gelmiş olabileceği düşünülür. Bu Krallığın da Urartu adına tarihte yer edinmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Bu birleşik krallık döneminde yönetime geçecek kimsenin olmayışı yüzünden Arame'nin başa geçtiği söylenir. Urartu Krallığı'nın kuruluş dönemlerinde Asur'da yönetimde bulunan Adad-Nirari II (İ.Ö. 911-891) sınırlarını genişletmek için kuzeyde çoğu kentleri işgal eder. Aynı saldırılar Uruadri ve Alzi üzerinde de olur. Adad-Nirari II'den sonra Asur tahtına geçen oğlu Tukulti-Ninurta'da (İ.Ö. 890-884) kuzeydeki kentlere, beyliklere savaş açar. Zafer kazandıkça Asur için ganimetler de çoğalmıştır. Salmanasar III döneminde Urartu Beyi Arame, Arzaşkun kentini başkent olarak kullanmaya başlar. Urartuların kullandığı dil üzerinde yapılan araştırmalar "Endo-German" ve "Sami" dilleri üzerinde bir yoğunluk taşımaktadır. Ancak araştırmacılar ilgilendikçe bu iki dil grubunun da Urartular tarafından kullanılmadığı kesinlik kazanmıştır. Kullandıkları dilin ön Asya dilleri olan "Hurrice, Likce, Hattice" dilleriyle yakınlık içinde oldukları belgelendi. Ancak Urartu kralları (beyleri) tüm yazıtlarını Asur çivi yazısıyla yazmıştır. 1859'da Hinks, St. Guyards, Sayce; 1898'de de W. Belek, Lehman-Haupt Urartuların kullandığı dil üzerinde önemli araştırmalar yaptılar. Urartular ile Hurriler akraba iki krallıktı. Kullandıkları dilin de Asyatik bir dil grubunda olan Hurri dili ile benzerliği vardır. Ayrıca Doğu Kafkasların dil ailesinden olan Çeçence ve İnguşça ile benzerlikleri olduğu da söylenir. Mirjo Salvini, Urartu dili üzerine, ''...Kil tabletler ve bullalar üzerindeki yazılar aynı özelliği göstermemektedirler. Urartu yazısının bundan başka da özellikleri vardır: Bazı yeni değerler dikkat çeker; örneğin İştar işareti için sar (dizin işareti sar) okunuşunun neredeyse tamamen Sarduri isminin yazılışında (Sar-du-ri) kullanılması. Bundan başka Urartu yazısı "mi" sesini veren işareti içermez, bunun yerine "me" işareti "mi" okunuşu için verilmiştir. (örneğin, Mi-nu-a). G-sesini içeren işaretlerin boşluk doldurmadaki kullanımı (örneğin, gi'nin "i" yerine kullanılması: yer adı Ugisti, Asur yazıtlarındaki Uistis'tir. Kuguni fiilinde "ju" yerine gu getirilmiştir.) veya "a" sesinin "wa" ile yazılması Asur çivi yazısının Urartu dilinin fonetik yapısına uydurulmasına yönelik karakteristik özellikleridir..." şeklinde önemli bir açıklamada bulunmuştu. Asur Kralı İ.Ö. 1274 yılında Urartulara yaptığı saldırıyı yazar. Ararat adı da Urartularla bağlantılı bir sözcük olarak karşımıza çıkar. Bu ad, Kral Menua tara-

fından kuzeyde etkili olan Arami Krallığı'nın kuşatıldıktan sonra Van ve çevresine yerleştirilen köle halkın diyalektik dilinden kaynaklanmıştı. Arami beyliği Ermenilerin çoğunlukta yaşadıkları bir beylikti. Onların anavatanlarına giren Urartu Kralı Menua, beyliği dağıtmış ve çoğu Ermeni'yi de bölgeye esir olarak getirmiştir. Bugüne kadar bulunan yazılı dokümanlar Urartular hakkında henüz bilgi verememiştir. Bu halkların nereden geldikleri hangi dili konuştukları ve neye tapındıkları önemle izleniyor olmasına rağmen, hâlâ belirlenmemiş belki de yüzlerce başlık bulunmaktadır. Araştırmacılar yazılı belgelerin toplamının 450 civarında olduğunu anlatırlar. Bunlardan 22 tanesi kil tablettir. Urartuların yazıtları Urartu dilinden çivi yazısıyla yazılmıştır. İlk yazılı belgeleri ise Van Kalesi'nin kuzeybatısında Madırburç üzerindeki Lutupri oğlu Sarduri'ye ait yazıttır. Bu yazıt Asur diliyle yazılmıştır. Urartular oldukça fazla beylikle kurulduğu için yöresel dillerin çok olması doğallığını koruyor. Urartu Kralları'nın bıraktıkları yazılıtaşlardan anlaşıldığı kadarıyla Urartu dili Hindistan-Avrupa dil ailesinden değildir. Bu dil Türkçe dili gibi bitişken (aglutinativ) ve ergatif yapılı bir dil olarak incelendi. Çoğu bilim adamlarının Urartu dili üzerinde birleştikleri tek nokta Hurrice diliyle birbirlerine çok yakın oluşudur. Kısacası Hurrice'nin diyalektiğinden geldiği ele alınır. Bu dile olan benzerliği Hurilerin İ.Ö. 2000 yılları civarında Van gölü çevresinde yaşamalarına bağlanıyor. Urartu dilinde bazı örnek cümlelerin yazılışı ve Türkçe karşılıkları: Ardini-di nuna-li İspuini-nisarduri-hi Minbua İspuini-hi (Türkçe anlamı ise, Sarduri'nin oğlu İspuini (ve) İspuini'nin oğlu Minua (Menua) Ardini'ye (Musasir) geldiler.) Iese ini pili agu-bi (Türkçe anlamı ise, bu kanalı ben götürdüm.) Haldi-ni-li sesti-li sidistu-ali (Türkçe anlamı ise, Minua Haldi kapılarını inşa etti.) Sarduruhini-se iese Minuase İspuini-hi-ni-se-İnuşpua-se Minuahi-ni-se haldi-ei susi sidistu-se (Türkçe anlamı ise, Ben Sardurili'nin oğlu, İspuini'nin oğlu Minua ve Minuanın oğlu İnuşpua, biz Haldi'nin bir susi tapınağını inşa ettik.) şeklindedir. Urartu dili üzerine Türk Prof. Dr. Veli Sevin, Anadolu Arkeolojisi adlı eserinde, "…Urartu dili Hurice ile akrabaydı. Her ikisi de Hint-Avrupa ve Sami dilleriyle ilişkisi olmayan Doğu Kafkasya dil ailesine mensuptur. Bu iki dilin Proto-Hurri denilebilecek ortak bir atadan kaynaklanıp, Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran'da Urmiye gölü havzasına yayılmış eski anavatanda birbirlerinden ayrı ayrı geliştikleri sanılır. Urartular, Hititler gibi çivi yazısı ve resim yazısı (Hiyeroglif) kullanıyorlardı. Çivi yazısı taş anıtlar, tunç eserler, iri

depo küpleri, kil tabletler ve mühürler üzerine; resim yazısı ise daha çok mühürler ve kap kacak üzerine yazılıyordu. Resim yazısı az gelişmişti ve genellikle gündelik işlerde kullanılıyordu. IX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan çivi yazısı Asur'dan alınmıştı ve hecelerden oluşuyordu..." şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Arkeolojik kazılarda Erken Demir Çağ ile beraber Batı İran bölgesine ve Doğu Anadolu bölgesine gelmeye başlayanlar çanak çömleklerin farklı modellerini yaparlar. Önceleri "Boyalı Çanak Çömlek Kültürü"ndeki modellerle bu işlemi yapanlar daha sonraları "gri keramik" dedikleri keramik türünü geldikleri bölgede yoğun bir şekilde kullandılar. Bölgede çanak çömleklerin işçiliğine önem veren halk bu çalışmalarını mezarlara sunu olarak koymaya da başlarlar. Özellikle Van ili bölgesine yerleşen bu halkın yüksek dağlarda yaşamı aramaları ve oraya yerleşmeleri hâlâ tartışmalı bir şekilde anlatılır. Bu tartışmalar içinde uygarlığın çamurdan yaptığı kapları renklendirmelerinin kuzey bölgelerde yaşayan Ermeni halkına mal edilişi ortaya atılmaktadır. Oysa Ermeniler, Urartu krallarının saldırılarına hedef olmadan önce Van ve çevresinde değil Aras nehri çevresinde yaşamaktaydılar. Van ve çevresinde yaşayanlar küçük beylikler halinde yaşayan topluluklardı. Bu toplulukların çoğu da Mezopotamya bölgesinde Sümer devletinin sona ermesiyle ortaya çıkan Asur ve Babil kent krallıklarının çekişmelerinden dolayı göç eden çoğunluğu Kürt aşiretlerden oluşmaktaydı. (Kürt sözcüğünün etimolojik yapısı da "kur" sözcüğünden gelmektedir. Kur "dağ" demektir. Sümer dilinde kullanılan "Kurti" ise "dağın halkı" anlamında tanımlanmıştır. İ.Ö. 2200 civarında eski Yunan (Grek) metinlerinde "Kurdienne" sözcüğü geçmektedir. Bu sözcüğün karşılığı da "Kürt memleketi" anlamında tanımlanmıştır. "Kur" sözcüğün etimolojik çizgisinden yola çıkıldığında Sümerlerin ("Karda, Kurti, Guti") Babillerin ("Karda, garda") Asurlar ("Guti, Gurti") Grekler ("Kardukh, Gardukh") Ermeniler ("Kortukh, Gortai-kh") Persler ("Gurd Kurd") Süryaniler ("Kardu, Kurdeye") sonraki dönemlerde Arap metinlerinde "Kurd" ve İ.S. 7. yüzyıl civarında ise Avrupa metinlerinde "Kurd" adı geçmektedir. Dilbilimci Sayce ise Kürt sözcüğünün Babil'deki söyleniş biçiminin "Guradu" olduğunu ileri sürmektedir. Çivi yazılı tabletlerde yer alan Kürt beylik ve krallıkları da Subaru, Kurti, Guti, Lulu, Kuşi, Hurri, Mitanni, Med, Mannai, Urartu, Karduk, Cyrtii, Gord, Kord, Kardakes'tir. Bu krallıkların etimolojik incelemelerinde Kürtlerin ataları olduğu ifade edilmektedir.) Bölgeye geldiklerinde yerel kültürlerini yeniden ele almış ve değişik

bir yaşamla bölgenin gelecekteki söz sahibi olmaya aday olmuşlardı. Çivi yazısı kullanmalarının onların Mezopotamya bölgesinden geldiklerine kanıt olarak belirtilmesi yanlış olmayacaktır. Uruadri (ya da Urartular) halkının yaşam tarzına bakıldığında Güney Amerika uygarlığına damgasını vuran Mayalar, özellikle İnkaların yüksek tepelerde ya da dağlarda yaşama alışkanlığına benzediğine tanık olmak pek de şaşırtıcı değildir. Bu benzer yaşam tarzının Urartulardan mı yoksa Mayalar, İnkalar ve Azteklerin alışkanlıklarından mı birbirine karıştığı da henüz bilinemiyor. Kazılarda bulunan veriler Uruadri olarak adlandırılan halk topluluğunun yaklaşık İ.Ö. 2000 yıllarına dayandığı belirtilir. Hatta 1984 yılında Van gölü havzasındaki arkeolojik kazılarda İ.Ö. 2000 yıllarda höyüklerde herhangi bir kuşatma ve istilanın olmadığı belirtilmektedir. Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, "...Boyalı çanak çömlekler Van gölü havzasına Erken Demir Çağının gelmesiyle birlikte, yerini tek renkli, ancak gri olmayan, bir çanak çömlek türüne bırakmıştır. Batı İran'da yaygın olarak ele geçen gri keramik bir anlamda batı İran Demir Çağı I kültürünün simgesi durumuna getirilmiştir. Batı ve Kuzeybatı İran'da Erken Demir Çağının başlangıcını simgeleyen gri keramiğin bu yöreye Tunç Çağının sonundaki bir güç dalgası ile geldiği ve halkların batı İran'da önceki dönemden birçok konuda farklı yeni bir kültür başlattıkları bilinmektedir. Batı İran'da Erken Demir Çağının başlangıcının tarihi Asur Kralı Asur-Ubalit I'in saltanat tarihlerinden (İ.Ö. 1363-1328) önceye tarihlenmektedir. Kuzeybatı İran'daki Hasanlu yerleşme yerinden elde edilen verilere göre Demir Çağ I'in tarihi bu yörede İ.Ö. 1450-1400 yıllarına kadar geriye gitmelidir. Benzer tarihler Luristan, Tepe Giyan, Marlik, Geoy tepe ve Havtavan Tepe için de geçerli olmalıdır. Batı İran'da boyalı çanak çömlek geleneğinin yerini gri renkli ve genellikle düğme dipli kadehlerin, ağızdan emzikli kapların ve iki kulplu fincanların yaygın olduğu bu keramik geleneğine bırakması yöreye gelen yeni halk toplulukları ile açıklanmalıdır..." şeklinde tarihsel bir ayrıntıyı açıklar. Bu ayrıntılara bakıldığından Mezopotamya bölgesi sınırlarında bulunan İran tarafından gelen aşiretlerin kendi yerel kültürlerini de getirerek yeni bir yaşam başlattıklarını çekinmeden anlatabiliriz. Belgeler ve arkeolojik kazılardaki katmanların ölçülmesinde Uruadri halklarının İ.Ö. 1300'den öteye gidemedikleri görülmektedir. Demek ki Urartuların oluşumlarını hazırlayan aşiretlerin toplanma tarihi İ.Ö. 1300 civarı olarak belirtilmektedir. Asur Kralı Salmanasar I, yazıtında Uruadri Ülkesinin 8 ülke ve yaklaşık 51 kentten oluştuğunu

açıklar. Yazıtında, "*...Himme, Uadkun, Bargun, Salua, Halila, Nilipahri, Zingan adlı 8 ülkeyi ve (bu kentlere) ait askeri güçlerini ele geçirdim. 51 kenti zapt ettim, yaktım, mallarına haraç olarak el koydum. Tüm Uruadri Ülkesini üç günde tanrım Assur'un ayaklarına dize getirdim..*" şeklinde ayrıntılara yer verir. Asur kralları Tukulti-Ninurta, Urartular için "Nairi" Tiglatpileser ise Uruadri (Urartu) için "Yukarı Deniz" ülkesi ibaresini kullanmışlardı. Tukulti-Ninurta yazdırdığı bir yazıtta, "*...Patikalarını benden önce hiçbir kralın bilmediği, yolu olmayan uzak dağları geçtim. Nairi Ülkesinin 43 kralı savaşmak için karşıma dikildi. Onlarla savaştım ve saltanatlarına son verdim...*" şeklinde Urartuları "Nairi" diye adlandırarak onlarla nasıl savaştığını belirtmektedir. (Bazı kaynaklardaki çevirilerde yazıtta belirtilen 43 kral, 40 kral olarak gösteriliyor.) Tiglatpileser I'in yazıtında ise, "*...Zorluklarla dolu yollardan ve geçmiş günlerin krallarının görmediği dik geçitlerden 'Yukarı Deniz'in kıyısında yer alan ırak ülkelerin üzerine yürüdüm...*" şeklinde bir tanımlama getirir. Bu yazıtlardaki ifadelere bakıldığında Sümer kent devletiyle Akkad Krallığı'nın yıkılışından kısa bir süre önce bölgeyi terk eden aşiretlerin Kürt aşiretleri oldukları ve onların boşluklarında da faydalanan Asur ile Babillerin yeni kent devletleri kurdukları göze çarpar. Demek ki Van bölgesinde yaşam hareketliliği olmadığı zaman Mezopotamya bölgesinde özellikle Urmiye gölü çevresindeki aşiretler Van denizi olarak bilinen bölgeye gelerek yeni bir yaşam başlatırlar. Dağınık olan aşiretler zamanla federasyon şekline dönüşerek krallığa dönüşürler. Urartu kültürü hakkında sağlıklı bir şekilde bilgi sahibi olmak için coğrafyasını çok iyi bilmekle yetmiyor. Bölgede yapılacak kazı sonuçlarının sağlıklı olarak tamamlanması bu uygarlık ile ilgili kültürün de açığa çıkmasını ifade eder. Akla ilk gelen Urartuların başkentleri olan Tuşpa'nın (günümüzde Van ili) kuzey ve doğusunu bir kordon gibi çevreleyen Mızmız dağlarının eteklerindeki arkeolojik kalıntıları araştırmak olacak. Bu bölgede yer alan Toprakkale ise kültürün ifadesi için âdeta kurtarıcı bir bölge olarak ele alındı. Toprakkale'nin kurulduğu yerler dağlık alan olduğu için belki kazıların yapılması da zorluk içinde yapılmış olarak bilinecekti, ama sonuçta bu bölgedeki kazıların yoğunluğu nedeniyle Urartular için önemli bir kazı merkezi olacaktı. İlk kazı British Museum'dan geldi. Arkeologlar Capitain Clayton ve Dr. Raynolds 1879 yılında bu bölgede kazıya başladılar. Ancak, bu iki arkeolog uzun süreli kazıyı sürdüremeyince onların yerine Rassam kazıya devam etti. Bulunan belirtilerle Toprakkale, Urartuların İ.Ö. 735 tarihinde birinci merkezleri olarak anla-

şılmıştır. Kazılar sırasında I., II. ve III. Rusa tarafından yaptırılmış olan dinsel bir tapınak ortaya çıkarıldı. Bu tapınaklarda çeşitli eşyalar bulunarak Urartuların varlığı yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlıyordu. Ancak British Müzesi kazıdan el çekince, bölge halkı denetimsiz olan bu tarihi yerleri yağmalamaya başlamıştı. 1899'da Rudlof Virchov yeniden bu bölgede kazılara başladı. Daha sonraları ise ikinci kazı işlemleri Rusar tarafından ele alındı. 1916 yılında Marr yönetiminde bir kazı ekibi Van'da incelemeye başladılar. Ruslar, Urartu Beyi Sarduri III dönemine ait çeşitli yazılıtaşlar ortaya çıkardılar. Bu tarihten sonra kazı için inanılmaz bir boşluk oldu. 1938 yılına kadar bu boşluk devam etti. 1938 yılında Harvard Üniversitesi'nden bazı Amerikalı arkeologlar inceleme yapmaya başladılar. Bulunan yazıtlardan Urartuların İ.Ö. 900-600 yılları arasında yaşamış oldukları anlaşılıyordu. Bölgede arkeolojik kazılar yapıldıkça ortaya boya bezemeli kaplar, küpler, iğneler, süs eşyaları çıkmaya başlayınca Urartuları oluşturan aşiretlerin farklı kültürlerden bir federasyon oluşturdukları ortaya çıkıyordu. Her ne kadar onların "Trans-Kafkasya" bölgesindeki bazı kültürlerden etkilenmiş oldukları görülmüşse de Urartuların merkez kültürlerinin Urmiye bölgesindeki kültüre benzedikleri ve Mezopotamya esintilerinin yoğun olduğu görülmektedir. Tarih bazı belgeler buldukça sürekli yeniliklerle okurların karşısında durmaktadır. Diğer uygarlıklardaki siyasal ve kültürel gelişmeler Urartularda da vardı ve önemle takip edilirdi. Urartular, Asurluları en büyük düşman olarak görmüş ve onlarla çok uğraşmışlardır. Kral Minua (Menua) döneminde Diauehi (Kuzeyde) Krallığı ve yerel beyliklerle mücadele devam etmiştir. Güneybatıdaki Geç Hitit krallıklarından Hate (bugün Malatya ilinin çevresi) ile de uğraşmışlar. Argişti I, Hate ve Tabal (Tuate Ülkesi) ülkeleriyle sıkıntılar yaşar. Döneminde Hate Kralı Hilaruda egemenlik sürdürmüştü. Ayrıca Sarduri II, Melitia ve Adiyaman bölgesinde Qumaha Kralı Kuştaşpili ile Rusa II, Hate, Halitu ve Muşki krallıklarına seferler yaparlar. Araştırmacılar Asur belgelerinde Urartuların siyasal ilişkileri olan ülkeleri belirtmişlerdi. Bu ülkeler Gurgumlu (Maraş) Tarhulara ve Arpadlı Matı'ilu ile siyasal yönden bağlantılarının olduğu belirtilir. Urartu kralları; Mana, Parsua (İran bölgesinde bir Krallık), İskit ve Kimmerlerle de siyasal yönden ilişki içinde bulunurlar. Sadece Urartuların yaşadıkları yerlerde değil, Anadolu'nun çoğu yerleşim yerlerinde yerli ya da yabancı araştırmacı, bilim adamları ve arkeologlar kazılar yaptılar ve kazılarla ilgili ekiplerde yer aldılar. Bölgede çeşitli araştırmaların yanında ince-

lemeler de yapıldı. Urartularla ilgili önemli kazı ve incelemelerde bulunan Türk araştırmacılar ise; Prof. Dr. Afıf Erzen, Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Prof. Dr. Emin Bilgiç, Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, Prof. Dr. Oktay Belli, Doç. Dr. Taner Tarhan, Doç. Dr. Veli Sevin olarak belirtilirler. Altıntepe, Çavuştepe, Toprakkale, Adilcevaz, Kayalıdere gibi arkeolojik alanlarda yapılan kazılar sonucunda binlerce belge ele geçmiştir. İlginçtir ki ülkemiz geneline yayılmış olan sayısız uygarlıkların izleri ne yazıktır ki yabancı araştırmacılar tarafından araştırılmış, kazılar yapılmıştır. Kazılar sırasında çoğu önemli belgeler de bir yolu bulunarak kaçırılmıştır. Ülkenin kültürel değerlerine önem vermeyen siyasilerin günümüzde bile Anadolu uygarlıklarına önem vermedikleri görülmektedir. Arkeolojik kazılarda ele geçirilen bazı buluntularda belirtildiği gibi Urartuların, Asur etkisinde kalmış oldukları görülmektedir. Ancak Asur etkisine rağmen, halkın kendi geleneklerini sürdürdüğü de bilinmektedir. Kazılarda, özellikle Çavuştepe, Toprakkale, Altıntepe, Adilcevaz ve Kayalıdere'den başka bazı ören yerlerinde yapılan incelemeler sırasında bulunan şarap ve erzak küpleri halkın sosyal yaşamının nasıl olduğunu ifade ediyordu. Yaşam alanlarını en çok tarıma dayalı bir şekilde uygulayan halkın yoğun bir şekilde hayvan yetiştirdiği ve meralarda at beslediği gözden kaçmamaktadır. Kazılarda bulunan at gemi, at alınlığı, at gözlükleri ve çıngıraklar bunu göstermektedir. Kabartmalarda ele geçen bazı belgeler Urartu devletinin atlı süvari birliğinin olabileceğini çağrıştırır. Ayrıca belgelerde Urartuların yetiştirdikleri atların diğer ülke insanlarının yetiştirdikleri atlar karşısında soylu cinsler olduğu şeklinde ifadelerin olduğu da belirtiliyor. Diğer uygarlıkların izleri Urartuların sanatsal özelliklerine yansıtılmışsa da onlar da kendi özel kültürlerindeki geleneği sürdürmüşlerdir. Onların sanat yapıtlarını araştırmacılar üç şekilde inceleme altına alırlar. Bunlar, Kent Sanatı, Halk Sanatı ve Saray Sanatıdır. Toprakkale'de bulunan taş sunaklar ve mozaik kaplamalı döşemeler sanatın imar yönünden ilgi çekici olduğunu işaret eder. Urartu sanatçıları madenleri de son derece iyi işlemeyi başarırlar. Madeni olarak yaptıkları eşyaları, atlarını sattıkları gibi onları da batı ülkelerine satmayı becermişlerdi. Özellikle Yunanistan'da, Etrurya'daki kazılarda ele geçen buluntular bu satış yolunu kanıtlamaktadır. Madeni işlemelerde üçayaklı kazanlar, yılanbaşı biçiminde yapılmış yemek kepçeleri, bakraçlar, çengelli iğneler (fibulalar), gümüş eşyalar, silah, tunçtan yapılan mızrak uçları, sanatsal çalışmalar yapmış oldukları belirtilir. Doğaldır ki yapım çeşitlerini çoğaltmak zor de-

ğildir. Özellikle arkeolojik kazılarda ele geçen bazı buluntuların hiçbir uygarlığa ait olmadığı ve Urartulara has bir sanatsal çalışma olduğu şeklinde bilgilerin içerdiği kaynaklar da var. Urmiye gölü civarında bulunan Haftavan tepe, Geoytepe ve özellikle de Hasanlu'da bulunan veriler bölgenin "keramik" üreten insanlarıyla Demir Çağ I'in uygarlığına sahip olduklarını gösterir. Bu bölgenin doğal zenginliklerinden yararlanan halk, Demir Çağ I döneminde kuzey ve güneydeki ticarete ve ticaret yollarına hâkim bir konumdaydılar. Urartular genellikle savaşlardan sonraki barış dönemlerini tarım yaparak değerlendirirlerdi. Tarımın daha iyi halde yapılmasını sağlamak için yapmış oldukları sulama kanalları günümüzde hala tartışılmaktadır. Genellikle krallar başkentte otururlardı. Her kral dönemine zenginlik katmak için tapınma alanları, tapınaklar, saraylar ve sunaklar yaparlardı. Yaşamış oldukları dönemlerden kalma yaklaşık otuz kalenin kalıntıları arkeolojik kazılar sonucunda bulunmuştur. Bulunan kaleler arasında en önemlileri de Van Kalesi, Anzaf Kalesi, Çavuştepe ve Başkale olarak belirtilmiştir. Baştanrı diğer uygarlıklardaki tapınma şekillerinde olduğu gibi Haldi'ydi. Gök tanrı Teişeba ve güneş tanrısı da Şivini'ydi. Çok tanrılı bir din sahibi olan Urartuların tapınma alanlarının bazı kalıntıları Altıntepe, Toprakkale, Patnos ve Çavuştepe'de yapılmış sarayların bitişiğinde gün yüzüne çıkarılmıştır. Yapı mimarlığının paralelinde yaşamak için yapılan evler küçük pencereli ve balkonlu olarak yapılırdı. Madencilikte usta olan bu halkın çinicilikte de başarılı oldukları söylenmektedir. Arkeologlar Altıntepe, Adilcevaz ve Çavuştepe'de yaptıkları kazılarda madencilikle ilgili çok miktarda süs eşyaları ele geçirirler. Yapılan süs eşyaları Etrüsklere ve Friglere de satılmıştır. Buna kanıt İtalya civarında yapılan kazılarda Urartulara ait olduğu saptanan madeni boğa başlarının bulunmasıdır. Urartular hakkındaki bu bilgiler Ali Narçın tarafından kaleme alınan "A'dan Z'ya Urartu" adlı eserde yer almıştır.

Uratarhunta: Ambar görevlisidir. Bu görevliye yapılan bir bağış yazıtlarda işlenmiştir. Uratarhunta'ya vergiden muaf olan bir arsanın hediye edildiği belirtilmiştir.

Urbala: (Tuhanalı Urbala adıyla da tanınmıştır.) Varpala adıyla da tanınır. Geç Hitit Krallığı'na bağlı Tabal beyidir. İ.Ö. 740-710 tarihleri arasında egemenlik yaptığı söyleniyor. Niğde bölgesinde etkili olan Tuhana beyliği daha sonraki yıllarda "Tyanitis" adını alır. Bu ad Niğde bölgesini kapsayan bir addı. Belge yetersizliği nedeniyle beyliği ve kişiliği hakkında daha ayrıntılı bilgi verilemiyor.

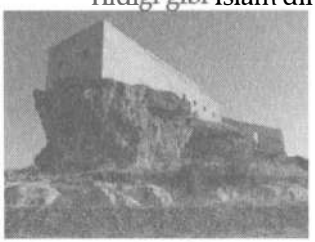
Duvar kabartması

Urfa: Tarihte önemli bir konum sergileyen Urfa ilinde Ebla, Akkad, Sümer, Babil, Hurri, Mitanni, Asur ve Aramiler egemenlik sürdürdüler. Kazılarda bulunan belgeler bu krallıkların Urfa bölgesinde izlerinin olduğunu belirtiyor. Eski krallıklarla beraber yeni Babil (Keldaniler) Makedon, Med/Pers, Seleukos, Osrhone ve Romalılar bu kentte iz bırakan uygarlıklardı. Eski belgeler arasında yer alan yazıtlarda İ.Ö. XV yy. Suriye merkezli Ebla Krallığı tarafından kuşatılmış ve onların egemenliklerine girdiği belirtilir. Ebla Krallığı'nın merkezi olan Ebla (Tell-el-Marduk) arşivlerinde İ.Ö. 2500 civarında Harran ovasında Zugalum adlı bir Kraliçenin hüküm sürmüş olduğu belgeleniyor. Kronolojik olarak Akkad kurucusu Sargon I (İ.Ö. 2340-2284), Naram-sin (İ.Ö. 2260-2220) sonraki dönemlerde Ur III Hanedanlığı (İ.Ö. 2060-1960) döneminde Urfa yöresinde bulunan insanlar onların kültürlerine boyun eğmek zorunda kalmışlar. Babil Kralı Hammurabi (İ.Ö. 1792-1750), Huriler, (kentte bulunan Hitit çivi yazılarında bu krallıklardan söz edilmektedir.) bölgede savaşlar yaparak kenti yağmalamış ve egemenliklerine katmışlardır. Urfa bölgesi Asur Krallığı döneminde Hanigalbat sonraki yıllarda ise Hate Ülkesi olarak anılmıştır. Asur Kralı Adad-Nirari II (İ.Ö. 1307-1275), Salmanasar I (İ.Ö. 1274-1245) kentte saldırılar düzenleyen krallar olarak belgelenir. Anadolu'da hüküm süren Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasını fırsat bilen Asurlular yeniden kente göz koyarlar.

Ur.gi: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "köpek" şeklinde tanımlanmıştır.

Uriya: Batşeba'nın kocasıdır. İncil'de adı geçmektedir. Kral Davut (Davud) güzel Batşeba ile birlikte olmak için Uriya'yı savaşa gönderir ve öldürtür. Araştırmacılar her ne kadar Kral Davut'un tecavüzünden söz etmemişseler de görünen odur ki Davut Batşeba'ya tecavüz etmiştir. Olayın duyulmaması için de çeşitli planlar yaparak kocasını savaşta öldürtür ve Batşebayı da kendisine alır. Davut'un yaptığı bu davranışa kızan tanrılar onun iki oğlunu öldürerek cezalandırır. Görüleceği gibi eskiden aşiret beyleri krallar gibi söz sahibi olduklarından halk üzerinde kötü amaçlarına ulaşabilmek için baskı uygulamışlardı. Tamamen seksüel davranış sergileyen dönemin ağaları gibi Davud da evli olan bir kadınla cinsel ilişkiye girmek için çok çabalar sonuçta kadınla ilişkiye girer ve bu ilişkisinin duyulmaması için de kocasını savaşta öldürterek Batşebayı da haremine

alır. Kişiliği bozuk olan bu tür insanlara nedense Tevrat'ta yer verildiği gibi İslam dininde de kutsal sayılmıştır. Tıpkı kızlarıyla cinsel ilişkiye giren Lut'un öyküsü gibi... Kültürel yoğunluğun gelişmediği dönemin bu tür çarpık öyküleri günümüz dinlerine ne hikmetse kutsal adamlar ya da kutsal metinler şeklinde geçmiştir. Davut, öyküde Batşeba'ya tecevüz ettikten sonra halk tarafından duyulmasın diye kocasını öldürtür ve kendine eş olarak alıp, bu şekildeki kişiliksizliğinin üstünü izole etmeye çalışır.

Güzelyurt-Hitit harabeleri

Uria'nın ölümü: Bilinmeyen bazı yaşamsal nedenlerle göç ederek Ankara'nın yaklaşık 160 kilometre uzağında bulunan Alacahöyük'e yerleşen Hititler "Hattı" insanları olarak anılmışlardır. Eski Ahit kitabında (Tevrat) "Hattı" insanları "Hittim" olarak da anılmışlardı. İncil'in Yunanca çevrisinde bu ad "Hetaıos", Latince çevirisinde "Hettaeus" Luther çevirisinde ise "Hetbitter" şekliyle anılmıştır. Görüleceği gibi diller arasındaki farklı jestler bazı kelimelerde anlamsız şekil değişikliğine neden oluyorlar. İncil'de adı geçen "Hitit", Batşeba'nın kocası Urıya'nın bir başka adı olarak ifade edilmektedir. O dönemde Kral olan Davut Batseba'yı görünce ona hemen vurulur. Bir yolunu bulup onunla sevişir. Bu ilişkiden kısa bir süre sonra Batseba hamile kalır. İlişkinin çevrede duyulup ayıp olmasından çekinen Davut kocası Urıya'yı savaşa gönderir. Onun çok çabuk öldürülüp, ortadan kaldırılmasını sağlamak için ordunun en ön saflarında bir görev verir. Beklenen haber Davut'u ferahlatmıştır. Urıa (Uriya) savaşta öldürülür. Bunu fırsat bilen Davut Batseba'yı kendisine eş olarak alır. Davut'un yaptığı bu davranış tanrının zoruna gider ve onun doğan iki çocuğunu da öldürerek cezalandırır. İç Anadolu bölgesinde yaşayan bu halk, "*...Göğün güneş tanrısı, efendim, insanoğlunun çobanı yukarıya geldin sen. Göğün güneş tanrısı denizden geldin ve şimdi göklere çıkıyorsun...*" şeklinde bir dua ederdi. Muhtemelen bu insanların M.Ö 1300 yıllarında yaşadıkları söylenmektedir. 18. yüzyılda Kuşaralı Pıthana ve oğlu Anitta Karadeniz'de Zalpa beyliği dâhil birçok beyliği egemenliği altına aldı. Zalpa kenti ve Nerik ile kült kentleri dinsel açıdan Hititlerce önemli bir kent olmuştur. Sonunda Hattı ülkesinin güneyindeki Kaneş ya da Hititlerce "Neşa" olarak adlandırılan kentini de işgal etti. Hititlerin ilk Büyük Kralı Anıtta daha sonra Büyük Kral Tabarna Hattuşa'yı başkent olarak ilan etmiş. Kendisini de Hattuşalı adamlardan Hattuşili olarak adlandırmıştı. İ.Ö.1565 yılında tahta geçen Hattuşili

Hattusa'yı 400 yıl imparatorluğun başkenti olarak kalmıştır. Tunç Çağının en önemli imparatorluğu olan Hititlerin neden birdenbire ortadan kayboldukları ise hâlâ gizemini korumaktadır.

At üstünde ok atan bir Hititli

Urhi-Teşup: (Bazı kaynaklarda Ulmi-Teşup olarak yazıldığı da görülür, ancak Ulmi-Teşup'un kimliğinin meçhul olduğu da belirtiliyor. Kurunta'nın Hurri dilindeki ikinci adı olduğu şeklinde ifadeler var. Son dönem belgelerden yola çıkan araştırmacılar, Ulmi-teşub adının Kurunta'nın kullandığı ikinci bir ad olduğunu ileri sürerler. Luvice ve Hurice kullanılan iki ayrı isim olduğu belirtilmektedir.) Urhi-Teşup, saray hareminde Esertu adında bir kadının çocuğu olduğu şeklinde iddialar var. Danuhepa'dan olan Muvatalli'nin oğlu olduğu belirtiliyor. Yani Urhi-teşup saraydaki Esertu adındaki Muvatalli'nin oğlu, Ulmi-teşup ise Danuhepadan olma Muvatallinin oğlu olarak kayıtlarda geçmektedir. Urhi-teşup "Tukhantı" şeklinde yazıtlarda adı geçer. Tukhanti'nin sözcük anlamı da "taht varisi" anlamında tanımlanmış olduğu görülmektedir. Çoğu kaynaklarda da Muvatalli'nin "piç" oğlu şeklinde anıldığı görülür. Tuthaliya IV tarafından görevinden çocuksu davranışları nedeniyle alınan Tarhuntaşa Kralı Kurunta yerine krallığa getirilmiştir. Bu atamayla ilgili Tuthaliya IV, Urhi-Teşup ile yaptığı anlaşmada, ***"...O, [Kurunta] ülkesine ait tanrısal varlıklara gerekli hizmetleri sunmadı ve kralla kraliçe [Tuthaliya ve Puduhepa olabilir(?)] de sana [Ulmi-teşup] bu anlaşmayı hazırladılar..."*** şeklinde bir ifadeye yer vermişti. Murşili III'ün yıllıklarında Urhi-Teşup'un 8 yıl hükümdarlık yapmış olduğu belirtiliyor. Murşili III, amcası Hattuşili ile iç çatışmaya girince Hititlerin tüm bölgelerinde kızışmalara neden olur. Hattuşili iktidarı yeniden ele alınca Urhi-teşup Suriye'ye sürgün edilir. Suriye'den de Mısır'a kaçar.

Urhi-Teşup mühür baskısı

Urpalla: İlk Hitit Kralı olduğu söyleniyor. Krallığı döneminde Tauna (Tuhana) başkent konumundaydı. Bu Kralın Tauna bölgesinde beş ayrı yerde kabartmalarla tanrı tarhun (Tarhunzas) ile birlikte son derece şık giysiler içinde

gösterilmiştir. Kabartmalardaki betimlemesiyle, çalışkan bir kral olarak tanrı Teşup'un huzurunda gösterilmektedir.

Urşu: Güneydoğu Anadolu'da bulunan bir kenttir. Hitit Kralı Hattuşili I Alalah kentini kuşattıktan sonra bu kente doğru ilerler. Urşu kentinin kuşatılmasıyla ilgili yazmanlar tarafından hazırlanan "Urşu'nun Kuşatılması" öyküsü önemli yazınsal eserler arasında yer almıştır.

Ur-sag: Sözcük karşılığı "kahraman" anlamında tanımlanmıştır. Bir unvan olarak kullanıldığı belirtiliyor.

Uru-Hakpişşa: (Ya da Hakpiş). Eski bir yerleşim alanıdır. Günümüzde Yozgat iline bağlı Boğazlayan yerleşimi olduğu söylenmektedir.

Urudu.kin: Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "orak " şeklinde tanımlanmıştır.

Urudu.kin.gal: Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "büyük orak" şeklinde tanımlanmıştır.

Uruzimu: Arkeolojik belgelerde Hitit mitolojisinde tapınılan bir tanrı olduğu belirtilmektedir. Nerik şehri fırtına tanrısının kayboluşuyla ilgili mitolojik öyküde fırtına tanrısının geri dönmesi sırasında bu tanrının adı metinde gösterilmektedir.

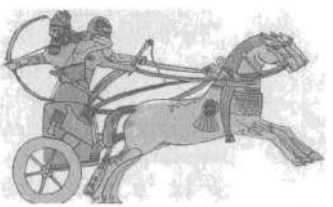
Usmu: Enki'nin vezirine Hitit dilinde verilen ad. Bkz. İsimud.

Uzu-İ: Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcük karşılığı "nebati yağ" şeklinde kullanılmıştır. Yani hayvansal yağ şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

Uzu-İ-gu: Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcük karşılığı "iç yağ" şeklinde kullanılmıştır. Yani hayvansal yağ şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle de koyun yağı anlamında.

Uzu-İ-udu: Hitit dilinde kullanılan bir sözcüktür. Sözcük karşılığı "koyun yağı, iç yağ" şeklinde kullanılmıştır.

W

Arabalı Hitit savaşçıları

Wadar: Araştırmacı Hrozny'ın açıklamalarıyla Hititçe bir sözcük olup, "su" anlamında tanımlanmıştır. Aynı sözcükle benzer sözcüklerden İngiliz dilinde "water" ve Almanca dilinde ise "wadar" sözcükleri karşımıza çıkar.

Wahşuşana: Ürgüp ile İncesu bölgesinin ortalarında kurulmuş olduğu öne sürülen bir Hitit kentinin adıdır.

Walvaziti: Başyazıcı olduğu söyleniyor. Hititlerin başyazıcısı Midanamuva'nın oğludur. Babası gibi yazıcılık görevini devraldığı belirtiliyor.

Warşama: Kaneş Kralıdır. Bkz. Anum Hirbi.

Wassurınas: Wasusamaras adıyla da yazıldığı görülmektedir. Tabal kentinde bir vasal olduğu söylenir. Tapındığı tanrısı Tarhunza'ya bir bağ hediye eder. Sultanhanı, Topada ve Sivasa arkeolojik bölgelerinde bulunan yazıtlarda bu Kralın adı geçtiği gibi kendisinden sonra kral olacak varislerinin adları de geçmektedir.

Wasusamaras: Bkz. Wassurmas.

Waşaşatta: Mittani Kralıdır. Sattuara I'in oğludur. Kendi ülkesinin bağımsızlığı için çaba göstermiştir. Hititlerle anlaşıp, Asurlulara saldırmak istedi. Ancak Hititler, istenildiği zamanda yardım edemeyince de planı tutmadı. Daha sonrada Asur Kralı Adad-nirari tarafından yenildi. Wasaşatta, yaklaşık İ.Ö. 1500-1274 tarihleri arasında Mezopotamya bölgesinde etkili olan Mitanni kent devletinin egemenliğinde bulunan bir Kraldır.

Waşşukanni: Mittani Krallığı'nın başkentidir. Şuppiluliuma I tarafından saldırıya uğramış ve yağmalanmıştır.

Wattaruşna: Araştırmacılar Wattaruşna sözcüğünün sonuna eklenen "uşna" ekinin "Proto-luvice" dilinden kaynaklanan bir ek olduğu görüşünde birleşirler. Forrer, "Wattura" adının bir kent adı şeklinde Hitit yazılı kaynaklarında "su yeri" anlamında betimlenen "Wattaru" olduğunu ileri sürer. Sözcüğün Eti dilinde "Hint-Avrupa" dil gurubuna bağlı bir dilden transfer olabileceğini belirtirler. Wattura Antalya (Arzava) bölgesinde yer aldığı söylenir. Wattaruşna sözcüğünün bir başka betimlenmesi ise "birçok kuyu ve kuyuların bu-

lunduğu bölgeler" şeklinde de tanımlandığı görülür. Hititler genellikle kuyu niteliğinde kaynak suların bulunduğu alanlara da bu adı vermişlerdi. Hitit yazılı metinlerinde kentin adı "Uru-Wattar-Uşna'"nın (Vattaruşna/Wattaruşna) şeklinde yazıldığını "uşna" adının ek olarak kullanıldığı görülür. Bu durumda aynı eklerle birçok Hitit kentine ilave edildiği de görülmektedir. Bunlara örnek, "Purşna, Luşna, Dankuşna" adları gösterildiği gibi "Taru-uşna" (Taruh-uşna) şeklinde de gösterildiği belirtilir.

Westara: (Çoban) Hitit mutfağında etli-ekmekli bir yemek türüdür. Bu yemeğin Hitit metinlerinde koruyucu tanrı adına yapılan törenlerde kullanıldığı görülmektedir. Bazı metinlerde koruyucu tanrı adına yapılan törenlerde bir yaban keçinin ciğer, yürek ve boynu ızgara şeklinde pişirildikten sonra westara ekmeğiyle beraber tüketilmiş olduğu ifade edilmektedir. Bu ifadelerden yola çıkıldığında yemeğin yapılışı ise, 1 adet keçi ciğeri, bir adet keçi yüreği, 1 adet keçi boynu, 1 adet "ninda-sig" ekmeği. (Westara ekmeğinin yapılışı bilinmediğinden bunun yerine ninda-sig ekmeği tarifi bakımından yakın olduğu için kullanılmıştır.) Ciğer ve yürek kuşbaşı doğranır, boyun kısmı ise birkaç parçaya bölündükten sonra çöpe geçirilerek ızgarada pişirilir, sonra da ninda-sig ekmeğinin üzerine konularak tüketilir.

Wilusa: Arzava'nın güneyinde yer alan bir ülke.

Wisuriianza: Hitit metinlerinde adı geçen bir tanrıça. Bu tanrıçaya kurban törenleri yapılırken tapınılan diğer tanrıçaların adı da geçmektedir. (KBO XV 25) kodlu yazıtta bu tanrıça ile ilgili törenler anlatılmaktadır. Tören başlarken tanrıça Wisuriianza aşağı nehre götürülür, kil sabunla yıkanır, sonra da bir çadıra bırakılarak ondan yaşam, sağlık ve uzun ömürler istenir. Tanrıça ile ilgili yıkanma töreni bittikten sonra kızıl buğday unu, peynir ve incirden yapılmış bir adet kurbanlık ekmek parçalanır. Ayrıca nehir sahilinde üç çukur kazılır yine aynı kurbanlık ekmekten bir tanesi tanrıça Gulsa ve Mah için parçalanır.

Wurunkatte: Hitit mitolojisinde savaş tanrısı olarak tapınıldı. Bu tanrının Mezopotamya tanrısı Zababa'nın Hititlerde değiştirilmiş adı olduğu söylenmektedir.

Wuruşema: Arinna'nın en büyük güneş tanrısı olarak Hititler tarafından tapınıldı. Fırtına tanrısının eşidir. Mitolojide Mezulla, Zintuhi ve Zippalanta şehri fırtına tanrısının anneleri olduğu belirtilmektedir. Bu tanrı aynı zamanda Hurilerin tapındıkları tanrıça Hepat ile birleştirilerek Hattuşa'da tapınıldı. Bkz. Arinna güneş tanrısı.

V

Valhi: Bir içki türü. Hitit ritüellerini ifade eden tabletlerdeki metinlerde bu içkinin adı sıkça geçmektedir

Varuna: Hitit mitolojisinde tapınılan bir tanrıdır. Belge yetersizliğinden dolayı dinsel kültü, tapınma şekli ve kişili hakkında yeterli açıklama yapılamıyor.

Vaşuşana: Hititlerin yaşadıkları bir kent. Güneydoğu Anadolu'da yer almaktadır.

Vaşşukkanni: Mittani Krallığı'nın başkentidir. Şuppiluliuma bu kente saldırdığı zaman dönemin Mittani Kralı Tuşratta saldırıyı önledi.

Veba hastalığı: Hititlerde Şuppiluliuma döneminde başladığı söylenen bir hastalıktır. Bu hastalığın o dönemde bütün hastalıklara aynı adla söylendiği tahmin ediliyor. Hastalık, Hitit halkını kralları dâhil ölümlere yol açmıştı. Başta Kral Şuppiluliuma, oğulları Murşili II dâhil saraydaki çoğu komutanlar ve binlerce halk ölmüştü. Bunun üzerine Murşili II bütün tanrılara dua ederek onların veba hastalığını Hitit bölgesinden kovmasını isteyerek adaklar vermişti. Ancak bu mümkün olamadı ve kendi de bu hastalıktan öldü. Murşili II'nin yazdığı "veba duası" günümüz edebiyat yapıtları arasında yer almaktadır. ''Veba Duası'', *''...Ey Hatti'nin fırtına tanrısı, benim efendim/ve ey siz, benim efendim olan bütün tanrılar. Doğrudur, insan günah işler/Benim babam da günah işledi/Hatti'nin fırtına tanrısı, benim efendimin sözünü dinlemedi/Ama ben, ben hiç günah işlemedim/Doğrudur, babanın günahı oğluna da geçer/bana da babamın günahı geçti/Şu anda Hatti'nin fırtına tanrısına, benim efendime/ve efendim olan bütün tanrılara iletirim ki/Doğrudur, biz bunu yaptık/ve şimdi ben babamın günahını doğruladığıma göre/Ey Hatti'nin fırtına tanrısı, ey benim sahibim/ve ey benim sahibim olan bütün tanrılar/Niyetleriniz artık değişsin/Artık benim için de yeniden dostça şeyler düşünün/ve artık vebayı Hatti Ülkesinden kovun/Ey tanrılar, siz ki benim sahibimsiniz/eğer Tuthaliya'nın kan öcünü almak istiyorsanız/Bilin ki, Tuthaliya'yı öldürenler döktükleri kanın kefaretini ödediler/Ve Hatti Ülkesi dökülen bu kan yüzünden yok olacak duruma geldi/Böylece Hatti Ülkesi de kefaretini ödemiş olmadı mı/Eğer bu kefareti ödemek sırası bana gelmişse/Ben de şimdi bütün ailemi bu günahtan/ve bu kefaretten kurtarmak istiyorum/Ve siz ey tanrılar, benim sahibim olan tan-*

rılar/Artık bana karşı yine eskisi gibi iyilikler düşünün/Dileğim huzurunuza varmaktır/Huzurunuzda dua ettiğim için beni/kötü hiçbir şey yapmadığım için dinlemelisiniz/Bir zamanlar yanlış yola sapanlardan/Kötü işler yapanlardan/Hiç kimse kalmadı artık/Hepsi öldü çünkü/Ama babamın günahı bana bulaştığı için/ Yalnız bunun için/Bakın sizlere, ey tanrılar, ey benim efendilerim/Sizlere, ülkem için/ Ülkemi vebadan kurtarmak için/Kefaret kurbanları sunuyorum/Herkes ölünce size kimse kurban getirmez/Bu acıları çekip çıkarın yüreğimden benim/ Ruhumdan bu korkuları alın benim…" şeklinde yakınmalarla doludur.

Vexier-gefass: Hayvan rölyefli kült amforasıdır. Eskiyapar arkeolojik alanda bulunmuştur.

Vilusa: (Ya da Troia) Hititlerin saldırıp ülke topraklarına katmak istedikleri Arzava Krallığı'na bağlı bir ülke konumunda belirtiliyor. Hititler döneminde Eskişehir ovasında kurulmuş olduğu anlatılan bir ticaret kenti.

Viyanavanda: (Ya da Vinuvanda: "şarabı olanlar" anlamında tanımlandığı ifade ediliyor.) Güneybatı Anadolu'da bulunan bir kent devletidir. Hititlerin düşman kentlerinden biriydi. Suppiluliuma II'nin bunlarla savaşması sonucu yenildiler ve Hattuşa'ya bağlandılar.

Volkert Haas: Mısır uygarlığının araştırılması nedeniyle kazılar yapan arkeologlar, bazı hiyeroglif metinler içinde Hatti Ülkesinin adına rastlayınca Anadolu'da güçlü bir imparatorluğun olacağını düşündüler. Hitit dili üzerine çeviriler yapan bir araştırmacı ve dilbilimcidir. Boğazköy'deki arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Huri dilindeki eserlerin çevirisini üstlenmiştir. Özellikle Huri dilindeki belgeleri harf çevirisiyle gerçekleştirir. Bu çalışmalarını Mirjo Salvini, Ilse Wegner ve Gernot Wilhelm yönetiminde gerçekleştirilen "Corpus der hurritischdenkmaler" dizisi içinde yayımlar.

Vurunkate: Hititlerde tapınılan savaş tanrısıdır. Arkeolojik belge yetersizliğinden bu tanrının dinsel kültü, tapınma şekli ve kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Vurunşemu: Hititlerde tapınılan bir tanrı. Sümerlerdeki Utu güneş tanrıçası Anadolu'da en çok bilinen ve tapınağının Arinna kentinde olduğu belirtilen "güneş tanrıçası Arinnna" kültü yüksektir. Sümer tanrıçası Utu'nun Hititlerdeki adı Vurunşemu olarak belirtilmektedir. Hititlerde geç imparatorluk döneminde ise Arinna güneş tanrıçası Suriye-Hurri tanrıçası olarak tanımlanan Hepat ile özdeşleştirilir.

Y

Arabalı Hitit Yağrı'da bulunan duvar kabartması

Yağrı: Hititlerin yaşadıkları bir arkeolojik alandır. Burada bulunan bazı buluntular İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde koruma altına alınmışlardır. Bulunan eserler İ.Ö. XIV yüzyıla tarihlenmektedirler. Eski uygarlıkların yaşam şekillerinin ortaya çıkmasında etkili ve emek gösteren araştırmacı arkeologlar, dilbilimciler, yazıtbilimciler, antropologlar buldukları en küçük buluntuyu ince ayrıntılarına kadar incelemektedirler.

Yalburt: Arkeolojik bir yerleşim yeridir. Yalburt, Konya ilinin 23 kilometre yakınında yer almaktadır. Ilgın'ın 26,5 kilometre kuzeyinde yer alır. 1970 yılında bölgede yol çalışmaları sırasında bir buldozerin kazıdığı toprak tepede Hititlere ait olduğu belirlenen bir buluntu görülür. Müze görevlisi Raci Temizer tarafından kazılan yer inceleme altına alınır. Dikdörtgen şekilli bir havuz ortaya çıkarılır. 22 adet taş blokla yapılan kaya havuzunda yazıların olduğu belirtilmektedir. Boyutları da 8x13 metre olduğu hesaplanır. Havuzun güney, batı ve kuzey tarafında kabartma yazılar yer alır. Doğu kenarına ait olduğu ileri sürülen bloğa benzer bazı taşlar bulunmuştur. Bu blokta büyük bir olasılıkla Tuthalıya IV'ün betimlendiği kanatlı bir güneşin olabileceği düşünülür. Araştırmacı Massimo Poetto havuzun 16. bloğun yanlış yerleştirilmiş olduğunu ileri sürer. Bu havuzun Eflatunpınar'da bulunan havuz gibi su ihtiyacının karşılanması için kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Yazıtın üzerinde Luvi diliyle IV Tuthaliya'nın büyük kral olduğunu belirten işaretler gösterilmiştir. Bu yazıt Hawkins, Van den Hout, Poetto, Alp tarafından incelenmiştir.

Yamhad: Hititlerin akınları sonucu ortadan kaldırılan bir krallıktır. Krallık Kuzey Suriye topraklarındaki kentlerden oluşmuştu. Hitit Kralı Murşili'nin yaptığı savaşlarla ortadan kaldırıldı.

Yamaç evi: Hatuşaş kentinde büyük tapınak yolundan kral sarayına doğru yükselen bir kaya vardır. Bu kayanın yamaçlarında teras şek-

linde yapılmış yapılar yer alır. Anıtsal nitelikte tanımlanan bu yapılara "yamaç evi" denilmiştir.

Yanagelmez höyüğü: Günümüzde Konya ilinin güney kısmında yer alan Çomaklı köyünün yaklaşık üç kilometre kuzeybatısında yer alan bir höyük. Yaklaşık 200/300 metre çapında iki tepeden oluşan höyük 10 metre yüksekliğindedir. İki tepe arasında bir yol geçer. 1941 yılında Türk arkeolog R.O. Arık'ın önderliğinde yapılan kazılarda Hitit dönemine ait çanak çömlek ele geçirilerek müzelerde koruma altına alınmıştır.

Yarımhöyük: Karamezar'ın yaklaşık 2,5 kilometre uzağında Ceyhan'ın da 17 km. kuzeydoğusunda yer alan bir höyük. Ceyhan ırmağının yakınındaki tepede yapılan arkeolojik kazılarda tepenin yüzeyinde kalkolitik, Orta Bronz Çağı, Hitit ve Romalılara ait buluntular elde edildi.

Yazılıkaya: Hititlerin yaşadıkları bir yerleşim yeridir. Burada yapılan arkeolojik kazılarda Hititlerle ilgili önemli arkeolojik buluntular elde edilerek koruma altına alınmışlardır. Bu buluntular arasında Hititlerin tanrılar listesiyle ilgili bilgiler de elde edilmiştir. Arkeologlar aynı zamanda Hitit tapınmasında açık hava alanına "Yazılıkaya" adını verdiler. Yazılıkaya, Çorum ili sınırları içinde, Boğazköy bucağına bağlıdır. Fırtına tanrısı Huvaşi'nın tapınağı burada yer aldı. Tarihsel belgelerin ifadelerine göre 12 metrelik kaya yarığının oluşturduğu doğal galerilerin bulunması halkın inancını bu tanrıya doğru yönlendirmiştir. 1994 yılında Hattuşaş'ta kazı yapan alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Jürgen Seher, Huvaşi'nın kutsal tapınağını ilkbahar şenliklerinde "yeni yıl evi" olarak tanımladı. Yazılıkaya yazıtında tanrı çiftinin betimlemesi görülür. Fırtına tanrısı Teşup ise bir leoparın üzerinde durmuş gibi görüntülenmiştir. Ayrıca fırtına tanrısının kutsal boğaları da kabartmada yer almıştır. Yazılıkaya'da "kılıç tanrı" kabartması da bulunur. Bu kabartmalarda iki dağ arasında yer alan Tuthaliya IV'ün kabartması yer almaktadır. Ayrıca fırtına tanrısının oğlu Şarumma Tuthalıya IV'ü koruyan bir durumda gösterilmiş. Yazıttaki tanrı ve tanrıçaların hiyeroglif adlarını çözen E. Laroche, incelemeleri sonucunda adı geçen tanrı ve tanrıçaların Hurri tanrılarıyla aynı olduğunu açıkladı. Aynı tanrıların adları Boğazköy kazılarında da arkeologların karşısına çıkar. Yazılıkaya açık hava tapınaklarında yapılan rölyefler Büyük Hitit Krallık Döneminin içerik ve estetik olarak anlamlı yontular olduğu ifade ediliyor. Buradaki kaya tapınağı, Aşağı Kentteki büyük tapınağın 1,5 kilometre uzağında (kuzeydoğusunda) yer almaktadır. Tapınak kaya-

lık bir yamaçta kurulmuş. Kaya tapınağı kentteki büyük tapınağın ötesinde iki kült odasının üstü açık ve etrafı yaklaşık 12 metreye varan kayalıklarla çevrili bir tören meydanı gibi yapılmıştır. Hitit sanatçıları burada kayalara tanrı ve tanrıçaların resimlerini işlemişler. Araştırmacılar bu kaya tapınağının yeni yıl şenliklerinde kullanılan ve tüm tanrıların bir araya geldiğine inanılan kült alanı şeklinde kullanılmış olabileceğini ileri sürerler. Duvar kabartmalarındaki tanrılar hava tanrısı ve güneş tanrısını karşılamak için toplu olarak gösterilmiştir.

Boğazköy-Hattuşaş/Yazılıkaya tapınağı

Yazır deresi: Boğazköy'de bir alan. Burada Hattuşa'nın yapay sur duvarlarına rastlandı. Duvarların yığma toprak üzerinde sandık duvar tekniğiyle yapılmış olduğu belirtiliyor.

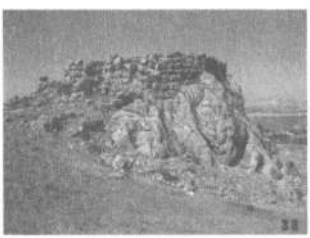
Yazırhöyük: Hititlere ait bir arkeolojik buluntu yeri. Sivrihisar/Ankara yoluna yaklaşık 6 kilometre uzaklıktadır. Höyüğün çevresi 95, yüksekliği ise 9 metredir. Yakınında Yazır deresi akar. Höyük hırsızlar tarafından yağmalanmış ve çoğu yerleri tahrip edilmiştir. Raci Temizer tarafından yapılan incelemede dört metreye kadar üç yapı izleri bulundu. Kırmızı toprağın yer aldığı bir katman da görülür. Bulunan buluntular arasında kulplu ve kulpsuz içeri eğik ağızlı çanaklar, vazolar, meyvelikler elde edildi. Bulunan buluntuların çok daha eski dönemlere ait olduğu belirtilir.

Yazışma: Arkeolojik kazıların yapıldığı Tapigga, Şapinuva, Şarişşa gibi eski kentlerde ayrıca Anadolu dışında Ugarit ve Tell-el-amarna gibi önemli yerleşim yerlerinde Hititlere ait yüzlerce mektup buldular. Tabletlere yazılmış olan mektupların genellikle dış ve iç olayların belirtilmesini sağlayan metinlerden oluştuğu belirtilmiştir. Bu mektupların araştırmacılar için önemi yüksektir. Çünkü Hititlerin siyasal ve sosyal yaşamından kesitler vermektedir.

Yazıtlar: Diğer Anadolu uygarlıklarında olduğu gibi Hititler de belge olarak çoğunlukla yazıt bırakmışlardır. Tapınak duvarlarındaki kabartmalar sıkça yapılmamış ancak yazıtlara (dikilitaş) kanunlarını, sosyal yaşamlarını, mimari gelişmelerini, savaşları ve barışı işlemişlerdir. Arkeologlar yazıtların ve kabartmaların dağılım alanlarını ise; Beyşehir yakınında Eflatunpınar (IV Tuthaliya veya Kuruntа) ve Fasıllar, Ilgın-Yalburt (IV Tuthaliya), Adana'da Ceyhan Irmağı kıyısında Sirkeli (II Muvattalli), Kayseri yakınında Taşçı (III Hattuşi-

li), Hemite, Gezbel (Hanyeri), Fraktin (III Hattuşili) ve İmamkulu, Konya'da Hatip (Kurunta), Ankara yakınında Gavurkale, İzmir yakanında Karabel (IV Tuthaliya) şeklinde belirtirler.

Yebusiler: Eski Ahit kitabında (Tekvin XV 19-21/Tevrat) adı geçen kavimlerden; Keniler, Kenizziler, Kadmoniler, Perizziler, Refalar, Amoriler, Kenanlılar, Girgaşiler, Yebusilerden başka Hititlerden de söz edilir. Tekvin Yeşu III/10'da yeniden diğer kentler sıralanırken Hititlerin varlığından ifadeler görülür. Hititlerin Anadolu'da yaşadıklarının kanıtı olarak Tevrat'ta Hititlerle beraber adı geçen kentlerden biridir.

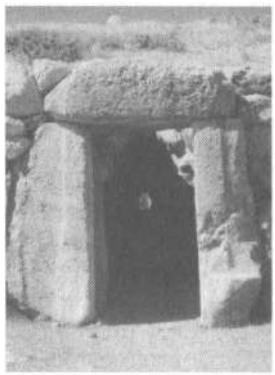

Yenicekale'de askeri amaçlı kale duvarları

Yenicekale: Hattuşa kentinde Hititlerin mimarisinde arkeologlar tarafından "kör kaya" olarak adlandırılan yapıların bulunduğu alan. Bölgede yer alan kayaların üzerinde bir dönem yapıların olduğu tahmin ediliyor. Araştırmacılar Hitit metinlerinde "Kayaüstü yapıları" adını verdikleri yapıların bu kayaların üzerinde olmuş olacağı tahmin ediliyor. Bu yapıların ölü saklamayla ilgili yapılar olduğu söylenir. Ancak bazı araştırmacılar bu küçük yapıların savunma amaçlı kullanılan küçük kale şeklinde değerlendirilmiş olabileceğini ileri sürerler. Mektupların dışında Hititlerin hukuk belgeleri de önemli yer tutmaktadır.

Yerel tanrılar: Hititlerin yerel tanrılara gösterdikleri saygınlık başka kültürlerde olmayan bir yaklaşımdı. Yerel tanrılarla ilgili Hitit fal metninden bazı açıklamalar yapan Ahmet Ünal Arusna, kentinde tanınmayan bir tanrıyı, "…Tapınağı, kültü ve kült personeli Arušna'da bulunan, Hititlere oldukça yabancı ve adı bilinmeyen bir tanrıdır. Bu yabancılığa rağmen, Büyük Kralın hastalığı yüzünden Hitit sarayı onunla sıkı bir ilişki halindedir. Çok alıngan ve nazlı bir tanrı olup, bu fal metninin yazılmasına o neden olmuştur. Çünkü Kralın hastalığı konusunda kendisine başvurulmamış, bu yüzden de gazaba gelmiştir. Öfkelenmesinin başka bir nedeni de, kraliçeden bir rüya aracılığı ile istemiş olduğu altından çelenklerin aksesuarlarıyla birlikte kendisine verilmeyip, mabeyincinin evinde saklı tutulmasıdır. Bundan dolayı, tanrının öfkesini yatıştırmak için kefaret verilmesi gerekmiş, Büyük Kralın tutulmuş olduğu hastalıktan kurtulduktan sonra, bir af dileme ayinine katılmak üzere bizzat Arusna'ya gitmesi, fal aracıyla saptanmıştır. Tüm bu çabalara rağmen, tanrının öfkesi yatıştırılamamış ve anlaşılan bu yabancı tan-

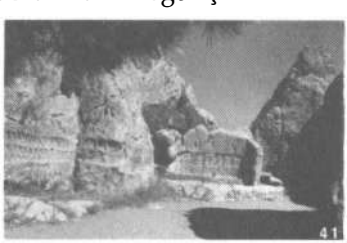
nının kültünü iyice bilmeyen Hititli rahipler, tanrının bakımını, ayinlerinin yapılmasını, vs. Arusna'lı rahiplere bırakmak zorunda kalmışlardır..." şeklinde ifadelerle anlatmıştır.

Yerkapıda geçidin giriş kapısı

Yerkapı: Sözcük anlamı "yerdeki kapı" anlamında tanımlanmıştır. Bazı kaynaklarda "poterne" (yapay tepe) adının verildiği gösterilmiştir. Bu açıklamayı da Jürgen Seher yapmıştır. Keops Piramidi'ni andıran yapının bir bölümüne verilen ad olarak ifade ediliyor. Bu yapının 102 basamaklı olduğu belirtilmiştir. Yapının dışa açılan tünelin kapı kısmına verilen bir addır. Burada ayrıca Hattuşa'nın etrafında örülen sur duvarlarının da harabeleri araştırılıyor. 71 metre uzunluğunda uzun bir sur harabeleri olduğu anlatılmaktadır. Buradaki surların yapılış nedeninin toprak kaymasını önlemesi olarak değerlendirilmiş olabileceği söylenir. Hatta dış duvardan tırmanma da önlenmiş biçimde yapılmıştır.

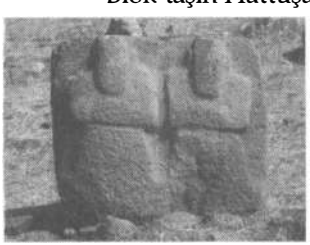
Yesemek taşocağı: (Ya da heykel atölyesi) Gaziantep ilinin İslahiye ilçesinin 14 km. güneydoğusundaki Yesemek köyündeki bir yamaç. Arkeolojik alandır. Bölge ilk olarak 1890 yılında araştırmacı Felix von Luscha'nın dikkatini çeker. Türk Prof. Dr. U. Bahadır Alkım, 1958-1962 yıllarında araştırma ve sondaj yapan ekibin başında bulundu. Burası taş ocağı olarak kullanmanın yanında Yakındoğu'da heykel atölyesi olarak da kullanılır. Araştırmacılar Yakındoğu için en büyük açık hava heykel atölyesi olduğunu vurgularlar. 300x400 metrelik bir alanı kaplar. Burada bazalt taştan oyma olarak yapılan aslanlı kapı ve sfenks kapı örnekleri Hitit sanatının örneklerini gösterir. Yapılan arkeolojik kazılarda burada, "...dört tip kapı aslanı, üç tip sfenks ve üç tip frontal dağ tanrısı kabartması, ayrıca bir heykel taslağı, bir savaş arabası (parça halinde) ve bir karışık yaratık (insan ve ayı karışımı) kabartma taslağı..." bulundu. Buluntular İ.Ö I bin ve II bin yıllarına ait olduğu ifade edildi. Buluntuların Hitit ve geç Hitit örneklerini temsil ettiği anlatılır. Prof. Dr. Bahadır Alkım "Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi" adlı eserinde bölge ile ilgili ayrıntılı notlar belirtir.

Yazılıkaya'da kabartmalar ve yapı duvarları

Yesemek: Gaziantep bölgesindeki İslahiye'nin güneydoğu tepesinde Hititlere ait bulunan anıtyazıta bölgenin adı olan "Yesemek" adı verilmiştir. Yesemek, İslahiye'ye 23 kilometre uzaklıkta bulunan ve Hititlerin yaşadıkları arkeolojik bir bölge olarak tanıtılmaktadır. Yesemek'te bulunan bazalt taştan yapılmış Yazılıkaya ilk defa 1890 Zincirli (Şam'al)'de araştırma yapan Felix Von Luschan tarafından bulunmuştur. Bölgedeki ilk kazı ise Türk araştırmacı Prof. Dr. Bahadır Alkım tarafından 1958-1961 arasındaki yıllarda yapıldı. Burada yapılan kazılarda yaklaşık 200 kaba heykelin açığa çıkarıldığı belirtilir. Bu bölgenin Yakındoğu'daki en büyük heykel atölyesi olduğu ifade edilir. Bölgede bir başka Türk arkeolog olan İlhan Temizsoy'un yaptığı kazılarla heykel sayısının 300 civarına çıkarıldığı belirtilmektedir. Bulunan heykeller Gaziantep Müzesi tarafından bir başka bölüm açılarak koruma altına alınmışlardır. Bu bölüm açık hava müzesi konumunda değerlendirilmektedir.

Yeşil taş: Hititlerin başkenti olan Hatuşaş'ta arkeologlar tarafından kodlanan 1 no.lu tapınağın depo bölümünde yer alan bir taştır. Bu taşın Hattuşaş'a nereden ve ne amaçla getirilmiş olduğu bilinmiyor. Hititlerin yazılı kaynaklarında kutsal taşlardan paragrafların yer almasına rağmen, yeşil taşın varlığından hiçbir açıklama verilmiyor. Blok taşın Hattuşaş'ın civarındaki doğal nefrit türü bir kayadan yapılmış olduğu belirtilir. Buna benzer bir taşın yukarı kentteki beş no.lu tapınağın yakınlarında yer aldığı söylenir.

Yesemek yazılıtaşı

Yozgat: Kapladığı alan 14.123 metre karedir. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer almaktadır. Kent bölgesinde yer alan Alişar, Yazılıkaya ve Boğazlıyan'da Hititlere ait önemli tarihi eserler yer almaktadır. Osmanlılar bu kenti yaklaşık İ.S. 1500 civarında kuşatarak topraklarına katarlar. Kentin asıl adı Bozok'tur. Ancak zamanla Yozgat şeklinde değiştirilmiştir. Oğuzların Anadolu'ya yaptığı akınlarda Bozok boylarının gelip yerleştiği Yozgat bölgesi uzun bir süre Bozok şeklinde kullanılmıştır. Kentin adı çeşitli öykülere konu olmuş ve adın nasıl türetilmiş olacağından dolayı senaryolar üretilmiştir. Bu öyküler halk arasında dilden dile dolaşmış bulunmaktadır. Büyük Nefes, Çeşka Yer Altı Kenti, Alişar Höyüğü, Hattuşaş, Kerkenes harabeleri turizm açısından kente gelir getirmektedir.

Z

Za-gin: Hitit dilinde bir sözcük. Sözcüğün Türkçe karşılığı bir rengi işaret eden "lacivert" anlamında gösterilmiştir.

Zahhais: Savaş anlamında tanımlanmıştır. Zahhiaza ise savaşta anlamında belirtiliyor.

Zallara: Hititler döneminde bir kent. Kral Labarna dış seferlere çıktığı zaman kenti kardeşleri ve oğulları yönetirlerdi. Hititlerin kuşatarak egemenlikleri altına aldıkları bir kent krallığıdır. Bu kentin günümüzde hangi kentle örtüştüğü bilinmiyor. Telepinu'nun metinlerinde adı geçen yedi kentten biridir.

Zaliianu: (Ya da Zali(ia) Hititlerde tapınılan bir tanrı. İlluianka öyküsünde tanrıça Zashapuna'nın eşi şeklinde belirtilmektedir. Zashapuna'nın kültünün Nerik şehri fırtına tanrısının kültünden daha büyük olduğu ifade edilmektedir. Karısından başka Tazzuwasi adında nikâhsız bir oda arkadaşı da vardı.

Zalpa: Karadeniz kıyısında bir yerleşim yeri olduğu belirtiliyor. Çivi yazılı metinlerde kentte taht tanrıçasının oturmuş olduğu anlatılır. Hitit krallık arşivlerinde bu kentin Hattuşa'dan deniz kenti olarak üstün olduğu ele alınmış. Hitit kralı tarafından Hattusa başkent konumuna getirilmeden önce Zalpa kenti ile kral şehri olan Hattuşa arasında bir güç bölgesi oluşturulmuştu. Üstünlüğün Zalpa kentinin elinde olduğu ifade ediliyor. Kral daha sonra bu kentten ayrılarak özgürlüğünü yaşar. Fırtına tanrısıyla güneş tanrısını temsilen Hatti ülkesini idare eder.

Zalpa yemeği: Zalpa türü yemeğin Hititlerde öneminin çok büyük olduğuna dikkat çekilir. Bu etli yemek türü kurbanlık hayvanın ciğer ve kalbi doğranarak, uyluk etinin de kuşbaşı şeklinde doğrandıktan sonra içine nar tanelerinin konulduğu bir sosla tanrılara sunulduğu metinlerde belirtilmektedir. Metinlerde etlerin nasıl pişirildiği belirtilmemiş, ancak hâlâ Anadolu da bu tür yemeklerin yapıldığı ve bir kap içinde ekmek pişirilen tandırlara konulduğu görülmektedir. Tahmini olarak yemeğin yapılışı ise; 300 gr. koyun ciğeri, 300 gr. koyun yüreği, 300 gr. orta yağlı koyun eti, 1 adet but yarması, 600 gr. nar tanesi, 50 gr. tuz kullanılmaktadır. Ciğer ve yürek tuzlanır, ayrı bir şekilde pişirilir; but arması da kesici bir aletle

ortasında büyük delik açılana kadar yanlır, çıkan parçalar ateşte pişirilir, ızgarada pişirilen ciğer ve yürek kuşbaşı şeklinde doğranır, nar taneleri, ciğer ve yürek parçaları yarılan budun içine konulur ve ağzı iple bağlanır. Sonra da bir dala yerleştirildikten sonra ateşte pişirilir. Bazen de bir taş üstüne konularak tandıra atılır.

Zalpa şehrinin hikâyesi: (Öykü, çoğu metinlerde "Bir yılda otuz çocuk doğuran Kaneş Kraliçesi" şeklinde geçtiği de görülür) [(KUB: Keilschrifturkundan aus Boghazköi. KBo: Keilschrifttexte aus Bogazköi.) Hitit edebiyatında önemli bir yer tutan "Zalpa şehrinin hikâyesi" ile ilgili tabletler: KBo XXII 2, KBo III 38, KBo XXVI 126, KUB XLVIII 79] tabletlerin transkripsiyonları 1972 yılında Otten, 1998 yılında Erkut; çevirileri 1972 yılında Otten, 1990 yılında Hoffner, 1994 yılında Ünal, 1998 yılında Erkut, 1999 yılında Ünal; yorumları da 1972, 1974 yılında Otten, 1977 yılında Gurney, 1987 yılında Dieterle, 1994 yılında Bayun, 1997 yılında Beckman tarafından yapılır. Tablet çevirilerinde, *"…Kanes [Kraliçesi] (tek) bir yılda otuz erkek çocuk doğurdu. O şöyle söyledi: Benim doğurduğum ne kalabalık bir şey! O çamurla (sepetleri) kalafatladı (?). Onların içine erkek çocuklarını koydu ve onları nehre bıraktı. Nehir onları Zalpuwa Ülkesindeki denize götürdü. Fakat tanrılar çocukları denizden çıkardılar ve onları besleyip büyüttü…"* şeklinde bilgiler yer alır. Bu bilgiler Güngör Karauğuz'un "Hitit Mitolojisi" adlı eserinden alınmıştır.

Zananza: Hitit Kralı Şuppiluliuma'nın oğludur. Mısır kraliçesi iç ayaklanmalar ve krallık koltuğunun boş kalması nedeniyle Hitit kralının oğluyla evlenmek için Hani adlı Mısırlı elçiyle beraber bir mektup gönderir. Birinci mektubu değerlendirmek bile istemeyen Hitit kralı ikinci mektup da gelince oğlu Zananza'yı Mısır kraliçesiyle evlenmek üzere Mısır'a gönderir. Ancak Zananza, Mısıra' vardığında Ay isimli biri firavun koltuğuna oturmuştur. Belgelere göre Zananza Mısır'da tutulur ve orada ölür. Ancak bazı kaynaklarda ise Zananza Mısır'a varmadan yolda öldürülür. Zananza'nin geri dönmediğini gören Şuppiluliuma, Mısır firavununa savaş ilan eder. Mısır egemenliğindeki Suriye'ye veliaht oğlu Arnuvanda'yı gönderir. Bununla ilgili Arnuvanda, *"…Babam öfkesini açığa vurdu. Mısır'a savaş açtı ve ona saldırdı. Mısır ülkesi ordularını ve savaş arabalarını yendi. Efendim. Fırtına tanrısı, babama verdiği öğütlerle onun kazanmasını sağladı. O da Mısır Ülkesinin ordularını ve savaş arabalarını yok etti…"* şeklinde ifadeler yer almaktadır. Kaynaklar Mısır'a savaş hazırlığı yapılırken Hattuşa'ya salgın bir hastalık girer. Kral Şuppiluliuma bu hastalıktan yaşamını yitirince Mısır seferi de askıya alınmış olur.

Zanu: Fiil. (Ya da "Izı-it (Pahhunit)") Hitit dilinde "ateşle pişirmek" anlamında kullanılan bir sözcüktür. Zanu fiili, "pişirmek, kızartmak, haşlamak, kaynatmak, ızgara yapmak" gibi pişirmeyi içeren her türlü eylem için kullanılmıştır. Kaynak metinlerde Zanu sözcüğü çoğunlukla madenlerin eritilmesinde de kullanılmıştır. Pahhunit wahnu ise sadece "ızgara üzerinde pişirmek" anlamında kullanılmıştır.

Zaraşşina: (Günümüzdeki adı Zara) Hititlerin yaşadığı kentlerden biridir.

Zaruna: (Ya da Zaruna) Anitta tarafından kuşatılan bir kent. Kent Halep Krallığı'na bağlı olduğu sıralarda Urhi-Teşup bu kentte Kargamış Krallığı'nı gözetim altında tutmak için bir garnizon kurar.

Zashai: (Rüya) Hitit metinlerinde kalp, ciğer, kaburga, kasık, baş, kulak, ayak organlarından elde edilen ve ızgarada pişirildikten sonra ekmek arasına konan bir etli yemek türüdür. Özellikle tanrılara sunu olarak gösterilen kurbanın ciğer ve kalbi tüketiciler arasında da önemli görülmektedir. Kurbanlık hayvan kesildikten sonra deri yüzülür ve uzuvları da tek tek isimlendirilirdi. Hitit metinlerindeki bu ayrıntılarla yemeğin tahmini olarak yapılışı da şöyledir: Kurbanlık olarak kesilen hayvanın iç organları olan yürek, karaciğer, akciğer, böbrek, dalak ile birlikte kulak, ayak parçaları ve et kullanılmıştır. Koyunun budu, ön kolu ve sırt bölümünden pir parça eklenerek kurbanlık hayvanın böylece dokuz uzvu bir araya getirilerek ızgarada pişirilir. Tahmini yapılışı ise; 200 gr. karaciğer, 200 gr. akciğer, 200 gr. yürek, 200 gr. incik, 200 gr. dalak, 200 gr. böbrek, 200 gr. et, 2 adet koyun kulağı, 40 gr. tuz kullanılır. İncik parçalanır; karaciğer, dalak, böbrek, akciğer, yürek ve et kuşbaşı şeklinde doğranır, kulaklar ateşe tutularak tüylerinden arındırılır, tuzlandıktan sonra çöp şişe dizilir, ızgarada kızartıldıktan sonra da tüketilir.

Zashapuna: Hititlerde tapınılan bir tanrıça. Bu tanrının adı çivi yazılı belgelerde fırtına tanrısı, savaş tanrısı ve Telepinu adıyla birlikte anılmaktadır. İlluianka öyküsünde tanrı Zaliianu'nun eşi şeklinde belirtilmektedir. Kültü ise Nerik şehri fırtına tanrısının kültünden daha büyük olduğu belirtilmektedir. Hititlerin İlluianka öyküsünde, *"...(A IV 8-13)... Merhemli rahip Tahputal (ri) li (şöyle)söyler: Bazalt? Taht (lar) (Na-su-u) üzerinde oturduğumuzda ve merhemli-rahip (ler) kura çektiğinde Zali (ia) nu (nun) (heykelleri) tutan merhemli rahip, (onu) pınarın üzerine bir bazalt taş? üstüne yerleştirilecek. Ve oraya oturtacak. (A IV 14-17) Bütün tanrılar toplanacak ve kuralar çekilecek. Kasta-*

Zincirli'de bulunan kaya kabartması

ma şehrinin tüm tanrıları (arasında) Zashapuna (en) büyük (olacak)..." şeklindeki ifadelerden de anlaşılmaktadır.

Zennat: Sonbaharın gelişini belirten bir bayramdır. Törenlerle kutlanmıştır. Bu bayramda tanrı Telepinu adına gösteriler düzenlenirdi.

Zi.da: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "un" şeklinde tanımlanmıştır.

Zida: Şuppilulima I'in kardeşidir. Kardeşinin egemenliği sırasında saray başmuhafızı yetkisine getirildi. Ayrıca yukarı ülkenin de sorumluluğunu aldı. Armatarhunta'nın da babasıdır.

Zi.da.duru: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "nemli un" şeklinde tanımlanmıştır. Arpa ezmesi ve buğday ununun karışımı olan nemli un.

Zidanta.I: Hitit Kralıdır. Döneminde Mısır'da Amosis I (1550-1525) hüküm sürüyordu. Murşili I'in kız kardeşi ve Harapşili'nin damadıdır. Hükümdarlığının kısa sürdüğü anlatılıyor. Ardılı olarak oğlu Ammuna'yı seçer. Ammuna'da tahta geçmek için babasını katletti.

Zigaratta: İlluianka öyküsünde Kiskilussa, Nerik, Kastama ve Tanipiia kentleriyle adı geçmektedir. Bu kentlerle beraber Zigaratta kenti de Hattuşa'nın kuzeyinde yer almış olabilecekleri tahmin edilmektedir.

Zidanta.II: Hitit Kralıdır. İ.Ö. 1458'de tek başına kral olur. Kral ile ilgili bulunan bir yazıt (CHT25) şeklinde kodlanmıştır.

Zincirli: (Sam'al adıyla da bilinmektedir). Bu krallık İslahiye dolaylarında hüküm sürmüştü. Zincirli Suriye'nin kuzey yakasında yer alır. Zincirli'de yapılan arkeolojik araştırma ve kazılarda Hititlere ait çok sayıda buluntu elde edilmiştir. İlk kazılar 1888 yılından 1902 yılına kadar Alman araştırmacılar tarafından yapıldı. Bu araştırmacılar üç kapılı 100 burcu bulunan kale harabelerini buldular. Harabeler, Hititlerin savunma amaçlı yaptıkları kalelerden biriydi. Kale harabeleri arasında bulunan dev heykellerin üzerinde Aramia, Fenike, Luwi yazılarının bulunduğu belirtilmektedir. Buluntuların çoğu İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde koruma altına alınmışlardır. Bir kısım buluntu da Berlin'deki Vorderasiatisches Müzesi'nde koruma altındadırlar.

Zintuhi: Fırtına tanrısı olarak tapınılan ve kesin olmamakla beraber adının Tula olarak yazıldığı Hitit tanrısının torunu olduğu belirtili-

yor. Mezulla'nın kızıdır. Bazı kaynaklarda fırtına tanrısıyla Arinna güneş tanrıçasının torunu şeklinde tanıtılmaktadır. (Bir başka kaynakta da Nerik ile Zipalan'dan olma olduğu yazılmıştır.) Hitit tanrılar listesinde nasıl tapınıldığı hakkında yeterli belge bulunamadığı için kişiliği hakkında ayrıntılı açıklama yapılamıyor. Bu tanrı adına yapılan bir tapınağının olduğu belirtilmektedir. Tapınak duvarlarında Hititlerin Ninda-purpuri adlı ekmeğinin adı geçtiği belirtilmektedir.

Zıppalanda: Hititlerin tapındıkları bir fırtına tanrısı. Bu tanrıyla beraber Nerik adındaki fırtına tanrısının göğün ve ülkenin yüksek fırtına tanrısının çocukları sayılıyorlardı. Zipalanda adı fırtına tanrısıyla birlikte anılan bir kent adı olarak da geçmektedir. Çivi yazılı belgelerde bu kentin Alacahöyük yakınlarındaki Kara Hisar, Temlik ya da Yapalak ve Akdağmadeni-Küçük Köhne arasında bir yer olduğu gösterilmektedir. Ayrıca kentin adı çivi yazılı belgelerde An-tah-sum-sar, nuntariiasha ve Purulli bayramıyla beraber belirtilirken; "ihtiyar adamlar" anlamındaki "Lu-me-su-gi", "Merhemli rahip" anlamındaki "Lu-gudu", "sakiler" anlamındaki "Lu-mes-sagla" ve "genç kadın" anlamındaki "Ki-sıkıl" adlı kişilerle de beraber yazılmaktadır.

Ziplantaviya: (Ya da Zipalantavi) Tuthaliya I/II'nin kız kardeşidir. Ziplantaviya ve Şuppiluliuma I'in karısı Babil Prensliği'nce büyü yapmakla suçlandılar.

Zipani: Kaniş Kralı olduğu belirtiliyor. Sümer Kralı Naram-sin, Anadolu'da etkin olan kent krallıklarına karşı çeşitli savaşlar yapar. Bir yazıtında, *"...Bana karşı bütün memleketler isyan ettiler. Guşua Kralı Anmarailu, Pakki Kralı Bumanailu. Ulluwi (Ullamla) Kralı Lupanailu, sonra... Kralı... İnmipailu II. Hatti Kralı Pampa, Kaniş Kralı Zipanı... Kralı Nur-dagan. Ammuru Kralı Huwaruwaş, Paraşı Kralı Tişenki. Armanu Kralı Mudakkina, Sedirdağları Kralı İşqippu. Larak Kralı Ur-Larak, Nikku Kralı Ur-banda. Türki Kralı İlşu-nail, Kurşaura Kralı Tişkinki. Toplam 17 kral, ki onlar savaşa girdiler ve ben onları vurdum. Hurrilere karşı bütün orduyu seferber ettim ve sonra (tanrılara) şarap takdim ettim..."* şeklinde ifadelere yer verir. Görüleceği gibi Hatti kent Kralı Pampa'dan da söz etmektedir.

Zipalantavi: Bkz. Zipalantaviya.

Zipasla: Kuzeybatı Anadolu'da yer alan bir prensliktir. Bu prenslik Ahhiyawa ve Arzawa ile birleşerek Hapalla ve Pitaşa'yı ele geçirir. Bu işgal ve birleşme Hititlere karşı birleşmenin bir başlangıcı olarak belirtilmektedir

Zithariya: Hititlerde tapınılan bir tanrıdır. Koruyucu bir tanrı şeklinde tapınılmıştır. Arnuwanda ile Aşnumişkal dönemlerinde Gaşkaların işgalinden kurtulmak için fırtına tanrısının paralelinde yardım istedikleri bir tanrı konumunda belirtilir. Bu tanrıya da kurbanlar kesmişlerdi.

Ziti: (Bazı kaynaklarda "Zitiş" şeklinde yazıldığı görülür) Hititlerde krallık sarayında bir şarap sunucusu olduğu söylenir. Ziti, kralın kendisine iki misafiri olduğunu ve onlara iyi şaraptan ikram etmesini ister. Ancak Ziti, krala en iyi şarabı, konuklara ise normal şarabı ikram eder. Konuklar durumu anlayınca krala ihbarda bulunurlar. Diğer konuk ise tanıklık yapınca kral Ziti'yi ölümle cezalandırır.

Ziz: Hitit dilinde bir sözcüktür. Sözcüğün Türkçe karşılığı "buğday" şeklinde tanımlanmıştır. Bazı kaynaklarda "kızıl buğday" anlamında tanımlanmıştır.

Zizzilippa: Çoğunlukla Kizzuvanta (Klikya) Krallığı'na bağlı olduğu belirtilen bu kentler Hitit topraklarına da dahil edilmişlerdir. Telepinu döneminde bu kent yeniden Hititlerin egemenliğinde kalırken buna karşılık da Kizzuvatna Kralı İşputahşu'nun Krallığı'na bağımsızlık hakkı verilmişti.

Zordula höyüğü: Konya ilinin yaklaşık olarak 40 kilometre güneyinde Hatunsaray ile Botsa arasında yer alan bir höyük. Höyüğün arkeolojik ölçümleri 20 metre yükseklik ve 300 metre uzunluluğunda gösterilir. Hitit dönemiyle beraber Frig Çağına da ait olan bazı kaplar elde edildi.

Zukki: Hititlerde tapınılan bir tanrıçadır. Bu tanrıça ile ilgili mitolojik bazı anlatımlar günümüze kadar ulaşmıştır.

Zulki: Hitit metinlerinde "kadın bilici" anlamında tanımlanan bir sözcük olduğu gösterilir. Metinlerde "erkek bilici" anlamında kullanılan sözcük ise Aduntarı şeklinde gösterilmiştir.

Zuru: Ammura kral olduğu dönemlerde saray muhafızlarının başında olan biriydi. Ammura öldüğü zaman oğullarından biri olan Tahurvalli'yi ve yanındaki askerlerini Titti'nin ailesini öldürmek için gönderdi.

Zuwa: Bkz. Ninda.

Dizin

A

Abaru, Abus, Abdi-asirta, Abdi-hepa, Abram, Adana, Adaniya, Aduntarı, Afyon, Aglutinant, Agum. II, A. Götze, Ağılönü, Ağırlık ölçüleri, Ağilim, Ahaltena, Ahhiyava, Ahlatlıbel, Ahmet Ünal, Aitakkama, Akir-teşup, Akpınar, Aksaray, A.Knudtzon, Alacahöyük, Alaksandu, Alalah, Alalu, Alalimi, Alalus, Alam, Alam-ka-ud, Allai, Allani, Alanzu, Alasiya, Alatu, Aleppo, Ali, Ali Dinçol, Aliassus, Alişar, Ali-sarruma, Altınkum, Altınyayla, Aluvamna, Alşe, Aluvanza, Amtar, Amarru, Amka, Ammezzaddu, Amik, Amiştamru I, Amiştamru II, Amoriler, A.Muhibbe Darga, Amuna, Ammuna, Amurapi, Amurru, Anadolu, Anadolu Arkeologları, Annelies Kammenhuber, Andaval, Anda-iyant, Anderson, Andreas Müler Karpe, Anitta, Anitta yazıtı, Aniyatta, Aniur, An-tah-sum-sar, Anus, An-Tah-Sum, Antiyant, Anzili, Anziliye, Anum Hirbi, Apadana, Apaşa, Appu, Appu ve iki oğlunun hikayesi, Apzuwa, Aramlılar, Arami dili, Arma-ziti, Aranzah, Artaşummara, Artatama I, Artatama II, Araras, Aravanna, Ardu, Ardala, Argas Höyük, Arinanda, Arkammi, Arkeometri Sempozyumu, Arma, Armaziti, Arslantaş, Aslantepe, Arslantepe yazıtı, Arzaua, Arinna kenti, Arinna, Arma, Arma-Tarhunta, Armatarhunta, Arnuvanda I, Arnuvanda II, Arnuvanda III, Arslantaş, Arse.Kur.Ra, Arsi, Aslantepe, Arumma, Arumma lahhu, Aruna, Aruşna, Artatama, Arummas Lahhu, Arzava, Arziya, Asitavanta, Asmunikal'in kayboluşu öyküsü, Astabi, Astaris I, Astaris II, Aslanlar, Aslanlı kapı, Astarpa, Asu, Asurlular, Assuva, Aşağı ülke, Aşharpaya, Aştata, Aşmunikal, Aşudu, Attarima, Atarsuhas, Attarissiya, Atpa, Atuna, Avcı Kessi ve karısyla ilgili öykü, Aygül Süel, Ayvalık, Aziru, Azzi-Hayaşa, Azu, A-zu

B

Baal, Babbar, Ba.ba.za, Babil, Babu-ahu-iddina, Bahadır Alkım, Bahçeköy, Başören, Bappir, Baru, Bayram törenleri, Bedrich Hrozny, Bel Madgalti, Belkis Dinçkol, Benteşina, Benno Landsberger, Bergama, Beycesultan, Beyköy, Bibru kapları, Bijassilinin, Birecik, Bit-Adini, Bit-Buritaş, Bodrum, Boğa, Boğazköy, Boğazköy müzesi, Bor, Bor yazılıtaşı, Boybeypınarı, Bulgarmaden, Bur-zi, Burunkaya, Bulla, Buluntu alanları, Buruşhatum, Büyükkale, Büyükkaya deresi, Büyük Krallık Dönemi

C

Campbell Thompson, Carl Human, Charles Texier, Christel Rüster, Christian Girbal, C. L. Leonard Wooley, Claude Schaffer, Comana, Cowley, Craig melchert, Crowfoot

Ç

Çağdın, Çakal, Çalapverdi, Çankın, Çatalhöyük, Çeşme, Çiftlik, Çime, Çorum, Çorum Müzesi

D

Dağlar, Danna, D. G. Hogarth, DHİ-pa-tu URU-me-na-li, D-(H)isuva, Damaskos, D-amar-Tisupi-hupiti, Dankui, Danuhepa, Dapur, Darende, Darende yazıtları, Dataşşa,
David Hawkins, Delihasanlı, D-esuva, D-Utu-şi, Dingir meş api, D.lama, Doğantepe, Domuztepe, Dub.sar, Dudu, Dudduşka, Dugi İspanduzi, Dugutul, Dülük, Dumu-lugal, Dumu-Munus-gal, Dumuzi, Durmitta, D-utu-şi

E

Ea, Ebina, E. Chantre, Efes, Eflatunpınar anıtı, Eflatunpınar, E-gal, Eğriköy, E. H. Sturtevant, Eheya, Ehli-Nikalu, Ehlipakku, Eia ağacı, E.In.Nu.Da, E-karimmi, Ekmek, Ekrem Akurgal, Elazığ E-lugal, Elkunirsa, Elkunirsa ve Asertu öyküsü, Emmanuel Laroche, Emar, Emirgazi, E.na.Ara, E.ninda.se, En.mes.tu, Enki, Ena-kisib, Enlilbani, Enlübani, Enmeserra, En-siskur, Erzincan, Erich Neu, Erken Dönem, Erkilet, Ermenek, Ernst Chantre, Esertu, Eski Krallık, Estan, Eskiyapar, Ev yapımı, Ezzatenni, Ezen, Ezen-itu, Ezen-mu-ti, Ezoterik

F

Fallus, Fal bakma, Fasıllar, Fasulye, Fırtına tanrısı, Fırtına tanrısının gürlemesi öyküsü, Fırtına tanrısının kayboluşu, Florensa, Forrer, Fraktin, Frank Starke, Frigler

G

Gagalturi, Gal, Gal Mesed, Gal-Lu-Mes-A-Zu, Gal-urmah, Gal.gir, Galaktor, Ga.kin.ag, Gal.mesed, Gal, Gal.pestiu, Gaşka, Gaşşulaviya, Gavurkale, Gaziantep, G.Antep kalesi, Gaziura, Gazuari, Gernot Wilhelm, Ge, Geç Hitit Beyleri, Geştin, Geştin-karşı, Geştin-parkai, Geştin.had.du.a, Geştin-dug-ga, Geştin-em-su, Geştin-gibil, Geştin-kaş, Geştin-ku, Geştin-libir-ra, Geştin-lal,

Geştin-nag, Geştin-sa, Gezbeli, Gid.da, Gıs-le-u, Gılgamiş öyküleri, Giluşhepa, Giovanni Pugliese, Carratelli, Girgaşiler, Gimmant, Gis.bansur, Gis.pisan, Gis.su.a, Gis.zeer.tum, Gis.sukur, Gis-hur, Gis-eya, Gis-kalmus, Gis.kalmus, Gis.Mar.gid.da, Gis.pes, Gis-bansur-ad-kid, Gis.Uiga, Gis.Mar. Gid.Da, Göbekli tepe, Göllüdağ, Gözlükule, Gulsa, Gümüşün şarkısı,Güneş kültü, Güneş Tanrısının kayboluşu, Güneş Tanrısı, İnek ve Balıkçı öyküsü, Gurgum, Gursamassa, Gürün, Gürün'ün tarihi Kronolojisi

H

Hahha, Hahhimaş, Hahhima, Hahhum, Hakmişşa, Hakpiş, H-al, Halep, Halila, Halki, Halmasuit, Halpa, Halpahis, Halzari, Halenzu, Hamarazunna, Hamit Koşar, Hannahanna, Hannahana'nın kayboluşu öyküsü, Hani, Hanhana, Hanigalbat, Hanigalbat, Hans Gustav Guterbock, Hantili I, Hantili II, Hanyeri, Hannuti, Hannuzi, Hama, Happala Krallığı, Hapantalı, Harahsu, Hararazı-e-ru-u, Harki, Harsi, Harşana, Harsanusiye, Harnau, Harapşili, Harapsili'nin kayboluş öyküsü, Hartapu, Harry A. Hoffner, Hars. Hasava, Hasanoğlan, Hassusara ve Pirwa, Haştayar, Hastai, Haşşu, Haşşum, Haşşuva, Hattara, Hattena, Hatepinu, Hattice, Hati, Hatti ülkesi, Hatip, Hattuş, Hattuşaş, Hattuşaş'ta kazılar, Hattuşa Akropolisi, Hattuşaziti, Hattuşili, Hattuşili I, Hattuşili II, Hattuşili III, Hayvan tanrılar, Hazannu, Hazzi, Headlam, Hedammu, Hedammu şarkısı, Heinrich Barth, H. Ehelolf, Henti, Hemite, Hemeshant, Hepat, Herapşili, Hesue, Hesti-mozole, H. H. Vonder Osten, Heteoğulları, Hetty Goldman, H.G.Güterbock, Hisarcık, Hismi-sarumma, Hilakku, Hilammatti, Himuili, Hippara, Hititlerin AB'si, Hititlerin öyküsü, Hitit adı, Hititlerin kökenleri, Hititlerin yıkılışı, Hititlerin varlığı, Hitit beyleri, Hitit mitolojisi, Hitit Araştırması, Hitit dili, Hititlerde edebiyat, Hititlerde şiir, Hititlerde incelenen yerler, Hitit Tüccarları, Hititlerde din, Hititlerde kadın, Hititlerde ekonomi, Hitit yaratılış destanı, Hititlerde Hukuk, Hitit sanatı, Hititlerde mühürcülük, Hititlerde ordu, Hitit kentleri, Hititlerde köy yaşamı, Hititlerde Uygarlık, Hitit Mimarisi, Hititlerde evlilik, Hititlerde falcılık, Hititlerde kehanet, Hititlerde büyü, Hititlerde devlet yönetimi, Hitit bayramları, Hititlerin doğa inançları, Hititlerde Anatomi, Hititklerde Tıp, Hititlerde kadın doğum, Hititlerde yazınsal durum, Hititlerde ekmek, Hitit mutfağı

Hititlerde yaşam, Hititlerde devlet Yönetimi, Hititlerde Askerlik, Hitit kazıları yapanlar, Hitit tanrıları, Hititlerin sfenksi, Hititbilim, Hitit Hiyeroglifi, Hitit alfabesine ulaşmak, Hisuva, Hogarth, Horoztepe, Horzny, Horst Klengel, H.T.Bossert, Hubisna, Hugo Winckler, Hulana, Hulla, Huraddu, Hukkana, Humman, Huppar, Hupasiya, Hupişna, Hupisna, Hurama, Hur-

ri, Hurriler, Hurice, Hutena, Hutilura, Huwala, Huvaşı, Huwaşi Taşı, Huzziya I, Huzziya II, Hüseyindede

I

Iarri, Iku, Ini-tesup, Izgın

İ

İ, İbiranu, İdrimi, İ-giş, İ-giş-serdum, İ-giş-seİ-dug-ga, İkuna, İlluyanka, İlluyanka miti, İlluianka tabletleri, Ilse Wegner, İmbaluris, İmamkulu, İ-nun, İ-nun-na, İnar(a), Inara("D-Lama") mitolojik öyküsü, İne-teşup, İndra, İmamkulu, İmararu, İmbaluris, İmgara dağı, İmın. Imın. bi, İmikuşağı, İm.su, İmzu, İnandıktepe, İn situ, İppiia, İrsir, İ-sag-dug-ga, İ-sah, Ishara, İsh-iul, İstustaia, İşpant, İspekçur, İspekçür, İstanbul Arkeoloji Müzesi, İstamahura, İstaranas, İstanu, İstundi, İşputahşu, İrsirra, İştapariya, İşduştaya, İşuva, İwaru, İvriz, İyarri, Izzummu

J

Jaan Puhlev, Jane Waldbaum, Jarri, J. Friedrich, J.Gelb, J. Margueron, John Garstang, Johannes Tichler, Johannes Friederich, Jörgen Knudtzon, Jörg Klinger, Jünger Seeher, Jürgen Seher

K

Ka-gag(A), Kadeş Savaşı, Kadeş Barış Antlaşması, Kadmoniler, Kait, Kal, K. Maraş, Katahha, Kamanas, Kamrusepa, Kamrusepa tabletleri, Kaneş, Kaneş Karum, Kaniş, Kanis tabletleri, Kantuzilli, Kanzura dağı, Karabel, Karadağ, Karga, Kargamış, Karakuyu, Karas-hububatları, Karasu, Karatepe, Karhuha, Kartappu, Kartappu, Kayseri, Kaskalar, Kaş, Kaş-geştin, Kaş-lal, Kaşkalar, Kaşku, Kaşşu, Karaburna, Karadağ, Karkamış, Karahöyük, Karakuyu, Karapınarköyü, Karatepe, Karas-nuwa, Karimmi, Karuili, Karum, Kars, Kartal, Kasku, Kassiya, Kastama, Kathaidduva, Katahzipuri, Katip Pirvanı, Ka-zal, Katuvas, Katuzili, Kayalıpınar, Kayıp tanrı mitolojileri, Kayıp tanrı öykülerin fragmanları, Kayıp Mitolojik öyküler, Kayseri, K.Bittel, Keben, Kella, Kenanlılar, Keniler, Kenizziler, Kelekli, Kessi, Kesikkaya, Keşlik Yayla, Kırçoğlu, Kikkuli, Kı-lam, Kirta, Kishar, Kilushepa, Kiskilussa, Kistanziya, Kızıldağ, Kızıldağ, Kızılırmak, Kizzuwatna, Kizuwatna krallığı, Kıyakıyas, Komana, Kommagene, Körkün, Korucutepe, Körkün, Köylütolu, Kötükale, Kral kapısı, Krallık buyrukları, Kraliçe, Ku, Kubaba, Kubantakuruntа, Kue, Kukubu kapıları, Kukkuna, Kuliwisna kenti Fırtına tanrısının öykü-

sü, Kullita, Kululu, Kummaha, Kummuh, Kummiia, Kummanıu, Kummani, Kumaru, Kummuhi, Kumarbi, Kumarbi öyküsü, Kumarbi öyküsüsnün tabletleri, Kumtepe, Kummeşmeha, Kummiya, Kunkunuzzi, Kunula, Kurakura, Kur baba, Kurgan, Kurt Bittel, Kurubel, Kurunta, Kurunta antlaşması, Kurunta(I), Kurunta(II), Kurunta(III), Kur-uru-ugu, Kuruştamma, Kuş-a-ga-la, Kuş-dug-gan, Kuş-E-İb, Kuş-E-Şir, Kuş-İgi-tab-anşe, Kuş-Kir-Tab, Kuş-kir-tab-anşe, Kuş-la,Kuş-uz-babbar, Kuş-uz-ge, Kuş-ma-uru-uru, Kuş-nig-bar, Kuşaklı, Kuşşar, Kuşarra, Kuşşara krallığı, Kusura, Kutsal evlenme, Kuşata, Kuşşara, Kuşadası, Kuşaklı, Kuvaliya, Kuwalanamuwa, Kuzi-Teşup, Kültepe, Kybebe

L

Labarna, Lahpa, Lahazzana, Lahuzatiya, Lal, Lala, Lalanda, Lama, Lamma tanrıları, Lama'nın şarkısı, Landa, Lavazantia, Lazu, Lawasa, Lelvani, Le-Ka-ra-mauru, Libzina kenti Fırtına tanrısı öyküsü, Lingai, Lipurna, Lituusu, L. Delaporte, L. Messerchmit, Lukka, Lu-A-Zu, Lu.mes.nar, Lu.gis.Bansur, Lu.kurun.ya, Lu.mes, Lu.mes.simuga, Lu.mes.musen.du, Lu.mes.agrig, Lu.mes.Igı.nu.gal, Lu.muhaldim, Lu.ninda.dü.dü, Lu.sanga, Lu.gis.tukul, Lu.gudu, Lu-A-Zu Sag, Lu-A-Zu Tur Kab-Zu-Zu, Lu-dugud, Lu-gud, Lulluwa, Lu-maskim-uri-ki, Lu-meş-mun, Lu-meş-epiş-mun, Lu-muhal-dim, Lu-alam-kaxud, Lu.hipparas, Lu.Apın. La, Luşna, Lu-ur.bar.ra, Lu-antiyat, Luviler, Luvice, Luvi dili, Luvi Hiyeroglifi, Lü masda

M

Madduvatta, Mah, Mahuzzi, Malatya, Malay, Maldiya, Malkaya, Malitiya, Malpınarı, Mama, Manapa-Tarhunta, Manisa kapları, Manuzziya, Maksim Uru-ki, Manabatarhunta, Manapa-Tarhunta, Marduk, Marqaş, Mâr sari, Maraş, Maşathöyük, Masa, Masturi, Maraşantıya, Massanauzzi, Maşhuiluva, Maşhuitta, Maksim-uru-ki, Maathorneferure, Matanazı, Mauro Giorgieri, Maykop, Meharde, Mekku, Melid, Merdiven büyüğü, Mersin, Meydancık, Mezopotamya, Mezopotamya'dan Anadolu'ya, Mesed, Mezulla, Miiatanzipa, Mida, Midannamuva, Milida, Milidia, Millavanda, Mira Ülkes, M-ur-mah(lü), Mirjo Salvini, Miletos, Mira, Mittannamuva, Mitanni devleti, Mitra, Mısır, Mun-puti, Mun, Munus.mes, Munus.su.gi, Mugavar, Mukiş, Murmurigga, Murşili I, Murşili II, Murşili III, Mustafa Süel, Mut, Musen h urri, Muşalim, Muva, Muvatalli I, Muvatalli II, Mühür, Müzeler, Müler, Mysialılar

Nahitiya, Nam-he, Nam-ra, Nammanta kabı, Nami, Namni, Naniza, Naptarta, Napoli, Naparpi, Nara napşara, Nasatya, Natta-ara, Nenaşşa, Nerik, Nerik kent tanrısına yakarış, Nerikkaili, Neşa Krallığı, Neşa, Nesaş, Neşa dili, Nepisas D-Utu, Nevali Çori, Niğde, Nigmedu I, Nigmedu II, Nihiriya, Nikamadu I, Nikmadu II, Nikkal, Nikalu, Nikkalmati, Nikisanus, Nimet Özgüç, Ninnata, Ninda, Ninda, Ninda.gur.ra.ku, Ninda.gur.ra.ım, Ninda.erin, Ninda.sig, Ninda.i.e.de.a, Ninda.maru, Ninda ım-za/u, Ningal, Niphururiya, Nişantepe, Niya, Norşuntepe, Nuhaşşe, Nuntarriyasha, Nuvanza

O

Oğuz Soysal, Omorka, Onofrio carruba, Orta Krallık, Ortaköy, Ortostad, Otto Weber,

Otto Puchstein

Ö

Ölü gömme geleneği

P

Paddadishu, Paddatişşu, Pakhuwa, Palanga, Palhi kabı, Palhuissa, Pala, Palaca, Palanga, Pampa, Panku, Papana, Papaia, Papanhi, Papaya, Papadilmah, Papanikiri, Parratarna, Parhuneas-meyvesi, Parsatatar, Parashi, Parisu, Pariyavatrı, Parşuhanta, Pattin, Pava Şarruma, Pavia, Pentevare, Peter Neve, Perizziler, Pesnatar, Peter Neve, Piero Meriggi, Pietro della vella, Pijusti, Pilliya, Pirwa, Pisa, Pisiris, Pitaggatalli, Pitura, Piyaşili, Pithana, Pişeni, Pirwa, Piya, Piyamaradu, Piyasili, Polens Sarrumay, Porsuk, Potern, Potern, Poternlı sur, Proto-Hititlere bağlı krallıklar, Puchstein, Puduhepa, Purilli, Purşhanda, Purandamuva, Purulliya, Puruşhanda, Puruşhanda, Puruşhanda, Pusarruma, Puşu-ken,

R

Raditu, Ramsay, Razama, Refalar, Res gestae, Roma, Runda, Runtija Kurunti, Ruşhanılıa,

S

Sa, Sag, Sag.geme.ir, Sah, Sâhis, Sahurunuva, Sahurunuva, Sakcagözü, Sal-

A-Zu, Sal,Sal-hasnupal, Sal-suhur-lal, Salli-aşeşşar, Salusa, Sama, Samamafındığı, Samosata, Samsat, Samuha, Sangara, Santaş, Sapinuva, Saram(an), Saray kalıntıları, Saray çorbas, Sar-kissati, Sarişşina, Sarissa, Sarıkale, Sarrumma, Saruwanis, Sarwatiwaras, Sasa, Sangara, Sanusiye, Šaušga, Sausga, Sausgamuwa antlaşması, Sattuara.I, Sattura.II, Savcılı, Sayce, Sedat Alp, Seha, Seri(su), Sertapsuruhi, Sethos I, Sfenksli kapı, Sig-(sig), Sig.sa-sig.sa, Sig.us babbar, Sig.us ge, Sikila adamları, Sin, Sintalimeni, Sinop, Sinuhtu, Sippa-ziti, Sirkeli, Sirkeli, Sirkeli anıtı, Situnı, Siu, Siunas parna, Siwat, Sivas, Sivasa, Siya, Siyandu, Siyannu, Stefano de Martino, Sommer, Subaru, Sulikatti, Sultanhanı, Sukur-tesub, Summittara, Sunaşşura, Sunassura.II, Supiluliyama, Suppjtassu, Sutu, Suwaliiat

Ş

Şala, Şamşat, Şamaş, Şamaş, Şamuha, Şanahuitta, Şapinuva, Şarri-Kuşuh, Şarişşa, Şarkışla, Şarruma, Şauşka, Şauşkanu, Şauşkamuva, Sauştatar, Sarişşa, Sarişşina, Şattivaza, Şattiwaza, Şattuara I, Şattuara II, Şattuara III, Şuttarna I, Şuttarna II, Şeha, Şeha Irmağı Ülkesi, Şeri, Şesa, Şimşekkayası, Şimegi, Şinanda-dukamı, Şintal-irti, Şipaziti, Şirzi, Siu, Şiwat, Şivini, Şulinkatte, Şumuha, Şunaşşura, Şuppiluliuma I, Şuppiluliuma II, Şurrupşi, Şuttarna,

T

Tabal, Tabarna, Tabletlerin kaynakları, Tahurvaili, Tahsin Özgüç, Taiszi, Takitis, Takina, Takitu, Takuva, Takuppasa, Taknaş, Talaura, Taluara-Karama, Talmi-Teşup, Talmi-Şarruma, Tamarmara, Tameti, Tamina, Tanipiia, Tanrıçalar, Tanrı kültleri, Tanuhepa, Tanuva, Tapakina, Tapkinu, Tapigga, Tarpa, Tarhuna, Targaşnalli, Tarhunnaaradu, Tarhuntaşa, Tarhunza, Tarhunza pihassassi, Tahputali, Tarkasnava, Tarikarimu, Tarsus, Taru, Tarukka, Tarviza, Tatarlı höyüğü, Tatlıcak, Targasna-vati, Tarhuntaşa, Tassa, Tasmi-sarruma, Taru, Taruvi, Taşlıhöyük, Taşçı, Taşmişarri, Taşmişu, Tavagalava mektubu, Tavananna, Tavaglava, Tavşanlı, Tawal, Tazzuwasi, T. E. Lawrence, Tegarama, Tella: Seri(su), Tell Ahmar, Tekirderbent, Telepinu, Telepinu, Telepinus, Telepinu miti, Telepinu ve deniz Tanrısının kızı öyküsü, Tel-gar-rimmu, Tell Ahmar, Tell Halaf, Tell Açana, Tell Tayinat, Tenu, Tepecik, Tepriche, Terawa, Terip.Sal.Asu, Tesup, Te-su-pa, Teşub, Tette, Teteşhapi, Thalath, Thalassa, Theo vanden Hout, Theodor Makridi, Th.Va,n den Hout, Tilimra, Tikunanı, Timelkia, Tipatu, Tivatparaş, Tilimra, Tilgarimmu, Tilgarimmu, Timelkia, Tipiya, Tissarulia, Titti, Tokat, Topada, Trevor Bryce, Trieste, Troia, Toprakkale, Tug-E-İb-mas-lu, Tuhana, Tuhiya, Tukhanti, Tuleil, Tüliya, Tummana, Tu-ma-na-uru, Tu-man-za, Tunapi,

Tunip, Tunip-Teşup, Tur, Tura, Turuma, Turhumit, Turmitta, Tuşratta, Tuşratta, Tuthaliya, Tuthaliya, Tuthaliya.I, Tuthaliya II, Tuthaliya.III, Tuthaliya.IV, Tuvanuva, Tuwatis, Tu ziti

U

Uarpalaua, Ubaratutu, Ubelluris, Uda, Udubsar, Ugarit, Ugarit'te yıllık vergiler, Ugula, Ugula-lu-A-Zu, Uhha-Ziti, Ulama, Ulamma, Ullikummi, Ullikummi miti, Ullikummi şarkısı, Ulma, Ulmi-Teşup, Ulmi-Teşub Antlaşması, Ura, Uranos, Urartular, Uratarhunta, Urbala, Urfa, Ur.gi, Uriya, Uria'nın ölümü, Uruzimu, Urhi-Teşup, Uparamuwa, Up-nu, Urpalla, Urşu, Ur-sag, Uru-Hakpişşa, Urudu. kin, Urudu.kin.gal, Usmu,Uzu-İ, Uzu-İ-gu, Uzu-İ-udu

W

Wadar, Wahşuşana, Walvaziti, Warşama, Wassurmas, Wasusamaras, Waşaşatta, Waşşukanni, Wattaruşna, Wilusa, Wurunkatte, Wuruşema

V

Valhi, Varuna, Vaşuşana, Vaşşukkanni, Veba hastalığı, Vexier-gefass, Vilusa, Wisuriianza, Viyanavanda, Volkert Haas, Vurunkate, Vurunşemu

Y

Yağrı, Yalburt, Yamhad, Yamaç evi, Yanagelmez höyüğü, Yarımhöyük, Yazılıkaya, Yazır deresi, Yazırhöyük, Yazışma, Yazıtlar, Yebusiler, Yenicekale, Yerel tanrılar, Yerkapı, Yesemek taşocağı, Yesemek, Yeşil taş, Yozgat

Z

Za-gin, Zahhais, Zallara, Zaliianu, Zali(ia), Zalpa, Zalpa şehrinin hikayesi, Zananza, Zaraşşina, Zanu, Zaruna, Zashapuna, Zennat, Zi.da, Zida, Zi.da.duru, Zidanta.I, Zidanta.II, Zigaratta, Zincirli, Zintuhi, Zıppalanda, Ziplantaviya, Zipani, Zipalantavi, Zipasla, Zithariya, Ziti, Ziz, Zizzilippa, Zordula höyüğü, Zukki, Zulki, Zuru, Zuwa

Açıklamalar

Bu krallık listesi, "Hititler" kitabının yazarları Birgit Brandau ile Hartmunt Schickert tarafından hazırlanmıştır.

Hattuşa Krallık Listesi

Kuşşaralı Pithana
Anita
(Labarna?)
Hattuşili. I ..... İ.Ö. 1565-1540
Murşili. I ..... İ.Ö. 1540-1530
Hantili. I...
Zidanta. I...
Ammuna...
Huzziya. I...
Telepinu ..... İ.Ö. Yak. 500
Tahurvalli...
Alluvamna...
Hantili. II...
Zidanta. II...
Huzziya. II...
Muvatalli. I...
Tuthaliya. I (ve II) ..... İ.Ö. 1420-1400
Arnuvanda. I ..... İ.Ö. 1400-1375
Tuthaliya. III (ve II) ..... İ.Ö. 1375-1355
Tuthaliya. (III ?) genç
Şuppiluliuma ..... İ.Ö. 1355-1320
Arnuvanda. II ..... İ.Ö. 1320-1318
Murşili. II ..... İ.Ö. 1318-1290
Muvatalli. II ..... İ.Ö. 1290-1272
Murşili. III (Urhi-teşup) ..... İ.Ö. 1272-1266
Hattuşili. III ..... İ.Ö. 1266-1236
Tuthaliya. IV ..... İ.Ö. 1236-1215
Kurunta ..... İ.Ö. Yak. 1220
Arnuvanda. III ..... İ.Ö. Yak. 1215
Şuppiluliuma ..... İ.Ö. 1214/3-1190
1200 yılının büyük kralları
Maşhuitta (Mira)
Hartapu (Tarhuntaşşa)
Kuzi-teşup (Kargamiş)

Orta Kronolojiye Göre Hitit Kraliyet Listesi

Türk Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ "Hititler ve Hattuşa" adlı eserinde, İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ali Dinçol ve Prof. Dr. Belkis Dinçol'un hazırladığı kronolojiyi bilgilenme açısından sayfalarına ilave etmiştir. Krallar listesini değiştirmeden aktarmayı yararlı gördüm. Burada hatırlanması gereken, diğer yazarların hazırlamış olduğu krallık listelerinin karşılaştırmasıdır.

Eski Hitit Devri:

1650-1620…..I. Hattuşili (=II Labarna) ve Kadduşi
1620-1590…..I. Murşili ve Kali (Babil'in zaptı 1594)
……...I. Hantili ve Harapşili
……..…..I. Zidanta…...-ta/şa
……Ammuna ve II Tavan(an)na
……..…..I. Huzziya
1525-1500…..Telepinu ve İştapariya
1500-(?)…..…..Tahurvaili
……..…..Alluvamna ve Harapşeki
……..…..II. Hantili
……..…..II. Zidanta ve İyaya
……..…..II. Huzziya ve Şummiri
……..…..I. Muvatalli
……..…..I. Tuthaliya (varlığı tartışmalı)
……..…..II. Hattuşili (varlığı tartışmalı) ve Valanni

İmparatorluk devri

1450-1420…..II./I Tuthaliya ve Nikkalmati
1420-1400…..I. Arnuvanda ve Aşmunikkal
1400-1380…..III/ II Tuthaliya ve Taduhepa
1380-1345…..I. Şuppiluliuma ve Henti, Tavannana (=Malnigal)
1345-1343…..II. Arnuvanda
1343-1310…..II. Murşili ve Gaşulaviya, Danuhepa
1310-1282…..II. Muvatalli (Kadeş Savaşı 1285)
1282-1275…..III. Murşili (=Urhiteşup)
1275-1250…..III. Hattuşili ve Puduhepa (Kadeş Antlaşması 1270)
1250-1220…..IV. Tuthaliya
1220-1215…..Kurunta (=Ulmiteşup)
1215-1210…..III. Arnuvanda
1210-1200…..II. Şuppiluliuma

Krallar Listesi.

Hitit krallarıyla ilgili kronolojik bir liste de http://www.gantep.edu.tr adlı bir sitede ele alınmıştır. Bilgilenmenin daha sağlıklı olması koşu-

luyla krallar listesinin yeniden incelenmesi gerekmektedir. Sitede yayımlanan bu kronolojik liste değiştirilmeden kaynaklar arasına alınmıştır.

Pithana.....Kuşşara Kralı.

Eski Hitit Devleti:

Hattuşili. I (=Labarna. II)..... İ.Ö. 1650-1620 (torun ?)
Murşili. I ..... İ.Ö. 1620-1590 (torun,evlatlık oğul)
Hantili. I..... İ.Ö. 1590-1560 (kayınbirader)
Zidanta. I ..... (damat)
Ammuna ..... İ.Ö. 1560-1525 (oğul)
Huzziya. I..... (Ammuna'nın gelininin erkek kardeşi)
Telipinu ..... İ.Ö. 1525-1500 (kayınbirader)
Tahurvaili..... İ.Ö. 1500 (dışarıdan)
Alluvamna ..... (damat)
Hantili. II ..... (Alluvamna'nın oğlu)
Zidanta. II..... (oğul)
Huzziya. II..... (oğul)
Muvatalli. I..... (dışarıdan)

Hitit İmparatorluğu:

Tuthaliya. I..... İ.Ö. 1450-1420 (Huzziya II'nin torunu)
Arnuvanda. I ..... İ.Ö. 1420-1400 (damat, evlatlık)
Tuthaliya. II..... İ.Ö. 1400-1380 (oğul)
Şuppiluliuma. I ..... İ.Ö. 1380-1345 (oğul)
Arnuvanda. II..... İ.Ö. 1345-1343 (oğul)
Murşili. II..... İ.Ö. 1343-1310 (kardeş)
Muvatalli. II ..... İ.Ö. 1310-1282 (oğul)
Murşili (Urhi-teşup ..... İ.Ö. 1282-1275 (oğul)
Hattuşili. II ..... İ.Ö.1275-1250 (amca)
Tuthaliya. III ..... İ.Ö. 1250-1220 (oğul)
Kurunta?..... İ.Ö. 1220-1215 (kuzen, Muvatalli II'nin oğlu)
Arnuvanda. III..... İ.Ö. 1215 (oğul)
Şuppiluliuma. II..... İ.Ö. /1190 (kardeş)

Hitit Kral Listesi

Bir başka Hitit krallar listesi "http://bogazkale.meb.gov.tr" sitesinde gösterilmiştir. Bu listeyi de değiştirmeden bilgi açısından yer verdim. Bilgilenmenin daha sağlıklı olması koşuluyla krallar listesinin yeniden

incelenmesi gerekmektedir. Sitede yayımlanan bu kronolojik liste değiştirilmeden kaynaklar arasına alınmıştır.
Pithana ..... (Kuşşara Kralı)

Eski Hitit Devleti
İ.Ö. 1650-1620 ..... Hattuşili I (=Labarna II) torun?
İ.Ö. 1620-1590 ..... Murşili I (torun,evlatlık oğul)
İ.Ö. 1590-1560 ..... Hantili I (kayınbirader)
Zidanta I ..... (damat)
İ.Ö. 1560-1525 ..... Ammuna (oğul)
Huzziya I ..... (Ammuna'nın gelininin erkek kardeşi)
İ.Ö. 1525-1500 ..... Telipinu (kayınbirader)
İ.Ö. 1500 ..... Tahurvaili (dışarıdan)
Alluvamna ..... (damat)
Hantili I ..... (Alluwamna'nın oğlu)
Zidanta II ..... (oğul)
Huzziya II ..... (oğul)
Muvatalli I ..... (dışarıdan)

Hitit İmparatorluğu
İ.Ö. 1450-1420 ..... Tuthaliya I (Huzziya II'nin torunu)
İ.Ö. 1420-1400 ..... Arnuvanda I (damat-evlatlık)
İ.Ö. 1400-1380 ..... Tuthaliya II (oğul)
İ.Ö. 1380-1345 ..... Şuppiluliuma I (oğul)
İ.Ö. 1345-1343 ..... Arnuvanda II (oğul)
İ.Ö. 1343-1310 ..... Murşili II (kardeş)
İ.Ö. 1310-1282 ..... Muvatalli II (oğul)
İ.Ö. 1282-1275 ..... Murşili III (Urhi-teşup) oğul
İ.Ö. 1275-1250 ..... Hattuşili II (amca)
İ.Ö. 1250-1220 ..... Tuthaliya III (oğul)
İ.Ö. 1220-1215 ..... Kurunta (kuzen, Muvatalli II'nin oğlu)
İ.Ö. 1215 ..... Arnuvanda III (oğul)
İ.Ö. 1190 ..... Şuppiluliuma (kardeş)

Hitit Kralları:
www.volkanderinbay.net adlı sitede bir başka Hitit krallar listesi. Bu listeyi de değiştirmeden bilgi açısından yer verdim. Bilgilenmenin daha sağlıklı olması koşuluyla krallar listesinin yeniden incelenmesi gerekmektedir. Sitede yayımlanan bu kronolojik liste değiştirilmeden kaynaklar arasına alınmıştır.
?????? ..... Pithana (Kuşşaralı)
?????? ..... Anitta (Kuşşaralı) Pithana'nın oğlu

İ.Ö. 1680-1650 .....Labarna I (bilinen ilk Hitit Kralı)
İ.Ö. 1650-1620 .....Labarna II (Hattuşili I),
(Labarna'nın evlatlığı ve katili)
İ.Ö. 1620-1590 .....Murşili I (Hattuşili'nin büyük oğlu), (evlatlığı)
İ.Ö. 1590-1560 .....Hantili I (Murşili I'in katili ve kayınbiraderi)
İ.Ö. 1560-1550 .....Zidanta I (Hantili'nin damadı)
İ.Ö. 1550-1530 .....Ammuna (Hantili'nin oğlu)
İ.Ö. 1530-1525 .....Huzziya I (Ammuna'nın oğlu)
İ.Ö. 1525-1500 .....Telepinu (Zidanta I'in oğlu-
Ammuna'nın kayınbiraderi)
??????????.....Tahurvaili (??)
??????????.....Alluwamna (Huzziya I'in damadı)
İ.Ö. 1500-1450 .....Hantili II (Alluwamna'nın oğlu
????????? .....Zidanta II (??)
???????? .....Huzziya (??)
????????? .....Muvatalli I (??)
İ.Ö. 1450-1420 .....Tuthaliya II (Huzziya II'nin oğlu)
İ.Ö. 1420-1400 .....Arnuvanda I (Tuthaliya II'nin oğlu)
İ.Ö. 1400-1380 .....Tuthaliya III (Arnuvanda I'in oğlu)
????????. .....Hattuşili II (??)
İ.Ö. 1380-1340 .....Şuppiluliuma I (Tuthaliya III ya da
Hattuşili II'nin oğlu)
İ.Ö. 1340-1339 .....Arnuvanda II (Şuppiluliuma I'in oğlu)
İ.Ö. 1339-1306 .....Murşilii II (Şuppiluliumma'nın oğlu)
İ.Ö. 1306-1282 .....Muvatalli II (Murşili II'nin oğlu)
İ.Ö. 1282-1275 .....Murşili III (Muvatalli II'nin oğlu)
İ.Ö. 1275-1250 .....Hattuşili III (Murşili II'nin oğlu)
İ.Ö. 1250-1222 .....Tuthaliya IV (Hattuşili III'ün oğlu)
???????? .....Kurunta (Muvatalli'nin oğlu
Tuthaliya IV'ün kuzeni)
İ.Ö. 1222-1215 .....Arnuvanda III (Tuthaliya IV'ün oğlu)
İ.Ö. 1215-1200 .....Şuppiluliuma II (Tuthaliya IV'ün oğlu)

Krallar Listesi:
Ortadoğu Teknik Üniversitesi/Toplum ve Bilim Merkezi yayınları arasında çıkan ve Çiğdem Atakuman, Tuğba Tanyeri Erdemir, Deniz Erdem, İlker Koç tarafından kaleme alınan "Hititler" adlı kitapta yer alan krallar listesi. Bu liste çeşitli kaynaklardan yararlandığını öne süren Prof. Dr. Cem Karasu tarafından hazırlanmıştır.

Kral adı.....Tarihler..... Akrabalık der.

Erken Dönem:

Pithana.....18 yy. başları (Kuşarra Kralı)??????

Anitta .....18 yy. ortaları (Kuşarra Kralı) Pithana'nın oğlu.

Eski Krallık Dönemi:

Labarna I .....İ.Ö. 1680-1650 (İlk Hitit Kralı) .....
Labarna II/Hattuşili I. ...İ.Ö. 1650-1620 ..... Labarna I'in yeğ.(evlatlığı)
Murşili I .....İ.Ö. 1620-1590..... Hattuşili I'in tor.(evlatlığı)
Hantili I.....İ.Ö. 1590-1560..... Murşili I'in kayınbiraderi
Zidanta I .....İ.Ö. 1560-1525..... Hantili I'in damadı
Ammuna .....İ.Ö. 1560-1525..... Zidanta I'in oğlu
Huzziya I.....İ.Ö. 1560-1525..... Ammunu'nun gelininin erkek kardeşi
Telipinu .....İ.Ö. 1525-1500..... Huzziya I'in kayınbiraderi
Alluvamna .....İ.Ö. 1500-1400..... Telepinu'nun damadı
Tahurvalli.....İ.Ö. 1500-1400..... Belirsiz
Hantili II .....İ.Ö. 1500-1400..... Alluvamna'nın oğlu
Zidanta II.....İ.Ö. 1500-1400..... Hantili II'nin oğlu
Huzziya II .....İ.Ö. 1500-1400..... Zidanta II'nin oğlu
Muvatalli I.....İ.Ö. 1500-1400..... Belirsiz.

Yeni Krallık-İmparatorluk Dönemi:

Tuthaliya I/II.....İ.Ö. 1400-1360..... Huzziya II'nin torunu
Arnuvanda I .....İ.Ö. 1400-1360..... Tuthaliya I/II'nin damadı (evlatlığı)
Hattuşili II .....???? ..... Arnuvanda I'in oğlu
Tuthaliya III .....İŞ.Ö. 1360-1344 ..... Hattuşili II'nin oğlu
Şuppiluliuma I ....İ.Ö. 1344-1322..... Tuthaliya II'nin oğlu
Arnuvanda II.....İ.Ö. 1322-1321.....Şuppiluliuma I'in oğlu
Murşili II.....İ.Ö. 1321-1295..... Arnuvanda II'nin kard.
Muvatalli II .....İ.Ö. 1295-1272..... Murşili II'nin oğlu
Urhi-teşup/Murşili III İ.Ö. 1272-1267 ..... Muvatalli II'nin oğlu
Hattuşili III.....İ.Ö.1267-1237..... Murşili II'nin oğlu
Tuthaliya IV .....İ.Ö. 1237-1228..... Hattuşili III'ün oğlu
Kurunta .....İ.Ö. 1228-1227..... Tuthaliya IV'ün yeğeni
Tuthaliya IV(2. defa) İ.Ö. 1227-1209..... Kuruntanın yeğeni
Arnuvanda III .....İ.Ö. 1209-1207..... Tuthaliya IV'ün oğlu
ŞuppiluliumaII....İ.Ö. 1207-? ..... Arnuvanda III'ün kard.

Hitit Krallar Listesi:

Bir başka Hitit krallar listesi "www.simdiburada.com" adlı web sayfa-

sında yer almıştır. Bilgilenmenin daha sağlıklı olması koşuluyla krallar listesinin yeniden incelenmesi gerekmektedir. Sitede yayımlanan bu kronolojik liste değiştirilmeden kaynaklar arasına alınmıştır.

Tarih	**Kral**	**Akrabalık/İlişki:**
???	Pithana (Kuşşara'lı)	
???	Anitta (Kuşşara'lı)	Pithana'nın oğlu
1680 - 1650	I. Labarna	bilinen ilk Hitit Kralı
1650 - 1620	II. Labarna (I. Hattuşili)	Labarna'nın evlatlık oğlu/katili
1620 - 1590	I. Murşili	Hattuşili'nin büyük oğlu/evlatlığı
1590 – 1560	I. Hantili	I. Murşili'nin katili ve kayınbiraderi
1560 - 1550	I. Zidanta	Hantili'nin damadı
1550 - 1530	Ammuna	Hantili'nin oğlu
1530 – 1525	I. Huzziya	Ammuna'nın oğlu
1525 - 1500	Telipinu	I. Zidanta'nın oğlu?/ Ammuna'nın kayınbiraderi
???	Tahurvaili	???
???	Alluvamna	I. Huzziya'nın damadı
1500 - 1450	II. Hantili	Alluvamna'nın oğlu
???	II. Zidanta	???
???	II. Huzzia	???
???	I. Muvatalli	???
1450 - 1420	II. Tuthaliya	II. Huzziya'nın oğlu
1420 - 1400	I. Arnuvanda	II. Tuthaliya'nın oğlu
1400 - 1380	III. Tuthaliya	I. Arnuvanda'nın oğlu
???	II. Hattuşili	???
1380 - 1340	I. Şuppiluliuma	III. Tudhaliya veya II. Hattuşili'nin oğlu
1340 - 1339	II. Arnuvanda	I. Şuppiluliuma'nın oğlu
1339 - 1306	II. Murşili	I. Şuppiluliuma'nın oğlu
1306 – 1282	II. Muvatalli	II. Murşili'nin oğlu
1282 - 1275	III. Murşili	II. Muvatalli'nin oğlu
1275 - 1250	III. Hattuşili	II. Murşili'nin oğlu
1250 - 1222	IV. Tuthaliya	III. Hattuşili'nin oğlu
???	Karunta	Muvatalli'nin oğlu/ IV. Tuthaliya'nın kuzeni
1220 - 1215	III. Arnuvanda	IV. Tuthaliya'nın oğlu
1215 - 1200	II. Şuppiluliuma	IV. Tuthaliya'nın oğlu

Hitit Krallar Listesi:
Hititler kitabının yazarı Stefano de Martino'nun hazırladığı Hitit krallar listesi.

Labarna……
I. Hattuşili……
I. Murşili……...
I. Hantili……
I. Zidanza……..
Ammuna……..
I. Huzziya……
Telepinu……...
Tahurvaili……....
Alluvamna……..
II. Hantili……
II. Zidanza……...
II. Huzziya……..
I. Muvatalli……
I./II. Tuthaliya……
I. Arnuvanda……..
III. Tuthaliya……..
I. Şuppiluliuma……..
II. Arnuvanda……...
II. Murşili……...
II. Muvatalli……...
III. Murşili……..
III. Hattuşili……
IV. Tuthaliya……..
III. Arnuvanda……...
II. Şuppiluliuma……

Hitit Krallar Listesi:
Prof. Dr Ali Dinçol ile Prof. Dr. Belkis Dinçol'un birlikte Orta kronolojiye göre hazırladıkları Hitit krallar listesi:

Eski Hitit Devleti:
I Hattuşili (=II Labarna) ....İ.Ö. 1650-1620
I Murşili (Babil'in kauşatılması İ.Ö. 1594) .....İ.Ö. 1620-1590
I Hantili.....
I Zidanta .....
Ammuna .....
I Huzziya.....
Telipinu ....İ.Ö. 1525-1500

Orta Hitit Devleti:

Tahurvaili..... .....İ.Ö. 1500-
Alluvamna.....
II Hantili.....
II Zidanta/Zidanza.....
II Huzziya.....
I Muvatalli.....
I./II. Tuthaliya..... .....İ.Ö. 1450-1420
I Arnuvanda..... .....İ.Ö. 1420-1400
II/III Tuthaliya..... .....İ.Ö. 1400-1380

Büyük İmparatorluk:

I Şuppiluliuma..... .....İ.Ö. 1380-1345
II Arnuvanda..... .....İ.Ö. 1345-1343
II Murşili..... .....İ.Ö. 1343-1310
II Muvatalli (Kadeş Savaşı İ.Ö. 1285)..... İ.Ö. 1310-1282
III Murşili(=Urhi-teşup..... .....İ.Ö. 1282-1275
III Hattuşili (Kadeş Antlaşması İ.Ö. 1270) .....İ.Ö. 1275-1250
IV Tuthaliya..... .....İ.Ö. 1250-1220
Kurunta (=Ulmi-teşup)..... .....İ.Ö. 1220-1215
III. Arnuvanda..... .....İ.Ö. 1215-1210
II Şuppiluliuma..... .....İ.Ö. 1210-1200

Yontu Sanatının Evreleri:

A. Muhibbe Darga'nın yazdığı "Hitit Sanatı" adlı kitabında Hitit yontu sanatını dört döneme ayırmış. Bu sanatın belli dönemlerde birbirlerinden biçim ve üslup olarak ayrıldığını ifade eder.

Dönemler:

1-Geç Hitit Sanatı I/Geleneksel Hitit Biçemi/İ.Ö. 1050-850
2-Geç Hitit Sanatı II/Asur Etkisi Gösteren Geç Hitit Biçemi/İ.Ö. 850-800
3-Geç Hitit Sanatı IIIa/Asurlaşmış Geç Hitit biçemi/İ.Ö. 800-750/700
4-Geç Hitit Sanatı IIIb Aramileşmiş-Fenikeleşmiş Geç Hitit Biçemi/İ.Ö. 800-yy.ın sonu ve 7 yy.ın başı.

Krallar:

Pithana (18. yy.), Anitta (18. yy.), Labarna (1680-1650), I. Hattuşili (1660-1630), I. Murşili (1630-1600), I. Hantili (1600-1570), Zidanta. I (1570-1560), Ammuna (1460-1540) Huzziya. I (1540-1535) Telipinu (1435-1510), Alluvamna (1510-1500) Hantili. II (1500-1490), Zidanta. II (1490-1480) ve Huzziya. II (1480-1460). İmparatorluğun büyük kralları ise, II.

Tuthaliya (1460-1440), Arnuvanda. I (1440-1420), Hattuşili. II (1420-1400), Tuthaliya. III (1400-1380), Şuppiluliuma. I (1380-1345), Arnuvanda. II (1346-1345), Murşili. II (1345-1315), Mutavalli (1315-1382), Murşili. III (1382-1275) Hattuşili. III (1275-1250), Tuthaliya. IV (1250-1220), Arnuvanda. III (1220-1200) ve Şupiluliuma. II (1200-1190).

Güngör Karauğuz'un yazdığı "Hitit Mitolojisi" adlı eserinden alınan listenin değiştirilmemiş biçimdir.

Hititçe Tanrı Adları:

Estan (Hititçe İstanu) ..... Güneş tanrısı..
Halmasuit..... Taht tanrısı
Kait ..... Hububat tanrısı
Katahha ..... Kraliçe
Katahzip/wuri..... Büyü tanrısı
Mezulla ..... Wurusemu ve fırtına tanrısının kızı
Nerik şehrinin fırtına tanrısı..... Wurusemu ve fırtına tanrısının oğlu
Siwat..... Gün tanrısı
Taru ..... Fırtına tanrısı
Wurusemu..... Fırtına tanrısının eşidir.
Zintuhi ..... Wurusemu ile fırtına tanrısının kız torunu
Zippalanta şehri fırtına tanrısı ... Wurusemu ve fırtına tanrısının oğlu
Zithariia ..... Koruyucu tanrı

İlknur Taş'ın hazırladığı "Tuthaliya IV" adlı eserinde İ.Ö. 14.-12. yüzyıllarda egemenlik yapmış Hitit, Asur, Amurru, Ugarit, Kargamiş, Mitanni, Mısır ve Babil'in karşılaştırılmalı kronolojik durumları. (Kaynak Beyer 2001)

Kaynaklar

Ansiklopediler
1-Groıler International Americana Encyelopedia-Sabah Gazetesi Yayınları-1990-İst.
2-Harikalar Ansiklopedisi-Tercüman Gazetesi-İst.
3-Meydan Larousse-Meydan Yayınları-İst.
4-Büyük Larousse-Sözlük Ansiklopedi-Milliyet Yayınları-İstanbul.
5-Memo Larousse Ansiklopedi-Milliyet Yayınları-İstanbul.
6-Themea Larousse Ansiklopedisi-Milliyet Yayınları-İstanbul
7-Temel Britanika-Ana Yayıncılık-İstanbul.
8-Gelişim Coğrafya Ansiklopedisi-Gelişim Yayınları-İstanbul.
9-Dıctıonarıe Larousse/Ansiklopedi Sözlük-Milliyet Yayınları-İstanbul.
10-Ana Britanika-Hürriyet Yayınları-İstanbul.
11-Meydan Larousse/Büyük Lügat Ansiklopedisi-Sabah Yayınları-İstanbul
13-Grand Master/Genel Kültür Ansiklopedisi-Milliyet Yayınları-1992-İstanbul
14-Genel Bilgi Ansiklopedisi-Niyazı Akşit/Ferruh Sanr-Serhat Dağ-Ankara-1981
15-Sanat Ansiklopedisi-Celal Esad Erseven-Mey Yayınları-İst-1966
16-Büyük Dünya Tarihi-Jacques Pienne-Meydan Yayınları-İst.
17-Sanat Tarihi ve Ansiklopedisi-Bateş Yayınları-İst-1980
18-Ne Nerededir-Sımonne Monlaü-Georges Monlaü-Başkan Yayınları-İst
19-Dünya Tarihi-Kaynak Kitapları-İst.
20-Tarih Ansiklopedisi-Karagöz Yayınları-İst
23-Tarih Bilinci-Arnold Toynbee-Bateş Yayınları-İst.
24-Sanat Tarihi ve Ansiklopedisi. Gina Pischel-Görsel Yayınlar-İst-1981
25-Gelişim Hachette-Gelişim Yayınları-1983-İst
26-Büyük Ansiklopedi-Milliyet Yayınları-İst-1990
27-Lexikon-Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi. Özbaşkan Yayınları-İst
28-Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi-Eski Mısır-İletişim Yayınları-İstanbul
29-Çok Lüzumlu Tarih Ansiklopedisi-Paul Kuttner-Aykırı Yayınları-İst-2002
30-Dünya Coğrafyası-Prof. Dr. İbrahim Atalay-İnkılap Yayınları-İst-2001
31-Türk ve Dünya Tarihi Ansiklopedisi-Gelişim Yayınları-İst-1985
32-Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi-Kaynak Yayınları-İst-1974
33-Tarih Atlası-Faik Reşit Unat-Kanaat Yayınları-1983
34-Tarihi Şahsiyetler ve Eserler-Hasan Aktaş-Çizgi Yayınları-2002
35-Kısa Dünya Tarihi-H.G. Wells-Varlık Yayınları-İst-1959
36-Medeniyetler Tarihi-Doğan Kardeş Yayınları-1974-İst
37-Din Bilimleri (1 ve 2 cilt)-Ankuzem Yayınları-İstanbul-2006
38-En Ünlü Dünya Yazarları-M. Türker Acaroğlu-Kaya Yayınları-1988

Kaynak Kitaplar
Yamhad Krallığı-Prof. Dr. Fürıızan Kınalı-Ankara Üniversitesi Dergisi-1967
Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Göme Gelenekleri-Nevzat Çevik-TTK-2000
Anadolu Arkeolojisinin ABC'si-Veli Sevin-Simav Yayınları-1994-İst.
Sanat Ansiklopedisi-Milliyet Yayınları-1991-İstanbul
Dünya Tarihi Ansiklopedisi-Milliyet Yayınları-1991-İstanbul
Kurban-Gürbüz Enginer-YKY-İstanbul-1997
Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri-Nevzat Çevik-TTK-2000

Uygarlık Tarihi-Ivar Lıssner-Milliyet Yayınları-1973-İst.
Ortadoğu Mitolojisi-Samuel Henry Hooke-İmge Kitapevi-İst-1995
Yazı Kitabı-Carl Faulmann-İş Bankası Yayınları-İst-2005
Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki-Samuel Noah Kramer-Kabalcı-2000-İst.
Hititler-Birgit Brandau/Hartınut Schickert-Arkadaş Yayınları-2003-Ank.
Asur Tarihi-Erol Sever-Kaynak Yayınları-İstanbul-1993
Sümer-Babil-Asur Kanunları-Prof. Dr. Mebrure Tosun-Doç. Dr. Kadriye Yalvaç-TTK-Ankara-1975
Hitit Sanatı-A. Muhhibe Darga-Akbank Yayınları-1992
Hititler ve Hattuşa-Muazzez İlmiye Çığ-Kaynak Yayınları-İst-2006
Anadolu Arkeolojisinin ABC'si-Veli Sevin-Simav Yayınları 1994-İst.
Resimli Rehber-İstanbul Arkeoloji Müzesi-İstanbul-1962
Hattuşa Rehberi-Jürgen Seher-Ege Yayınları -2002-İstanbul
Taş Çağından Osmanlı'ya Anadolu-Erhan Akyıldız-Milliyet-1984-İst
Kibele-Dr. Mehmet Yaşar Ünal-Kendi Yayınları-2003-Ankara (İnkansa Ofset)
Taş Çağından Osmanlı'ya Anadolu-Erhan Akyıldız-Milliyet Yayınlar -1997
Babil-Beatrıce Andre-Salvını-Dost Yayın-2006-Ankara
Anadolu Arkeolojisi-Prof. Dr. Veli Sayın- Der Yayınları-2003-İstanbul
Eskiçağda Mezopotamya-Ekrem Memiş-Ekin Yayınları-2007
Hititler-Stefano de Martino-Dost Kitapevi-Ankara-2003
Kürt Mitolojisi-Cemşid Bender-Berfin Yayınları-2007-İstanbul
Mehmet Ali Öz-Bütün Yönleriyle Gürün İlçesi (I) Tarih ve Coğrafyası-Sivas Matbaa-Eylül 2002
Türkiye ve Dünya Rehberi-Hürriyet Gazetesi eki-İstanbul.
Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Tepe Grubu K/Mrk-İst-1999
Güneşin Doğduğu Yer-Doğubayazıt Sempozyumu-Oktay Belli-Çekül Vakfı-2004-İstanbul.
Kitabı Mukaddes, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1976
Hititler-İlhan Akşit-Sandoz Yayınları-İstanbul-1981
Sevgi Aktüre-Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri, Tarih Vakfı Y.Y- İstanbul, 1994
Ekrem Akurgal-Hitit Uygarlıkları-Net Turistik Yayınlar, İstanbul, 1995
Erhan Akyıldız-Taş Çağından Osmanlı'ya Anadolu, Milliyet Yayınları-İstanbul, 1984
Sedat Alp- Hitit Çağında Anadolu, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ank-2001
Sedat Alp-Hititlerin Mektuplaşmaları-Eskiçağ Bilimleri Enst Yayınları-İstanbul-1997
Sedat Alp-Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap-Kavaklıdere Kültür Yayınları-Ankara-1999.
Oktay Belli-Anadolu'da Kalay ve Bronzun Tarihçesi-Akmed Yayınları-Antalya-2004
Kemal Balkan-Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya *Gönderdiği Mektup, TTK Yayınları-Ankara,1957
İ. Metin Akyurt-M.M. İki Binde Anadolu'da Ölü Gömme Âdetleri-TTK-Ankara-1998
Nezih Başgelen-Gaziantep-Arkeoloji ve Sanat Yayınları-İstanbul-1999
C.W. Ceram- Tanrıların Vatanı Anadolu- Remzi Kitapevi- İstanbul- 1979
Muazzez İlmiye Çığ- Hititler ve Hattuşa- Kaynak Yayınları- İstanbul- 2000
Ali Çurey- Hatti-Hititlerin Kökeni ve Çerkezler/Çiviyazıları- İstanbul- 2000
Muhibbe Darga- Eski Anadolu'da Kadın, İstanbul Üniversitesi Edebiyat *Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984
Muhibbe Darga- Hitit Mimarlığı 1/ Yapı Sanatı, İstanbul Üniversitesi *Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985
Muhibbe Darga- Hitit Sanatı, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1992

Ali M. Dinçol- Hititler-Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982
Hayri Ertem- Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala - Tum(m)ana, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1980
İsmet Zeki Eyüboğlu- Anadolu Uygarlığı - Der Yayınları- İstanbul- 1981
H.G. Güterbock- Kumarbi Efsanesi - Türk Tarih Kurumu Yayınları- Ankara- 1945
İskender Ohri- Anadolu'nun Öyküsü-Milliyet Yayınları-İstanbul-1983
Tahsin Özgüç-İnandıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi- Türk *Tarih Kurumu Yayınları -Ankara -1988
Celâl Tuna- Mağaradan Kente-Anadolu'nun En Eski Yerleşim Yerleri- İletişim Yayınları- İstanbul- 2000
Ahmet Ünal- Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları-Ankara, 1983
İsmet Zeki Eyüboğlu-Anadolu Mitolojisi-TD-Yayınları-1998-İstanbul
Uygarlık Tarihi-Ivar Lıssner-Nokta Kitap-2006-İstanbul
Samuel Henry Hooke- Ortadoğu Mitolojisi-İmge Yayınevi-2002-Ankara
Gaye Şahinbaş Erginöz-Hititlerde Anatomi ve Tıp-İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay-1999
Hititler-Çiğdem Atakuman/Tuğba Tanyeri Erdemir/Deniz Erdem/İlker Koç-ODTÜ Yayıncılık-Ankara-2006
Brigit Brandau-Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu-Arkadaş Yayınları-Ankara-2003.
T. Bryce-Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum-Dost Yayınları-Ankara-2003
H. Ertem-Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri TTK-Ankara-1987
Hititler Döneminde Anadolu'da Ekmek-Güngör Karauğuz-Arkeoloji Sanat Yayınları-İstanbul-2006
Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum-Trevor Bryce-Dost Yayınlar-Ankara-2003
Hitit Mitolojisi-Güngör Karauğuz-Çizgi Kitapevi-2001-Konya
Hatti ve Hitit Uygarlıkları, Ord. Prof. Ekrem Akurgal, Yaşar Holding Yayınları. 1995
Anadolu Kültür Tarihi-Ord. Prof. Ekrem AKURGAL, Tübitak Yayınları. 1998
Hititler-İlhan Akşit-Sandoz Yayınları-1981
Hitit Çağında Anadolu, Ord. Prof. Sedat Alp, Tübitak Yayınları. 2001
Hitit Güneşi-Ord. Prof. Sedat ALP-Tübitak Yayınları-2003
Boğazköy'den Karatepe'ye -"Hitit Bilim ve Hitit Dünyasının Keşfi"- Yapı Kredi Yayınları-2001
Eski Anadolu'da Kadın- Darga Muhibbe-İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984
Hitit Mimarlığı 1/Yapı Sanatı-Muhibbe Darga-İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985
Hitit Sanatı-Muhibbe Darga- Akbank Kültür ve Sanat Kitapları-İstanbul-1992
DARGA Muhibbe, Karahna Şehri Kült Envanteri-Muhibbe Darga-İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları-İstanbul-1973
Sadberk Hanım Müzesi'nde Bulunan Çiviyazılı Belgeler-Veysel Donbaz- Sadberk Hanım Müzesi-İstanbul, 1999
Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna'nın Yeri, Sedat Alp'e Armağan-Sedat Erkut-Anadolu Medeniyetlerini Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 1992
Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini-Hayri Ertem-Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları-Ankara-1973
Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala - Tum(m)ana-Hayri Ertem-Ankara Üniversitesi Dil ve

Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları-Ankara-1980
Anadolu'nun Öyküsü-İskender Ohri-Milliyet Yayınları-İstanbul-1983
Tahsin Özgüç, İnandıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi-Türk Tarih Kurumu Yayınları-Ankara-1988
Anadolu (Hitit-Luvi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları-Savaş Özkan-Ege Yayınları-İstanbul-1998
Sedat Alp-Hititlerde Şarkı-Müzik ve Dans-Kavaklıdere Kültür Yayınları -1999-Ankara
S. Aktüre-Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri-Yurt Yayınları-İstanbul
E. Anli-Bağlar Güzeli Üzüm ve Üzüm Kültürü-Yapı Kredi Yayınları-İstanbul
Murat Belge-Tarih Boyunca Yemek Kültürü-İletişim Yayınları-İstanbul
Ö. Bilgi-Hitit Öncesi Anadolu'nun Etnik Yapısı-Türk Eskiçağ Bilimleri Yayınları-İstanbul
T. Breyce-Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum-Dost Yayınları-Ankara
Ö. Çevik-Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme-Arkeoloji Sanat Yayınları-İstanbul
M. Darga-Hitit Mimarlığı I-İÜ Yayınları-İstanbul
M. Doğan-Alparslan-Hititlerde Meslekler-ARK Sanat Yayınları-İstanbul
G.Ş. Erginöz-Hititlerde Anatomi ve Tıp-İ.Ü. Yayınları-İstanbul
S. Erkut-Hititlerde Tuz ve Kullanımı-Belleten Dergisi (makale)-Ankara
İ. Hodder Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü-YKY-İstanbul
Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni-Ahmet Ünal-Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları-Ankara-1983
Hitit Mutfağı-Asuman Albayrak-Ülkü M. Solak-Ahmet Uhri-Metro Kültür Yayınları-İstanbul

Kütüphaneler

1-Abidin Pak Öğretmenevi Kütüphanesi-Bahçelievler/İstanbul
2-Bakırköy Belediye Kütüphanesi-Bakırköy/İstanbul
3-İstanbul Devlet Kütüphanesi-Beyazıt/İstanbul
4-İstanbul Halk Kütüphanesi-Beyazıt/İstanbul
5-Yeditepe Kültür Derneği Kütüphanesi-Bakırköy/İstanbul.
6-Arkeoloji Müzesi-İstanbul
7-Atatürk Kitaplığı-İstanbul

Kaynak Sözlükler

1-Mitoloji Sözlüğü-Pierre Grımal-Sosyal Yayınları-İst.
2-Kültür sözlüğü-Aziz Çalışlar-Altın Kitaplar-1983-İst.
3-Türkçe sözlük-TDK-Milliyet Yayınları-İstanbul (2 cilt)
4-Modern Tarih sözlüğü-Güneş Gazetesi Yayınları-İst.
5-Oxford Ansiklopedisi Sözlük-Sabah Yayınları-İst.
6-Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-Mehmet Zeki Pekalın-M.E.Y. 1946-İst.
7-Mitoloji Sözlüğü-Azra Erhat-Remzi Kitapevi-İst-1993
8-Büyük Sözlük-Arkın Yayınevi-İst.
9-Arkeoloji Sözlüğü-Secda Saltuk-İnkılap Kitapevi-1990-İst.
10-Tarihsel Terimler Sözlüğü-A.Tımur Bilgiç-Piramit Yayınları-2005-İst.
11-Tarih Terimler Sözlüğü-Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykın-TDK-Ank-1974
12-Coğrafya Terimler Sözlüğü-Prof. Dr. Reşat İzbırak-MEB-Ank-1992
13-Ünlü Kişiler Sözlüğü-Tanju Göksel/Teoman Tunçdoğan-Gelişim-1978-İst.

Broşürler, dergiler, gazeteler
*Ortaköy-Şapinova İncesu Kanyonu broşürü
*Çorum Müzesi broşürü
*Hattuşa broşürü
*Çağlar boyu takı sanatı broşürü,
*Çorum'da tarih-Hititler-broşürü
*Arkeolojik Sicilya sergi katalogu
*http://ochre.lib.uchicago.edu/eCHD/
Belleten dergisi 1938 cilt II, 1940 IV cilt/1941 cilt V,

Resim Kaynakları
www.dünyadinleri.com
www.wikipedia.org
www.turkleronline.com
wikihattusa.tripod.com
hattusa.tripod.com
www.radikal.com.tr
www.geocities.com
mimoza.marmara.edu.tr
www.genbilim.com
www.karkamis.gov.tr
www.forumturka.net
arkeoloji.cukurova.edu.tr
www.hattuscha.de
www.hethiter.net
www.ankara.edu.tr
www.guruntarihi.com
www.msxlabs.org
www.vezirkopru.gov.tr
www.amasyayorum.com
www.forumta.com
www.forumexi.com
www.egze.com
www.guruntarihi.com
anadolu.iwarp.com
www.forumturka.net
www.atamanhotel.com
www.msxlabs.org
okanakinci.5u.com
arkeoloji.cukurova.edu.tr
www.dataci.net
www.aleviyoldaslar.com
arkeoloji.cukurova.edu.tr
www.cankiri.gov.tr
www.kulturturizm.gov.tr
www.internet.com.tr
www.kenthaber.com
www.thy.com
anadolu.iwarp.com

www.corum.bel.tr
tatil.haberturk.com
www.corumkulturturizm.gov.tr
www.tebe.org
www.gap.gov.tr
www.uslanmam.com
www.acigol.bel.tr
http://blog.milliyet.com.tr
www.corum.bel.tr/
www.ctso.org.tr/
www.zaman.com.tr/
www.uniaktivite.net/
www.patentofisim.com/
www.kenthaber.com/
www.folklor.org.tr
www.konyatanitim.com
www.gaziantep-bld.gov.tr
www.turkish-media.com
www.hattusha.com
www.volkanderinbay.net
hattusa.tripod.com
www.citirforum.com
bogazkale.meb.gov.tr
www.josephsmithsr.com

Ali Narçın

A'dan Z'ye HİTİT

Anadolu'da önemli izler bırakan Hitit halkı; birleşmeyi, birlikte yaşamayı, başka ulusların geleneklerini paylaşmayı ve krallığın benimsediği tanrılara tapınmayı önemli bir yaşam tarzı olarak görürlerdi. Onlar kuşattıkları kent krallıklarını topraklarına katarken, dinlerine ve geleneklerine sahip çıkmış, özellikle onların öykülerinden de yararlanmışlardır. Hitit edebiyatında; Hurrilere ait öykülerde ve bu öykülerin yeraldığı tabletlerde öykülerin yazıldığı ilk dil de kullanılmıştır. Arkeolojik buluntularda görülen tanrı çeşitliliği, geleneklerindeki çok tanrılı inancın kanıtı olarak gösterilmektedir. Hitit kralları beyliklerin en küçük tanrısal inançlarına kutsal bakmış, o inançları krallığın resmi inanışları arasına tereddüt etmeden almışlardır.

Hititlerde "Panku" ve "Tuliya" adlı iki krallık meclisi bulunmaktadır. Bu iki kurulun eski Hititlerde de varlığını sürdürdüğü açıkça görülmektedir. Roma ve Bizanslılarda da uygulanan "Consilu" meclisi "Panku" meclisine benzer bir organizasyondur. Tarihsel belgelerin içeriğine bakıldığında, Roma ve Bizans politikasında kullanılan bu uygulamanın menşei de Hititlerdir.

Asur tüccarlarının Boğazköy yakınlarında kurdukları Kaneş pazar yeri Hitit tüccarlarının dışa açılmasına vesile olmuştur. Yani bir anlamda Anadolu'da önemli yatırımlar yapan Hititlere ticareti Asurlu tüccarlar öğretmiştir. Kaneş'in, dönemin gümrüksüz pazar yeri şeklinde tanıtılması yanlış olmayacaktır.

Anadolu'da bin renkli inançla ortaya çıkan Hititlerin yaşamını ayrıntılarıyla araştıran Ali Narçın; kitabın içeriğinde yer alan bilgilerle, Avrupa Birliği (AB) uygulamasının temelinin de Hititlere dayandığını ifade etmektedir.

978-605-4723-73-7

9 786054 723737

www.ozanyayincilik.com

THG
349011
CZH